

ใบรับรองวิทยานิพนธ์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาศาสตร์ทรัพยากรมนุษย์และชุมชน)

ปริญญา

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน	การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน
สาขา	ภาควิชา
เรื่อง	การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี
	Development of Multi - party Participatory Process for Sustainable Community Forest Management: A Case Study of Ban Pu-Tei, Changwat Kanchanaburi
นามผู้วิจัย	นายอภิชาติ ไจอารีย์
ได้พิจารณาเห็นชอบโดย	
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	(รองศาสตราจารย์พองพรรณ ตรียมงคลกุล, Ph.D.)
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์สันติ ศรีสวนแดง, ศศ.ค.)
หัวหน้าภาควิชา	(ผู้ช่วยศาสตราจารย์วีระนัทร สุปัญญา, Ph.D.)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์รับรองแล้ว

(รองศาสตราจารย์กัญญา วีระกุล, D.Agr.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

วันที่ เดือน พ.ศ.

วิทยานิพนธ์

เรื่อง

การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน:

กรณีศึกษาชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี

Development of Multi - party Participatory Process for Sustainable

Community Forest Management: A Case Study of Ban Pu-Tei, Changwat Kanchanaburi

โดย

นายอภิชาติ ไจอารีย์

เสนอ

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

เพื่อความสมบูรณ์แห่งปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน)

พ.ศ. 2555

อภิชาติ ไจอารีย์ 2555: การพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชน
อย่างยั่งยืน: กรณีศึกษาชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี ปรินญาปรัชญาคุณฐิบัณฑิต (การพัฒนา
ทรัพยากรมนุษย์และชุมชน) สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน ภาควิชาการพัฒนา
ทรัพยากรมนุษย์และชุมชน อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก: รองศาสตราจารย์ผ่องพรรณ
ตรัยมงคลกุล, Ph.D. 517 หน้า

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อค้นหารูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน
ที่สอดคล้องกับปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จ กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) การวิเคราะห์
ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม 2) การประเมินสถานภาพระบบนิเวศป่าชุมชน และศึกษาลักษณะการ
พึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน และ 3) การศึกษาผลของการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม
พื้นที่ศึกษาคือ ชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี โดยมีผู้เข้าร่วมในการศึกษาประกอบด้วย ภาควิชาในชุมชน ได้แก่ สมาชิก
ชุมชน จำนวน 180 คน และภาคีภายนอกชุมชน ได้แก่ ตัวแทนจากภาคส่วนต่างๆ ของสังคม จำนวน 45 คน ผู้วิจัยใช้วิธีการเก็บ
และวิเคราะห์ข้อมูลแบบผสมทั้งเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณ อีกทั้งมีการสะท้อนประสบการณ์การเรียนรู้ผ่านเวทีชุมชน

ผลการศึกษา พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมใน 6 ด้าน คือ 1) ด้านความ
อุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่น 2) ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่น 3) ด้านวิถีชีวิต วัฒนธรรมและประเพณีชุมชน 4) ด้านการ
รวมกลุ่ม 5) ด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และ 6) ด้านศักยภาพของผู้นำ ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีความหลากหลายของพรรณไม้
สูง การกระจายของพรรณไม้อยู่ในสถานะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ ชุมชนมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทุกครัวเรือนอย่าง
หลากหลายโดยใช้พืชสมุนไพรมากที่สุด นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ทางอ้อมที่เชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม
ของชุมชนอย่างชัดเจน การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชน ทำให้คนในชุมชนทุกระดับมี
ความรู้ ความเข้าใจและเห็นคุณค่าของการอนุรักษ์ป่าชุมชนมากขึ้น เนื่องจากการสร้างกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชาวบ้าน
ค้นหาคำตอบจากการจัดการ ป่าชุมชน นำไปสู่การวางแผนและแก้ไขปัญหาย่อยอย่างเป็นระบบ เป็นการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม
ซึ่งผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นกับวิธีการใหม่จากการหนุนเสริมของภาคีการพัฒนาเกิดการสืบสาน
งานสู่เยาวชน นอกจากนี้กระบวนการวิจัยแบบมีส่วนร่วมยังได้ช่วยสร้างนักวิจัยชุมชน

จากการถอดประสบการณ์ร่วมกับชุมชน ทำให้ได้ตัวอย่างรูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการ
ป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลักคือ 1) การพัฒนาศักยภาพคนและชุมชน 2) การเสริมสร้างความเข้มแข็งของ
ศักยภาพชุมชน และ 3) การพัฒนาสู่ความยั่งยืน โดยชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงาน ด้วยศักยภาพและ
ความพร้อมของชุมชน สำหรับผู้มีส่วนร่วมภายนอกชุมชน มีบทบาทหลักในการสนับสนุนเชิงวิชาการ งบประมาณ และ
นโยบายภายใต้หลักการทำงาน คือ การเคารพคนและชุมชน และ ชุมชนเป็นเจ้าของป่า ปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อความสำเร็จ และ
ความยั่งยืน ได้แก่ ศักยภาพและบทบาทผู้นำความเข้มแข็งของชุมชน คุณลักษณะสมาชิกชุมชน การสนับสนุนและการยอมรับ
จากหน่วยงานภายนอก รูปแบบที่ค้นพบจากกรณีศึกษานี้บ้านพุเตยสามารถนำไปปรับใช้ในชุมชนภูมิภาคตะวันตกที่มีบริบท
ใกล้เคียงกันและเป็นชุมชนที่อยู่ในแหล่งการพัฒนาซึ่งจะได้รับผลกระทบจากภายนอกได้เร็ว ทั้งนี้ การปรับใช้ควรคำนึงถึง
ปัจจัยเอื้อดังกล่าวแล้ว

Apichart Jai-aree 2012: Development of Multi-party Participatory Process for Sustainable Community Forest Management: A Case Study of Ban Pu-Tei, Changwat Kanchanaburi. Doctor of Philosophy (Human and Community Resource Development), Major Field: Human and Community Resource Development, Department of Human and Community Resource Development.
Thesis Advisor: Associate Professor Pongpan Traimongkolkul, Ph.D. 517 pages.

The major objective of this research was to delineate a model of multi-party participatory process for sustainable community forest management in accordance with the success factors. Participatory action research was conducted in three stages, namely: 1) analysis of community potential for community forest management, 2) status assessment of community forest ecology and utility dependence on the forest, and 3) impact study of the mobilizing process on participatory community forest management. Ban Pu-Tei Community in Changwat Kanchanaburi was selected as the study site. The study involved 180 community member participants and 45 external participants from various local organizations. Data were obtained and analyzed with mixed qualitative-quantitative methods. In addition, the lesson learned was reflected through a community forum.

It was revealed that Ban Pu-Tei community has fundamental potential for participatory community forest management in six dimensions, namely: 1) local resource richness, 2) local wisdom, 3) local culture and community way of life, 4) group cohesion, 5) family relationship, and 6) local leadership. The community forest assessment revealed a high diversity of plant families with considerably stable distribution. The community depended on the forest in several ways, with herbal plants being commonly utilized. There was also indirect use of the forest which had close link to economic and social aspects of community life. Regarding the implementation of participatory process for mobilizing community forest management, the evidence indicated that the process contributed to greater knowledge, understanding, and awareness of community forest conservation among community members at all levels. It was found that the learning process encouraged the community to discover problems in community forest management, leading to systematic solution planning and addressing. Appropriate community forest management was thus created, blending the local wisdom and culture with the modernized knowledge supported by external party. In addition, community researchers were created through the participatory research process.

Based on the lesson learned, an exemplary model of multi-party participatory process for sustainable community forest management was delineated, comprising three main stages, namely: 1) the development of individual and community potential, 2) the strengthening of community potential, and 3) the mobilization of sustainable development based on community potential and readiness. External parties take action as academic, financial, and policy supporters on the basis of "individual and community respect", and "the recognition of community as the forest's owner". Key factors for the success and sustainability of this model included local leaders' potential and roles, community strength, community members' supportive characteristics, and external supports as well as recognition. This model from Ban Pu-Tei community can be applied in the western region communities with similar context, particularly in the area prone to development effects. For successful application, the identified key factors should be taken into consideration.

Student's signature

Thesis Advisor's signature

กิตติกรรมประกาศ

บนเส้นทางของการศึกษาวิจัยเพื่อให้ได้มาซึ่งคุณูปการอันมีค่านี้ ผู้วิจัยมีความซาบซึ้ง และขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก ที่ได้เมตตาชี้แนะแนวทางในการสร้างกรอบแนวคิดการวิจัย จุดประกายความคิดในห้วงเวลาแห่งความมีคณของการดำเนินการวิจัย เสนอแนะแนวทางที่ดีที่สุดในการทำงาน ตรวจ และแก้ไขงานวิจัยอย่างละเอียดเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ทางวิชาการ ขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.สันติ ศรีสวนแดง อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่ได้กรุณาชี้แนะและให้ข้อคิดสำคัญเกี่ยวกับแนวทางการวิจัย เสริมรูปแบบการเขียนให้ผลงานวิจัยมีความงดงามทางภาษาและมีความแกร่งทางวิชาการ รองศาสตราจารย์ ดร.ประสงค์ ดันพิชัย ประธานกรรมการสอบ และรองศาสตราจารย์ ดร.รัชชานนท์ ศุภพงศ์พิเชฐ ผู้ทรงคุณวุฒิ ที่ให้ข้อเสนอแนะประเด็นที่สำคัญ ทำให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์และมีคุณค่าทางวิชาการมากยิ่งขึ้น

ขอขอบคุณ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ที่สนับสนุนทุนการศึกษาตลอดหลักสูตร และกองทุนคณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ ที่สนับสนุนทุนการศึกษาและอุดหนุนการทำวิจัยบางส่วน ซึ่งการสนับสนุนดังกล่าวนับเป็นปัจจัยที่สำคัญยิ่งต่อความสำเร็จในครั้งนี้ สำหรับคำแนะนำเพื่อทำวิจัยในพื้นที่ชุมชน และการเสนอแนะแนวทางในการทำงานร่วมกับชุมชน ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ทิพวัลย์ สິจันทร์ รองศาสตราจารย์ ดร.อาวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม ขอขอบคุณ คุณไพบูลย์ ชูเลิศ เพื่อนสนิทที่ทำหน้าที่เหมือนผู้ช่วยนักวิจัย ตลอดจนให้กำลังใจเมื่อผู้วิจัยลงพื้นที่ชุมชน และที่สำคัญที่สุดสำหรับงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณชาวชุมชนบ้านพุเตย และภาคีการพัฒนาทุกท่านที่ให้ความกรุณาต่อผู้วิจัยในการเข้าไปร่วมเรียนรู้ ความเมตตาในการให้ข้อมูลและร่วมกิจกรรมต่างๆ ตลอดจนให้ที่พัก อาหาร และความรักเหมือนผู้วิจัยเป็นลูก-หลาน หรือสมาชิกคนหนึ่งของชุมชน

ท้ายที่สุดนี้ผู้วิจัยขอขอบคุณคณาจารย์กัลยาณมิตรภาควิชาการพัฒนาศักยภาพมนุษย์และชุมชนที่เป็นกำลังใจ และเฝ้ารอวันที่ผู้วิจัยสำเร็จการศึกษา เพื่อนิสิตปริญญาเอก รุ่นที่ 1 ทุกท่านที่ร่วมเรียนรู้และฝ่าฟันอุปสรรคร่วมกัน สำหรับคุณค่าและประโยชน์อันเกิดจากคุณูปการอันมีค่านี้ ผู้วิจัยขอบอบแต่คุณชาย-คุณสาวอังก์ ใจอารีย์ บิดาและมารดาผู้ให้กำเนิด อบรมสั่งสอนให้เป็นคนดี และรักการเรียนรู้ ตลอดทั้งเป็นกำลังใจและที่ปรึกษาที่ดีที่สุดในยามที่ผู้วิจัยท้อแท้หมดกำลังใจ บุรพจารย์ และผู้มีพระคุณทุกท่านที่ช่วยประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ อบรมกล่อมเกล้าให้ผู้วิจัยก้าวมาจนถึงเป้าหมายในวันนี้ได้อย่างสมภาคภูมิ

อภิชาติ ใจอารีย์

พฤษภาคม 2555

สารบัญ

หน้า

สารบัญตาราง	(6)
สารบัญภาพ	(12)
บทที่ 1 บทนำ	1
ความสำคัญของปัญหา	1
- ผลกระทบของการพัฒนาต่อปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อม	2
- คุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต: สิทธิและหน้าที่ของมนุษยชาติ	10
- กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการป้าชุมชนอย่างยั่งยืน: ประเด็นวิจัย	14
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	17
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	19
นิยามศัพท์เฉพาะ	20
ขอบเขตของการวิจัย	21
- ขอบเขตด้านกรอบเวลาการศึกษา	21
- ขอบเขตด้านพื้นที่	21
- ขอบเขตด้านเนื้อหา	21
บทที่ 2 การตรวจเอกสาร	23
สิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน	23
- สิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา	24
- วิฤตสิ่งแวดล้อมไทย: ผลพวงจากการพัฒนานำมาซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อม	34
- จากปัญหาสิ่งแวดล้อมสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน	42
- การพัฒนาอย่างยั่งยืนกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม	58
การดำรงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	65
- การจัดการสิ่งแวดล้อม: ทางเลือกสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	67
- นโยบายรัฐกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	74

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
- สิทธิชุมชน: สิทธิตามรัฐธรรมนูญในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น	85
ป่าชุมชน: ทางเลือกในการคุ้มครองระบบนิเวศโดยชุมชน	89
- แนวคิดป่าชุมชนในระดับสากล	89
- การจัดการป่าชุมชนนานาชาติ: บทเรียนที่ผ่านการพิสูจน์แล้ว	93
- พัฒนาการแนวคิดป่าชุมชนในประเทศไทย	95
- ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนในบริบทไทย	101
กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	102
- แนวคิดทฤษฎีการมีส่วนร่วม	105
- รูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	108
- กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	111
- การขับเคลื่อนการพัฒนาในพื้นที่ด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม	114
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	122
กรอบทฤษฎีและแนวคิดการวิจัย	124
บทที่ 3 วิธีการวิจัย	133
ขั้นตอนการวิจัย	133
แบบแผนในการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์	155
- ผู้ที่มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล	155
- บทบาทหน้าที่ของผู้วิจัย	156
- วิธีการเก็บข้อมูล	158
- เครื่องมือการเก็บข้อมูล	166
- การวิเคราะห์ข้อมูล	168
บทที่ 4 ชุมชนบ้านพุเตย: ชุมชนใหม่ ใจกลางป่า	181
ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านพุเตย	181
ตอนที่ 2 ย้อนรอยอดีต: บทเรียนการแก้ปัญหาชุมชนแบบมีส่วนร่วม	204

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
ตอนที่ 3 สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนบ้านพุเตย	215
ตอนที่ 4 ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม	223
บทที่ 5 ป่าชุมชนบ้านพุเตย: ฐานทรัพยากรเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	231
ประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านพุเตย	231
สภาพทั่วไปของพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย	234
สถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชนบ้านพุเตย	240
ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน	264
ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการพึ่งพิง	
ด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชน	284
รูปแบบการจัดการป่าชุมชนในปัจจุบัน	287
บทสรุป: จากสถานภาพ ศักยภาพ และปัญหาสู่การพัฒนาเป็นแผนแม่บท	
การจัดการป่าชุมชน	299
บทที่ 6 พลังชุมชน: การขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน	302
การจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเชิงบูรณาการ	303
- ขั้นตอนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม	303
- ผลการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน	314
- ปัจจัยที่ส่งผลสู่ความสำเร็จในการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน	330
- บทสรุป: กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำแผนแม่บท	
การจัดการป่าชุมชน	331
การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย	332
- วัตถุประสงค์ของการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์	
ป่าชุมชนบ้านพุเตย	332
- เป้าหมาย	333
- การขับเคลื่อนงานและผลการขับเคลื่อน	333
● การจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย	333

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
• การจัดกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพของเยาวชน	356
• การจัดกิจกรรมสืบสานงานอนุรักษ์ป่า	358
ความต่อเนื่องของกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในรอบปี	360
ผลสำเร็จโดยภาพรวมในการจัดการป่าชุมชน	361
บทเรียนบางประการจากการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย	371
กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน	372
- กระบวนการก่อเกิด และพัฒนาการจัดการป่าชุมชน	373
- ขั้นตอนการมีส่วนร่วม	374
- รูปแบบ ภาวการณ์พัฒนา และบทบาทการหนุนเสริม	378
- บริบทของชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการป่าชุมชน	383
- ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน	385
เสียงสะท้อนจากพหุภาคีเพื่อความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม	390
บทสรุป	397
บทที่ 7 สรุป และข้อเสนอแนะ	399
สรุป	401
- ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม	401
- ป่าชุมชนบ้านพุเตย: ความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน	402
- ผลการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม	405
- รูปแบบการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน	408
- ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน	415
- ประเด็นท้าทายในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในอนาคต	417

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

ข้อเสนอแนะ	418
- ข้อเสนอแนะเพื่อการขับเคลื่อนงานในชุมชน	418
- ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป	421
- ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	421
- ข้อเสนอแนะในเชิงการปรับใช้ขยายผล	423
อติวิพากษ์: บทเรียนเชิงปฏิบัติการ	425
- คุณภาพของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ	425
- นักวิจัยภายนอกกับการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน	427
- หลักคิดในการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น	429
- แนวทางการขับเคลื่อนงานเยาวชน	430
- การถอนตัวจากพื้นที่ และการสานต่อกิจกรรมในชุมชน	430
เอกสาร และสิ่งอ้างอิง	433
ภาคผนวก	454
ภาคผนวก ก รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ และที่ปรึกษาสำหรับการวิจัยชุมชน	455
ภาคผนวก ข ข้อมูลจากการประเมินสถานภาพป่าชุมชน	457
ภาคผนวก ค ข้อมูลแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย	468
ภาคผนวก ง รายชื่อผู้เข้าร่วมเวทีคั่นข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะ	482
ภาคผนวก จ เครื่องมือวิจัย	487
ประวัติการศึกษาและการทำงาน	517

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	ผลกระทบจากการพัฒนาต่อคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทย	7
2	พัฒนาการของการจัดการป่าชุมชนของประเทศไทย	100
3	สรุปสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	127
4	รายชื่อทีมวิจัยในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย	139
5	รายชื่อบุคคลสำคัญที่ให้ข้อมูลบริบทชุมชน	140
6	แผนการเก็บข้อมูล ปี พ.ศ. 2552–2553	160
7	วิธีการดำเนินการวิจัยในพื้นที่ศึกษา	172
8	ปฏิทินการปลูกพืชที่สำคัญของจังหวัดกาญจนบุรี	187
9	เหตุการณ์สำคัญที่สร้างผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย	206
10	ความสำคัญและความต้องการในการแก้ไขปัญหาชุมชนที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน	220
11	ข้อมูลปัจจัยแวดล้อมทางด้านกายภาพ และเคมีของแปลงสำรวจพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนบ้านพุเตย	239

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
12	รายชื่อไม้ที่พบในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตยและลักษณะการใช้ประโยชน์ของชุมชน	254
13	ความหลากหลายของสัตว์ป่าในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย	258
14	รายชื่อสัตว์ที่สำรวจพบในป่าเบญจพรรณ	259
15	รายชื่อสัตว์ที่สำรวจพบในป่าเต็งรัง	261
16	รายชื่อสัตว์ที่สำรวจพบในป่าพุ	262
17	พืชสมุนไพรบางชนิดและสรรพคุณ ที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตย	265
18	รายชื่อพรรณไม้ที่เป็นแหล่งพันธุกรรมไม้ผลที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตย	271
19	ผักป่าที่รับประทานได้ จากการสำรวจบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย	273
20	เห็ดป่าที่รับประทานได้ จากการสำรวจบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย	275
21	รายชื่อและตำแหน่งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านพุเตย	291
22	การเปรียบเทียบการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบดั้งเดิมกับปัจจุบัน	297

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
23	ตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน	316
24	ตัวบ่งชี้ถึงความสำเร็จและความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชน บ้านพุเตย	319
25	ตัวอย่างความคิดเห็นของนักวิจัยชุมชนเกี่ยวกับการทำวิจัยชุมชน	322
26	ขอบเขตเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ของหลักสูตร ค่ายเยาวชน อนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย	339
28	ข้อมูลพื้นฐานของเยาวชนที่เข้าร่วมค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชน บ้านพุเตย	340
29	การเปรียบเทียบผลการใช้หลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนด้าน ความรู้ก่อนและหลังการเข้าค่าย	342
30	ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของระดับ ความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าค่าย	343
31	การวิเคราะห์ความแตกต่างของระดับความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม ของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าค่าย	344
32	ความพึงพอใจของเยาวชนบ้านพุเตยต่อค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชน บ้านพุเตย	346

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางที่		หน้า
33	ความพึงพอใจของเยาวชนบ้านพุเตยต่อกิจกรรมค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย	348
34	ตัวอย่างเสียงสะท้อนของเยาวชนที่มีต่อการเข้าค่ายในด้านต่างๆ	351
35	ตัวอย่างเสียงสะท้อนของคณะครูที่เข้าร่วมกิจกรรมค่ายเยาวชน	352
36	กิจกรรมการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยและสรุปผลการจัดการดูแลป่าชุมชนในช่วงปี พ.ศ. 2552 – 2553	360
37	ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชนของคนในชุมชนหลังจัดกิจกรรมการจัดการป่า	364
38	ความรู้สึกรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนบ้านพุเตยของคนในชุมชนหลังจัดกิจกรรมการจัดการป่า	366
39	การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย	368
40	ตัวอย่างเสียงสะท้อนจากเวทีพหุภาคีเกี่ยวกับข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสร้างความร่วมมือเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน	392
41	รูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน	411

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางผนวกที่	หน้า
1 ความเด่นทางพื้นที่หน้าตัด (Do) ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) ดัชนีความสำคัญ (IVI) และดัชนีความหลากหลาย (H') ของพันธุ์ไม้ใหญ่ในป่าเบญจพรรณ	458
2 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนีความสำคัญ (IVI) ของไม้วัยรุ่นในป่าเบญจพรรณ	460
3 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนีความสำคัญ (IVI) ของกล้าไม้ในป่าเบญจพรรณ	461
4 ความเด่นทางพื้นที่หน้าตัด (Do) ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) ดัชนีความสำคัญ (IVI) และ ดัชนีความหลากหลาย (H') ของพันธุ์ไม้ใหญ่ในป่าเต็งรัง	462
5 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนี ความสำคัญ (IVI) ของไม้วัยรุ่นในป่าเต็งรัง	463
6 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนีความสำคัญ (IVI) ของกล้าไม้ในป่าเต็งรัง	464

สารบัญตาราง (ต่อ)

ตารางผนวกที่		หน้า
7	ความเด่นทางพื้นที่หน้าตัด (Do) ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) ดัชนีความสำคัญ (IVI) และ ดัชนีความหลากหลาย (H') ของพันธุ์ไม้ใหญ่ในป่าพื	465
8	ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และ ดัชนีความสำคัญ (IVI) ของไม้วัยรุ่นในป่าพื	466
9	ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนี ความสำคัญ (IVI) ของกล้าไม้ในป่าพื	467
10	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนแบ่งตามวัตถุประสงค์ของป่าชุมชนและลักษณะของกรอบงาน	469
11	แผนงานการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนเชิงบูรณาการ	480
12	รายชื่อผู้เข้าร่วมเวทีเก็บข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะ เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2553 ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท	483

สารบัญภาพ

ภาพที่		หน้า
1	ผลกระทบจากการพัฒนาประเทศไทยตามแนวนโยบาย	5
2	องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาอย่างยั่งยืน	51
3	การพัฒนาอย่างยั่งยืน ตามแนวคิดของ Mitchell (1996)	59
4	รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม	121
5	กรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย	131
6	กรอบแนวคิดในการวิจัย	132
7	กรอบวิธีการวิจัย	135
8	แปลงตัวอย่างชั่วคราวขนาด 40 x 50 เมตร	146
9	ขั้นตอนและวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่	154
10	รวมภาพกิจกรรมของโครงการวิจัย	176
11	อาณาเขตและที่ตั้งของจังหวัดกาญจนบุรี	184
12	อาณาเขต และที่ตั้งชุมชนบ้านพุเตย	193
13-14	เพิงขายผลผลิตทางการเกษตร และของป่าริมสองข้างทางหมายเลข 323	194

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
15-16	พิธีกรรมการทำบุญพูน้ำของชาวบ้านที่มีขึ้นในทุกปี เพื่อเป็นการ สร้างจิตสำนึกในการร่วมกันดูแลรักษาแหล่งน้ำให้คงอยู่สืบต่อไป	198
17	บริบททางสังคมของชุมชนบ้านพุเตย กับชุมชนในระดับตำบลท่าเสา ระดับอำเภอไทรโยค และระดับจังหวัดกาญจนบุรี	203
18	เหตุการณ์สำคัญที่สร้างผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนิน ชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย	211
19	ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชน แบบมีส่วนร่วม	230
20	ลักษณะภูมิประเทศและที่ตั้งของป่าชุมชนบ้านพุเตย	235
21	ลักษณะภูมิประเทศของป่าชุมชนบ้านพุเตยที่เป็นภูเขาสูง สลับกับที่ ราบเชิงเขา	235
22-24	สังคมพืชที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตยทั้ง 3 แบบ คือ สังคมป่าเบญจพรรณ สังคมป่าเต็งรัง และสังคมป่าพุ	237
25	โครงสร้างทางด้านตั้งและการปกคลุมเรือนยอดของป่าเบญจพรรณ บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย	243
26	โครงสร้างทางด้านตั้งและการปกคลุมเรือนยอดของป่าเต็งรัง บริเวณ ป่าชุมชนพุเตย	246

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
27	โครงสร้างทางด้านการตั้งและการปกคลุมเรือนยอดของป่าทุบบริเวณ ป่าชุมชนบ้านพุเตย	251
28	รูปแบบการกระจายพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก (DBH) ของป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ และป่าพุ บริเวณป่าชุมชน บ้านพุเตย	257
29-32	ตัวอย่างสัตว์ป่าที่สำรวจพบในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย	264
33	แผนที่ศักยภาพป่าชุมชนบ้านพุเตยที่ตอบสนองต่อความต้องการการ พึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชน	286
34	ขั้นตอนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย แบบมีส่วนร่วม	313
35	แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย	324
36	กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน บ้านพุเตย	331
37	แนวทางการประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชน บ้านพุเตย	336

สารบัญภาพ (ต่อ)

ภาพที่		หน้า
38	การแจกแจงช่วงคะแนนความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมก่อนและหลัง การเข้าค่ายเยาวชน	341
39	ตัวอย่างเสียงสะท้อนความคาดหวังและความพึงพอใจของเยาวชน ที่มีต่อค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย	349
40	ประมวลภาพกิจกรรมการจัดค่ายเยาวชนนักรักษ์..มัคคุเทศก์น้อย	355
41	ประมวลภาพกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพของเยาวชน: สังสมความรู้ และประสบการณ์	357
42	ประมวลภาพกิจกรรมการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าของกลุ่มเยาวชน	358
43	กระบวนการพัฒนาแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน และ การขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม	377
44	ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการจัดการป่าชุมชนแบบมี ส่วนร่วม	389
45	กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชน อย่างยั่งยืน	398
46	รูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชน อย่างยั่งยืน	423

บทที่ 1

บทนำ

ความสำคัญของปัญหา

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นับเป็นปัจจัยพื้นฐานและเป็นทุนของชีวิตที่ทำให้มนุษย์สามารถผลิตอาหารและปัจจัยต่างๆ ในการดำรงชีวิตสู่เป้าหมายเดียวกันคือ การกินดี อยู่ดีในสังคมของตน และด้วยเป้าหมายดังกล่าวนี้เอง ทำให้ผู้คนต่างแสวงหาเพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ จึงเกิดมีการคิดค้นกรรมวิธีการผลิตขึ้น และมีวิวัฒนาการทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพอยู่ตลอดเวลา ซึ่งแน่นอนที่สุดผู้ที่มีโอกาสมากกว่าย่อมเข้าถึงสิ่งที่สังคมผลิตขึ้นได้มากกว่า จนเกิดเป็นความเหลื่อมล้ำ และท่ามกลางความเหลื่อมล้ำของการกินดีอยู่ดีของมนุษยชาติที่นับวันจะยิ่งทวีความแตกต่างมากขึ้น การแข่งขันกันในการผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการ และขาดการดูแลและบริหารจัดการอย่างถูกต้อง กลายเป็นตัวการสำคัญทำให้เกิดการร่อยหรอและเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สอดคล้องกับพระราชดำรัสพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวภูมิพลอดุลยเดช ที่ทรงพระราชทานเมื่อวันที่ 4 กรกฎาคม พ.ศ. 2545

“...ปัญหาเรื่องสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่มีความสำคัญควบคู่กับการพัฒนาความเจริญก้าวหน้า ซึ่งเป็นปัญหาร่วมกันของทุกประเทศ กล่าวคือ การพัฒนายิ่งรุดหน้า ปัญหาสิ่งแวดล้อมและภาวะมลพิษก็ยิ่งก่อตัวและทวีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น ประเทศไทยก็เป็นประเทศหนึ่งที่กำลังประสบปัญหาดังกล่าวอยู่ในขณะนี้...”

ปัญหาที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยอันเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาประเทศมีหลากหลายรูปแบบ ไม่ว่าจะเป็นการทรุดโทรมและร่อยหรอลงของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจากการปลดปล่อยของเสียจากกิจกรรมของมนุษย์ ปัญหาความขัดแย้งจากการแย่งชิงทรัพยากร ปัญหาการจัดการทรัพยากรอย่างไม่ทั่วถึง ปัญหาการจัดการทรัพยากรอย่างไม่มีส่วนร่วมจากภาคประชาชนซึ่งรวมถึงปัญหาสิทธิพลและคอร์รัปชัน ซึ่งสามารถกล่าวได้ว่าล้วนเป็นปัญหาวิกฤติที่ร้ายแรง (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2550) ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้กลายเป็นประเด็นสากลที่ได้รับการกล่าวถึงอย่าง

กว้างขวางและมักถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นจุดเริ่มต้นเพื่อเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นปัญหาอื่นๆ ของสังคม อยู่เสมอ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2542) ซึ่งแสดงให้เห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งต่อ คุณภาพชีวิตและคุณภาพสิ่งแวดล้อมจากกิจกรรมการพัฒนาในด้านต่างๆ ของมนุษย์ ทำให้การตื่นตัว ด้านการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมภายใต้หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน การมองพัฒนาการและความ เคลื่อนไหวด้านสิ่งแวดล้อมของสังคมไทย เพื่อนำไปสู่การทำความเข้าใจลึกถึงไปถึงแนวคิด พื้นฐานที่เป็นทางเสถียรบังคับทิศทางการแสวงหาแบบแผนการใช้ประโยชน์ การอนุรักษ์และการ จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยเน้นกระบวนการมีส่วนร่วมภายใต้กรอบการพัฒนา ที่ยั่งยืน ซึ่งย่อมเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงไปภายใต้เงื่อนไขอันเป็นบริบทของสังคมในช่วงเวลาหนึ่งๆ

ผลกระทบของการพัฒนาต่อปัญหาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและผลกระทบที่มีต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ที่ ปรากฏในพื้นที่ต่างๆ ทั่วโลกซึ่งสร้างผลกระทบในวงกว้าง อันเป็นผลมาจากการพัฒนาที่ขาดความ สมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม สะท้อนให้เห็นชัดเจนจากรายงานการศึกษา สิ่งแวดล้อมโลกของโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (United Nations Environment Programme, 2007) ซึ่งเป็นคั้งสัญญาณเตือนภัยที่ดังไปทั่วโลกและได้ชี้ให้เห็นว่า ระบบนิเวศมนุษย์ ทั้งโลกถูกคุกคามจนขาดความสมดุลอย่างรุนแรงและขีดความสามารถในการให้ผลผลิตและบริการ ทางนิเวศเสื่อมถอยไปมาก ซึ่งย่อมก่อให้เกิดความเสียหายโดยตรงต่อประชากรและระบบ สิ่งแวดล้อมโลก ถึงแม้ว่านานาประเทศจะพยายามร่วมมือกันพิทักษ์สิ่งแวดล้อม แต่ก็ไม่สามารถ ตามทันการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคมเพื่อสร้างความเจริญก้าวหน้าได้ จึงมีสัญญาณเตือนภัยภัย แห่งความเจริญปรากฏไปทั่วทุกพื้นที่ของโลก สัญญาณเตือนภัยในด้านสิ่งแวดล้อมนั้นมีมากมาย หลายเรื่อง โดยเฉพาะเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ ที่ถูกทำลายลงอย่างเห็นได้ชัดเจน เช่น การ เสื่อมโทรมของป่า เนื่องมาจากการบุกรุกแผ้วถาง การลดลงและสูญพันธุ์ของสัตว์ป่าและพันธุ์พืช หายาก อันเนื่องมาจากการค้าสัตว์และพืชป่าหายาก การปล่อยก๊าซคาร์บอนไดออกไซด์และก๊าซ เรือนกระจกสู่บรรยากาศ ส่งผลกระทบให้โลกร้อนและการเปลี่ยนแปลงทางภูมิอากาศ เป็นต้น นอกจากนี้การใช้น้ำมันเชื้อเพลิงมากขึ้นเรื่อยๆ ทำให้แหล่งทรัพยากรนี้ร่อยหรอลงอย่าง รวดเร็ว นอกจากนี้การเพิ่มขึ้นของประชากรโลกซึ่งในปัจจุบันที่มีกว่า 6,000 ล้านคนและการเพิ่ม ปริมาณการบริโภคย่อมก่อให้เกิดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เพราะธรรมชาติมีความสามารถในการ ผลิตที่จำกัดและจำนวนประชากรที่อยู่ในเมืองเพิ่มขึ้นจะทำให้ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมเมืองทวี

ความสำคัญยิ่งขึ้น ในขณะที่ขยะ มลพิษทางอากาศ การจราจร การใช้พลังงานสูงจะมีผลกระทบต่อ
ชาวเมืองและสิ่งแวดล้อมโดยตรง

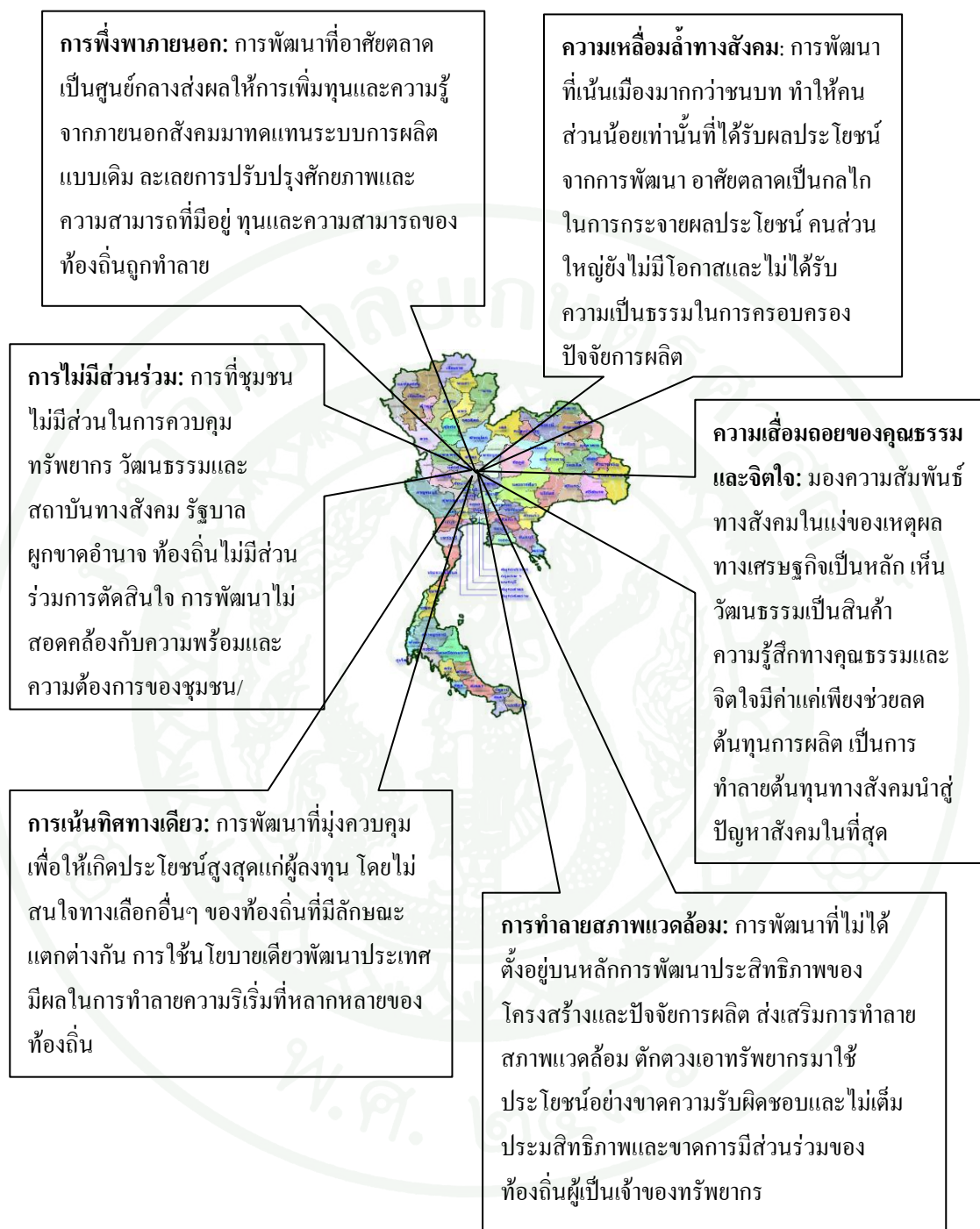
จากประเด็นความสามารถในการผลิตได้ที่จำกัดของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่
กล่าวถึงในข้างต้น สอดคล้องกับแนวคิดที่กำลังเป็นที่สนใจกันอย่างกว้างขวางเรื่อง
ขีดความสามารถรองรับสูงสุด (carrying capacity) ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
กล่าวคือ อัตราสูงสุดของการเก็บเกี่ยวหรือการใช้ทรัพยากรซึ่งสามารถดำเนินไปอย่างยั่งยืนโดยไม่
ทำลายความสามารถในการผลิตและบูรณาภาพของระบบนิเวศนี้เป็นสิ่งที่ต้องนำมาคำนึงถึงให้มาก
ขึ้น เช่น ในหนองน้ำหรือแม่น้ำสายหนึ่งก็มีอัตราสูงสุดในการเก็บเกี่ยวทรัพยากร ได้แก่ จำนวน
สูงสุดของสัตว์น้ำที่จับได้ซึ่งมีจำกัดอยู่จำนวนหนึ่งถ้าหากเกินอัตรานี้ไปก็จะกระทบต่อ
ความสามารถในการผลิต นั่นคือ จะจับสัตว์น้ำได้น้อยลงสัตว์น้ำหลายชนิดสูญพันธุ์ เป็นต้น (เกษม
จันทร์แก้ว, 2545) แนวคิดเรื่องขีดความสามารถรองรับสูงสุดนี้ สะท้อนให้เห็นว่าสิ่งที่ไหลเวียนใน
ระบบนิเวศแท้จริงคือ สารและพลังงานที่เป็นระบบปิดและมีจำกัดไม่ใช่เงินทุนและสินค้าที่เป็น
ระบบเปิดและเพิ่มพูนตามความต้องการอย่างไม่สิ้นสุดของมนุษย์

จากที่กล่าวมาข้างต้น บ่งชี้ว่ามูลเหตุสำคัญที่นำมาสู่ความหายนะทางสิ่งแวดล้อมเกิดมาจากการขาดความรู้ ความตระหนักและพฤติกรรมที่เอื้อต่อการดูแลปกป้องสิ่งแวดล้อม ในปัจจุบันจึงพบว่าภาวะเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมกำลังทำลายคุณภาพชีวิตของ
ประชากรโลก โดยเฉพาะในประเทศกำลังพัฒนา ในขณะที่ประเทศที่พึ่งภาคเกษตรกรรมเป็นหลัก
กำลังประสบปัญหาความเสียหายจากภาวะดินที่ใช้ในการเพาะปลูก ซึ่งถูกใช้อย่างไม่มีประสิทธิภาพ
และส่งผลกระทบต่อจำนวนผลผลิตอาหารของโลก นอกจากนี้ยังเกิดภาวะมลพิษอันเกิดจากการใช้
สารเคมีทางการเกษตร อันเป็นสาเหตุหนึ่งที่บั่นทอนคุณภาพชีวิตของประชากรโลก (United
Nations Environment Programme, 2007)

การพัฒนาประเทศในช่วงเวลาประมาณ 4 ทศวรรษที่ผ่านมา นับจากประเทศไทยได้เริ่มนำ
แนวคิดการพัฒนาประเทศตามแนวนโยบายของตะวันตกมาใช้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ ฉบับแรกในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยได้มีการพัฒนาอย่างกว้างขวางทั้งในด้านเศรษฐกิจ
และสังคม จนทำให้ในปัจจุบันประเทศไทยมิได้จัดอยู่ในกลุ่มประเทศด้อยพัฒนาอีกต่อไป แต่การ
พัฒนาดังกล่าวได้ส่งผลให้เกิดผลกระทบต่อภาพรวมของประเทศไทยมากมาย เช่น การเน้นทิศทาง
เดียวในการพัฒนาไม่สนใจทางเลือกที่หลากหลายขององค์กรท้องถิ่น ความเหลื่อมล้ำทางสังคม เกิด

ภาวการณ์พึ่งพาทุนและองค์ความรู้จากภายนอก ความเสื่อมถอยของคุณธรรมและจิตใจ การพัฒนาโดยขาดการมีส่วนร่วม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544: 35-42) และโดยเฉพาะการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติมากเกินไปจนเกินขีดความสามารถในการรองรับได้ รวมทั้งขาดการจัดการอย่างเหมาะสม ได้ก่อให้เกิดปัญหาการร่อยหรอและเสื่อมโทรมอย่างรุนแรงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549) (ภาพที่ 1)

จากการประเมินสถานการณ์ภาพทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย ในช่วงก่อนใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พบว่า ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศ ได้รับผลกระทบจากแบบแผนการพัฒนาที่มุ่งใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อตอบสนองการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจเป็นหลัก (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549) ในขณะเดียวกัน ความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างต่อเนื่องได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมของประเทศอย่างใหญ่หลวง จนวิถีชีวิตของประชาชนชาวไทยที่เป็นสังคมชนบทที่ต้องพึ่งพิงอยู่กับทรัพยากรธรรมชาติต้องเปลี่ยนมาเป็นสังคมแบบตะวันตกหรือสังคมเมืองมากยิ่งขึ้น การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวได้ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการผลิตต่างๆ เช่น กิจกรรมทางการเกษตร อุตสาหกรรม การขนส่ง การใช้พลังงาน เป็นต้น (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2554) การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเป็นไปในลักษณะที่ไม่คำนึงถึงข้อจำกัดของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละประเภท การขยายตัวของภาคเศรษฐกิจและการย้ายฐานการผลิตของอุตสาหกรรมที่มีมลพิษสูง ได้เพิ่มปริมาณมลพิษสิ่งแวดล้อม ทั้งมลพิษทางน้ำ มลพิษทางอากาศ ขยะและของเสีย ซึ่งส่งผลกระทบต่อสถานการณ์ภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศโดยตรง รวมทั้งส่งผลกระทบต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดความขัดแย้งในการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติที่ทวีความรุนแรงขึ้น เช่น การบุกรุกพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติเพื่อใช้เป็นที่ดินทำการเกษตร การแย่งชิงทรัพยากรน้ำ ซึ่งเป็นประเด็นปัญหาขึ้นในสังคมต่อไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

ภาพที่ 1 ผลกระทบจากการพัฒนาประเทศไทยตามแนวนโยบาย

ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทยทวีความรุนแรงมากขึ้นอย่างต่อเนื่อง จะเห็นได้ชัดเจนว่าทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละด้าน เช่น ทรัพยากรป่าไม้ ที่เคยมีมากถึง 171.02 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 55.33 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2504 ได้ลดลงเหลือ 81.07

ล้านไร่ หรือร้อยละ 25.28 ในปี พ.ศ. 2541 ในปี พ.ศ. 2547 มีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 104.7 ล้านไร่ หรือร้อยละ 32.64 (กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช, 2547) และจากการรายงานล่าสุดของ สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ปี พ.ศ. 2552 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 107.62 ล้านไร่ หรือร้อยละ 33.56 และเป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ 64.83 ล้านไร่ หรือร้อยละ 20.22 (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554) ซึ่งต่ำกว่าร้อยละ 40 ซึ่งเป็นระดับที่จะรักษาความสมดุลของระบบธรรมชาติและระบบนิเวศของพื้นที่ประเทศได้ (Balance of Nature) ตามหลักการทางอนุรักษ์วิทยาถือว่าอยู่ในภาวะวิกฤติ (เกษมจันทร์แก้ว, 2544) ส่วนทรัพยากรดินได้มีการใช้ประโยชน์โดยไม่มีการอนุรักษ์และฟื้นฟู โดยพบว่ามีพื้นที่ดินเสื่อมโทรมในระดับรุนแรงและระดับวิกฤติรวม 35.98 ล้านไร่ หรือ ร้อยละ 11.24 และที่สำคัญคือ ยังคงพบปัญหาการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพ ปัญหาเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรธรรมชาติอย่างเป็นธรรม ปัญหาการแย่งชิงทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาคูณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม ซึ่งเนื่องมาจากการเพิ่มของประชากรและความเข้มข้นของกิจกรรมทางเศรษฐกิจของประเทศด้วย (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2554)

นอกจากสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อมไทยที่กล่าวในข้างต้นแล้ว สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2554: 182-185) ได้ระบุว่า ประเทศไทยนับเป็นแหล่งรวมของความหลากหลายทางชีวภาพสำคัญยิ่ง เนื่องจากมีที่ตั้งอยู่ระหว่างบริเวณที่มีลักษณะโดดเด่นทางภูมิศาสตร์ชีวภาพ แต่กลับพบว่า ประเทศไทยกำลังมีการสูญเสียความหลากหลายทางชีวภาพอย่างรวดเร็วและต่อเนื่อง สาเหตุสำคัญในเรื่องนี้มาจากการลดลงอย่างมากของพื้นที่ป่าไม้ ป่าชายเลน และพื้นที่ชุ่มน้ำ โดยพบว่า พรรณพืชที่มีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ จำนวน 1,407 ชนิด ใน 135 วงศ์ และสัตว์มีกระดูกสันหลังที่อยู่ในสถานภาพสูญพันธุ์มี 6 ชนิด สูญพันธุ์ไปแล้วในธรรมชาติ 7 ชนิด สถานภาพใกล้สูญพันธุ์อย่างยิ่ง 84 ชนิด ใกล้สูญพันธุ์ 148 ชนิด มีแนวโน้มใกล้สูญพันธุ์ 316 ชนิด ใกล้สูญคาม 205 ชนิด กลุ่มที่เป็นกังวลน้อยที่สุด 257 ชนิด ซึ่งสอดคล้องกับรายงานของธนาคารโลก (World Bank) (2546) ที่ระบุว่าประเทศไทยนับเป็นประเทศที่กำลังประสบกับปัญหาการลดลงของความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืชและสัตว์ อันเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาประเทศ นอกจากนี้ที่กล่าวมาในข้างต้น ยังพบปัญหาอื่นๆ อีก ซึ่งสามารถสรุปได้ตามตารางที่ 1

ตารางที่ 1 ผลกระทบจากการพัฒนาต่อคุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของไทย

ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
1. ทรัพยากรป่าไม้	●เกิดการร่อยหรอลงของทรัพยากรป่าไม้ จากเดิมที่มีอยู่ 171 ล้านไร่ หรือประมาณ ร้อยละ 53 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2504 ลดลงเหลือ 107.24 ล้านไร่ หรือประมาณร้อยละ 33.44 ของพื้นที่ประเทศ ถือว่าอยู่ในภาวะวิกฤติ ในปี พ.ศ. 2551 สาเหตุสำคัญเนื่องจากความต้องการใช้ประโยชน์จากป่าไม้เพื่อการพัฒนาประเทศด้านอื่นๆ เช่น การเกษตรกรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานของรัฐ จนส่งผลให้ระบบนิเวศเสียสมดุล
2. ความหลากหลายทางชีวภาพ	●กองทุนสัตว์ป่าโลกได้จัดอันดับให้ประเทศไทยเป็นอันดับที่ 3 ของเอเชียและอันดับที่ 12 ของโลกที่มีปัญหาด้านการคุกคามสัตว์ป่า จนทำให้สัตว์ป่าและพันธุ์พืชใกล้สูญพันธุ์มากขึ้นทุกปี ซึ่งสาเหตุสำคัญ คือ การค้าพืชและสัตว์ป่าที่ผิดกฎหมายรวมทั้งกิจกรรมการท่องเที่ยว
3. ทรัพยากรดินและการใช้ประโยชน์จากที่ดิน	●เกิดปัญหาดินเสื่อมโทรมที่เกิดจากการใช้ประโยชน์ที่ดินที่ไม่ถูกต้องตรงตามสมรรถนะของดิน การปลูกพืชเชิงเดี่ยวรวมทั้งการใช้สารเคมีทางการเกษตร และปัญหาการชะล้างพังทลายของดินประมาณ 108 ล้านไร่ หรือร้อยละ 33 ของพื้นที่ประเทศ ซึ่งสูงกว่าค่าเฉลี่ยของโลกที่ร้อยละ 23 และสูงกว่าค่าเฉลี่ยของกลุ่มประเทศในเอเชียและแปซิฟิกที่ร้อยละ 25

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. ทรัพยากรประมงและทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง	● ความอุดมสมบูรณ์ของสัตว์น้ำในประเทศไทยลดลงอย่างรวดเร็วโดยฝั่งอ่าวไทยมีพื้นที่เสื่อมโทรมร้อยละ 24 และฝั่งทะเลอันดามันร้อยละ 50 สาเหตุของความเสื่อมโทรมส่วนใหญ่เกิดจากกิจกรรมของมนุษย์ เช่น การทอดสมอเรือ การท่องเที่ยวแบบเดินใต้ทะเลและการทำประมงที่ผิดวิธี เป็นต้น รวมทั้งเกิดจากภัยธรรมชาติและอุณหภูมิของน้ำที่เพิ่มสูงขึ้น ● ในส่วนของป่าชายเลนมีอัตราการเพิ่มมากขึ้นแต่ยังคงอยู่ในปริมาณที่น้อย จนส่งให้เกิดปัญหาการกัดเซาะชายฝั่งและเป็นแหล่งอาศัยของสัตว์น้ำวัยอ่อน
5. ทรัพยากรน้ำ	● ปริมาณน้ำฝนในประเทศไทยมีแนวโน้มลดลง ปัญหาการขาดแคลนน้ำเพื่อการอุปโภค บริโภค ที่มีสาเหตุจากการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศของโลก ซึ่งได้ส่งผลกระทบต่อสภาวะอากาศของประเทศ ปัญหาอุทกภัยที่เกิดจากการเร่งพัฒนาเมืองและชุมชนอย่างไม่เป็นระบบ
6. สิ่งแวดล้อมเมืองและชุมชน	● การขาดแคลนพื้นที่สีเขียวสำหรับเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจและทำกิจกรรมของชุมชน รวมทั้งเกิดปัญหาชุมชนแออัดกระจุกกระจายอยู่ทั่วทุกภาคของประเทศซึ่งก่อให้เกิดปัญหาด้านสุขอนามัยและปัญหาสังคมเพิ่มขึ้นตามมา
7. สิ่งแวดล้อมธรรมชาติและศิลปกรรม	● ปัญหาส่วนใหญ่ของสิ่งแวดล้อมรอบๆ แหล่งธรรมชาติและแหล่งศิลปกรรม คือ ปัญหาด้านการบุกรุกพื้นที่ ทัศนียภาพ ทรัพยากรทางธรรมชาติถูกทำลาย และการขาดการจัดการขยะมูลฝอยและน้ำเสีย

ตารางที่ 1 (ต่อ)

ประเด็นด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	คุณภาพทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
7. สถานการณ์มลพิษ	●มลพิษทางน้ำ พบว่า คุณภาพน้ำของแหล่งน้ำสำคัญอยู่ในเกณฑ์ดีมีแนวโน้มลดลง สาเหตุหลักของปัญหาคือการระบายน้ำทิ้งจากครัวเรือน ภาคอุตสาหกรรม และภาคเกษตรกรรม ●มลพิษทางอากาศโดยเฉพาะฝุ่นละอองขนาดเล็กกว่า 10 ไมครอน (PM10) ยังเป็นปัญหาสำคัญในเขตชุมชนขนาดใหญ่ และพื้นที่พัฒนาต่างๆ ในประเทศ สาเหตุหลัก เกิดจากการจราจร อุตสาหกรรม กิจกรรมการก่อสร้าง และการเผาในที่โล่ง ●มลพิษทางเสียงมีแนวโน้มของระดับเสียงเพิ่มขึ้น โดยเฉพาะบริเวณริมเส้นทางการจราจร ●มลพิษจากขยะ ของเสียอันตราย และสารอันตราย ปริมาณขยะมีแนวโน้มลดลง แต่การดำเนินการจัดการขยะยังขาดระบบการบริหารจัดการที่มีประสิทธิภาพ และครบวงจร ของเสียอันตรายมีแนวโน้มสูงขึ้น โดยเฉพาะของเสียอันตรายจากเทคโนโลยี ส่วนสารอันตรายมีแนวโน้มการใช้เพิ่มมากขึ้นเช่นกันและก่อให้เกิดการตกค้างของสารเคมีในผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร รวมทั้ง การตกค้างในสิ่งแวดล้อม ทำให้ส่งผลกระทบต่อสุขภาพอนามัยของประชาชนด้วย
9. การแย่งชิงทรัพยากร	●การใช้อำนาจรัฐและระบบตลาดเปลี่ยนทรัพยากรส่วนรวมให้ถูกนำมาใช้เพื่อประโยชน์ของคนส่วนน้อย โดยอ้างเหตุผลของการพัฒนา ประชาชนส่วนใหญ่ถูกปิดกั้นสิทธิที่จะเข้าถึงทรัพยากร ด้วยอ้างเหตุผลของการอนุรักษ์

ที่มา: สรุปจากสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (2550 และ 2554)

ข้อมูลเหล่านี้เป็นเพียงส่วนหนึ่งของการแสดงให้เห็นถึงสถานการณ์วิกฤติของปัญหาสิ่งแวดล้อมและผลกระทบที่ตามมาต่อทั้งคุณภาพสิ่งแวดล้อมและท้ายที่สุดคือต่อคุณภาพชีวิตของคนไทย โดยมุ่งที่ฉายภาพให้เห็นถึงสถานภาพของปัญหาและผลกระทบที่ตามมาของการพัฒนาที่ขาดความรอบรอบในการวางแผนการใช้และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย

คุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต: สิทธิและหน้าที่ของมนุษยชาติ

ด้วยเหตุที่การร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและการแพร่กระจายของสารมลพิษเป็นปัญหาที่ค่อยๆ สะสมตัวเองและแผ่ขยายขอบเขตออกไปอย่างช้าๆ แต่ทวีความรุนแรงมากขึ้นทุกขณะอย่างไม่รู้ตัวในยุคเริ่มต้นของการพัฒนา (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2542) จึงทำให้ปัญหานี้ถูกมองข้ามไป แต่ได้มีนักวิชาการหลายสาขาที่มีบทบาทอยู่ในงานพัฒนาจาก 10 ประเทศได้เล็งเห็นความสำคัญของปัญหานี้ จึงได้ร่วมประชุมปรึกษากันเป็นครั้งแรกที่กรุงโรมในปี พ.ศ. 2511 ประเด็นสำคัญของการประชุม คือ เรื่องความหายนะที่มนุษย์กำลังประสบอยู่ทั้งในปัจจุบันและที่จะประสบในอนาคต (UN Development of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, 2008) การประชุมที่กรุงโรมในครั้งนั้นได้ก่อให้เกิดความตื่นตัวขึ้นในเรื่องคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต จนถึงปี พ.ศ. 2515 ก็ได้มีการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมครั้งยิ่งใหญ่ที่สุดของสหประชาชาติที่กรุงสต็อกโฮล์ม ประเทศสวีเดน (Trazyna, Thaddeus and Osborn, 1995)

นอกจากนั้นการประชุมที่ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาที่ประเทศบราซิล ในปี พ.ศ. 2535 ได้สรุปแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนว่า หมายถึง กระบวนการของการจัดการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ในการจัดการที่กำหนดไว้โดยคำนึงถึงการผลิตต่อเนื่องทั้งผลผลิตและบริการโดยปราศจากการลดคุณค่าที่มีอยู่และผลผลิตที่จะได้รับในอนาคต อีกทั้งปราศจากผลกระทบที่มองไม่เห็นทั้งทางสิ่งแวดล้อมกายภาพและสังคม การพัฒนาที่ยั่งยืนมีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 องค์ประกอบกล่าวคือ 1) ระบบนิเวศหรือสิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืน อันได้แก่องค์ประกอบที่เป็นกายภาพหรือสิ่งแวดล้อมที่ไม่มีชีวิต (abiotic components) ที่มีความสำคัญและสัมพันธ์กับองค์ประกอบที่เป็นชีวภาพ (biotic components) ในระบบนิเวศแต่ละแห่ง 2) เศรษฐกิจที่ยั่งยืน การจัดการสิ่งแวดล้อมที่ตอบสนองต่อความเป็นอยู่ของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียมีความมั่นคงในการดำรงชีวิต การมีปัจจัยจำเป็นต่อการดำรงชีพที่พอเพียง การมีอาหารที่เพียงพอ การมีรายได้เพียงพออันจะ

นำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตที่ดี และ 3) สังคมและวัฒนธรรมที่ยั่งยืน การจัดการสิ่งแวดล้อมนั้น ต้องสร้างระบบสังคมที่มั่นคง การมีส่วนร่วมของผู้ที่มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคมนั้นๆ ในการจัดการ สิ่งแวดล้อมและรับผลประโยชน์อย่างเท่าเทียม และสร้างไว้ซึ่งวัฒนธรรมท้องถิ่นที่หลากหลาย (UN Department of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, 2004)

แนวความคิดดังกล่าว ได้ส่งผลถึงความวิตกกังวลที่มีต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและความสนใจในปัญหาสิ่งแวดล้อมก็ได้แผ่ขยายไปทั่วโลกอย่างรวดเร็ว การผลิตที่เคยคำนึงถึงเฉพาะ ประโยชน์แต่เพียงประการเดียว ก็เริ่มมีการคำนึงถึงผลกระทบที่จะตามมา นักพัฒนาเริ่มพิจารณา รูปแบบการพัฒนาใหม่ที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมให้น้อยที่สุดและมีการตั้งหน่วยงานด้าน สิ่งแวดล้อมเพื่อรับผิดชอบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม โดยตรง

จากแนวทางดังกล่าวในข้างต้น การพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างนิเวศวิทยาและการ ขยายตัวทางเศรษฐกิจจึงได้รับความสนใจมากขึ้น เช่น แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเพื่อการดำรง อยู่อย่างยั่งยืนและเหมาะสมของสภาพแวดล้อม (environmental sound and sustainable development) ซึ่งแนวคิดเกี่ยวกับการดำรงอยู่อย่างยั่งยืนนี้ได้ให้ความสำคัญกับชุมชนและเยาวชน เป็นอันดับแรก (Sitorz, 1993) อย่างไรก็ตาม ในการร่วมแก้ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมนั้นจำเป็นอย่างยิ่ง ที่ทุกฝ่ายจะต้องให้ความร่วมมืออย่างจริงจังและเป็นรูปธรรม ทั้งนี้เพราะการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยภาครัฐเพียงฝ่ายเดียวย่อมไม่สามารถแก้ปัญหาได้อย่าง ยั่งยืน เนื่องจากข้อจำกัดหลายประการ ทำให้ไม่สามารถดำเนินการป้องกันและแก้ไขปัญหาได้อย่าง มีประสิทธิภาพสูงสุด ทั้งยังก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งตามมาด้วย (กรมส่งเสริมคุณภาพ สิ่งแวดล้อมและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2550) ดังนั้นเพื่อให้แนวนโยบายในการแก้ปัญหามี ความเหมาะสมและสามารถนำไปปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม คณะกรรมการการประชุมระหว่าง ประเทศว่าด้วยเรื่องสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (UNCED) จึงเห็นสมควรให้กำหนดนโยบายที่เปิด โอกาสให้ทุกคนทุกฝ่ายในสังคมได้เข้ามามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้เกิด ประสิทธิภาพและประสิทธิผลมากที่สุด ซึ่งผลจากการพัฒนาดังกล่าวจะเป็นประโยชน์แก่สังคมใน ท้ายที่สุด โดยแนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับหลักการดำเนินการของสหประชาชาติภายใต้ แผนปฏิบัติการ 21 เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Agenda 21) ที่ให้ความสำคัญแก่ชุมชนและเยาวชนที่ ถือว่าเป็นแนวทางในการพัฒนาที่เกี่ยวข้องกับงานทางด้านสิ่งแวดล้อม (UN Development of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development, 2004)

สำหรับประเทศไทยได้ตระหนักถึงความสำคัญของการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยมีการดำเนินการหลากหลายรูปแบบ แต่การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ผ่านมายังเป็นการดำเนินการโดยภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ และยังไม่ประสบความสำเร็จเท่าที่ควร (สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2549) รวมทั้งภาครัฐยังขาดการกำหนดนโยบายและยุทธศาสตร์การจัดการอย่างเป็นระบบที่เชื่อมโยงกันอย่างบูรณาการในทุกๆ มิติ ซึ่งต้องจัดการทั้งระบบนิเวศ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระบบเศรษฐกิจและสังคม และที่สำคัญ คือ ขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานภาครัฐสู่องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่จะต้องเชื่อมโยงไปสู่ประชาชน โดยเฉพาะประเด็นการขาดการให้ท้องถิ่นหรือชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ จึงทำให้การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549) งานวิจัยของคารากร เจียมวิจักขณ์ (2551) เป็นตัวอย่างหนึ่งที่สะท้อนสถานการณ์ดังกล่าว โดยทำการศึกษา การจัดทำยุทธศาสตร์ท้องถิ่น: กรณีศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรท้องถิ่นในกลุ่มน้ำน้ำสาน จังหวัดเลย มีข้อค้นพบในระดับท้องถิ่นว่า ปัญหาและสาเหตุสำคัญด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ การดำเนินการยังเป็นการดำเนินการโดยใช้นโยบายและแนวทางปฏิบัติมาจากภาครัฐเป็นส่วนใหญ่ (top down planning) โดยภาครัฐขาดการให้ความสำคัญในกระบวนการวางแผนอย่างมีส่วนร่วม โดยท้องถิ่นหรือชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของวิชา นิยม และ กิตติชัย รัตนะ (2547) ที่เห็นว่าแนวทางการบริหารจัดการของภาครัฐในด้านการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น จะใช้วิธีการแบบเดิม คือ top down planning approach ที่ภาครัฐมีบทบาทด้านการควบคุมสั่งการคงไม่เหมาะสม เนื่องจากก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งตามมา รวมทั้งกลไกรัฐซึ่งมีทรัพยากรจำกัดทั้งด้านงบประมาณและบุคลากร ผู้วิจัยเห็นว่าปัจจัยเหล่านี้ทำให้ภาครัฐจำเป็นต้องปรับเปลี่ยนบทบาท โดยเน้นให้ภาครัฐทำหน้าที่ให้คำปรึกษาและ/หรือเป็นพี่เลี้ยง ให้ความสำคัญไปที่การสร้างเสริมความเข้มแข็งในการกระจายอำนาจไปสู่ท้องถิ่นและศักยภาพของท้องถิ่น โดยใช้กระบวนการมีส่วนร่วมเป็นเครื่องมือในการสร้างพลังขับเคลื่อน รวมทั้งให้การสนับสนุนด้านงบประมาณ มีกรอบแนวทางในการจัดการอย่างผสมผสานในทุกๆ มิติ ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่นได้อย่างยั่งยืน

นอกจากนี้ยังมีรายงานการศึกษาและสังเคราะห์ข้อมูลจากรายงานการวิจัยและรายงานผลการดำเนินงานต่างๆ ของภาครัฐและชุมชนเกี่ยวกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชนตามที่

รัฐธรรมนูญ และพระราชบัญญัติต่างๆ กำหนดไว้ของศูนย์ มัลลิกะมาส (2545) สนับสนุนข้อค้นพบของงานวิจัยดังกล่าว โดยพบว่า ประชาชนยังมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการเพียงแคในระดับการรับรู้ข้อมูลข่าวสารและการแสดงความคิดเห็นมากกว่าการร่วมตัดสินใจ ยิ่งกว่านั้นลักษณะของการมีส่วนร่วมยังเป็นการมีส่วนร่วมที่ประชาชนเป็นฝ่ายรับ (passive receivers) ขณะที่รัฐบาลหรือกลไกของรัฐเป็นผู้กระทำการ (active communicators) โดยอาศัยกระบวนการสื่อสารแบบทางเดียว (one-way communicator) และรัฐบาลเป็นผู้ตัดสินใจเพียงฝ่ายเดียว ซึ่งผู้ศึกษาได้ตั้งข้อสังเกตเบื้องต้นเกี่ยวกับปัญหาการมีส่วนร่วมไว้ 3 ประการ ดังต่อไปนี้

ประการแรก การมีส่วนร่วมไม่มีประสิทธิภาพนำไปสู่การแก้ไขปัญหาลำคัญ คือ การมีส่วนร่วมที่มีลักษณะถดถอย (counter-productive participation) หรืออีกนัยหนึ่งคือการมีส่วนร่วมไม่บรรลุเป้าหมายและกลับกลายเป็นการสร้างความขัดแย้งขึ้นในชุมชน เนื่องจากมีข้อขัดขวางที่เป็นอุปสรรคมากกว่าส่งเสริม

ประการที่สอง ในหลายกรณีการมีส่วนร่วมมาจากต้นทุนที่สูงมากเกินไปที่ประชาชนต้องแบกรับ อันได้แก่ การสูญเสียชีวิตและทรัพย์สิน ความขัดแย้งในชุมชนและที่สำคัญที่สุดคือการสูญเสียศรัทธาต่อระบอบประชาธิปไตย

ประการที่สาม ประชาชนไม่ได้รับความไว้วางใจในกระบวนการมีส่วนร่วมและปัจจัยทางการเมืองส่งผลให้การใช้กลไกการมีส่วนร่วมเท่าที่มีอยู่ไม่ประสบผล

จากรายงานดังกล่าว ได้แสดงให้เห็นว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมเพียงองค์กรเดียวโดยปราศจากกระบวนการมีส่วนร่วมไม่ว่าโดยชุมชน หรือภาครัฐ ทำให้เกิดความไม่เชื่อใจซึ่งกันและกัน ขาดระบบตรวจสอบและถ่วงดุล (check and balance) เชิงอำนาจที่ชัดเจน แนวคิดการแก้ไขปัญหาแบบมีส่วนร่วม โดยถือว่าองค์กรชุมชนเป็นหัวใจในการขับเคลื่อนงานด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยมีหน่วยงานภาครัฐทำหน้าที่สนับสนุนภายใต้ข้อจำกัดของกฎหมายและบริบทของพื้นที่น่าจะเป็นทางออกที่ดีที่สุด จนนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ (ระวี ถาวร, 2550) อย่างไรก็ตามในปัจจุบันการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชนกำลังเผชิญอยู่กับสถานการณ์สำคัญที่เป็นทั้งโอกาสและข้อจำกัดไปพร้อมกัน คือ ปัญหาเรื่องความเข้าใจและความพร้อมของชุมชนทั้งในด้านการจัดการและกฎหมายที่เกี่ยวข้อง ปัญหาเรื่องการขาดข้อมูล และความรู้ที่เป็นระบบ ปัญหาการด้อยประสิทธิภาพในการสื่อสารกับสาธารณชน และรวมทั้งการขาด

กระบวนการเชื่อมโยงระหว่างคนที่ทำงานในพื้นที่กับผู้มีอำนาจในการกำหนดนโยบาย (เครือข่าย ป่าชุมชน, 2546) ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเชื่อมโยงของการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมในระดับต่างๆ และเป็นการแปลงแผนไปสู่การปฏิบัติ คณะกรรมการนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมแห่งชาติจึงได้ กำหนดนโยบายให้ชุมชนซึ่งถือว่าเป็นเจ้าของพื้นที่และเจ้าของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนเป็นผู้ ที่ได้รับผลกระทบที่จะเกิดขึ้นกับปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้มีโอกาสในการมี ส่วนร่วมในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง โดยรัฐบาลจำเป็นต้องสร้าง นโยบายที่มีความเป็นรูปธรรมเพื่อสามารถนำไปใช้ได้จริงในระดับชุมชน ในรูปแบบของแผนการ จัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับท้องถิ่นซึ่งเป็นแผนระยะกลาง 5 ปี เพื่อเป็นกลไกในการถ่ายทอด ไปสู่ นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ.2540 -2559 และแผน จัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550-2554 (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540) ทั้งนี้ก็ เพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้รับการป้องกัน พื้นฟูและดูแลรักษาให้การใช้ ประโยชน์อยู่บนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืนในลักษณะพื้นที่-ภารกิจ-การมีส่วนร่วม (Area- Function-Participation หรือAFP) อย่างทั่วถึงทุกภูมิภาคควบคู่กับการพัฒนาข้อมูลให้เป็นรูปธรรม เพื่อให้หน่วยงานและประชาชน เข้าถึงการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ง่าย ที่สุด

จากที่กล่าวมาแสดงให้เห็นถึงความสำคัญของชุมชน ที่น่าจะได้รับการสถาปนาใหม่ให้ กลายเป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2549: 219) และลักษณะการทำงานแบบร่วมมือร่วมใจของทุกภาคส่วนในชุมชน ถือ ว่าเป็นกลจักรสำคัญในการขับเคลื่อนงานด้านสิ่งแวดล้อมสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ในที่สุด ชุมชน ถือได้ว่าเป็นสถาบันทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญอย่างยิ่งในฐานะที่เป็นศูนย์รวมทรัพยากรมนุษย์ที่มี คุณภาพของสังคมและกำลังสำคัญในการพัฒนาประเทศ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม และ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน, 2550)

กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน: ประเด็นวิจัย

พื้นที่ภาคตะวันตกของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจังหวัดกาญจนบุรีถือว่าเป็นพื้นที่ที่มี ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและเป็นที่เกษตรกรรมที่สำคัญของประเทศ อีกทั้งยังเป็น พื้นที่ที่มีการขยายตัวของภาคอุตสาหกรรมและบริการค่อนข้างมาก จึงจำเป็นต้องมีการจัดการ ในเรื่องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาสิ่งแวดล้อม เพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะการ

อาศัยพลังชุมชนในพื้นที่ดังกล่าว (สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี, 2551) ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงเห็นความสำคัญของการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยพลังชุมชน ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวจำเป็นต้องอาศัยความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่จะทำงานร่วมกับประชาชนในชุมชนในลักษณะการมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนาที่มีการทำงานร่วมมือกันของทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ ที่เรียกว่า “การมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี”

การดำเนินการ โดยอาศัยแนวทางของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research) ถือว่าเป็นยุทธวิธีหนึ่งที่สอดคล้องกับทัศนะดังกล่าวข้างต้น และสามารถนำมาประยุกต์ใช้ในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมและสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนในชุมชนได้ เนื่องจากกระบวนการดังกล่าวเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการแก้ปัญหของชุมชน โดยชุมชนสามารถแสดงความคิดเห็นและเสนอความต้องการที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนได้ทุกขั้นตอนตั้งแต่เริ่มต้นจนเสร็จสิ้นกระบวนการ (Whyte, 1991: 20) ซึ่งจะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้ประโยชน์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นการส่งเสริมการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม คุณภาพชีวิตและยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนของชุมชนในที่สุด

งานวิจัยนี้จึงเป็นการนำแนวทางของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมาปรับใช้ในการสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน เพื่อร่วมกันหาแนวทางการพัฒนาสิ่งแวดล้อมให้สามารถคงศักยภาพความยั่งยืนในชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าชุมชนบ้านพุเตยที่มีพื้นที่ประมาณ 328 ไร่ ที่ประกอบด้วยส่วนที่เป็นป่าพุ ที่นับว่ามีความหลากหลายของพืชพรรณสูงมาก (ปิยะพร พิทักษ์ตันสกุล, 2550) และส่วนพื้นที่ป่าเต็งรัง และป่าเบญจพรรณ เป็นพื้นที่ที่มีอาณาเขตติดต่อกับอุทยานแห่งชาติน้ำตกไทรโยค เอราวัณ และเป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยเฉพาะเป็นแหล่งปลูกพืชผักสำคัญของประเทศ ที่มีการปลูกอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปี และมีอัตราการใช้ปุ๋ยและสารเคมีค่อนข้างสูง อีกทั้งมีการขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยวและบริการค่อนข้างมาก จึงทำให้ยังพบปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและหาของป่า ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรดินและการใช้ที่ดิน ปัญหามลพิษที่เกิดจากกิจกรรมการท่องเที่ยวบ้างแล้ว (โครงการแผนที่ศักยภาพมนุษย์, 2551) และจากคำบอกเล่าของคุณพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง (2552) ประธานป่าชุมชนบ้านพุเตย ถึงการรวมกลุ่มของประชาชนในชุมชนเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชนและความสัมพันธ์กับเจ้าหน้าที่ภาครัฐ และ

ภาคเอกชนในพื้นที่ พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ จากการรวมตัวของบุคคลนอกพื้นที่ที่เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ในการประกอบอาชีพด้านเกษตรกรรมและธุรกิจบริการ จึงนับได้ว่าชุมชนบ้านพุเตยเป็นชุมชนที่มีความหลากหลายของคนสูงมาก ทั้งเรื่องชาติพันธุ์ การศึกษา ฐานะทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ดังนั้นการประสานความร่วมมือกันในการทำงานส่วนรวมจึงยังคงมีปัญหาอยู่บ้าง ซึ่งทั้งสองประเด็นที่กล่าวในข้างต้นสอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนจากการจัดเวทีค้นหาปัญหาและความต้องการในการแก้ไขปัญหของชุมชนในระหว่างวันที่ 10 – 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2552 ณ ร้านค้าชุมชน พบว่า ชุมชนเห็นว่าปัญหาของชุมชนที่สำคัญ และสร้างผลกระทบโดยรวมต่อวิถีชีวิตชุมชน คือ **ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการจัดการป่าชุมชน** จากสถานการณ์ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมในข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ชุมชนบ้านพุเตยจำเป็นต้องมีกระบวนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าชุมชนอย่างถูกวิธี เนื่องมาจากการวิเคราะห์ชุมชนเบื้องต้น พบว่า **ชุมชนยังไม่มีการศึกษาเพื่อประเมินสถานภาพของระบบนิเวศและลักษณะพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน** อีกทั้งชุมชนยังมีแนวทางในการจัดการป่าชุมชนอย่างไม่เป็นระบบและขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง แต่ชุมชนก็แสดงให้เห็นถึงแนวโน้มที่ดีในการสร้างความร่วมมือของทุกภาคส่วนทั้งภายในและภายนอกชุมชนเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป

การศึกษาในครั้งนี้ จึงมุ่งที่จะค้นหารูปแบบการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนทั้งภายในและภายนอกชุมชนในลักษณะการทำงานแบบพหุภาคี ที่มีการประสานความร่วมมือภายใต้ปัจจัยเอื้อและเงื่อนไขของภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันทางสังคมต่างๆ เช่น สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนา องค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น ตลอดจนค้นหาบทบาทที่เหมาะสมของแต่ละภาคส่วนในการมีส่วนร่วมเพื่อนำไปสู่การส่งเสริมและพัฒนาคุณภาพป่าชุมชนให้สามารถคงศักยภาพความยั่งยืนได้ต่อไป ซึ่งมีบทบาทสำคัญเกี่ยวข้องกับการพัฒนาประเทศภายใต้แนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) รวมทั้งกระตุ้นให้ชุมชนมีความสนใจและมีแนวทางการดำเนินการเพื่อแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง ทำให้เกิดความร่วมมือในการวางแผนและร่วมมีบทบาทในการค้นหาแนวทางและกลวิธีในการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม อันจะเอื้อประโยชน์ต่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างยั่งยืน และเป็นตัวอย่างการค้นหาคำตอบให้กับสังคมไทยเกี่ยวกับการวางแผนการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน เพื่อการจัดสรรการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและจัดการกับปัญหา

สิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนด้วยตนเอง โดยอาศัยความร่วมมือตามศักยภาพของชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับนโยบายภาครัฐและปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จในชุมชนเอง

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยมีบทบาทเป็นนักวิจัยภายนอกที่เข้าไปทำงานร่วมกับทุกภาคส่วนในชุมชนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันทางสังคมต่างๆ และโดยเฉพาะภาคประชาชน โดยมีวัตถุประสงค์ดังนี้

1. เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม
2. เพื่อประเมินสถานการณ์ระบบนิเวศป่าชุมชน และศึกษาลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน
3. เพื่อศึกษาผลของการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม
4. เพื่อค้นหารูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จ

คำถามวิจัย เพื่อตอบวัตถุประสงค์ข้างต้น มีดังนี้

1. ชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี มีประวัติการก่อตั้งชุมชนมาอย่างไร มีสภาพโดยทั่วไปทางด้านกายภาพ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านการปกครอง ด้านความคิดความเชื่ออย่างไร มีเหตุการณ์สำคัญและสถานการณ์สิ่งแวดล้อมและผลกระทบที่ตามมาอย่างไรบ้าง นับตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน
2. ชุมชนบ้านพุเตยมีสถานภาพ และศักยภาพในการทำงานแบบมีส่วนร่วมของในรูปแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนในด้านใดบ้าง และอย่างไร

3. จากการประเมินร่วมกับชุมชน ระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านพุเตย มีสถานภาพเป็นอย่างไร

3.1 ความหลากหลายทางชีวภาพของสังคมพืช และสัตว์ที่พบในป่าชุมชน ทั้งด้านปริมาณและคุณภาพเป็นอย่างไร

3.2 ชาวชุมชนบ้านพุเตยมีลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนบ้านพุเตยในด้านใดบ้าง และอย่างไร

3.3 ชุมชนบ้านพุเตยมีประวัติความเป็นมาอย่างไร รูปแบบในการจัดการป่าอย่างไร

4. เมื่อนำกิจกรรม หรือโครงการการจัดการป่าชุมชนที่ร่วมกันวางแผนมาขับเคลื่อน ผลการขับเคลื่อนเป็นอย่างไร มีปัญหาหรืออุปสรรคใดบ้าง และปัจจัยที่สนับสนุนให้เกิดความสำเร็จคืออะไรบ้าง

5. รูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีของทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ เพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อม (ป่าชุมชน) อย่างยั่งยืน ควรเป็นอย่างไร

5.1 กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี คือ การก่อเกิด การขยายตัวและการดำรงอยู่ของการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเป็นอย่างไร

5.2 ปัจจัยเอื้อต่อความสำเร็จและเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีมีอะไรบ้าง และอย่างไร

5.3 ขั้นตอนการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมเป็นอย่างไร

5.4 บทบาทที่เหมาะสมของทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ ควรเป็นอย่างไร

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

การวิจัยในครั้งนี้เป็นการศึกษาเฉพาะกรณี ณ ชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยคาดหวังว่าจะได้ตัวอย่างรูปแบบการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ ภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และสถาบันทางสังคมอื่นๆ ในลักษณะการทำงานแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ที่ประกอบด้วย กระบวนการก่อเกิดการมีส่วนร่วม ปัจจัยเอื้อต่อความสำเร็จและเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม บทบาทที่เหมาะสมของผู้มีส่วนร่วมทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และสถาบันทางสังคมอื่นๆ และขั้นตอนการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม ซึ่งหน่วยงานหรือชุมชนที่ทำงานด้านสิ่งแวดล้อมสามารถนำไปปรับประยุกต์ใช้ในการจัดทำ แผนพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา

นอกจากนี้แล้วคาดว่าจะได้ประโยชน์อีก 2 ประการ ดังนี้

1. ชุมชนจะได้บทเรียนเชิงกระบวนการในการสร้างความเข้มแข็ง กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วม กระบวนการวิเคราะห์ตนเอง (สถานภาพชุมชน) แนวทางการค้นหาภาคีหุ้นส่วนเสริมในการจัดการสิ่งแวดล้อมและกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ได้ฐานข้อมูลสถานภาพของปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ซึ่งข้อมูลที่แสดงสถานภาพปัจจุบันของประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนมีมติร่วมกัน เพื่อแก้ไขจัดการ ผสานกับข้อมูลที่ชุมชนร่วมกันวิเคราะห์สถานภาพ ศักยภาพและความพร้อมของตนเอง รวมทั้งโอกาสและข้อจำกัดในการพัฒนา โดยข้อมูลดังกล่าวสามารถใช้ในการวางแผนพัฒนาและจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่จะเกิดขึ้นในอนาคตให้อยู่ในระดับสมดุล และยั่งยืนภายใต้เงื่อนไขการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วน

2. ข้อเสนอทางเลือกเชิงนโยบายระดับตำบล และประเทศ จากผลการศึกษาซึ่งผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมและการระดมความคิดจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้วิจัยนำเสนอเชิงนโยบายเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมีบทบาทที่เหมาะสมของทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ ปัจจัยเอื้อและเงื่อนไขของการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเป็นกรอบแนวคิด เพื่อให้ประชาคมสิ่งแวดล้อมนำไปสานงานต่อให้เป็นยุทธศาสตร์และมาตรการที่เป็นรูปธรรม หรือการจัดทำแผนจัดการสิ่งแวดล้อมเชิงพื้นที่ แผนอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และแผนฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตามหลักการอนุรักษ์นิเวศและความสามารถในการรองรับมลพิษของพื้นที่ แผนมาตรการป้องกันและ

แก้ไขผลกระทบสิ่งแวดล้อม และมาตรการติดตามตรวจสอบผลกระทบเชิงพื้นที่ แผนประสานการปฏิบัติงานและกลไกการบริหารจัดการ เพื่อผลักดันแผนไปสู่การปฏิบัติต่อไป รวมทั้งการยืนยันต่อภาครัฐถึงศักยภาพของชุมชนในการดูแลรักษาป่าชุมชนได้เป็นอย่างดี เพื่อผลักดันให้เกิดการรับรองสิทธิชุมชนในการเป็นเจ้าของป่าชุมชนอย่างแท้จริง และการขับเคลื่อนพระราชบัญญัติป่าชุมชนต่อไป

นิยามศัพท์เฉพาะ

นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัยในครั้งนี้ประกอบด้วย

การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน หมายถึง การเคลื่อนไหวต่อสู้ทางวัฒนธรรมของชาวบ้าน ซึ่งเป็นการนำภูมิปัญญาท้องถิ่นในการรักษาป่า ผสมกับวิธีการดูแลรักษาในรูปแบบต่างๆ เช่น การประยุกต์หลักทางด้านพุทธศาสนามาใช้ จัดการด้วยวิธีการคัดเลือกคณะกรรมการป่าชุมชน เพื่อดูแลรักษา และมีกฎเกณฑ์ในการรักษาป่าไว้อย่างเป็นระบบ การประยุกต์วิธีการสมัยใหม่มาใช้ในการจัดกิจกรรมการดูแลป่า ทั้งนี้เพื่อการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่า ประโยชน์ที่ต้องการจากป่า ซึ่งใช้เป็นสิ่งกำหนดวัตถุประสงค์ในการรักษาป่าเหล่านั้นไว้ เช่น เป็นแหล่งป่าไม้เพื่อการประกอบพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งแปรผันตามสภาพสังคมในแต่ละภูมิภาค การใช้แหล่งป่าไม้เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของหมู่บ้าน การใช้แหล่งป่าไม้เป็นแหล่งไม้ใช้สอย จะเป็นจุดร่วมที่ประชาชนจะรวมตัวกันในการรักษาป่านั้นไว้ เพื่อการใช้สอยร่วมกัน หรือเป็นสมบัติส่วนรวมของชุมชน โดยต้องเป็นไปตามแนวคิดเกี่ยวกับสิทธิชุมชน

การมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี หมายถึง การประสานความร่วมมือเพื่อพัฒนาและจัดการกับปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนของทุกภาคส่วนที่อาจเป็นผู้ที่ได้รับผลประโยชน์และผลกระทบจากกิจกรรมการพัฒนาที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ตลอดจนมีหน้าที่ในการสนับสนุนปัจจัยในการดำเนินการต่างๆ โดยเน้นไปที่ภาคประชาชนและภาคีการพัฒนาตามแนวทางของสำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม คือ ภาครัฐบาลทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆในพื้นที่ เช่น องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา/นักวิชาการ สถาบันศาสนาและสื่อ ซึ่งการมีส่วนร่วมจะเป็นในลักษณะตั้งแต่เริ่มต้นจนสิ้นสุดกิจกรรมการพัฒนาในทุกขั้นตอนของกระบวนการ

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยนี้ศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการสร้างความร่วมมือขององค์กรชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ทั้งองค์กรภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา สถาบันทางศาสนาและกลุ่มองค์กรอิสระในลักษณะการทำงานแบบพหุภาคี โดยมีเป้าหมายเพื่อการจัดการป่าชุมชนตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีขอบเขตของการวิจัยดังต่อไปนี้

ขอบเขตด้านกรอบเวลาการศึกษา

การศึกษาริบททั่วไปและสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ โดยมีการรวมตัวของคนจากนอกพื้นที่ในช่วงที่ทางราชการออกเอกสารสิทธิการถือครองที่ดินให้แก่เกษตรกรที่ไม่มีที่ดินทำกิน จนกลายเป็นชุมชนเกษตรกรรมที่รวมคนจากหลากหลายพื้นที่และเชื้อชาติ โดยกรอบเวลาในการศึกษาจะครอบคลุมตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชนจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2540 – 2554)

ขอบเขตด้านพื้นที่

งานวิจัยนี้ผู้วิจัยมุ่งค้นหารูปแบบการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชนกับภาคีการพัฒนาที่มีส่วนได้ส่วนเสียในลักษณะการทำงานแบบพหุภาคี เพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนตามแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเลือกพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตยเป็นกรณีศึกษา ที่ประกอบด้วย 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 7, 8 และ 11 เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ ณ ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

ขอบเขตด้านเนื้อหา

1. การมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี เนื้อหาในส่วนนี้จะเกี่ยวข้องกับ กระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมเพื่อทำงาน หรือกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนของภาคประชาชนแบบร่วมมือร่วมใจกับภาคีการพัฒนาต่างๆ ทั้งภาครัฐทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ภาคเอกชน และสถาบันทางสังคมอื่นๆ ในชุมชน

2. การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน เนื้อหาในส่วนนี้จะเกี่ยวข้องกับกระบวนการทำให้ป่าชุมชนสามารถคงสภาพขององค์ประกอบต่างๆ เอาไว้ได้ และยังคงแสดงบทบาทหน้าที่ของแต่ละองค์ประกอบ และที่สำคัญ คือ การคงทำหน้าที่ป่าชุมชนที่ตอบสนองความต้องการในการใช้ประโยชน์ของชุมชนได้ภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน

บทที่ 2

การตรวจเอกสาร

ด้วยเหตุที่ปัญหาวิกฤติการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาที่เป็นผลพวงมาจากการพัฒนาประเทศ และสร้างผลกระทบทั้งต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ และคุณภาพสิ่งแวดล้อมเอง การจัดการกับปัญหาสิ่งแวดล้อมตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนน่าจะเป็นแนวทางที่เหมาะสมที่สุดกับบริบทปัจจุบันที่ยังคงมีความต้องการการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม แต่ต้องไม่สร้างผลกระทบหรือสร้างน้อยที่สุดต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม การพัฒนาดังกล่าวจะสำเร็จได้ด้วยดีจำเป็นต้องได้รับความร่วมมือจากทุกภาคส่วนของสังคม ดังนั้นในการสำรวจวรรณกรรม เพื่อใช้เป็นกรอบแนวคิดในการวิจัยครั้งนี้จึงเริ่มต้นด้วยการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นหัวข้อแรก ตามด้วยการศึกษาทฤษฎีและแนวคิดสำหรับการดำรงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนและสิทธิชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรท้องถิ่น และส่วนสุดท้ายเป็นสาระสำคัญเกี่ยวกับกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

สิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน

สถานการณ์ปัจจุบันของสิ่งแวดล้อมเป็นสถานการณ์ที่สร้างความเครียดที่บีบบังคับให้ทุกคนต้องมาสนใจสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจัง เพราะประสบการณ์ในอดีตและปัจจุบันให้บทเรียนอย่างชัดเจนว่ามีโอกาสที่สิ่งแวดล้อมจะเสื่อมโทรมลงอีกในอนาคตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ นอกจากการเจริญเติบโตของประชากรและเศรษฐกิจจะเกิดขึ้นอย่างรวดเร็วแล้ว การประดิษฐ์คิดค้นเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่เกิดขึ้นด้วยในเวลาเดียวกัน ทำให้มนุษย์สามารถนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้เพื่อความผาสุกของตนเองได้ในอัตราเร็วขึ้นและในปริมาณมากขึ้น การร่อยหรอของทรัพยากรธรรมชาติจึงเกิดตามมา ผลพวงดังกล่าวก่อให้เกิดของเสียและมลภาวะที่รุนแรงขึ้นเรื่อยๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่ที่มีความหนาแน่นของประชากรสูง แม้ว่ามนุษย์จะพยายามกำจัดและนำของเสียและมลสารกลับมาใช้ด้วยเทคโนโลยีที่ประดิษฐ์ขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพแล้วก็ตาม แต่ก็ยังไม่สามารถทำให้สิ่งแวดล้อมฟื้นคืนสภาพดังเดิมได้ ด้วยเหตุผลดังกล่าวมนุษย์จึงได้พยายามค้นคว้าหาทางอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างจริงจังขึ้นในช่วงประมาณ 20 ปีที่ผ่านมา (เกษมจันทร์แก้ว, 2544) แต่ดูเหมือนว่ายังไม่เกิดผลตามเป้าประสงค์ที่วางไว้ กลับยิ่งดูเหมือนปัญหา

สิ่งแวดล้อมยิ่งเลวร้ายลงจนส่งผลกระทบต่ออย่างกว้างขวางและรุนแรงมากขึ้น ทั้งนี้สาเหตุสำคัญเป็นเพราะระบบการปลูกฝังจิตสำนึก การชี้้นำให้ถูกต้องการสร้างทักษะและการสร้างการมีส่วนร่วมยังไม่มีประสิทธิภาพ อีกทั้งลักษณะเฉพาะตัวของมนุษย์มีความหลากหลาย ส่วนมากจะเห็นแก่ตัวเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม รวมไปถึงการเอาจริงเอาจังของนโยบายและการดำเนินการบริหารที่ยังขาดความจริงใจและต่อเนื่อง ดังนั้นการพัฒนาในยุคปัจจุบันจึงควรเป็นการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ เป็นการพัฒนาโดยใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ ไม่ทำลายฐานการผลิต การพัฒนาอย่างยั่งยืนนี้ทำให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมสามารถสร้างตัวเองขึ้นมาใหม่ได้ (กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2548: 10) ดังนั้นการเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นเรื่องสำคัญอย่างยิ่งเพื่อเป็นแนวทางในการสร้างความยั่งยืนหรือคงสัถยความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อม ต่อไป

สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา

การพัฒนา คือ การเปลี่ยนแปลงของชีวบริเวณ (Biosphere) และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ การเงินและทรัพยากรมนุษย์ เพื่อตอบสนองความต้องการและปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตัวมนุษย์เอง (วสิน อิงคพัฒนากุล, 2548: 21-22) ดังนั้นเพื่อจะให้การพัฒนาเป็นไปในลักษณะการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อไป ต้องคำนึงถึงองค์ประกอบทางสังคมและนิเวศให้เท่าเทียมกับองค์ประกอบทางเศรษฐกิจ โดยมีพื้นฐานของทรัพยากรที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตซึ่งสามารถที่จะเลือกกิจกรรมที่มีประโยชน์และไม่มีประโยชน์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว (เกษม จันทรแก้ว, 2544) ทั้งนี้เพราะการพัฒนาที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับสิ่งแวดล้อมในรูปของทรัพยากรธรรมชาติที่จะใช้เป็นพื้นฐานในการพัฒนา รวมทั้งมีความสัมพันธ์โดยตรงกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ในส่วนของระบบสังคมและเศรษฐกิจ โดยมุ่งหวังการตอบสนองความต้องการของมนุษย์และการปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ การพัฒนาที่ปราศจากการวางแผนที่เหมาะสมก่อให้เกิดความเสียหายต่อทั้งคุณภาพชีวิตของมนุษย์โดยตรงและคุณภาพสิ่งแวดล้อมด้วย การพัฒนาจึงต้องคำนึงถึงความสมดุลระหว่างการเติบโตทางเศรษฐกิจ ความก้าวหน้าทางวิทยาการและเทคโนโลยีและการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมให้มีคุณภาพดีเหมาะสมต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทุกชนิดในระบบสิ่งแวดล้อมนั้น ดังนั้นการพัฒนาต้องให้ความเสมอภาคทางเศรษฐกิจของสังคม ชุมชนหรือองค์กรต่างๆด้วยการเปิดโอกาสให้สมาชิกทั้งหมดของสังคม ชุมชนหรือองค์กรได้มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนาควบคุมและรับผลประโยชน์จากการพัฒนาอย่างสม่ำเสมอและเท่าเทียม เป็นการเปิดโอกาสแก่สมาชิกในทุกระดับ (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2540) รวมทั้งต้องให้ความสำคัญต่อคุณภาพ

สิ่งแวดล้อมและความสมดุลขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมด้วย ก่อนที่นำไปสู่แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนในส่วนต้นนี้จะขอกล่าวถึงแนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเพื่อเป็นพื้นฐานในการสร้างความเข้าใจร่วมกันก่อน

แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

คำว่า “สิ่งแวดล้อม(Environment)” มีรากศัพท์เดิมมาจากภาษาฝรั่งเศส แปลว่า รอบ (Around) (ชัยพล ทรงสุนทรวงศ์, 2549: 9) ในประเทศไทยมีผู้ให้ความหมายของสิ่งแวดล้อมไว้มากมายหลายความหมาย หากจะทำการศึกษารื่องราวของมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม โดยยึดมนุษย์เป็นศูนย์กลางการศึกษา คำว่า “สิ่งแวดล้อม” น่าจะมีความหมายตามพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ซึ่งบัญญัติไว้ว่า สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ที่มีลักษณะทางกายภาพและชีวภาพที่อยู่รอบตัวมนุษย์ ซึ่งเกิดขึ้นโดยธรรมชาติและสิ่งทีมนุษย์ได้ทำขึ้น (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2535) นอกจากนี้ เกษม จันทรแก้ว (2544: 2-3) ได้กล่าวเสริมจากพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ว่า ไม่ว่าสิ่งแวดล้อมนั้นจะมีชีวิตหรือไม่มีชีวิต จะเกิดขึ้นโดยธรรมชาติหรือมนุษย์สร้างขึ้น ก็ล้วนก่อให้เกิดทั้งประโยชน์และโทษแก่มนุษย์ได้ทั้งสิ้น สิ่งแวดล้อมบางชนิดมีรูปร่างสามารถจับต้องได้ บางชนิดจับต้องไม่ได้และไม่สามารถมองเห็นได้ด้วยตาเพราะไม่ใช่วัตถุ ส่วนกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2542) ได้อธิบายเพิ่มเติมว่า สิ่งแวดล้อมจะมีอิทธิพลเกี่ยวโยงถึงกัน เป็นปัจจัยในการเกื้อหนุนซึ่งกันและกัน ผลกระทบจากปัจจัยหนึ่ง จะมีส่วนเสริมสร้างหรือทำลายอีกส่วนหนึ่งอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ สิ่งแวดล้อมเป็นวงจรและวัฏจักรที่เกี่ยวข้องกันไปทั้งระบบ

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นว่า สิ่งแวดล้อมเป็นคำที่มีความหมายกว้างมาก ความหมายดังกล่าวมีความเกี่ยวพันกับธรรมชาติและมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นผู้มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงธรรมชาติ จึงเห็นด้วยกับความหมายของสิ่งแวดล้อมที่ปรากฏในพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 และตามที่ เกษม จันทรแก้วกล่าวไว้ นอกจากนี้ยังเห็นว่า ควรให้ความสำคัญกับสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาด้วย ซึ่งมีทั้งสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม

กล่าวโดยสรุปแล้ว สิ่งแวดล้อม หมายถึง สิ่งต่างๆ ทั้งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิต เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์เป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งสิ่งทีมนุษย์สร้างขึ้นนั้นประกอบด้วยสิ่งที่เป็นรูปธรรม

(อาคาร บ้านเรือน ถนน เป็นต้น) และนามธรรม (วัฒนธรรม ประเพณี การเมือง ศาสนา เป็นต้น) มีทั้งส่วนที่ก่อให้เกิดประโยชน์และโทษต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์

เกษม จันทรแก้ว (2544: 5-8) กล่าวว่าในการทำความเข้าใจสิ่งแวดล้อมจำเป็นต้องทราบสมบัติเฉพาะของสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายถึง โครงสร้างที่อยู่ในสิ่งแวดล้อมซึ่งมีศักยภาพการแสดงออกของบทบาทหน้าที่ ถ้าไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆย่อมไม่ก่อให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมนั้นๆ การเข้าใจสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม จึงเป็นสิ่งสำคัญในการที่จะทำให้สิ่งแวดล้อมยั่งยืน (sustainable environment) เกิดการคงความมีบทบาทหน้าที่อยู่ตลอดไป ซึ่งสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อมมี 7 ประการดังนี้ 1) สิ่งแวดล้อมทั้งเดี่ยวและกลุ่ม มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในด้านโครงสร้างหรือองค์ประกอบ 2) สิ่งแวดล้อมจะไม่อยู่โดดเดี่ยว แต่จะมีสิ่งแวดล้อมอื่นอยู่ด้วยเสมอ 3) สิ่งแวดล้อมเกือบทุกชนิดต้องการสิ่งแวดล้อมอื่นเสมอ การขาดสิ่งหนึ่งไปอาจทำให้โครงสร้างหรือบทบาทหน้าที่เปลี่ยนแปลงหรือไม่สามารถทำงานได้ 4) สิ่งแวดล้อมอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม ทำให้เกิดความหลากหลาย เรียกว่า **ระบบสิ่งแวดล้อม** 5) สิ่งแวดล้อมมีความเกี่ยวพันกันเป็นลูกโซ่ ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมหนึ่งย่อมจะส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมอื่นๆเป็นลูกโซ่ตามมา 6) สิ่งแวดล้อมมีความทนทานและเปราะบางต่างกัน การกระทำใดๆที่ทำให้โครงสร้างสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงจะส่งผลกระทบไปสู่บทบาทหน้าที่ที่แสดงออกมาของสิ่งแวดล้อมนั้นๆ สิ่งแวดล้อมใดที่มีความทนทานก็จะแสดงบทบาทหน้าที่ได้เหมือนเดิม แต่ถ้าเปราะบางแล้ว บทบาทหน้าที่ก็อาจจะเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมเลยก็ได้ และ 7) องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา ทั้งในลักษณะที่คงที่และไม่คงที่ ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสิ่งแวดล้อม จึงจำเป็นต้องมีการติดตาม ตรวจสอบ ศึกษาวิจัยและเฝ้าระวังการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว และผลกระทบลูกโซ่ที่เกิดขึ้นอยู่ตลอดเวลา

จากรายละเอียดและคุณสมบัติต่างๆของสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถจำแนกประเภทของสิ่งแวดล้อมตามโครงสร้างขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมออกเป็น 4 ลักษณะ คือ (เกษม จันทรแก้ว, 2544 และวสิน อิงคพัฒนากุล, 2548)

1. ทรัพยากรธรรมชาติ ได้แก่ สิ่งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์สามารถนำไปใช้ประโยชน์เพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้

2. สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น หมายถึง กลุ่มโครงสร้างความรู้ทางสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับการประยุกต์และพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของมนุษย์ โดยจำแนกเป็นสิ่งแวดล้อมที่เป็นรูปธรรมหรือสิ่งแวดล้อมทางวัตถุ เช่น สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ อาคารสถานที่ เป็นต้น และสิ่งแวดล้อมนามธรรมหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม เช่น ระบบสังคม การเมือง เศรษฐกิจ วัฒนธรรม การศึกษา เป็นต้น ทั้งนี้ สิ่งแวดล้อมทางสังคมนับว่าเป็นส่วนสำคัญในการควบคุมและผลักดันให้องค์ประกอบทางสังคมและกระบวนการบริหารจัดการสิ่งแวดล้อมมีระบบระเบียบมีความเป็นไปได้อย่างต่อเนื่องตลอดไป

3. เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม เป็นกลุ่มโครงสร้างความรู้ทางสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเครื่องมือ เครื่องใช้ อุปกรณ์ แผนงาน งบประมาณ การบริหารองค์กร ฯลฯ มีบทบาทสำคัญในการเป็นเครื่องมือที่ใช้เพื่อดำเนินการและปฏิบัติการทางสิ่งแวดล้อม

4. มลพิษสิ่งแวดล้อม ครอบคลุมเฉพาะผลกระทบสิ่งแวดล้อมในทางที่ก่อให้เกิดความเสียหายหรือความเสียหายขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อม

โครงสร้างขององค์ประกอบทางสิ่งแวดล้อมที่กล่าวมาในข้างต้น มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอย่างต่อเนื่อง โดยอาจกล่าวได้ว่า ทรัพยากรธรรมชาติครอบคลุมถึงสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ หากแต่มนุษย์รู้จักคิดแปลงและประดิษฐ์คิดค้นจนสามารถนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์ ทั้งในลักษณะสิ่งจำเป็นในการดำรงชีวิตและสิ่งอำนวยความสะดวก จนกลายสภาพเป็นสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในลักษณะที่เป็นรูปธรรม นอกจากนี้เพื่อให้เกิดความสงบสุขในการอยู่ร่วมกันในสังคม ชุมชนหรือองค์กร จึงมีการกำหนดกฎระเบียบและกฎเกณฑ์ทางสังคม สร้างระบบเศรษฐกิจ สังคมและการเมืองขึ้นมา จนกลายสภาพเป็นสิ่งแวดล้อมนามธรรมหรือสิ่งแวดล้อมทางสังคม อย่างไรก็ตามการได้มาซึ่งสิ่งแวดล้อมที่ดีย่อมต้องอาศัยความรู้ในการบูรณาการศาสตร์ต่างๆ จนนำไปสู่การปฏิบัติ ซึ่งอาจเรียกรวมได้ว่า เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม แต่ตามสภาพความเป็นจริง เทคโนโลยีสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมักที่ขัดแย้งกันและศักยภาพในการพัฒนาในตนเอง หากดำเนินการโดยปราศจากการคำนึงถึงขีดจำกัดดังกล่าวย่อมก่อให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมตามมาเสมอ

ตามแนวคิดของ Freedman (1989 อ้างใน วสิน อิงคพัฒนกุล, 2548: 10-13) และเกษม จันทรแก้ว (2544: 8-16) ที่เสนอว่า สิ่งแวดล้อมเปรียบเหมือนกล่องที่แต่ละด้านเปรียบเสมือนมิติ

ทางสิ่งแวดล้อมทั้ง 4 มิติ คือ มิติทางทรัพยากร มิติเทคโนโลยี มิติของเสียและมลพิษ และมิติเศรษฐกิจ-สังคม ที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน และกระทำต่อสิ่งแวดล้อมในระดับ ทิศทางและลักษณะต่างๆ ตามแต่ละระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งจะมีอิทธิพลและส่งผลต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์เป็นสำคัญ

ระบบสิ่งแวดล้อมทุกระบบย่อมประกอบด้วยมิติต่างๆทุกมิติ โดยแต่ละมิติอาจมีอิทธิพลต่อระบบแตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม เนื่องจากความสัมพันธ์ระหว่างองค์ประกอบสิ่งแวดล้อมย่อมมีเอกลักษณ์ทำให้เกิดความแตกต่างของระบบสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่วนหนึ่งเกิดขึ้นมาจากการที่มิติต่างๆทางสิ่งแวดล้อมมีบทบาทหน้าที่และโครงสร้างที่แตกต่างกันนั่นเอง เกษม จันทรแก้ว (2544: 8-16) ได้อธิบายถึงมิติทางสิ่งแวดล้อมทั้ง 4 มิติในข้างต้นพอสรุปได้ ดังนี้

1. มิติทรัพยากร (Resource Dimension) เป็นมิติที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการดำรงชีวิตของสิ่งมีชีวิตทุกชนิด สิ่งมีชีวิตทุกชนิดมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในลักษณะการใช้ประโยชน์สิ่งแวดล้อมในรูปทรัพยากรเพื่อการดำรงชีวิตและสืบเผ่าพันธุ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง สิ่งแวดล้อมในมิติทรัพยากรยังสามารถตอบสนองความต้องการของมนุษย์ที่นอกเหนือจากปัจจัยการดำรงชีวิต ในรูปของการเอื้ออำนวยความสะดวกสบาย ความผาสุกก็มนุษย์ที่เรียกว่า “คุณภาพ-ชีวิต” อีกด้วย เมื่อพิจารณาสิ่งแวดล้อมในมิติทรัพยากร พบว่า องค์ประกอบหรือโครงสร้างในมิติทรัพยากรนี้สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 ประเภท คือ 1) ทรัพยากรธรรมชาติ (Natural Resource) ประกอบด้วย ทรัพยากรธรรมชาติที่ไม่หมดสิ้น (Non-exhausting Natural Resource) ทรัพยากรธรรมชาติที่ทดแทนได้ (Renewable Natural Resource) และทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhausting Natural Resource) และ 2) ทรัพยากรที่มนุษย์สร้างขึ้น (Man-made Environment) ประกอบด้วย กลุ่มทรัพยากรชีวกายภาพ (Bio-physical Resource) เช่น ทรัพยากรเกษตร อุตสาหกรรม เมือง ชุมชน สื่อสารมวลชน เป็นต้น และกลุ่มทรัพยากรเศรษฐกิจสังคม (Socio-economic Resource) เช่น วัฒนธรรม ข้อบังคับ การศึกษา เป็นต้น

2. มิติเทคโนโลยี (Technology Dimension) เป็นมิติที่มนุษย์สร้างสรรค์ขึ้นเพื่อประยุกต์ความรู้และประสบการณ์ทางวิทยาศาสตร์บริสุทธิ์ วิทยาศาสตร์ประยุกต์และวิทยาศาสตร์สังคมเพื่ออำนวยความสะดวกในการดำรงชีวิตของมนุษย์และทำให้สังคมปกติสุข สิ่งแวดล้อมในมิติเทคโนโลยี อาจพิจารณาได้ในลักษณะของการศึกษา วิเคราะห์กระบวนการต่างๆ ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมทำให้ทราบข้อจำกัดและศักยภาพของกระบวนการต่างๆ และนำไปสู่การ

ประยุกต์และสร้างสรรค์อุปกรณ์และเครื่องมือที่สามารถนำศักยภาพตามธรรมชาติของสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ได้อย่างเหมาะสม

3. มิติของเสียและมลพิษสิ่งแวดล้อม (Waste and Pollution Dimension) เมื่อมีการใช้ทรัพยากรใดๆ ด้วยเทคโนโลยีใดก็ตาม ย่อมมีของเสียหรือมลพิษเกิดขึ้นเสมอ เมื่อพิจารณาจากสาเหตุของการเกิดของเสียและมลพิษสิ่งแวดล้อมอาจจำแนกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ ของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ ซึ่งของเสียที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาตินี้จะถูกถ่ายทอดไปตามห่วงโซ่อาหารและสายใยอาหาร หากมีชนิด ปริมาณ สัดส่วนและการกระจายที่เหมาะสมแล้ว องค์ประกอบที่มีชีวิตในระบบสิ่งแวดล้อมย่อมสามารถกำจัดของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติดังกล่าวได้ ส่วนของเสียและมลพิษอีกประเภท คือ ของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เป็นของเสียและมลพิษที่เกิดขึ้นในลักษณะเศษเหลือจากการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติทั้งทางตรงและทางอ้อม ซึ่งของเสียและมลพิษในลักษณะนี้อาจเกิดการสะสมในระบบสิ่งแวดล้อมจนกลายเป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ตามมาในที่สุด เนื่องจากของเสียและมลพิษเหล่านี้มีชนิด ปริมาณ สัดส่วนและการกระจายที่ไม่เหมาะสมจนองค์ประกอบที่มีชีวิตในระบบสิ่งแวดล้อมไม่สามารถนำกลับเข้าสู่วงจรของระบบได้ทัน

4. มิติมนุษย์และเศรษฐกิจสังคม (Human Dimension) เป็นมิติที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมที่เป็นแรงผลักดันที่สำคัญในการเปลี่ยนแปลงคุณภาพสิ่งแวดล้อม เนื่องจากเป็นส่วนที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมของมนุษย์ ครอบคลุมเกี่ยวกับโครงสร้างประชากร การศึกษา การอนามัยและสาธารณสุข เศรษฐกิจ โบราณสถาน สถานที่ประวัติศาสตร์และศาสนา ความปลอดภัย การเมืองการปกครองและการนันทนาการ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ผลักดันให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสิ่งแวดล้อมในทุกทิศทาง คือ ก่อให้เกิดการบริโภคและการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การร่อยหรอลงของทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดของเสียและมลพิษและปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างอื่นตามมา รวมทั้งเป็นปัจจัยกระตุ้นให้เกิดการพัฒนาด้านเทคโนโลยีเพื่อนำสิ่งแวดล้อมมาใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ป้องกันกำจัดของเสียและมลพิษที่เกิดจากการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อม

จากที่กล่าวข้างต้นจะเห็นได้ว่าความสัมพันธ์ระหว่างมิติสิ่งแวดล้อมล้วนมีอิทธิพลต่อสมดุลธรรมชาติ การปนเปื้อนของมลสาร การทำลายล้างสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์และการพัฒนาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการมีอิทธิพลต่อคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในที่สุด และเนื่องจากมิติทั้ง 4 เป็นแรงผลักดัน (Driving Forces) ทำให้องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมมี

การปรับตัวเพื่อรองรับแรงผลักดันดังกล่าว ซึ่งส่งผลต่อการตอบสนองของสิ่งแวดล้อมในรูปของการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพสิ่งแวดล้อมนั่นเอง ทั้งนี้ หากแรงผลักดันก่อให้เกิดการปรับตัวในทางที่ดีต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว คุณภาพสิ่งแวดล้อมจะเป็นไปในทิศทางที่ดีขึ้น แต่ในทางตรงกันข้าม หากแรงผลักดันก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางเสียหายนต่อสิ่งแวดล้อมแล้ว คุณภาพสิ่งแวดล้อมจะเป็นไปในทิศทางที่เสื่อมโทรมลง

ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา

สืบเนื่องมาจากการพัฒนาการของความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม และสิ่งแวดล้อม และการพัฒนา จะเห็นได้ว่าสิ่งแวดล้อมเป็นองค์ประกอบเชื่อมโยงและก่อให้เกิดความสัมพันธ์ซึ่งกันและกันระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ทั้งนี้ เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์มีความต้องการการมีชีวิตอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี ต้องการสิ่งอำนวยความสะดวก ต้องการความปลอดภัยในชีวิตและสุขภาพ รวมทั้งต้องการคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตที่ดี ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความต้องการทั้งหมดของมนุษย์นั้นต้องอาศัยวัตถุดิบพื้นฐานจากทรัพยากรธรรมชาติที่เปรียบเสมือนสิ่งแวดล้อมธรรมชาติผนวกกับการพัฒนาทางวิทยาการและเทคโนโลยีที่เหมาะสม ทำให้เกิดสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น เพื่อตอบสนองความต้องการอย่างไม่มีที่สิ้นสุดของมนุษย์ ดังนั้น สิ่งแวดล้อมจึงมีบทบาทที่สำคัญยิ่งต่อความสัมพันธ์ดังกล่าว นอกจากนี้ มนุษย์ก็ไม่ต้องการการสูญเสียสิ่งต่างๆ แต่สิ่งที่เกิดขึ้นกับสิ่งแวดล้อมในยุคปัจจุบัน คือ การเพิ่มขึ้นของประชากรโลกอย่างรวดเร็ว ทำให้มีความต้องการการบริโภคปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิตและสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ มากขึ้น ทรัพยากรธรรมชาติจึงร่อยหรอลง การเปลี่ยนแปลงคุณภาพสิ่งแวดล้อมจึงเกิดขึ้นในลักษณะที่ทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง

มนุษย์และกิจกรรมการพัฒนาของมนุษย์นับเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง ทั้งได้มีนักวิชาการทางด้านสิ่งแวดล้อมทั้งชาวไทยและชาวต่างชาติมากมายหลายท่านได้กล่าวถึงสาเหตุของการเกิดวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมของโลกไว้ในทำนองเดียวกัน ในที่นี้ขอหยิบยกคำกล่าวของ เกษม จันทรแก้ว (2544) ที่สรุปถึงสาเหตุของการเกิดวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมของโลกเป็น 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การเพิ่มจำนวนของประชากร ทำให้ความต้องการใช้ทรัพยากรธรรมชาติเพื่อการดำรงชีวิตขั้นพื้นฐานเพิ่มมากขึ้น ได้แก่ พื้นที่ทำกินทางการเกษตรเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วจนมีการบุกรุก

รุกพื้นที่ป่าไม้อันควรสงวนไว้ในสัดส่วนที่เหมาะสม เพื่อรักษาคุณภาพของสิ่งแวดล้อม การใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยปราศจากการวางแผนและการบริหารจัดการที่ดีและไม่คำนึงถึงความต้องการในอนาคตที่อาจเกิดการร่อยหรอและการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป

2. การขยายตัวของชุมชนเมือง ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เนื่องจากการขยายตัวของชุมชนเมืองขาดการวางแผนเมืองที่เหมาะสมไว้ล่วงหน้า การใช้ที่ดินผิดประเภท ส่งผลให้เกิดปัญหาในเมืองใหญ่ตามมาทั้ง การจราจรติดขัด การขาดแคลนสิ่งสาธารณูปโภคและบริการต่างๆ มีผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมทางสังคมและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชนเมืองต่อไป

3. ความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการและเทคโนโลยี การใช้วิทยาการและเทคโนโลยีสมัยใหม่ ทั้งในส่วนของเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร การผลิตภาคอุตสาหกรรมและการผลิตสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ ในชีวิตประจำวัน กิจกรรมเหล่านี้ล้วนต้องการปัจจัยในการผลิตอย่างมหาศาล ทำให้เกิดการร่อยหรอลงของทรัพยากรธรรมชาติ และการเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมโดยทั่วไป

หากจะกล่าวในส่วนของประเทศไทย ที่มีนโยบายในการพัฒนาประเทศที่มุ่งเน้นสู่ภาคอุตสาหกรรมมากขึ้น ซึ่งการพัฒนาประเทศหรือเศรษฐกิจที่เน้นภาคอุตสาหกรรมที่ผ่านมาของประเทศไทยได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างมากมาย สาเหตุที่เป็นเช่นนี้ จักรพันธ์ ปัญสุวรรณ (2545) และ วศิน อิงคพัฒนากุล (2548) ได้กล่าวถึงปัจจัยที่ทำให้การพัฒนาภาคอุตสาหกรรมในประเทศไทยส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมสอดคล้องกัน สามารถสรุปได้ 5 ประการ ดังนี้

1. ความไม่สมดุลระหว่างการพัฒนาอุตสาหกรรม การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานและการพัฒนาปัจจัยสนับสนุนอื่นๆ เช่น ระบบคมนาคมขนส่ง สาธารณูปโภคและสาธารณูปการ การพัฒนาบุคลากรและระดับการศึกษา เป็นต้น กล่าวคือ การพัฒนาอุตสาหกรรมมีการขยายตัวอย่างรวดเร็วจนกระทั่งโครงสร้างพื้นฐานและปัจจัยสนับสนุนอื่นๆ พัฒนาตามไม่ทัน ผลกระทบที่เกิดขึ้นมา คือ เกิดการกระจุกตัวของภาคอุตสาหกรรม ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมจึงทวีความรุนแรงขึ้นในบางบริเวณ

2. การขยายตัวของอุตสาหกรรมและบริการ ทำให้มีการดึงแรงงานไร้ฝีมือจากภาคเกษตรกรรมในชนบทหลังไหลเข้าสู่เขตเมือง ทำให้เกิดความแออัดในเขตเมืองและนำมาซึ่งปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมทางสังคมและทำให้การพัฒนาชนบทหยุดชะงัก เพราะไม่มีแรงงานท้องถิ่น

3. รูปแบบของอุตสาหกรรมเปลี่ยนแปลงจากอุตสาหกรรมเบาไปเป็นอุตสาหกรรมขนาดกลางและอุตสาหกรรมหนัก ซึ่งต้องใช้วิทยาการ เทคโนโลยีและวัตถุดิบที่มาจากทรัพยากรธรรมชาติมากและยุ่งยากซับซ้อนขึ้นเพื่อการผลิตที่ให้ผลตอบแทนทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้น ทำให้รูปแบบของการสูญเสียและกากของเสียในรูปของมลสารและสารพิษเปลี่ยนแปลงไป และมีการสะสมตัวอยู่ในสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทำให้เกิดความเสี่ยงต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมหลายด้าน และมีความรุนแรงมากยิ่งขึ้น

4. การพัฒนาเศรษฐกิจอย่างรวดเร็ว ทำให้ประชาชนมรรายได้สูงขึ้น มีความต้องการสิ่งอำนวยความสะดวกมากยิ่งขึ้น เป็นสาเหตุสำคัญทำให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา เช่น ปัญหาชุมชนแออัดจากการหลั่งไหลเข้ามาของแรงงานชนบท การจราจรติดขัดในเมืองใหญ่ ซึ่งส่งผลกระทบต่อสุขภาพทำให้มีการบริโภคพลังงานในรูปของไฟฟ้าและน้ำมันเชื้อเพลิงเพิ่มมากขึ้น จนกลายเป็นวิกฤติการณ์พลังงานในปัจจุบัน คุณภาพสิ่งแวดล้อมในเขตเมืองเสื่อมลงและส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรพลังงานในรูปแบบอื่นๆ เพิ่มขึ้น

5. การพัฒนาโดยปราศจากการวางผังเมืองที่เหมาะสม ทำให้เกิดความเสื่อมของสิ่งแวดล้อมรุนแรงยิ่งขึ้น โรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่ท่ามกลางพื้นที่อยู่อาศัยและชุมชนหรือชุมชนตั้งอยู่ในพื้นที่ที่ดินมีความอุดมสมบูรณ์และมีศักยภาพสูงทางการเกษตร ทำให้เป็นการทำลายคุณภาพชีวิตของมนุษย์ทั้งทางตรงและทางอ้อม

จากที่กล่าวมาในข้างต้น ทำให้สามารถสรุปและจำแนกความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาสำหรับประเทศไทย ได้ก่อให้เกิดความไม่มั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมตามมา 2 ลักษณะ ที่จำเป็นต้องได้รับการเอาใจใส่และแก้ไขอย่างเร่งด่วน คือ

1. ปัญหาการร่อยหรอและความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งรูปแบบและระดับความรุนแรงของปัญหาจะแตกต่างกันขึ้นอยู่กับปัจจัยต่างๆ ที่กระทำร่วมกันต่อทรัพยากรธรรมชาติ

ในแต่ละพื้นที่ รวมทั้งขึ้นอยู่กับสมบัติ และลักษณะเฉพาะตัวของทรัพยากรธรรมชาติแต่ละชนิด เช่น ปริมาณ และรูปแบบของการใช้ประโยชน์ ชนิดและประเภทของทรัพยากรธรรมชาติ ความสามารถนการทดแทนและความเปราะบางของทรัพยากรธรรมชาติ เป็นต้น

2. ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากความเสื่อมโทรมของ ทรัพยากรธรรมชาติ ทำให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม ทั้งในลักษณะปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมทาง ธรรมชาติและปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น ทั้งนี้สังคมมนุษย์จะได้รับผลกระทบจาก ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติในลักษณะผลกระทบทางอ้อม ส่วนปัญหามลพิษ สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นนั้น จะส่งผลกระทบโดยตรงต่อมนุษย์ โดยส่วนใหญ่เป็นมลพิษที่เกิด จากการพัฒนาโดยขาดการวางแผนหรือเทคโนโลยีในการดำเนินการที่ไม่เหมาะสมทั้งภาคครัวเรือน เกษตรกรรม อุตสาหกรรมและบริการ

นอกจากนี้ ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมและการพัฒนายังอาจครอบคลุมถึง ปัญหาสังคม หรืออาจเรียกว่า มลพิษทางสังคมด้วย เนื่องจากความเจริญก้าวหน้าทางด้านวิทยาการ และเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสารในยุคโลกไร้พรมแดนนี้ ทำให้สังคมโลกสามารถ ติดต่อสื่อสารกันได้อย่างรวดเร็ว เกิดลักษณะการแลกเปลี่ยนหมุนเวียนของข้อมูลอย่าง รวดเร็ว จนบางกรณีขาดการกลั่นกรองอย่างรอบคอบ จึงเป็นจุดกำเนิดของการสร้างความคิด ความ เชื่อและค่านิยมทางสังคมที่ไม่เหมาะสม ก่อให้เกิดปัญหาสังคมหรือมลพิษทางสังคม เช่น ปัญหา การเสพติด การทะเลาะวิวาท ปัญหาอาชญากรรม ปัญหาความเครียดจากการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ เป็นต้น ส่วนความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาการร่อยหรอและความเสื่อมโทรม ของทรัพยากรธรรมชาติ ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อม และปัญหาสังคมหรือมลพิษทางสังคม ถึงแม้จะมี ความพยายามแก้ไขด้วยการใช้วิทยาการและเทคโนโลยี แต่ก็ทำให้เกิดของเสียชนิดและลักษณะ ใหม่ขึ้นมาในปริมาณที่แตกต่างกัน ซึ่งมนุษย์จะเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการให้สามารถนำ กลับมาใช้ใหม่หรือกำหนดมาตรการป้องกันแก้ไข หากของเสียมีปริมาณมากหรือมีรูปแบบที่ไม่ สามารถจัดการได้อย่างมีประสิทธิภาพแล้ว ของเสียเหล่านี้ก็จะสะสมอยู่ในระบบสิ่งแวดล้อมใน รูปแบบต่างๆ กัน เช่น การปนเปื้อนอยู่ในน้ำ ดิน อากาศ และตัวกลางอื่นๆ และเมื่อปริมาณ การสะสมมีมากขึ้นจนถึงจุดหนึ่ง จะทำให้เกิดปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมตามมาทันที และส่งผล กระทบถูกใช้ป็นวงกว้างทั้งต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ ในระบบนิเวศด้วย ซึ่งก็คือ การเกิดความไม่มั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมหรือการที่สิ่งแวดล้อมไม่สามารถ คงศักยภาพของตัวเองได้นั่นเอง

วิกฤตสิ่งแวดล้อมไทย: ผลพวงจากการพัฒนานำมาซึ่งปัญหาสิ่งแวดล้อม

นับตั้งแต่ประเทศไทยเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรก ในปี พ.ศ. 2504 มาจนถึงปัจจุบันที่กำลังใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) ได้มีการรายการประเมินผลการดำเนินงานพัฒนาในระยะของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และ ที่ 2 พ.ศ. 2504 ถึง 2514 ซึ่งรัฐบาลได้กำหนดแนวทางการลงทุน เน้นการบูรณะและเสริมสร้างบริการขั้นพื้นฐานทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศเป็นส่วนรวมเป็นอันดับแรก โดยเฉพาะระบบข่ายทางหลวงเขื่อนพลังน้ำเพื่อบริการขั้นพื้นฐานดังกล่าวออกไปอย่างกว้างขวาง ซึ่งได้มีส่วนช่วยสนับสนุนให้การขยายผลผลิตส่วนรวมของประเทศเพิ่มขึ้นโดยเฉลี่ยถึงประมาณร้อยละ 7 ต่อปีในระยะปี 2504 – 2514 แต่ผลพวงที่ตามมาจากการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 1 และ ที่ 2 ได้ปรากฏปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและอัตราการใช้ทรัพยากรเศรษฐกิจหลัก ที่น่าวิตกอย่างยิ่ง คือ ทางด้านป่าไม้ซึ่งเนื้อที่ป่าไม้ของประเทศได้ลดลงอย่างรวดเร็วจนเหลือเพียงร้อยละ 38 ของเนื้อที่ทั้งหมด เนื่องมาจากการทำลายป่า ดันน้ำลำธาร เพื่อเอาไม้และเพื่อเปิดที่ดินทำการเพาะปลูกอย่างไม่มีระบบอยู่ในอัตราสูง ซึ่งได้สร้างความเสื่อมโทรมให้แก่ที่ดินเพื่อการเกษตรทั้งในแง่ปริมาณและคุณภาพของดินอย่างรวดเร็ว (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) ซึ่งก่อนที่เริ่มมีการใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับแรก ในปี พ.ศ. 2504 ประเทศไทยมีพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 171 ล้านไร่ หรือร้อยละ 53 ของพื้นที่ประเทศ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) โดยที่รัฐบาลไม่สามารถควบคุมและวางมาตรการหรือโครงการที่ได้ผลต่อการป้องกันรักษาป่าและการใช้ที่ดินให้สมดุลกับสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกสร้างป่าทดแทนให้ได้ทันการอย่างเป็นระบบในอนาคตอันใกล้นี้ นอกจากนั้น ลักษณะการใช้และกรรมวิธีการขุดนำเอาทรัพยากรแร่มาใช้ในปัจจุบันก็อยู่ในสภาพที่เป็นการทำลายทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมสูง แต่มีผลตอบแทนทางเศรษฐกิจต่อคนส่วนใหญ่ต่ำมาก ขณะเดียวกันอัตราการเติบโตของเมืองอย่างไม่มีระบบการควบคุมได้สร้างความแออัดให้กรุงเทพมหานคร ซึ่งตกอยู่ในฐานะเป็นฐานเศรษฐกิจและเมืองใหญ่แห่งเดียวของประเทศ โดยมีได้มีการกระจายแหล่งชุมชนหรือระบบเมืองออกไปในภาคต่างๆ ให้สมดุลกัน จึงทำให้ปัญหาความเสื่อมโทรมและสิ่งแวดล้อมเป็นพิษในเขตเมืองทวีความรุนแรงยิ่งขึ้น

ต่อมาแนวนโยบายการพัฒนาตามแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 (พ.ศ.2515 - 2519) นอกจาก การเน้นถึงการปรับปรุงโครงสร้างทางเศรษฐกิจและขยายขีดความสามารถของการผลิต และเพิ่มรายได้

ให้สูงเพื่อมุ่งการรักษาเสถียรภาพเศรษฐกิจของประเทศแล้ว ก็ได้เริ่มตระหนักถึงปัญหาความไม่สมดุลของการพัฒนาที่ก่อให้เกิดความแตกต่างในด้านรายได้ ตลอดจนเพิ่มความสำคัญในการพัฒนาบริการทางด้านสังคมเป็นนโยบายสำคัญ และเริ่มให้ค้ำประกันถึงความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมและปัญหาการใช้ทรัพยากรหลักของประเทศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรป่าไม้ ที่ดิน แหล่งน้ำ และแร่ธาตุนั้นเป็นปัญหาขั้นรากฐานที่มีความสำคัญต่อความมั่นคง อยู่รอด และโอกาสที่จะพัฒนาประเทศต่อไปในอนาคตเป็นอย่างยิ่ง แต่หลังจากมีการประกาศใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 3 ได้เพียง 2 ปี ปรากฏว่า พื้นที่ป่าไม้ลดลงจากร้อยละ 38 ในปี พ.ศ. 2514 เหลือเพียงร้อยละ 34 ในปี พ.ศ. 2516 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) จะเห็นว่าพื้นที่ป่าไม้ลดลงเกินกว่าที่นโยบายการป่าไม้แห่งชาติได้กำหนดให้มีพื้นที่ป่าอย่างน้อยร้อยละ 40 ของพื้นที่ประเทศ แบ่งเป็นพื้นที่ป่าเพื่อผลิตผลทางเศรษฐกิจร้อยละ 15 นอกนั้นอีกร้อยละ 25 จัดไว้เป็นพื้นที่ป่าอนุรักษ์ (นิวัติ เรืองพานิช, 2546: 170) ซึ่งสอดคล้องกับที่ เกษม จันทรแก้ว (2545) กล่าวไว้ในหนังสือการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน ปัญหาดังกล่าวนี้ทวีความรุนแรงขึ้นอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการเพิ่มของประชากรและลักษณะการตั้งถิ่นฐานทำกิน ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับลักษณะพื้นฐานของโครงสร้างการผลิตของประเทศดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ตลอดจนการขาดแผนนโยบายการบริหารทรัพยากรหลักและการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมอย่างเป็นระบบชัดเจนแล้ว

สำหรับผลพวงปัญหาด้านสิ่งแวดล้อม ที่ปรากฏอย่างชัดเจนเมื่อมีการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 4 แล้วในปี พ.ศ. 2524 สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) ได้รายงานสรุปว่า ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติตลอดทั้งภาวะแวดล้อมทางเศรษฐกิจและสังคมของประเทศทรุดโทรมลง อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากลักษณะการขยายตัวเจริญเติบโตอย่างรวดเร็วของระบบเศรษฐกิจไทยที่ผ่านมา ก่อให้เกิดผลกระทบและสร้างสมปัญหาหลักๆ 2 ด้าน คือ 1) สภาพเสื่อมโทรมของทรัพยากรที่ดิน แหล่งน้ำ ป่าไม้ และแหล่งประมง อันเนื่องมาจากการบุกรุกเบิกขยายพื้นที่ทำกินในภาคต่างๆ จนเหลือพื้นที่ป่าไม้ไม่ถึงร้อยละ 30 ของพื้นที่ประเทศ และเป็นการใช้ที่ดินที่มีผลผลิตต่อไร่ต่ำจนทำให้การผลิตในภาคเกษตรเริ่มมีอัตราการขยายตัวลดลงโดยลำดับในปัจจุบัน และคาดว่า การขยายพื้นที่เพาะปลูกจะไม่สามารถกระทำต่อไปได้อีกใน 5 ปีข้างหน้า ฉะนั้นแรงกดดันต่อที่ดินทำกินจะเพิ่มทวีขึ้น และจำเป็นจะต้องมีการปรับโครงสร้างการผลิตด้านการเกษตร และการใช้ที่ดินตลอดทั้งทรัพยากรธรรมชาติหลักๆ เหล่านี้ให้เกิดประสิทธิภาพและมีผลตอบแทนสูงขึ้น มิฉะนั้นแล้วผลผลิตการเกษตรใน 5 – 10 ปีข้างหน้าจะลดลงอย่างน่าเป็นห่วง ซึ่งจะบ่อนทำลายเสถียรภาพสังคมชนบทของไทยเพิ่มขึ้นอีกหลายด้าน และ 2) ความแออัดในเมืองและความเสื่อมโทรมของสภาพแวดล้อมในกรุงเทพมหานคร อัน

เนื่องจาก “การรวมตัว” ของกิจการอุตสาหกรรมและกิจกรรมเศรษฐกิจต่างๆ ได้เพิ่มทวีขึ้น พร้อมกันนั้นอิทธิพลทางเศรษฐกิจและการเงินของกลุ่มบุคคลในเมือง โดยเฉพาะใน กรุงเทพมหานคร มีมากขึ้นในลักษณะการผูกขาดและไม่มีแนวโน้มที่จะกระจายความเจริญไปสู่ส่วนภูมิภาคได้ หากลักษณะโครงสร้างการเติบโตทางเศรษฐกิจของประเทศเป็นอยู่อย่างปัจจุบัน ซึ่งนับวันจะเพิ่มช่องว่างและความเหลื่อมล้ำทางเศรษฐกิจมากขึ้น

เมื่อสิ้นสุดการใช้แผนพัฒนาฉบับที่ 5 ในปี พ.ศ. 2529 ปัญหาสิ่งแวดล้อมอันเป็นผลพวงมาจากการพัฒนาที่เน้นภาคอุตสาหกรรมและบริการก็ได้ทวีความรุนแรงมากขึ้นตามลำดับ โดยสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2551) ได้สรุปผลจากการใช้แผนพัฒนาฉบับที่ 5 ในประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อม ไว้ดังนี้ พื้นที่ป่าไม้ลดลงอย่างรวดเร็วจากเหลือเพียง 93.1 ล้านไร่ หรือร้อยละ 29.05 ของพื้นที่ประเทศ ในปี พ.ศ. 2528 ในช่วงเวลา 25 ปีนับจากเริ่มมีการใช้แผนพัฒนาฯ ในปี พ.ศ. 2504 พื้นที่ป่าไม้ลดลงเฉลี่ยสูงถึงปีละ 3.2 ล้านไร่ แต่การปลูกป่าทดแทนพื้นที่ป่าไม้ที่ถูกทำลายไปนั้น ดำเนินการได้ประมาณ 3 ล้านไร่ ภายในระยะเวลา 79 ปี (2449 - 2528) หรือดำเนินการได้เฉลี่ยปีละ 0.04 ล้านไร่ การร่อยหรอและเสื่อมโทรมลงของทรัพยากรป่าไม้ที่เกิดขึ้นนี้ มีผลต่อการคืนเงินของแม่น้ำสายหลัก อันเนื่องมาจากการพังทลายของดิน เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณจังหวัดนครสวรรค์ ปริมาณตะกอนมีจำนวนเพิ่มสูงขึ้นจาก 7 ล้านตันต่อปี ในช่วงปี พ.ศ. 2515-2519 เป็น 10 ล้านตันต่อปี ในช่วงปี พ.ศ. 2520-2524 ปัญหาการขยายตัวของดินเค็มในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งปัจจุบันมีพื้นที่ดินเค็มอยู่ 17.8 ล้านไร่ และมีโอกาสที่จะขยายตัวได้อีกจนถึง 19.4 ล้านไร่ และปัญหาดินเปรี้ยวในภาคกลางประมาณ 5.3 ล้านไร่ ปัญหาพื้นที่ป่าชายเลนทั้งประเทศมีประมาณ 1.7 ล้านไร่ คาดว่าจะมีพื้นที่ป่าลดลงเฉลี่ยปีละประมาณ 40,000 ไร่ ปัญหาปะการังถูกทำลายอันเนื่องมาจากการระเบิดและจากกิจการเหมืองแร่ในทะเล ทำให้แหล่งอาหาร และแหล่งการเลี้ยงสัตว์อ่อนถูกทำลาย เป็นต้น ส่วนปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกี่ยวข้องกับมลพิษ ปรากฏว่า คุณภาพของแม่น้ำสายหลักในบางช่วงตกต่ำกว่ามาตรฐานที่จะใช้เพื่อการอุปโภคบริโภค อุตสาหกรรม และประมง เช่น แม่น้ำเจ้าพระยา มีปริมาณออกซิเจนละลายบริเวณปากน้ำถึงจังหวัดนนทบุรี มีค่าต่ำกว่า 2 มิลลิกรัมต่อลิตรและบริเวณท่าเรือกรุงเทพเกือบ 0 มิลลิกรัมต่อลิตร แม่น้ำท่าจีน บริเวณจังหวัดสมุทรสาครถึงนครปฐม มีค่าต่ำกว่า 2 มิลลิกรัมต่อลิตร และแม่น้ำแม่กลอง บางพื้นที่มีค่า 4 มิลลิกรัมต่อลิตร โดยปกติทั่วไป ปริมาณออกซิเจนละลายในแหล่งน้ำธรรมชาติ ควรมีค่าอยู่ระหว่าง 6-8 มิลลิกรัมต่อลิตร นอกจากนี้ยังมามีรายงานการใช้สารพิษในการเกษตร อุตสาหกรรมและสาธารณสุขหลายชนิด ที่ยังขาดแผนการจัดการอย่างเป็นระบบ ทำให้สารพิษต่างๆ ตกค้างอยู่ในสิ่งแวดล้อม อาหาร และผลิตผลการเกษตรทั่วไป และสารพิษดังกล่าว

ถ่ายทอดมาถึงประชาชนได้โดยผ่านอาหาร เช่น พบว่า คีดีที (DDT) ในน้ำมันมารถาที่อยู่ในภาคเกษตรกรรมมีค่าพิษตกค้าง 3.12 ส่วนในล้านส่วน ซึ่งสูงเกินค่ามาตรฐาน FAO/WHO ที่กำหนดไว้ไม่ให้เกิน 1.25 ส่วนในล้านส่วน

ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 เศรษฐกิจของประเทศไทยถึงแม้จะฟื้นตัวและขยายตัวอย่างต่อเนื่องในอัตราเฉลี่ยร้อยละ 10.5 ต่อปี โดยมีปัจจัยสำคัญที่ผลักดันให้เศรษฐกิจไทยขยายตัวในอัตราสูงเช่นนี้ ได้แก่ การขยายตัวของการส่งออก การลงทุน และการท่องเที่ยว เป็นต้น แต่การพัฒนาที่ผ่านมายังไม่สมดุลอยู่หลายด้าน เช่น ความเหลื่อมล้ำของรายได้ระหว่างกลุ่มครัวเรือนระดับต่างๆ ตลอดทั้งชนบทกับเมืองมีมากขึ้นอย่างน่าเป็นห่วง การขาดแคลนบริการพื้นฐานในช่วงแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 6 มีความรุนแรง มากขึ้น บริการพื้นฐานทางเศรษฐกิจเกือบทุกประเภท เช่น ไฟฟ้า น้ำ ระบบการสื่อสารคมนาคม โครงข่ายถนนและท่าเรือ เป็นต้น ปัญหาการปรับตัวของสังคมไทยให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจมีมากขึ้น และที่สำคัญ คือ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การที่เศรษฐกิจไทยเติบโตในระยะเวลาที่ผ่านมา ในอัตราสูงมากทำให้มีการระดมทรัพยากรธรรมชาติโดยเฉพาะ ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ ประมง และแร่ มาใช้ในอัตราที่สูง อันเป็นการทำลายทรัพยากรธรรมชาติดังกล่าว ยิ่งไปกว่านั้นการขาดประสิทธิภาพในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่ผ่านมาก็เป็นสาเหตุสำคัญซ้ำเติมให้ทรัพยากรธรรมชาติเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว ดังจะเห็นได้จากพื้นที่ป่าของประเทศซึ่งลดลงจาก 109.5 ล้านไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 34 ของพื้นที่ทั้งหมดของประเทศ ในปี พ.ศ. 2516 เหลือน้อยกว่า 90 ล้านไร่ หรือน้อยกว่าร้อยละ 28 ของพื้นที่ทั้งหมดประเทศในปี พ.ศ. 2532 (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551)

แม้ผลจากการพัฒนาที่ผ่านมาทำให้คนไทยส่วนใหญ่ได้รับบริการโครงสร้างพื้นฐานและบริการพื้นฐานทางสังคมมากขึ้นในระดับที่น่าพอใจ กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2537 ในหมู่บ้านชนบทมีไฟฟ้าใช้แล้วร้อยละ 97.7 มีน้ำสะอาดดื่มกินในระบบประปา สำหรับเขตเมืองในภูมิภาคมากกว่าร้อยละ 75 และ ร้อยละ 32 ในหมู่บ้านชนบท ในด้านคมนาคมขนส่งได้มีถนนเชื่อมต่อระหว่างจังหวัด อำเภอ และตำบล คิดเป็นระยะทางรวมทั้งสิ้น 210,025 กิโลเมตร ซึ่งเป็นถนนในหมู่บ้านประมาณ 123,400 กิโลเมตร ในด้านการศึกษาคนไทยในชนบทมีการศึกษาสูงขึ้น โดยมีอัตราเข้าเรียนในภาคบังคับถึงร้อยละ 97.7 ความสำเร็จของการพัฒนาด้านสาธารณสุขได้ทำให้อายุขัยเฉลี่ยของคนไทยในปี พ.ศ. 2537 เพิ่มขึ้นเป็น 67.6 ปี เปรียบเทียบกับปี พ.ศ. 2533 ซึ่งคนไทยมีอายุขัยเฉลี่ยเพียง 63 ปีเท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551) แต่

การมุ่งเน้นการแข่งขันเพื่อสร้างความมั่งคั่งในด้านรายได้ทำให้คนไทยและสังคมไทยมีความเป็น
วัตถุนิยมมากขึ้น ก่อให้เกิดปัญหาด้านพฤติกรรมของคนในสังคม คือ การย่อหย่อนในศีลธรรม
จริยธรรม ขาดระเบียบวินัย การเอาเปรียบเปรียบ ส่งผลให้วิถีชีวิตและค่านิยมดั้งเดิมที่ดีงามของไทย
เริ่มจางหายไปพร้อมกับ การล่มสลายของสถาบันครอบครัว ชุมชน และวัฒนธรรมของท้องถิ่น
นอกจากนี้สภาพบีบคั้นทางจิตใจของคนในสังคมเกิดจากความแออัดของชุมชนเมือง สภาวะ
แวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงซึ่งมาพร้อมกับกระบวนการพัฒนาเศรษฐกิจนั้น ได้ส่งผลให้ภาวะการเจ็บป่วย
ของคนไทยเปลี่ยนแปลงไปสู่โรคสมัยใหม่ เช่น โรคเมอเร็ง โรคหัวใจ โรคความดันโลหิตสูง รวมทั้ง
การบาดเจ็บล้มตายจากอุบัติเหตุและอุบัติภัยที่มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นตามการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ
และรายได้ที่สูงขึ้น การเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาทำให้ทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลงเป็นลำดับ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติ (2551) กล่าวว่าในช่วง 2 ปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 7 ป่าไม้ยังคงถูกทำลายลงถึงปีละ
1 ล้านไร่ ที่ดินทำกินถูกชะล้างพังทลาย คุณภาพของแม่น้ำ ลำคลองเปลี่ยนแปลงจนไม่สามารถจะ
นำมาใช้ประโยชน์ได้อีกต่อไป สิ่งแวดล้อมที่เสื่อมโทรมลงทั้งในด้านคุณภาพของอากาศ ปริมาณ
ฝุ่นละออง รวมทั้งเสียงในเขตกรุงเทพมหานครและเมืองหลักในภูมิภาคนั้น ได้เกิดผลกระทบต่อ
คุณภาพชีวิตของคนไทยโดยทั่วไปอย่างกว้างขวาง นอกจากนี้การพัฒาที่ไม่ได้คำนึงถึงต้นทุนและ
การจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งมองข้ามการพัฒนาคุณค่าของความเป็นคน ละเลยภูมิ
ปัญญา และวิถีชีวิตความเป็นอยู่บนพื้นฐานของความเป็นไทย จะส่งผลต่อการพัฒนาที่ยั่งยืนใน
อนาคต จนมีการกล่าวขานกันเป็นอย่างมากว่า เป็นช่วงที่ประเทศไทยอยู่ในภาวะ “เศรษฐกิจดี
สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน”

แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 เป็นแผนปฏิรูปความคิดและคุณค่าใหม่ของสังคมไทย ที่เน้นให้
“คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” และใช้เศรษฐกิจเป็นเพียงเครื่องมือช่วยพัฒนาให้คนมีความสุข
และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนวิธีการพัฒนามาเป็นการพัฒนาแบบองค์รวม มี
กระบวนการที่จะเชื่อมโยงมิติต่างๆ ของการพัฒนา ตลอดจนเปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายในสังคมมีส่วน
ร่วมในทุกขั้นตอนของการพัฒนา อย่างไรก็ตาม ในปีแรกของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 ประเทศต้อง
เผชิญกับวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจที่ส่งผลกระทบต่อคนและสังคมโดยรวม ทำให้ต้องมีการปรับ
แผนเพื่อแก้ไขวิกฤตของประเทศ โดยเน้นการรักษาเสถียรภาพทางเศรษฐกิจ การลดผลกระทบต่อ
การพัฒนาคนและสังคม การปรับโครงสร้างทางเศรษฐกิจให้เข้มแข็งและกลับสู่สมดุล และการปรับ
ระบบบริหารจัดการเพื่อฟื้นฟูเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ ผลกระทบจากวิกฤตเศรษฐกิจที่มีต่อ
คนและสังคมได้ก่อให้เกิดปัญหาคูณภาพชีวิตของคนไทยมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะปัญหาความยากจน

และความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้รุนแรงขึ้น กล่าวคือ ภาวะความยากจนที่มีแนวโน้มลดลงมา โดยตลอดในช่วงก่อนวิกฤตกลับเพิ่มสูงขึ้น จากร้อยละ 11.4 ของประชากรทั้งประเทศ หรือคิดเป็นจำนวนคนยากจน 6.8 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2539 เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 15.9 หรือคิดเป็นจำนวนคนยากจน 9.9 ล้านคน ในปี พ.ศ. 2542 และในช่วงเวลาเดียวกันการกระจายรายได้ก็แย่ลง นอกจากนี้ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมก็เป็นปัญหารุนแรงส่งผลให้เกิดความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2551)

อย่างไรก็ดี แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 นับเป็นแผนพัฒนาฯ ฉบับแรกที่ได้เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในสังคมไทย ก็ถือเป็นจุดเริ่มต้นสำคัญที่ทำให้ประชาชน ชุมชน องค์กรภาคประชาชนต่างๆ ตื่นตัวและเข้ามามีบทบาทร่วมกับภาครัฐในกระบวนการพัฒนาประเทศ โดยมีการรวมกลุ่มของประชาสังคมในหลายรูปแบบอย่างเข้มแข็ง มีการขยายเครือข่าย เชื่อมโยงกันอย่างกว้างขวาง และมีการทำงานร่วมกับภาครัฐในลักษณะหุ้นส่วนการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น ซึ่งทั้งหมดนี้จะเป็นพื้นฐานสำคัญสำหรับการพัฒนาประเทศในระยะต่อไป

ส่วนผลพวงต่อความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมจากการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 9 ที่มุ่งเน้นให้ “คนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา” ต่อจากแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8 และ การพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง พบว่า สภาพแวดล้อมในการดำรงชีวิตอยู่ในระดับดีต่อเนื่องจากปี พ.ศ. 2546 เนื่องจากปัญหาเสียดุลความรุนแรงลงมาก ดัชนีสภาพแวดล้อมโดยรวมได้เพิ่มขึ้นจากร้อยละ 74.9 ในปี พ.ศ. 2546 เป็นร้อยละ 76.9 ในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งอยู่ในระดับดี ปัจจัยสำคัญเป็นผลมาจากปัญหาเสียดุลที่ลดลงมาก เนื่องจากนโยบายที่ชัดเจนของรัฐบาลที่ได้ดำเนินการอย่างจริงจังและต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามปัญหาอาชญากรรมที่มีแนวโน้มเพิ่มมากขึ้นในทุกประเภท ยังเป็นภัยคุกคามต่อความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สินของคนไทย นอกจากนี้ ในการดำรงชีวิตของคนไทยยังต้องเผชิญกับปัญหาสถานะแวดล้อมที่มีมลพิษ และปริมาณขยะที่มีแนวโน้มเพิ่มสูงขึ้นทุกปีอันเนื่องมาจากอัตราการเพิ่มของจำนวนประชากร ซึ่งจะเป็นสาเหตุเสี่ยงต่อสุขภาพอนามัย

การพัฒนาสิ่งแวดล้อมยังด้อยกว่าเศรษฐกิจและสังคม แต่มีการสงวนรักษามากขึ้น ดัชนีการพัฒนาสิ่งแวดล้อมยังคงมีระดับต่ำกว่าด้านเศรษฐกิจและสังคมมาโดยตลอดโดยเพิ่มขึ้นเล็กน้อยจากร้อยละ 60 ในปี พ.ศ. 2544 เป็นร้อยละ 63 ในปี พ.ศ. 2547 โดยมีแนวโน้มดีขึ้นในการสงวนรักษา ในขณะที่คุณภาพสิ่งแวดล้อมกลับลดลงอย่างน่าเป็นห่วง สถานการณ์พื้นที่ป่าถูกทำลายอย่างต่อเนื่องในระยะเวลา 40 ปีที่ผ่านมาเพื่อนำไม้และที่ดินไปใช้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจ ทำให้ขนาด

พื้นที่ป่าไม้ลดลงมาโดยตลอด ในปี พ.ศ. 2529-2541 ซึ่งมีพื้นที่ป่าเพียงร้อยละ 25 ของพื้นที่ประเทศ แต่ในช่วงการใช้แผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 8-9 ได้มีความพยายามที่จะขยายพื้นที่ป่าไม้มากขึ้น จากผลการสำรวจในปี พ.ศ. 2543 พบว่าพื้นที่ป่าเพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 33.4 เช่นเดียวกับพื้นที่ป่าชายเลนที่ลดลงอย่างต่อเนื่องจนเหลือเพียงร้อยละ 45 ของพื้นที่ที่เคยมีในอดีต ก็มีขนาดพื้นที่เพิ่มขึ้นเป็นร้อยละ 66 ในปี พ.ศ. 2543 แม้ว่าพื้นที่ป่ายังคงมีป่าเสื่อมโทรมรวมอยู่ด้วยก็ตาม ในส่วนของความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรทรัพยากรชายฝั่ง พิจารณาจากปริมาณสัตว์น้ำเศรษฐกิจพบว่ายังอยู่ในภาวะวิกฤต ถึงแม้ปริมาณสัตว์น้ำที่จับได้ในปัจจุบันจะมีแนวโน้มที่เพิ่มขึ้นเมื่อเทียบกับ 4-5 ปี ที่ผ่านมาก็ตาม และแม้ว่าหน่วยงานที่เกี่ยวข้องจะดำเนินการแก้ไข โดยไม่อนุญาตให้ใช้เครื่องมือประมงทะเลที่ทำลายระบบนิเวศชายฝั่งโดยเฉพาะอวนลากและอวนรุน แต่ยังมีการลักลอบใช้เครื่องมือดังกล่าวอยู่เป็นจำนวนมากอย่างต่อเนื่อง นอกจากนี้ความขัดแย้งระหว่างประมงพาณิชย์กับประมงพื้นบ้าน ยังไม่ได้รับการแก้ไข

ทรัพยากรน้ำมีแนวโน้มขาดแคลนมากขึ้น อันเป็นผลมาจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจและการเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร นอกจากนี้ภาวะฝนทิ้งช่วงและการใช้น้ำอย่างไม่มีประสิทธิภาพส่งผลให้การขาดแคลนน้ำมีแนวโน้มรุนแรงขึ้น โดยช่วงวันที่ 1 พฤศจิกายน พ.ศ. 2546 - 28 พฤษภาคม พ.ศ. 2547 มีจำนวนหมู่บ้าน 19,609 หมู่บ้าน ครอบคลุมใน 62 จังหวัดที่ได้รับความเสียหายต่อพื้นที่เกษตรกรรมกว่า 1 ล้านไร่ ในขณะที่ปัญหาน้ำท่วมบดบังน้ำบาดาลขึ้นมาใช้เกินกว่าขีดความสามารถในการเติมกลับได้ โดยเฉพาะบริเวณกรุงเทพมหานครและปริมณฑล ส่งผลให้ปริมาณการใช้น้ำบาดาลในปัจจุบันลดลงมากจนอยู่ในระดับที่ปลอดภัยต่อการเกิดผลกระทบต่อเนื่อง เช่น แผ่นดินทรุด การรุกรานของน้ำเค็ม คุณภาพของแหล่งน้ำมีแนวโน้มที่ดีขึ้นมาโดยตลอด เนื่องจากคุณภาพน้ำของแม่น้ำสายหลักและแหล่งน้ำนิ่งที่สำคัญมีคุณภาพดีขึ้น โดยในปี พ.ศ. 2542 มีแหล่งน้ำที่มีคุณภาพอย่างต่ำอยู่ในเกณฑ์พอใช้เป็นร้อยละ 48 ของแหล่งน้ำทั้งหมด แต่ปี พ.ศ. 2547 แหล่งน้ำที่มีคุณภาพดังกล่าวได้เพิ่มปริมาณขึ้นเป็นร้อยละ 80 ในขณะที่แหล่งน้ำที่อยู่ในเกณฑ์เสื่อมโทรมมีแนวโน้มลดลง ยกเว้นบริเวณเจ้าพระยาตอนล่าง ท่าจีนตอนล่าง และลำตะคองตอนล่างที่ยังคงอยู่ในขั้นวิกฤต เนื่องจากมีคุณภาพอยู่ในเกณฑ์เสื่อมโทรมมาก อันเป็นผลมาจากการระบายน้ำทิ้งสู่แหล่งน้ำสาธารณะโดยไม่ได้ผ่านกระบวนการปรับปรุงคุณภาพน้ำ ทั้งจากชุมชน ภาคเกษตรกรรม และภาคอุตสาหกรรม โดยเฉพาะน้ำทิ้งจากภาคเกษตรกรรมทั้งจากการเพาะปลูก และการเพราะเลี้ยงสัตว์น้ำนั้น มีความยุ่งยากในการดำเนินการจัดการในการแก้ไข เนื่องจากไม่สามารถระบุแหล่งกำหนดที่มาได้อย่างชัดเจน

ภาวะมลพิษทางอากาศ พบว่า ปัญหาหลักของคุณภาพอากาศยังคงเป็นปัญหาฝุ่นละอองขนาดเล็กที่เกินมาตรฐาน รองลงมาคือ ก๊าซโอโซน ส่วนสารมลพิษอื่นยังอยู่ในเกณฑ์มาตรฐาน โดยปัญหาฝุ่นละอองขนาดเล็กในพื้นที่ที่มีปัญหาก็เป็นพื้นที่เดิมทุกปี โดยบริเวณริมถนนมักประสบกับปัญหาฝุ่นละอองมากกว่าบริเวณพื้นที่ทั่วไป เนื่องจากยานยนต์ที่ใช้เชื้อเพลิงประเภทดีเซลเป็นสาเหตุสำคัญที่ก่อให้เกิดฝุ่นละอองในอากาศเพิ่มขึ้น การใช้สารเคมีทางการเกษตร มีแนวโน้มเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ จาก 3.7 ล้านตัน ในปี พ.ศ. 2544 เป็น 4 ล้านตัน ในปี พ.ศ. 2547 อันเป็นผลจากปัจจัยต่างๆ หลายประการ ได้แก่ การที่รัฐบาลส่งเสริมการเพิ่มผลผลิตโดยใช้สารเคมี ดินที่ใช้ในการเพาะปลูกขาดความอุดมสมบูรณ์ ตลอดจนความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ของเกษตรกร จึงอาจสามารถสรุปได้ว่าการทำการเกษตรของประเทศไทยอยู่ในภาวะเพิ่มผลผลิตในระยะสั้นโดยไม่คำนึงถึงความเสี่ยงในระยะยาว

นอกจากนี้ การขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจโดยเฉพาะอย่างยิ่งอุตสาหกรรมและการท่องเที่ยว รวมถึงตลอดถึงการขยายตัวของประชากรในเมือง ได้ก่อให้เกิดปัญหามลพิษในด้านต่างๆ เช่น น้ำเน่า อากาศเสีย เสียงรบกวน กากของเสียและสารอันตรายซึ่งเพิ่มปริมาณมากขึ้น อีกทั้งคุณภาพน้ำในแม่น้ำสายหลัก เช่น แม่น้ำเจ้าพระยาและแม่น้ำท่าจีน รวมถึงคุณภาพน้ำทะเลชายฝั่งในบริเวณแหล่งท่องเที่ยว ซึ่งเสื่อมโทรมและมีคุณภาพต่ำกว่ามาตรฐานที่กำหนดไว้ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติ และปัญหาสิ่งแวดล้อมเหล่านี้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนและชุมชนซึ่งจะเป็นข้อจำกัดต่อการพัฒนาเศรษฐกิจต่อไปในอนาคต

จากที่กล่าวทั้งหมดข้างต้น จะเห็นการพัฒนาในช่วง 4 ทศวรรษที่ผ่านมา ซึ่งชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนถึงการพัฒนาที่ขาดสมดุล โดยประสบความสำเร็จเฉพาะในเชิงปริมาณ แต่ขาดความสมดุลด้านคุณภาพ “จุดอ่อน” ของการพัฒนาที่สำคัญ คือ ระบบบริหารทางเศรษฐกิจ การเมือง และราชการยังเป็นการรวมศูนย์อำนาจและขาดประสิทธิภาพ ระบบกฎหมายล้าสมัย นำไปสู่ปัญหาเรื้อรังของประเทศ คือ การทุจริตประพฤติมิชอบที่เกิดขึ้นทั้งในภาคราชการและในภาคธุรกิจเอกชน ขณะเดียวกันคุณภาพการศึกษาของคนไทยยังไม่ก้าวหน้าเท่าที่ควร ไม่สามารถปรับตัวรู้เท่าทันวิทยาการสมัยใหม่ ทั้งฐานวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีของไทยอ่อนแอ ไม่เอื้อต่อการพัฒนานวัตกรรม รวมทั้งความสามารถในการบริหารจัดการธุรกิจยังด้อยประสิทธิภาพ จึงส่งผลให้ขีดความสามารถในการแข่งขันของไทยลดลงอย่างต่อเนื่อง ขณะที่ความเหลื่อมล้ำของการกระจายรายได้ ความยากจน และที่สำคัญคือก่อให้เกิดปัญหาวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อม เกิดการร่อยหรอและเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ปัญหามลพิษสิ่งแวดล้อมที่รุนแรงขึ้น ซึ่งนับได้

ว่าเป็นตัวกระตุ้นให้ภัยธรรมชาติเกิดบ่อยครั้งและทวีความรุนแรงในการทำลายล้างมากขึ้น ส่งผลกระทบทั้งต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์เอง ตลอดจนได้สร้างความขัดแย้งในสังคมมากขึ้น นอกจากนี้ความอ่อนแอของสังคมไทยที่ตกอยู่ในกระแสวัตถุนิยม ได้ก่อให้เกิดปัญหาทางศีลธรรมและปัญหาสังคมมากขึ้นด้วย

อย่างไรก็ตาม การพัฒนาที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดทุนทางสังคมและทางเศรษฐกิจหลายประการ ซึ่งเป็น “จุดแข็ง” ของประเทศที่สามารถนำไปใช้ประโยชน์ในการพัฒนา กล่าวคือ รัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันได้วางพื้นฐานให้เกิดการปฏิรูปที่สำคัญทั้งทางสังคม การเมือง การบริหาร ภาครัฐ และการกระจายอำนาจ ขณะที่กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและพลังท้องถิ่นชุมชน มีความเข้มแข็งมากขึ้น สื่อต่างๆ มีเสรีภาพมากขึ้น เอื้อต่อการเติบโตของประชาธิปไตย การป้องกัน การทุจริตประพฤติมิชอบและการเสริมสร้างธรรมาภิบาลในสังคมไทย ทั้งจุดแข็งของฐานการผลิต การเกษตรที่หลากหลาย มีศักยภาพเป็นแหล่งผลิตอาหารของโลก พร้อมทั้งมีธุรกิจบริการที่มีความเชี่ยวชาญ มีแหล่งท่องเที่ยวที่มีคุณภาพ และมีเอกลักษณ์ความเป็นไทยมีวัฒนธรรมที่เป็นจุดเด่น รวมทั้งมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมเป็นปึกแผ่นและมีสถาบันหลักยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ซึ่งจะช่วยเป็น ภูมิคุ้มกันที่สำคัญในการลดความเสี่ยงจากกระแสโลกาภิวัตน์

จากปัญหาสิ่งแวดล้อมสู่แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน

จากความจริงที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันเกี่ยวกับความตื่นตัวของสาธารณชนในทุกระดับที่ให้ความสนใจในการดำเนินการป้องกัน แก้ไขปัญหาต่างๆ ที่เกี่ยวข้องทั้งโดยทางตรงและทางอ้อมที่เกิดขึ้นกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม อันเป็นผลสืบเนื่องมาจากการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในอดีต โดยปราศจากการกำหนดนโยบายและแผนการที่ดีและเหมาะสม ทำให้ความผิดปกติที่เกิดขึ้นจากการเสียความสมดุลในตัวเองของสิ่งแวดล้อมได้สะสม ตัวเองของสิ่งแวดล้อมได้สะสมตัวเองและทวีความรุนแรงให้ปรากฏในปัจจุบัน จนในบางกรณี ก่อให้เกิดมหันตภัยที่ร้ายแรง และได้ย้อนกลับมาสู่มนุษย์โดยส่วนรวมทั้งในระดับประเทศ ภูมิภาค และระดับโลก เช่น การเกิดปรากฏการณ์ภาวะเรือนกระจก วิกฤตภัย อุทกภัย แผ่นดินไหว เป็นต้น ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ความผิดปกติที่เกิดขึ้นเหล่านี้มีต้นเหตุส่วนใหญ่มาจากกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ เป็นสำคัญ ดังนั้นหากไม่มีการกำหนดนโยบายและแผนการ ตลอดจนมาตรการที่ดีในการ ดำเนินการป้องกัน แก้ไขเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ระดับของความรุนแรงของ ภัยพิบัติต่างๆ ดังกล่าวข้างต้นจะมีแนวโน้มที่จะรุนแรงมากขึ้นเป็นลำดับ

หน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐบาล ประชาชน เอกชน ตลอดจนองค์กรพัฒนาเอกชนที่เล็งเห็น และตระหนักถึงความสำคัญของการป้องกัน และแก้ไขปัญหาระบบนิเวศธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จึงได้พยายามทุกวิถีทางในอันที่จะดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ดังกล่าวอย่างต่อเนื่องและจริงจัง ทั้งนี้จากการบูรณาการแนวความคิดต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสงวน การอนุรักษ์ และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมผนวกเข้ากับสถานการณ์ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันแล้ว แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาโดยปราศจากการทำลาย (Development without Destruction) ซึ่งครั้งหนึ่งในอดีตเปรียบเสมือนแนวความคิดที่มีความเป็นไปได้ค่อนข้างน้อย (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต), 2551) แต่ในปัจจุบัน จากแนวความคิดนี้เองได้นำไปสู่ความหลากหลายทางความคิดในลักษณะอื่นๆ ที่ยังคงวัตถุประสงค์หลักเพื่อการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างมีประสิทธิภาพที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางในปัจจุบันทั้งในระดับประเทศ ภูมิภาค และระดับสากล เป็นที่คาดหวังว่าการดำเนินการเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจะมีแนวโน้มที่ได้รับการพัฒนาไปในแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสมที่สุด (พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต), 2551)

วิวัฒนาการของแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

อาจกล่าวได้ว่าก่อนช่วงทศวรรษ 1960 ความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่ได้รับความสนใจจากนานาประเทศเท่าที่ควร ทั้งนี้ Mitchell (1996) สรุปสถานการณ์ในยุคนั้นไว้ว่า ความสนใจอย่างจริงจังเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เริ่มต้นขึ้นอย่างจริงจังในช่วงทศวรรษ 1960 โดยเกิดการเคลื่อนไหวอย่างรุนแรงทั้งในระดับท้องถิ่น และระดับชาติในบรรดาประเทศที่พัฒนาแล้วเพื่อต่อต้านการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของการใช้สารเคมี และสารพิษ โดยในปี ค.ศ.1962 มีการตีพิมพ์หนังสือ Silent Spring เพื่อกระตุ้นให้นานาประเทศตระหนักถึงความสำคัญของการศึกษาวิจัยเกี่ยวกับสารพิษในสิ่งแวดล้อม และนิเวศวิทยาในส่วนที่อาจจะส่งผลกระทบต่อความเสียหายในการดำรงชีวิตของมนุษย์ สิ่งมีชีวิตชนิดต่างๆ และความสมดุลทางธรรมชาติ รวมทั้งการตีพิมพ์หนังสือ Population Bomb เกี่ยวกับผลกระทบต่อเนื่องจากการเพิ่มขึ้นของประชากรมนุษย์ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและคุณภาพสิ่งแวดล้อม แต่ความเคลื่อนไหวดังกล่าวยังไม่ได้รับการสนองตอบในระดับโลกเท่าที่ควร มีเพียงการผลักดันให้เกิดข้อตกลงบางประการเกี่ยวกับการควบคุมการใช้สารเคมี แต่ข้อตกลงดังกล่าวไม่ได้รับการนำไปปฏิบัติอย่างจริงจัง จนกระทั่งในปี ค.ศ.1968 องค์การสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมนานาชาติ

ว่าด้วยเรื่องปัญหาสิ่งแวดล้อมในระดับโลก ณ กรุงโรม ประเทศอิตาลี โดยมีตัวแทนจากประเทศต่างๆ เข้าร่วมการประชุม ทั้งนี้เป็นผลสืบเนื่องมาจากอัตราการเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วของประชากรในประเทศกำลังพัฒนาที่มีแนวโน้มการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติในอัตราสูง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพิจารณากำหนดรูปแบบในการดำเนินการเพื่อพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของโลกอย่างจริงจัง

ต่อมาในปี ค.ศ. 1971 มีการตีพิมพ์เอกสาร Only One Earth เกี่ยวกับผลกระทบที่เกิดขึ้นจากกิจกรรมของมนุษย์ต่อชีวบริเวณ โดยมีการนำเสนอแนวความคิดแบ่งสรร และตำรงทรัพยากรธรรมชาติสำหรับคนในรุ่นอนาคตด้วย นอกจากนั้นในปีเดียวกันนั้นเอง ผู้ชำนาญการทางสิ่งแวดล้อมได้จัดการประชุมที่ Founex Switzerland เกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา ซึ่งที่ประชุมเห็นพ้องต้องกันว่าการพัฒนาใดๆ ต้องให้ความสำคัญกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมเสมอ รวมทั้ง Organization for Economic Cooperation and Development (OECD) ได้พัฒนาแนวความคิด ผู้ก่อมลพิษเป็นผู้รับผิดชอบ (Polluter Pays Principle) ขึ้นด้วย (Sitorz, 1993)

ในปี ค.ศ.1972 Club of Rome ได้จัดทำเอกสารชื่อ Limits to Growth โดยประยุกต์แนวความคิดของ Malthus และให้ความสำคัญกับการขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติ และความรุนแรงของปัญหาสิ่งแวดล้อมในอนาคต และในปีเดียวกันนี้เอง องค์การสหประชาชาติได้จัดการประชุมเรื่องสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (United Nations Conference on the Human Environment) ณ กรุงสต็อกโฮล์ม โดยมีผู้เข้าร่วมประชุมจากประเทศต่างๆ 113 ประเทศ และองค์กรพัฒนาเอกชน 400 องค์กร จำนวนมากกว่า 1,200 คนจากหน่วยงานของรัฐ องค์การสหประชาชาติ สื่อมวลชนแขนงต่างๆ และตัวแทนเยาวชนเพื่อพิจารณาร่วมกันในการจัดทำข้อเสนอแนะทั้งหมด 106 ข้อ รวมทั้งร่วมกันจัดทำแผนดำเนินการ และร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (Declaration of Human Environment and the Action Plan for the Human Environment หรือ The Stockholm Declaration) ที่ให้ความสำคัญอย่างจริงจังกับสิ่งแวดล้อมในทุกระดับ และได้มีการจัดตั้งโครงการสิ่งแวดล้อมแห่งสหประชาชาติ (United Nations on Environment Programme-UNEP) เพื่อเป็นหน่วยงานกลางในการประสานงานระหว่างประเทศและในส่วนของการร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์นั้น ได้มีการกำหนดหลักการไว้ 26 ประการที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับสิ่งแวดล้อม การพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และการเมือง การจัดการ และการศึกษาอบรมทางด้านสิ่งแวดล้อม ส่วนแผนปฏิบัติการนั้น ครอบคลุมการประเมินสถานการณ์สิ่งแวดล้อมในระดับโลก การจัดการทางสิ่งแวดล้อม และการศึกษาอบรมทางด้านสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ ปฏิญญาสากลว่าด้วยเรื่อง

สิ่งแวดล้อมของมนุษย์เชิญชวนให้ประเทศต่างๆ ร่วมกันรับผิดชอบในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ในทุกระดับตั้งแต่ระดับปัจเจกบุคคล กลุ่มชนท้องถิ่น ประเทศ และระหว่างประเทศ เพื่อร่วมกันป้องกัน ฟื้นฟู และคุ้มครองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (John, 1992)

จากที่กล่าวมาในข้างต้น อาจกล่าวได้ว่าปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ (Declaration of the Human Environment and the Action Plan for the Human Environment หรือ The Stockholm Declaration) เป็นการวางรากฐานแนวความคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน เนื่องจากเป็นจุดเริ่มต้นของการพัฒนา และปรับปรุงกฎหมายสิ่งแวดล้อมภายในประเทศ และระหว่างประเทศในเวลาต่อมา

ปี ค.ศ.1974 มีการตีพิมพ์บทความวิชาการลงในวารสาร Nature เกี่ยวกับผลกระทบต่อชั้นโอโซนจากการปลดปล่อยสาร CFC สู่บรรยากาศ ต่อมาในช่วงทศวรรษ 1980 ปัญหาสิ่งแวดล้อมได้รับการยอมรับมากขึ้นทั้งในระดับประเทศชาติ ภูมิภาค และระดับโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานต่าง ๆ ได้ให้ความสำคัญกับพลังของประชาคมโลกมากยิ่งขึ้น โดยในปี ค.ศ.1980 International Unions for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), United Nations on Environment Programme (UNEP) และ World Wildlife Fund (WWF) ได้เสนอแนวความคิดในการจัดทำกลยุทธ์การอนุรักษ์ระดับโลกที่เรียกว่า World Conservation Strategy ขึ้น โดยได้จำแนกปัญหา และสาเหตุของปัญหาของการเปลี่ยนแปลงการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์ว่าเกิดจากความยากจน แรงกดดันทางด้านประชากร ความไม่เสมอภาคทางสังคม รวมทั้งกลไกการตลาดของโลกเป็นสำคัญ โดยได้เรียกร้องให้มีการจัดทำกลยุทธ์การพัฒนาในระดับนานาชาติเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวอย่างจริงจัง ซึ่งถือได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นจุดหนึ่งของความพยายามในการพัฒนารูปแบบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในระดับโลกอย่างจริงจัง (Roseland, 1998)

ในปี ค.ศ.1982 UNEP ได้ประเมินความก้าวหน้าการดำเนินการตามร่างปฏิญญาสากลว่าด้วยสิ่งแวดล้อมของมนุษย์ สรุปว่า การดำเนินการยังไม่สามารถบรรลุวัตถุประสงค์ได้ดีเท่าที่ควร โดยเสนอให้มีการศึกษา และจัดทำรายงานสถานการณ์ทางสิ่งแวดล้อมขึ้น 2 ฉบับ และจัดให้มีการประชุมในระดับนานาชาติขึ้นอีก รายงานฉบับแรกตามข้อเสนอของ UNEP ได้รับการจัดทำขึ้น โดยอาศัยแนวความคิดของ World Conservation Strategy โดยในปี ค.ศ. 1983 มีการจัดตั้ง World Commission on Environment and Development (WCED) และในการประชุม WCED ในปี ค.ศ.

1987 ซึ่ง Gro Harlem Brundtland นายกรัฐมนตรีของประเทศนอร์เวย์เป็นประธานในที่ประชุม เสนอให้มีการพิจารณากำหนดหัวข้อทางสิ่งแวดล้อมโลกที่อยู่ในขั้นวิกฤต และแสวงหาความร่วมมือระหว่างประเทศเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าวร่วมกัน รายละเอียดของรายงานในที่ประชุมครั้งนั้น หรือที่รู้จักกันดีในนามของ Brundtland Report ได้รับการจัดพิมพ์และเผยแพร่ในรูปแบบเอกสารรายงาน Our Common Future โดยในรายงานดังกล่าวได้นำเสนอข้อมูลว่าประชาชนในประเทศที่ยากจนที่สุดในโลก 5 อันดับแรกมีผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์ไม่ถึงร้อยละ 2 ของผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์ของโลก ในขณะที่ประเทศร่ำรวยที่สุด 5 อันดับแรกมีผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์รวมกันมากกว่าร้อยละ 75 ของผลผลิตทางเศรษฐศาสตร์ของโลก นอกจากนี้ประชากรโลกมากกว่าร้อยละ 26 อาศัยอยู่ในประเทศกำลังพัฒนา และบริโภครายการธรรมชาติที่ไม่สามารถเพิ่มพูนออกเญได้ของโลกระหว่างร้อยละ 80 ถึงร้อยละ 86 ของการบริโภครายการธรรมชาติทั่วโลก รวมทั้งบริโภคอาหารประมาณร้อยละ 34 ถึงร้อยละ 53 ของอาหารที่ผลิตได้ในโลก (Roseland, 1998) รวมทั้ง Our Common Future ยังได้เสนอแนะแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งมีพื้นฐานมาจากการบูรณาการแนวความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เข้ากับแนวทางและกระบวนการพัฒนา ส่วนรายงานฉบับที่ 2 คือ Environmental perspectives to the year 2000 and beyond โดยมีรายละเอียดเกี่ยวกับการกำหนดขอบเขตการดำเนินงานตามแนวคิดของ Brundtland Report จนกระทั่งในปี ค.ศ.1989 องค์การสหประชาชาติมีมติที่ 44/228 กำหนดให้มีการประชุม United Nations Conference on Environment and Development (UNCED) (Inkapatanakul, 1999)

ในปี ค.ศ. 1991 World Conservation ได้รับการปรับปรุงและพัฒนาต่อมาจนกลายเป็นเอกสาร Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living โดย International Unions for Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN), United Nations on Environment Programme (UNEP) หรือการประชุม Earth Summit ณ กรุงริโอ เดอ จาไนโร (Rio de Janeiro) ประเทศบราซิล โดยในการร่วมประชุมครั้งนั้นประกอบด้วยผู้แทนจากประเทศต่างๆ จำนวน 30,000 คน จาก 176 ประเทศที่เข้าร่วมประชุมได้ให้การรับรองผลการประชุมและมีการลงนามรับรองในเอกสารสำคัญ 5 ฉบับ (Inkapatanakul, 1999 และ สุนีย์ มัลลิกะมาส, 2545) คือ

1. ปฏิญญาว่าด้วยสิ่งแวดล้อม และการพัฒนา หรือ “คำประกาศริโอ” (Rio Declaration on Environment and Development) ซึ่งประกอบขึ้นด้วยหลักการ 27 ข้อ เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน

2. แผนปฏิบัติการที่ 21 (Agenda 21) ซึ่งเป็นแผนปฏิบัติการเพื่อดำเนินการตามคำประกาศริโอ แบ่งออกเป็น 40 บทครอบคลุมถึงมาตรการในการจัดรูปแบบองค์กร การพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในทุกๆ ด้านและวิธีการที่จะทำให้สามารถดำเนินการตามแผนปฏิบัติการได้

3. คำแถลงเกี่ยวกับหลักการในเรื่องป่าไม้ (Statement of Principle on Forest) เป็นแนวทางในการจัดการ การอนุรักษ์ และการพัฒนาอย่างยั่งยืนสำหรับป่าไม้ทุกประเภท อันเป็นสิ่งสำคัญสำหรับการพัฒนาเศรษฐกิจ และรักษาไว้ซึ่งสิ่งมีชีวิตในทุกระบบ

4. อนุสัญญาว่าด้วยการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ (United Nations Framework on Climate Change) มีวัตถุประสงค์เพื่อรักษาระดับก๊าซเรือนกระจกในบรรยากาศที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสภาวะอากาศทั่วโลก โดยการลดปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกบางชนิดขึ้นสู่ชั้นบรรยากาศ

5. อนุสัญญาว่าด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ (Convention on Biological Diversity) เพื่อให้ประเทศต่างๆ ยอมรับเอาวิธีการที่จะอนุรักษ์ความหลากหลายทางชนิดพันธุ์ของสิ่งมีชีวิต และเพื่อให้เกิดการแบ่งปันผลประโยชน์ตอบแทนอย่างเป็นธรรม และเท่าเทียมกันจากการเข้าไปใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ

รวมทั้งมีการจัดตั้งหน่วยงาน United Nations Commission on Sustainable Development (UNCSD) ขึ้นในปี ค.ศ.1992 เพื่อติดตามตรวจสอบผลการดำเนินงานการพัฒนาอย่างยั่งยืนอย่างจริงจัง โดยให้ความสำคัญกับความร่วมมือระหว่างประเทศในการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ ระดับภูมิภาค และระดับโลก (Inkapatanakul, 1999 และ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545)

อาจกล่าวได้ว่าผลการประชุม Earth Summit โดยเฉพาะอย่างยิ่ง แผนปฏิบัติการที่ 21 ได้ก่อให้เกิดการดำเนินงานทางด้านการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่เป็นรูปธรรมขึ้นอย่างจริงจัง โดยระหว่างวันที่ 23 ถึง 27 กรกฎาคม ค.ศ.1997 องค์การสหประชาชาติได้จัดให้มีการประชุมเพื่อรายงาน และทบทวนผลการปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการที่ 21 ภายหลังจากที่ประเทศต่างๆ ได้ยอมรับแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนไปปฏิบัติเป็นเวลา 5 ปี ทั้งนี้ International Institute for Sustainable Development (1998) สรุปว่า ภายหลังจากการปฏิบัติตามแผนปฏิบัติการที่ 21 เป็นเวลา 5 ปี แนวความคิดการ

พัฒนาอย่างยั่งยืนได้รับการยอมรับในวงกว้าง โดยประเทศต่างๆ มีการปรับปรุงกฎหมาย และระเบียบข้อบังคับต่างๆ เพื่อให้สอดคล้องกับแนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศโลก และการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ

ต่อมาระหว่างวันที่ 26 สิงหาคม ถึง วันที่ 4 กันยายน พ.ศ. 2545 องค์การสหประชาชาติได้ จัดให้มีการประชุมสุดยอดระดับโลกว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน (World Summit on Sustainable Development: WSSD) ที่ประเทศสาธารณรัฐแอฟริกาใต้ โดยมีผู้แทนจากประเทศสมาชิกประมาณ 180 ประเทศเข้าร่วมการประชุม โดยที่ประชุมได้พิจารณาให้ความเห็นชอบในพันธกรณีร่วมกันที่จะต้องดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการที่ 21 อย่างต่อเนื่องต่อไป เพื่อให้การพัฒนาที่ยั่งยืนมีผลในทางปฏิบัติมากขึ้นและกว้างขวางขึ้น โดยสามารถสรุปสาระสำคัญที่ได้จากการประชุมครั้งนี้ไว้ ดังนี้ 1) กำหนดให้ประเทศสมาชิกจะต้องบรรลุข้อตกลงในการจัดทำเป้าหมายการพัฒนาแห่งสหัสวรรษ (Millennium Development Goals: MDGs) ร่วมกันให้เสร็จภายใน พ.ศ. 2558 2) ให้ประเทศสมาชิก มุ่งส่งเสริมการพัฒนาศักยภาพมนุษย์ (Human Capacity Building) ด้านต่างๆ เช่น การศึกษาและ สาธารณสุขอย่างทั่วถึง และ 3) ให้ประเทศสมาชิกมุ่งเสริมสร้างจิตสำนึกของประชากรโลกให้ ตระหนักถึงความสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยมุ่งเน้นการมีส่วนร่วมของทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนในการพัฒนาและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (นิตยา กมลวัฒน์นิศา, 2546)

ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

Bell and Morse (1999) กล่าวว่า ในการกำหนดความหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนนั้น ไม่สามารถยึดถือความหมายใดเป็นการเฉพาะได้ เนื่องจากการพัฒนาที่ยั่งยืนนี้มีความเกี่ยวข้องกับ หลักการดำเนินการที่มีความหมายแตกต่างกันไป แต่แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) นั้น กำหนดเป้าหมายในการดำเนินการเพื่อการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนมี การประยุกต์เพื่อให้เหมาะสมกับการดำเนินงานในสาขาต่างๆ มากขึ้น โดยสามารถจำแนก แนวทางการประยุกต์แนวความคิดดังกล่าวเป็น 2 แนวทางสำคัญ (Barton, 2000 และ สุณีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545) คือ

1. แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยยึดถือการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศเป็นสำคัญ (Ecocentric or Biocentric Philosophy) ให้มีความสำคัญกับการพิทักษ์รักษาคุณภาพของธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมอย่างเคร่งครัด จัดเป็นกลุ่มนักนิเวศวิทยาแนวลึก (Deep Ecologist) โดยอาศัย

หลักการที่ว่ามนุษย์กับสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกมีชีวิตอยู่ร่วมกันในรูปของประชาคมธรรมชาติ และระบบนิเวศจะมีส่วนประกอบที่อยู่ร่วมกันในลักษณะที่เกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างแน่นแฟ้น หากส่วนใดส่วนหนึ่งถูกทำลายไป ทั้งระบบก็จะถูกทำลายไปด้วย และแต่ละส่วนประกอบของธรรมชาติจึงไม่มีสิทธิใดๆ ที่จะไปทำลายดุลยภาพดังกล่าว และในขณะเดียวกัน มนุษย์ควรที่จะปฏิบัติต่อธรรมชาติด้วยความเคารพ

2. แนวทางการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยยึดถือการพัฒนาคุณภาพชีวิตมนุษย์เป็นสำคัญ (Anthropocentric Philosophy) เป็นแนวความคิดที่ยึดเอามนุษย์เป็นศูนย์กลางของทุกสิ่ง ในการดำเนินการใดๆ มีขึ้นเพื่อตอบสนอง หรือรองรับความต้องการของมนุษย์ทั้งสิ้น โดยในการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นการดำเนินการเพื่อประโยชน์สุขของมนุษย์ทั้งในปัจจุบัน และอนาคต ผู้ที่ยึดถือแนวทางนี้ จัดเป็นนักนิเวศวิทยาแนวตื้น (Shallow Ecologist) โดยมีความเชื่อมั่นว่าการพัฒนาควรอยู่บนพื้นฐานสำคัญ 3 ประการ คือ การอนุรักษ์ (Conservation) การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ (Resource Use Efficiency) และมีการจัดการที่ดี (Good Management)

อย่างไรก็ตาม ความหมายพื้นฐานของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) สามารถจำแนกได้เป็นหลายแนวทาง ทั้งนี้ Meadows *et al.*, (1972) กล่าวอ้าง Limit to Growth โดยสรุปว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนคือแนวทางการพัฒนาที่มีความเป็นไปได้ในการดำเนินการเพื่อให้เกิดความมั่นคงทางนิเวศ และทางเศรษฐศาสตร์ ในขณะที่ Caring for the Earth ได้ให้ความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน (Sustainable Development) ไว้ว่า “Sustainable development is the improving of human life while living within the carrying capacity of supporting ecosystem” (Mitchell, 1996) การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การปรับปรุงคุณภาพชีวิตของมนุษย์ให้ดีที่สุดภายใต้ข้อจำกัด และสมรรถนะของระบบนิเวศที่สามารถเกื้อหนุนได้” ส่วน Our Common Future หรือ Brundtland Commission ให้นิยามไว้ว่า “Sustainable development is development that meets the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs (Blowers, 1993) การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบัน โดยไม่กระทบกระเทือนความสามารถของคนรุ่นต่อไปในการที่จะสนองตอบความต้องการของตนเอง

IUCN *et al.* (1991) สรุปว่า “Sustainable development is development of natural resources to meet present human needs in a way that does not harm biological communities, and considers the needs of future generations as well” การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อตอบสนองความต้องการของคนในยุคปัจจุบัน ในแนวทางที่ไม่ก่อให้เกิดความเสียหายต่อสังคมของสิ่งมีชีวิต โดยต้องคำนึงถึงความต้องการของคนในรุ่นต่อไปในอนาคตด้วย ส่วน UNEP กำหนดความหมายไว้ว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ไม่ทำให้สภาพทางนิเวศวิทยา เศรษฐศาสตร์ และสังคม ต้องถูกทำลายหรือทำให้เสื่อมคุณภาพ (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545)

เมื่อพิจารณาในภาพรวมของการกำหนดความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืน พบว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนให้ความสำคัญกับความสมดุลขององค์ประกอบ 3 ส่วน (ภาพที่ 2) คือ ความต้องการทางสังคม (Social Needs) ความต้องการทางเศรษฐกิจ (Economic Needs) และสมรรถนะของสิ่งแวดล้อม (Environmental Capacity) ทั้งนี้ ความสำเร็จของการพัฒนาอย่างยั่งยืนจะอยู่บนพื้นฐานของสมดุล และการพึ่งพาอาศัยซึ่งกัน และกันระหว่างองค์ประกอบดังกล่าว

เป้าหมายการพัฒนาอย่างยั่งยืน

จากที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้น การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นหลักการที่มีวิวัฒนาการมาอย่างต่อเนื่อง และสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับการบริหารจัดการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติและสังคมมนุษย์ได้อย่างเหมาะสม โดยหลักการของการพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องได้รับการประยุกต์ให้ประสานสอดคล้องและเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ การกิจและการดำเนินงานของหน่วยงานในระดับต่างๆ กัน ทั้งนี้ Trzyna *et al* (1995) กล่าวว่า เป้าหมายหลักของการพัฒนาอย่างยั่งยืนคือการพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์ และสังคมมนุษย์ ซึ่งสมาชิกในสังคมนั้นต้องสามารถได้รับการสนองตอบต่อความต้องการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งต้องดำรงชีวิตอยู่อย่างผาสุกภายในระบบนิเวศที่มีคุณภาพดี และสามารถเก็บรักษาสภาพดังกล่าวไว้ให้แก่รุ่นลูกรุ่นหลานได้อย่างต่อเนื่อง ในขณะที่ Smith (1993) กำหนดเป้าหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนว่าต้องประกอบด้วย การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ การพัฒนาทางด้านวัตถุ การพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ความเสมอภาคในสังคม และการมีส่วนร่วมของสาธารณชน ส่วน Engels and Engels (1990) เสนอให้มีการบูรณาการระหว่างการอนุรักษ์ และการพัฒนา เพื่อ

ตอบสนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์ และสังคมมนุษย์ให้มากที่สุด โดยมีการกระจายความเสมอภาคไปสู่สาธารณชน และสนับสนุนให้มีการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศธรรมชาติ

ภาพที่ 2 องค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาที่ยั่งยืน

ที่มา: ดัดแปลงจาก Baton (2000)

สำหรับเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศ Murcott (1997) ได้กล่าวโดยสรุปเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืนในระดับประเทศไว้ 6 ประการ ดังนี้ 1) เพื่อให้มีการบูรณาการแนวความคิดการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเศรษฐกิจควบคู่กันไป ในกระบวนการตัดสินใจในทุกระดับ 2) สนับสนุนแนวความคิดการพิจารณาต้นทุนทางสิ่งแวดล้อม และต้นทุนทางสังคมในการดำเนินโครงการพัฒนา 3) มุ่งหวังอัตราการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจแบบเสมอภาค โดยต้องมีการกระจายโอกาสของการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอย่างเท่าเทียมกัน 4) สนับสนุนการพัฒนาทางเทคโนโลยีที่เหมาะสม เพื่อใช้เป็นบรรทัดฐานในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ โดยให้ความสำคัญกับแนวความคิดสหวิทยาการ (Interdisciplinary) เกี่ยวกับวิทยาศาสตร์ในสาขาวิชาต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง และการถ่ายทอดความรู้เพื่อพัฒนาสาธารณชนให้เกิดความเข้าใจที่ถูกต้องลึกซึ้งในหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน 5) เพิ่มประสิทธิภาพ และปรับปรุงรูปแบบของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความจำเป็นอย่างยั่งยืนต่อการดำรงชีวิตของมนุษย์เพื่อให้ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ได้อย่างต่อเนื่องและยาวนาน และ 6) รักษาระดับจำนวนประชากรโลกให้คงที่ เพื่อการให้บริการด้านการศึกษา สาธารณสุข และบริการอื่นๆ เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ ผลจากการประชุม UNCED ที่ประชุมได้กำหนดเป้าหมายการดำเนินการเพื่อให้เกิดการสร้างความสัมพันธ์ และความร่วมมือระดับโลกอย่างเท่าเทียมกันระหว่างหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และประชาชนทั่วไป ภายใต้ข้อตกลงพื้นฐานในการพัฒนา และจัดการทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในลักษณะระบบสิ่งแวดล้อมของโลก ซึ่งในหลายประเทศได้พยายามปรับเปลี่ยนรูปแบบการพัฒนาประเทศตามแนวทางการพัฒนาที่ยั่งยืนแล้ว

หลักการพัฒนายั่งยืน

การพัฒนายั่งยืนให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพชีวิตสำหรับสิ่งมีชีวิตทุกชนิดบนโลก โดยพยายามหลีกเลี่ยงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติจนเกินกำลังการผลิตของทรัพยากรธรรมชาตินั้นๆ ดังนั้น หลักการสำคัญของการพัฒนายั่งยืนจึงต้องหลีกเลี่ยงกิจกรรมที่จะส่งผลกระทบต่อความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติ พัฒนาระบบการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติให้มีประสิทธิภาพ ซึ่งอาจจะมีความจำเป็นต้องปรับโครงสร้างองค์กรการบริหาร หรือปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของมนุษย์ด้วยหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐ เอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชนได้ประยุกต์หลักการพัฒนายั่งยืนให้เหมาะสมกับภารกิจหลักของตนเอง โดยยึดถือหลักการพัฒนายั่งยืน 27 ข้อที่นำเสนอในการประชุม UNCED ในปี ค.ศ.1992 เป็นสำคัญ โดยจำแนกได้ ดังนี้

1. หลักการพัฒนายั่งยืนตามแนวทาง The Stockholm Declaration (1972) และ Rio Declaration (1992) หลักการพัฒนายั่งยืนที่ได้รับการยอมรับว่าเป็นต้นแบบของการพัฒนายั่งยืนที่ให้ความสำคัญกับคุณภาพสิ่งแวดล้อม คือ หลักการพัฒนายั่งยืนตามแนวทาง The Stockholm Declaration และ Rio Declaration ทั้งนี้ สุนีย์ มัลลิกะมาส (2545) กล่าวถึงกรอบแนวความคิดการพัฒนายั่งยืนที่จำแนกเป็น 14 องค์ประกอบ คือ

1.1 ความร่วมมือระหว่างประเทศทางสิ่งแวดล้อมสามารถจำแนกความร่วมมือระหว่างประเทศเป็นความร่วมมือระดับทวิภาคี (Bilateral) และระดับพหุภาคี (Multilateral) ซึ่งโดยทั่วไปแล้ว ความร่วมมือระดับทวิภาคนั้น เป็นความร่วมมือที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศสองประเทศที่มีอาณาเขตติดต่อกัน และมีโอกาสได้รับผลกระทบสิ่งแวดล้อมทั้งทางด้านบวก และด้านลบจากการดำเนินกิจกรรมทางเศรษฐกิจ และสังคมของประเทศเพื่อนบ้าน ส่วนความร่วมมือระดับพหุภาคีเป็นความร่วมมือที่เกิดขึ้นระหว่างประเทศมากกว่าสองประเทศขึ้นไป โดยอาจเป็นไปในลักษณะความ

ร่วมมือระดับภูมิภาค (Regional) หรือความร่วมมือระดับโลก (Global) ทั้งนี้ความร่วมมือระหว่างประเทศด้านสิ่งแวดล้อมนี้เป็นไปในลักษณะการทำข้อตกลง อนุสัญญา สนธิสัญญาระหว่างประเทศ เป็นต้น

1.2 การให้คำแนะนำในเรื่องสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่อง เป็นไปในลักษณะการให้ความช่วยเหลือระหว่างรัฐ กับรัฐในด้านเทคโนโลยี ประสิทธิภาพ วิธีการป้องกัน แก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม โดยอาจเป็นไปในลักษณะการสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างประเทศในการติดตามตรวจสอบ และการประเมินสถานการณ์ของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้การให้คำแนะนำในเรื่องทางสิ่งแวดล้อมอย่างต่อเนื่องอาจดำเนินการโดยองค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental Organization) ทั้งในระดับประเทศ และระดับนานาชาติ

1.3 หลักการป้องกันล่วงหน้า เป็นหลักการที่กำหนดขึ้นเพื่อเป็นการป้องกัน หรือลดระดับความรุนแรงของผลกระทบสิ่งแวดล้อมที่เกิดจากกิจกรรมพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม (Environmental Impact Assessment-EIA) ซึ่งกระบวนการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อมได้รับความสำคัญมากยิ่งขึ้นโดยตลอด

1.4 สิทธิของรัฐในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ ถึงแม้ว่าแต่ละรัฐจะมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติในขอบเขตรัฐของตนเอง แต่การใช้ประโยชน์นั้นต้องคำนึงถึงความเสียหายต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่อาจจะเกิดขึ้นทั้งที่อยู่ภายในและภายนอกขอบเขตของรัฐนั้น ซึ่งในปัจจุบัน หลักการดังกล่าวนี้ได้เป็นที่ยอมรับจากนานาชาติทั่วโลก

1.5 ความเสมอภาคในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ การใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติบางชนิดอาจเป็นการใช้ประโยชน์ร่วมกันหลายประเทศ ดังนั้นการใช้ประโยชน์จึงต้องอยู่ภายใต้หลักการที่ว่าแต่ละรัฐย่อมมีสิทธิใช้ประโยชน์ร่วมกันได้มากที่สุด เกิดความเสียหายต่อทรัพยากรธรรมชาติน้อยที่สุด

1.6 การแจ้งเหตุฉุกเฉินที่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ในกรณีที่เกิดความเสียหายกับคุณภาพสิ่งแวดล้อมในรัฐหนึ่ง และอาจส่งผลกระทบทำให้คุณภาพสิ่งแวดล้อมในรัฐอื่นเกิดความเสียหายไปด้วย รัฐที่ได้รับความเสียหายจะแจ้งให้รัฐอื่นรับทราบในเหตุฉุกเฉินดังกล่าว เพื่อป้องกันมิให้เกิดความเสียหายในวงกว้าง

1.7 หลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย แนวความคิดผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย (Polluter Pay Principle: PPP) เป็นหลักการที่ประยุกต์จากแนวความคิดทางเศรษฐศาสตร์เพื่อให้ผู้ที่เป็ต้นเหตุของปัญหาสิ่งแวดล้อมต้องรับผิดชอบเกี่ยวกับค่าใช้จ่ายต่างๆ เพื่อการปรับปรุงแก้ไขปัญหาลสิ่งแวดล้อม รวมถึงค่าเสียหายที่เกิดขึ้นจากปัญหาสิ่งแวดล้อมนั้นด้วย

1.8 สิทธิในสิ่งแวดล้อม หมายถึง สิทธิที่จะอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่ดี โดยเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานที่เชื่อมโยงกับสิทธิมนุษยชน โดยประชาชนทุกคนมีสิทธิพึงพอใจในสิ่งแวดล้อมจากการพัฒนา

1.9 ความยุติธรรมในสิ่งแวดล้อมสำหรับชนยุคอนาคต หลักการสำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือการยอมรับในสิทธิการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของชนในยุคปัจจุบัน แต่สิทธิดังกล่าวต้องให้ความสำคัญกับสิทธิการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชนในยุคอนาคต โดยการใช้ประโยชน์นั้นจะต้องมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไว้ให้ชนยุคอนาคตได้ใช้ประโยชน์อย่างเท่าเทียมกันกับการใช้ประโยชน์โดยชนรุ่นปัจจุบัน

1.10 การจัดปัญหาความยากจนประเทศต่างๆ ทั้งที่เป็นประเทศที่พัฒนาแล้ว และประเทศกำลังพัฒนาได้ทำความตกลงร่วมกันตามกรอบการปฏิบัติการเพื่อบรรเทาปัญหาความยากด้วยการเรียกร้องให้ลดช่องว่างในการพัฒนาเศรษฐกิจในลักษณะความร่วมมือเพื่อส่งเสริมระหว่างภาคีที่จะดำเนินการให้เป็นประโยชน์ร่วมกัน ทั้งนี้โดยมีวัตถุประสงค์หลักเพื่อจัดปัญหาความยากจนของชนในชาติเป็นสำคัญ

1.11 พันธกรณีร่วม และพันธกรณีที่แตกต่างกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอาจเป็นไปในลักษณะการดำเนินการร่วมกันระหว่างประเทศต่างๆ หรืออาจเป็นไปในลักษณะกิจกรรมที่ดำเนินการโดยรัฐเป็นการเฉพาะ ซึ่งในส่วนของพันธกรณีร่วมระหว่างประเทศต่างๆ นั้นเนื่องจากแต่ละประเทศมีศักยภาพและข้อจำกัดที่แตกต่างกันทางด้านงบประมาณและเทคโนโลยี ดังนั้น การกำหนดขอบเขตความรับผิดชอบในพันธกรณีร่วมกันจึงมีความแตกต่างกันไป โดยประเทศที่มีศักยภาพสูงกว่าจะรับผิดชอบพันธกรณีมากกว่าประเทศที่มีข้อจำกัด

1.12 การมีส่วนร่วมของประชาชน ประชาชนเป็นกลุ่มบุคคลกลุ่มแรกที่ได้รับผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลงของคุณภาพสิ่งแวดล้อม ดังนั้น ความสำเร็จของการพัฒนาอย่างยั่งยืนส่วนหนึ่งจึงขึ้นอยู่กับ การยอมรับของประชาชน ซึ่งการให้สิทธิแก่ประชาชนในรูปของการมีส่วนร่วมของประชาชนอาจเริ่มต้นจากการเปิดโอกาสให้ประชาชนรับรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ รวมทั้ง มีบทบาทและมีส่วนร่วมในการตัดสินใจการดำเนินการต่างๆ ของรัฐ

1.13 การไม่เลือกปฏิบัติทางสิ่งแวดล้อม ในสังคมแต่ละสังคมย่อมประกอบขึ้นด้วยบุคคลที่มีสถานะทางเศรษฐกิจ และสังคมที่แตกต่างกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ความแตกต่างทางเพศวัย ระดับการศึกษา ฯลฯ ดังนั้น เพื่อให้เกิดความเสมอภาคในสิทธิทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของประชาชน จึงกำหนดให้ไม่มีการเลือกปฏิบัติทางสิ่งแวดล้อม

1.14 การระงับข้อพิพาทอย่างสันติ ความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนหนึ่งเกิดจากการใช้ประโยชน์เพื่อการพัฒนา ซึ่งในหลายกรณีอาจก่อให้เกิดข้อพิพาทระหว่างกลุ่มต่างๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ระหว่างผู้ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ ดังนั้น ในการระงับข้อพิพาททางสิ่งแวดล้อมจึงกำหนดให้ดำเนินการอย่างสันติวิธี

2. หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง Caring for the Earth IUCN *et al.* (1980) ได้สรุปหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับชีวิตมนุษย์ และสังคม โดยต้องพยายามพัฒนาคุณภาพชีวิตของมนุษย์อย่างทั่วถึงและต่อเนื่อง ในขณะเดียวกันต้องพยายามรักษาความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติของโลกในทุกวิถีทางเพื่อให้เกิดความหลากหลายทางชีวภาพ โดยเฉพาะอย่างยิ่งให้นำหลักการอนุรักษ์มาปฏิบัติอย่างจริงจัง ไม่มีการใช้ประโยชน์เกินสมรรถนะของสิ่งแวดล้อมที่จะรักษาความสมดุลในตัวเอง รวมทั้งต้องมีการเปลี่ยนแปลงทัศนคติ แนวความคิด และแนวทางปฏิบัติของสาธารณชนเพื่อให้เกิดความร่วมมือในการดำเนินการพัฒนาอย่างยั่งยืนในทุกระดับ

3. หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง Our Common Future โดยสุญีย์ มัลลิกะมาสส์ (2545) ได้กล่าวถึงรายงาน Our Common Future ที่ได้ระบุหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนในรูปของกลยุทธ์ที่จำเป็นต้องดำเนินการ ซึ่งประกอบด้วย

3.1 ให้ประเทศกำลังพัฒนาได้มีการฟื้นฟูประเทศเพื่อหยุดยั้งความยากจน และเพื่อลดความกดดันทางด้านสิ่งแวดล้อม

3.2 เปลี่ยนนิยามของคำว่า “การเจริญเติบโต” โดยให้รวมถึงความคิดในเรื่องความเสมอภาค และไม่คำนึงถึงคุณค่าของวัตถุนิยม

3.3 ให้ดำเนินการเพื่อบรรลุเป้าหมายความเป็นของมนุษย์ในเรื่องอาหาร ที่อยู่อาศัย พลังงานและอื่นๆ และเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมายนี้ จึงมีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงรูปแบบของการบริโภค

3.4 ในเรื่องของการเพิ่มจำนวนประชากร ให้ใช้การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจเป็นแรงกดดันในการคุมกำเนิดและวางแผนครอบครัว

3.5 ให้มีการอนุรักษ์และปรับปรุงทรัพยากรอย่างต่อเนื่อง

3.6 ให้มีการพัฒนาเทคโนโลยีด้วยการจัดการความเสี่ยงต่อสิ่งแวดล้อม และให้มีการถ่ายทอดเทคโนโลยีไปสู่ประเทศกำลังพัฒนา

3.7 ให้มีการผสมผสานระหว่างเศรษฐกิจ และปัจจัยทางนิเวศในการตัดสินใจดำเนินการใดๆ ของรัฐ

4. หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนตามแนวทาง Sustainability Indicators Symposium โดย Murcott (1997) กำหนดหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยคำนึงถึงความต่อเนื่องของทรัพยากรธรรมชาติที่จำเป็นต้องรักษาสถานภาพ และคุณภาพให้ตลอดไป ควบคู่กับการพัฒนาอย่างยั่งยืนออกเป็น 2 ส่วน โดยให้ความสำคัญกับหลักการพัฒนาระบบนิเวศที่ยั่งยืน และหลักการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมที่ยั่งยืน ทั้งนี้หลักการพัฒนาระบบนิเวศที่ยั่งยืนให้ความสำคัญในการรักษาคุณภาพของทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญยิ่งต่อการดำรงชีวิต โดยต้องพยายามป้องกันไม่ให้เกิดการปนเปื้อนของมลสารในอากาศน้ำ และดิน รวมทั้งลดการสูญเสียเปล่าในทุกรูปแบบ ในขณะที่เดียวกันต้องพยายามป้องกันความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นได้กับทรัพยากรทางชีวภาพและสนับสนุนการจัดการทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะผสมผสาน และปรับปรุงแก้ไข

ระบบนิเวศที่เกิดความเสียหายให้ฟื้นสภาพดีขึ้น นอกจากนี้ยังต้องพยายามปรับปรุงแผนการดำเนินการต่างๆ เพื่อป้องกันความเสียหายที่อาจเกิดขึ้นกับระบบนิเวศของโลก ส่วนการพัฒนา ระบบเศรษฐกิจ และสังคมที่ยั่งยืน คำนึงถึงรูปแบบ และความรุนแรงของการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ต้องไม่เกินขีดความสามารถของระบบสิ่งแวดล้อมที่จะฟื้นสภาพตนเอง โดยต้องแสวงหา แนวทางในการประหยัดวัสดุและพลังงาน ในกระบวนการผลิตเพื่อให้เกิดความคุ้มค่ามากที่สุด นอกจากนี้ยังต้องให้ความสำคัญกับความเสมอภาคทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองเพื่อพัฒนา ไปสู่ความเป็นสังคมที่ยั่งยืนโดยต้องพัฒนาศักยภาพของชุมชนในทุกระดับให้สามารถดำรงอยู่ได้ ด้วยตนเองให้มากที่สุด และมีการเปิดโอกาสให้สาธารณชนมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจมากขึ้น

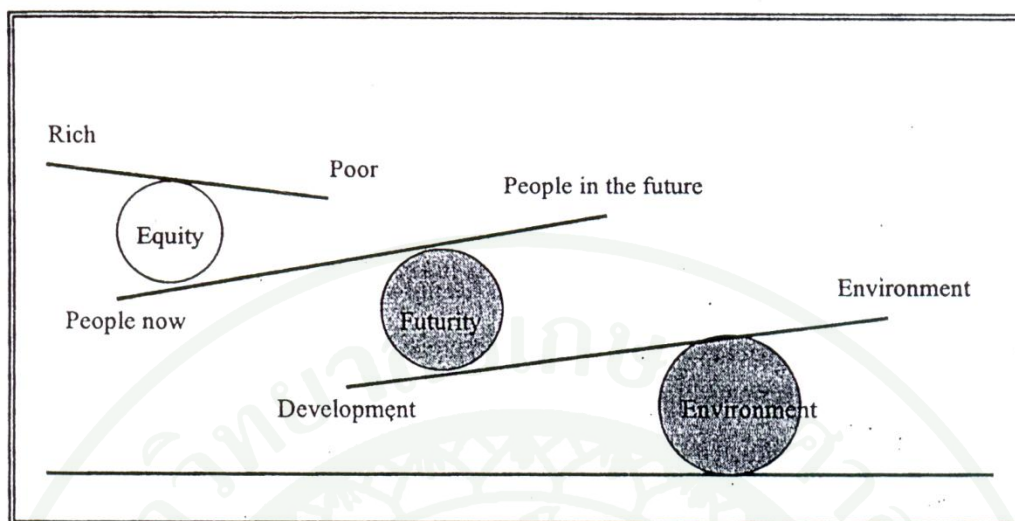
นอกจากนี้ Houghton and Hunter (1994) และ Michell *et al.* (1995) กล่าวว่าการพัฒนา อย่างยั่งยืนต้องอยู่บนพื้นฐานของหลักการต่อไปนี้ คือ

1. หลักการความเสมอภาคระหว่างสมัย (principle of futurity หรือ Intergenerational) เป็น หลักการที่กำหนดขึ้นโดยให้ความสำคัญกับการพัฒนาในปัจจุบันที่ต้องคำนึงถึงคุณภาพ และ ปริมาณสำรองของทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนการพัฒนาความรู้ และเทคโนโลยีอย่างต่อเนื่อง และเหมาะสมเพื่อถ่ายทอดต่อไปยังชนรุ่นอนาคต เพื่อให้มีโอกาสในการพัฒนาที่ดีกว่าชนในยุค ปัจจุบัน
2. หลักการความเสมอภาคร่วมสมัย (Principle of social equity หรือ Intragenerational equity) คำนึงถึงความเสมอภาคในโอกาสของชนในรุ่นปัจจุบันที่จะใช้ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติ โดยไม่คำนึงถึงเชื้อชาติ ศาสนา เผ่าพันธุ์ สีผิว
3. หลักการอนุรักษ์ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม (Principle of environmental conservation and protection หรือ Transfrontier responsibility) กำหนดไว้ว่ากิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ในยุค ปัจจุบันต้องไม่เป็นการทำลายความสมดุลและความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศตามธรรมชาติ ทั้งนี้ต้องมีการควบคุมอัตราการเกิดมลพิษสิ่งแวดล้อมในทุกรูปแบบให้อยู่ในรูปแบบและปริมาณที่ ระบบนิเวศสามารถควบคุมและปรับตัวให้เข้าสู่จุดสมดุลได้ รวมทั้งต้องมีการควบคุมการใช้ ประโยชน์ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมให้อยู่ในขอบเขตที่ระบบนิเวศจะฟื้นสภาพเพื่อ ทดแทนการใช้ประโยชน์ได้

จากหลักการที่กล่าวในข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การพัฒนาอย่างยั่งยืนเป็นกระบวนการดำเนินการเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่างการพัฒนา และคุณภาพสิ่งแวดล้อม ระหว่างโอกาสของชนในรุ่นปัจจุบัน กับชนในรุ่นอนาคต และระหว่างโอกาสในการพัฒนาของชนทุกชั้นในสังคมโลก เฉพาะอย่างยิ่งคนยากไร้ อย่างไรก็ดีตาม เพื่อให้เกิดความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติมากยิ่งขึ้น นักวิชาการหลายท่านทั้งของไทยและนานาชาติได้เสนอแนะหลักการมีส่วนร่วมของสาธารณชน (Principle of Public Participation) โดยมุ่งหวังความสำเร็จของการดำเนินการพัฒนาอย่างยั่งยืนที่อยู่บนพื้นฐานความร่วมมือ ร่วมใจของสาธารณชนในทุกระดับ

การพัฒนาอย่างยั่งยืนกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (2537) ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ (2540) และ เสรี พงศ์พิศ (2547) ได้สรุปหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนในแนวทางที่สอดคล้องกัน โดยให้ความสำคัญกับความยุติธรรมในสังคม จะต้องให้เกิดความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นต่อๆ ไป (Intergenerational equity) โดยชนรุ่นปัจจุบันมีภาระหน้าที่ความรับผิดชอบต่อคนรุ่นต่อไปในการที่จะต้องมอบมรดกทางธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมในปริมาณ และคุณภาพที่ไม่ด้อยกว่ายุคปัจจุบัน และต้องให้เกิดความยุติธรรมระหว่างชนรุ่นเดียวกัน (Intragenerational equity) โดยมุ่งไปที่การแก้ไขปัญหาความยากจน และการสนองความต้องการของประชากรผู้ยากไร้ด้วยโอกาส เพื่อลดความไม่เท่าเทียมกัน การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องคำนึงถึงประโยชน์ของประชากรเป็นส่วนใหญ่ หรือมีประชาชนเป็นศูนย์กลาง โดยเป็นการพัฒนาที่ใช้ครอบครัวและชุมชนเป็นฐานในการพัฒนา (family-based development and community based development) นอกจากนี้ การพัฒนาอย่างยั่งยืนต้องส่งเสริมการมีส่วนร่วมของประชาชน และส่งเสริมบทบาทของภาคเอกชนในการพัฒนา ทั้งนี้ภาคเอกชนจะประกอบด้วย องค์กรพัฒนาเอกชน (Non-governmental Organisation –NGOs) องค์กรธุรกิจ (Business Organisations) และองค์กรประชาชน (People Organisation) โดยองค์กรภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน และองค์กรธุรกิจควรให้ความช่วยเหลือองค์กรประชาชนเพื่อเสริมสร้างความพร้อม และเพิ่มศักยภาพในการมีส่วนร่วมการพัฒนาอย่างยั่งยืน

ภาพที่ 3 การพัฒนาอย่างยั่งยืน ตามแนวคิดของ Mitchell (1996)

ที่มา: Mitchell (1996)

1. การพัฒนาระบบเศรษฐกิจและสังคมที่ยั่งยืน

เมื่อมีการประยุกต์หลักการทางนิเวศวิทยาเพื่อพิจารณาถึงระบบเศรษฐกิจ และสังคมจะพบว่าระบบเศรษฐกิจ และสังคม ประกอบขึ้นด้วยสมาชิกในสังคม สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่อยู่ในสังคม สิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น และโครงสร้าง และบทบาทหน้าที่ของสมาชิกในสังคมนั้น และหากพิจารณาถึงการกำหนดความหมายของการพัฒนาอย่างยั่งยืนแล้วจะพบว่า ได้ให้ความสำคัญอย่างเท่าเทียมกันระหว่างการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาทางเศรษฐกิจและสังคม ทั้งนี้ การพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมนั้นมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องพึ่งพาอาศัยทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมเป็นพื้นฐานในการพัฒนา ดังนั้น การพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมอย่างยั่งยืนจึงต้องให้ความสำคัญกับปริมาณสำรองและสมรรถภาพของทรัพยากรธรรมชาติในการตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ทั้งนี้การพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมอย่างยั่งยืน ต้องให้ความสำคัญกับการพัฒนาในองค์ประกอบ 4 ส่วน คือ คุณภาพสิ่งแวดล้อม การพัฒนาเศรษฐกิจ สุขภาพอนามัย และการพัฒนาสังคม (คณะทำงานวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, 2551: 239-252)

2. การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

Blowers (1993) กล่าวถึงการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ได้กำหนดรูปแบบของการพัฒนาที่จะส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมต้องมีคุณสมบัติ คือ 1) เป็นกิจกรรมที่ไม่ส่งผลเสียต่อปริมาณสำรองของทรัพยากรธรรมชาติ โดยส่งเสริมการใช้ทรัพยากรธรรมชาติอื่นทดแทนทรัพยากรธรรมชาติที่มีปริมาณน้อย 2) หลีกเลี่ยงกิจกรรมที่เป็นอุปสรรคขัดขวางการฟื้นคืนสภาพของทรัพยากรธรรมชาติ 3) เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดความเสมอภาคในการบริโภคทรัพยากรธรรมชาติ และ 4) หลีกเลี่ยงกิจกรรมที่มีแนวโน้ม หรือก่อให้เกิดความเสี่ยงต่อการเสียความสมดุลทางธรรมชาติของระบบนิเวศ

การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนนั้น ได้ปรากฏรายละเอียดอย่างเป็นรูปธรรมที่ชัดเจนใน Agenda 21 ซึ่งได้ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ โดยมุ่งหวังการอนุรักษ์ความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรป่าไม้เป็นสำคัญ ทั้งนี้เนื่องจากทรัพยากรป่าไม้ได้รับการยอมรับว่าเป็นทรัพยากรพื้นฐานของชีวิตที่มีส่วนสำคัญในการดำรงรักษาทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ให้คงความอุดมสมบูรณ์อยู่ได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทรัพยากรน้ำ ทรัพยากรสัตว์ป่า ทรัพยากรดิน รวมทั้งยังเป็นกลไกสำคัญในการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ และระบบสิ่งแวดล้อมโดยรวม นอกจากนี้ ชุมชนในประเทศกำลังพัฒนาส่วนหนึ่งยังอยู่อาศัย และใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการยังชีพในรูปแบบต่างๆ กัน ซึ่งเป็นองค์ประกอบสำคัญของการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชนอย่างยั่งยืน และเป็นพื้นฐานที่สำคัญประการหนึ่งของการพัฒนาอย่างยั่งยืน

หลักการพื้นฐานของการบูรณาการการพัฒนาอย่างยั่งยืน กับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้นั้นต้องให้ความสำคัญกับการรักษาความสมดุลระหว่างการใช้ประโยชน์และการฟื้นสภาพของทรัพยากรป่าไม้ โดยพิจารณาบทบาทหน้าที่ของทรัพยากรป่าไม้ในการรองรับการใช้ประโยชน์เพื่อพัฒนาระบบเศรษฐกิจ และสังคมในระดับชุมชน ทั้งนี้ได้เสนอแนะให้มีการประเมินสถานภาพ และศักยภาพของทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละประเทศ เพื่อจะได้ทราบถึงขีดจำกัดของการพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละประเทศ โดยให้ความสำคัญกับป่าไม้ธรรมชาติและพื้นที่ป่าปลูกในทุกพื้นที่ ผลที่คาดว่าจะได้รับจากการประเมินศักยภาพดังกล่าวคือ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนจะได้ข้อมูลที่ถูกต้อง ทันสมัย และสามารถใช้เป็นประโยชน์ในการกำหนดนโยบาย และแผนการอนุรักษ์และจัดการทรัพยากรป่าไม้ได้อย่างถูกต้องเหมาะสม

เมื่อได้มีการประเมินศักยภาพของทรัพยากรป่าไม้ในแต่ละประเทศแล้ว ทุกหน่วยงานต้องให้การยอมรับบทบาทหน้าที่ของภาครัฐในการเป็นผู้ดำเนินการอนุรักษ์ และจัดการทรัพยากรป่าไม้ในความรับผิดชอบให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน กล่าวคือ ต้องสามารถตอบสนองความต้องการการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อม และระบบนิเวศ เศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมของคนในยุคปัจจุบัน และอนาคต ซึ่งความต้องการดังกล่าวจะอยู่ในรูปของวนผลิตภัณฑ์ ได้แก่ เนื้อไม้ น้ำทำอาหาร พืชอาหาร สัตว์ ยารักษาโรค เชื้อเพลิง ที่พักอาศัย เป็นต้น และประโยชน์ทางอ้อมอื่นๆ เช่น แหล่งจ้างงาน สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ ที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า แหล่งน้ำ เป็นต้น มาตรการที่จำเป็นอย่างยิ่งในการดำเนินการเพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ของการพัฒนาอย่างยั่งยืน ได้แก่ มาตรการป้องกันรักษาป่าให้คงสภาพไว้ให้นานที่สุด ทั้งนี้ต้องให้ความสำคัญกับการส่งเสริมความร่วมมือระหว่างหน่วยงานในระดับต่างๆ กัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งหน่วยงานของรัฐต้องเปิดโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่น และสาธารณชนได้มีส่วนร่วมในการวางแผนและดำเนินการต่างๆ โดยในการกำหนดนโยบายและแผนการจัดการต้องให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรป่าไม้ ควบคู่ไปกับการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศ และการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2542) สรุปรายละเอียดของ Agenda 21 ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยใน Agenda 21 นั้น ได้เสนอให้มีการจัดทำแผนปฏิบัติการแห่งชาติเพื่อการพัฒนาป่าไม้ที่ยั่งยืน ซึ่งจำเป็นต้องอาศัยการดำเนินงานในลักษณะ และระดับต่างๆ ตั้งแต่การใช้ภาพถ่ายดาวเทียม การใช้อุปกรณ์ทำไม้ และขนส่งไม้ที่ทันสมัย จนถึงนโยบายของรัฐบาลที่สนับสนุนการใช้ประโยชน์จากดิน ไม้ และผลผลิตของป่าไม้อื่นๆ ให้เกิดประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งรัฐบาล และภาคธุรกิจเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และกลุ่มบุคคลสามารถดำเนินการให้เกิดประโยชน์สูงสุดต่อทรัพยากรป่าไม้ ดังนี้

1. เพิ่มพื้นที่ป่าไม้โดยสนับสนุนมาตรการการปลูกป่า ทั้งนี้วัตถุประสงค์หลักของมาตรการดังกล่าวนี้ เพื่อลดระดับความรุนแรงของสภาวะกีดกันที่เกิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในอดีตจนทำให้พื้นที่ป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ต้องลดน้อยถอยลงไป โดยเสนอแนะให้มีการอนุญาตปลูกพืชไร่ที่มีคุณค่าทางเศรษฐกิจแทรกกระหว่างต้นไม้ใหญ่เพื่อเพิ่มคุณค่าการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ป่าไม้ที่ได้รับการจัดการให้มากยิ่งขึ้น และลดความกดดันอันเนื่องมาจากความขัดแย้งจากการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้

2. สนับสนุนการเพาะเลี้ยง และพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะเลี้ยงพันธุ์ไม้ เพื่อใช้เป็นแหล่งสำคัญในการเพิ่มผลผลิต และคุณค่าทางเศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมให้มากยิ่งขึ้น
3. เพิ่มขีดความสามารถในการป้องกันภัยพิบัติที่อาจเกิดขึ้นกับทรัพยากรป่าไม้ ซึ่งครอบคลุมถึงไฟป่า แมลงศัตรูป่าไม้ การลักลอบตัดไม้ และการทำเหมืองแร่ รวมทั้งการลดอันตรายของสารพิษที่มีผลต่อการดำรงอยู่ และคุณภาพของป่าไม้ ตลอดจนมลพิษทางอากาศที่อาจแพร่กระจายข้ามพรมแดนระหว่างประเทศ
4. จำกัด และยุติการทำไร่เลื่อนลอย โดยให้ความสำคัญกับการป้องกันและแก้ไขความขัดแย้งทางสังคม ซึ่งการทำไร่เลื่อนลอยนี้เป็นมูลเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมอื่นๆ อีกมากมาย
5. สนับสนุนมาตรการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ที่มีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการพัฒนามาตรการการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ในส่วนของอุตสาหกรรมแปรรูปไม้ และผลผลิตอื่นๆ จากไม้ และของป่าที่มีความปลอดภัยต่อระบบนิเวศ และสิ่งแวดล้อม มีประสิทธิภาพสูง เกิดการสูญเสีย และมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมน้อยที่สุด
6. ลดความสูญเสียจากการใช้ประโยชน์ไม้ในทุกวิถีทาง รวมทั้งพยายามส่งเสริมให้มีการนำพันธุ์ไม้ที่ถูกกละเลขวการใช้ประโยชน์มาใช้ให้เกิดประโยชน์มากที่สุด
7. ส่งเสริม และสนับสนุนธุรกิจขนาดเล็กที่ใช้ประโยชน์จากไม้ เพราะจะเป็นแนวทางหนึ่ง ที่สนับสนุนการประกอบการทางด้านป่าไม้ในระดับชุมชน เป็นแนวทางที่มีประสิทธิภาพสูงในการพัฒนาชนบท และการประกอบธุรกิจของท้องถิ่น
8. สนับสนุนให้มีการผลิตสินค้าที่แปรรูปจากทรัพยากรป่าไม้มากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพื่อให้มีการนำชิ้นส่วนและส่วนเหลือของทรัพยากรป่าไม้ที่เดิมไร้คุณค่าทางเศรษฐกิจให้กลับมามีประโยชน์ และมีคุณค่าทางเศรษฐกิจมากยิ่งขึ้น ซึ่งจะก่อให้เกิดการจ้างงาน และกระจายรายได้สู่ชนบท
9. สนับสนุนการปลูกต้นไม้ในเขตเมือง เพื่อให้เกิดความชุ่มชื้นในเขตชุมชนเมืองและสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้แก่สมาชิกในชุมชนเมือง

10. ส่งเสริมการใช้ประโยชน์ผลผลิตธรรมชาติจากป่าไม้ในลักษณะอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมุนไพร สีย้อมผ้า เส้นใย ยางไม้ หนุ่ป่า พาง หวาย ไม้ไผ่ ผลไม้ เห็ด หน่อไม้ รวมทั้งประติษฐกรรมจากธรรมชาติในท้องถิ่นที่เกิดจากภูมิปัญญาชาวบ้าน

11. สนับสนุนกิจกรรมการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ที่ส่งผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้ในระดับต่ำ เช่น การท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ การจัดการสารพันธุกรรมเพื่อประโยชน์ทางเวชภัณฑ์ เป็นต้น

12. ลดความเสียหายที่อาจจะเกิดขึ้นกับต้นไม้และพื้นที่ป่าไม้ โดยการสนับสนุนให้มีการจัดการและพัฒนาทรัพยากรป่าไม้ที่ยั่งยืน

ในส่วนของการประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนนั้น Inkapatanakul (1999) ได้ศึกษาเกี่ยวกับการประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนเพื่อการจัดการอุทยานแห่งชาติในประเทศไทย โดยได้เสนอแนะแนวทางการใช้ประโยชน์ที่ดินป่าไม้โดยรอบอุทยานแห่งชาติที่ถูกครอบครองโดยชุมชนท้องถิ่น ทั้งนี้ได้ดำเนินเป้าหมายมาตรการดำเนินการเพื่อป้องกันไม่ให้ชุมชนท้องถิ่นขยายพื้นที่ถือครองเข้าไปในพื้นที่อุทยานแห่งชาติ และสามารถจัดการสิ่งแวดล้อม คือ ต้องให้ชุมชนมีความมั่นคงในชีวิต โดยการยอมรับสิทธิในที่ดินทำกินของชุมชน ยอมรับสิทธิในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการยังชีพ และยอมรับศักยภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมในการกำหนดแผนการจัดการอุทยานแห่งชาติ ผลจากการศึกษาพบว่า ประสิทธิภาพ และความสำเร็จในการดำเนินการจัดการทรัพยากรป่าไม้ให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนขึ้นอยู่กับศักยภาพของชุมชนในการมีส่วนร่วมกับหน่วยงานภาครัฐ โดยมีองค์ประกอบที่สำคัญอย่างน้อย 3 ประการ คือ การยอมรับของชุมชน (Local Acceptability) การปรับตัวของชุมชน (Local Adaptability) และการนำไปปฏิบัติ (Local Accessibility) เพื่อให้เป็นรูปธรรม

ในทางปฏิบัตินั้น มีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องมีการนำหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนมาประยุกต์ภายใต้กรอบของกฎหมาย และให้สอดคล้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีของแต่ละประเทศ แต่ละท้องถิ่น ซึ่งย่อมมีความแตกต่างกันในรายละเอียด รวมทั้งไม่สามารถนำผลการประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนจากพื้นที่หนึ่งไปใช้กับพื้นที่อื่นได้ทันที เนื่องจากความแตกต่างในรายละเอียดของแต่ละพื้นที่เป็นสำคัญ อย่างไรก็ตาม เพื่อให้การพัฒนาสิ่งแวดล้อมเป็นไปอย่างยั่งยืน Inkapatanakul (1999) จึงได้เสนอให้ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการอุทยานแห่งชาติได้ร่วมกันดำเนินการ ดังนี้

1. จำแนกที่ดินภายในขอบเขตของอุทยานแห่งชาติโดยรอบให้เป็นพื้นที่แนวกันชนภายในอุทยานแห่งชาติ (Inner Buffer Zone) ส่วนบริเวณรอบนอกแนวเขตอุทยานแห่งชาติ เสนอให้ขอพื้นที่ที่เป็นแนวเขตกันชนภายนอกอุทยานแห่งชาติ (Outer Buffer Zone) ทำให้แนวกันชนทั้งสองเชื่อมต่อกัน เป็นพื้นที่ขนาดใหญ่โดยรอบอุทยานแห่งชาติ ส่วนที่ดินที่เหลือซึ่งชุมชนได้ครอบครองและเปลี่ยนสภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินไปเป็นลักษณะอื่นอย่างเป็นการถาวรแล้วนั้น เสนอให้จำแนกที่ดินออกเป็น 3 ส่วนประกอบด้วย ที่ดินจัดสรรให้ราษฎรใช้ทำกิน จะเป็นที่ดินที่จัดสรรเพื่อให้ราษฎรในรุ่นปัจจุบันได้ใช้ประโยชน์ ที่ดินเตรียมการจัดสรร จะจัดเป็นที่ดินสำรองไว้สำหรับราษฎรในรุ่นต่อไป และที่ดินสาธารณประโยชน์ ซึ่งกันออกไว้เพื่อให้มีการใช้ประโยชน์อย่างสม่ำเสมอ โดยราษฎรทุกคนมีสิทธิในการใช้ประโยชน์ร่วมกันทั้งในพื้นที่เขตกันชนภายนอก และเขตกันชนภายในอุทยานแห่งชาติ และที่ดินสาธารณประโยชน์ภายใต้กฎเกณฑ์ที่ถูกกำหนดขึ้นโดยชุมชนนั้นๆ โดยมีการกำหนดคุณสมบัติของราษฎรที่มีสิทธิในการครอบครองที่ดินจัดสรร และที่ดินเตรียมการจัดสรรไว้อย่างรัดกุม และระหว่างที่ยังไม่มีผู้ใดได้รับสิทธิในที่ดินเตรียมการจัดสรรที่ดินดังกล่าวสามารถถูกนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนได้

2. เพื่อให้ชุมชนที่อาศัยอยู่โดยรอบพื้นที่อุทยานแห่งชาติได้รับการพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมอย่างต่อเนื่อง จึงกำหนดแนวทางเพื่อสนับสนุนโอกาสให้ชุมชนท้องถิ่นสามารถสร้างรายได้จากพื้นที่อุทยานแห่งชาติในรูปแบบต่างๆ เช่น การรับจ้างเป็นพนักงานเจ้าหน้าที่ของอุทยานแห่งชาติ การสร้างงานเพื่อรองรับการขยายตัวด้านการท่องเที่ยวในรูปแบบต่าง ๆ การเก็บหาผลิตภัณฑ์จากป่าที่สามารถใช้เป็นอาหารและสร้างรายได้โดยไม่ทำลายความสมดุลของธรรมชาติ เป็นต้น นอกจากนี้ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดต้องประสานความร่วมมือระหว่างกันเพื่อส่งเสริมสนับสนุนการผลิต การขนส่ง และการค้าขายผลผลิตการเกษตรที่ได้รับจากการจัดสรร และกำหนดมาตรการการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตร

3. เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน ส่วนราชการที่เกี่ยวข้องต้องดำเนินการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งระบบการประปา ระบบไฟฟ้า การศึกษา ระบบการสื่อสาร และการคมนาคม ซึ่งการพัฒนาสิ่งอำนวยความสะดวกดังกล่าวนี้ นอกจากชุมชนจะได้รับประโยชน์แล้ว ยังสามารถใช้เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการส่งเสริมการท่องเที่ยวในพื้นที่เพื่อสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน

4. ในการดำเนินงาน เพื่อให้การพัฒนาสิ่งแวดล้อมป่าไม้เป็นไปอย่างยั่งยืนมีความจำเป็นอย่างยิ่งต้องได้รับการสนับสนุนด้านการเงินงบประมาณ ความรู้ และเทคโนโลยีที่ทันสมัย ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต้องให้การส่งเสริมสนับสนุนในส่วนของการจัดตั้งกองทุน และสหกรณ์เพื่อบริหารจัดการด้านการเงิน และงบประมาณสำหรับการประกอบธุรกิจของชุมชน รวมทั้งส่งเสริมสนับสนุนปัจจัยด้านการเกษตร การอบรมเพิ่มพูนความรู้ที่จำเป็นสำหรับการท่องเที่ยว และการประกอบธุรกิจขนาดย่อม

5. เพื่อให้การดำเนินงานดังกล่าวทั้งหมดเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ และมีความรอบคอบรัดกุมมากยิ่งขึ้น ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทั้งหมดควรได้ร่วมกันดำเนินงานในลักษณะคณะกรรมการประจำชุมชน ซึ่งเป็นไปในลักษณะไตรภาคี โดยประกอบด้วยผู้แทนชุมชน ผู้แทนส่วนราชการที่เกี่ยวข้อง และผู้แทนองค์กรพัฒนาเอกชน โดยคณะกรรมการไตรภาคีต้องร่วมกันกำหนดแนวทางการพัฒนาป่าไม้อย่างยั่งยืน

อนึ่ง ในการประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนเพื่อการพัฒนาคุณภาพสิ่งแวดล้อมสู่การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งต้องได้รับความร่วมมือในการปฏิบัติอย่างจริงจังจากผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกภาคส่วน โดยแต่ละภาคส่วนต้องคำนึงถึงสิทธิ (Right) หน้าที่ (Role) และต้องมีความรับผิดชอบร่วมกัน (Responsibility) โดยมีวัตถุประสงค์ร่วมกันในการรักษาไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิต โดยต้องประสานความร่วมมือในการดำเนินงานร่วมกัน

การดำรงไว้ซึ่งคุณภาพสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

แนวโน้มของการใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมนับวันจะเพิ่มมากขึ้น ทรัพยากรที่มีอยู่ในโลกย่อมไม่สามารถสนองความต้องการของมนุษย์ได้ตลอดไป ยิ่งมีความเจริญมากขึ้นเท่าไร การนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ก็ยิ่งมากขึ้นเท่านั้นและอัตราการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในแต่ละส่วนของโลกก็แตกต่างกันไป ในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้นั้นไม่ควรก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและรุนแรงเหมือนในปัจจุบัน เช่น การทำลายป่าไม้ การสร้างเขื่อนเพื่อผลิตกระแสไฟฟ้า การขุดเอาแร่ธาตุมาใช้ ฯลฯ กิจกรรมเหล่านี้ส่งผลถึงการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อมอย่างรุนแรง ทำให้อาหาร ที่อยู่อาศัยของสิ่งมีชีวิตต่างๆ ในบริเวณนั้นถูกทำลายไป ระบบนิเวศถูกเปลี่ยนแปลงทำให้พืช สัตว์ที่เคยมีอยู่ตายไป และในที่สุดอาจสูญพันธุ์ได้ แม้ว่าจะมีการนำวิทยาการต่างๆ มาใช้ในการพัฒนาผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมก็ยังคงมีอยู่ ดังนั้น ถ้าหากมนุษย์

ต้องการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม จะต้องคำนึงถึงกฎเกณฑ์ของการเปลี่ยนแปลงทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงควรมีลักษณะของการเปลี่ยนแปลงที่คล้ายตามธรรมชาติ 2) คำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างพืช สัตว์และสิ่งแวดล้อม เมื่อสิ่งหนึ่งเปลี่ยนไปสิ่งอื่นๆ ก็เปลี่ยนไปหรือได้รับผลกระทบด้วยเสมอ 3) สิ่งมีชีวิตมักจะมีการเปลี่ยนแปลงเพื่อความอยู่รอดที่ดียิ่งขึ้น และมีแนวโน้มของการเปลี่ยนแปลงตาม 4) มนุษย์เป็นผู้มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งทางตรงและทางอ้อม และ 5) ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงในสิ่งแวดล้อมรุนแรงเกินไป ย่อมส่งผลกระทบต่อสิ่งมีชีวิต โดยอาจจะตายหรือสูญพันธุ์ได้

หากปล่อยให้มนุษย์ใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมตามใจตนเองโดยมิได้ควบคุมหรือป้องกันอย่างเหมาะสม อาจก่อให้เกิดความเสียหายต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์เองอย่างรุนแรง กระทั่งวันหนึ่งอาจเกิดวิกฤตการณ์ขาดแคลนทรัพยากรธรรมชาติขึ้นมา เพื่อเป็นการป้องกันปัญหานี้ และปรารถนาให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้ในระยะยาว มีความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม คณะนักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏอุดรดิตถ์ วิทยาเขตน่าน (2551) ได้เสนอว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน สามารถดำเนินการโดยการบริหารจัดการแบบผสมผสานสู่ความยั่งยืนและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อมโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมหรือชุมชน กรอบกับได้ตั้งคำถามเพื่อรณรงค์สร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมไว้อย่างน่าสนใจว่า “อนุรักษ์ ลดมลภาวะ จัดการอย่างมีส่วนร่วมให้อยู่ยั่งยืน” นอกจากนี้ เกษม จันทรแก้ว (2544) ได้นำเสนอหลักการในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเพื่อความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมหรือการคงศักยภาพของสิ่งแวดล้อม 3 ประการมาใช้ในการจัดการสิ่งแวดล้อม คือ 1) หลักการสงวน (Reservation) ใช้กับทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างที่กำลังจะหมดไป ได้แก่ สัตว์ป่าหลายชนิดที่กำลังจะสูญพันธุ์ จำเป็นต้องสงวนไว้ก่อน เช่น กระชู่ โคไพร ละมั่ง และเนื้อทราย เป็นต้น ทรัพยากรบางอย่างเมื่อสงวนไว้แล้ว สามารถพัฒนาให้มีปริมาณ เพิ่มขึ้นจนเพียงพอที่จะนำมาใช้ประโยชน์ได้อีก 2) หลักการอนุรักษ์ (Conservation) เป็นแนวทางในการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ด้วยวิธีการที่ฉลาดเหมาะสม ลดการสูญเสียให้น้อยที่สุด และทรัพยากรธรรมชาติบางอย่างที่สามารถนำกลับมาใช้ได้ก็พยายามนำกลับมาใช้ให้คุ้มค่ารวมถึงการป้องกันมลพิษไม่ให้เกิดขึ้นด้วย และ 3) หลักการพัฒนา (Development) เป็นการดำเนินการต่อจากสองหลักการแรกช่วยให้มีการปรับปรุง แก้ไขสิ่งแวดล้อมให้ดีขึ้นจนเหมาะสมกับการดำรงชีวิตของมนุษย์มากที่สุดหรืออาจกล่าวได้ว่าเป็นการพัฒนาคุณภาพชีวิตก็ได้ เนื่องจากสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมเท่านั้นที่จะช่วยเสริมสร้างคุณภาพชีวิต

การจัดการสิ่งแวดล้อม: ทางเลือกสู่การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

รูปแบบการจัดการสิ่งแวดล้อมมีหลายวิธีไม่ว่าจะเป็นการจัดการด้านกฎหมาย มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี นับว่าเป็นแนวทางในการจัดการสิ่งแวดล้อมที่ความพยายามนำมาใช้กันอย่างกว้างขวางทั้งของประเทศไทยเองและนานาชาติ แต่เท่าที่ผ่านการใช้เพียงแนวทางทั้งสามข้างต้นก็ยังไม่ประสบผลสำเร็จปัญหากับยิ่งทวีความรุนแรงขึ้น ดังนั้นการใช้มาตรการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา เช่น การส่งเสริมระบบการศึกษา การสร้างจิตสำนึก การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคมและอื่นๆ นับว่าเป็นว่ามาตรการที่จำเป็นต้องนำมาใช้ ทั้งนี้เพราะ มนัส สุวรรณ (2549: 42) ได้กล่าวไว้ว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมให้ประสบผลสำเร็จ ประเด็นสำคัญที่สุด อยู่ที่การจัดการมนุษย์ ทั้งเรื่องของจิตสำนึก ความตระหนัก ความรู้สึกรับผิดชอบและห่วงแหนต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดย กนก จันทรทอง (2541) ได้กล่าวเสริมว่า นอกจากการจัดการมนุษย์ตามที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว สิ่งที่จะต้องทำอีกอย่างคือ จำเป็นจะต้องทำให้มนุษย์มีทักษะปฏิบัติและการตอบสนองต่อกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมด้วย มาตรการที่กล่าวมาทั้งหมดล้วนประกอบและโยงใยซึ่งกันและเพื่อส่งผลทางการปฏิบัติและเพื่อการคงศักยภาพของสิ่งแวดล้อมหรือความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมนั่นเอง อำนาจ เจริญศิลป์ (2543: 2-3) ได้กล่าวถึง การจัดการ (Management) ว่าเป็นการดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งคำว่า “การดำเนินการอย่างมีประสิทธิภาพนั้น” รวมถึงการจัดหา การเก็บรักษา ซ่อมแซม การใช้อย่างประหยัด อีกทั้งการสงวนเพื่อให้สิ่งที่ดำเนินการนั้นสามารถให้ผลยั่งยืน (Sustained Yields) ต่อมวลมนุษยและธรรมชาติ ส่วนการจัดการสิ่งแวดล้อม เกษม จันทรแก้ว (2545: 77) ได้ให้ความหมายไว้ว่า หมายถึง กระบวนการสร้างศักยภาพการคงสภาพความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมและการควบคุมกิจกรรมการจัดการ เพื่อเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์ตลอดไป อำนาจ เจริญศิลป์ (2543: 2-3) ได้กล่าวเสริมว่า การจัดการสิ่งแวดล้อมนั้นต้องเป็นกระบวนการที่มีประสิทธิภาพ โดยทำให้เกิดการขาดแคลนและไม่ก่อให้เกิดปัญหาใดๆ หรือมีให้ปัญหาน้อยที่สุด นอกจากนี้เกษม จันทรแก้ว (2545: 85-91) กล่าวว่าจัดการสิ่งแวดล้อมต้องดำเนินการในรูปแบบสหวิทยาการเพื่อสร้างองค์ความรู้โดยใช้วิธีการผสมผสานแบบยั่งยืน ดังนั้นจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องประยุกต์ทฤษฎีทางสิ่งแวดล้อม 5 ประการเพื่อการจัดการ คือ 1) ทฤษฎีทางนิเวศพัฒนา ที่ว่าด้วยศาสตร์การผสมผสานระหว่างนิเวศวิทยาและการพัฒนาเข้าด้วยกัน 2) ทฤษฎีทางการอนุรักษ์วิทยา ที่เกี่ยวข้องกับการควบคุมสิ่งแวดล้อมให้สามารถเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์โดยการนำมาใช้ในลักษณะต่างๆ ซึ่งประกอบด้วยวิธีการ 8 วิธี คือ การใช้แบบยั่งยืน การเก็บกัก การรักษา/ซ่อมแซม การฟื้นฟู การพัฒนา การป้องกัน การสงวนและการแบ่งเขต 3) หลักการวิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม ที่ว่าด้วยการศึกษาปรากฏการณ์

ธรรมชาติที่ให้ความจริง ไม่ว่าจะศึกษาก็ครั้งก็ตาม ปราบกฎการณ์นั้นจะให้ความจริงเช่นนั้น เหมือนเดิมหรือใกล้เคียงที่สุด 4) การควบคุมกิจกรรมมนุษย์ และ 5) การบริหารสิ่งแวดล้อม ว่าด้วยการศึกษาสถานภาพ การวิเคราะห์ปัญหา สร้างแผนงานและปัจจัยการบริหาร ได้แก่ บุคลากร งบประมาณ เครื่องมือและอุปกรณ์ กฎระเบียบ ข้อบังคับ สวัสดิการ เป็นต้น

ปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม

การศึกษาปรัชญาเป็นสิ่งที่นำไปสู่การสร้างความเข้าใจตรงกันในการสร้างกรอบแนวคิด เช่นเดียวกับปรัชญาการจัดการสิ่งแวดล้อมจึงเป็นเนื้อความที่แสดงให้เห็นถึงแนวทางดำเนินการในการจัดการสิ่งแวดล้อม เกษม จันทรแก้ว (2545: 95-97) และ วิชัย เทียนน้อย (2542: 17-20) ได้กล่าวในทำนองเดียวกันถึงปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมในทำนองเดียวกัน สามารถสรุปได้เป็น 3 ขั้นตอน คือ

1. การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการสร้างศักยภาพสิ่งแวดล้อมด้วยวิธีการอนุรักษ์และวิธีการบำบัดและกำจัดของเสียและมลพิษ เพื่อการเอื้อประโยชน์ต่อมนุษย์แบบยั่งยืนภายใต้หลักการนิเวศพัฒนา
2. การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการควบคุมกิจกรรมมนุษย์ทั้งในและนอกระบบการจัดการ โดยการออกระเบียบการให้การศึกษาและการสร้างเทคโนโลยี
3. การจัดการสิ่งแวดล้อมเป็นการสร้างแผนงานที่ใช้ประกอบกับปัจจัยการบริหารด้วยการดำเนินการอย่างมีขั้นตอน จนได้ผลิตผลตามที่ต้องการ

จากที่กล่าวมาในข้างต้นสามารถขยายความปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อม ได้ 6 ประการ ดังนี้ 1) ต้องการให้มีทรัพยากรธรรมชาติสำหรับมนุษย์ได้ใช้สอยและพึงพิงในการดำรงชีวิตทั้งโดยปัจจัย 4 ความสะดวกสบายและความปลอดภัยของชีวิต ซึ่งการจัดการที่ถูกต้องจะทำให้ได้ผลที่ยั่งยืนตลอดไป 2) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จะต้องมีความปฏิบัติในการควบคุมของเสีย (Waste) มิให้เกิดขึ้นภายในระบบสิ่งแวดล้อม กำหนดแนวทางกำจัดไว้อย่างแน่นอน รวมไปถึงการนำของเสียนั้นมาใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนด้วย 3) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรยึดหลักการของอนุรักษ์วิทยามาเป็นพื้นฐาน ดังนั้น

แนวทางดำเนินการจึงต้องมีการรักษา สงวน ปรับปรุง ซ่อมแซมและพัฒนา 4) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมุ่งหวังให้ทรัพยากรธรรมชาติที่ประกอบกันอยู่ในระบบมีศักยภาพในการให้ผลแบบยั่งยืนถาวรและเป็นไปด้วยความมั่นคง เพิ่มพูนทรัพยากรธรรมชาติ 5) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ต้องมีการจัดองค์ประกอบภายในระบบสิ่งแวดล้อมหรือระบบนิเวศให้มีชนิด ปริมาณ และสัดส่วนของสิ่งแวดล้อมในระบบให้ได้มาตรฐานที่ทุกสิ่งทุกชีวิตในระบบสามารถอยู่ได้อย่างเป็นสุข และอยู่ในภาวะสมดุลตามธรรมชาติ เพื่อให้มีศักยภาพในการผลิตและป้องกันมลพิษที่จะเกิดขึ้นได้ และ 6) การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มุ่งหวังจะให้คุณภาพชีวิตของมนุษย์และสิ่งที่เกี่ยวข้องดีขึ้น คุณภาพชีวิตนั้นมีปัจจัยที่เกี่ยวข้อง คือ ปัจจัยทางฐานการศึกษา เศรษฐกิจ สภาพสังคม เชื้อชาติ สภาพทางภูมิศาสตร์ สถานภาพของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ รวมทั้งความพึงพอใจของบุคคลด้วย

หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

ปรัชญาและแนวคิดการจัดการสิ่งแวดล้อมที่กล่าวในข้างต้นทำให้เกิดแนวคิดว่าสิ่งแวดล้อมทุกชนิด ประเภท สามารถนำมาใช้ภายใต้การช่วยเหลือของธรรมชาติเองและเทคโนโลยีของมนุษย์ให้ฟื้นคืนสภาพได้เหมือนหรือใกล้เคียงเดิม เพื่อให้เห็นเป็นรูปธรรม เกษม จันทรแก้ว (2545: 95-97) จึงได้กำหนดหลักการจัดการสิ่งแวดล้อมไว้ 3 ประการดังนี้

1. การกำหนดชนิดหรือประเภทและขอบเขตของสิ่งแวดล้อมเพื่อการใช้ประโยชน์
หลักการข้อนี้อาศัยพื้นฐานสมบัติเฉพาะตัวของสิ่งแวดล้อม เพื่อการสร้างรูปแบบการจัดการ
2. การกำหนดกิจกรรมเพื่อการคงสภาพและสร้างศักยภาพความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อม
กล่าวคือ กิจกรรมที่จะถูกกำหนดขึ้นมาต้องขึ้นอยู่กับสถานภาพสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ผู้วางแผนการจัดการต้องเลือกกิจกรรมที่เหมาะสมที่สุด เพื่อที่จะได้สิ่งแวดล้อมที่ยั่งยืนต่อไป
3. การควบคุมในการกำจัดและบำบัดของเสียและมลพิษจากกิจกรรมการใช้ทรัพยากร เป็นที่ทราบกันดีว่าในหลักการทางวิทยาศาสตร์ที่กล่าวว่า “ไม่มีเทคโนโลยีใดมีประสิทธิภาพร้อยเปอร์เซ็นต์” ซึ่งก็หมายถึงจะมีการปลดปล่อยของเสียหรือมลพิษออกมาเสมอ ดังนั้นในการกำจัดและบำบัดของเสียและมลพิษ นอกจากจะอาศัยเทคโนโลยีแล้วยังจำเป็นต้องอาศัยวิธีการควบคุม

แบบผสมผสานทั้ง การสร้างกฎระเบียบ การใช้กระบวนการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษาและการ
ประชาสัมพันธ์ เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนของสังคม

จากที่กล่าวมาในข้างต้น เป็นเพียงการชี้ให้เห็นแนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อม แต่ในทาง
ปฏิบัตินั้นด้วยเหตุที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้มักอยู่เป็นกลุ่ม
เป็นระบบหรือเป็นพวก ดังนั้น เกษม จันทรแก้ว (2545) จึงได้เสนอว่าหลักการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงแตกต่างกันไปตามประเภทของสิ่งแวดล้อมทั้ง 3 ประเภท ซึ่ง
อาจจำแนกได้ ดังนี้

1. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้ไม่หมดสิ้น (Non-Exhaustion Natural Resources) มีหลักการ
จัดการ ดังนี้ 1) ต้องควบคุมและป้องกันมิให้ทรัพยากรประเภทนี้แปดเปื้อน ซึ่งจะเป็นอันตรายต่อ
มนุษย์ พืชและสัตว์ 2) ต้องควบคุมป้องกันมิให้เกิดปัญหามลพิษจากกระบวนการอุตสาหกรรม
ชุมชนและเกษตรกรรม 3) ณ ที่ใดมีมลสารที่เป็นพิษแปดเปื้อนต้องขจัดให้หมดสิ้น 4) ให้การศึกษา
แก่ประชาชนถึงวิธีควบคุมและป้องกัน และ 5) ควรอย่างยิ่งที่ต้องมีกฎหมายควบคุมการกระทำใดๆ
ที่มีผลต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมประเภทนี้ทุกรูปแบบ

2. ทรัพยากรธรรมชาติทดแทนได้ (Renewable Natural Resources) มีหลักการ ดังนี้ 1) ต้อง
จัดให้ระบบนิเวศหรือระบบสิ่งแวดล้อมมีลักษณะสมดุล 2) ต้องใช้เฉพาะส่วนที่ออก-งาย หรือ
เพิ่มพูนเท่านั้น 3) ต้องใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม มีระเบียบกฎเกณฑ์และข้อบังคับที่ดี และ 4) ต้องใช้
ตามความเหมาะสม ประหยัด บำรุง ซ่อมแซมและฟื้นฟูสภาพส่วนที่เสื่อมโทรมให้ดีขึ้นนำมาใช้

3. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป (Exhaustion Natural Resources) มีหลักการ ดังนี้
1) ต้องใช้เทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพ โดยป้องกันมิให้เกิดการสูญเสียจากกระบวนการนำ
ทรัพยากรมาใช้หรือมีผลทำให้เกิดการแปรสภาพธรรมชาติ จนเป็นพิษภัยต่อสิ่งที่มีชีวิตทั้งมนุษย์
พืชและสัตว์ 2) ใช้ทรัพยากรประเภทนี้ตามความจำเป็นเท่านั้น ถ้าไม่มีความจำเป็นควรหลีกเลี่ยง
หรือสามารถใช้วัสดุอื่นแทนได้ก็ควรนำมาใช้แทน 3) นำส่วนที่เสียมาใช้ประโยชน์อย่างคุ้มค่าหรือมี
กระบวนการผลิตใหม่ก็จะทำให้มีทรัพยากรเหล่านี้ใช้ได้ยาวนานขึ้น และ 4) ต้องควบคุมและป้องกัน
ของเสียที่เกิดขึ้นให้น้อยหรือไม่มีเลย

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในประเด็นการจัดการสิ่งแวดล้อมเพื่อสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม นับว่าเป็นกระบวนการที่มีความซับซ้อนมาก จำเป็นต้องอาศัยวิธีการหรือมาตรการที่หลากหลายผสมผสานกันทั้งการจัดการด้านกฎหมาย มาตรการทางเศรษฐศาสตร์ การพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี การใช้มาตรการด้านสิ่งแวดล้อมศึกษา เช่น การส่งเสริมระบบการศึกษา การสร้างจิตสำนึก การส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม เป็นต้น โดยเฉพาะการจัดการมนุษย์ที่ถือว่าเป็นทั้งผู้สร้างและผู้ทำลายสิ่งแวดล้อมในขณะเดียวกัน ทั้งนี้ก็เพราะสิ่งแวดล้อมไม่สามารถอยู่โดดเดี่ยวได้จะอยู่กันอย่างเป็นระบบ มีเอกลักษณ์เฉพาะตนเอง เมื่อสิ่งแวดล้อมมีปัญหาย่อมส่งผลกระทบเป็นลูกโซ่ต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตด้วย การจัดการจึงต้องคำนึงถึงชนิด ปริมาณ สัดส่วนและการกระจายหรือสถานภาพของสิ่งแวดล้อมนั้นเสียก่อน

สำหรับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน นอกจากจะใช้หลักการและแนวคิดเรื่องการจัดการสิ่งแวดล้อม ผู้ที่จะดำเนินการใดๆ เพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องที่จะต้องมีความรู้และประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพราะกิจกรรมการพัฒนาของมนุษย์ที่มีส่วนเข้าไปก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในระบบสิ่งแวดล้อม โดยที่ความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับระบบสิ่งแวดล้อมนั้นได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของมนุษย์ในรูปแบบ ลักษณะและระดับที่แตกต่างกัน อย่างไรก็ตาม เพื่อให้มนุษย์สามารถดำรงชีวิตอยู่อย่างผาสุกในระบบสิ่งแวดล้อมที่มีคุณภาพดี หลักการอนุรักษ์จึงสามารถประยุกต์ให้สอดคล้องกับการเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เป็นอย่างดี

หลักการอนุรักษ์: แนวทางพิทักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม (Environmental Conservation) เป็นแนวทางหนึ่งที่หลายประเทศได้พยายามหยิบยกขึ้นมาเป็นนโยบายในการคงไว้ซึ่งความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเกษม จันทร์แก้ว (2544) กล่าวว่า ิว่าการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม หมายถึง การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างฉลาด ไม่ให้เกิดพิสัยต่อสังคมส่วนรวม ดำรงไว้ซึ่งสภาพเดิมของสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้น รวมทั้งหาทางบำบัดและป้องกันมลพิษสิ่งแวดล้อม ซึ่งสอดคล้องกับที่กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2542) ได้กำหนดเพิ่มเติมว่า การใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต้องก่อให้เกิดประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติให้มากที่สุดและมี

ระยะเวลาในการใช้งานยาวนานที่สุด นอกจากนี้ นิวัติ เรืองพานิช (2546) ได้กล่าวเสริมว่า การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมจะมีความหมายกว้างครอบคลุมถึงการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ การอนุรักษ์สภาพต่างที่มนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่ สภาพที่ดีของชุมชน แหล่งที่อยู่อาศัยของเมือง การควบคุมของเสียจากชุมชนและกระบวนการผลิตทางอุตสาหกรรมการก่อสร้างและการเกษตรกรรม ให้อยู่ในสภาพที่ดี เกิดคุณภาพของสิ่งแวดล้อม (Environmental Quality) ซึ่งเป็นสภาพที่ปราศจากมลพิษ (Pollution) ในด้านต่างๆ ที่เป็นอันตรายต่อสุขภาพอนามัยของมนุษย์และธรรมชาติ

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม (2542) และ วสิน อิงคพัฒนากุล (2548) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบันจะออกมาในรูปของการป้องกันสิ่งแวดล้อม (Environment Protection) ซึ่งมีวัตถุประสงค์ 6 ประการ ดังนี้ 1) คงสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ 2) รักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม 3) ทำให้เกิดการใช้ทรัพยากรอย่างเหมาะสม 4) ทำให้เกิดความสมดุลระหว่างประชากรและทรัพยากรเพื่อคุณภาพชีวิต 5) ก่อให้เกิดการกระจายประชากรที่เหมาะสม และ 6) อนุรักษ์สิ่งที่มีค่าทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและความงดงามธรรมชาติ ซึ่งวัตถุประสงค์ทั้ง 6 ประการที่กล่าวมาในข้างต้น เมื่อพิจารณาแล้วล้วนส่งเสริมให้เกิดการคงสภาพอยู่ สิ่งแวดล้อมหรือความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมทั้งสิ้น

ในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นิวัติ เรืองพานิช (2546) และ วสิน อิงคพัฒนากุล (2548) ได้กล่าวในทำนองเดียวกันว่า มนุษย์นับว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุด โดยต้องคำนึงถึงการมีส่วนร่วมของสมาชิกทุกภาคส่วนในสังคม ที่มีบทบาทในการเป็นส่วนหนึ่งของการอนุรักษ์ ความสำเร็จของการอนุรักษ์ขึ้นอยู่กับความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกในสังคม แต่การจะได้มาซึ่งความร่วมมือร่วมใจของสมาชิกต้องอยู่บนพื้นฐานของการกระจายโอกาสในการใช้ประโยชน์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสำคัญ ส่วน ดุสิต เวชกิจ (2540) ได้กล่าวถึงความสำคัญของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ 3 ประเด็น คือ 1) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการลดความสูญเสียของทรัพยากรธรรมชาติอันเป็นผลสืบเนื่องมาจากกิจกรรมของมนุษย์ และปรากฏการณ์ธรรมชาติ 2) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการได้รับประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์ เพื่อตอบสนองปัจจัยในการดำรงชีวิต และ 3) การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมีความสำคัญต่อการรักษาความสมดุลตามธรรมชาติ โดยเป็นส่วนหนึ่งของการควบคุมการใช้ประโยชน์หรือการทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การควบคุมมลพิษสิ่งแวดล้อมและการทำลายทรัพยากรธรรมชาติอย่างต่อเนื่อง

อย่างไรก็ตามเกษม จันทร่แก้ว (2544) และ คุสิต เวชกิจ (2540) ได้กล่าวถึงหลักการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมไว้ในลักษณะที่สอดคล้องและเสริมกัน สามารถสรุปได้ดังนี้ การสร้างความสำนึกในการรับผิดชอบของประชาชน การกำหนดบทบาทที่ชัดเจนของภาครัฐ การรู้จักใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างชาญฉลาด การวางแผนการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และคำนึงถึงความสัมพันธ์ระหว่างทรัพยากรธรรมชาติ และนอกจากนี้ยังได้กล่าวว่าการอนุรักษ์ต้องกำหนดหลักการอย่างชัดเจนเพื่อนำไปสู่การสร้างมาตรการและสร้างแผนการอนุรักษ์ต่อไป สำหรับหลักการอนุรักษ์นั้น สามารถสรุปได้ดังนี้

หลักการที่ 1 การใช้แบบยั่งยืน ทรัพยากรทุกประเภททุกกลุ่มต้องมีแผนการใช้ที่ยั่งยืน (sustainable utilization) ซึ่งต้องมีการวางแผนการใช้ตามสมบัติเฉพาะตัวของทรัพยากร พร้อมทั้งมีทางเลือกเทคโนโลยีที่เหมาะสมที่จะใช้ทรัพยากรให้เหมาะสมกับชนิดทรัพยากร ปริมาณการเก็บเกี่ยวเพื่อการใช้ ช่วงเวลาที่จะนำมาใช้ และกำจัด/บำบัดของเสียและมลพิษให้หมดไป หรือเหลือน้อยจนไม่มีพิษมีภัย

หลักการที่ 2 การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติที่มนุษย์สร้างขึ้นเมื่อมีการใช้แล้วย่อมเกิดความเสื่อมโทรม เพราะใช้เทคโนโลยีไม่เหมาะสม เก็บเกี่ยวมากเกินไปจนความสามารถในการปรับตัวของระบบ มีสารพิษเกิดขึ้นเก็บเกี่ยวบ่อยเกินไป และไม่ถูกต้องตามกาลเวลา จำเป็นต้องทำการฟื้นฟูให้ดีขึ้นก่อน จนทรัพยากร/สิ่งแวดล้อมนั้นๆ ตั้งตัวได้ จึงสามารถนำมาใช้ในโอกาสต่อไป อาจใช้เวลาการฟื้นฟู การกำจัด การบำบัด หรือการทดแทนเป็นปีๆ

หลักการที่ 3 การสงวนของหายาก ทรัพยากรบางชนิด/ประเภทมีการใช้มากเกินไป หรือมีการแปรสภาพเป็นสิ่งอื่นทำให้บางชนิดของทรัพยากร/สิ่งแวดล้อม ถ้าปล่อยให้มีการใช้เกิดขึ้นแล้ว อาจทำให้เกิดการสูญพันธุ์จำเป็นต้องสงวนหรือเก็บไว้ เพื่อเป็นแม่พันธุ์หรือเป็นตัวแม่บทในการผลิตให้มากขึ้น จนแน่ใจว่าได้ผลผลิตปริมาณมากพอแล้ว ก็สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้

หลักการอนุรักษ์ทั้ง 3 หลักการนี้ มีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน กล่าวคือต้องใช้ร่วมกัน ตั้งแต่การใช้ทรัพยากรต้องพิจารณาให้คิดว่า จะมีทรัพยากรใช้ตลอดไปหรือไม่ ถ้าใช้แล้วมีสิ่งใดที่มีความเสื่อมโทรมของทรัพยากรประเภทใดที่เกิดขึ้น หรือถ้าสิ่งใดใช้มากเกินไปจำเป็นต้องมีการสงวนหรือเก็บรักษาเอาไว้ จะเห็นได้ว่าขั้นตอนของทั้ง 3 หลักการจะผสมผสานกันเสมอ

นโยบายรัฐกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

นโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อม สะท้อนให้เห็นในกฎหมายสูงสุดของประเทศ คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทั้ง 8 ฉบับนั้น ปรากฏครั้งแรกในกฎหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 ซึ่งมีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอยู่ 3 มาตราด้วยกัน คือ มาตรา 77 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อมและผลงานทางธรรมชาติ รวมทั้งป่าไม้ ดิน น้ำ ลม ธาตุ และสัตว์น้ำ” มาตรา 78 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงส่งเสริมการค้นหายาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในทางเศรษฐกิจแก่ประชาชนชาวไทยโดยไม่ขัดกับหลักการอนุรักษ์ธรรมชาติ” และมาตรา 93 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงรัฐพึงบำรุงรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อมและพึงจัดสิ่งที่เป็นพิษที่ทำลายสุขภาพและอนามัยของประชาชน” (สุณีย์ มัลลิกะมาส, 2545: 78-79) นอกจากนี้ยังมีการผลักดันให้มีหน่วยงานที่มาทำหน้าที่รับผิดชอบงานด้านสิ่งแวดล้อมโดยตรงโดยจัดตั้งสำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ทำหน้าที่กำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมและมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2518 ออกมาในที่สุด (นิวัติ เรืองพานิช, 2546: 334) แต่ก็ยังถือว่าไม่มีความชัดเจน ส่วนรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับต่อมาที่ประกาศใช้มีเพียง 3 ฉบับเท่านั้นที่กำหนดให้รัฐต้องมีการกำหนดนโยบายด้านสิ่งแวดล้อมไว้อย่างชัดเจน คือ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 มีบทบัญญัติที่เกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมอยู่ในมาตรา 65 ซึ่งบัญญัติว่า “รัฐพึงบำรุงรักษาความสมดุลของสภาพแวดล้อมและพึงจัดสิ่งที่เป็นพิษที่ทำลายสุขภาพและอนามัยของประชาชน” (นิวัติ เรืองพานิช, 2546: 334) และมาตรา 69 ซึ่งบัญญัติว่า “รัฐวางนโยบายประชากรให้เหมาะสมกับทรัพยากรธรรมชาติ ภาวะเศรษฐกิจและสังคมและความเจริญในทางวิทยาการ เพื่อประโยชน์ในการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมและเพื่อความมั่นคงของรัฐ” เช่นเดียวกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 และ พ.ศ. 2538 มาตรา 87 มีข้อความเดียวกันกับมาตรา 69 ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2521 และมีเพิ่มเติมในบทบัญญัติเดียวกัน คือ มาตรา 74 แห่งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 และมาตรา 78 รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2538 ที่บัญญัติว่า “รัฐพึงบำรุงรักษาสภาพแวดล้อม ความสมดุลของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และพึงป้องกันและขจัดมลพิษและวางแผนการใช้ดินและน้ำให้เหมาะสม” (สุณีย์ มัลลิกะมาส, 2545: 77) และเพื่อให้สอดคล้องกับรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2517 จึงได้มีการปรับปรุงแก้ไขพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและประกาศใช้พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 แทน (นิวัติ เรืองพานิช, 2546: 334)

จากที่กล่าวมาข้างต้น จะเห็นว่ารัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทั้ง 4 ฉบับถึงแม้จะให้ความสำคัญเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อม แต่มีแนวทางเดียวกันคือ หน้าที่ในการพิทักษ์รักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมเป็นหน้าที่ของภาครัฐทั้งหมด ยังไม่มีการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคส่วนอื่นๆ ในสังคมให้เข้ามามีบทบาทในการพิทักษ์รักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อมเลย จึงทำให้ในช่วงเวลาดังกล่าวปัญหาสิ่งแวดล้อมกับยิ่งทวีความรุนแรงมากขึ้น จนกลายเป็นวิกฤตการณ์สิ่งแวดล้อมในปัจจุบัน

ประเทศไทยมีการปฏิรูปการปกครองมาเป็นระยะๆ ตลอดกว่า 60 ปีที่ผ่านมา มีความพยายามของประชาชนในการเข้ามามีส่วนร่วมในการเมืองการปกครองและการพิทักษ์รักษาสีเขียวของตนเองพึงได้ จนได้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ที่ได้ชื่อว่าเป็นรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน มีบทบัญญัติให้สิทธิ เสรีภาพและหน้าที่แก่ประชาชนในการพิทักษ์รักษาสีเขียวทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมากที่สุดเท่าที่เคยมีรัฐธรรมนูญมา โดยมีส่วนสำคัญที่มุ่งเน้นถึงการมีส่วนร่วมของประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในสังคม การตรวจสอบการดำเนินการของรัฐ เช่น การรับรู้ข้อมูลข่าวสารของราชการ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่จะทำให้ประชาชนได้เข้ามามีส่วนร่วมได้มากและยังมีการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น การคัดค้านคำสั่งทางปกครอง รวมถึงการเสนอกฎหมายในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมที่รับรองสิทธิ หน้าที่และเสรีภาพของประชาชนในชุมชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การมีส่วนร่วมกับภาครัฐและชุมชนในการใช้ประโยชน์และบำรุงรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมหลักการเหล่านี้เป็นหลักการสำคัญที่ผลักดันให้แนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนเกิดขึ้นได้และสามารถดำเนินการไปได้อย่างต่อเนื่อง อันจะเป็นผลดีต่อทั้งคุณภาพสิ่งแวดล้อมและคุณภาพชีวิต

สุนีย์ มัลลิกะมาส (2545: 84-103) ได้กล่าวว่า เหตุที่รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 มีสาระสำคัญตามที่กล่าวในข้างต้น เนื่องมาจากได้รับเอาแนวความคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนและการมีส่วนร่วมของประชาชนมาบัญญัติไว้ด้วย ภายใต้หลักการพื้นฐานสำคัญ 4 ประการ คือ

- 1) การนำเอาหลักการการพัฒนาอย่างยั่งยืนมาใช้ โดยยอมให้มีการนำเอาทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพมาใช้ประโยชน์ได้ ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมีการทำนุบำรุง สงวน บำรุงรักษา เพื่อให้สิ่งที้นำมาใช้ประโยชน์นั้นคงมีไว้ให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ในอนาคตด้วย
- 2) การควบคุมกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิการและคุณภาพชีวิตของประชาชน
- 3) การมีส่วนร่วมของประชาชนในระดับต่างๆ และ 4) การให้สิทธิในสิ่งแวดล้อมแก่ประชาชน

จากหลักการทั้ง 4 ประการในข้างต้น รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2540 ได้กำหนดบทบาทหน้าที่ขององค์กรต่างๆ ที่เป็นองค์กรภาครัฐ ได้แก่ รัฐบาล หน่วยงานรัฐและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น องค์กรภาคประชาชน ได้แก่ ประชาชน ทั้งที่เป็นปัจเจกบุคคล ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ชุมชนทั่วไปและองค์การพัฒนาเอกชนด้านสิ่งแวดล้อม และองค์กรอิสระด้านสิ่งแวดล้อม องค์กรที่กล่าวในข้างต้น สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม เรียกว่า **ภาคีการพัฒนา** (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2540) ซึ่งภาคีการพัฒนานี้จำเป็นต้องมีการประสานกันเพื่อเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

ในปัจจุบันบทบาทของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนท้องถิ่นมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น (คารากร เจียมวิจักขณ์, 2551) โดยเฉพาะในการแก้ปัญหาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากภาครัฐลงมาในพื้นที่สู่ท้องถิ่นนั้น ควรให้ท้องถิ่นและชุมชนดูแลรักษาระบบนิเวศเพื่อให้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายในท้องถิ่น คงความสมดุลตามระบบนิเวศ และทำหน้าที่ได้อย่างยั่งยืนต่อเนื่องซึ่งสอดคล้องกับบริบทและฐานการคิดที่เปลี่ยนไปซึ่งได้แก่บริบทของรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) และแผนบริหารราชการแผ่นดิน ได้มีบริบทที่ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของภาคประชาชนและภาคีพัฒนา (องค์กรชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานรัฐภาคีรัฐ หน่วยงานภาคเอกชน เครือข่ายการพัฒนา นักวิชาการ เป็นต้น) เพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน รวมทั้งพลังชุมชนในหลายพื้นที่ที่มีส่วนช่วยในการแก้ไขปัญหาและการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะรูปแบบ และแนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน บทบาทการมีส่วนร่วมของชุมชนในการตัดสินใจวางแผนและดำเนินการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในลักษณะบูรณาการอย่างเป็นองค์รวม ทำให้ชุมชนท้องถิ่นมีความเข้าใจเรื่องระบบนิเวศและทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์เชื่อมโยงกับปัญหาเศรษฐกิจ สังคมกับชีวิตความเป็นอยู่ในท้องถิ่นตนเองเพิ่มมากขึ้น แนวทางการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยชุมชนท้องถิ่นอย่างมีส่วนร่วม (Community-based Natural Resources Management: CBNRM) และการบริหารจัดการร่วมระหว่างรัฐ ชุมชนและภาคีพัฒนาต่างๆ ถูกนำมาผสมผสานในการจัดการโดยทำงานไปด้วยกันในลักษณะเป็นหุ้นส่วนกันหรือพหุภาคีท่ามกลางสภาวะวิกฤตของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (คารากร เจียมวิจักขณ์, 2551) โดยขอยกรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยฉบับปัจจุบัน แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 แผนบริหาร

ราชการแผ่นดินและพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ที่เกี่ยวกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมและบทบาทของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมโดยองค์กรชุมชน สรุปได้ดังนี้

รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้กำหนดในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการฟื้นฟูอนุรักษ์ รักษาและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในส่วนของภาค รัฐ ภาค ประชาชน ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน โดยมีอยู่ในรัฐธรรมนูญหมวด 3 ส่วนที่ 12 สิทธิชุมชน มาตรา 66 มาตรา 67 และหมวด 5 และแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐ ส่วนที่ 8 แนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในมาตรา 85 ส่วนที่ 10 แนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน มาตรา 87 โดยสรุปได้ดังนี้ (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2551)

มาตรา 66 บุคคลซึ่งรวมกันเป็นชุมชน ชุมชนท้องถิ่นหรือชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิม ย่อมมีสิทธิอนุรักษ์หรือฟื้นฟูจารีตประเพณี ภูมิปัญญาท้องถิ่น ศิลปวัฒนธรรมอันดีของท้องถิ่นและของชาติ และมีส่วนร่วมในการจัดการ การบำรุงรักษาและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุลและยั่งยืน

มาตรา 67 สิทธิของบุคคลที่จะมีส่วนร่วมกับรัฐและชุมชนในการอนุรักษ์ บำรุงรักษา และการได้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ และในการคุ้มครอง ส่งเสริม และรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ดำรงชีพอยู่ได้อย่างปกติและต่อเนื่องในสิ่งแวดล้อมที่จะไม่ก่อให้เกิดอันตรายต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ หรือคุณภาพชีวิตของตนย่อมได้รับความคุ้มครองตามความเหมาะสม

การดำเนินโครงการหรือกิจกรรมที่อาจก่อให้เกิดผลกระทบต่อชุมชนอย่างรุนแรงทั้งทางด้านคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรธรรมชาติ และสุขภาพ จะกระทำมิได้ เว้นแต่จะได้ศึกษาและประเมินผลกระทบต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสุขภาพของประชาชนในชุมชน และจัดให้มีกระบวนการรับฟังความคิดเห็นของประชาชนและผู้มีส่วนได้เสียก่อน รวมทั้งได้ให้องค์การอิสระซึ่งประกอบด้วยผู้แทนองค์กรเอกชนด้านสิ่งแวดล้อมและสุขภาพ และผู้แทนสถาบันอุดมศึกษาที่จัดการการศึกษาด้านสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติหรือด้านสุขภาพ ให้ความเห็นประกอบก่อนมีการดำเนินการดังกล่าว

สิทธิของชุมชนที่จะฟ้องหน่วยราชการ หน่วยงานของรัฐ รัฐวิสาหกิจ ราชการส่วนท้องถิ่น หรือองค์กรอื่นของรัฐที่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้ปฏิบัติหน้าที่ตามบทบัญญัตินี้ ย่อมได้รับความคุ้มครอง

มาตรา 85 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ดังต่อไปนี้

- กำหนดหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินให้ครอบคลุมทั่วประเทศ โดยให้คำนึงถึงความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ ทั้งผืนดิน ผืนน้ำ วิถีชีวิตของชุมชนท้องถิ่นและการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพ และกำหนดมาตรฐานการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน โดยต้องให้ประชาชนในพื้นที่ที่ได้รับผลกระทบจากหลักเกณฑ์การใช้ที่ดินนั้นมีส่วนร่วมในการตัดสินใจด้วย
- กระจายการถือครองที่ดินอย่างเป็นธรรมและดำเนินการให้เกษตรกร มีกรรมสิทธิ์หรือสิทธิในที่ดินเพื่อประกอบเกษตรกรรมอย่างทั่วถึงโดยการปฏิรูปที่ดินหรือวิธีอื่น รวมทั้งจัดหาแหล่งน้ำเพื่อให้เกษตรกรมีน้ำใช้อย่างพอเพียงและเหมาะสมแก่การเกษตร
- จัดให้มีการวางผังเมือง พัฒนา และดำเนินการตามผังเมืองอย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล เพื่อประโยชน์ในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติอย่างยั่งยืน
- จัดให้มีแผนการบริหารจัดการทรัพยากรน้ำและทรัพยากรธรรมชาติอื่นอย่างเป็นระบบและเกิดประโยชน์ต่อส่วนรวม ทั้งต้องให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการสงวน บำรุงรักษา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพอย่างสมดุล
- ส่งเสริม บำรุงรักษา และคุ้มครองคุณภาพสิ่งแวดล้อมตามหลักการพัฒนาที่ยั่งยืน ตลอดจนควบคุมและกำจัดภาวะมลพิษที่มีผลต่อสุขภาพอนามัย สวัสดิภาพ และคุณภาพชีวิตของประชาชน โดยประชาชน ชุมชนท้องถิ่น และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องมีส่วนร่วมในการกำหนดแนวทางการดำเนินงาน

มาตรา 87 รัฐต้องดำเนินการตามแนวนโยบายด้านการมีส่วนร่วมของประชาชน ดังต่อไปนี้

- ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบายและวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมทั้งในระดับชาติและระดับท้องถิ่น
- ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจทางการเมือง การวางแผนพัฒนาทางเศรษฐกิจ และสังคม รวมทั้งการจัดทำบริการสาธารณะ
- ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตรวจสอบ การใช้ อำนาจรัฐทุกระดับ ในรูปแบบองค์กรทางวิชาชีพหรือตามสาขาอาชีพที่หลากหลาย หรือรูปแบบอื่น
- ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้มแข็งในทางการเมือง และจัดให้มีกฎหมายจัดตั้ง กองทุนพัฒนาการเมืองภาคพลเมืองเพื่อช่วยเหลือการดำเนินกิจกรรมสาธารณะ ของชุมชน รวมทั้งสนับสนุนการดำเนินการของกลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันใน ลักษณะเครือข่ายทุกรูปแบบให้สามารถแสดงความคิดเห็นและเสนอความต้องการ ของชุมชนในพื้นที่
- ส่งเสริมและให้การศึกษแก่ประชาชนเกี่ยวกับการพัฒนาการเมืองและการ ปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข รวมทั้ง ส่งเสริมให้ประชาชนได้ใช้สิทธิเลือกตั้งโดยสุจริตและเที่ยงธรรม

การมีส่วนร่วมของประชาชนตามมาตรานี้ต้องคำนึงถึงสัดส่วนของหญิงและชายที่ใกล้เคียง กัน

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550-2554) ได้ัญเชิญปรัชญา ของเศรษฐกิจพอเพียงมาเป็นแนวปฏิบัติในการพัฒนาแบบบูรณาการแบบองค์รวม เน้นการรวมพลัง สังคมจากทุกภาคส่วนให้มีส่วนร่วมในการดำเนินการในทุกขั้นตอนของแผนพัฒนาฯ พร้อมทั้งสร้าง เครือข่ายการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาสู่การปฏิบัติควบคู่กับการสร้างองค์ความรู้เพื่อ สนับสนุนการขับเคลื่อนให้สัมฤทธิ์ผลต่อไป โดยมียุทธศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการ

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ 10 ดังนี้ ยุทธศาสตร์การพัฒนามน
 ฐานความหลากหลายทางชีวภาพและความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม
 ประกอบด้วย 3 แนวทาง คือ การรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศเพื่อรักษา
 สมดุลระหว่างการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ การสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพ
 ชีวิตและการพัฒนาที่ยั่งยืน และการพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น
 โดยวางพื้นฐานเพื่อนำไปสู่การพัฒนามนฐานความหลากหลายทางชีวภาพในระยะยาว ให้
 ความสำคัญเพื่อให้ทุกฝ่ายได้ตระหนักถึงคุณค่าของฐานทรัพยากร ที่ต้องหวงแหนและรักษาไว้
 ตลอดไปให้เกิดการบูรณาการเชื่อมโยงการเสริมสร้างทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคมและทุนทาง
 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อนำไปสู่สังคมที่มีความสุขอย่างยั่งยืน (สำนักงาน
 คณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2549)

แผนบริหารราชการแผ่นดิน รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 มาตรา 76 ได้
 กำหนดให้รัฐบาลต้องจัดทำแผนการบริหารราชการแผ่นดิน ให้สอดคล้องกับแนวนโยบายพื้นฐาน
 แห่งรัฐและพระราชกฤษฎีกาว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการบริหารกิจการบ้านเมืองที่ดี พ.ศ. 2546
 โดยในการจัดทำแผนบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2551-2554 มีนโยบายการบริหารราชการแผ่นดิน
 ประกอบไปด้วย 8 นโยบาย คือ นโยบายที่ 1: พื้นฟูความเชื่อมั่นของประเทศ (นโยบายเร่งด่วนที่เริ่ม
 ดำเนินการในปีแรก) นโยบายที่ 2: สังคมและคุณภาพชีวิต นโยบายที่ 3: เศรษฐกิจ นโยบายที่ 4:
 ที่ดิน ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นโยบายที่ 5: วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรม
 นโยบายที่ 6: การต่างประเทศและเศรษฐกิจระหว่างประเทศ นโยบายที่ 7: ความมั่นคงของรัฐ และ
 นโยบายที่ 8: นโยบายการบริหารจัดการที่ดี (สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี, 2551)

แผนบริหารราชการแผ่นดินเกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
 โดยให้ความสำคัญไปที่การอนุรักษ์ พัฒนา และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรที่ดิน ป่าไม้และความ
 หลากหลายทางชีวภาพอย่างยั่งยืนให้เกิดมูลค่าทางเศรษฐกิจ เร่งรัดการบริหารจัดการ
 ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้การมีส่วนร่วมของประชาชน ชุมชนท้องถิ่น องค์กร
 ปกครองส่วนท้องถิ่นและภาคเอกชน และเร่งรัดการควบคุมมลพิษทางอากาศ ขยะ น้ำเสีย กลิ่นและ
 เสียงที่เกิดจากการผลิตและการบริโภค รวมทั้งส่งเสริมการสร้างตระหนักรู้ทางด้านสิ่งแวดล้อม
 ต่อประชาชนอย่างต่อเนื่อง

สำหรับนโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและการส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่สำคัญอีกส่วนหนึ่งคือ พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2535 ที่ประกาศใช้ในช่วงที่มีการใช้รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2534 เนื่องจากพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติซึ่งได้ประกาศ ใช้มาตั้งแต่ พ.ศ. 2518 นั้น มีข้อบกพร่องต่อการดำเนินงานทางด้านสิ่งแวดล้อมหลายประการ เช่น ขาดกลไกที่เป็นระบบซึ่งจะช่วยให้มีการแปลงนโยบายและแผนที่ผ่านความเห็นชอบของคณะรัฐมนตรีไปสู่ภาคปฏิบัติอย่างได้ผล ขาดระบบการติดตามตรวจสอบหลังโครงการได้ดำเนินการไปแล้ว ขาดอำนาจในการลงโทษและการบังคับใช้ ขาดบทกำหนดความรับผิดชอบให้ ผู้ทำลายสิ่งแวดล้อมเป็นผู้รับภาระในการแก้ไข รวมทั้งยังไม่เปิดโอกาสให้องค์กรเอกชนและประชาชนในท้องถิ่น ซึ่งกำลังตื่นตัวกันมากในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมให้เข้ามามีบทบาทร่วมกับภาครัฐ เอื้ออำนวยต่อการควบคุมและแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมในระยะต่อไป โดยมีวัตถุประสงค์สำคัญที่สามารถสรุปได้ 6 ประการ ดังนี้ (มูลนิธิโลกสีเขียวและสภาพนาถความแห่งประเทศไทย, 2538; กนก จันทร์ทอง, 2541 และ นิวัติ เรืองพานิช, 2546)

1. ส่งเสริมประชาชนและองค์กรเอกชนให้มีส่วนร่วมในการส่งเสริมรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
2. จัดระบบการบริหารงานด้านสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามหลักการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม
3. กำหนดอำนาจหน้าที่ของส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจและราชการส่วนท้องถิ่นให้เกิดการประสานงานและมีหน้าที่ร่วมกันในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมและกำหนดแนวทางปฏิบัติในส่วนที่ไม่มีหน่วยงานรับผิดชอบโดยตรง
4. กำหนดมาตรการควบคุมมลพิษด้วยการจัดให้มีระบบบำบัดอากาศเสีย ระบบบำบัดน้ำเสีย ระบบกำจัดของเสียและเครื่องมืออุปกรณ์ต่างๆ เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับมลพิษ
5. กำหนดหน้าที่ความรับผิดชอบของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการก่อให้เกิดมลพิษให้เป็นไปโดยชัดเจน

6. กำหนดให้มีมาตรการส่งเสริมด้านกองทุนและความช่วยเหลือด้านต่างๆเพื่อเป็นการจูงใจให้มีการยอมรับที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม

นอกจากที่กล่าวข้างต้น สามารถสรุปถึงหลักการสำคัญของพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 ที่สามารถนำไปสู่การจัดการกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาอย่างยั่งยืนได้ 8 ประการ ดังนี้ (สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม, 2535 และ มูลนิธิโลกสีเขียวและสภาพนาความแห่งประเทศไทย, 2538)

1. ปรับปรุงองค์กรระดับสูงให้มีเอกภาพในการกำหนดนโยบาย โดยปรับปรุงอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติให้มีบทบาทในการกำหนดนโยบายและแผนเพื่อส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม รวมทั้งปรับปรุงองค์กรระดับปฏิบัติที่อยู่ภายใต้พระราชบัญญัติฉบับนี้ เพื่อให้ทำหน้าที่ในทางปฏิบัติอย่างชัดเจน ทั้งการประสานนโยบายด้านสิ่งแวดล้อม การควบคุมมลพิษ และการส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

2. วางแนวทางการแก้ไขปัญหอย่างเป็นระบบ โดยให้มีการจัดทำนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพแห่งชาติ เพื่อเป็นกรอบในการดำเนินงานด้านสิ่งแวดล้อมของประเทศ จัดทำแผนปฏิบัติการตามนโยบายและแผนดังกล่าว คือ แผนจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมหรือแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมระดับชาติ และแผนปฏิบัติการเพื่อการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อมในระดับจังหวัด โดยมีการกำหนดรายละเอียดของแผนการเสนอขอจัดสรรงบประมาณหรือเงินกองทุนสิ่งแวดล้อมเพื่อปฏิบัติตามแผนดังกล่าวด้วย

3. กระจายอำนาจการบริหารและการจัดการด้านสิ่งแวดล้อมออกสู่จังหวัดและส่วนท้องถิ่น โดยการมอบอำนาจให้เจ้าพนักงานท้องถิ่น คือ ผู้ว่าราชการจังหวัด นายกเทศมนตรี ประธานสภาเทศบาล นายกเมืองพัทยา ผู้ว่าราชการกรุงเทพมหานคร และหัวหน้าผู้บริหารท้องถิ่น นอกเหนือจากที่กล่าวข้างต้นให้มีบทบาทอย่างชัดเจนในเรื่องของการจัดทำแผนปฏิบัติการในระดับจังหวัด การดำเนินการและการติดตามตรวจสอบการดำเนินการตามแผนปฏิบัติการ รวมทั้งมีอำนาจประกาศเขตควบคุมมลพิษดำเนินการควบคุมมลพิษและกำหนดมาตรฐานคุณภาพสิ่งแวดล้อม

4. กำหนดสิทธิและหน้าที่ตามกฎหมายของประชาชนและองค์กรเอกชนที่จะมีส่วนร่วมในการคุ้มครองสิ่งแวดล้อมและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น สิทธิในการรับรู้ข้อมูลข่าวสาร สิทธิที่

จะได้ความคุ้มครองในเรื่องของค่าเสียหายหรือค่าชดเชย สิทธิและหน้าที่ที่จะดำเนินกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมภายใต้กฎหมายนี้ รวมทั้งได้รับความช่วยเหลือและสนับสนุนทางด้านวิชาการและเงินอุดหนุนในกิจกรรมต่างๆ เป็นต้น

5. นำมาตรการทางการเงินและการคลังมาใช้เป็นมาตรการเสริมเพื่อเป็นแรงจูงใจและมาตรการบังคับให้ส่วนราชการท้องถิ่น องค์กรเอกชน และภาคเอกชน เข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม ภายใต้หลักการผู้ก่อมลพิษเป็นผู้จ่าย เช่น การจัดตั้งกองทุนสิ่งแวดล้อม และการใช้มาตรการทางการค้าด้านภาษี เป็นต้น

6. กำหนดหลักเกณฑ์เกี่ยวกับความรับผิดชอบและหน้าที่ตามกฎหมายของผู้ก่อให้เกิดมลพิษทั้งที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภคจะต้องรับภาระค่าใช้จ่ายภายใต้หลักการผู้ก่อให้เกิดมลพิษมีหน้าที่ต้องเสียค่าใช้จ่าย และมีบทกำหนดโทษความผิดผู้ฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามกฎหมายซึ่งมีทั้งโทษจำและโทษปรับ

7. กำหนดให้มีระบบการจำแนกพื้นที่ โดยกำหนดพื้นที่ที่จะต้องดำเนินการโดยเร่งด่วนเพื่อการคุ้มครอง อนุรักษ์ หรือควบคุม 2 ประเภท ได้แก่ เขตพื้นที่คุ้มครองสิ่งแวดล้อม คือ พื้นที่ต้นน้ำลำธารและพื้นที่ที่มีความอ่อนไหวทางระบบนิเวศน์ ซึ่งยังมิได้ถูกประกาศตามกฎหมายอื่น และเขตควบคุมพิเศษ คือ เขตท้องที่ในจังหวัดใดจังหวัดหนึ่ง ซึ่งมีปัญหามลพิษรุนแรงถึงขนาดที่จำเป็นจะต้องมีการวางแผนปฏิบัติการระดับท้องถิ่นและระดับจังหวัด ลดและขจัดมลพิษ

8. ให้ความสำคัญกับการตรวจสอบหลังโครงการเริ่มดำเนินการ (Post-Audit) มากกว่าการตรวจสอบก่อนเริ่มโครงการ (Pre-Audit)

จากที่กล่าวมาในข้างต้น พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 นับว่าเป็นกฎหมายสิ่งแวดล้อมฉบับแรกที่มีความชัดเจนและครบถ้วนในกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อม ตั้งแต่การกำหนดนโยบาย การนำนโยบายไปสู่การปฏิบัติที่เป็นรูปธรรม การกำหนดมาตรการบังคับและจูงใจเพื่อสนับสนุนการปฏิบัติตามนโยบายและแผน รวมทั้งกำหนดมาตรการป้องกันและติดตามตรวจสอบและมาตรการส่งเสริมและสนับสนุนอื่นๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกฎหมายฉบับนี้เป็นกฎหมายที่ส่งเสริมและสนับสนุนการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกภาคส่วนในสังคมให้เข้ามามีบทบาทกับงานด้านสิ่งแวดล้อม

นโยบายของรัฐบาลที่เกี่ยวกับการให้ความสำคัญกับปัญหาสิ่งแวดล้อม นอกจากจะปรากฏในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับต่างๆ และพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติแล้ว นโยบายและกฎหมายสิ่งแวดล้อมของไทยในปัจจุบันยังมีข้อบกพร่องและอยู่กันอย่างกระจัดกระจายและไม่สมบูรณ์เพียงพอในส่วนประกอบของโครงสร้าง เมื่อพิจารณา นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมของประเทศไทย สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 กลุ่มใหญ่ คือ 1) นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติ เช่น พระราชบัญญัติการชลประทานราษฎร์ พ.ศ. 2482 พระราชบัญญัติการชลประทานหลวง พ.ศ. 2485 พระราชบัญญัติป่าไม้ พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติป่าสงวนแห่งชาติ พ.ศ. 2507 พระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535 พระราชบัญญัติอุทยานแห่งชาติ พ.ศ. 2504 พระราชบัญญัติประมง พ.ศ. 2490 พระราชบัญญัติแร่ พ.ศ. 2510 พระราชบัญญัติจัดรูปที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม พ.ศ. 2517 พระราชบัญญัติการปฏิรูปที่ดินเพื่อเกษตรกรรม พ.ศ. 2518 และ 2) นโยบายและกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางสังคมวัฒนธรรม เช่น พระราชบัญญัติการเดินเรือในน่านน้ำไทย พ.ศ. 2456 พระราชบัญญัติจราจรทางบก พ.ศ. 2477 พระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. 2484 พระราชบัญญัติสุขาภิบาล พ.ศ. 2495 พระราชบัญญัติประมวลกฎหมายที่ดิน พ.ศ. 2497 พระราชบัญญัติรักษาความสะอาดและความเป็นระเบียบเรียบร้อยของบ้านเมือง พ.ศ. 2503 พระราชบัญญัติโรงงาน พ.ศ. 2512 และแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ. 2518 พระราชบัญญัติปฏึก พ.ศ. 2518 พระราชบัญญัติการผังเมือง พ.ศ. 2518 และบัญญัติว่าด้วยสิทธิมนุษยชน ออกตามกฎบัตรสหประชาชาติ ซึ่งตกลงกันที่เมืองซานฟรานซิสโก เมื่อวันที่ 26 มิถุนายน พ.ศ. 2488 (มูลนิธิโลกสีเขียวและสถาบันความแห่งประเทศไทย, 2538 และ นิวัติ เรืองพานิช, 2546) นอกจากนี้ยังมีนโยบายและกฎหมายที่สำคัญอีก 3 ส่วนที่สำคัญ คือ นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540 – 2559 พระราชบัญญัติกำหนดแผนและขั้นตอนของการกระจายอำนาจ พ.ศ. 2542 และแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับต่างๆ

จากที่กล่าวมาข้างต้น เมื่อเปรียบเทียบดูสาระสำคัญของข้อกำหนดตามกฎหมายและนโยบายของรัฐในการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมทั้งจากบริบทสากล คือ ปฏิญญาริโอว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (กล่าวไว้ในหัวข้อ จากปัญหา...สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน) และบริบทไทยทั้งรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2535 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ แผนบริหารราชการแผ่นดิน และกฎหมายประกอบอื่นๆ จะพบว่าในช่วงหลังได้มีความพยายามที่จะแสดงเจตนารมณ์ร่วมกันที่จะส่งเสริมให้ทุกภาคส่วนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับการใช้

ทรัพยากรในชุมชนและปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาอื่นๆที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยตนเอง มุ่งเน้นการปรับกลไกและกระบวนการจัดการสิ่งแวดล้อมให้มีประสิทธิภาพ เน้นระบบการบริหารที่โปร่งใส การมีส่วนร่วมของท้องถิ่นและชุมชน ทั้งนี้ก็เพื่อให้เป็นไปตามหลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนโดยแท้จริง

สิทธิชุมชน: สิทธิตามรัฐธรรมนูญในการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

ในปัจจุบันนี้ กลุ่มชนต่างๆ ในสังคมไทย ต่างออกมาเรียกร้องสิทธิกันมากมาย ไม่ว่าจะเป็นการเรียกร้องสิทธิในที่ดิน ในป่า ในแม่น้ำ หรือสิทธิในการทำประมงชายฝั่ง จึงเกิดมีคำถามตามขึ้นมาเสมอๆ ว่า ทำไมชาวบ้านถึงคิดว่า พวกเขามีสิทธิในทรัพยากรเหล่านั้นร่วมกัน ในขณะที่คนอีกบางกลุ่ม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มคนในภาครัฐ หรือกลุ่มคนในเมือง ที่อยู่นอกสังคมชนบท กลับคิดว่าชาวบ้านไม่มีสิทธิ อย่างเช่นในกรณีของสิทธิที่ชาวบ้านออกมาเรียกร้องค่าชดเชยจากการสูญเสียอาชีพประมงในแม่น้ำมูล ซึ่งเกิดจากการสร้างเขื่อนปากมูล เพราะเข้าใจว่าแม่น้ำเป็นทรัพยากรสาธารณะและไม่ใช่เป็นทรัพยากรของกลุ่มใดกลุ่มหนึ่ง

ภายใต้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศ การเติบโตของเมืองและอุตสาหกรรม ได้ผลกระทบต่อนานด้านสิ่งแวดล้อมและสังคมให้ชนบทรับเคราะห์ เช่น ชาวเขาต้องถูกย้ายจากป่าเพื่อหลีกเลี่ยงให้กับรัฐและทุน มลพิษอุตสาหกรรมทำลายสิ่งแวดล้อมชนบท รัฐประกาศเขตอุทยานทับที่อยู่อาศัยของประชาชน สิ่งก่อสร้างตามแนวชายฝั่งที่ส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศชายฝั่ง หรือแม้กระทั่งอุตสาหกรรมการท่องเที่ยวในภาคใต้ของประเทศไทย เป็นต้น

ประเทศไทยได้เข้าร่วมเป็นภาคีของสหประชาชาติและได้รับรองสิทธิพลเมือง ตามหลักการสากล โดยในรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน ปี พ.ศ. 2540 ให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมในการจัดการทรัพยากร ขณะที่รัฐธรรมนูญฉบับ 2550 กล่าวว่า ทรัพยากรธรรมชาติเป็นของสาธารณะ โดยรัฐธรรมนูญให้การรับรองสิทธิพลเมือง ในฐานะประชาชนโดยไม่มีการแบ่งแยกเพศ อายุ เชื้อชาติ ศาสนา (สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร, 2551: 40-41) ดังนั้น เพื่อทำความเข้าใจเรื่องสิทธิชุมชนได้ชัดเจน ผู้วิจัยจึงได้สืบค้น นิยามหรือความหมายที่เกี่ยวกับสิทธิชุมชนจากนักวิชาการและชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบจนต้องลุกขึ้นมาปกป้องสิทธิชุมชนของตนเอง ดังนี้

“สิทธิ” ตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตสถานแปลว่า “อำนาจอันชอบธรรม” (ราชบัณฑิตยสถาน, 2542) ส่วน วีระ สมบูรณ์ (2545) กล่าวว่า “สิทธิมนุษยชน” คือ สิทธิในฐานะที่เขาเกิดมาเป็นมนุษย์ “สิทธิพลเมือง” คือ สิทธิในฐานะที่เป็นพลเมืองของประเทศ ดังนี้ “สิทธิชุมชน” จึงเป็นสิทธิของชุมชน เป็นอำนาจอันชอบธรรมที่ชุมชนพึงมีพึงได้อย่างถูกต้องชอบธรรม ผู้อื่นต้องยอมรับ จะละเมิดหรือลิดรอนมิได้ โดยการศึกษาวิจัยของ ชลธิรา สัตยาวัฒนา และ คณะ (2546) พบว่า “สิทธิชุมชน” เป็นอุดมการณ์ที่แนบแน่นกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างยาวนาน จากการใช้ชีวิตร่วมกันของชาวชุมชนที่ต้องพึ่งพาอาศัย ร่วมทุกข์ร่วมสุข เกิดความเอื้ออาทรและผูกพัน ความขัดแย้งแตกแยกที่เกิดขึ้นจะผลักดันให้มีการคิดค้นหาวิธีการจัดการภายในให้คล่องไป ความเป็นไปของชุมชนในลักษณะดังกล่าว พัฒนาให้เกิด “กฎเกณฑ์” ที่ไม่เป็นลายลักษณ์อักษรแต่เป็นข้อบัญญัติอันศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวชุมชนยึดถือร่วมกัน แฝงอยู่ในวิถีชีวิตชุมชน เกิดการผลิตซ้ำ เกิดการพัฒนาเป็นแบบแผนที่แข็งแรง ข้อบัญญัติดังกล่าวของชุมชน เป็นข้อบัญญัติถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับ “ขอบเขตอำนาจ” ที่สมาชิกแต่ละคนแต่ละฐานะพึงมี พึงได้รับท่ามกลางการดำเนินชีวิตด้วยกัน อำนาจนั้นเป็นอำนาจที่ทุกคนยอมรับภายใต้ “คุณค่า ที่ยึดถือร่วมกัน” เป็นอำนาจที่มีความชอบธรรม ก็คือ “ระบบสิทธิ” ของชุมชนนั่นเอง

นอกจากที่กล่าวในข้างต้น ยศ สันตสมบัติ (2542) คณะอนุกรรมการสิทธิมนุษยชน กล่าวถึง สิทธิชุมชนในการจัดการป่าชุมชนว่า สิทธิชุมชน คือ สิทธิร่วมเหนือทรัพย์สินของชุมชน สมาชิกของชุมชนซึ่งทำหน้าที่ดูแลรักษาป่าเท่านั้น จึงจะมีสิทธิใช้และได้ประโยชน์จากป่า โดยนัยนี้ สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรเพื่อส่วนรวมมากกว่าประโยชน์ส่วนตัว ดังนั้น แม้ว่าโดยทฤษฎีแล้วสมาชิกของชุมชนทั้งหมดจะมีสิทธิตามธรรมชาติในการใช้ทรัพยากรรวม แต่ชุมชนก็สามารถใช้อำนาจออกกฎเกณฑ์โดยคำนึงถึง ความเป็นธรรมในสังคม เป็นสำคัญตัวอย่างเช่น ชุมชนหลายแห่งมีกฎเกณฑ์อนุญาตให้แต่ละเฉพาะครัวเรือนที่แต่งงานใหม่และยากจนเท่านั้นจึงจะมีสิทธิตัดไม้เพื่อใช้ส่วนตัว ในขณะที่ครัวเรือนที่มีฐานะดีจะไม่ได้สิทธิอันนั้น”

ส่วน เลิศชาย ศิริชัย และ นฤทธิ ดวงสุวรรณ (2552) กล่าวว่า การไม่รับรองสิทธิชุมชน ดังกล่าวของรัฐ ไม่เพียงทำให้ชุมชนเดือดร้อนในแง่ของแหล่งทำกินและแหล่งที่อยู่อาศัยเท่านั้น แต่ยังรวมถึงการทำลายสิ่งสำคัญที่รัฐไม่เคยนึกถึง คือ วิญญาณของชุมชน ที่ผนึกชุมชนให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันปรากฏให้เห็นชัดเป็นอัตลักษณ์ของชุมชน เพราะเมื่อชุมชนไม่สามารถใช้อำนาจของ

ตัวเองจัดการดูแลเรื่องทรัพยากรให้เป็นฐานในการเลี้ยงชีวิตของคนในชุมชนได้อย่างเพียงพอ ชุมชนก็คลอนแคลน ระบบความคิดความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีที่สืบทอดต่อกันมาเริ่มถูกฝ่าฝืน หรือทำลายเพื่อการดิ้นรนให้มีชีวิตรอด กรณีการไล่ที่หรือยึดที่ของชุมชนก็ยิ่งชัดเจนมาก เป็นการไล่คนออกมาจากวิญญานของชุมชน แดกกระจาดพลัดพรายไปอยู่ในที่คนไม่ได้ผูกพันกับวิญญาน ของบรรพชนและประวัติศาสตร์ของชุมชน สอดคล้องกับข้อค้นพบของโครงการวิจัย “สิทธิชุมชน ท้องถิ่นจากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิ ชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย” (ชลธิรา สัตยวิวัฒนา และ คณะ, 2542) พบว่า “สิทธิ” เป็นสิ่งที่ มนุษย์ได้มาด้วยการต่อสู้กับธรรมชาติและเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน “สิทธิ” จึงเกิดขึ้นได้ด้วยการ เคลื่อนไหวทางสังคมด้วยการต่อสู้กับสถาบันและการเรียกร้องต่อสู้กับอำนาจรัฐ “สิทธิชุมชน” ไม่ อาจมีขึ้นได้ ถ้าไม่มีผู้คนและชุมชนที่ตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีของชุมชน

จากที่กล่าวมาทั้งหมด จะเห็นได้ว่าความลึกซึ้งแนบแน่นในอุดมการณ์สิทธิชุมชนเกิดขึ้นได้ จากการที่ชุมชนมีความเข้าใจและหวงแหนฐานทรัพยากรอันเป็นต้นทุนทางเศรษฐกิจของชุมชน ที่ สอดคล้องกับวิถีครองชีวิตของชุมชน โดยนัยดังกล่าว รัฐและกลไกรัฐจะไม่สามารถค้นพบ ประเด็น “สิทธิชุมชน” และไม่อาจเข้าใจซาบซึ้งในความละเอียดอ่อนของ “อุดมการณ์สิทธิชุมชน” ในชุมชนท้องถิ่นต่างๆ ได้เลย ถ้ารัฐไม่เข้าใจและตระหนักถึงคุณค่าและศักยภาพของชุมชนที่ตน เกี่ยวข้องหรือรับผิดชอบ

ดังนั้นโดยนัยเดียวกัน ความคิดเรื่อง “สิทธิ” “สิทธิมนุษยชน” และ “สิทธิชุมชน” ของแต่ละ กลุ่มชน กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จึงเป็นสิ่งที่สามารถ “สืบสาน” (reconstruct) จากชุมชนนั่นเอง โดยอาจ วิเคราะห์จากระบบความเชื่อ ศาสนา จารีต ประเพณี พิธีกรรม ภาษา วรรณกรรมลายลักษณ์ เพลง พื้นบ้าน เพลงกล่อมเด็ก ศิลปกรรม สถาปัตยกรรม ลายผ้า เป็นต้น รวมไปถึงวิถีชีวิตประจำวัน และ วงจรชีวิตนับแต่แรกปฏิสนธิจนถึงวาระสุดท้ายของชีวิต

สิทธิชุมชนไม่ใช่สิทธิครอบครองเป็นเจ้าของอย่างเบ็ดเสร็จเหมือนสิทธิปัจเจก และสิทธิรัฐ ที่เจ้าของใช้สิทธิตนเองกีดกันการเกี่ยวข้องกับภายนอกอย่างสิ้นเชิง เห็นได้จากกิจกรรมการจัดการ ป่าชุมชน กลุ่มออมทรัพย์ เศรษฐกิจชุมชน หรือการฟื้นฟูอัตลักษณ์ของท้องถิ่น ล้วนเป็นกิจกรรมที่ ต้องการการสนับสนุนจากเครือข่ายท้องถิ่น ประชาสังคม และภาครัฐ อย่างไรก็ดี ชุมชนก็ได้สร้าง เงื่อนไข และกติกาที่มีการควบคุมการใช้จากภายนอก และป้องกันการละเมิดสิทธิชุมชน ซึ่งกล่าวได้ ว่า สิทธิชุมชนให้ความสำคัญกับผู้ที่อยู่กินดูแลทรัพยากรเพื่อความอยู่รอดของชุมชนเป็นอันดับแรก

คนภายนอกจะมาอ้างสิทธิเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของชุมชนเมือง มาอยู่เหนือการมีชีวิตรอดของชุมชน ไม่ได้ ระดับของการมีส่วนร่วมจึงลดหลั่นกันไปตามความจำเป็นพื้นฐานของชีวิตและสังคม สิทธิชุมชนจึงมีลักษณะของการมีส่วนร่วม หรือดึงภายนอกเข้ามาร่วมเกี่ยวข้องจัดการ มิได้กีดกันการมีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชน แต่ต้องการให้ภายนอกมาร่วมสนับสนุน ถ่วงดุลในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับท้องถิ่น สาธารณะ และรัฐ ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดของ กฤษฎา บุญชัย (2542) ที่กล่าวว่า หลักการสำคัญของ “การมีส่วนร่วม” ก็คือ เป้าหมายของสิทธิชุมชน มิใช่เพื่อประโยชน์เฉพาะส่วนของชุมชนเท่านั้น แต่ต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์ของสังคมด้วย การดูแลรักษาป่า การจัดการลุ่มน้ำ การจัดการความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญาท้องถิ่นล้วนแล้วแต่สร้างประโยชน์ต่อสังคมส่วนรวม

ชุมชนอยู่กับฐานทรัพยากรธรรมชาติ โดยจัดความสัมพันธ์ในลักษณะที่ถือได้ว่าเป็น “สิทธิชุมชน” ที่ได้ปฏิบัติสืบทอดกันมาแต่โบราณ ซึ่งเป็นกระบวนการที่สัมพันธ์กันขององค์ประกอบด้านภูมิปัญญาในการเข้าถึงและการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติ ตลอดจนรวมไปถึงองค์ประกอบด้านอำนาจของชุมชนในการจัดการดูแลเรื่องการใช้ทรัพยากรดังกล่าว ชลธิรา สัตยวัฒน์ และ คณะ (2542) กล่าวถึง สิทธิชุมชนในด้านอำนาจของชุมชน พบว่า ชุมชนสามารถจัดระเบียบความสัมพันธ์ในการเข้าถึงและใช้ทรัพยากรธรรมชาติในลักษณะที่สำคัญ 4 ประการ ดังนี้ ประการแรก ให้ความสำคัญกับ “สิทธิของผู้นำก่อน” ประการที่สอง ให้ความสำคัญกับการครอบครองเพื่อการใช้ประโยชน์ ประการที่สาม ให้ความสำคัญกับการครอบครองทรัพยากรในจำนวนจำกัดเฉพาะที่ใช้ประโยชน์ ประการที่สี่ ให้ความสำคัญกับสิทธิ โดยไม่สร้างความเดือดร้อนหรือละเมิดสิทธิผู้อื่น ทั้งนี้หลักสิทธิดังกล่าวมีความสลับซับซ้อน หรือมีความยืดหยุ่น เช่น สิทธิบางอย่างผู้ใช้ประโยชน์จะใช้ได้เพียงระยะสั้นๆ ในขณะที่สิทธิบางอย่างผู้ใช้ประโยชน์สามารถครอบครองได้นานและค่อนข้างถาวรและสามารถสืบทอดสิทธิโดยลูกหลานได้ สิทธิบางอย่างคนอื่นสามารถร่วมใช้ได้ เป็นต้น

จากงานการศึกษาจะเห็นได้ว่าประเด็น “สิทธิ” และ “สิทธิชุมชน” ในการจัดการทรัพยากรนั้น ได้เคลื่อนไหวยากขึ้นในสังคมไทย ซึ่งนั่นเป็นสิ่งที่ดีแต่สิ่งที่ต้องดำเนินการต่อไป และอย่างต่อเนื่อง คือ การส่งเสริมให้เกิด “สิทธิชุมชนอย่างแท้จริง” และการขยายวงกว้างออกไปยังพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ

ป่าชุมชน: ทางเลือกในการคุ้มครองระบบนิเวศโดยชุมชน

ป่าไม้ คือ ทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญยิ่งของโลกเป็นแหล่งสร้างความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหารและเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร ปัจจุบันพบว่า มีการดูแลป่าในรูปแบบป่าชุมชนที่เป็นระบบนิเวศป่าไม้บริเวณรอบชุมชนหรือใกล้เคียงกับชุมชน โดยที่ชุมชนใช้ประโยชน์เป็นแหล่งในการทำมาหากินและเป็นแหล่งอาหารที่นำมาบริโภคในครอบครัว รวมไปถึงการเก็บของป่าไปขายสามารถสร้างรายได้ให้แก่ครอบครัวอีกทางหนึ่ง ซึ่งการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนสามารถกระทำได้ทุกฤดูกาลตลอดทั้งปี แต่การใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนก็พบปัญหามากมาย เช่น การตัดไม้ทำลายป่าเกินปริมาณที่กำหนด การลักลอบนำพันธุ์ไม้หายากออกจากป่า การหาของป่าผิดวิธี เช่น ความเชื่อในการเผาป่าเพื่อให้ผักหวานและเห็ดโคนออกดอก เป็นต้น จากปัญหาดังกล่าว จึงจำเป็นต้องมีการวางกฎระเบียบขึ้นสำหรับบริหารจัดการป่าชุมชนแต่ละแห่ง ซึ่งกฎระเบียบนี้จะแตกต่างกันไปตามบริบทของแต่ละพื้นที่ ทั้งนี้เพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน ในส่วนต้นนี้จะขอลำถึง แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนและบทเรียนแห่งความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนในระดับสากล แล้วตามด้วยพัฒนาการของป่าชุมชนในประเทศไทย สุดท้ายจะเป็นเนื้อหาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยโดยกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี

แนวคิดป่าชุมชนในระดับสากล

แนวคิดเรื่องป่าเชิงสังคมหรือป่าชุมชนกำเนิดขึ้นในมาท่ามกลางปัญหาการจัดการป่าในประเทศโลกที่สามซึ่งได้รับอิทธิพลโดยตรงจากการแนวคิดการจัดการป่าของประเทศตะวันตกที่มุ่งเน้นการทำไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ การที่รัฐมีมุมมองต่อป่าในฐานะเป็นสินค้าที่เป็นปัจจัยการผลิตในเชิงอุตสาหกรรม หรือเป็นสินค้าป้อนให้แก่ประเทศตะวันตก ทำให้สภาพป่าเสื่อมโทรมลงอย่างรวดเร็ว (กฤษฎา บุญชัย, 2542) ในขณะเดียวกันก็สร้างปัญหาผลกระทบต่อชุมชนท้องถิ่นที่อาศัยพึ่งพิงป่า เพราะเหตุที่ป่าเปรียบเสมือน “ทุนชีวิตและวัฒนธรรม” การทำลายป่าได้ส่งผลโดยตรงต่อการสร้างสภาวะยากจนให้เกิดขึ้น แต่ในขณะเดียวกันรัฐบาลในประเทศโลกที่สามทั้งหลายแม้จะมีแนวความคิดริเริ่มในการอนุรักษ์ป่า เพื่อรักษาไม้มีค่าทางเศรษฐกิจ แต่ลำพังนโยบาย กฎหมาย และองค์กรรัฐเพียงลำพังไม่สามารถที่จะรักษาทรัพยากรไว้ได้ จึงได้เกิดมีความคิดเรื่องป่าไม้สังคมขึ้น

จุดเริ่มต้นแนวคิดป่าไม้สังคมถูกอ้างว่าเป็นความพยายามของนักวิชาการป่าไม้ในการทำงานร่วมกับชุมชนท้องถิ่นเพื่อตอบสนองต่อความต้องการพื้นฐานของชาวชนบทที่มีอัตราการ

เพิ่มประชากรสูงมากขึ้น จนได้มีการจัดประชุมสมัชชาป่าไม้โลกในช่วงทศวรรษที่ 2510 ถึง 2520 ในภูมิภาคต่างๆ อย่างน้อย 3 ประเทศ เริ่มจากประเด็นเรื่อง “ป่าไม้เพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ” จัดที่บัวโนสไอเรส ประเทศบราซิล ในปี พ.ศ. 2515 เรื่อง “ป่าไม้สำหรับประชาชน” จัดที่จาการ์ตา ประเทศอินโดนีเซีย ในปี พ.ศ. 2521 การประชุมเรื่อง “การพัฒนาชนบทและการปฏิรูปการเกษตร” ในปี พ.ศ. 2522 และ “ทรัพยากรป่าไม้เพื่อการพัฒนาอย่างรอบด้าน” จัดที่เม็กซิโก ในปี พ.ศ. 2528 (Pragtong, 1992 อ้างใน อภิชัย พันธเสน, 2539) จากจุดเริ่มต้นดังกล่าว องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) ซึ่งมีบทบาทต่อการกำหนดทิศทาง การป่าไม้ และพัฒนาของโลก ก็ได้ดำเนินการสนับสนุนการจัดการป่าไม้เชิงสังคมไปทั่วโลก ขณะเดียวกัน ธนาคารโลกก็ได้รับลูกต่อโดยมีโครงการด้านป่าเชิงสังคมขึ้น (วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541)

หากมองบริบทของกระแสความคิดทางสังคมโดยเฉพาะเรื่องการจัดการทรัพยากรและการพัฒนาชนบทในช่วงนั้นจะพบว่า กระแสเรื่อง “การพัฒนาชนบท” “การมีส่วนร่วมของประชาชน” “การกระจายอำนาจ” กำลังมีสถานะต่อกระบวนการพัฒนาโดยรวม ทั้งนี้เพราะผลการพัฒนาได้สร้างปัญหาความยากจน การกระจายรายได้ที่ทวีความรุนแรงขึ้นตามลำดับ ซึ่งสัมพันธ์กับสถานการณ์ปัญหาความเสื่อมโทรมของป่าทั่วโลก อันเป็นผลจากการเติบโตของทุนอุตสาหกรรมนิยมตะวันตกตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 18 ที่รัฐแต่ละประเทศได้ใช้ป่าเพื่อการพาณิชย์จนส่งผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมและชนพื้นเมืองจำนวนมาก ประชาชนในประเทศโลกที่สามจึงได้เคลื่อนไหววิพากษ์วิจารณ์แนวคิด องค์ความรู้ และวัตถุประสงค์ในการจัดการป่าที่สร้างปัญหา รวมทั้งพยายามเสนอทางเลือกการจัดการป่าโดยประชาชนเอง จนได้ก่อตัวแนวคิดใหม่ที่มองป่าในมิติเชิงสังคมวัฒนธรรม จากเดิมที่ป่าถูกมองแต่มีมิติทางวิทยาศาสตร์เท่านั้น ในขณะที่รัฐและนักวิชาการป่าไม้เองกลับมองทางออกของการจัดการป่าเป็นเรื่องการปลูกป่า การกันเขตสงวนพื้นที่ป่าเพื่อการพัฒนาเศรษฐกิจและการอนุรักษ์เป็นหลัก

แต่อย่างไรก็ตาม การเอาแนวคิดเรื่องการพัฒนาไปใช้มองป่าขององค์กรพัฒนาอย่าง FAO และธนาคารโลกก็ยังคงเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการพัฒนาที่รัฐยังคงมีบทบาทหลักในการจัดการทรัพยากรเพื่อการเร่งรัดพัฒนาเศรษฐกิจแทนที่จะเป็นการวิพากษ์วิจารณ์อย่างถอนรากถอนโคน ดังจะเห็นได้จากการนิยามป่าชุมชนของ FAO และธนาคารโลก ที่ให้ความหมายป่าชุมชนในฐานะเป็นโครงการของรัฐที่ไปส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ มากกว่าที่จะเป็นการมองเห็นความสำคัญของวัฒนธรรมพื้นบ้านในการจัดการป่าของตนเอง หรือสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรแต่อย่างใด

นิยามของ FAO (1978 อ้างใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541) ป่าชุมชนเป็นกิจกรรมป่าไม้อะไรก็ได้ที่ประชาชนมีส่วนร่วม เช่น การปลูกป่าหรือการจัดการป่าชุมชนประจำหมู่บ้านในท้องที่ซึ่งขาดแคลนไม้ใช้สอยหรือของป่าอย่างอื่น จนกระทั่งรวมถึงการปลูกต้นไม้ในไร่นาหรือสวนปารายย่อยเพื่อขายไม้เป็นรายได้ นอกจากนี้ยังรวมถึงกิจการอุตสาหกรรมในครัวเรือนที่ใช้วัสดุจากป่าเป็นวัตถุดิบ แต่จะไม่รวมกิจการป่าไม้ที่เป็นอุตสาหกรรมขนาดใหญ่ หรือกิจการป่าไม้ที่ประชาชนได้รับผลตอบแทนเพียงเป็นค่าจ้างแรงงานเท่านั้น แต่รวมถึงกิจกรรมของรัฐ หรืออุตสาหกรรมป่าไม้ที่กระตุ้นหรือช่วยกิจการป่าไม้ของชุมชนท้องถิ่น

ส่วนนิยามของธนาคารโลก (1979 อ้างใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541) ก็ไม่แตกต่างกันนัก คือ ป่าสังคมเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการปลูกต้นไม้เพื่อเป็นประโยชน์ใช้สอยสำหรับชาวบ้านเอง กิจกรรมป่าชุมชนดังกล่าวจะรวมถึงการปลูกแปลงไม้ขนาดเล็ก ป่าชุมชนหมู่บ้าน การปลูกต้นไม้ตามถนนหนทาง และการปลูกต้นไม้ตามหัวไร่ปลายนา โดยที่ไม่รวมถึงการปลูกสวนป่าขนาดใหญ่

จากนิยามดังกล่าวเห็นได้ว่า แนวคิดป่าชุมชนของทั้ง 2 หน่วยงาน พัฒนามาจากฐานคิดเรื่องการพัฒนาชนบทโดยการกระทำของรัฐ ที่มองว่าชาวบ้านยากจน ขาดความรู้ จึงมีปัญหาต่อการแก้ปัญหาที่โดยการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกป่าเถื่อน แต่ขณะเดียวกันก็ไม่ได้เชื่อมโยงกับการจัดการป่าของรัฐและเอกชนที่แยกส่วนออกจากหาก หรืออาจกล่าวได้ว่าการวิเคราะห์ปัญหาดังกล่าวอยู่บนพื้นฐานทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลัก ที่มองว่าปัญหาความยากจนเกิดจากการขาดแคลนชาวบ้านมีความต้องการบริโภคไม้ แต่ปัจจัย (Supply) มีความจำกัด หากต้องพึ่งพาธรรมชาติก็จะสร้างแรงกดดันต่อป่า ทางแก้ก็โดยการสร้างปัจจัย (Supply) มากขึ้นโดยส่งเสริมให้ประชาชนปลูกไม้ ในนาม “ป่าชุมชน” เพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

ซึ่งในภาคปฏิบัติการเอง FAO ก็ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญไปพัฒนาโครงการป่าชุมชนในประเทศโลกที่สามให้เกิดขึ้น แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จนัก เนื่องจากฐานคิดที่ว่าประชาชนคือผู้ขาดแคลนรัฐจึงเข้าไปส่งเสริม ทำให้ขาดการมีส่วนร่วมจากประชาชน และการไม่เข้าใจระบบสังคมวัฒนธรรมของชุมชนในการจัดการทรัพยากรเอง ทำให้กรอบคิดยังยึดติดเรื่องการปลูกป่าเพื่อเศรษฐกิจครัวเรือน

เมื่อกลับมามองกระแสความเคลื่อนไหวภาคประชาชน ซึ่งประสบปัญหาจากการจัดการป่า กระแสหลักได้แย่งชิงทรัพยากรจากภาคชนบท อีกทั้งยังเก็บกดปิดกั้นมิให้ชนพื้นเมืองและชุมชนท้องถิ่นมีพื้นที่ในเชิงความคิด ความรู้ ทางเลือกในการจัดการป่าและมีได้ยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการป่า ทำให้เกิดกระแสเคลื่อนไหวต่อต้านของประชาชนในทุกประเทศ เช่น การคัดค้านการสัมปทานไม้ การผลักดันสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรและสร้างวาทกรรมชุมชนผู้อนุรักษ์ และผู้ตกเป็นเหยื่อของการแย่งชิงทรัพยากร ขบวนการเคลื่อนไหวดังกล่าวได้สร้างความท้าทายต่อแนวทางการจัดการป่าของรัฐอย่างมาก ซึ่งความพยายามของ FAO และธนาคารโลกที่เสนอแนวทาง “ป่าสังคม” หรือ “ป่าชุมชน” ในบริบทของการพัฒนา เป็นไปเพื่อการดำรงรักษาแนวทางการพัฒนากระแสหลักโดยรัฐ หรือแนวทางการจัดการป่ากระแสหลัก เพียงแต่เปิดพื้นที่ส่วนน้อยให้แก่คนชายขอบ หรืออ้างความชอบธรรมในการแบ่งผลประโยชน์เพื่อคนจนบ้าง เพื่อมิให้เกิดการเคลื่อนไหวที่ท้าทายล้มระบบการจัดการป่าแบบเดิมเสีย เพราะจะเห็นได้ว่าทั้ง FAO และธนาคารโลก ก็ยังสนับสนุนการจัดการป่าเชิงอุตสาหกรรมและเชิงอนุรักษ์ของภาครัฐเป็นหลัก ยังเสนอแนวทางการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต วัฒนธรรมในการจัดการทรัพยากรของชนพื้นเมือง โดยการสร้างภาพนำกลัวของ “ไร่เลื่อนลอย” หรือ “ไร่หมุนเวียน” อันเป็นระบบการผลิตที่สัมพันธ์กับการจัดการป่าของชุมชนบนที่สูงเพื่อที่จะปรับให้เป็นเกษตรถาวรเชิงการค้าสานเชิงอนุรักษ์ (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2542) หรือการเลี้ยงที่จะไม่กล่าวถึงสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรโดยตรง แต่กล่าวถึงการมีส่วนร่วมของประชาชน (ในระดับที่รัฐกำหนด)

Ketty (1990 อ้างใน วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2541) ได้ชี้ประเด็นว่า แนวคิดขององค์กรระหว่างประเทศและรัฐที่หันมาสนใจเรื่องป่าเพื่อสังคม หรือป่าชุมชนเพื่อที่จะแก้ปัญหาเรื่องการเติบโตของประชากรที่สัมพันธ์กับความต้องการประชาชนในการใช้ไม้ Ketty มีคำถามต่อแนวคิดนี้ว่า จะเป็นไปได้หรือที่รัฐจะปรับเปลี่ยนนโยบายเรื่องป่ารัฐเพื่อประชาชนอย่างแท้จริง ถ้าในเมื่อรัฐและชุมชนท้องถิ่นเองไม่เคยมีการสร้างแนวคิดร่วมกันเกี่ยวกับเรื่องป่า ขณะที่ชุมชนท้องถิ่นพึ่งพาประโยชน์จากป่าทั้งปัจจัย 4 และการผลิต ขณะที่รัฐถือว่าป่าเป็นทรัพย์สินของรัฐเพื่อหาประโยชน์เชิงพาณิชย์ในนามของชาติ แต่กีดกันชุมชนท้องถิ่นในการเข้าถึงทรัพยากร แม้อนุมานว่ามีความตั้งใจดี แต่ขาดความเข้าใจต่อความสัมพันธ์ของชุมชนต่อป่า จึงมีปัญหาในทางปฏิบัติอยู่มาก

อย่างไรก็ตาม ภาคประชาชนในประเทศโลกที่สามเองก็ไม่ได้ตกอยู่ภายใต้กระแส “ป่าชุมชน” ที่ผลักดันโดยหน่วยงานระดับโลกและรัฐ แต่ได้ช่วงชิงการนิยามความหมายของ “ป่าชุมชน” เสียใหม่ โดยผลักดันแนวคิดเรื่องสิทธิชุมชนต่อทรัพยากร ทั้งในมิติเศรษฐกิจ การเมืองและ

วัฒนธรรมที่มีชุมชนเป็นศูนย์กลาง (Community based) และสร้างการต่อรองกับรัฐ ประเด็นเรื่องป่าชุมชนจึงถูกชูขึ้นเป็นยุทธศาสตร์หลักของการทำทนายการพัฒนาหรือการอนุรักษ์ที่รวมศูนย์โดยรัฐ หรือไม่ถูกจำกัดเพียงมิติทางเศรษฐกิจเพียงอย่างเดียว หากแต่เป็นความเคลื่อนไหวทางอุดมการณ์ภาคประชาชนที่จะปรับเปลี่ยนโครงสร้างการจัดการทรัพยากรเสียใหม่ ซึ่งผลของการต่อสู้เชิงวาทกรรมดังกล่าว ก็ได้มีส่วนให้หน่วยงานอย่าง FAO และธนาคารโลกได้พัฒนาแนวคิดป่าชุมชนเข้ามาใกล้เคียงกับภาคประชาชนมากขึ้นในมิติเรื่องวัฒนธรรมและการจัดการ แต่ในมิติทางการเมืองระบบสิทธิ ยังมีความแตกต่างกัน

การจัดการป่าชุมชนนานาชาติ: บทเรียนที่ผ่านการพิสูจน์แล้ว

อย่างที่ทราบ สาเหตุประการหนึ่ง ของการสูญเสียพื้นที่ป่า ก็คือ การใช้ไม้เพื่อผลิตกระดาษ จำนวนมหาศาล โดยในสหรัฐอเมริกา พบว่า ร้อยละ 5 ของจำนวนประชากรในประเทศทั้งหมด มีการใช้กระดาษถึงกว่าร้อยละ 30 ของปริมาณการใช้กระดาษทั่วโลก และในแต่ละปีกลุ่มประเทศที่พัฒนาแล้วมีปริมาณการใช้กระดาษโดยเฉลี่ยถึง 164 กิโลกรัมต่อคน สำหรับประเทศกำลังพัฒนา แม้จะมีปริมาณการใช้กระดาษเฉลี่ยเพียง 18 กิโลกรัมต่อคน แต่คาดว่าปริมาณการใช้กระดาษของโลกจะเพิ่มมากขึ้นเป็นสองเท่าในอีก 50 ปีข้างหน้า (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548) ถึงอย่างนั้น ก็เชื่อว่ากลุ่มประเทศกำลังพัฒนาแล้วจะมีอัตราการทำลายป่าไม้สูงกว่าประเทศกำลังพัฒนา ทั้งนี้ ขึ้นอยู่กับการใช้และการจัดการทรัพยากรป่าไม้ ตัวอย่างเช่น ประเทศในแถบทวีปยุโรป แม้จะมีการใช้ทรัพยากรป่าไม้เชิงพาณิชย์ไปมาก แต่ก็มีมีการปลูกทดแทนและการอนุรักษ์โดยมีกฎหมายที่ควบคุมและระบุเอาไว้อย่างชัดเจน รวมทั้งมีการส่งเสริม สร้างจิตสำนึกอนุรักษ์ป่าให้กับประชาชนอย่างจริงจัง ขณะที่ประเทศกำลังพัฒนากลับประสบปัญหามากกว่า เนื่องจากส่วนใหญ่ประเทศเหล่านี้ รัฐจะรวมศูนย์อำนาจในการจัดการป่าเพียงฝ่ายเดียว ไม่เปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมดูแลจัดการ ทำให้เกิดการสัมปทานป่าไม้ เพื่อนำรายได้เข้าประเทศส่งผลให้เกิดการตัดไม้จำนวนมาก

อย่างไรก็ดี เนื่องจากป่าจำนวนมากของประเทศกำลังพัฒนา คือ ป่าเขตร้อน ที่เต็มไปด้วยความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นแหล่งอาหารและยาที่สำคัญ การหาแนวทางเพื่อดูแลรักษาและฟื้นฟูสภาพป่าจึงเป็นประเด็นที่ได้นำมาพูดคุยกันในหลายเวทีทั้งในระดับโลกและระดับชุมชน โดยที่ผ่านมาการจัดการป่าไม้ในแต่ละประเทศ จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องมีความแตกต่างกันไปตามสภาพสังคมนั้นๆ ทั้งนี้ มีวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน คือ วิธีการจัดการอนุรักษ์ป่าไม้อย่างยั่งยืน

(Sustainable forest management) และเน้นการเข้ามามีส่วนร่วมของชุมชน หรือการให้สิทธิชุมชน ในการจัดการป่าด้วย ในส่วนของรูปแบบการจัดการป่าไม้ในประเทศฟิลิปปินส์นั้น เพิ่มศักดิ์ มักกรากิรมย์ นักวิชาการประจำวิทยาลัยการจัดการสิ่งแวดล้อม กล่าวว่า การจัดการป่าไม้โดยการ ผลักดันเชิงนโยบายนั้นมีความเข้มแข็งมาก แต่ในเชิงปฏิบัตินั้นไม่ประสบผลดีเท่าที่ควร ทั้งนี้ เป็น เพราะกลุ่มนักการเมืองยังคงมีอิทธิพลมาก และอาจใช้เป็นช่องทางเพื่อเปิดทางให้เอกชนเข้าไป สัมปทานป่าได้ โดยมีผลประโยชน์ร่วมกัน (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548)

ส่วนประเทศลาว ก็ประสบปัญหาพื้นที่ป่าไม้ลดจำนวนลงไปมากเช่นกัน ทั้งนี้ เกิดจากการ ให้สัมปทานป่าไม้ โดยข้อมูลเมื่อปี พ.ศ. 2503 ลาวยังมีพื้นที่ป่าปกคลุมอยู่ถึงร้อยละ 60 แต่ใน ระหว่างปี พ.ศ. 2531-2532 กรมป่าไม้สำรวจพื้นที่ป่าโดยภาพถ่ายทางอากาศ และภาพถ่าย ดาวเทียม พบว่า พื้นที่ป่าลดลงเหลือเพียงร้อยละ 47 ปัญหาพื้นที่ป่าไม้ลดจำนวนลงของประเทศลาว อีกสาเหตุหนึ่งมาจากการสร้างเขื่อนด้วย อย่างไรก็ตาม แม้พื้นที่ป่าไม้จะลดลงไปเป็นจำนวนมาก แต่ประเทศลาวก็มีกฎหมายที่ระบุเอาไว้ชัดเจนในเรื่องการอนุญาตให้ประชาชนเข้าไปใช้ประโยชน์ จากป่าได้ เนื่องจากประชาชนลาวยังมีวิถีชีวิตสัมพันธ์อยู่กับความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย เพื่อการยังชีพ เป็นส่วนใหญ่ ขณะที่ไทยยังมีการถกเถียงเกี่ยวกับกฎหมายป่าชุมชน และความไม่ชัดเจนที่จะให้ ประชาชนเข้าไปอาศัยพึ่งพิงพร้อมไปกับการอนุรักษ์ป่าพร้อมกันหรือไม่ (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548)

สำหรับในประเทศพัฒนาแล้ว โดยเฉพาะประเทศทางแถบภาคพื้นยุโรป การจัดการป่าของ ประเทศเหล่านี้ย่อมมีความแตกต่างออกไปจากประเทศกำลังพัฒนา ซึ่งส่วนมากเป็นป่าไม้เขตร้อน เพราะประเทศแถบยุโรปอยู่ในเขตอากาศหนาว และมีป่าไม้ส่วนใหญ่อยู่บริเวณภูเขาสูง อีกทั้ง คุณภาพดินในบริเวณป่าเขาไม่เหมาะสมต่อการเพาะปลูก ดังนั้น พื้นที่ทำการเกษตรกับพื้นที่ป่า จึง ค่อนข้างแบ่งแยกสัดส่วนออกจากกันอย่างชัดเจน ดังนั้นการทำเกษตรกรรมส่วนมากจึงอยู่บริเวณที่ เป็นทุ่งโล่ง ซึ่งเป็นพื้นที่เลี้ยงสัตว์ และใช้ในการเพาะปลูกด้วย ข้อเท็จจริงของจำนวนพื้นที่ป่าใน ประเทศแถบยุโรป แม้มีการตัดไม้ไปเป็นจำนวนมากเพื่อการเศรษฐกิจ แต่ประเทศเหล่านี้มีการวาง แผนการจัดการฟื้นฟูพื้นที่ป่าที่มีประสิทธิภาพและรักษากฎระเบียบได้ดี โดยการวางแผนระยะยาวไปอีก กว่า 100 ปีข้างหน้า ซึ่งนับว่ามีวิสัยทัศน์ยาวไกลเพื่อประโยชน์สูงสุดของคนในประเทศ ยกตัวอย่าง เช่น ในประเทศเดนมาร์กมีแผนการจัดการป่าเรียกว่า ยุทธศาสตร์ในการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติและป่า อื่นๆ ที่มีคุณค่าสำหรับการอนุรักษ์สูงของเดนมาร์ก (Strategy for Natural Forests and Other Forest

Types of High Conservation) โดยมีวัตถุประสงค์เพื่ออนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ อีกทั้ง พ.ร.บ.ป่าไม้ของเดนมาร์กนั้น ยังกำหนดให้ใช้หลักการจัดการป่าแบบอนЕКประสงค์ คือ ให้สามารถ ทำไม้ได้ไปพร้อมกับการอนุรักษ์ป่าธรรมชาติและให้ความสำคัญถึงความเชื่อมโยงระหว่างป่ากับ คน และวัฒนธรรมด้วย (ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์, 2548) จากที่กล่าวมา ทั้งหมด จะเห็นได้ว่า การบริโศทพยกรธรรมชาติของประชากรโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ทรัพยากรป่าไม้นั้น นับว่าจะมีปริมาณเพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง และนำมาซึ่งปัญหาอีกหลายประการ เช่น ความหลากหลายทางชีวภาพถูกทำลาย ระบบนิเวศความสมดุล ภูมิอากาศโลกเปลี่ยนแปลง ฯลฯ สิ่งเหล่านี้ล้วนส่งผลเสียต่อโลกและชีวิตมนุษย์อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ จึงจำเป็นอย่างยิ่งที่ต้อง ดูแลอนุรักษ์ป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน สอดคล้องกับการดำรงชีวิตของมนุษย์ และจะต้อง ผลักดันเป็นวาระของชาติและของโลก ปัจจุบันแนวทางการจัดการป่าไม้อย่างมีประสิทธิภาพและ ยั่งยืนนั้น เป็นที่ยอมรับกันทั่วโลกว่า การให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมดูแลรักษาป่าเป็นแนวทางที่มี ประสิทธิภาพ ทั้งนี้ เนื่องจากคนที่สัมผัสอยู่กับป่ามานาน ย่อมรู้จักการจัดการและดูแลรักษาป่า อย่างเหมาะสม ดังนั้น ถ้าหากรัฐไทยจะได้เรียนรู้ความสำเร็จจากของนานาประเทศ ก็ควรย้อนกลับ มาตระหนักถึงปัญหา และพิจารณาการแก้ไขปัญหายั่งยืน โดยการมองป่าไม้ในประเทศตาม สภาพความเป็นจริง และเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้าไปมีส่วนร่วมจัดการป่า ที่สำคัญคือ ออกกฎหมาย ป่าชุมชนเพื่อรองรับสิทธิของชุมชนในการดูแลรักษาป่าอย่างเป็นรูปธรรม

พัฒนาการแนวคิดป่าชุมชนในประเทศไทย

แนวคิดเรื่องป่าสงวนในเมืองไทยมีจุดเริ่มต้นกลางทศวรรษ 2520 โดยเกิดจากความ เคลื่อนไหวภาคประชาชนในการต่อต้านคัดค้านโครงการพัฒนา และนโยบายการจัดการป่าของรัฐที่ ทำให้ทรัพยากรเสื่อมโทรม และมีผลกระทบต่อประชาชน ซึ่งในส่วนของรัฐเองต่อมา ก็ได้มี แนวคิดเรื่องป่าสงวนขึ้น โดย FAO ได้ส่งผู้เชี่ยวชาญมาร่วมวางหลักสูตรป่าไม้เชิงสังคม (Social Forestry) กับคณะทำงานคณะวนศาสตร์ของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ในปี พ.ศ. 2527 ซึ่งในช่วง นั้นก็ได้เริ่มมีงานศึกษาเกี่ยวกับวนศาสตร์ชุมชนเพื่อเตรียมหลักสูตรหลายชิ้น แต่อย่างไรก็ตาม แนวคิดวนศาสตร์ชุมชน ป่าไม้เชิงสังคม ป่าชุมชน จากคณะวนศาสตร์ ก็ไม่ได้เป็นประเด็นที่มีผล ต่อการกำหนดนโยบายด้านป่าไม้ของรัฐบาลเท่าใดนัก เพราะแนวคิดการจัดการป่ากระแสหลักยัง เน้นเรื่องการทำไม้ของรัฐและเอกชน โดยไม่มีบทบาทของชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมแต่อย่างใด

จนเมื่อ หลาดชาย รมิดานนท์ (2528) ได้ทำการศึกษาเรื่อง “ป่าไม้เพื่อพัฒนาสังคมชนบท” ในปี พ.ศ. 2528 โดยใช้แนวทางสังคมศาสตร์การพัฒนาชนบทและวัฒนธรรมชุมชน เป็นฐานในการวิเคราะห์การจัดการป่า ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นของการนิยามความหมายของป่าและผู้จัดการป่าเสียใหม่ โดยชี้ชัดว่า ป่าชุมชน คือ ป่าที่ชุมชนร่วมกันจัดการเป็นหลัก การจัดการป่าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาชนบท และยังรวมรวมถึงการร่วมมือของชุมชนในการต่อรองกับรัฐ หรือใช้หลักการจัดการของชุมชน โดยชุมชน เพื่อชุมชนและผลประโยชน์ตกอยู่กับชุมชน หากใช้เป็นโครงการของรัฐที่ไปส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกไม้ใช้สอย ทำวนเกษตร หมู่บ้านป่าไม้ ซึ่งยังยึดถือรัฐเป็นผู้นำและผู้เชี่ยวชาญที่ไปชี้นำชาวบ้าน ซึ่งได้ข้อมูลที่แตกต่างจากที่นักวิชาการด้านวนศาสตร์ และ FAO พยายามจะอธิบายไว้ในข้างต้น

งานศึกษาของ หลาดชาย รมิดานนท์ แม้จะเพียงการประมวลแนวคิดจากต่างประเทศ และยังไม่ได้ศึกษาในภาคสนามก็ตาม แต่ก็ได้รับการยอมรับจากแวดวงนักพัฒนาเอกชน ชาวบ้าน นักวิชาการ ที่กำลังประสบปัญหาการรุกรานของรัฐและนายทุนที่เข้าแย่งชิงทรัพยากรป่าของชาวบ้าน โดยการสัมปทานไม้และโครงการของรัฐจำนวนมาก อีกทั้งยังสอดคล้องกับนโยบายป่าไม้แห่งชาติ ปี พ.ศ. 2528 ที่จำแนกป่าเศรษฐกิจ และสนับสนุนการจัดการป่าเชิงพาณิชย์ของเอกชนอย่างชัดเจน ทำให้ขบวนการภาคประชาชนต้องวิพากษ์และเสนอทางเลือกการป่าภาคประชาชนขึ้น

ในส่วนของภาครัฐเองภายหลังจากที่ได้มีการพัฒนาหลักสูตรวนศาสตร์ชุมชนตามแนวทาง FAO กรมป่าไม้เองได้ทำโครงการปลูกไม้ใช้สอยชุมชน ปี พ.ศ. 2530-2532 ภายหลังได้เปลี่ยนชื่อเป็น โครงการพัฒนาป่าชุมชน และได้รับการบรรจุไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 6 (พ.ศ. 2530-2534) (อภิชัย พันธเสน, 2539) นอกจากนี้ก็ได้เริ่มโครงการวนศาสตร์ชุมชนบนที่สูงในประเทศไทย (Thailand Upland Social Forestry Project) ในระหว่างปี พ.ศ. 2532-2536 ซึ่งเป็นโครงการทดลองที่เกิดจากความร่วมมือระหว่างกรมป่าไม้ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นและมหาวิทยาลัยเชียงใหม่ โดยการสนับสนุนของมูลนิธิฟอร์ด ในการศึกษาได้ใช้วิธีการทางป่าไม้สังคมผ่านการดำเนินโครงการของภาครัฐ โดยเน้นการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน โดยมีการใช้เจ้าหน้าที่ประสานงานสนามเป็นสื่อกลางในการติดต่อระหว่างกรมป่าไม้และชุมชนท้องถิ่น โครงการนี้มีพื้นที่วิจัยอยู่หลายแห่งในภาคเหนือและอีสาน ซึ่งส่วนใหญ่พบว่า ความมั่นคงในการถือครองที่ดิน เป็นปัจจัยสำคัญในการจัดการป่าของชาวบ้าน โดยองค์กรท้องถิ่นที่มีแต่เดิมมีบทบาทสำคัญต่อการจัดการ (อภิชัย พันธเสน, 2539)

อย่างไรก็ตาม การดำเนินการวิจัยของกรมป่าไม้ร่วมกับหน่วยงานต่างๆ ต่อเรื่องป่าชุมชนยังไม่มีผลต่อการปรับเปลี่ยนนโยบายใดๆ ทั้งสิ้น จนเมื่อขบวนการเคลื่อนไหวของประชาชนคัดค้านการสัมปทานไม้ยุติไปในปี พ.ศ. 2532 นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการ ได้ลงไปศึกษาสภาพปัญหาป่าไม้กับประชาชน มีการสำรวจและเก็บข้อมูลพื้นที่ที่มีการจัดการป่าโดยชุมชนใน 140 ป่าชุมชนทั่วภาคเหนือ พบว่า ชุมชนท้องถิ่นจำนวนมากมีการรักษาป่าอย่างเข้มแข็งด้วยวิธีการที่หลากหลาย หลายชุมชนมีวิถีประเพณีดั้งเดิม ความเชื่อภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าอย่างลึกซึ้งทำให้ป่ายังคงถูกรักษาอย่างสมบูรณ์ เช่น กลุ่มชาวนาในภาคเหนือและอีสาน กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูง และมีชุมชนไม่น้อยต่อสู้ปกป้องรักษาป่าของตนเองจากการแย่งชิงทรัพยากรของรัฐ นายทุน และคนภายนอก โดยจัดตั้งกฎระเบียบ องค์การการจัดการของตนเองขึ้นมาจัดการป่าโดยอาศัยฐานองค์กรท้องถิ่นที่มีอยู่ กระแสความเคลื่อนไหวเพื่อทางออกต่อการจัดการป่าโดยประชาชนมีส่วนร่วมจึงเด่นชัดขึ้นเป็นขบวนการเคลื่อนไหวป่าชุมชน โดยผลักดันหลักการเรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร จนในที่สุดสามารถผลักดันให้รัฐบาลโดยคณะกรรมการนโยบายป่าไม้แห่งชาติ แต่งตั้งคณะกรรมการพิจารณาแนวทางการดำเนินงานเกี่ยวกับป่าชุมชน ในเดือนพฤษภาคม พ.ศ. 2533 (ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี, 2542)

ในช่วงใกล้เคียงกัน สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร ก็ได้จัดประชุมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ป่าชุมชนและบทบาทของรัฐ” เมื่อวันที่ 19 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2534 โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อลดการบุกรุกทำลายป่า อันมีสาเหตุจากความยากจน (สำนักงานเศรษฐกิจการเกษตร, 2534 อ้างในอภิชัย พันธเสน, 2539) ประกอบกับที่ วุฒิสภา อินทปัญญา และ คณะได้เสนอผลงานวิจัยเรื่อง “**ป่าชุมชนในประเทศไทย**” ต่อคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ เมื่อเดือนมีนาคม พ.ศ. 2534 ซึ่งเป็นงานวิจัยที่จะใช้ประกอบการวางแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535-2539) โดยงานวิจัยนี้ เสนอให้มีการส่งเสริมป่าชุมชนในสามรูปแบบให้แพร่หลาย นั่นคือ ป่าชุมชนแบบอนุรักษ์ ป่าชุมชนแบบเศรษฐกิจ และป่าชุมชนแบบเอนกประสงค์ รายงานดังกล่าวยังเสนอให้ยอมรับชุมชนเข้ามาดำเนินการป่าชุมชนในพื้นที่อนุรักษ์ได้โดยไม่ผิดกฎหมาย เนื่องจากไม่มีพระราชบัญญัติป่าชุมชนรองรับ (อภิชัย พันธเสน, 2539)

แต่กระนั้น ในช่วงปี พ.ศ. 2533-2534 นี้เอง กรมป่าไม้เองก็ได้มีการยกร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้น แต่หลักการและเนื้อหาที่ปรากฏในพระราชบัญญัติดังกล่าวหาใช่การยอมรับสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร แต่เป็นไปตามแนวนโยบายป่าไม้แห่งชาติ พ.ศ. 2528 ที่จำแนกป่าอนุรักษ์และป่าเศรษฐกิจ และแนวทางวนศาสตร์ชุมชนกระแสหลัก ที่นิยามให้ “**ป่าชุมชน**” คือ ป่า

เศรษฐกิจ ในเขตป่าสงวนเท่านั้น เป็นนโยบายส่งเสริมของรัฐต่อประชาชนในการจัดการป่าเศรษฐกิจ ที่ไม่นับรวมป่าอนุรักษ์ หรือไม่นิยามให้ “ป่าชุมชน” มีสถานะเป็นป่าอนุรักษ์ ทำให้ไม่ได้รับการยอมรับจากภาคประชาชน (อภิชัย พันธเสน, 2539)

นอกจากความเคลื่อนไหวภาคประชาชนในการผลักดันเรื่องป่าชุมชนเพื่อให้เกิดการรับสิทธิชุมชนและความพยายามของรัฐในการพัฒนาป่าชุมชนซึ่งมีความหมายที่แตกต่างกันมาก ก็ได้เกิดหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญในการสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนก็คือ ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก (RECOFTC) อันมีฐานะเป็นองค์กรอิสระที่ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) และรัฐบาลประเทศสวิตเซอร์แลนด์ ก่อตั้งในเดือนมีนาคม พ.ศ. 2530 และมีบทบาทสำคัญในการพัฒนาองค์ความรู้เรื่องป่าชุมชน มีการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการหลายครั้งทั้งในระดับการจัดการ และเชิงนโยบาย โดยได้เชิญเจ้าหน้าที่ป่าไม้ และเจ้าหน้าที่กระทรวงเกษตรเข้าร่วม ต่อมาขยายการทำงานทั้งการวิจัยฝึกอบรมและรณรงค์ร่วมกับองค์กรชาวบ้านและ องค์กรพัฒนาเอกชนอย่างใกล้ชิด

ส่วนงานศึกษาทางวิชาการนอกแวดวงราชการนั้น พบว่า งานวิจัยที่มีผลต่อการลบภาพหรือแนวคิดที่รัฐสร้างว่าชาวบ้านเป็นผู้ทำลายป่าเสียสิ้นคือ งานวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า” ของเจมส์คัลด์ ปิ่นทอง ที่ดำเนินการศึกษาในทุกภูมิภาคของประเทศไทย ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2533-2534 เป็นโครงการร่วมมือของกรมป่าไม้ ธนาคารโลก รัฐบาลญี่ปุ่นและคณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ งานวิจัยชิ้นนี้นอกจากจะชี้ให้เห็นถึงนโยบายการพัฒนาและการจัดการป่าที่สร้างปัญหาแล้ว ยังได้พบว่าชุมชนท้องถิ่นมีศักยภาพในการจัดการทรัพยากร ดังนั้นนโยบายของรัฐควรสนับสนุนสิทธิชุมชน (เจมส์คัลด์ ปิ่นทอง, 2535) ถือว่างานวิจัยนี้ได้ส่งผลให้แนวทางป่าชุมชนมีความโดดเด่นมากขึ้น ต่อมาสถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา ร่วมกับเครือข่ายองค์กรพัฒนาเอกชนและนักวิชาการในภาคเหนือและอีสานทำโครงการวิจัย “ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา” โดยเริ่มศึกษาในปี พ.ศ. 2534-2537 พบว่า ฐานความรู้เรื่องป่าชุมชนจากงานวิจัยได้เป็นที่มาของการร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนฉบับประชาชนในปี พ.ศ. 2536 (เสน่ห์ จามริก และ คณะ, 2536) หลังจากนั้นก็ได้มีงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชนออกมาเป็นจำนวนมาก โดยเริ่มเจาะลึกในประเด็นเฉพาะ เช่น เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่น สิทธิการใช้และเข้าถึง แรงจูงใจและประสิทธิภาพ การจัดการเชิงสถาบัน บทบาทต่อการพัฒนาความหลากหลายทางชีวภาพ ขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคม และอื่นๆ เป็นต้น งานวิจัยเหล่านี้ได้เป็นฐานในการวิวาทะเรื่อง “คนกับป่า” และ “ป่าชุมชน” มาโดยตลอด

ต่อมาองค์กรพัฒนาเอกชน องค์กรชาวบ้าน นักวิชาการ ร่วมกับกรมป่าไม้และกฤษฎีกา โดยการประสานงานของคณะกรรมการนโยบายกระจายความเจริญสู่ภูมิภาค ได้ร่วมกันร่าง พระราชบัญญัติป่าชุมชนขึ้นในปี พ.ศ. 2539 และจัดทำประชาพิจารณ์ในปี พ.ศ. 2540 แต่ก็ยังถูก กรมป่าไม้ที่ไม่ยอมรับหลักการสิทธิชุมชนมาตั้งแต่แรกถ่วงเอาไว้จนสภาผู้แทนราษฎรรับรองเมื่อวันที่ 7 พฤศจิกายน พ.ศ. 2544 โดยสาระในร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชน กำหนดกฎเกณฑ์ในการจัดตั้งและการจัดการว่า “ชุมชนที่มีความประสงค์จะขอจัดตั้งป่าชุมชนในท้องถิ่นนั้นให้บุคคล ซึ่งมีอายุตั้งแต่ 18 ปีบริบูรณ์ขึ้นไปจำนวน 50 คนขึ้นไป แต่งตั้งตัวแทนยื่นคำขอเป็นหนังสือต่อ คณะกรรมการป่าชุมชนประจำจังหวัด โดยในคำขอหรือเงื่อนไขในการขอจัดตั้งป่าชุมชนต้อง ประกอบด้วยวัตถุประสงค์ของป่าชุมชน รายชื่อและประวัติของผู้ขอจัดตั้งป่าชุมชน ความเป็นมา ของป่าชุมชนโดยสังเขป แผนการจัดการป่าชุมชนที่แสดงให้เห็นถึงการอนุรักษ์ ใช้สอยและจัดการ ป่าอย่างยั่งยืน โดยในพื้นที่ป่าชุมชนนั้นต้องกำหนดบริเวณเพื่อการอนุรักษ์หรือการใช้สอยป่าชุมชน ด้วย” (โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ, 2547)

ถึงแม้ว่าร่างพระราชบัญญัติป่าชุมชนจะเดินทางมาถึงโค้งสุดท้ายในขั้นตอนการพิจารณา แก้ไขจากกรรมาธิการในสภาผู้แทนราษฎร ผลการพิจารณาจะผ่านหรือไม่ ชุมชนต่างๆ ที่ได้ดูแล ทรัพยากรในท้องถิ่นของตนเองมาตั้งตาแรกก็ยังคงมุ่งมั่นทำหน้าที่ของชุมชนต่อไป เช่นเดียวกับ ป่า ชุมชนน้องใหม่อย่าง **ป่าชุมชนบ้านพุเตย** และอีกหลายแห่งที่กำลังเริ่มลงมือและพัฒนาตนเองอย่าง ไม่หยุดยั้ง ก็ยังคงมุ่งมั่นทำหน้าที่สู่ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนต่อไป

ตารางที่ 2 พัฒนาการของการจัดการป่าชุมชนของประเทศไทย

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ
พ.ศ. 2519	✿ ยุคป่าเต็ง เป็นช่วงที่ป่าไม้ถูกทำลายอย่างหนัก อยู่ในช่วงหลังแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 3
พ.ศ. 2520-2523	✿ การสัมปทานทำไม้ พื้นที่ป่าบกเกือบ 300 ป่า และสัมปทานเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ การทำนา กุ้งในพื้นที่ป่าชายเลน
พ.ศ. 2527	✿ อาจารย์ฉัตรลาชยา รมิดานนท์ พูดเรื่องป่าชุมชนที่ FAO
พ.ศ. 2529	✿ จุดเริ่มต้นไปสู่การจัดการป่าชุมชน มาจากการคัดค้านนโยบายสร้างเขื่อน เช่น คัดค้านการสร้างเขื่อนน้ำโจน คัดค้านการสร้างเขื่อนที่สายบุรีซึ่งเป็นต้นกำเนิดของป่าชุมชนในพื้นที่ 3 จังหวัดภาคใต้
พ.ศ. 2530	✿ มีการจัดตั้งศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิกขึ้น ✿ เกิดแนวความคิดเรื่องภูมิทัศน์
พ.ศ. 2532	✿ ปิดป่า ยกเลิกการสัมปทานป่าไม้ เนื่องจากเกิดเหตุการณ์น้ำท่วมและแผ่นดินถล่มที่กระตุน อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช ✿ มีความขัดแย้งเรื่องการปลูกป่าภาคเอกชน ภาคอีสานมีการรวมตัวเพื่อต่อสู้กับการปลูกยูคาลิปตัส ✿ การรวมตัวของชาวบ้านเพื่อทำป่าชุมชน
พ.ศ. 2533	✿ เกิดโครงการจัดสรรที่ดินทำกินแก่ราษฎรผู้ยากไร้ภาคอีสานขึ้น โดยรัฐบาลจัดที่ดินทำกินให้กับเกษตรกรผู้ยากไร้ ด้วยการเอาคนออกจากป่า โครงการนี้ทำให้เกิดการทำป่าชุมชนขึ้นมา เพราะชาวบ้านไม่ต้องการย้ายออกจากป่า และทำป่าชุมชนเพื่อพิสูจน์ว่าคนอยู่ร่วมกับป่าได้ ✿ มีความขัดแย้งเรื่องสวนป่าภาคเอกชน ก่อให้เกิดความเคลื่อนไหวเรื่องป่าชุมชนในภาคเหนือ
พ.ศ. 2536	✿ โครงการของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์กำหนดนโยบายหลัก 4 ข้อ คือ 1) การขยายพื้นที่อนุรักษ์ให้ครอบคลุมป่าสงวนแห่งชาติทุกแห่ง ให้ประกาศเป็นป่าอนุรักษ์ทั้งหมด 2) การปฏิรูปที่ดินในป่าเสื่อมโทรม 3) โครงการปลูกป่าถาวรเฉลิมพระเกียรติ 4) โครงการสนับสนุนปลูกป่าภาคเอกชน ภาคใต้มีการตัดไม้ในป่าธรรมชาติ เพื่อนำพื้นที่ไปปลูกไม้กระถินเทพา เป็นเหตุการณ์หนึ่งที่ทำให้เกิดความขัดแย้งและกระตุ้นให้เกิดการรวมตัวของชาวบ้าน

ตารางที่ 2 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ
พ.ศ. 2540	❖ วิกฤตเศรษฐกิจฟองสบู่แตก ชาวบ้านกลับคืนสู่ชนบท หากินทุกอย่างกับทรัพยากรป่า จนชาวบ้านบางกลุ่มรวมตัวกันจัดการป่า เช่น มีการจัดการหน่อไม้ เพราะถ้าไม่จัดการ ทรัพยากรธรรมชาติก็อยู่ไม่ได้ จึงเกิดป่าชุมชนขึ้นหลายแห่ง เพราะป่าช่วยบรรเทา วิกฤตการณ์ได้ ❖ มีรัฐธรรมนูญฉบับประชาชน อนุสัญญาความหลากหลายทางชีวภาพ ซึ่งมีผลคือ มีการกล่าวถึงเรื่องสิทธิของชนเผ่า การใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ามาจัดการป่า แต่ผลเสีย คือ ไม่เห็นด้วยกับการที่ชาวบ้านเข้าไปจัดการป่า เพราะความหลากหลายทางชีวภาพ เป็นผลประโยชน์ของชาติจึงไม่สนับสนุนให้ชาวบ้านจัดการป่านั้น ❖ มีการประชุมสุดยอดสหประชาชาติด้านการพัฒนาที่ยั่งยืน มองการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติเป็นก้อนหินสามเส้าที่ต้องมองปัญหาทางสังคม ปัญหาเศรษฐกิจ ปัญหาความยั่งยืนเกิดผลดีต่อการจัดการป่าชุมชนว่าดูความต้องการของชุมชนและส่งผล ความยั่งยืนของชุมชน ❖ เกิดกองทุน SIF ช่วยเหลือชุมชน ช่วยให้คนภายนอกรู้จักป่าชุมชนดีๆ หลายแห่งด้วยงบประมาณจากกองทุน เช่น บ้านเปร็ดใน ❖ มีปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเกิดขึ้น มีชุมชนที่จัดการป่าชุมชนบางแห่งเริ่มสนใจเรื่องการเกษตรที่ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติ
พ.ศ. 2546	❖ กระแสทุนนิยม และเหตุการณ์ความไม่สงบทางภาคใต้ ทำให้กิจกรรมป่าชุมชนบางแห่งหยุดชะงัก ชาวบ้านไม่สามารถรวมกลุ่มเข้าไปทำกิจกรรมในป่าบางแห่ง
พ.ศ. 2550	❖ รัฐธรรมนูญ ปี พ.ศ. 2550 มีการพูดถึงสิทธิของชาวบ้าน ❖ พ.ร.บ.ป่าชุมชนยังคงมีความขัดแย้งกันจนถึงทุกวันนี้
พ.ศ. 2551-ปัจจุบัน	❖ การสนับสนุนจากมูลนิธิฟอร์ด ที่เข้ามาสนับสนุนด้านการทำงานป่าชุมชนในประเทศไทย หลายสถาบันไม่ว่าจะเป็นองค์กรพัฒนาเอกชน หรือองค์กรอื่นๆ ได้ลงมาสนับสนุนชุมชนในการจัดการป่าอย่างเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้นจนถึงปัจจุบันนี้

ที่มา: ดัดแปลงจาก สมศักดิ์ สุขวงศ์ (2551: 11-14)

ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนในบริบทไทย

จากการศึกษาของ เตือนใจ โก้สกุล และ อรุณี จันทรสนิท (2552) พบว่า การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนจำเป็นต้องอยู่บนแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน บนพื้นฐานองค์ประกอบ 3 ประการที่เท่าเทียมกัน ได้แก่ 1) ความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมและชีววิทยา (Environment and Biology

Sustainability) 2) ความยั่งยืนด้านเศรษฐกิจ (Economics Sustainability) และ 3) ความยั่งยืนด้านสังคม (Social Sustainability)

ดังนั้นการจัดการป่าควรเป็นไปเพื่อตอบสนองความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันและอนาคต ทางด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม รวมทั้งวัฒนธรรมและจิตใจ นอกจากนี้สนับสนุนการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ในลักษณะที่ยั่งยืนแล้ว ยังต้องขยายบริเวณพื้นที่ที่ได้รับการคุ้มครอง (protected areas) ออกไป เพื่อรักษาป่าไม้บางชนิดเอาไว้ อันจะเป็นประโยชน์ในการคุ้มครองระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพ สภาพภูมิประเทศ และถิ่นพำนักอาศัยของสัตว์ป่า การคุ้มครองป่าเพื่อคุณค่าทางสังคมและจิตใจ รวมทั้งเป็นถิ่นอาศัยดั้งเดิมของชนพื้นเมืองผู้อาศัยอยู่ในป่าและชุมชนท้องถิ่นต่างๆ หากมองไปข้างหน้าให้ไกลเพื่อพยายามผสมผสานให้เกิดการเชื่อมโยงระหว่างภูมิปัญญาท้องถิ่นกับการโครงการเชิงปฏิบัติการที่มีการเชื่อมโยงของสาขาต่างๆ เช่น เรื่อง วัฒนธรรม คุณธรรมสิ่งแวดล้อม และการพัฒนาเข้าด้วยกัน เช่น การอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรป่าเพื่อนำไปสู่การเกิดความหลากหลายทางชีวภาพ โดยให้ชุมชนท้องถิ่น และผู้เกี่ยวข้องอื่นๆ เข้าร่วมโครงการด้วยความจริงใจใน Agenda 21 ของ UNCED ได้กล่าวถึงความรู้ท้องถิ่นไว้ว่า ควรสนับสนุนให้ชุมชนท้องถิ่นดั้งเดิมรักษาประเพณี วิถีชีวิต และองค์ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เอื้อต่อการอนุรักษ์ (ดอนปู่ตา การบวชป่า ต้นสะเดาผสมนาข้าว ต้นตาลผสมนาข้าว) และการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าได้อย่างยั่งยืน (UN Conference on Environment and Development, 2006) ด้วยเหตุนี้ การสนับสนุนและให้โอกาสชาวบ้านได้แสดงความคิดเห็น และวิเคราะห์ปัญหาร่วมกันจากหน่วยงานทั้งจากภาครัฐและเอกชนหลายๆ ฝ่าย เพื่อให้เขาได้แสดงบทบาทของตนเอง สิ่งที่ต้องคำนึงถึงอีกอย่างคือ การปลูกฝังวัฒนธรรมที่ทำให้เกิดความเข้าใจถึงแก่นแท้ของความเป็นป่า ความสำคัญของป่าไม้ ความสมดุลของธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และความสำคัญและการจัดการป่าควรเริ่มต้นกับเยาวชนในการเรียนรู้พื้นฐานด้วยสื่อที่เหมาะสมกับวัย (เตือนใจ ไก่สกุล และ อรุณี จันทรสุนท, 2552)

กระบวนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม (2540) ได้กล่าวไว้ในนโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540 – 2559 ถึงแนวทางในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาประเทศอย่างยั่งยืน เสริมสร้างคุณภาพชีวิตของประชาชน ว่าผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วม

คือ ภาวการณ์พัฒนา หรือในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ใช้คำว่า พหุภาวการณ์ ซึ่งก็มีความหมายถึง ทุกภาคส่วนในสังคมหรือชุมชน หรือผู้ที่ทั้งมีส่วนได้และส่วนเสียผลประโยชน์จากกิจกรรมการพัฒนาต่างๆที่เกิดขึ้นในชุมชน ประกอบด้วย หน่วยงานของรัฐบาลทั้งส่วนกลางและส่วนท้องถิ่น ภาคประชาชน องค์กรเอกชน(NGOs)และบริษัทห้างร้านต่างๆ ในชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องชุมชนที่สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2550) และสำนักมาตรฐานการศึกษาและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา (2545) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชน ที่ประกอบด้วย ประชาชนในชุมชน สถาบันในชุมชน ฝ่ายบริหารชุมชน องค์กรท้องถิ่น หน่วยงานของรัฐ ประชาสังคมนอกชุมชน ตลอดจนทรัพยากรต่างๆ ในชุมชน และสอดคล้องกับงานวิจัยของ อานันท์ กาญจนพันธุ์ (2549: 219) ที่กล่าวว่า ชุมชน เป็น “หน่วยทางสังคม” ที่มีนัยสำคัญในฐานะเป็นผู้ถือสิทธิ์หรือเจ้าของทรัพยากร ดังนั้น จึงถือว่าชุมชนเป็นผู้ที่น่าจะได้รับการส่งเสริมให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการกับทรัพยากรชุมชนด้วยตนเอง

การมีส่วนร่วมจะมีความหมายอย่างไรควรจะต้องพิจารณาที่กรอบแนวคิด เป้าหมายหรือกระบวนการของการพัฒนาแต่ละงาน แต่โดยทั่วไปมีผู้ให้แนวคิดและทฤษฎีของเรื่องการมีส่วนร่วมไว้หลากหลายโดยเฉพาะแนวคิดในด้านความหมาย ความสำคัญ รูปแบบและปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วม ตลอดจนมีการเสริมเนื้อหาให้สมบูรณ์เกี่ยวกับการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ดังนี้

การมีส่วนร่วมเป็นรากฐานที่สำคัญในกระบวนการตัดสินใจด้านการพัฒนาและเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการบริหารจัดการที่ดีโดยผ่านการเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ได้มีระดับการรับรู้ถึงปัญหาที่เกิดขึ้น การหาวิธีการแก้ปัญหาโดยต้องร่วมคิด ตัดสินใจและวางแผน ตลอดจนการปฏิบัติตามกิจกรรมการพัฒนาหรือโครงการพัฒนาต่างๆ มีการติดตามและประเมินผลตลอดจนการบำรุงรักษา ในการพัฒนาสังคม ชุมชนหรือองค์กรให้บรรลุตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ (สุวิภา ไพรีพินาศ, 2546) ส่วน นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547) ได้กล่าวเสริมว่า การมีส่วนร่วมจะต้องเริ่มต้นตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายของโครงการพัฒนา ส่วนข้อค้นพบจากงานวิจัยของ ธรรมจรรย์ ดุลยธำรง (2546) ได้เสริมว่า การมีส่วนร่วมยังเป็นกระบวนการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กรและยังเป็นการลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ ทั้งนี้เพราะ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมนอกจากจะเป็นการร่วมรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากโครงการพัฒนาและการมีส่วนร่วมแล้ว ยังต้องมีส่วนในการระดมทุนหรือทรัพยากรธรรมชาติ ซึ่งในส่วนนี้อาจจะก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นได้ในการแย่งชิงทรัพยากรที่มีอยู่อย่างจำกัดและการได้รับ

ผลกระทบการกิจกรรมการพัฒนา ทั้งผลกระทบเชิงบวกและผลกระทบเชิงลบ โดยผลกระทบเชิงลบอาจจำเป็นต้องได้รับการชดเชย ด้วยเหตุนี้จึงสนับสนุนกับคำกล่าวในข้างต้นที่ว่า การมีส่วนร่วมก่อให้เกิดความพึงพอใจกับทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กรและช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้

นอกจากนี้ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547) ยังกล่าวถึงความสำคัญของการมีส่วนร่วมไว้ว่า การมีส่วนร่วมเป็นส่วนสำคัญในกระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่ง นันทวัฒน์ บรรณานันท์ และ แก้วคำ ไกสรพงษ์ (2544) ได้กล่าวเสริมว่า การมีส่วนร่วมจะช่วยให้ประชาชนและภาคส่วนต่างๆ รู้สึกว่าตนเองมีส่วนที่เป็นประโยชน์และมีส่วนได้ส่วนเสียในกิจกรรมหรือโครงการพัฒนา และยังถือว่าเป็นส่วนประกอบของกระบวนการประชาธิปไตยด้วย สามารถนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน ส่วน วันชัย วัฒนศัพท์ (2544: 25-28) และ สำนักมาตรฐานการศึกษาและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา (2545) ก็มีความเห็นสอดคล้องกับทั้งสามท่านที่กล่าวข้างต้น โดยสรุปและขยายความความสำคัญของการมีส่วนร่วมออกเป็น 8 ประการ คือ 1) เป็นการเพิ่มคุณภาพและน้ำหนักของการตัดสินใจ เพราะมาจากความคิดเห็นของทุกภาคส่วน 2) ช่วยสร้างฉันทามติในสังคม ชุมชนหรือองค์กร เพราะการมีส่วนร่วมสามารถช่วยสร้างข้อตกลงที่มั่นคงและยั่งยืนได้ 3) ช่วยลดค่าใช้จ่ายและการสูญเสียเวลา ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมจะมีขั้นตอนที่ชัดเจนในการระดมทุนและทรัพยากรธรรมชาติ จึงสามารถช่วยลดค่าใช้จ่ายได้ และสืบเนื่องมาจากการมีส่วนร่วมสามารถช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ จึงส่งผลให้ไม่เกิดการสูญเสียเวลาไปกับการรับผลกระทบจากกิจกรรมการพัฒนา 4) เพิ่มความง่ายต่อการนำกิจกรรมการพัฒนาไปสู่การปฏิบัติ เพราะทุกภาคส่วนมีส่วนรับรู้รายละเอียดของกิจกรรมตั้งแต่ต้น 5) ช่วยหลีกเลี่ยงการเผชิญหน้าในกรณีที่มีความขัดแย้งที่รุนแรง ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมได้คำนึงถึงความพึงพอใจของทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ทั้งผู้ที่ได้รับประโยชน์และผู้เสียประโยชน์ที่ควรได้รับการชดเชย 6) ช่วยดำรงไว้ซึ่งความน่าเชื่อถือและชอบธรรม เพราะการมีส่วนร่วมถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการประชาธิปไตย จึงน่าจะทำให้เชื่อถือได้ว่าเป็นผลมาจากคนส่วนใหญ่โดยไม่ละเลยคนส่วนน้อย 7) ช่วยคาดคะเนความห่วงกังวลของประชาชนและความคาดหวังของสาธารณชน ทั้งนี้เพราะในกระบวนการมีส่วนร่วมจะมีจุดเริ่มต้นที่การสำรวจปัญหา รับรู้สภาพปัญหา ร่วมหาวิธีแก้ปัญหา สู่การตัดสินใจและวางแผน จึงทำให้ทุกภาคส่วนทราบถึงประเด็นในข้อนี้ และมีความพยายามสร้างกิจกรรมที่นำไปสู่เป้าหมายที่วางไว้ และ 8) ช่วยพัฒนาความเชี่ยวชาญและความคิดสร้างสรรค์ของภาคส่วนต่างๆ ในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ทั้งนี้เพราะการมีส่วนร่วมนับได้ว่าเป็นเวทีที่เปิดโอกาสให้เข้ามามีส่วน

ร่วมในกิจกรรมต่างๆทุกกิจกรรมของโครงการพัฒนา ทุกภาคส่วนจึงสามารถเข้ามามีบทบาทตามศักยภาพของตนเองได้ในทุกขั้นตอนหรือกิจกรรมตั้งแต่เริ่มต้นจนถึงสิ้นสุดโครงการพัฒนา

จากที่กล่าวในข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า การมีส่วนร่วมมีความสำคัญ คือ เป็นการสร้างความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในสังคม ชุมชนหรือองค์กร ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ก่อให้เกิดการจัดการที่ดี นำไปสู่การบรรลุวัตถุประสงค์ตามที่ภาคส่วนต่างในสังคม ชุมชนหรือองค์กรคาดหวังได้อย่างมีประสิทธิภาพ จนก่อให้เกิดความพึงพอใจแก่ทุกภาคส่วนและช่วยลดความขัดแย้งที่อาจจะเกิดขึ้นได้ เป็นกระบวนการที่ส่งเสริมวิถีแห่งประชาธิปไตย และท้ายที่สุดจะนำไปสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในสังคม ชุมชนหรือองค์กรมีลักษณะหรือรูปแบบที่แตกต่างกันไป ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับลักษณะกิจกรรมหรือโครงการพัฒนาที่เข้าสู่สังคม ชุมชนหรือองค์กร ตลอดจนลักษณะของปัญหาหรือความต้องการของสังคม ชุมชนหรือองค์กรนั้นๆ และคุณลักษณะของสมาชิกในสังคม ชุมชนหรือองค์กรด้วย ก่อนที่จะเจาะลึกลงไปถึงรูปแบบ ลักษณะการมีส่วนร่วม และแนวทาง/กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของพหุภาคีเพื่อสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม ขอดำเนินถึงแนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วมก่อนเพื่อใช้เป็นฐานคิดและการอธิบายทำความเข้าใจประเด็นต่างๆ ต่อไป

แนวคิดและทฤษฎีการมีส่วนร่วม

มนุษย์เป็นสัตว์สังคมที่อยู่รวมกันเป็นกลุ่มเป็นพวก การอยู่รวมกันของมนุษย์ส่วนใหญ่เป็นการอาศัยพึ่งพาซึ่งกันและกัน ไม่สามารถจะทำกิจกรรมทุกอย่างได้ด้วยตนเอง ทั้งนี้เพราะข้อจำกัดทางด้านชีววิทยาและทางเศรษฐกิจ การมีส่วนร่วมของสมาชิกในกลุ่มเป็นความเกี่ยวข้องในด้านจิตใจและอารมณ์ของบุคคลที่มีต่อกิจกรรมของกลุ่มและเป็นตัวกระตุ้นให้ทำงานได้สำเร็จตามเป้าหมาย การมีส่วนร่วมหากมองในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา จะเป็นกระบวนการที่ทุกภาคส่วนในสังคมเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่ต้นจนถึงสิ้นสุดกระบวนการ ได้แก่ การวิเคราะห์ชุมชน การวางแผน การตัดสินใจ การดำเนินงาน การบริหารจัดการ การติดตามและประเมินผล ตลอดจนการจัดสรรผลประโยชน์ที่เกิดขึ้น หากมองในลักษณะที่เป็นนัยทางการเมือง นับเป็นการเปลี่ยนแปลงกลไกในการพัฒนา จากการพัฒนาโดยภาครัฐมาเป็นการพัฒนาที่ภาคประชาชนในชุมชนมีบทบาทหลัก การมีส่วนร่วมของชุมชนจึงเป็น การคืนอำนาจ (Empowerment) ในการกำหนดการพัฒนาให้ชุมชน นับเป็นการพัฒนาขีดความสามารถของชุมชนในการจัดการควบคุม

การใช้และกระจายทรัพยากรธรรมชาติและปัจจัยการผลิตที่มีอยู่ในชุมชน เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการดำรงชีพทางเศรษฐกิจและสังคม นอกจากนี้ Rose (อ้างใน สานิตย์ บุญชู, 2527: 7) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการมีส่วนร่วมไว้ดังนี้ การมีส่วนร่วมต้องอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพในการตัดสินใจว่าจะเลือกในการมีส่วนร่วมหรือไม่ ที่สำคัญคือจะต้องไม่มีใครเป็นนายใครหรือเป็นนายเหนือชีวิตใคร และกระบวนการมีส่วนร่วมนั้นต้องอยู่บนพื้นฐานของความเสมอภาคและสามารถพึ่งพาตนเอง ซึ่งจะทำให้เกิดความรับรู้ในความสำคัญของการมีส่วนร่วมของตนเอง

อकिन รพีพัฒน์ (2547) ได้กล่าวถึงทฤษฎีการมีส่วนร่วม 5 ทฤษฎี ซึ่งสรุปได้ดังนี้

1. ทฤษฎีการจูงใจมวลชน (Mass Persuasion) การจูงใจ หมายถึงการใช้คำพูดหรือการเขียน เพื่อมุ่งให้เกิดความเชื่อถือและกระทำ ซึ่ง การเกลี้ยกล่อมมีประโยชน์ในการแก้ไขปัญหาการขัดแย้งในการปฏิบัติงานและถ้าจะทำให้เกิดผลดีผู้เกลี้ยกล่อมจะต้องมีศิลปะในการสร้างความสนใจในเรื่องที่จะเกลี้ยกล่อมให้เข้าใจแจ่มแจ้งให้เกิดศรัทธาตรงกับความต้องการของผู้เกลี้ยกล่อม โดยเฉพาะในเรื่องของความต้องการของคนตามหลักทฤษฎีของ Maslow ที่เรียกว่า ลำดับขั้นตอนของความต้องการ (Hierarchy of needs) คือ ความต้องการของคนเป็นไปตามลำดับจากน้อย ไปหา มาก มีทั้งหมด 5 ระดับ ดังนี้คือ ความต้องการทางด้านสรีระวิทยา (Physiological Needs) เป็นความต้องการขั้นพื้นฐานของมนุษย์ (Survival needs) ได้แก่ ความต้องการในเรื่องอาหาร น้ำ เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย ยารักษาโรค และความต้องการทางเพศ เป็นต้น ความต้องการความมั่นคงปลอดภัยของชีวิต (Safety and Security Needs) ได้แก่ ความต้องการที่จะอยู่อย่างมีความปลอดภัย จากการถูกทำร้ายร่างกายหรือถูกขโมยทรัพย์สินหรือความมั่นคงในการทำงาน และการมีชีวิตอยู่อย่างมั่นคงในสังคม ความต้องการทางด้านสังคม (Social Needs) ได้แก่ ความต้องการความรัก ความต้องการที่จะให้สังคมยอมรับว่าตนเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ความต้องการจะมีเกียรติยศชื่อเสียง (Self Esteem Needs) ได้แก่ ความภาคภูมิใจความต้องการดีเด่นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งที่จะให้ได้รับการยกย่องจากบุคคลอื่น ความต้องการด้านนี้ เป็นความต้องการระดับสูงที่เกี่ยวกับความมั่นใจในตัวเองในเรื่องของความรู้ ความสามารถ และความสำคัญของบุคคล ความต้องการความสำเร็จแห่งตน (Self Actualization Needs) เป็นความต้องการในระดับสูง ซึ่งเป็นความต้องการที่อยากจะทำให้เกิดความสำเร็จในทุกสิ่งทุกอย่าง ตามความนึกคิดของตนเองเพื่อพัฒนาตนเองให้ดีที่สุดเท่าที่จะทำได้ ความต้องการนี้จึงเป็น ความต้องการพิเศษของบุคคล (Self-Actualization Needs) ที่จะพยายามผลักดันชีวิตของตนเองให้เป็นไปในแนวทางที่ดีที่สุดในอนาคตหวังไว้

จากทฤษฎีดังกล่าวพอสรุปได้ว่า การเกลี้ยกล่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมได้ โดยเฉพาะถ้าการเกลี้ยกล่อมนั้นเป็นเรื่องที่ตรงกับความต้องการขั้นพื้นฐาน ที่เกิดความพึงพอใจของมนุษย์แล้วก็จะย่อมจะส่งผลให้เกิดการมีส่วนร่วมได้ในที่สุด

2. ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ (National Moral) คนเรามีความต้องการทางกายและใจ ถ้าคนมีขวัญดีผลการทำงานก็จะสูงตามไปด้วย แต่ถ้าขวัญไม่ดีผลงานก็จะต่ำไปด้วย ทั้งนี้เนื่องจากขวัญเป็นสถานการณ์ทางจิตใจที่แสดงออกในรูปพฤติกรรมต่างๆ นั่นเอง การจะสร้างขวัญให้ดีต้องพยายามสร้างทัศนคติที่ดีต่อผู้ร่วมงาน เช่น การไม่เอาใจเอาเปรียบ ให้ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับงาน เปิดโอกาสให้แสดงความคิดเห็น เป็นต้น และเมื่อใดก็ตามถ้าคนงานมีขวัญดีจะเกิดมีความสำนึกในการรับผิดชอบ อันจะเกิดผลดีแก่หน่วยงานทั้งในส่วนที่เป็นขวัญส่วนบุคคลและขวัญของกลุ่ม ดังนั้น จะเห็นได้ว่าขวัญของคนเราเป็นสิ่งสำคัญ โดยเฉพาะคนมีขวัญที่ดีนั้นย่อมเป็นปัจจัยหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ได้เช่นกัน

3. ทฤษฎีการสร้างความรู้รักชาตินิยม (Nationalism) ปัจจัยประการหนึ่งที่จะนำไปสู่การมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้รักชาตินิยมให้เกิดขึ้นซึ่ง หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวเองที่จะอุทิศหรือเน้นคำนิยมเรื่องผลประโยชน์รวมของชาติ มีความพอใจในชาติของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดีผูกพันต่อท้องถิ่น

4. ทฤษฎีการสร้างผู้นำ (Leadership) การสร้างผู้นำจะช่วยให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจ เพื่อบรรลุเป้าหมาย หรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยของการรวมกลุ่มคน จูงใจคนไปยังเป้าหมายประสงค์ โดยทั่วไปแล้วผู้นำอาจจะมีทั้งผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (Positive Leader) ผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (Dynamic Leader) และผู้นำทางไม่ดี คือ ไม่มีผลงานสร้างสรรค์ที่เรียกว่าผู้นำนิเสธ (Negative Leader) ผลของการให้ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงาน อย่างมีขวัญ งานมีคุณภาพ มีความคิดสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดีย่อมจะนำไปสู่การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดี นั่นเอง

5. ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบทางการบริหาร (Administrative and method) การใช้ระบบบริหารในการระดมความร่วมมือ เป็นวิธีหนึ่งที่ยากเพราะใช้กฎหมาย ระบบระเบียบ แบบแผนเป็นเครื่องมือในการดำเนินการ แต่อย่างไรก็ตามผลของความร่วมมือยังไม่มีระบบใดที่ดีที่สุดในเรื่องการใช้การบริหารเพราะธรรมชาติของคน ถ้าทำงานตามความสมัครใจอย่างตั้งใจ ไม่มีใครบังคับก็

จะทำงานด้วยความรัก แต่ถ้าไม่ควบคุมเลยก็ไม่เป็นไปตามนโยบายและความจำเป็นร่วมมือของรัฐ เพราะการใช้ระบบบริหารเป็นการให้ปฏิบัติตามนโยบายเพื่อให้บรรลุถึงเป้าหมาย

ทั้งห้าทฤษฎีที่กล่าวมาในข้างต้น นับเป็นฐานคิดเบื้องต้นร่วมกับแนวคิดทางด้าน สิ่งแวดล้อมที่จะนำมาใช้ในการทำความเข้าใจชุมชน ผู้การหารูปแบบกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

รูปแบบและขั้นตอนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วมในลักษณะที่เป็นกระบวนการของการพัฒนา โดยให้ประชาชนมีส่วนร่วม ในกิจกรรมต่าง ๆ นั้น มีรูปแบบการมีส่วนร่วมที่พบเห็นทั่วไป 3 รูปแบบ คือ 1) การมีส่วนร่วมแบบ ขาขอบ (Marginal Participation) เป็นการมีส่วนร่วมที่เกิดจากความสัมพันธ์เชิงอำนาจที่ไม่เท่า เทียมกัน ฝ่ายหนึ่งรู้สึกด้อยอำนาจกว่าหรือมีทรัพยากรหรือความรู้ด้อยกว่า 2) การมีส่วนร่วมแบบ บางส่วน (Partial Participation) รัฐเป็นผู้กำหนดนโยบายลงมาว่าต้องการอะไร โดยที่รัฐไม่รู้จัก ความต้องการของประชาชน ดังนั้นการมีส่วนร่วมก็เพียงแสดงความคิดเห็นในการดำเนินกิจกรรม บางส่วนเท่านั้น และ 3) การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) เป็นการมีส่วนร่วมในทุก ขั้นตอนตั้งแต่การค้นหาและกำหนดปัญหา ความต้องการ การตัดสินใจในแนวทางการแก้ปัญหา และความเท่าเทียมกันของทุกฝ่าย (สำนักมาตรฐานการศึกษา และสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา, 2545: 112-115) ซึ่งคล้ายคลึงกับที่ Cohen and Uphoff (1980: 324-328) ได้รวบรวมรูปแบบของการมีส่วนร่วมไว้ 3 รูปแบบ ดังนี้ 1) การมีส่วนร่วมแบบเป็นกันเอง (spontaneous) ซึ่งเป็นการอาสาสมัคร หรือ การรวมตัวกันเองเพื่อแก้ปัญหาของตัวเอง เป็นการกระทำที่ไม่ได้รับความช่วยเหลือจากภายนอกซึ่ง นับเป็นรูปแบบที่เป็นเป้าหมาย 2) การมีส่วนร่วมแบบชักนำ (induced) เป็นการเข้าร่วมโดยความ ต้องการ ความเห็นชอบหรือการสนับสนุนโดยรัฐบาลซึ่งเป็นรูปแบบที่เป็นลักษณะทั่วไปของ ประเทศกำลังพัฒนา และ 3) การมีส่วนร่วมแบบบังคับ (coercive) เป็นผู้มีส่วนร่วมภายใต้การ ดำเนินการตามนโยบายของรัฐ ภายใต้การจัดการของเจ้าหน้าที่ของรัฐ หรือโดยการบังคับโดยตรง รูปแบบ จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า เราสามารถพบรูปแบบการมีส่วนร่วมทั้งสามรูปแบบใน หน่วยงาน องค์กรหรือชุมชนทั้งนี้ขึ้นอยู่กับบริบทของแต่ละหน่วยงาน องค์กรหรือชุมชน แต่ รูปแบบที่นำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน เป็นไปตามหลักประชาธิปไตยแล้วน่าจะเป็นรูปแบบ การมีส่วนร่วมแบบสมบูรณ์ (Full Participation) และการมีส่วนร่วมแบบเป็นกันเอง (spontaneous) หรือ อาจจะเป็นรูปแบบเชิงบูรณาการ

จากการศึกษาวิจัยของ สุนีย์ มัลลิกะมาลย์ (2528) เกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของชุมชน ในโครงการการพิทักษ์รักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมต่างๆ ของประเทศไทย พบว่า มี 2 ระดับ คือ การมีส่วนร่วมในระดับต่ำ หมายถึงหน่วยงานรัฐเป็นฝ่ายริเริ่ม ตัดสินใจให้มีโครงการขึ้นมาแล้วเห็นสมควรให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินการด้วย จึงได้แจ้งและมอบหมายให้ชุมชนดำเนินการ การมีส่วนร่วมในระดับนี้จึงมีลักษณะเป็นเป็นการสั่งการจากรัฐสู่ประชาชน (top-down approach) ซึ่งเป็นการมีส่วนร่วมที่มีได้เกิดจากความต้องการของชุมชน ชุมชนไม่เห็นความสำคัญ และการมีส่วนร่วมในระดับสูง หมายถึง ชุมชนเป็นฝ่ายคิดริเริ่ม ตัดสินใจและดำเนินโครงการนั้นๆ (bottom-up approach) การมีส่วนร่วมในระดับนี้น่าจะเป็นการมีส่วนร่วมที่มีประสิทธิภาพสูง แต่ก็มีปัญหาอีกเช่นกัน คือ การดำเนินการในบางครั้งยังจำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ (สุนีย์ มัลลิกะมาลย์, 2545) จะเห็นการมีส่วนร่วมทั้งสองระดับที่กล่าว ถือว่ายังไม่เป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง ยังขาดการร่วมมือร่วมใจของภาคส่วนต่างๆ ในชุมชน จึงไม่อาจนำมาใช้กับกิจกรรมการสร้าง ความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมได้ ทั้งนี้ เพราะการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนจะสามารถดำเนินการได้อย่างมีประสิทธิภาพ ก่อให้เกิดการพัฒนาที่ยั่งยืน ต้องมีความร่วมมือร่วมใจของทั้งภาครัฐ ภาคประชาชนและภาคเอกชน

จากที่กล่าวมาแล้วในข้างต้นว่า ในกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนจะต้องเริ่มต้นโดยทุกภาคส่วนในชุมชนในรูปแบบพหุภาคีตั้งแต่ขั้นตอนแรกจนถึงขั้นตอนสุดท้ายของโครงการพัฒนา สำหรับขั้นตอนการมีส่วนร่วมนั้น ได้มีนักวิชาการด้านการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วมได้นำเสนอไว้คล้ายคลึงกัน คือ อकिन ริฟพัฒนา (2547); บัณฑิต อ่อนคำ (2539); วันชัย วัฒนศัพท์ (2544) และ นรินทร์ชัย พัฒนพงศา (2547) ได้กล่าวถึงขั้นตอนการมีส่วนร่วมมี 5 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นตอนที่ 1 ขั้นการมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาในชุมชน ตลอดจนการกำหนดความต้องการของชุมชนและมีส่วนร่วมในการจัดลำดับความสำคัญของความต้องการ

ขั้นตอนที่ 2 ขั้นการมีส่วนร่วมในการวางแผนการพัฒนา โดยทุกภาคส่วนในชุมชนมีส่วนร่วมกำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของโครงการ กำหนดวิธีการและแนวทางการดำเนินงาน ตลอดจนกำหนดทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่ใช้

ขั้นตอนที่ 3 ขั้นการมีส่วนร่วมในการดำเนินงานพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ทุกภาคส่วนในชุมชนมีส่วนร่วมในการสร้างประโยชน์โดยสนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน เข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก

ขั้นตอนที่ 4 ขั้นการมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่ทุกภาคส่วนในชุมชนพึงได้รับจากการพัฒนาหรือยอมรับผลประโยชน์อันเกิดจากการพัฒนาทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจ

ขั้นตอนที่ 5 ขั้นการมีส่วนร่วมในการประเมินผลการพัฒนา เป็นขั้นตอนที่สำคัญ คือ ทุกภาคส่วนในชุมชนต้องร่วมกันประเมินว่าการพัฒนาที่ได้ปฏิบัติไปแล้วนั้นสำเร็จตามวัตถุประสงค์เพียงใด

เมื่อพิจารณาขั้นตอนการมีส่วนร่วมมี 5 ขั้นตอน และนำมาเชื่อมโยงกับขั้นตอนการมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน พบว่า มีความสอดคล้องกับข้อค้นพบจากงานวิจัยของ บุญทัน โปภิลา และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2550: 228-233) และ รักษ์กล้า สุถานสุข และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2548: 15-22) ในประเด็นการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน สามารถดำเนินการได้ 4 ขั้นตอน คือ 1) การมีส่วนร่วมในการแก้ไขศึกษาปัญหา 2) การมีส่วนร่วมในการวางแผนดำเนินงาน 3) การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงาน และ 4) การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผล ส่วน ศุภพร ไทยภักดี และ พันธจิตต์ พรประธานสมบัติ (2550: 69-79) มีความเห็นสอดคล้องกับ จ่านง บัวเนี้ยว (2550: 123-125) ว่า นอกจากที่ภาคส่วนต่างๆของชุมชนจะมีส่วนร่วมทั้ง 4 ขั้นตอนแล้ว ยังสามารถมีส่วนร่วมได้ด้านการรับประโยชน์ร่วมกันด้วย สุณีย์ มัลลิกะมาลย์ (2545) กล่าวว่า หากภาคส่วนต่างๆ ในชุมชนได้มีโอกาสเข้าไปมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนย่อมถือว่าเป็นการมีส่วนร่วมที่สมบูรณ์ตามแนวคิดการมีส่วนร่วม อย่างไรก็ตาม การมีส่วนร่วมยังต้องคำนึงถึงประเภทของโครงการหรือกิจกรรม กระบวนการดำเนินงาน ช่วงเวลาในการเข้าไปมีส่วนร่วม ระดับการมีส่วนร่วม องค์กรหรือกลุ่มบุคคลหรือปัจเจกบุคคลที่มีส่วนร่วมและกฎหมายที่รองรับการมีส่วนร่วมด้วย

กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน

จากที่กล่าวมาในข้างต้นถึง การมีส่วนร่วมของชุมชนที่หมายถึงภาคส่วนต่างๆที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและภาคประชาชนจำเป็นต้องมีความร่วมมือร่วมใจกันในลักษณะของการเป็นพหุภาคี ซึ่งคำว่าพหุภาคี มีความหมายว่า การทำความตกลงร่วมกันจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องมากกว่าหนึ่งส่วน ดังนั้นในกระบวนการสร้างความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อม แนวทางหนึ่งที่น่าจะเป็นทางออกที่ดีคือสร้างการมีส่วนร่วมจากทุกภาคส่วนในลักษณะพหุภาคี ซึ่ง นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2537: 183) กล่าวว่า การมีส่วนร่วมเกิดจากแนวคิดที่สำคัญ 3 ประการ คือ 1) ความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกัน อันเกิดจากความสนใจและความห่วงกังวลส่วนบุคคลเกิดบังเอิญพ้องต้องกัน กลายเป็นความสนใจและความห่วงกังวลร่วมกันของส่วนรวม 2) ความเดือดร้อนและความไม่พึงพอใจร่วมกัน ที่มีต่อสถานการณ์ที่เป็นอยู่ผลักดันให้เกิดการรวมกลุ่ม วางแผน และลงมือกระทำร่วมกัน และ 3) การตกลงใจร่วมกันที่จะเปลี่ยนแปลงชุมชนไปในทิศทางที่พึงปรารถนา ในการตัดสินใจร่วมกันนี้ต้องมีระดับรุนแรงมากพอที่จะทำให้เกิดความคิดริเริ่มกระทำที่สนองตอบความเห็นชอบของคนส่วนใหญ่ที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมนั้นๆ ซึ่งความสำเร็จของกระบวนการมีส่วนร่วมมิใช่เพียงการจัดดำเนินการให้มีการมีส่วนร่วมเท่านั้น เพราะมีกลุ่มบางกลุ่มที่ไม่เห็นด้วยอยู่ในกระบวนการมีส่วนร่วม ดังนั้น ความสำเร็จของกระบวนการมีส่วนร่วมคือความสามารถในการจัดการให้ทุกภาคส่วนมีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง โดยเฉพาะกลุ่มที่ได้รับผลกระทบ ซึ่งการเปิดโอกาสให้มีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางนำมาซึ่งข้อตกลงร่วมกันและการตัดสินใจที่รอบคอบมากขึ้น ความสำเร็จของกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการบริหารจัดการกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จำเป็นที่จะต้องคำนึงปัจจัยที่เข้ามาส่งเสริมกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมด้วย

กาญจนา แก้วเทพ (2538: 217-218) ได้กล่าวว่า ปัจจัยของการมีส่วนร่วมของประชาชนขึ้นอยู่กับ 1) ความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเอง ว่าสามารถจะช่วยตนเอง พร้อมช่วยเหลือผู้อื่นได้ และจะต้องแสดงศักยภาพว่าจะเข้าร่วมต่อการพัฒนา 2) โครงสร้างเศรษฐกิจต่างๆ ที่มีเงื่อนไขแบบเศรษฐกิจ เป็นข้อเรียกร้องเบื้องต้น ที่ทำให้คนจนไม่สามารถเข้ามามีส่วนร่วมได้ 3) หน่วยครอบครัวมีความเข้าใจในเรื่องการมีส่วนร่วม จะมีผลต่อการมีส่วนร่วมและการควบคุมจากเบื้องล่าง มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนอย่างต่อเนื่อง ซึ่งก็คือ พลังทางสังคม ได้แก่ มาตรการทางสังคม วัฒนธรรม ศาสนา 4) การให้อิสระแก่กลุ่มชาวบ้านที่จะตัดสินใจด้วยกันในกิจกรรมต่าง ๆ

จะสร้างความเชื่อมั่นในศักยภาพที่มีอยู่ในตัวเองให้เกิดขึ้นในหมู่ชาวบ้าน และ 5) การตัดสินใจร่วมกัน ไม่ได้เป็นหลักการตามเหตุผลของการแก่งำไร ผลประโยชน์สูงสุดทางวัตถุ หากแต่ตัดสินใจเข้าร่วมบนพื้นฐานคุณค่าอย่างอื่น ผลประโยชน์ทางวัตถุเป็นสิ่งที่ตามมา

ส่วนในประเด็นเรื่องปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนนั้น รักษ์กล้า สถานสุข และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2548: 15-22) เสนอว่าปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชน ได้แก่ อาชีพหลักของคนในชุมชน ขนาดการถือครองที่ดิน และความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วน บุญทัน โภทิตา และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2550: 228-233) นำเสนอเพิ่มเติมว่านอกจากปัจจัยทั้งสามด้านที่กล่าวไว้ในข้างต้นยังมีปัจจัยที่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ของชุมชนในการจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมในชุมชนเพิ่มเติมอีก 5 ปัจจัย ได้แก่ จำนวนสมาชิกในครัวเรือน จำนวนแรงงานในครัวเรือน รายได้ของครัวเรือน การเป็นสมาชิกกลุ่มสังคมและการได้รับการฝึกอบรม

จากแนวคิดเรื่องปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชน ข้างต้น สรุปได้ว่า ปัจจัยที่สำคัญที่ทำให้เกิดการมีส่วนร่วม คือ ความศรัทธา ความเกรงใจต่อสิ่งที่เคารพนับถือ หรือผู้ที่มีความเหนือกว่า รวมทั้งปัจจัยอื่นที่เกี่ยวข้อง คือ สถานภาพทางสังคม สถานภาพทางเศรษฐกิจ สถานภาพทางอาชีพ และที่อยู่อาศัย โดยบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคม และเศรษฐกิจสูง จะเข้าร่วมในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนมากกว่าบุคคลที่มีสถานภาพทางสังคมและเศรษฐกิจ

ในการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาข้อมมีปัญหาและอุปสรรคเกิดขึ้นเสมอ แต่จะมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับหลายปัจจัย ทั้งปัจจัยทางด้านตัวของประชาชนเอง ผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งผู้นำชุมชน องค์กรต่างๆ ที่เข้าร่วมดำเนินการ ปัญหาด้านนโยบายขององค์กรภาครัฐ ปัญหาด้านโครงสร้างสังคมไทยและปัญหาด้านการเงิน (ปาริชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2548: 146)

ในส่วนปัญหาที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการขององค์กรภาครัฐและปัญหาอุปสรรคต่อการมีส่วนร่วมของชุมชน คือ การครอบงำโดยรัฐบาลและบุคคลต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่า การพัฒนาที่จัดการให้แก่ชุมชน ถึงแม้รัฐบาลจะเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วม แต่การมีส่วนร่วมนั้นเป็นไปเพื่อสนับสนุนกิจกรรมตามแต่เจ้าหน้าที่ของรัฐกำหนด ดังนั้นบทบาทของชุมชน คือ เป็นผู้สนับสนุนและเป็นผู้ยินยอมตามที่รัฐบาลกำหนด ส่วนปัญหาที่เกิดจากนโยบายและองค์กร มิได้

ทั้งที่เป็นนโยบายที่ไม่เอื้อต่อการทำงาน ระบบการรวมศูนย์กลาง อำนาจการตัดสินใจจากบนสู่ล่าง บางครั้งหน่วยงานปฏิบัติขาดความรู้และทักษะในการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วม ไม่มีจิตวิทยา โครงสร้างทางการบริหาร โครงสร้างทางสังคมไทย ระบบเศรษฐกิจอยู่ในกลุ่มนายทุน ขาดกลไกที่มีประสิทธิภาพในการแจกแจงทรัพยากร (นเรศ สงเคราะห์สุข, 2541: 116)

แต่ในขณะที่ปัญหาที่ขัดขวางการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมพัฒนาชุมชน โดยเน้นปัญหาที่เกิดจากประชาชนเป็นหลัก ได้แก่ ปัญหาความรู้ไม่รู้อันเกิดจากการไร้การศึกษา ชาวบ้านยังมองไม่เห็นความสำคัญในบทบาทของตน เกิดความเบื่อหน่ายต่อการทำงานของข้าราชการ มีภาระหน้าที่ส่วนตัวและในครอบครัว การขาดทุนทรัพย์ ความไม่สนใจของชาวบ้าน ชาวบ้านขาดความสามัคคี และมีการแบ่งพรรคแบ่งพวก ความไม่เข้มแข็งของผู้นำ และความขัดแย้งของชาวบ้าน บางคนเห็นแต่ประโยชน์ส่วนตน และมีความคิดเห็นไม่ตรงกันที่เกิดขึ้นในกิจกรรมที่มีผลประโยชน์ ส่วนปัญหาที่ขัดขวางที่มีส่วนไม่น้อยต่อการพัฒนาคือ ประสิทธิภาพในการทำงานของบุคลากรภาครัฐ ได้แก่ ความล่าช้าในการทำงานของข้าราชการ เจ้าหน้าที่ไม่ได้ทุ่มเทและเสียสละในการทำงานอย่างจริงจัง ขาดการประสานงานระหว่างหน่วยงานต่างๆ ของทางราชการ ขาดการให้ข้อมูลข่าวสาร ขาดการประชาสัมพันธ์ และขาดการประเมินผลอย่างต่อเนื่อง (ปาริชาติ วลัยเสถียร และ คณะ, 2548: 238-240) ส่วนสมพันธ์ เตชะอธิก และ คณะ (2540) กล่าวถึง ปัญหาการมีส่วนร่วมขององค์กรชาวบ้านในปัจจุบันมีหลากหลาย เช่น ปัญหาผู้นำ ปัญหาจากสมาชิก ปัญหาจากกิจกรรม ปัญหาการบริหารจัดการปัญหา เรื่องเงินทุน เป็นต้น

จากที่กล่าวในข้างต้น เกี่ยวกับปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนเพื่อการพัฒนา ที่นักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ในลักษณะที่เหมือนและแตกต่างกันไปในแต่ละบริบทปัญหาและอุปสรรคที่มีต่อการมีส่วนร่วมในการพัฒนา สรุปได้เป็น 3 ประเด็น ดังนี้

1. ด้านที่เป็นนโยบายภาครัฐ ปัญหาอุปสรรคที่เกิดจากภาครัฐรวมตั้งแต่รัฐบาลกลางจนถึงระดับท้องถิ่น กิจกรรมการพัฒนาถูกครอบงำโดยนโยบายภาครัฐและกลุ่มบุคคลต่างๆ ในลักษณะที่เรียกว่าการพัฒนาที่จัดการให้แก่ประชาชน นโยบายบางอย่างก็ไม่เอื้อต่อการทำงานระบบบริหารจัดการที่มีขั้นตอนมาก หรือในลักษณะการบริหารจากบนสู่ล่าง รวมทั้งหน่วยงานในระดับปฏิบัติการไม่มีความรู้ความเข้าใจในการเปิดโอกาสให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

2. ด้านระบบโครงสร้างของสังคมไทย ลักษณะโครงสร้างทางสังคมและวัฒนธรรมยังเป็นปัญหาและอุปสรรคต่อการพัฒนาเป็นอย่างมาก เช่น การเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาด้วยความเกรงใจ หรือเกิดความกลัว ไม่กล้าหรือไม่แสดงความคิดเห็น ระบบการเลือกตั้งที่ไม่กระจายอำนาจหน้าที่ให้กับประชาชนโดยตรง ระบบเศรษฐกิจที่ขาดการพึ่งพาซึ่งกันและกัน อำนาจการต่อรองในระบบการผลิตมีน้อย ปัญหาความยากจน และระบบอุปถัมภ์

3. ด้านส่วนตัวของประชาชนเองก็เป็นปัญหาอุปสรรคในการพัฒนาไม่ใช่น้อย เช่น เกิดความเบื่อหน่ายในระบบราชการ มีภาระครอบครัวมาก เกิดความขัดแย้ง การแบ่งพรรคแบ่งพวกถือผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าส่วนรวม ผู้นำขาดความน่าเชื่อถือและขาดความศรัทธา ตลอดจนไม่เห็นความสำคัญในบทบาทของตนต่อการพัฒนา ในการพัฒนาชุมชนเพื่อให้เกิด ความเข้มแข็งสามารถพึ่งตนเองได้นั้น หากได้นำเอาประเด็นต่างๆ ที่เป็นส่วนประกอบและจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืนได้ ชุมชนจะต้องมีบทบาทในทุกๆด้าน ถามและตอบตัวเองให้ได้ว่าชุมชนต้องการอะไร และสิ่งที่ต้องการนั้นได้มาอย่างไร ใครเป็นผู้จัดหาจัดทำให้ หากชุมชนเป็นผู้จัดหาจัดทำเองจะมีวิธีการเช่นไร

การขับเคลื่อนการพัฒนาในพื้นที่ด้วยการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

จากพัฒนาการ ประชญา ขั้นตอน วิธีการและบทบาทของผู้ที่เกี่ยวข้องในเรื่องการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมที่ได้ทบทวนวรรณกรรมต่างๆ สามารถวิเคราะห์เพื่อทำให้แนวคิดถูกเชื่อมโยงสู่ภาคปฏิบัติมากขึ้น โดยมีสาระสำคัญดังต่อไปนี้

ปรัชญา และแนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ทฤษฎีวิพากษ์ (Critical Theory) เป็นฐานปรัชญาของกระบวนทัศน์สังคมศาสตร์เชิงวิพากษ์ โดยเป้าหมายของวิจัยเน้นที่กระบวนกรเปลี่ยนแปลง โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงบนพื้นฐานของความเสมอภาค ตั้งแต่การเปลี่ยนแปลงวิธีปฏิบัติ ความคิด-ความเชื่อ การพัฒนาสังคมจนถึงการเปลี่ยนแปลงในเชิงปฏิรูป เพื่อหลุดพ้นจากกรอบความคิดความเชื่อ และวิถีปฏิบัติเดิมในสังคมความขัดแย้ง จนเกิดกลุ่มวิจัยที่อิงฐานคิดสังคมเชิงวิพากษ์ ซึ่งเรียกชื่อโดยรวมว่า “การวิจัยเชิงวิพากษ์ (critical research) หรือ การวิจัยแบบเสรีนิยม (liberatory research, emancipator research) หรือการวิจัยเพื่อสร้างจิตสำนึก (conscientizing research) โดยครอบคลุมการวิจัยในชื่อต่างๆ ตาม

จุดเน้นของการวิจัย เช่น การวิจัยแบบมีส่วนร่วม และการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (ผ่องพรรณ
ตรัยมงคลกุล และ สุภาพ นัธราภรณ์, 2553: 286)

การวิจัยปฏิบัติการมีความเชื่อพื้นฐานเกี่ยวกับคุณค่าของประชาธิปไตย (value of democracy) คุณค่าของความจริง ความยุติธรรม และการใช้เหตุผลการวิจัย ปรัชญาพื้นฐานที่เป็น
แนวทางการทำวิจัยปฏิบัติการ คือ แนวคิดเชิงปรากฏการณ์นิยม (Phenomenology) ซึ่งมีความเชื่อ
เกี่ยวกับความจริงว่า ความจริงแท้แน่นอนไม่จำเป็นต้องไปตามกฎธรรมชาติที่เป็นสากลเสมอไป แต่
จะมีการเปลี่ยนแปลง (dynamic) เพราะธรรมชาติมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา การเข้าใจ
ปรากฏการณ์ทางสังคมที่เกิดจากมนุษย์มีการรับรู้ให้ความหมาย และแสดงออกตามความเชื่อ และ
เหมาะสมกับบริบทที่อาศัยอยู่ ณ เวลานั้นๆ และผู้ที่รู้ความจริงเกี่ยวกับปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นได้ดี
ที่สุด คือ ผู้ที่อยู่ในสถานการณ์นั้น เป็นสมาชิกของสังคมนั้นๆ (กนกอร สมปราชญ์, 2547) ทฤษฎีที่
ชี้แนะแนวทางการทำวิจัยปฏิบัติการ คือ ทฤษฎีการวิเคราะห์วิพากษ์ (critical theory) ซึ่งเชื่อว่า
ข้อเท็จจริงเกี่ยวกับการปฏิบัติตามศีลธรรมถูกกำหนดโดยสังคม เศรษฐกิจ การเมือง วัฒนธรรม กลุ่ม
ชน ความเชื่อ ค่านิยม เพศ และการให้คุณค่า ซึ่งมีการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงตลอดเวลา สังคมจะมี
ความขัดแย้ง การที่จะให้สังคมมีความสุขต้องเข้าใจ และเอาชนะความขัดแย้งนั้นๆ (Denzin and
Lincon, 1994)

แนวคิดของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research: PAR)
ได้ถูกพัฒนามาจากปัญหาของการพัฒนาหรือแก้ไขปัญหาต่างๆ ในสังคมที่ดำเนินการมายาวนาน
แต่ดูเหมือนว่า ปัญหาต่างๆ ในสังคมยิ่งสลับซับซ้อนยุ่งยากมากขึ้น (บุญนาค ตีวกุล, 2543: 93) ใน
ขณะเดียวกัน ปัญหาทางองค์ความรู้ที่เคยเชื่อว่าการเกิดมาจากการวิจัยที่ผูกขาดโดยนักวิจัยที่มีทฤษฎีมี
ระเบียบวิธีวิจัยที่เชื่อถือได้ทางวิทยาศาสตร์ องค์ความรู้บางส่วนได้ถูกนำไปช่วยให้ชีวิตความเป็นอยู่
ของมนุษย์ดีขึ้น (อย่างน้อยทางวัตถุ) แต่หลายส่วนที่องค์ความรู้กับปรากฏการณ์จริงที่หลากหลาย
โดยเฉพาะทางด้านสังคมศาสตร์กลับมีช่องว่างมากขึ้นยิ่งไปกว่านั้น คือ ความรู้ในด้านเทคโนโลยี
ส่วนมากจะเป็นเรื่องเฉพาะด้านก็จะแก้ปัญหาได้เฉพาะจุด และบางครั้งตัวเทคโนโลยีนั้นก็ได้สร้าง
ปัญหาใหม่ขึ้นมาอีก วนเวียนแบบนี้ตลอดไปจึงไม่ได้ช่วยให้การแก้ปัญหาต่าง ๆ เป็นไปอย่างมีผล
หรือกล่าวอีกนัยยะหนึ่งคือ ช่องว่างระหว่างความรู้เกี่ยวกับการปฏิบัติดูเหมือนว่ากว้างขึ้น ทั้งหมดนี้
อาจเป็นเพราะว่าที่ผ่านมาเราได้มองข้ามธรรมชาติของความเป็นจริงเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดกับมนุษย์
หลายประการ ดังนี้ (Mikkelsen, 1995: 26-36)

ประการแรก ธรรมชาติของความเป็นจริง มันมีความสลับซับซ้อนสัมพันธ์กันไปหมด ทั้งในระดับกว้างและระดับลึก คงไม่มีองค์ความรู้ใด โดยวิธีทางวิทยาศาสตร์ใดที่จะจำเป็นต้องทำความเข้าใจกับความจริงทั้งหมด ที่ทำได้ก็แค่แยกส่วนเจาะประเด็นลงลึก หรืออาจมีความพยายามทำความเข้าใจในความสัมพันธ์ระดับกว้าง โดยเหมารวมว่าความสัมพันธ์ระดับเล็กต่างๆ ไม่มีความหมายไม่มีอิทธิพล ครั้นจะศึกษาแบบองค์รวมไปพร้อมๆ กับการเจาะลึกก็ไม่สามารถทำได้อีกเช่นกัน ดังนั้นในเรื่ององค์ความรู้แบบที่เคยสร้างกันมาจึงเป็นเรื่องของวงการวิชาการที่จะมีการถกเถียงกันต่อไป ซึ่งผู้เขียนจะไม่ขอวิพากษ์วิจารณ์เพราะองค์ความรู้เหล่านั้นบางส่วนก็ยังมีคุณูปการต่อการสร้างอารยธรรม ช่วยให้ชีวิตของมนุษย์มีคุณภาพทางกายภาพในระดับหนึ่ง ผู้เขียนเพียงแต่พยายามชี้ให้เห็นว่าเราน่าจะมีกระบวนการสร้างองค์ความรู้อีกแบบหนึ่งที่เป็นความรู้เฉพาะปัญหา เฉพาะเวลา เฉพาะสถานที่ เฉพาะกลุ่มคนที่ถูกสร้างโดยกลุ่มคนที่อยู่กับปัญหาแล้วต้องการแก้ปัญหา หรือต้องการทำให้ชีวิตดีขึ้นอย่างแท้จริง โดยไม่ก่อให้เกิดปัญหากับคนอื่นกับสิ่งแวดล้อม และกับอนุชนคนรุ่นหลัง

ประการที่สอง ทั้งในวงการวิจัยและวงการการพัฒนาที่เกี่ยวกับชุมชน ได้มีข้อถกเถียงระหว่างความเป็นคนนอกกับคนใน ในกระแสความคิดแบบเดิมที่เชื่อมั่นในอำนาจหรือพลังของวิทยาศาสตร์ ของเทคโนโลยี และการจัดการจากผู้รู้ ผู้ที่เชี่ยวชาญ ผู้ที่มีทรัพยากรมากกว่า ทั้งหมดคือคนนอก การจะสร้างความรู้ที่ดี หรือการจะให้เกิดการพัฒนาที่ดี คนในไม่มีทางทำได้สำเร็จ บทบาทของคนนอกจึงมีเหนือคนในอยู่เสมอ ต่อมามีปัญหาด้านองค์ความรู้และด้านการพัฒนา ประกอบกับในทางสังคมศาสตร์มีกระบวนการทัศน์เกี่ยวกับความรู้ความจริงและวิธีการหาความรู้ความจริงที่ปฏิเสธวิธีการแบบเดิม คือ กระบวนทัศน์หลังความทันสมัย (Postmodernism) และในการพัฒนาได้มีแนวทางเกี่ยวกับการพัฒนาที่กำหนดโดยคนใน คนนอกเป็นเพียงแค่ผู้สนับสนุนไม่ใช่ผู้ชี้นำแบบเดิม การเปลี่ยนบทบาทให้คนในมีบทบาทนำ ทั้งการสร้างความรู้ การใช้ความรู้ และการแก้ไขปัญหาจึงเป็นสิ่งจำเป็นซึ่งเมื่อเป็นเช่นนี้ ทางออกของแนวทางที่น่าจะเข้าถึงความจริงได้อย่างใกล้เคียงมากที่สุด จึงน่าจะอยู่ที่ผู้คนที่เกี่ยวข้องอยู่กับประเด็นปัญหา เข้ามามีบทบาทเป็น “ผู้กระทำการ” เป็นผู้บอกเล่า เป็นผู้ตีความ เป็นผู้ให้นิยามความหมายด้วยตัวเอง/หรือกลุ่มผู้คนที่อยู่ร่วมกัน หรือมีปัญหาร่วมกัน นักวิจัย/พัฒนากับชาวบ้านจึงควรตระหนักถึงบทบาทของตนเองอยู่เสมอและเปิดใจกว้างสำหรับความหลากหลายของวิถีวิทยาที่จะนำมาประยุกต์ใช้ ส่วนนี้เองทำให้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมกลายเป็นแนวทางใหม่ที่เป็นทางเลือกที่สำคัญอย่างน้อยในบริบทของแต่ละชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาให้กับผู้คนชุมชน และเพื่อก่อให้เกิดความยั่งยืนของการแก้ปัญหา หรือของการพัฒนาอย่างแท้จริง

การผสมผสานแนวคิดและแนวทางร่วมกันของทั้งสองฝ่ายใหญ่ (นักวิชาการ/นักพัฒนากับชาวบ้าน/ผู้ปฏิบัติการพัฒนา) ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิธีการวิจัยแนวใหม่ขึ้นซึ่งสะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลงการรับรู้ของความสัมพันธ์ระหว่างมุมมองของคนในกับมุมมองของคนนอก

ประการที่สาม “การมีส่วนร่วมของประชาชน” ต่างมีนักวิชาการสนใจศึกษากันอย่างกว้างขวาง และเกิดข้อโต้แย้งถึงการมีส่วนร่วมในหลายระดับ/หลายประเด็น ทั้งในเรื่องการตั้งคำถามเริ่มแรกง่ายๆ เพียงว่า ใครเป็นเจ้าของการพัฒนานั้น ใครเป็นผู้ลงมือกระทำการพัฒนาและใครเป็นผู้มีส่วนร่วมบ้าง และร่วมอย่างไร ซึ่งปรัชญาจำกัดความลอยๆ ว่า “มีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน” นั้น มีการตั้งคำถามต่อการมีส่วนร่วมและศึกษาหาคำตอบทำให้เกิดการจำกัดความ การตีความที่หลากหลายโดยต่างก็พยายามเน้นย้ำว่าจะต้องสอดคล้องกับปรากฏการณ์จริง มีความน่าเชื่อถือ และสอดคล้องกับปรัชญาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม แต่โดยแท้จริงแล้วความอ่อนไหวของปัจจัยเงื่อนไขแต่ละพื้นที่/แต่ละชุมชนซึ่งต่างก็ไม่สามารถยึดติดทฤษฎีและแนวคิดอย่างตายตัวแลยังไม่สามารถดำเนินการตามขั้นตอนที่เป็นสูตรสำเร็จ จุดแตกหักของข้อโต้แย้งจึงอยู่ที่เงื่อนไขที่เป็นไปได้ของแต่ละชุมชน ดังนั้น ความแตกต่างหลากหลายของรูปแบบการมีส่วนร่วมจึงทำให้วิธีการวิจัยยืดหยุ่นสูง และรวมไปถึงการใช้ระเบียบวิธีวิจัยก็ต้องยืดหยุ่นตามไปด้วย

แนวคิดที่กล่าวในข้างต้นสอดคล้องกับข้อเสนอของ สุภาวงศ์ จันทวานิช (2551: 71-73) ที่กล่าวถึงการวิจัยกับการทำงานพัฒนาในชุมชนว่าจำเป็นต้องปรับวิธีคิดและวิธีปฏิบัติใหม่ โดยให้ “คนที่อยู่กับปัญหาในชุมชนเป็นศูนย์กลาง” ต้องทำให้การรวมกลุ่มรวมพลัง ดำเนินการแก้ไขปัญหาอย่างเป็นระบบ อาศัยความร่วมมือจากนักวิชาการและนักพัฒนาจากภายนอกชุมชน ดังนั้นจะเลือกเครื่องมือชนิดหนึ่งที่เรียกว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งเป็นวิธีการที่น่าจะเหมาะสมที่สุดสำหรับการพัฒนาหรือแก้ปัญหาของคนที่อยู่กับปัญหาในบริบทของชุมชน โดยมีผู้ที่เกี่ยวข้องอย่างน้อย 3 ฝ่าย ฝ่ายแรกคือ ชาวบ้านอันประกอบด้วย แกนนำ กลุ่มผู้อยู่กับปัญหา ฝ่ายที่สอง นักพัฒนาที่มีภารกิจในชุมชน ทั้งที่มาจากหน่วยงานของรัฐ หน่วยงานพัฒนาเอกชน หรือจากองค์กรศาสนา การกุศลต่างๆ ฝ่ายที่สาม นักวิชาการที่เป็นนักวิจัย ผู้ต้องการแสวงหาองค์ความรู้แบบใหม่ เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน โดยมีกระบวนการที่เฉพาะเจาะจง (Specific Paradigm) กับปัญหาหนึ่ง และเชื่อว่า เป้าหมายคือ การแก้ปัญหาและการพัฒนาใหม่หรือปรับปรุงข้อค้นพบหรือทฤษฎีทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งเป็นแนวทางที่จะทำให้เกิดทฤษฎีที่เหมาะสมกับปัญหา รวมทั้งมีวิธีการวิจัย และจริยธรรมทางการวิจัยที่เหมาะสม ทั้งสามฝ่ายร่วมใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

แบบมีส่วนร่วมเพื่อทำให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ ทำให้เกิดการพัฒนาศักยภาพในการวิเคราะห์ และจัดการปัญหาของกลุ่มผู้ที่อยู่กับปัญหาให้ประสบความสำเร็จอย่างยั่งยืน

โดยสรุป วิธีการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นกระบวนการที่น่าจะสะท้อนความจริงที่มีความแตกต่างหลากหลาย ซับซ้อนและมีพลวัตได้ดีที่สุด โดยไม่มีรูปแบบตายตัว ไม่มีสูตรสำเร็จ แต่ต้องมีวิธีวิทยาที่เปิดกว้าง-ยืดหยุ่น และความลงตัวอยู่ที่สถานการณ์และการเปลี่ยนแปลงทางสังคม ซึ่งถ้าหากพิจารณาตามข้อสมมติฐานในการวิจัยแบบมีส่วนร่วมเป็นวิธีการที่ทำร่วมกันโดยนักวิจัย นักพัฒนา และผู้ปฏิบัติ ถึงแม้ดูเหมือนทั้งสองฝ่ายจะมีบทบาทและแนวทางในการพัฒนาที่แตกต่างกัน ก็น่าจะอธิบายได้ว่าความแตกต่างหลากหลายที่ผสมผสานอย่างลงตัวนั้นเกิดจากการผสมผสานทฤษฎีและแนวคิดที่ต่างกันของนักวิจัยและพัฒนา ให้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่เป็นไปได้ในการปฏิบัติของผู้ที่ปฏิบัติหรือผู้ดำเนินงาน (ชาวบ้าน) ที่เริ่มต้นจากผู้คนที่รอบรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิต ของพวกเขาเป็นประสบการณ์ที่มีคุณค่าต่อ การพัฒนาความรู้และทักษะในการปฏิบัติ เป็นวิธีการที่มีอยู่แล้วในมือของพวกเขานำมาพัฒนาตนเองให้ก้าวหน้าได้ จุดนี้จึงจะนับว่าเป็นจุดแข็งของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม และส่งผลให้เป็นความสำเร็จในการพัฒนาด้วย

หลักการและองค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

Mikkelsen (1995: 37-40) ได้กล่าวถึงหลักการและองค์ประกอบที่สำคัญของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถสรุปได้ 3 ประการ ดังนี้

1. การมีส่วนร่วม (Participation) ของประชาชนเป็นหัวใจสำคัญของทั้งการพัฒนา และการแสวงหาคำความรู้ และเข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่การคิด การวางแผน การปฏิบัติตามแผน การประเมินผล และการได้ประโยชน์ ปัญหาทั้งหมดอยู่ที่จะทำอย่างไรให้เกิดการมีส่วนร่วมในเมื่อเงื่อนไขต่างๆ เหล่านี้ยังมีอยู่ไม่มากนัก

2. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จำเป็นต้องมีการกระทำ (Action) เป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และตรงนี้จะแตกต่างกับการวิจัยทั่วไปที่สร้างความรู้ก่อนการกระทำ (Action) ที่หลังหรือการกระทำไม่ใช่หน้าที่ของนักวิจัยและทำนองเดียวกันก็แตกต่างจากการพัฒนา (Development) มีการกระทำ (Action) โดยใช้ความรู้ที่พร้อมแล้ว (Ready – made) ไปช่วยภารกิจ

สำคัญของนักพัฒนา คือ ต้องทำให้ได้ความรู้ที่พร้อมแล้วแต่จะมีปัญหาใช้ได้หรือไม่ มากน้อยเพียงใดนั้น เป็นหน้าที่ของนักวิจัย ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในกระบวนการปฏิบัติงานซึ่งก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่ง ก็ไม่ใช่หน้าที่ของนักพัฒนาอีกเช่นกัน เป็นหน้าที่ของนักวิจัยที่จะไปรวบรวมสร้างขึ้นมา ทำให้นักพัฒนาที่มั่งคั่ง ภาคปฏิบัติในการพัฒนา นักวิจัยก็มุ่งแต่จะสร้างองค์ความรู้ทางทฤษฎี

ในแง่ดังกล่าวการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงดูเหมือนว่าจะมีการเชื่อมต่อระหว่างองค์ความรู้กับการปฏิบัติการหรือการได้มาซึ่งผลของการวิจัย (Research) จะถูกเชื่อมไปสู่การพัฒนา (Development) แบบวงจร และตรงนี้จะแตกต่างกับการวิจัยและพัฒนา (Research and Development) ที่เคยทำโดยทั่วไป อย่างน้อยใน 2 แง่มุม คืองานวิจัยและพัฒนาอาจไม่ได้เน้นการเชื่อมโยงแบบวงจร ส่วนมากมักจะให้ได้องค์ความรู้หรือเทคโนโลยีแล้วนำไปใช้ ผลการใช้ได้ผลหรือไม่ก็ถูกนำไปวิจัยต่อ แต่งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะเป็นกระบวนการเรียนรู้ของคนที่ต้องการแก้ปัญหาหรือต้องการพัฒนาแบบคิดไปทำไป แล้วคิดเพิ่มและอีกแง่มุมซึ่งนำไปสู่ความสำคัญ คือ งานวิจัยและพัฒนาที่ผ่านมาไม่ได้ให้น้ำหนักกับ “กระบวนการ” ที่นำความรู้ไปสู่การปฏิบัติ และที่นำผลการปฏิบัติไปปรับความรู้แบบต่อเนื่อง งานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมให้ความสำคัญกับ “กระบวนการ” หรือตามที่เรียกกันทั่วไปว่า “ถอดประสบการณ์” ซึ่งในตัวของมันก็เป็นองค์ความรู้อีกประเภทหนึ่งที่สำคัญมากเช่นกัน ถ้าบริบทของการใช้วิธีการคือ ต้องการสร้างศักยภาพให้กับคนที่อยู่กับปัญหาในชุมชน

3. เป็นเรื่องของ “กระบวนการเรียนรู้” การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมมีองค์ประกอบที่สำคัญอีกประการหนึ่งคือ เป็นกระบวนการเรียนรู้จากการทบทวนวรรณกรรมพอจะสังเคราะห์ได้ว่าเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของนักวิชาการนักพัฒนาและชาวบ้าน ผ่านการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การปฏิบัติการ และการติดตามผล

องค์ความรู้ดังกล่าวโดยตัวของมันเอง ไม่มีวันที่จะครบถ้วนสมบูรณ์และมีความเปลี่ยนแปลงตามเวลา สถานที่ สภาพการณ์และตัวปัญหาซึ่งก็มีพลวัต องค์ความรู้ก็ต้องมีพลวัตด้วยคำถามที่ชวนให้คิด คือ เราจะได้มาซึ่งความรู้ที่ครบถ้วน เป็นความรู้ที่มีพลวัตได้จริงๆ หรือ คำตอบคือ คงเป็นไปได้ยาก เมื่อเป็นเช่นนี้เป้าหมายหลักไม่น่าจะอยู่ที่ตัวองค์ความรู้ แต่ควรอยู่ที่ “ขีดความสามารถในการเรียนรู้และแก้ปัญหา” ของผู้อยู่กับปัญหาอันได้แก่การที่คนที่อยู่กับปัญหามีวิธี

คิดที่เป็นระบบขึ้น มีวิธีปฏิบัติที่เป็นระบบขึ้น มีวิธีการจัดการกับเงื่อนไขต่างๆ ที่ยุ่งยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องความไม่เป็นเอกภาพของคนในชุมชนอย่างยืดยุ่นขึ้น

ด้วยเหตุนี้ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงได้ถูกนำไปใช้ในหลายบริบท อาทิ ในองค์กร ในโรงเรียน โดยเฉพาะในชุมชน โดยมุ่งเน้นกระบวนการที่ชุมชนเป็นเจ้าของ สร้างทฤษฎีทางแก้ปัญหาของตนเองและผู้วิจัยเข้าไปมีส่วนร่วมรับรู้ความจริง ชิมรสชาติความรู้ วิชิตคิดและในทุกขั้นตอนของการตัดสินใจทำงานวิจัยใช้การมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholder) โดยผู้วิจัยสามารถปรับเปลี่ยนวิธีการและจุดเน้นของการวิจัยได้ (Mikkelsen, 1995)

แนวคิดดังกล่าวสอดคล้องกับ Wadsworth (1998 อ้างใน โสมสกา เพชรานนท์, 2546) ที่กล่าวถึง กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมว่าเป็นรูปแบบหนึ่งในวิวิธวิทยาการวิจัยซึ่งเน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้วิจัยและสมาชิกชุมชนอย่างเต็มที่ เพื่อที่จะได้รับทราบข้อเท็จจริงของชุมชนโดยเน้นการยอมรับหรือเห็นพ้องจากชุมชน ในการกำหนดปัญหา การเลือกปฏิบัติใดๆ ก็ตามจะเริ่มมาจากคนในชุมชน ดังนั้นกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่ใช้การจัดการให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมให้มากที่สุด ทั้งนี้คนในชุมชนต้องมีส่วนร่วมในการคิดริเริ่มวางแผนและตัดสินใจที่จะร่วมในกิจกรรม รวมทั้งรูปแบบการจัดกิจกรรมต้องสอดคล้องกับสภาพความเป็นอยู่ ปัญหาและความต้องการของชุมชน การวิจัยนี้จึงเป็นการผสมผสานระหว่างความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีของนักวิจัยกับความต้องการและภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งนำไปสู่การเกิดองค์ความรู้ ความตระหนักและการปฏิบัติในกลุ่มประชากรเป้าหมายเพื่อนำความรู้ที่เกิดขึ้นไปช่วยแก้ปัญหาในชุมชน (สิทธิธัญ ประพุทธินิธิตสาร, 2546) โดยสามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังภาพที่ 4

กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมตามแผนภาพที่ 4 อธิบายได้ดังต่อไปนี้

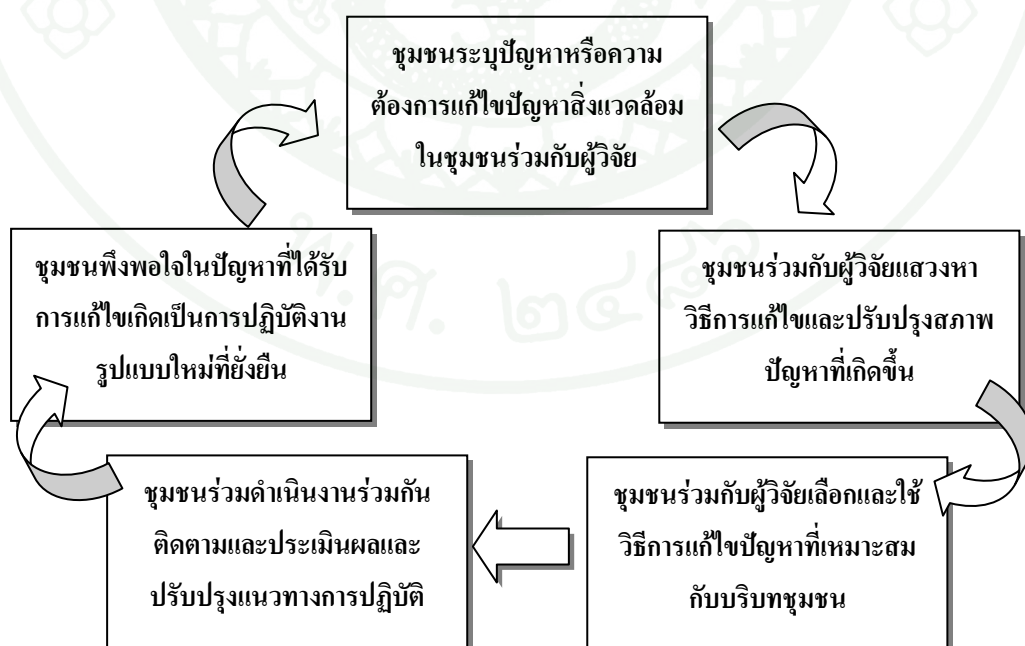
ขั้นตอนแรก ชุมชนร่วมกันค้นหาปัญหาและเหตุของปัญหา แล้วร่วมกันระบุปัญหาหรือความต้องการแก้ไขปัญหาลักษณะแวดล้อมในชุมชนร่วมกับผู้วิจัย ซึ่งก็คือการกำหนดปัญหาวิจัยนั่นเอง ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ต้องอาศัยการประเมินผลงานที่ปฏิบัติอยู่ในปัจจุบันว่าเป็นอย่างไร เช่น สถานการณ์ปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นคืออะไร ปัญหาใดเป็นปัญหาหลักที่ควรได้รับการแก้ไขเป็นลำดับแรกและคนในชุมชนต้องการที่จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวก่อนหลังเพราะเหตุใด

ขั้นตอนที่สอง ชุมชนร่วมกับผู้วิจัยแสวงหาวิธีการแก้ไขปัญหานั้นว่ามีวิธีการอย่างไร

ขั้นตอนที่สาม ชุมชนร่วมกับผู้วิจัยเลือกและใช้วิธีการแก้ไขปัญหานั้นที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน แล้วนำมาวางแผนการปฏิบัติงานให้บรรลุผล

ขั้นตอนที่สี่ ชุมชนร่วมกับผู้วิจัยร่วมกันนำแผนงานที่กำหนดขึ้นไปสู่การปฏิบัติด้วยความรอบคอบ พร้อมทั้งบันทึกเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในการแก้ไขปัญหานั้น เขียนสรุปจากหลักฐานเหตุการณ์ที่ปรากฏขึ้นตามความเป็นจริง ตลอดจนศึกษาว่าการดำเนินการดังกล่าวบรรลุเป้าหมายที่วางไว้หรือไม่ เพราะเหตุใด

ขั้นตอนที่ห้า พิสูจน์ผลการแก้ไขใหม่อย่างต่อเนื่อง โดยจัดการแก้ไขปรับปรุงแล้วนำมาเอาไปลองใช้ใหม่เป็นวงจรการปฏิบัติงาน โดยยึดวัตถุประสงค์ที่กำหนดจากปัญหาที่ได้จากสถานการณ์จริงที่เกิดขึ้น การดำเนินการในรูปแบบเช่นนี้จะทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้จากสภาพปัญหาจริงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ส่งผลให้การแก้ปัญหานั้นที่เกิดขึ้นตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน คนในชุมชนเกิดความพึงพอใจที่ปัญหาต่างๆ ได้รับการแก้ไข สิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ผลสัมฤทธิ์ของการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินการอย่างมีส่วนร่วมจะนำไปสู่การปฏิบัติงานรูปแบบใหม่ที่ยั่งยืน

ภาพที่ 4 รูปแบบการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ดังนั้น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจึงเป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยได้เลือกกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่เห็นว่าเหมาะสม สอดคล้องกับความต้องการของคนในชุมชนและสอดคล้องกับสภาพปัญหาจริงที่เกิดขึ้นในพื้นที่ ภายหลังจากดำเนินการทดลองปฏิบัติและประเมินความเหมาะสมในความเป็นจริง ควบคุมแนวทางปฏิบัติการ แล้วนำผลมาปรับปรุงปฏิบัติการเพื่อนำไปทดลองใช้ใหม่จนกว่าจะได้ผลเป็นที่พอใจ แล้วจึงนำไปใช้และเผยแพร่ โดยในทุกกระบวนการหรือทุกขั้นตอนของการดำเนินการนั้นอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นสำคัญ

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อตรวจสอบสถานะองค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการวิจัยชุมชน และการวิจัยด้านสิ่งแวดล้อม สามารถแบ่งกลุ่มสถานะองค์ความรู้ได้ดังนี้

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อประเมินสถานภาพป่าชุมชน และลักษณะการพึ่งพิงใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยในระดับปริญญา ที่ดำเนินการวิจัยโดยใช้แปลงตัวอย่าง ร่วมกับแบบสอบถามการประเมินพฤกษศาสตร์พื้นบ้านแบบเร่งด่วน ดังตัวอย่างงานวิจัยต่อไปนี้ คมสัน เรื่องฤทธิ์สาระกุล (2544) ศักดิ์สิทธิ์ กิจขยัน (2545) จินนา เผือกนาง (2548) คมกริช วงศ์คำภา และ คณะ (2549) คมกริช เศรษฐบุบผา และ ดวงใจ สุขเฉลิม (2552)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมทางการศึกษา การพัฒนาเยาวชน และการพัฒนาชุมชน ดังตัวอย่างงานวิจัยต่อไปนี้ ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย (2541) พบว่า การจัดค่ายเยาวชนที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ความเข้าใจของเยาวชน ส่วน ประพนธ์ดี ศิริสุกัลักษณ์ และ นุชนาถ มั่งคั่ง (2553) ได้รายงานผลของการจัดกิจกรรมสร้างจิตสำนึกที่มีต่อความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชน สำหรับการวิจัยในระดับปริญญาเอก พบว่า มีการใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาการศึกษา ดังตัวอย่างต่อไปนี้ มัย สุขเอี่ยม (2535) ศึกษาแบบแผนการวางแผนพัฒนาการศึกษาแบบมีส่วนร่วมของสถาบันเทคโนโลยีราชมงคล และ ศิริกาญจน์ โกสุมภ์ (2542) ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนและโรงเรียนเพื่อการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐาน ส่วนตัวอย่างงานวิจัยเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งของชุมชนในมิติต่าง เช่น ศิริพร พันธุลี (2553) สุกพร ไทยภักดี และ พันธจิตต์ พรประธานสมบัติ (2550)

การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ส่วนใหญ่เป็นงานวิจัยของ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ซึ่งเป็นงานวิจัยแบบใหม่ที่ไม่เน้นการตีพิมพ์ บทความทางวิชาการ มุ่งหวังการเสริมพลังชุมชน ผลงานสำคัญของงานวิจัย คือ คน และ กระบวนการเรียนรู้ รวมทั้งการสร้างบทบาทการเป็นพี่เลี้ยงของชุมชนในการทำวิจัยของ สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น ดังตัวอย่างงานวิจัยต่อไปนี้ ประมวล เจริญยิ่ง และคณะ (2551) จานง บัวเนียว (2550) ระวี ถาวร และ คณะ (2551) ส่วนงานวิจัยในระดับปริญญาโท ส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงปริมาณ เพื่อศึกษาปัจจัย และระดับการมีส่วนร่วมของชุมชนในประเด็นปัญหาสิ่งแวดล้อมของ ชุมชน เช่น บุญทัน โปกติ และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2550) ศึกษาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน รักษ์ กล้า สถานสุข และ อภิชาติ ภัทรธรรม (2548) ศึกษาการมีส่วนร่วมของราษฎร ในการอนุรักษ์ ทรัพยากรป่าไม้ และ ธรรมจรรย์ ตูลยธำรง (2546) ศึกษาการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการชุมชน ในการจัดการสิ่งแวดล้อมของเทศบาล ผลการศึกษาส่วนใหญ่เป็นในทำนองเดียวกัน คือ ปัจจัย สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วม คือ ปัจจัยด้านบุคคล เช่น การศึกษา เพศ อาชีพ เป็นต้น และ ขั้นตอนการมีส่วนร่วม ที่ประกอบด้วย การมีส่วนร่วมในการค้นหาปัญหา การวางแผน การดำเนินงาน การประเมินผล และการรับผลประโยชน์

สำหรับตัวอย่างงานวิจัยในต่างประเทศ เช่น Blowers (1993) ได้ศึกษาการวางแผนเพื่อ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ข้อค้นพบที่สำคัญ คือ การพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนควรเน้น การสร้างความสมดุลระหว่างการพัฒนากับการอนุรักษ์ และ Inkapatanakul (1999) ศึกษาการ ประยุกต์หลักการพัฒนาอย่างยั่งยืนเพื่อการจัดการพื้นที่รอบอุทยานของประเทศไทย ผลการศึกษามี ข้อเสนอแนะว่า ควรยอมรับ และให้สิทธิกับชุมชนในการดูแลและอยู่ร่วมกับป่า

จากตัวอย่างงานวิจัยข้างต้น แสดงให้เห็นถึงสถานะองค์ความรู้การวิจัยเชิงปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วมในมิติต่างๆ โดยเฉพาะเพื่อการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม งานวิจัย ส่วนใหญ่ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนในประเทศไทยจะดำเนินการโดยชุมชน ผ่านการหนุนเสริม จาก สกว. ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น และอาจารย์จากสถาบันอุดมศึกษา มีประเด็นข้อค้นพบ คือ รูปแบบ การจัดการป่าของแต่ละพื้นที่เป้าหมาย การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน ศักยภาพของชุมชน ปัจจัยและ เงื่อนไขในการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน จะเห็นได้ว่า การวิจัยที่ผ่านมายังขาดการศึกษาการ สร้างความร่วมมือระหว่างชุมชน และภาคส่วนต่างๆ นอกชุมชน และบทบาทที่เหมาะสมของภาคี การพัฒนาในการหนุนเสริมชุมชนเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

กรอบทฤษฎีและแนวคิดการวิจัย

แนวคิดทฤษฎีที่ได้นำเสนอในการตรวจสอบเอกสาร ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนและแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ซึ่งแต่ละแนวคิดมีสาระสำคัญ ดังนี้

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน มีลักษณะเด่นที่สำคัญ คือ เป็นการพัฒนาแบบบูรณาการ ก่อให้เกิดการพัฒนาแบบองค์รวม มีลักษณะเป็นดุลยภาพ การพัฒนาอย่างยั่งยืนมีปัจจัยหลัก คือ ทรัพยากรมนุษย์และชุมชนที่มีจิตสำนึกและมีศักยภาพในการพัฒนา ที่ทำงานในลักษณะของการรวมเป็นองค์กรและเข้ามามีบทบาทและมีส่วนร่วมในการพัฒนา สามารถกำหนดทิศทางการพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยไม่ทำลายวัฒนธรรมของชุมชนและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะที่สำคัญ คือ ไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สามารถบริหารจัดการชุมชนได้ทุกอย่างให้เกิดความสมดุลและนำไปสู่การเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด

แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน จุดเด่นของแนวคิด คือ การให้ความสำคัญกับการรวมตัวของประชาชนในระดับฐานรากเพื่อการพึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นการศึกษาโครงสร้างของชุมชนในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ในด้านสภาพเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน ว่ามีพลวัตหรือมีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร เช่น จากชุมชนที่มีการพึ่งพาปัจจัยสี่จากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์มาเป็นชุมชนที่ต้องพึ่งพาปัจจัยสี่จากภายนอกมากขึ้นเนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมถูกทำลายจนเสียสมดุล เป็นต้น การศึกษาถึงเงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการร่วมมือกันทำกิจกรรมการพัฒนาของชุมชน การศึกษาทำให้เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะและเห็นพลังต่างๆของชุมชนในการรวมตัวกันแก้ปัญหาวิกฤติของชุมชน ทำให้เห็นพลวัตของชุมชนและกระบวนการรวมตัวของกลุ่มทำให้ชุมชนมีพลังอำนาจ (Empowerment) ในการต่อรองกับภายนอกหรือเพื่อการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมของชุมชนเมื่อชุมชนมีความเข้มแข็งระดับหนึ่งได้

แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม เป็นแนวคิดหลักที่มีจุดเด่นในการนำมาใช้เป็นแนวทางในส่งเสริมกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนและทุกภาคส่วนในชุมชน เป็นกระบวนการสร้าง

จิตสำนึกและเป็นการสร้างแรงจูงใจให้ประชาชนเกิดความตระหนักถึงการเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาหรือแก้ปัญหาในชุมชนและการคืนอำนาจให้กับประชาชนในระดับฐานรากได้เข้าไปมีบทบาทในกิจกรรมการพัฒนา ให้มีความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหา การวางแผน การตัดสินใจ แก้ปัญหาในชุมชนโดยการรวมกลุ่มกันและเชื่อมโยงกลุ่มต่างๆ เป็นเครือข่ายหรือภาคีเพื่อแก้ไขปัญหาในระดับท้องถิ่น ซึ่งทำให้มีพลังในการต่อรอมมากยิ่งขึ้น โดยในทุกะดับของการพัฒนาได้มีการจัดกระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิก โดยการจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ให้ทุกคนได้มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ การจัดทัศนศึกษาดูงาน การจัดฝึกอบรม การลงมือปฏิบัติและการสรุปบทเรียนอย่างต่อเนื่อง ขั้นตอนเหล่านี้ล้วนเป็นกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมที่มีผลต่อการพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีความเข้มแข็งนำไปสู่การพึ่งตนเองได้ในทุกด้าน

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จุดเด่นของแนวคิด คือ แนวทางการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เพื่อให้สิ่งแวดล้อมคงสถานภาพการใช้ประโยชน์ได้อย่างทั่วถึงและยืนยาวต้องอาศัยแนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีหลักการ 3 ประการคือ การใช้อย่างยั่งยืน การฟื้นฟูสิ่งแวดล้อมและการสงวนของหายาก ผสมผสานกับแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน 3 ประการคือ การใช้ทรัพยากรแบบยั่งยืน การกำจัด การบำบัดและการฟื้นฟูต่อของเสียและมลพิษที่อาจเกิดขึ้น เพื่อใช้เป็นกรอบแนวทางในการจัดรูปแบบของกิจกรรมหรือโครงการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการที่มุ่งเน้นปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการใช้และการสร้างสำนึกรับผิดชอบต่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างชาญฉลาด เพื่อการคงอยู่ของโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้กรอบการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยอาศัยศักยภาพของชุมชนเองเพื่อนำไปสู่การแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมและปัญหาอื่นๆ ของชุมชนได้อย่างยั่งยืน

แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรท้องถิ่น จุดเด่นของแนวคิด คือ เป็นแนวคิดที่ใช้เป็นฐานในการกำหนดแนวทางการให้อำนาจกับชุมชนในการจัดการป่าชุมชนของตนเอง รวมถึงการให้สิทธิกับชุมชนในการปกป้อง และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ตนเองดูแลรักษา

แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จุดเด่นของแนวคิด คือ เป็นวิธีการศึกษาชุมชนโดยเน้นการศึกษาปัญหา ความคิดเห็นและทรัพยากรในท้องถิ่นเพื่อช่วยแก้ไขปัญหา โดยกระบวนการในการศึกษานั้นจะใช้วิธีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นของทุกภาคส่วนในชุมชน

เพื่อค้นหาปัญหา ร่วมกันวิเคราะห์ข้อบกพร่องของสภาพปัจจุบัน ตลอดจนร่วมหาแนวทางการแก้ไขปัญหาให้ได้ผล โดยมีการสำรวจทรัพยากรในชุมชนทั้งทรัพยากรธรรมชาติและทรัพยากรมนุษย์ การสนับสนุนและให้บริการต่างๆ จากทั้งหน่วยงานภาครัฐและเอกชนในพื้นที่ การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้อาศัยการเก็บข้อมูลทุกระดับ และที่สำคัญที่สุด คือ เป็นการหาแนวทางการแก้ปัญหาโดยเน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนและทุกภาคส่วนในสังคม

จากข้อสรุปของแนวคิดทฤษฎีที่ใช้เป็นกรอบในการศึกษาครั้งนี้ ได้แก่ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาอย่างยั่งยืน แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรท้องถิ่น และแนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สามารถสรุปเป็นสาระสำคัญและประเด็นที่นำไปพิจารณาดังตารางที่ 3

ตารางที่ 3 สรุปสาระสำคัญของแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

แนวคิด – ทฤษฎี	สาระที่ได้	ประเด็นที่นำไปพิจารณา
1. แนวคิดเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมกับการพัฒนา (เกษม จันทร-แก้ว, 2544; เกษม จันทรแก้ว, 2545; วสิน อิงคพัฒนากุล, 2548 และ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2542)	- โครงสร้างและหน้าที่ของสิ่งแวดล้อม - มิติของสิ่งแวดล้อม	- สิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยสำคัญในการดำรงชีวิตและกระบวนการผลิต หากมนุษย์ใช้อย่างขาดการวางแผนที่ดีจะมีผลทำให้โครงสร้างและหน้าที่ของสิ่งแวดล้อมเปลี่ยนแปลงไปจนสร้างผลกระทบในที่สุด - ในการพัฒนาและแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมต้องมองแบบองค์รวมให้ครบทั้ง 4 มิติ
2. แนวคิดเกี่ยวกับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม		
2.1 แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน (เกษม จันทรแก้ว, 2545 และ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2542)	- หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน	- การจัดการสิ่งแวดล้อมจะแตกต่างกันไปตามประเภทของสิ่งแวดล้อม(รูปแบบของกิจกรรมหรือโครงการแบบบูรณาการ)
2.2 แนวคิดเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม(เกษม จันทรแก้ว, 2544; วสิน อิงคพัฒนากุล, 2548; นิวัติ เรืองพานิช, 2546 และ กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, 2542)	- เป้าหมายและหลักการการอนุรักษ์ที่ส่งเสริมให้คงสภาพและรักษาสิ่งแวดล้อมไว้ให้ยาวนานที่สุดและใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดอย่างเสมอภาคและสมดุล	- แนวทางการจัดรูปแบบของกิจกรรมหรือโครงการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบบูรณาการที่ควรมุ่งเน้นการสร้างสำนึกรับผิดชอบ การใช้อย่างชาญฉลาด
3. แนวคิดเกี่ยวกับป่าชุมชนและสิทธิชุมชน (ยศ สันตสมบัติ, 2542 และ ชลธิรา สัตยวัฒนา และ คณะ, 2546)	- ให้สิทธิชุมชนเป็นเจ้าของและดูแลรักษาป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น	- แนวทางสร้างจิตสำนึกในการดูแลทรัพยากรท้องถิ่น

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แนวคิด – ทฤษฎี	สาระที่ได้	ประเด็นที่นำไปพิจารณา
4. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน (Inkapatanakul, 1999 และ พระพรหมคุณาภรณ์(ป.อ. ประยุตโต), 2551)	- เป้าหมายของการพัฒนา - หลักการพัฒนาที่ยั่งยืน	-การพัฒนาที่มีความสมดุลของทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม - ความสมดุลของการพัฒนาและคุณภาพสิ่งแวดล้อม บนพื้นฐานความร่วมมือร่วมใจของสาธารณชนทุกระดับ
5. แนวคิดเกี่ยวกับองค์กรชุมชน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544; สัญญา สัญญาวิวัฒน์, 2550 และ สำนักมาตรฐานการศึกษาและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา, 2545)	- การรวมตัวของประชาชนในระดับฐานรากเพื่อการพึ่งตนเองในด้านเศรษฐกิจ สังคมและสิ่งแวดล้อม เป็นการศึกษาโครงสร้างของชุมชนในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ ในด้านสภาพเศรษฐกิจ สังคมวัฒนธรรม การเมืองและสิ่งแวดล้อมของชุมชนจากอดีตถึงปัจจุบัน	- การเปลี่ยนแปลงขององค์กรชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันและมีอิทธิพลต่อวิถีชุมชนในปัจจุบัน -เงื่อนไขและปัจจัยที่ทำให้เกิดการร่วมมือกันทำกิจกรรมการพัฒนา -การมีพลังอำนาจ (Empowerment) ในการต่อรองกับภายนอก
6. แนวคิดเกี่ยวกับการมีส่วนร่วม	-ขั้นตอนการมีส่วนร่วม	-การเตรียมรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนทั้ง 5 ขั้นตอน
6.1 ทฤษฎีการจูงใจมวลชน		
6.2 ทฤษฎีการระดมสร้างขวัญของคนในชาติ	-ปัจจัยของการมีส่วนร่วม	ตั้งแต่การวิเคราะห์ชุมชน การวางแผน การดำเนินการ การประเมินผลและการร่วมรับผลของการดำเนินงานร่วมกัน
6.3 ทฤษฎีการสร้างความรู้สึกราชาชาตินิยม	-ปัญหาและการจัดการปัญหา	
6.4 ทฤษฎีการสร้างผู้นำ		
6.5 ทฤษฎีการใช้วิธีและระบบการบริหาร (อकिन รพีพัฒน์, 2547)		

ตารางที่ 3 (ต่อ)

แนวคิด – ทฤษฎี	สาระที่ได้	ประเด็นที่นำไปพิจารณา
7. แนวคิดเกี่ยวกับการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Britha Mikkelsen, 1995 และ สิทธิณัฐ ประพุทธนิตสาร, 2546)	- การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในฐานะเป็นเครื่องมือการพัฒนาชุมชนและเป็นหัวใจของการพัฒนาที่ยั่งยืน - ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับวิถีชีวิตและวัฒนธรรมในการแก้ปัญหาของชุมชน	- ปรับวิธีคิดและวิธีปฏิบัติโดยให้คนที่อยู่กับปัญหาในชุมชนเป็นศูนย์กลาง ต้องทำให้เกิดการรวมกลุ่มรวมพลัง - ดำเนินการแก้ปัญหาอย่างเป็นระบบ โดยอาศัยกระบวนการมีส่วนร่วม - เพื่อสร้างแผนปฏิบัติการหรือโครงการในการแก้ไขปัญหาที่เน้นการมีส่วนร่วมทุกขั้นตอน

ผู้วิจัยนำแนวคิดทฤษฎีต่างๆที่เกี่ยวข้องดังกล่าวข้างต้น เป็นฐานคิดในการกำหนดกรอบแนวคิดในการลงพื้นที่เพื่อศึกษา “กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน” โดยมีองค์ประกอบหลัก 3 ด้าน ดังนี้

1. การศึกษากระบวนการพัฒนาของการมีส่วนร่วมของชุมชน จะต้องศึกษาตั้งแต่กระบวนการก่อเกิดของการมีส่วนร่วม การขยายตัว ตลอดจนการดำรงอยู่ของการมีส่วนร่วม เป็นการศึกษากระบวนการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของคนในหน่วยของสังคมเพื่อปรับสภาพทางอำนาจของคนในระบบโครงสร้างอำนาจที่ดำรงอยู่ให้สูงขึ้นเพื่อเป็นการรวมพลังของคนจำนวนหนึ่งเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ประสบอยู่หรือร่วมกันกระทำสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ได้รับประโยชน์ตามที่ต้องการ มีการกำหนดเป้าหมายและการดำเนินการร่วมกัน ซึ่งการร่วมมือกันทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนและต่อรองเพื่อการแก้ไขปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่ให้หมดไป ทั้งนี้เพื่อเอื้อต่อความสามารถในการแก้ไขปัญหาให้กับชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

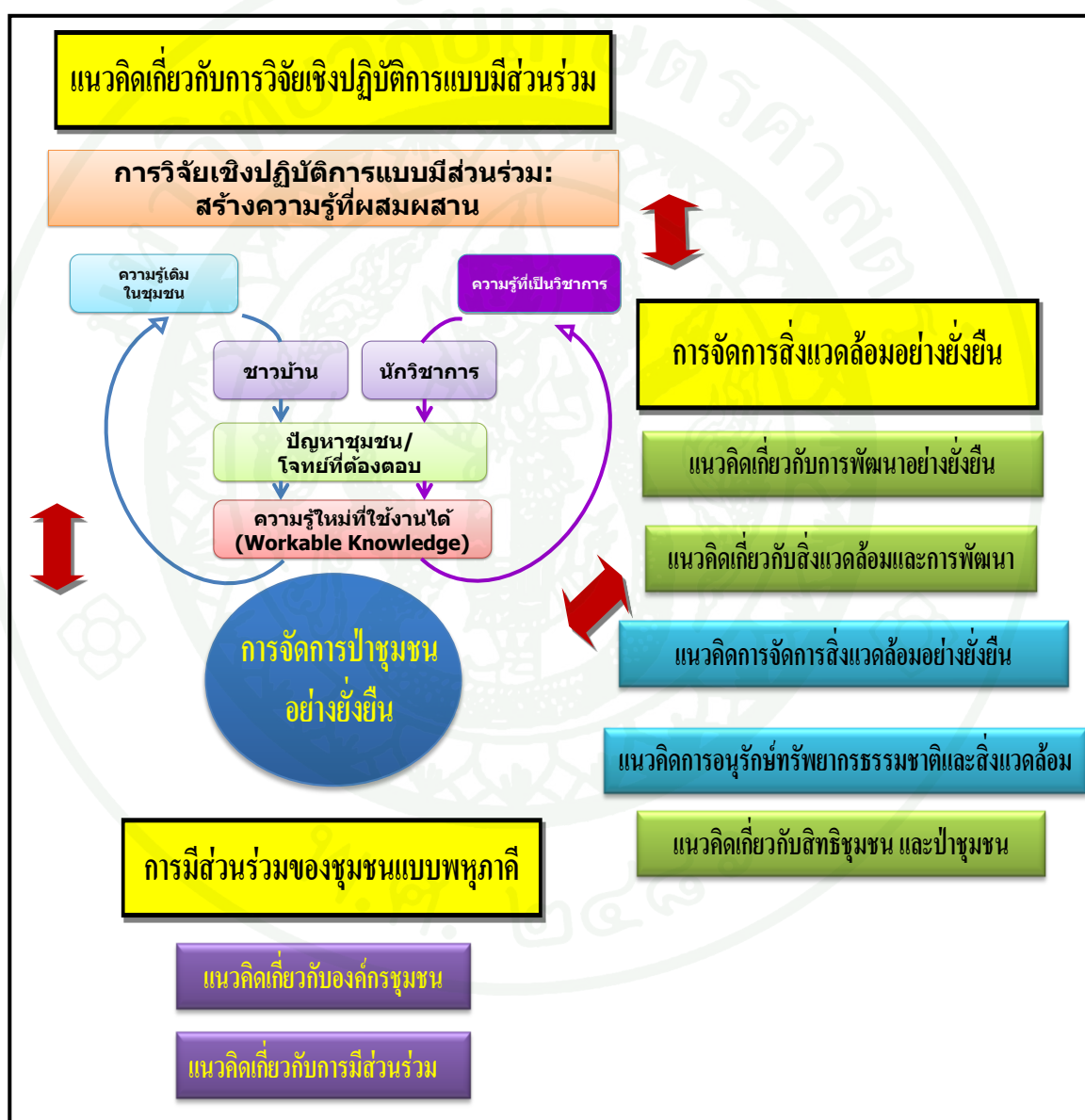
ในกระบวนการพัฒนาของการมีส่วนร่วมของชุมชนได้ยึดหลักการที่สำคัญ คือ กระบวนการมีส่วนร่วมตั้งแต่การค้นหาปัญหาหรือความต้องการ การวางแผนและจัดลำดับความสำคัญ การดำเนินงาน การกระจายผลประโยชน์อย่างเท่าเทียมและการติดตามประเมินผล และการมีส่วนร่วมมีกระบวนการขยายผลและสามารถดำรงอยู่ มีการบริหารจัดการอย่างต่อเนื่องและสามารถพัฒนาศักยภาพของการมีส่วนร่วม เพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมจนชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ โดยในการศึกษาดังกล่าวใช้แนวคิดการก่อเกิดหรือก่อรูปเพื่อพัฒนาเป็นแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาถึงพลวัตของการมีส่วนร่วมในชุมชนในเชิงพัฒนาการทางประวัติศาสตร์ การศึกษาดังกล่าวทำให้เข้าใจถึงลักษณะเฉพาะและเห็นพลังต่างของชุมชนเพื่อตอบสนองหรือมีบทบาทในการแก้ปัญหาของชุมชน โดยมีหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมต่างๆ ในชุมชนทำหน้าที่สนับสนุนและเชื่อมประสานกันอย่างเหมาะสมลงตัวภายใต้วัฒนธรรมหรือบริบทชุมชนและพัฒนาศักยภาพของการมีส่วนร่วมให้มีความเข้มแข็งบรรลุสู่การพึ่งตนเองของชุมชนในที่สุด

2. การศึกษาปัจจัยและเงื่อนไขที่ช่วยเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชนให้สามารถร่วมกันแก้ปัญหาและทำให้เกิดพลังในการขับเคลื่อนและต่อรองเพื่อการแก้ไขปัญหที่ชุมชนเผชิญอยู่ให้หมดไปได้นั้นจะพิจารณาทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก โดยปัจจัยภายในจะพิจารณาจากความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน ปัจจัยด้านผู้นำชุมชนและคณะกรรมการบริหารองค์กรชุมชน ปัจจัยด้านสมาชิกและกระบวนการมีส่วนร่วมในองค์กร ปัจจัยด้านกระบวนการพัฒนาและกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน ปัจจัยด้านการสร้างเครือข่าย ในส่วนปัจจัยภายนอก พิจารณาจากการได้รับการสนับสนุนทรัพยากรจากภายนอกชุมชนทั้งคั้งงบประมาณ ด้านวิชาการและบุคลากร ตลอดจนแผนนโยบายของภาครัฐหรือกระแสแนวคิดจากภายนอก

3. การศึกษาการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคี จะเน้นไปที่การร่วมกันระดมความคิดของทุกภาคส่วนเพื่อร่วมกันหาแนวทางในการสร้างโครงการหรือกิจกรรมเพื่อการจัดการป่าชุมชน โดยอาศัยแนวคิดของการอนุรักษ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน ร่วมกับแนวคิดเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนและสิทธิชุมชนในการปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นแล้วนำโครงการที่ร่วมกันสร้างขึ้นมาไปดำเนินการแก้ไขปัญหโดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมต่อไป จนนำไปสู่การแก้ปัญหาได้อย่างแท้จริง

กรอบแนวคิดข้างต้น เป็นเพียงแนวทางในการศึกษาในพื้นที่เท่านั้น อาจจะมีการปรับเปลี่ยนตามสภาพความเป็นจริงของแต่ละพื้นที่ที่ศึกษาทางกายภาพ ปัจจัยด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมและการเมืองจากภายนอกชุมชน เป็นต้น

จากข้อสรุปที่กล่าวมาในข้างต้นสามารถแสดงกรอบทฤษฎีในการวิจัยได้ ดังนี้

ภาพที่ 5 กรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย

จากข้อสรุปที่กล่าวมาในข้างต้นสามารถแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัยได้ ดังนี้

ภาพที่ 6 กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในชุมชนกรณีศึกษา เพื่อมุ่งค้นหา รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยเริ่มตั้งแต่ กระบวนการก่อเกิดของการมีส่วนร่วม การขยายตัว ตลอดจนการดำรงอยู่ของการมีส่วนร่วม ปัจจัย ที่เอื้อต่อความสำเร็จและเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม บทบาทที่เหมาะสมของแต่ละภาคีทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ และขั้นตอนการดำเนินการจนสามารถสร้างความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมตามประเด็นปัญหาที่เป็นความต้องการของชุมชน

ขั้นตอนการวิจัย

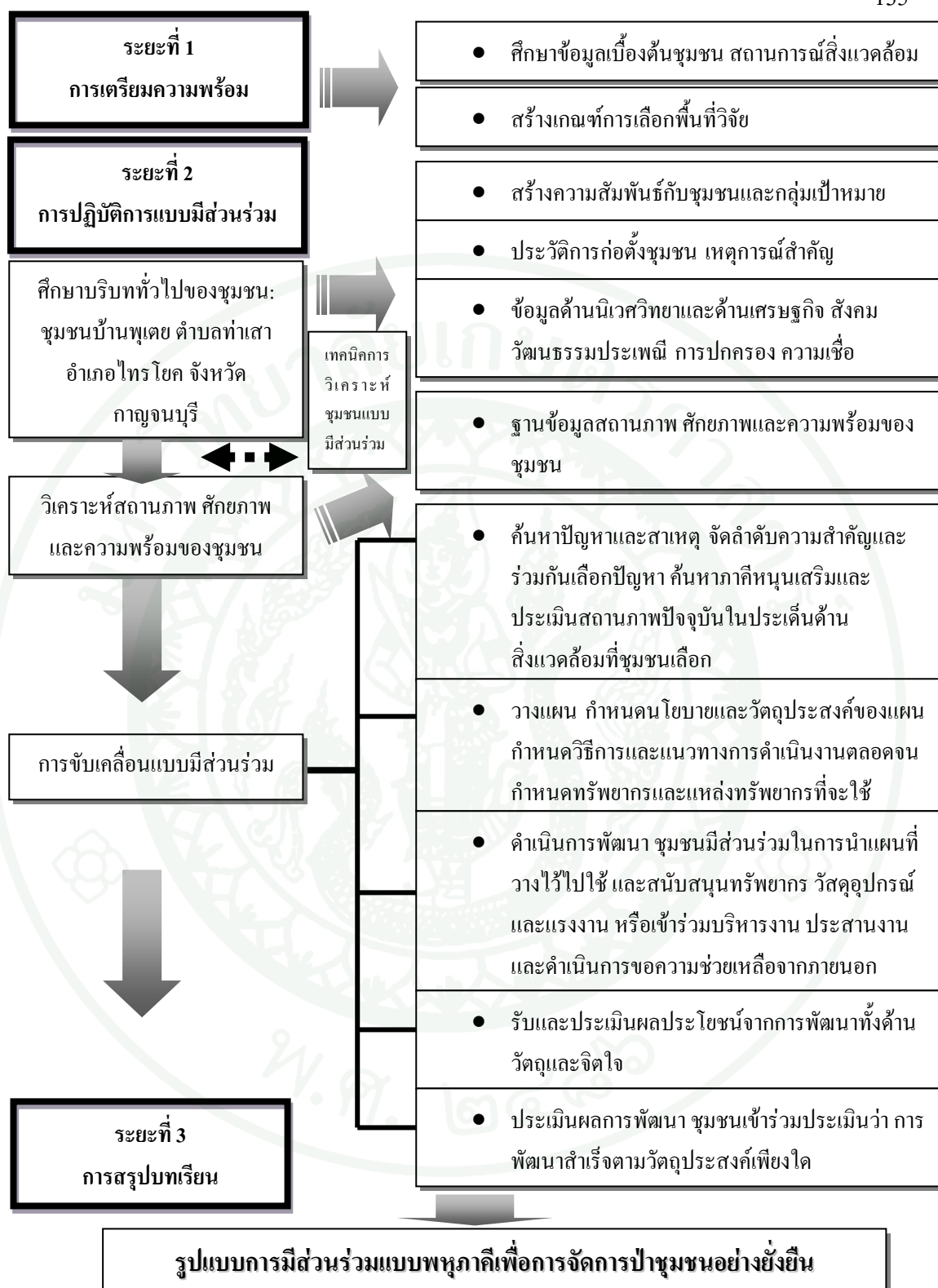
ผู้วิจัยได้แบ่งขั้นตอนการวิจัยตามรูปแบบและกระบวนการมีส่วนร่วม ตลอดจนเงื่อนไข ในการมีส่วนร่วมของชุมชนออกเป็น 3 ระยะ ดังนี้ (ภาพที่ 7)

ระยะที่ 1 การเตรียมความพร้อม ศึกษาสภาพเบื้องต้นของชุมชน สถานการณ์ด้าน สิ่งแวดล้อมและความร่วมมือของชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ แล้วประมวลข้อมูลที่ได้เพื่อสร้าง เกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ซึ่งแจ้งรายละเอียด ของโครงการวิจัย ค้นหาทีมวิจัยในชุมชน วิเคราะห์บริบทชุมชน วิเคราะห์สถานภาพและศักยภาพ ของชุมชน ค้นหาปัญหา เหตุของปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของ ชุมชน ค้นหาภาคีการหนุนเสริม วิเคราะห์สถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชน ดังนี้ 1) ความหลากหลาย ด้านสังคมพืช 2) ความหลากหลายของสัตว์ป่า และ 3) ความสัมพันธ์และการพึ่งพิงการใช้ประโยชน์ ทรัพยากรจากป่าชุมชน สร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ขับเคลื่อนกลุ่มพลัง เยาวชนในการสืบสานงานการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

ระยะที่ 3 การสรุปบทเรียน สังเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

หัวใจของงานวิจัยนี้ คือ ชาวบ้านได้ศึกษาข้อมูลด้วยตนเองและเห็นเส้นทางการเปลี่ยนแปลงของชุมชน รวมทั้งพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งเป็นแหล่งทรัพยากรของชุมชนที่กำลังจะหมดไป กระตุ้นให้ชาวบ้านมีความตื่นตัวมากขึ้นในการเข้าร่วมมือกันวางแผนการพัฒนาและฟื้นฟูป่าชุมชนแห่งนี้ให้อยู่อย่างยั่งยืนถึงลูกหลานในอนาคต นับเป็นจุดเริ่มต้นของการทำงานที่เป็นระบบ มีการนำข้อมูลและความรู้ของท้องถิ่นมาพัฒนาท้องถิ่นของตนเองให้ดียิ่งขึ้นไป ที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับเยาวชน คนในชุมชน และพื้นที่อื่นๆ ที่มาศึกษาดูงานจนเกิดเครือข่ายการทำงานร่วมกันต่อไป

ภาพที่ 7 กรอบวิธีการวิจัย

รายละเอียดการดำเนินการในแต่ละระยะ มีดังนี้

ระยะที่ 1

การเตรียมความพร้อม

ผู้วิจัยทำการศึกษา วิเคราะห์บทเรียนแห่งความสำเร็จในการสร้างความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมจากเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งลงพื้นที่เพื่อทำการสำรวจสภาพจริงและสัมภาษณ์แกนนำชุมชนเบื้องต้นเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมและความร่วมมือของชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ แล้วประมวลข้อมูลที่ได้เพื่อสร้างเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา

ผู้วิจัยได้ทำการเลือกพื้นที่ศึกษาแบบเจาะจง เพื่อเป็นกรณีศึกษา (Case Study) คือ ชุมชนบ้านพุเตย ที่ประกอบด้วย 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 7 (บ้านพุมุด) หมู่ที่ 8 (บ้านพุเตย) และหมู่ที่ 11 (บ้านพุลาด) ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ทั้งนี้เพราะชุมชนบ้านพุเตย เป็นพื้นที่ที่มีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้และสัตว์ป่า มีป่าชุมชนบ้านพุเตยที่มีเนื้อที่ประมาณ 328 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับอุทยานแห่งชาติไทรโยค และอุทยานแห่งชาติเอราวัณ เป็นพื้นที่เกษตรกรรมโดยเฉพาะการปลูกพืชผักแหล่งสำคัญของประเทศ ที่มีการปลูกอย่างต่อเนื่องตลอดทั้งปีและมีอัตราการใช้น้ำและสารเคมีค่อนข้างสูง อีกทั้งมีการขยายตัวของธุรกิจท่องเที่ยวและบริการค่อนข้างมาก จึงทำให้ยังพบปัญหาการลักลอบตัดไม้ทำลายป่าและหาของป่า ปัญหาเกี่ยวกับทรัพยากรดินและการใช้ที่ดิน ปัญหามลพิษที่เกิดจากกิจกรรมการท่องเที่ยวอยู่บ้าง และที่สำคัญ คือ ปัญหาด้านความเข้าใจที่ตรงกันในการทำงานด้านการอนุรักษ์และการใช้ประโยชน์ในสิ่งแวดล้อมร่วมกันอย่างยั่งยืน และเริ่มมีการร่วมตัวของแกนนำชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน ตลอดจนมีการทำงานร่วมกับหน่วยงานภาครัฐทั้งในพื้นที่และนอกพื้นที่เป็นอย่างดี และมีปัจจัยเชิงบริบทที่เอื้อต่อความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ดังนั้นผลการศึกษาชุมชนดังกล่าว ผู้วิจัยคาดว่าจะได้ข้อสรุปร่วมกันในการหารูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

ระยะที่ 2

การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัยทำการเลือกพื้นที่ศึกษาตามเกณฑ์ที่กำหนดไว้แล้วลงพื้นที่เพื่อศึกษาหารูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน โดยดำเนินการ 6 ขั้นตอน ดังนี้

1. การเตรียมชุมชน ขั้นตอนนี้เป็นการเตรียมความพร้อมสู่กระบวนการทำงานร่วมกันและสามารถมีส่วนร่วมในการพัฒนา โดยมีแนวทาง คือ

1.1 สร้างความสัมพันธ์กับแกนนำชุมชนและกลุ่มเป้าหมายอื่นๆ ในชุมชน เนื่องจากการวิจัยนี้เป็นการศึกษาการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ในชุมชน ซึ่งต้องมีความเชื่อถือและให้ความร่วมมือในการวิจัยอย่างเต็มที่ จึงจะทำให้งานวิจัยประสบผลสำเร็จ โดยการทำหนังสือประสานงานและขอความร่วมมือจากทางมหาวิทยาลัยถึงนายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา กำนันตำบลท่าเสา ประธานป่าชุมชนพุเตย ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 7, 8 และ 11 สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 7, 8 และ 11 ผู้นำกลุ่มอาชีพ กลุ่มแม่บ้านในชุมชน หลังจากนั้นผู้วิจัยได้จัดประชุมเพื่อแนะนำตัว นำเสนอรายละเอียดของโครงการวิจัยและปรึกษาหารือ กับแกนนำชุมชน และตัวแทนประชาชนในชุมชน ณ ที่ทำการสถาบันการเงินตำบลท่าเสา ที่ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 8

1.2 การติดต่อประสานงานกับหน่วยงานและภาคีที่เกี่ยวข้อง เพื่อขอความร่วมมือจากทั้งเจ้าหน้าที่ภาครัฐและภาคีที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ คือ เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติไทรโยค และเอราวัณ เจ้าหน้าที่สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี ผู้อำนวยการกองการเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานทหารพัฒนา องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา เจ้าหน้าที่สาธารณสุขสถานีอนามัยบ้านพุเตย ผู้อำนวยการและครูโรงเรียนบ้านพุเตยและโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี เจ้าอาวาสและพระภิกษุวัดพุเตย และวัดพุทธวิมุตตินาราม เจ้าของธุรกิจโรงแรมและ รีสอร์ท คือ โฮมพุเตยรีสอร์ทและจิ้งเกิ้ลราฟ รีสอร์ท อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(พอช.) ตัวแทนจากองค์กรพัฒนาเอกชนที่ทำงานในพื้นที่ คือ เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี เครือข่ายแม่น้ำแคว เป็นต้น เพื่อเตรียมความพร้อมของทีมและเน้นการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่าย

1.3 ประชุมร่วมระหว่างนักวิจัยและภาคีต่างๆ ที่กล่าวในข้างต้น เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิจัย การดำเนินการวิจัยภายในพื้นที่และขอความร่วมมือจากชุมชนเพื่อที่จะร่วมกันในการวิเคราะห์ปัญหา หาแนวทางการแก้ไขปัญหา วางแผนการแก้ไขปัญหา ลงมือปฏิบัติตามแผน ติดตามและประเมินผลร่วมกัน

1.4 ค้นหาทีมวิจัยในพื้นที่ โดยการขออาสาสมัครจากสมาชิกชุมชนเพื่อเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยในพื้นที่ ซึ่งได้อาสาสมัครเข้าร่วมเป็นทีมวิจัยที่มาจากทั้ง ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนกลุ่มสตรี ตัวแทนเยาวชน ตัวแทนชาวบ้าน ครูโรงเรียนบ้านพุเตย และโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และ อาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี จำนวน 14 คน ดังตารางที่ 4

2. การวิเคราะห์บริบทชุมชน เป็นการศึกษาประวัติการก่อตั้งชุมชน ลักษณะทางนิเวศวิทยา และด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคมวัฒนธรรม ด้านการเมืองการปกครองในท้องถิ่น เหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน บริบทชุมชนที่เชื่อมโยงกับป่าชุมชน โดยสามารถดำเนินการได้ 2 ลักษณะ ดังนี้

2.1 ข้อมูลเชิงปริมาณ ได้แก่ ประชากร เศรษฐกิจ สถานที่ตั้งชุมชนทางด้านกายภาพ ใช้การวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary Data) เช่น แผนแม่บทชุมชน เป็นต้น

2.2 ข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ ประวัติการก่อตั้งชุมชน ข้อมูลทั่วไปด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ การเมืองการปกครองในท้องถิ่น เหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน บริบทชุมชนที่เชื่อมโยงกับป่าชุมชน ได้จากการเก็บข้อมูลภาคสนามโดยการสัมภาษณ์บุคคลสำคัญและแกนนำชุมชนแบบเจาะลึก จำนวน 22 คน (ตารางที่ 5) ร่วมกับการสังเกต การเสวนากลุ่มและการลงพื้นที่สำรวจชุมชน

ตารางที่ 4 รายชื่อทีมวิจัยในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย

ลำดับที่	ชื่อ-นามสกุล	บทบาทหน้าที่ในชุมชน
1	อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม	● อาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี/ที่ปรึกษา
2	นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง	● ประธานป่าชุมชน
3	นายวิกิจ แก้วจิตคงทอง	● กรรมการป่าชุมชน/ประธานสภาองค์กรชุมชนตำบลท่าเสา
4	นายสมเกียรติ บุญยเลขา	● กรรมการป่าชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน
5	นายบุญมา พันธุ์แสน	● กรรมการป่าชุมชน/ปราชญ์ชาวบ้าน
6	นายสุพจน์ ผินกลับ	● ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8
7	นายวิโรจน์ ทองอ่อน	● สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 11 และกรรมการป่าชุมชน
8	นายกำพล ทรงอุปถ	● สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 8 และกรรมการป่าชุมชน
9	นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์	● ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 กรรมการป่าชุมชน อสม. และตัวแทนกลุ่มสตรี
10	นายชัชวาลย์ แสงพิทยา	● กรรมการป่าชุมชนและเลขานุการสถาบันการเงินตำบลท่าเสา
11	นางกัญญา ทิชาพงศ์	● ครูโรงเรียนบ้านพุเตย
12	นางอนุสรณ์ เข้มกลัด	● ครูโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา
13	นายวิกรม แก้วจิตคงทอง	● ตัวแทนเยาวชนและกรรมการป่าชุมชน
14	นายพิพัฒน์ ชูจันทร์	● ตัวแทนเยาวชนและกรรมการป่าชุมชน

ตารางที่ 5 รายชื่อนักคณบดีสำคัญที่ให้ข้อมูลบริบทชุมชน

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ข้อมูล/ตำแหน่ง/พื้นที่
1	นางอนุสรณ์ แยมกลัด	• บริบทชุมชนบ้านพุมุด หมู่ที่ 7 • ครูโรงเรียนวัดพุทธวิมุตติวิทยา
2	คุณยายปิ่น มณีงาน	• บริบทชุมชนบ้านพุมุด หมู่ที่ 8 • ผู้อาวุโส หมู่ที่ 8 / ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐานรุ่นที่ 1
3	คุณยายเกลี้ยง พันธุ์ศักดิ์	• บริบทชุมชนบ้านพุมุด หมู่ที่ 8 • ผู้อาวุโส หมู่ที่ 8 / ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐานรุ่นที่ 1
4	พระอธิการประจวบ นิฤทธิ์โสโร	• ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน • เจ้าอาวาสวัดพุดเคย
5	นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง	• ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน • ประธานป่าชุมชน / ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐานรุ่นที่ 2
6	นายสุพจน์ ผินกลับ	• ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน • ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8
7	นางสาววิเชียร บุญพิทักษ์	• บริบทชุมชนบ้านพุมุด หมู่ที่ 11 • ชาวบ้านหมู่ที่ 11
8	นายบุญมา พันธุ์แสน	• ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน • กรรมการป่าชุมชนและปราชญ์ชุมชน
9	นายกำพล ทรงอุปบล	• ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน • สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ท่าเสาหมู่ที่ 8 และกรรมการป่าชุมชน

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ข้อมูล/ตำแหน่ง/พื้นที่
10	นายสมเกียรติ บุญยเลขา	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - กรรมการป่าชุมชนและปราชญ์ชุมชน
11	คุณตาณิสร์ วรรณโชติ	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - เจ้าของโฮมพุดเตย รีสอร์ท
12	นายวิเชียร คล้าชาวนา	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - กำนันตำบลท่าเสา
13	นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8 กรรมการป่าชุมชน และตัวแทนกลุ่มสตรี
14	คุณตาเก็บ พลายงาม	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - ผู้อาวุโส หมู่ที่ 8/ ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน รุ่นที่ 1
15	นางกลั่นแก้ว วงษ์หาญ	- บริบทชุมชนบ้านพุมุด หมู่ที่ 11 - ผู้อาวุโส หมู่ที่ 11
16	นายภานุ วงษ์หาญ	- บริบทชุมชนบ้านพุมุด หมู่ที่ 11 - สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ท่าเสาหมู่ที่ 11 และกรรมการป่าชุมชน
17	นายเสมอ บุตรบำรุง	- บริบทชุมชนบ้านพุมุด หมู่ที่ 11 - สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ท่าเสาหมู่ที่ 11 และกรรมการป่าชุมชน
18	นายวิกิจ แก้วจิตคงทอง	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน รุ่นที่ 2 ประธานสภาองค์กรชุมชนตำบลท่าเสา

ตารางที่ 5 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อ – นามสกุล	ข้อมูล/ตำแหน่ง/พื้นที่
19	คุณดาวยุทธ คงศิริ	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - ผู้สูงอายุของชุมชน/ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน รุ่นที่ 1
20	นางปราณี สืบอิม	- บริบทชุมชนหมู่ที่ 8 - ตัวแทนกลุ่มสตรีตำบลท่าเสา
21	นายชัชวาลย์ แสงพิทยา	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน รุ่นที่ 2 กรรมการป่าชุมชนและเลขานุการสภาองค์กรชุมชนตำบลท่าเสา
22	คุณดาบุญส่ง สุดวิเวก	- ประวัติและเหตุการณ์สำคัญของชุมชน - ผู้อาวุโส หมู่ที่ 8/ ผู้บุกเบิกการตั้งถิ่นฐาน รุ่นที่ 1

ส่วนข้อมูลเกี่ยวกับการร่วมมือกันของชุมชนและภาคส่วนต่างๆ ในพื้นที่เพื่อดำเนินกิจกรรมของชุมชน ความต้องการการสนับสนุนหรือบริการ ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินการ ได้จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกในกลุ่มผู้นำชุมชนและตัวแทนจากภาคส่วนต่างๆ

3. การวิเคราะห์สถานภาพและศักยภาพของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม ใช้เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 2552) เพื่อทำการสำรวจความพร้อมของชุมชนในด้านต่างๆ เช่น ด้านบุคคล ด้านการบริหาร ด้านโครงสร้างชุมชนและด้านทรัพยากร เป็นต้น ในการจัดการสิ่งแวดล้อมด้วยพลังชุมชนเอง โดยการลงพื้นที่สำรวจร่วมกันและจัดเวทีร่วมกับผู้นำชุมชน คือ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 7, 8 และ 11 ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7, 8 และ 11 คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนกลุ่มสตรี ตัวแทนกลุ่มอาชีพ ผู้อาวุโสของชุมชน ตัวแทนครูโรงเรียนบ้านพุเตย และโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา ตัวแทนอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน จำนวน 35 คน เพื่อร่วมกันวิเคราะห์ประเมินสถานภาพและศักยภาพเกี่ยวกับการทำงานแบบมีส่วนร่วมเพื่อจัดการกับ

ปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน หากต้องการดำเนินการไปสู่ความยั่งยืนจำเป็นต้องการการหนุนเสริม ด้านใดบ้างและจากหน่วยงานไหน

เมื่อได้ข้อมูลดังที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว นำข้อมูลที่ได้มาร่วมกันวิเคราะห์ถึงสถานภาพ และศักยภาพความพร้อมของชุมชน โดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ภาวการณ์พัฒนา (นักวิจัย) และผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม แล้วจัดทำเป็นฐานข้อมูลชุมชน พร้อมนำเสนอข้อมูลทั้งหมดแก่ชุมชน และผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อรับทราบ

4. การค้นหาปัญหา เหตุของปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหาและค้นหาภาคีหนุนเสริม โดยร่วมค้นหาปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่พบทั้งหมดในชุมชน จัดลำดับความสำคัญและความต้องการและร่วมกันเลือกปัญหาที่ชุมชนมีศักยภาพและความพร้อมหรือชุมชนมีความต้องการในการแก้ไขภายใต้ความร่วมมือของภาวการณ์พัฒนามาหนึ่งปัญหา เพื่อนำไปวิเคราะห์เชิงลึกเกี่ยวกับสถานภาพปัจจุบันของปัญหาหรือความต้องการในการจัดการสิ่งแวดล้อมด้านนั้นๆ และการร่วมกันวางแผนและดำเนินการแก้ไขปัญหาดังกล่าวต่อไป โดยการประยุกต์ใช้เทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ (Appreciation Influence Control: AIC) (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 2552) เพื่อลงพื้นที่สำรวจชุมชนและจัดประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัยในพื้นที่ สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 7, 8 และ 11 ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7, 8 และ 11 คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนกลุ่มสตรี ตัวแทนกลุ่มอาชีพ ผู้อาวุโสของชุมชน ตัวแทนครูโรงเรียนบ้านพุเตย และโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา ตัวแทนอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ตัวแทนชาวบ้าน จำนวน 55 คน เพื่อระดมสมองค้นหาปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหา ค้นหาสาเหตุ ร่วมกันเลือกปัญหา และค้นหาภาคีหนุนเสริม และทำให้เกิดความเข้าใจและรับทราบสภาพปัญหา ชัดจำกัด ความต้องการและศักยภาพของชุมชน ตลอดจนทราบแนวทางการของความช่วยเหลือจากภาวการณ์พัฒนาเพื่อหนุนเสริมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน ยังก่อให้เกิดความตระหนักถึงปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชนด้วย

ที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในชุมชนที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชุมชนและเป็นปัญหาที่ชาวบ้านต้องการแก้ไขมีด้วย 3 ปัญหา คือ

1) ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานในการดำรงชีวิต

- ปัญหาเรื่องน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและสำหรับกิจกรรมทางการเกษตร
- ปัญหาด้านการคมนาคม
- ปัญหาด้านการติดต่อสื่อสาร
- ปัญหาเกี่ยวกับไฟฟ้า เนื่องจากยังมีบางครัวเรือนที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้

2) ปัญหาคุณภาพชีวิต

- ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย
- ปัญหาด้านการศึกษา
- ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย
- ปัญหาการขาดความมั่นคงในชีวิต

3) ปัญหาด้านเศรษฐกิจ (รายได้)

- ปัญหาแหล่งเงินทุนสำหรับการประกอบอาชีพ
- ปัญหาความมั่นคงด้านอาชีพ
- ปัญหาผลผลิตทางการเกษตร

เมื่อพิจารณาความต้องการของชุมชนและประเมินศักยภาพและความพร้อมของชุมชนในการแก้ปัญหาที่กล่าวในข้างต้นแล้ว ที่ประชุมมีมติให้ดำเนินการแก้ปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบมีส่วนร่วมก่อนเป็นลำดับที่หนึ่ง

จากนั้นจึงทำหนังสือเชิญภาคีการพัฒนาที่คาดว่าจะสามารถหนุนเสริมกิจกรรมการจัดการสิ่งแวดล้อมในชุมชน แล้วจัดประชุมชี้แจงรายละเอียดของกิจกรรม นำเสนอข้อมูลสรุปสภาพปัญหาปัจจุบันที่พบทั้งหมดในชุมชน ปัญหาและ อุปสรรค ผลกระทบและความต้องการของชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม พร้อมร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และรับฟังข้อเสนอแนะในการทำงานจากภาคีหนุนเสริม เพื่อร่วมกันรับทราบปัญหาของชุมชนเกี่ยวกับปัญหาสิ่งแวดล้อมและผลกระทบว่าเป็นปัญหาของชุมชนและชุมชนควรร่วมมือกันในการแก้ไขปัญหาอย่างจริงจัง

5. การวิเคราะห์สถานภาพปัจจุบันของประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนต้องการจัดการ โดยประเด็นปัญหาที่ชาวบ้านมีความต้องการ มีศักยภาพและความพร้อมในการแก้ปัญหา คือ “การแก้ปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบมีส่วนร่วม” โดยใช้เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal: PRA) (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น, 2552) เพื่อทำการสำรวจ วิเคราะห์และประเมินสถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชนบ้านพุเตย โดยทำการศึกษาใน 3 ประเด็นหลัก คือ 1) ความหลากหลายด้านสังคมพืช 2) ความหลากหลายของสัตว์ป่า และ 3) ความสัมพันธ์และการพึ่งพิงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน ซึ่งมีผู้ร่วมทำการศึกษาคือ ทีมวิจัยในพื้นที่ จำนวน 14 คน เจ้าหน้าที่กรมอุทยาน จำนวน 2 คน คณะกรรมการป่าชุมชนและตัวแทนชาวบ้าน จำนวน 15 คน รวมทั้งสิ้น 31 คน ร่วมกันวางแผนในการเก็บข้อมูล ลงพื้นที่สำรวจป่าชุมชนบ้านพุเตยร่วมกัน วิเคราะห์ข้อมูลและประเมินสถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชน โดยเปรียบเทียบกับค่ามาตรฐานตามประเด็นสิ่งแวดล้อมที่กำหนด เพื่อใช้เป็นฐานข้อมูลในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนต่อไป โดยมีรายละเอียด ดังนี้

5.1 การศึกษาความหลากหลายด้านสังคมพืช

ในการศึกษาความหลากหลายด้านสังคมพืชครั้งนี้ ทำการสำรวจสังคมพืช 2 ครั้ง คือ ช่วงเดือน ตุลาคม – พฤศจิกายน พ.ศ. 2552 และ ช่วงเดือนกุมภาพันธ์ – มีนาคม พ.ศ. 2553 เนื่องจากไม้ใหญ่มีการเปลี่ยนแปลงในแต่ละรอบ 1-2 เดือนไม่มากนัก แต่สำหรับไม้วัยรุ่น และกล้าไม้ ทำการสำรวจทุก 2 เดือนเพิ่มเติมเพื่อติดตามการเปลี่ยนแปลงของอัตราการสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติ (อุทิศ ภูอินทร์, 2542) ร่วมกับการใช้แบบสอบถามการประเมินพฤกษศาสตร์แบบเร่งด่วน (Rapid Ethnobotanical Appraisal: REA) ตามแบบของสมศักดิ์ สุขวงศ์ (2539) และการเดินสำรวจแบบปูพรมทั่วทั้งพื้นที่ป่า 328 ไร่ ซึ่งมีขั้นตอนในการเก็บข้อมูล ดังนี้

5.1.1 อุปกรณ์ในการเก็บข้อมูล มีดังนี้ 1) เครื่องมือค้นหาตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ (GPS) 2) แผนที่ระวางมาตราส่วน 1:50000 3) เครื่องมือวัดความสูง (Haga Hypsometer) 4) เทปวัดระยะทาง 5) กล้องถ่ายรูป 6) กล้องส่องทางไกล และกล้องจุลทรรศน์ 7) เทปวัดขนาดเส้นผ่าศูนย์กลาง (Diameter Tape) และ 8) แผงอัดพรรณไม้ และอุปกรณ์เก็บตัวอย่างพรรณไม้แห้ง

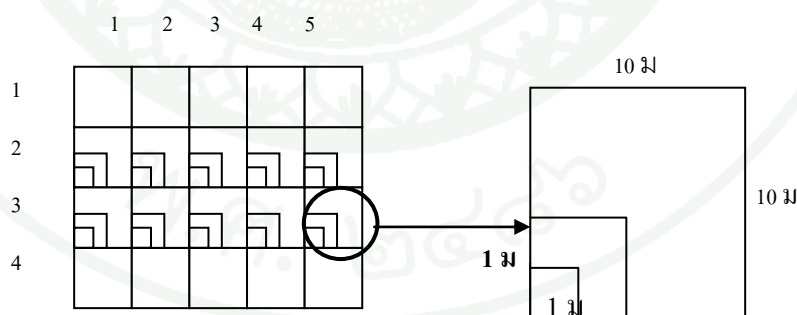
5.1.2 ขั้นตอนการเก็บข้อมูล

1) ศึกษาข้อมูลพื้นฐานพร้อมทั้งทำการสำรวจภาคสนามควบคู่ไปกับแผนที่แสดงภูมิประเทศมาตราส่วน 1 : 50,000 เพื่อจำแนกสังคมพืช

2) วางแปลงตัวอย่างชั่วคราว (Temporary Plot) ขนาด 40 x 50 เมตร ภายในสังคมพืชต่างๆบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย โดยทำการคัดเลือกพื้นที่ที่เป็นตัวแทนที่ดีในแต่ละสังคมพืช

3) เก็บข้อมูลด้านองค์ประกอบของชนิดพันธุ์พืช ขนาดความโตทางเส้นผ่าศูนย์กลางเพียงอก (1.30 ม.) (Diameter at Breast Height, DBH) และความสูง (Height) ในแปลงตัวอย่างโดยแบ่งเป็น 3 ขนาด คือ ไม้ใหญ่ (Tree) คือ ไม้ที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอกเกินกว่า 4.5 เซนติเมตร ไม้วัยรุ่น (Sapling) คือ ไม้ที่มีขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอกต่ำกว่า 4.5 เซนติเมตร และสูงกว่า 1.30 เมตร และ กล้าไม้ (Seedling) คือ ไม้ที่มีความสูงน้อยกว่า 1.30 เมตร

ทำการเก็บข้อมูลไม้ใหญ่ในแปลงย่อยขนาด 10 x 10 เมตร เก็บข้อมูลไม้หนุ่มในแปลงย่อยขนาด 4 x 4 เมตร ส่วนกล้าไม้เก็บข้อมูลในแปลงย่อยขนาด 1 x 1 เมตร (ภาพที่ 8)

ภาพที่ 8 แปลงตัวอย่างชั่วคราวขนาด 40 x 50 เมตร

4) เก็บข้อมูลโครงสร้างสังคมพืชทางด้านตั้ง (Profile Diagram) และการปกคลุมของเรือนยอด (Crown cover Diagram) โดยเลือกแปลงตัวอย่างขนาด 10 x 50 เมตร ภายในแปลงตัวอย่างชั่วคราวเพื่อเป็นตัวแทนของแต่ละสังคมพืช

5) จัดทำบัญชีรายชื่อ (Species List) พันธุ์ไม้ภายในแปลงตัวอย่างพร้อมทั้งจำแนกชนิดพันธุ์พืชโดยการเปรียบเทียบตัวอย่างพันธุ์ไม้แห้งกับตัวอย่างพันธุ์ไม้มาตรฐานที่หอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช

5.2 การศึกษาความหลากหลายด้านสัตว์ป่า

ในการศึกษาความหลากหลายด้านสัตว์ป่าครั้งนี้ทำการสำรวจ ช่วงเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552 – มกราคม พ.ศ. 2553 ซึ่งมีขั้นตอนในการเก็บข้อมูล ดังนี้

5.2.1 อุปกรณ์ในการเก็บข้อมูล ประกอบด้วยอุปกรณ์ดังนี้ 1) เครื่องมือค้นหาตำแหน่งทางภูมิศาสตร์ (GPS) 2) แผนที่ระวางมาตราส่วน 1:50000 3) คู่มือจำแนกชนิดพันธุ์สัตว์ 4) อุปกรณ์ดักสัตว์และตาข่ายดักสัตว์ 5) กล้องถ่ายภาพ 6) กล้องส่องทางไกลและกล้องจุลทรรศน์ และ 7) ภาชนะบรรจุตัวอย่างสัตว์

5.2.2 ขั้นตอนการเก็บข้อมูล

1) การสำรวจเบื้องต้นเพื่อศึกษาความหลากหลายชนิดของพันธุ์สัตว์ป่า โดยเน้นศึกษาสัตว์ป่า 4 กลุ่มหลัก คือ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม นก สัตว์เลื้อยคลาน และสัตว์ครึ่งบกครึ่งน้ำ ในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย ดำเนินการในช่วงเดือน ธันวาคม พ.ศ. 2552 – มกราคม พ.ศ. 2553

2) ดำเนินการสำรวจและจำแนกชนิดพันธุ์สัตว์ป่าจากการเดินสำรวจตามถนน เส้นทางเดินป่า ร่องน้ำ ลำห้วย และพุน้ำ รวมทั้งการเดินส่องไฟตามเส้นทางเดินป่าและลำน้ำ ในเวลากลางคืน การดักจับด้วยตาข่ายและกรงดักซึ่งกระจายครอบคลุมพื้นที่ป่าชุมชน 328 ไร่ โดยการสังเกตและพบเห็นสัตว์โดยตรง และร่องรอยที่เกิดจากสัตว์หรือพฤติกรรมของสัตว์ เช่น กองมูล รอยเท้า รอยกรงเล็บ รัง ซากที่ตายแล้ว และเสียงร้อง

3) บันทึกข้อมูล การปรากฏของชนิดพันธุ์สัตว์ป่า และสภาพถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าแต่ละชนิด สำหรับสัตว์ป่าที่มีปัญหาในการจำแนกชนิดพันธุ์ จะทำการเก็บตัวอย่างมาเพื่อการจำแนกต่อไป

4) รวบรวมข้อมูลชนิดพันธุ์สัตว์ป่าจากการสอบถามผู้รู้ และชาวบ้านในท้องถิ่น

5) จัดทำบัญชีรายชื่อสัตว์ป่าทั้งจากการสำรวจโดยตรง และจากการสอบถามจากผู้รู้และชาวบ้าน จำแนกสถานภาพสัตว์ป่าปัจจุบัน โดยพิจารณาตามกฎหมายตามพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535

5.3 การศึกษาความสัมพันธ์และการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน

เก็บข้อมูลการใช้ประโยชน์ผลผลิตจากป่า เช่น เห็ดป่า พืชผักป่า (หน่อไม้ และผักหวาน) สมุนไพร ไม้ฟืน เป็นต้น โดยการสนทนากลุ่มย่อยจากผู้รู้ในชุมชนถึงชนิดพรรณไม้ และ การใช้ประโยชน์ หลังจากนั้นนำข้อมูลมาสร้างแบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นตัวแทนครัวเรือน จำนวน 100 คน ในพื้นที่ 3 หมู่บ้าน ร่วมกับข้อมูลที่ได้รับจากการใช้แบบสอบถามการประเมินผลกระทบแบบเร่งด่วน (REA) ตามแบบของสมศักดิ์ สุขวงศ์ (2539) เพื่อสัมภาษณ์ราษฎรท้องถิ่นที่เข้าไปใช้ประโยชน์ของพรรณพืชและลักษณะการนำมาใช้ประโยชน์ ส่วนของพืชที่นำมาใช้ประโยชน์ ช่วงเวลาของการเก็บหา ฯลฯ โดยข้อมูลที่นำมาประเมินได้มาจากการสังเกตโดยตรงจากการดำรงชีวิต วัสดุในการประกอบอาชีพผู้เก็บหาของป่า และการสัมภาษณ์ชาวบ้านในท้องถิ่นโดยใช้แบบสอบถาม ซึ่งเป็นทั้งหมดยาพื้นบ้านและราษฎรทั่วไป โดยคัดเลือกเฉพาะชาวบ้านที่มีการเก็บพรรณพืช ของป่า มาใช้ประโยชน์ในครัวเรือนหรือจำหน่ายเพิ่มรายได้แก่ครอบครัว ซึ่งข้อมูลที่สัมภาษณ์เป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการเก็บหาการใช้ประโยชน์และการจัดจำหน่ายพรรณพืชของชาวบ้านจากป่าโดยรอบชุมชน เพื่อให้ได้ข้อมูลสมบูรณ์ครอบคลุมในเรื่องความรู้ ภูมิปัญญา และวิธีการใช้ประโยชน์จากพืชพรรณธรรมชาติจากป่าชุมชน

เมื่อได้ข้อมูลดังที่กล่าวมาในข้างต้นแล้ว นำข้อมูลที่ได้มาร่วมกันวิเคราะห์ถึงสถานภาพปัจจุบัน ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ภาวการณ์พัฒนาและผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม แล้วจัดทำเป็นฐานข้อมูลสำหรับชุมชน พร้อมนำเสนอข้อมูลทั้งหมดแก่ชุมชนและผู้ที่เกี่ยวข้องเพื่อรับทราบ

6. การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม นำข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพของป่าชุมชนที่ดำเนินการตามขั้นตอนที่กล่าวไว้ในข้างต้น และสภาพปัญหาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยที่ชุมชนประสบอยู่ในปัจจุบัน มาสร้างเป็นแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยประกอบด้วยกิจกรรม ดังนี้

6.1 จัดประชุมเชิงปฏิบัติการกับทีมวิจัยในพื้นที่ ตัวแทนชาวบ้านร่วมกับภาคีการพัฒนาทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ ร่วมกันเพื่อสร้าง “แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย” กำหนดนโยบายและวัตถุประสงค์ของแผน โครงการหรืองาน กรอบงาน วิธีการปฏิบัติงาน ทรัพยากรและแหล่งทรัพยากรที่จะใช้ ผู้รับผิดชอบและบทบาทหน้าที่ ตัวดัชนีชี้วัดและผลสัมฤทธิ์ขั้นสุดท้ายที่คาดว่าจะเกิดขึ้น ในขั้นตอนนี้จะทำให้ทราบแนวทาง กลวิธีการแก้ไขปัญหาโดยชุมชนและภาคีการพัฒนาร่วมกันคิดขึ้นมาเอง ทราบบทบาทที่ชัดเจนของแต่ละภาคีการพัฒนา

6.2 จัดเวทีนำเสนอรายละเอียดต่างๆ ของแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย ทำประชาพิจารณ์และลงประชามติ ตลอดจนการทบทวนเกี่ยวกับคณะกรรมการป่าชุมชนและกฎระเบียบของป่าชุมชน เพื่อนำแผนแม่บทดังกล่าวไปใช้ดำเนินงานได้จริง โดยนายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง ประธานป่าชุมชน ในวันที่ 3 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2553 ณ อาคารสถาบันการเงินตำบลท่าเสา ซึ่งมีชาวบ้านเข้าร่วมรับฟังรายละเอียด เสนอแนะและลงประชามติแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จำนวนทั้งสิ้น 107 คน

6.3 จัดประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัยในพื้นที่ ร่วมกับตัวแทนชาวบ้าน และตัวแทนภาคีการพัฒนา เพื่อร่วมกันจัดทำโครงการการแก้ไขปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในการจัดการป่าชุมชนและแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน โดยที่ประชุมมีความเห็นร่วมกันที่จะจัดทำโครงการที่เกี่ยวข้องกับการสร้างกลุ่มเยาวชนเพื่อสร้างความตระหนักและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม ร่วมทำกิจกรรมการดูแลป่าชุมชนและการสืบสานงานการอนุรักษ์ป่าชุมชน โดยใช้ชื่อโครงการหรือแผนงานว่า “การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย”

6.4 หลังจากที่ได้โครงการการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตยก็จะร่วมกันในการจัดทำแผนปฏิบัติการหรือโครงการย่อยต่างๆ โดยประชุมกลุ่มด้วยการประยุกต์ใช้เทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ในทีมวิจัยในพื้นที่ ร่วมกับ

กลุ่มแกนนำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน และตัวแทนภาคีการพัฒนาต่างๆ ร่วมกันกำหนดแผนปฏิบัติการ โดยในแผนปฏิบัติการจะประกอบด้วยโครงการย่อยหรือกิจกรรม กลวิธีในการดำเนินงาน ระยะเวลาการดำเนินงาน ผู้รับผิดชอบ งบประมาณทรัพยากร ความสามารถของชุมชน ความต้องการของชุมชนและการหนุนเสริมจากภาคีที่ชัดเจน

7. การขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วม ในขั้นตอนนี้เป็นการนำเอาแผนปฏิบัติการของโครงการ การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตยที่ร่วมกันกำหนดอย่างชัดเจนแล้วมาปฏิบัติจริงตามแผนการที่ได้กำหนดไว้ ทางผู้วิจัย ชุมชนและภาคีการพัฒนาอาจมีส่วนร่วมในการสนับสนุนในด้านต่างๆ ที่ผู้เข้าร่วมโครงการต้องการ ในหลายลักษณะ เช่น สนับสนุนทรัพยากร วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน เข้าร่วมบริหารงาน ประสานงานและดำเนินการขอความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นต้น

เมื่อดำเนินการปฏิบัติตามแผนในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อมของชุมชน ไประยะหนึ่งได้ ทำการติดตามและสะท้อนผลการดำเนินงาน เพื่อให้ทราบความก้าวหน้าและประเมินว่าการดำเนินงานสามารถบรรลุวัตถุประสงค์หรือนำไปการแก้ปัญหาได้หรือไม่ หากยังไม่บรรลุ วัตถุประสงค์ก็ร่วมกันหาปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงาน สาเหตุและปรับปรุงพัฒนาแผนปฏิบัติการหรือโครงการ เพื่อนำไปปฏิบัติใหม่จนสามารถแก้ไขปัญหาได้จริง โดยการประเมินจะใช้การสนทนากับกลุ่มแกนนำและตัวแทนจากภาคส่วนต่างๆ ทุกสิ้นเดือนและเมื่อสิ้นสุดโครงการจะทำการประเมินครั้งสุดท้าย พร้อมสรุปผลการดำเนินงานและปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานให้แก่ชุมชนร่วมทั้งผู้ที่เกี่ยวข้องทราบ

การพัฒนาการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา เป็นการดำเนินการ โดยการใช้แนวทางการ แก้ไขปัญหาในข้างต้นมาพัฒนาการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา โดยให้ชุมชนและภาคีการพัฒนา มีส่วนร่วมในการพัฒนาและดำเนินการวัดประสิทธิผลของการพัฒนาโดยมีดัชนีวัดความสำเร็จ

การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ในการดำเนินการสามารถแบ่งได้ 3 ขั้นตอน ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 วางแผน (Planning) จัดเวทีระดมความคิดกับทีมวิจัยในพื้นที่ คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชน ตัวแทนชุมชนและเยาวชนในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย เพื่อวิเคราะห์และจัดลำดับความจำเป็นและความต้องการในการจัดการป่าชุมชนตามแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านการทำประชาพิจารณ์จากชุมชนแล้ว ซึ่งในที่ประชุมมีมติให้จัดโครงการ “การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนบ้านพุเตยเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชน” ด้วยเหตุผลที่ว่า “เยาวชนในวันนี้จะต้องลุกขึ้นมาสืบสานและเป็นแกนนำการอนุรักษ์ป่าชุมชนต่อไป”

เมื่อมีมติจากชุมชนในการทำโครงการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนบ้านพุเตยเพื่อการอนุรักษ์ป่าชุมชนแล้ว จึงดำเนินการวางแผนการดำเนินงานกับตัวแทนกลุ่มผู้มีส่วนร่วมกับวิธีการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) เพื่อเป็นแนวทางกำหนดเป็นกิจกรรมเชิงบูรณาการ และการประเมินผลการจัดกิจกรรมต่อไป

ขั้นตอนที่ 2 ปฏิบัติการ (Action) ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนย่อย ดังนี้

2.1 ดำเนินการพัฒนาหลักสูตรและจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย นำข้อมูลและผลสำรวจความจำเป็นและความต้องการของเยาวชน และความต้องการจากชุมชน มาร่วมกันวิเคราะห์และสร้างหลักสูตร *โครงการค่ายเยาวชนนักรักษ์...มัจจุเทศก้น้อยขึ้น* หลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ดำเนินการจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตยกับเยาวชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านพุเตย จำนวน 44 คน คัดเลือกตามความสมัครใจ โดยผ่านการพิจารณาจากอาจารย์ผู้รับผิดชอบและการอนุญาตจากผู้ปกครอง เป็นเวลา 3 วัน 2 คืน

ประเมินผลการจัดกิจกรรมด้วยการทดสอบความรู้ความเข้าใจและวัดระดับความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Concern Scale: ECS) ด้วยแบบทดสอบชนิด 4 ตัวเลือก จำนวน 30 ข้อ ที่ผู้วิจัยสร้างขึ้นเอง โดยผ่านการหาและตรวจสอบคุณภาพจากผู้ทรงคุณวุฒิเรียบร้อยแล้วและแบบวัดความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของ Van Liere and Dunlap (Van Liere and Dunlap, 1980) ก่อนการเข้าค่าย (Pre-Test) และภายหลังการเข้าค่าย (Post-Test) ด้วยแบบทดสอบชุดเดียวกัน

2.2 จัดกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพของเยาวชน โดยมีลำดับ ดังนี้

2.2.1 ศึกษาดูงานของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จ คือ ป่าชุมชน บ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อศึกษาแนวคิดในการดำเนินงานและนำมาปรับประยุกต์เป็นแนวทางในการดำเนินงานของชมรมต่อไป

2.2.2 สำรวจและศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ (ชื่อ ลักษณะเด่น และการใช้ประโยชน์) ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และศึกษาลักษณะเด่นของพื้นที่ฐานการเรียนรู้บริเวณศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษา เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ในทุกวันอาทิตย์ เป็นเวลา 8 สัปดาห์ ระหว่างเดือนกรกฎาคม–ตุลาคม พ.ศ. 2553 โดยมีลุนบุญมา พันธุ์แสน ลุงกำพล ทรงอุบล ป่าสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ และ พีพีพัฒน์ ชูจันทร์ ผู้รู้ในท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์

2.2.3 สำรวจและศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับพืชสมุนไพรและไม้ที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตย ในทุกวันอาทิตย์ เป็นเวลา 3 สัปดาห์ ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2553 โดยมีลุนบุญมา พันธุ์แสน ลุงกำพล ทรงอุบล ป่าสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ และ พีพีพัฒน์ ชูจันทร์ ผู้รู้ในท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์

2.2.4 ฝึกทักษะการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ในทุกวันอาทิตย์ เป็นเวลา 11 สัปดาห์ ในช่วงปลายหลังจากการสำรวจป่า ระหว่างเดือนกรกฎาคม–ตุลาคม พ.ศ. 2553 โดยผู้วิจัยซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ เป็นจัดประสบการณ์แก่เยาวชนด้วยตนเอง

2.3 จัดกิจกรรมสืบสานงานอนุรักษ์ป่า ลักษณะของกิจกรรมเป็นกิจกรรมที่ไม่มีระยะเวลาในการดำเนินงานที่แน่นอนชัดเจน ส่วนใหญ่เยาวชนจะได้แสดงศักยภาพของตนเองเมื่อมีคณะศึกษาดูงานจากสถาบันการศึกษาและองค์กรต่างๆ มาศึกษาดูงานการจัดการป่าของชุมชน เช่น การเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ การปลูกป่า การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น และการคืนกล้วยไม้สู่ป่า

ประเมินผลการจัดกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพและสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน เน้นการประเมินตามสภาพจริง คือ การสังเกตพฤติกรรมของเยาวชนโดยรวมและเป็นรายบุคคล

การประเมินจากผลงานของเยาวชน ได้แก่ รายงานการสำรวจสภาพป่าชุมชนในพื้นที่ศูนย์
สิ่งแวดล้อมศึกษา รายงานการสำรวจพันธุ์ไม้เด่น สมุนไพรและไผ่ การสัมภาษณ์เยาวชน และการ
ประชุมกลุ่มสรุปงาน

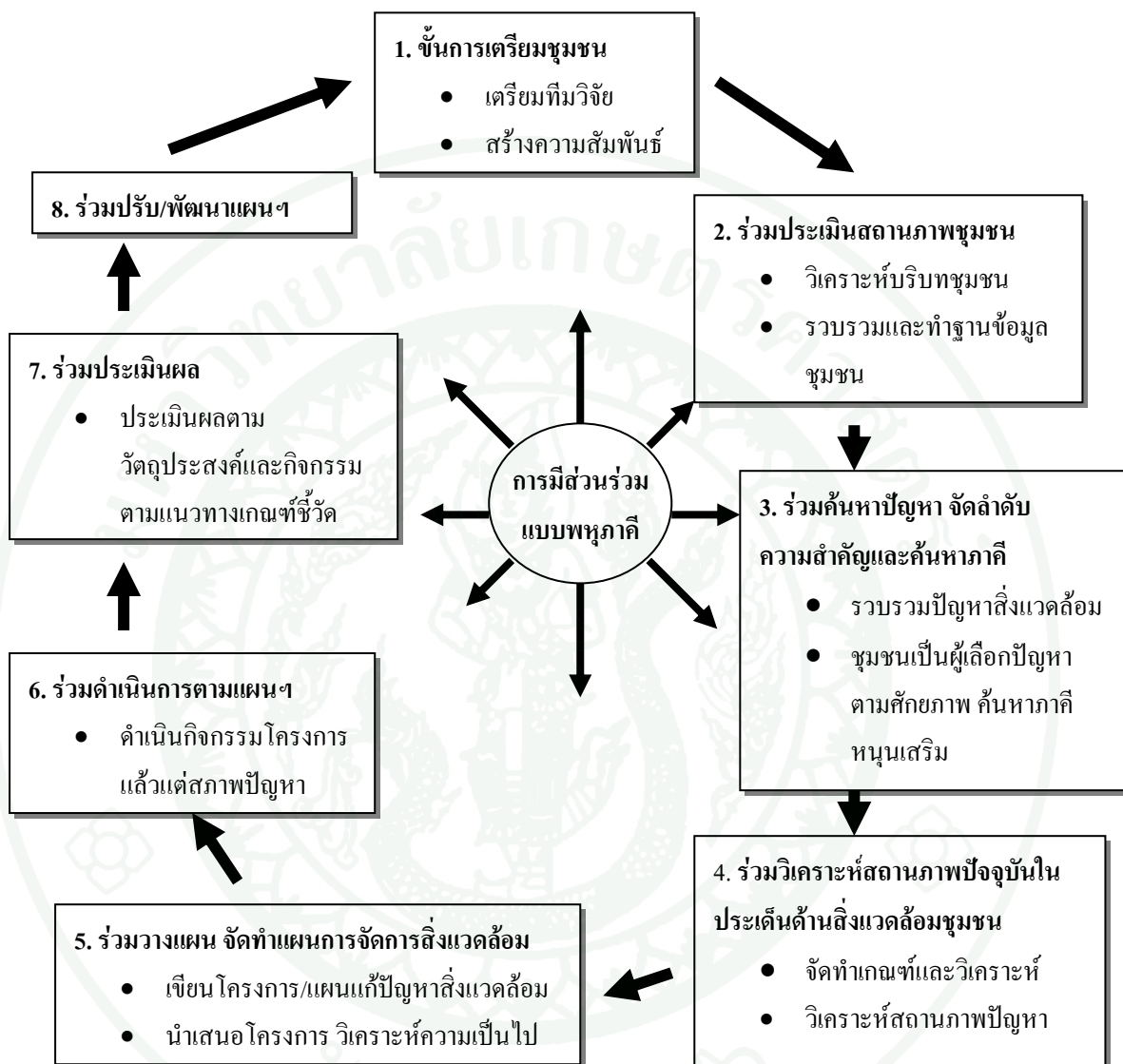
ขั้นตอนที่ 3 สะท้อนผล (Reflection) จัดเวทีนำเสนอผลการศึกษาและรับฟัง
ข้อเสนอแนะทั้งในส่วนผลของการจัดกิจกรรมและรูปแบบการมีส่วนร่วมการขับเคลื่อนกลุ่ม
เยาวชนแก่ชุมชน และภาคีที่เกี่ยวข้อง ในวันที่ 30 ตุลาคม 2553 ณ ร้านค้าชุมชนตำบลท่าเสา โดยมี
ผู้เข้าร่วม จำนวน 35 คน

ระยะที่ 3

การสรุปบทเรียน

จากข้อมูลทั้งหมดที่ได้รับในขั้นเตรียมความพร้อมและการศึกษาวิจัยแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัย
ทำการวิเคราะห์ข้อมูลทั้งในระหว่างการลงพื้นที่ศึกษาและหลังจากการดำเนินเสร็จสิ้นแล้วมาสรุป
เป็นบทเรียนแห่งความสำเร็จในพื้นที่แล้วจึงสังเคราะห์เป็นรูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบ
พหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน แล้วนำเสนอข้อค้นพบในรูปแบบของการจัดเวที พร้อม
รับข้อเสนอแนะเพื่อนำไปสู่ข้อเสนอแนะเชิงการขยายผลงานวิจัยและเชิงนโยบายในระดับพื้นที่และ
จังหวัดต่อไป ในวันที่ 10 พฤศจิกายน 2553 ณ โฮมพุดูรี รีสอร์ท โดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน
แกนนำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน ตัวแทนเยาวชน และตัวแทนจากภาคีการพัฒนาต่างๆ เข้าร่วม
จำนวน 71 คน

ขั้นตอนการวิจัยเชิงปฏิบัติแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ สามารถสรุปเป็นแผนภาพ ได้ดังนี้

ภาพที่ 9 ขั้นตอนและวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่

แบบแผนในการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์

ผู้ที่มีส่วนร่วมในการให้ข้อมูล

ผู้ให้ข้อมูลหลัก คือ กลุ่มคนและบุคคลที่เกี่ยวข้องกับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของพื้นที่ศึกษา ซึ่งประกอบไปด้วย ผู้นำชุมชน คือ กำนันตำบลท่าเสา ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7, 8 และ 11 นายกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 7, 8 และ 11 พระสงฆ์จากวัดพุทธะ และวัดพุทธวิมุตติวนาราม ตัวแทนกลุ่มอาชีพ ตัวแทนกลุ่มสตรี ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ผู้อาวุโส และผู้รู้ของชุมชน ตัวแทนอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย ตัวแทนชนกลุ่มน้อย ตัวแทนครูจากโรงเรียนบ้านพุเตยและโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา ตัวแทนอาจารย์จากสถาบันการศึกษา คือ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์และมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ตัวแทนภาคเอกชนในพื้นที่ คือ โฮมพุเตย รีสอร์ท และจังเกิ้ลรีสอร์ท รีสอร์ท และตัวแทนภาครัฐบาลอื่นๆ คือ นายอำเภอไทรโยค เจ้าหน้าที่อนามัยตำบลท่าเสา เกษตรอำเภอไทรโยค เจ้าหน้าที่สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี เจ้าหน้าที่อุทยานไทรโยคและเอราวัณ เจ้าหน้าที่ป่าไม้ เจ้าหน้าที่จากสำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดกาญจนบุรี ตัวแทนสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน พัฒนาการจังหวัดกาญจนบุรี พัฒนาการอำเภอไทรโยค ตัวแทนจากองค์กรอิสระ คือ ตัวแทนเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี เครือข่ายแม่น้ำแคว UNDP เป็นต้น

บทบาทหน้าที่ของผู้วิจัย

ผู้วิจัยถือเป็นผู้ที่มีแนวคิดทางวิชาการ มีความรู้เชิงทฤษฎีและระเบียบวิธีการวิจัย เนื่องจากเป็นผู้ที่เจริญเติบโตจากบริบทที่แตกต่างจากพื้นที่ที่ศึกษาวิจัย รวมทั้งไม่ใช่ผู้ที่ใช้ชีวิตอยู่ในพื้นที่ศึกษาตลอดไป ดังนั้นในการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม จึงถือว่าผู้วิจัยเป็นคนนอก (สิทธิบัญญัติสาร, 2546: 35) การศึกษาวิจัยนี้ ใช้ระเบียบวิธีวิทยาการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน กับภาคีการพัฒนาต่างๆในการจัดการป่าชุมชนให้คงความยั่งยืน การที่จะทำให้เกิดความร่วมมือร่วมใจ เข้าใจความหมายและพฤติกรรมที่แสดงออกมาของคนในชุมชน ผู้วิจัยจึงจำเป็นต้องสร้างปฏิสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนด้วย ดังนั้นการรับรู้ถึงบทบาทหน้าที่ของผู้วิจัยจึงมีผลต่อพฤติกรรมการมีส่วนร่วม และพฤติกรรมการให้ความหมายของผู้ให้ข้อมูลที่จะส่งผลต่อความน่าเชื่อถือของข้อมูลนั่นเอง ซึ่งในการศึกษาวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้แสดงออกในบทบาทหน้าที่ที่หลากหลาย คือ “คุณอำนวย” นักวิจัยในชุมชน อาจารย์ และสมาชิก

คนหนึ่งในชุมชน (เป็นลูก-หลานของผู้ใหญ่ในชุมชน เป็นน้องของคนวัยกลางคน เป็นพี่ของคนวัยหนุ่มสาวและเยาวชนในชุมชน) ดังนี้

1. บทบาทนิสิต และนักวิจัยในชุมชน บทบาทการเป็นนิสิต (ผู้เรียนรู้) และนักวิจัยในชุมชนนับเป็นหน้าที่สำคัญทำให้การศึกษาวิจัยครั้งนี้เป็นไปตามวัตถุประสงค์และแผนการวิจัยที่ร่วมกันวางไว้กับชุมชน ซึ่งในช่วงแรกของการลงพื้นที่ผู้วิจัยได้ประสานงานผ่านทางประธานป่าชุมชน และผู้นำชุมชน โดยประธานป่าชุมชนได้แนะนำตัวผู้วิจัยแก่สมาชิกชุมชนที่มาร่วมเวทีการชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัยและรับฟังข้อเสนอแนะจากชุมชนว่าเป็นอาจารย์จากคณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน จะเข้ามาทำการศึกษาวิจัยและเรียนรู้ร่วมกับคนในชุมชนในการสร้างการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อมของชุมชนอย่างยั่งยืน ซึ่งในเวทีดังกล่าวผู้วิจัยได้แสดงความจริงใจของตนเองโดยการเล่าประวัติส่วนตัวของตนเองอย่างไม่ปิดบังว่า ตนเองนอกจากจะเป็นอาจารย์สอนอยู่ที่คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสนแล้วยังเป็นนิสิตระดับปริญญาเอก สาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน จากคณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน เป็นคนจังหวัดนครปฐม เข้ามาในชุมชนแห่งนี้ เนื่องจากสนใจเกี่ยวกับประสบการณ์การมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการแก้ปัญหาความยากจน โดยถือว่าคนในชุมชนมีจุดเริ่มต้นที่ดีในการทำงานแบบมีส่วนร่วม จึงต้องการต่อยอด และร่วมเรียนรู้กับทุกคนในชุมชนเพื่อสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนกับภาคีการพัฒนาต่างๆ ในการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ซึ่งการศึกษาวิจัยในครั้งนี้จะแตกต่างจากการแก้ปัญหาความยากจนที่ผ่านมา คือ ผู้วิจัยไม่มีงบประมาณมามอบให้ชุมชนในการดำเนินการใดๆ แต่การทำงานในครั้งนี้จะเป็นในลักษณะการทำงานภายใต้ศักยภาพ ความพร้อม และทรัพยากรที่มีในชุมชนเอง หลังจากนั้นผู้วิจัยก็ได้เข้ามาในชุมชนอย่างสม่ำเสมออย่างน้อยเดือนละ 2 ครั้งและเข้ามาพักอาศัยร่วมกับคนในชุมชนที่ร้านค้าชุมชน จนคนในชุมชนเริ่มคุ้นเคยและเข้ามาพูดคุยด้วยอย่างเป็นกันเอง ทำให้ผู้วิจัยมีความสะดวกมากขึ้นในการลงพื้นที่เพื่อทำการสัมภาษณ์คนในชุมชนในประเด็นต่างๆ และเดินสำรวจชุมชน

2. บทบาทคุณอำนวยหรือวิทยากรกระบวนการ (Facilitator) นับเป็นบทบาทหน้าที่สำคัญอีกอย่างของผู้วิจัย จากการศึกษาวิจัยได้แสดงความจริงใจต่อชุมชนว่าในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยไม่มีงบประมาณมามอบให้ชุมชนในการดำเนินการใดๆ ลักษณะการทำงานภายใต้ศักยภาพ ความพร้อมภูมิปัญญาและทรัพยากรที่มีในชุมชนเอง โดยผู้วิจัยจะทำหน้าที่เป็นคนกลางที่ช่วยจัดและ

ดำเนินการพบปะประชุมอบรมให้เกิดกระบวนการเรียนรู้และการคิดที่เป็นระบบ มีอิสระทางความคิดและสามารถสื่อสารทำความเข้าใจกันโดยตรงไปตรงมา ด้วยการใช้เทคนิคและกระบวนการเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมเป็นหัวใจสำคัญ นอกจากนี้ผู้วิจัยยังช่วยสร้างเสริมบรรยากาศแห่งมิตรภาพ ความร่วมมือที่จริงใจจริงจัง และขจัดอุปสรรคทางวัฒนธรรมที่ทำให้การคิดและการสื่อสารขาดประสิทธิภาพ ในการจัดเวทีผู้วิจัยจะทำหน้าที่ช่วยให้คนในชุมชนแลกเปลี่ยน และสะท้อนประสบการณ์ หรือปัญหารวมทั้งแนวทางแก้ไข ช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนรับฟังซึ่งกันและกัน ช่วยตั้งประเด็นให้กลุ่มคิดเป็นระบบ แลกเปลี่ยนประสบการณ์จนเข้าใจปัญหาที่แท้จริงอย่างถ่องแท้ ร่วมกันวางแผน และดำเนินการตามแผนบนพื้นฐานประโยชน์ร่วมกัน หรืออาจกล่าวได้ว่าผู้วิจัยเปรียบเสมือนทั้งผู้จัดการ ผู้ประสานงาน ผู้สังเกต ผู้กระตุ้น ผู้สร้างบรรยากาศ ผู้เอื้ออำนวยให้เกิดการสื่อสารแนวราบ เป็นผู้ร่วมเรียนรู้ร่วมกับคนในชุมชน เป็นโค้ชการเรียนรู้ หรือการแก้ปัญหาด้วยตนเองและเสริมพลังให้แก่ชุมชน

3. บทบาทอาจารย์ นับเป็นการรับรู้แรกของในชุมชนเกี่ยวกับหน้าที่การงานของผู้วิจัยผ่านการบอกเล่าของประธานป่าชุมชน ชาวบ้านจึงเรียกผู้วิจัยจนติดปากว่า “อาจารย์กบ” (เมื่อสอบถามแล้วปรากฏว่าไม่มีใครจำชื่อและนามสกุลจริงของผู้วิจัยได้เลย) ซึ่งทุกครั้งที่คุณวิจัยลงพื้นที่เก็บข้อมูลในชุมชนผู้วิจัยจะนำนิสิตที่ทำหน้าที่เป็นผู้ช่วยนักวิจัยไปด้วยเสมอ คนในชุมชนจึงค่อนข้างจะคุ้นเคยกับบทบาทหน้าที่นี้ของผู้วิจัยด้วย โดยช่วงระยะเวลาในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลเป็นระยะเวลายาวนานเกือบ 3 ปี จนทำให้เกิดความไว้วางใจทั้งในการให้ข้อมูลที่สำคัญ การอำนวยความสะดวกในการเก็บข้อมูล และมีการเข้ามาปรึกษาเกี่ยวกับการศึกษาต่อในระดับมหาวิทยาลัยของบุตรหลาน

4. บทบาทสมาชิกคนหนึ่งชุมชน (เป็นลูก-หลานของผู้ใหญ่ในชุมชน เป็นน้องของคนวัยกลางคน เป็นพี่ของคนวัยหนุ่มสาวและเยาวชนในชุมชน) จากที่กล่าวในข้างต้นว่าในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้ผู้วิจัยได้ลงพื้นที่อย่างสม่ำเสมอเป็นระยะเวลานานถึง 3 ปี จนคนในชุมชนคุ้นเคยกับผู้วิจัยเป็นอย่างดี ร่วมกับความที่ผู้วิจัยเป็นคนอหังการดี ยิ้มแย้มแจ่มใส ทุกครั้งที่ลงพื้นที่มักจะมีของติดไม้ติดมือไปฝากผู้ใหญ่ในชุมชน บุคคลที่นับถือ และเยาวชน ซึ่งผู้ใหญ่ในชุมชนบางท่านก็จะเรียกผู้วิจัยว่า “ลูกชาย” บ้าง และเมื่อผู้วิจัยเสร็จภารกิจในการเก็บข้อมูลและจะกลับบ้านทุกครั้งคนในชุมชนก็จะนำของมาให้ผู้วิจัยอย่างสม่ำเสมอ เช่น หน่อไม้ดัม มะละกอ มะขามหวาน เห็ดโคน เป็นต้น และที่สำคัญเมื่อระยะเวลาผ่านไปประมาณ 2 ปี ปรากฏว่าคนในชุมชนกับยิ่งไว้วางใจและเห็นผู้วิจัยเป็นสมาชิกชุมชนมากขึ้น โดยเริ่มมาการเชิญไปร่วมงานบวชของลูกชาย งานทำบุญประจำปีของหมู่บ้าน งานขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงานลูกสาว เป็นต้น

สำหรับบทบาทการเป็นพี่ของคนวัยหนุ่มสาวและเยาวชนในชุมชนจะเกิดขึ้นมาในช่วง 2 ปี หลังจากที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ และทำกิจกรรมการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน ทำให้ผู้วิจัยมีความใกล้ชิดกับเยาวชนมากขึ้นและสม่ำเสมอเป็นระยะเวลาเกือบปีครึ่ง (จนถึงปัจจุบันผู้วิจัยก็ยังคงขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนในรูปแบบของกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง เช่น การคัดเลือกตัวแทนเยาวชนจำนวน 8 คน เข้าร่วมโครงการหิงสาสายสืบ ของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม เพื่อทำกิจกรรมการศึกษาและอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าชุมชน เป็นต้น) ซึ่งทุกครั้งที่ผู้วิจัยลงพื้นที่ไปทำงานนี้ เยาวชนจะมารอคุยผู้วิจัยที่ร้านค้าชุมชน และกล่าวทักทายอย่างสุภาพเป็นกันเองด้วยคำว่า “สวัสดีครับ สวัสดีค่ะอาจารย์ครับ” และกริยาที่ยิ้มแย้มแจ่มใส โดยกลุ่มเยาวชนจะให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรมเป็นอย่างมาก ไม่มีความรู้สึกเบื่อหน่าย บางครั้งก็จะเล่าเรื่องทางบ้าน เรื่องที่โรงเรียนให้ผู้วิจัยฟังอย่างเป็นกันเอง หรือบางคนก็จะแสดงการรำและการร้องเพลงอันเป็นเอกลักษณ์ของกลุ่มชาติพันธุ์ตนเองให้ผู้วิจัยดูอย่างไม่ขัดเขิน การปฏิบัติที่ดี จริใจและความสม่ำเสมอในการปฏิบัติของผู้วิจัยต่อเยาวชน ทำให้ผู้ปกครองของเยาวชนไว้วางใจและสนับสนุนให้เยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง

วิธีการเก็บข้อมูล

ในการทดสอบความเที่ยงตรงและความเชื่อถือได้ของข้อมูลและข้อค้นพบ ผู้วิจัยใช้เทคนิคสามเถ้า (triangulation technique) เพื่อให้เกิดการอ้างอิง การเชื่อมโยงและความสัมพันธ์สอดคล้องกันของข้อมูลจากต่างแหล่งข้อมูล (triangulation of sources) และต่างวิธีการ (methods triangulation) ซึ่งจะเสริมให้ผลการวิเคราะห์มีความเที่ยงตรงและความเชื่อมั่น รวมทั้งใช้วิธีการสะท้อนผลจากเวทีชุมชนภายหลังการสรุปข้อค้นพบเบื้องต้น (ผ่องพรรณ ตรีชมงคลกุล และ สุภาพ ฉัตรภรณ์, 2553) วิธีการเก็บข้อมูลได้ประยุกต์เทคนิคของการวินิจฉัยชนบทแบบมีส่วนร่วม (Participatory Rural Appraisal; PRA) โดยเปิดโอกาสให้ทุกภาคส่วนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการดำเนินการ (ปาริชาติ วลัยเสถียรและ คณะ, 2548: 104-110)

เทคนิคการเก็บข้อมูลในการวิจัย ประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานต่างๆ ในชุมชน (documentary analysis) การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจากคำบอกเล่า (oral history) การเดินสำรวจสภาพแวดล้อมในชุมชน (transect walk and guide field walk) การทำแผนที่ชุมชนจากการสัมภาษณ์ (community mapping) การทำผังเครือญาติ การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง (semi-structured interviewing) การสัมภาษณ์ระดับลึก (in-depth interview) การจัดกลุ่มสนทนา (Focus-

Group Discussion) การสังเกตและการจดบันทึก (observation and field-note) การวิเคราะห์ปฏิทินชุมชน (community calendar) และการพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ (Grenier, 1998: 58-62) การสำรวจพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าบริเวณป่าชุมชน การทำแบบสอบถาม การทำแบบทดสอบ การจัดค่ายเยาวชน นอกจากนี้ ในขณะที่สัมภาษณ์และทำกิจกรรมต่างๆ ผู้วิจัยได้สังเกตและบันทึกพฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูลที่ผู้วิจัยอยู่ร่วมในสถานการณ์นั้น เพื่อการเก็บและรวบรวมข้อมูลนี้จะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมของผู้ให้ข้อมูลว่าสอดคล้องกันกับการให้สัมภาษณ์หรือร่วมกิจกรรม รวมทั้งใช้เทคนิคการสนทนาเพื่อตรวจสอบความถูกต้องและความตรงของข้อมูลระหว่างผู้วิจัยและผู้ให้ข้อมูล (สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร, 2546) สำหรับการเก็บข้อมูลผู้วิจัยใช้เวลาในการลงพื้นที่ชุมชนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2552-2553 สามารถสรุปได้ตามตารางที่ 6

ตารางที่ 6 แผนการเก็บข้อมูล ปี พ.ศ. 2552 – 2553

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ข้อมูลที่ได้/ผลของกิจกรรม
8 ก.พ.52	-ผู้วิจัยและพี่เลี้ยง(นายยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว) ลงพื้นที่จัดจวนร่วมพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ กับผู้นำชุมชนและประธานป่าชุมชน เพื่อทำ ความรู้จักกันและบอกเล่าเป้าหมายของการ พูดคุย พร้อมรับฟังข้อเสนอแนะจากชุมชน	-แกนนำชุมชนรับทราบแนวทางการทำ โครงการเบื้องต้นและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน
22 มี.ค.52	-จัดประชุมกลุ่มย่อยกับแกนนำชุมชน เพื่อ นำเสนอแนวทางการทำงานและค้นหา เป้าหมายร่วมกันของผู้วิจัย	-ผู้วิจัยและชุมชนมีความเข้าใจตรงกันและ ร่วมสร้างเป้าหมายร่วมกันในการทำงาน
10-17 ก.ค. 52	-จัดเวทีระดมความคิดกับแกนนำ ตัวแทน ชุมชน เพื่อร่วมกันค้นหาปัญหาที่พบในชุมชน ปัญหาหรือประเด็นด้านสิ่งแวดล้อมที่ชุมชนมี ความต้องการหรือมีความพร้อมมากที่สุดในการ แก้ไข -เดินสำรวจพื้นที่ชุมชน เพื่อทำความเข้าใจใน สภาพจริงของพื้นที่และทำความรู้จักกับ ชาวบ้าน	-ผู้เข้าร่วมประชุมได้เรียนรู้บทเรียนการ ทำงานร่วมกันระหว่างภายในชุมชนและการ หนุนเสริมจากภายนอก และรับทราบ กระบวนการทำงานและเครื่องมือที่ใช้ -ข้อมูลปัญหาของชุมชน ประเด็นปัญหาที่ ชุมชนต้องการจัดการ คือ การจัดการป่า ชุมชนบ้านพุเตย
18 ก.ค.52	-สำรวจป่าชุมชนบ้านพุเตยเบื้องต้น -จัดประชุมกลุ่มย่อยกับคณะกรรมการป่า ชุมชนเพื่อรับทราบแนวทางการดำเนินงาน พร้อมทั้งผลของการดำเนินงานที่ผ่านมา ระดม ความคิดถึงความคาดหวังของคณะกรรมการ และชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชน	-สถานภาพเบื้องต้นของป่าชุมชนแห่งนี้ถือว่า มีความสมบูรณ์มากแห่งหนึ่ง แต่ยังพบปัญหา ในเรื่องการจัดการทั้งการใช้ประโยชน์และ การอนุรักษ์ รวมทั้งการสร้างกิจกรรมที่ เกี่ยวข้องต่างๆ ยังไม่ชัดเจนและต่อเนื่อง -คณะกรรมการป่าชุมชนและที่ประชุมจึง อยากเห็นรูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่ยั่งยืน
25 ก.ค. 52	-จัดเวที(ย่อย)ชี้แจงรายละเอียดของ โครงการวิจัย ประเด็นปัญหา คือ การจัดการป่า ชุมชนแก่วะ พร้อมแลกเปลี่ยนและรับฟัง ข้อเสนอแนะ -ค้นหาทีมวิจัยในพื้นที่	-การยอมรับโครงการวิจัยจากแกนนำ -ทีมวิจัยในพื้นที่

ตารางที่ 6 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ข้อมูลที่ได้/ผลของกิจกรรม
25 ก.ค. 51	-สัมภาษณ์อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม และอาจารย์ปิยะพร พิทักษ์ตันสกุล อาจารย์มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี ในบทบาทของ ผู้ที่เลขทำวิจัยในพื้นที่ เพื่อค้นหาประเด็นหรือข้อจำกัดด้านการทำงานร่วมกับชุมชนจาก ประสพการณ์ที่ผ่านมาและรับฟังสะท้อนผล วิจัยในเชิงการทำงานร่วม	-ประเด็นหรือข้อจำกัดด้านการทำงานร่วมกับ ชุมชนจากประสพการณ์ที่ผ่านมาและรับฟัง สะท้อนผลวิจัยในเชิงการทำงานร่วม -ที่ปรึกษาเชิงการทำงานในพื้นที่
29 ก.ค. -14 ก.ย. 52	-สัมภาษณ์เชิงลึก ประชุมกลุ่มย่อยกับผู้อาวุโส และแกนนำชุมชน เกี่ยวกับบริบทชุมชน ศึกษา เอกสารต่างๆ ของชุมชน	-ข้อมูลบริบทชุมชน
3 ต.ค. 52	-ประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัยและแกนนำชุมชน เพื่อร่วมกันวางแผนการจัดเวทีอย่างเป็น ทางการเพื่อชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัย กับชาวบ้าน	-แนวทางการจัดเวทีและทีมวิจัยในพื้นที่ เพิ่มเติม
4 ต.ค. 52	สัมภาษณ์คุณคณิศร วรณโชติ เจ้าของโฮม- พุเตย รีสอร์ท เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ ชุมชน พร้อมทั้งเรียนรู้เชิญเป็นที่ปรึกษา โครงการ	-ข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ของชุมชนบ้านพุเตย และความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านพุเตย
9 ต.ค. 52	-จัดเวทีชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัย ระดมความคิดเห็นจากเวทีเพื่อทำให้ปัญหาการ วิจัยมีความชัดเจนมากขึ้น ร่วมกันกำหนด เป้าหมายและแผนการดำเนินงานร่วมกัน	-ประเด็นปัญหาของการจัดการป่าชุมชนที่ ผ่านมา
9 ต.ค. 52	ประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัยและพี่เลี้ยง เพื่อ สรุปผลการจัดเวที	-แนวทางการจัดเวทีที่มีประสิทธิภาพ

ตารางที่ 6 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ข้อมูลที่ได้/ผลของกิจกรรม
23 ต.ค. 52	-ประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัย เพื่อร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน โดยเชิญวิทยากรผู้เชี่ยวชาญ คือ นายประสงค์ แก้วประคิษฐ์ ประธานเครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดกาญจนบุรีและตัวแทนเยาวชน ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพาน มาร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้	-แนวทางการจัดการป่าชุมชน
24 ต.ค. 52	-จัดเวทีกับชาวบ้าน เพื่อสร้างความเข้าใจและความตระหนักเกี่ยวกับป่าชุมชน	- รับทราบปัญหาหลักของการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา คือ การไม่ให้ความสำคัญและการขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้าน ตลอดจนขาดผู้สืบสานงานต่อ -ชาวบ้านรับทราบการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของป่าชุมชน ตลอดจนปัญหาการจัดการป่าชุมชน
30 ต.ค. 52	-ประชุมกลุ่มย่อยเพื่อถอดบทเรียนจากการดำเนินงานป่าชุมชนที่ผ่านมา ทบทวนวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชน	-ประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านพุเตย กฎระเบียบของป่าชุมชน กิจกรรมป่าชุมชนที่ดำเนินการผ่านมา -วัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชน สามารถสรุปได้ 3 ประเด็นใหญ่ๆ คือ 1) เพื่ออนุรักษ์ 2) เป็นแหล่งอาหาร 3)เป็นแหล่งเรียนรู้และท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
5 พ.ย. 52	-เข้าร่วมประชุมหมู่บ้าน หมู่ 11 เพื่อสร้างความเข้าใจและความตระหนักเกี่ยวกับป่าชุมชน	-การยอมรับจากชาวบ้านมากยิ่งขึ้น
7- 15 พ.ย. 52	-สำรวจพันธุ์ไม้และฐานการเรียนรู้บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย (ครั้งที่ 1) -ซ่อมแซม/ติดตั้งป้ายนิเทศฐานการเรียนรู้และป้ายแนะนำพันธุ์ไม้	-สถานภาพป่าชุมชนบ้านพุเตย

ตารางที่ 6 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ข้อมูลที่ได้/ผลของกิจกรรม
16-19 พ.ย. 52	-จัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อหาแนวทางการสร้าง แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน -ประชุมเชิงปฏิบัติการกับทมิวจัยและตัวแทน ชาวบ้านเพื่อจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่า ชุมชน ฉบับร่าง -ลงพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อสำรวจพื้นที่สร้างฝาย แนวชะลอความชุ่มชื้น -ลงพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อสร้างฝายแนวชะลอ ความชุ่มชื้นตามคำร้องขอของโรงเรียน นานาชาติ	-แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย (ฉบับร่าง)
29 พ.ย. 52	-ประชุมกลุ่มย่อยกับทมิวจัย เพื่อสรุปงานสร้าง ฝายแนวชะลอความชุ่มชื้น	-ข้อสรุป ปัญหาและแนวทางการแก้ไขจาก การสร้างฝายแนวชะลอความชุ่มชื้น
15 ธ.ค. 52-5 ม.ค. 53	-สำรวจสัตว์ป่าในพื้นที่ป่าชุมชน	-ความหลากหลายของสัตว์ป่า
3 ม.ค. 53	-สำรวจสภาพภูมิประเทศทางกายภาพ สถานที่ สำคัญของชุมชน	-ข้อมูลบริบทชุมชน
9-10 ม.ค. 53	-สัมภาษณ์เชิงลึกคณะกรรมการป่าชุมชน เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชน และป่าชุมชน (เพิ่มเติม) -เก็บข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่า ชุมชนจากตัวแทนครัวเรือน จำนวน 100 ครัวเรือน	-ความเป็นมาของชุมชน และป่าชุมชน -ข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ของชุมชน
24 ม.ค. 53	-ลงพื้นที่จัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อสรุปงานที่ผ่าน มาและร่วมกันวางแผนงานต่อไป	-ข้อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ปัญหา และอุปสรรค การปรับแผนการดำเนินงาน

ตารางที่ 6 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ข้อมูลที่ได้/ผลของกิจกรรม
3 ก.พ. 53	-จัดประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัย คณะกรรมการ ป่าชุมชน แกนนำชุมชน เพื่อพิจารณาแผน แม่บทการจัดการป่าชุมชน และวิเคราะห์ ศักยภาพชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชน ค้นหา ภาคี -จัดเวทีทำประชาพิจารณ์แผนแม่บทการจัดการ ป่าชุมชน -พิจารณาบทบาทคณะกรรมการป่าชุมชนและ กฎระเบียบป่าชุมชนใหม่ -ค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหาการจัดการป่า ชุมชนตามความต้องการและศักยภาพชุมชน	-ข้อมูลศักยภาพชุมชนต่อการจัดการป่าชุมชน -แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย -ประเด็นการขับเคลื่อนงาน คือ การ ขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชน -คณะกรรมการป่าชุมชนที่มีตัวแทนจากทั้ง 3 หมู่บ้านครบ จำนวน 17 คน โดยนายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง ยังคงดำรงตำแหน่งประธาน ป่าชุมชนเหมือนเดิม -กฎระเบียบป่าชุมชนที่มีจากการมีส่วนร่วม ของชุมชนอย่างแท้จริงและมีความชัดเจนใน การนำไปใช้มากขึ้น
6-17 ก.พ. 53	-สำรวจพื้นที่ป่าชุมชน (ครั้งที่ 2) ร่วมกับ คณะกรรมการป่าชุมชนและแกนนำชาวบ้าน	-สถานภาพป่าชุมชน
14 มี.ค. 53	-จัดประชุมกลุ่มย่อยสรุปผลการสำรวจป่า ชุมชน และวิเคราะห์ศักยภาพป่าชุมชน	-แผนที่ศักยภาพป่าชุมชน
31 มี.ค. 53	-ประชุมกลุ่มย่อยเพื่อวางแผนการขับเคลื่อน กลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่า ชุมชนบ้านพุเตย	-แผนการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการ สืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย
4 เม.ย. 53	-ประชุมเชิงปฏิบัติการ(กลุ่มย่อย)เพื่อจัดทำ หลักสูตรค่ายเยาวชน	-หลักสูตรค่ายเยาวชน นกอนุรักษ์...มัลลเทศน์ น้อย
21 เม.ย. 53	-ประชุมผู้มีส่วนเกี่ยวข้องเพื่อทำความเข้าใจ เกี่ยวกับการจัดค่ายเยาวชน	-ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องมีความเข้าใจเกี่ยวกับการ จัดค่ายเยาวชน
28-30 เม.ย. 53	-จัดค่ายเยาวชนนกออนุรักษ์...มัลลเทศน์น้อย ณ โฮมพุเตยรีสอร์ท	-เยาวชนมีความรู้และความตระหนักด้าน สิ่งแวดล้อมและการจัดการป่าชุมชนมากขึ้น
8-9 พ.ค. 53	-ประชุมกลุ่มย่อยเพื่อสรุปบทเรียนที่ได้รับจาก การจัดค่ายเยาวชนฯ -ประชุมกลุ่มเยาวชน ในการดำเนินงานตาม แผนของกลุ่มเยาวชน	-ข้อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ปัญหา และอุปสรรค การปรับแผนการดำเนินงาน

ตารางที่ 6 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ข้อมูลที่ได้/ผลของกิจกรรม
22 พ.ค. 53	-นำเยาวชนไปศึกษาดูงาน การทำงานดูแลป่าชุมชนของกลุ่มเยาวชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี	-เยาวชนมีความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ทราบแนวทาง บทบาทหน้าที่ของตนเอง การทำงานการอนุรักษ์ป่าชุมชน
29 พ.ค. 53	-ประชุมกลุ่มย่อยระหว่างคณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนชุมชนและกลุ่มเยาวชน เพื่อสรุปผลการศึกษาดูงาน ณ ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานฯ	-ข้อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ปัญหาและอุปสรรค การปรับแผนการดำเนินงาน
5, 13 มิ.ย. 4, 18 ก.ค. 8, 22 ส.ค. 5, 19 ก.ย.53	-กลุ่มเยาวชนลงพื้นที่สำรวจป่าชุมชนและศึกษาลักษณะเด่นของฐานการเรียนรู้ ลักษณะเด่น ประโยชน์ของพันธุ์ไม้เด่น สุนัขไพรและไผ่ตามเส้นทางศึกษาธรรมชาติ -ฝึกปฏิบัติการปลูกป่าและสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้นบริเวณป่าพุ -ฝึกอบรมการเป็นมัคคุเทศก์นำชมสถานที่	-เยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับป่าชุมชน พรรณไม้ สุนัขไพรและประสบการณ์การอนุรักษ์ป่า และการเป็นมัคคุเทศก์นำชมสถานที่มากขึ้น
23-24 ต.ค. 53	-ประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัยและตัวแทนชุมชน เพื่อสรุปผลการจัดกิจกรรมสำรวจป่าศึกษาป่าชุมชนและการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ของเยาวชน -สัมภาษณ์ตัวแทนเยาวชน ทีมวิจัย และตัวแทนชุมชนเกี่ยวกับผลการจัดกิจกรรมและความคิดเห็นต่างๆ	-ข้อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ปัญหาและอุปสรรค การปรับแผนการดำเนินงาน

ตารางที่ 6 (ต่อ)

วัน/เดือน/ปี	กิจกรรม	ข้อมูลที่ได้/ผลของกิจกรรม
30 ต.ค. 53	-ประชุมกลุ่มย่อยกับทีมวิจัย ที่ปรึกษา โครงการวิจัย (อ.จักรกฤษณ์)และตัวแทน ชุมชน เพื่อสรุปผลการศึกษาและรับฟัง ข้อเสนอแนะจากชุมชนเบื้องต้น ตลอดจนนัด หมายเกี่ยวกับการจัดเวทีคืนผลการศึกษาและ ข้อค้นพบ และรับฟังข้อเสนอแนะจาก ผู้ทรงคุณวุฒิจากหน่วยงานภาคีต่างๆ	-ข้อสรุปผลการศึกษาและข้อเสนอแนะจาก ชุมชนเบื้องต้น -แนวทางการจัดเวทีคืนผลการศึกษา และรับ ฟังข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิจาก หน่วยงานภาคีต่างๆ
10 พ.ย. 53	จัดเวทีคืนผลการศึกษาและข้อค้นพบ และรับ ฟังข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิจากหน่วยงาน ภาคีต่างๆ ณ โฮมพุดเด รี่ รีสอร์ท	-ข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิจากหน่วยงาน ภาคีต่างๆ

เครื่องมือการเก็บข้อมูล

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูลประกอบด้วย

1. แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เป็นเครื่องมือที่ใช้กับวิธีการสัมภาษณ์ โดยสร้างขึ้นตาม
ฐานคิดปัจจัยที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนใน 3 ด้าน คือ ด้านบุคคล ด้านการบริหารและด้าน
โครงสร้างชุมชน หลังจากนั้นนำแบบสัมภาษณ์ที่สร้างขึ้น ไปให้ผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความเที่ยงตรง
เชิงเนื้อหา นำแบบสัมภาษณ์มาแก้ไขและนำไปใช้ในภาคสนาม และทำการแก้ไขปรับปรุงแบบ
สัมภาษณ์ทุกครั้งที่ใช้เก็บข้อมูลภาคสนาม เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับบริบทที่ศึกษาและตอบ
คำถามการวิจัย แบบสัมภาษณ์ที่ปรับแก้เพิ่มเติมแล้วจะมีการนำกลับไปสัมภาษณ์ซ้ำเฉพาะข้อมูลที่ยัง
ไม่สมบูรณ์

2. แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง เพื่อใช้สัมภาษณ์ชาวบ้านที่เป็นตัวแทนครัวเรือน ใน
พื้นที่ 3 หมู่บ้าน เกี่ยวกับการศึกษาความสัมพันธ์และการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่า
ชุมชน

3. แบบบันทึกบัญชีรายชื่อชนิดพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่า (Species List) เพื่อใช้บันทึกรายชื่อ และลักษณะเด่นของพันธุ์ไม้และสัตว์ป่า ในการลงพื้นที่สำรวจป่าชุมชน

4. แบบสอบถามการประเมินพฤกษศาสตร์แบบเร่งด่วน เพื่อใช้ในการสอบถามตัวแทนครัวเรือน เกี่ยวกับรายชื่อ และลักษณะเด่นของพันธุ์ไม้ ความสัมพันธ์และการพึงพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน

5. แบบวัดระดับความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Concern Scale: ECS) โดยใช้มาตรวัดความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของ Van Liere and Dunlap (Van Liere and Dunlap, 1980) ซึ่งประกอบด้วย 5 มาตรวัด ได้แก่ 1) มาตรวัดระดับการรับรู้ปัญหาด้านมลพิษและทรัพยากรธรรมชาติ (Pollution and Natural Resource Perception Scale: PNRS) 2) มาตรวัดกฎระเบียบทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Regulation Scale: ERS) 3) มาตรวัดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม (Environmental Spending Scale: ESS) 4) มาตรวัดองค์กรที่ดูแลทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Organization Scale: EOS) และ 5) มาตรวัดพฤติกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Behavior Scale: EBS) เพื่อใช้วัดระดับความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมค่ายเยาวชน

6. แบบทดสอบวัดความรู้ความเข้าใจด้านสิ่งแวดล้อม ด้วยแบบทดสอบวัดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม ชนิด 4 ตัวเลือก จำนวน 30 ข้อ ที่ผ่านการศึกษาคูณภาพ 5 ด้าน ดังนี้ มีระดับความยาก-ง่าย เท่ากับ 0.30 - 0.75 ค่าอำนาจการจำแนก เท่ากับ 0.20 - 0.80 ค่าความเชื่อมั่น เท่ากับ 0.59 ค่าความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาและค่าความเป็นปรนัยจากผู้เชี่ยวชาญ เพื่อใช้วัดระดับความรู้ความเข้าใจของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าร่วมกิจกรรมค่ายเยาวชน

7. บันทึกภาคสนาม เป็นเครื่องมือที่ผู้วิจัยใช้ในการบันทึกจากการสังเกตในภาคสนามและใช้บันทึกเสริมจากการสัมภาษณ์ บันทึกนี้จะช่วยในการสภาพการณ์ในภาคสนามทั้งทางกายภาพและชีวภาพ รวมถึงบันทึกปรากฏการณ์ในภาคสนามที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ โดยผู้วิจัยจัดระบบการบันทึกภาคสนามออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ บันทึกสั้น (jotted noted) บันทึกความคิดเห็นนักวิจัย (researcher inference notes) และบันทึกภาคสนาม (field noted)

8. เครื่องมือบันทึกเสียงและภาพเหตุการณ์ เป็นเครื่องมือที่ช่วยให้การใช้แบบสัมภาษณ์มีความสมบูรณ์มากขึ้นและการบันทึกภาคสนามมีความชัดเจนมากขึ้น

การวิเคราะห์ข้อมูล

การประมวลผลและการวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลรายวันและรายสัปดาห์ภายหลังที่เก็บข้อมูลโดยการสัมภาษณ์เชิงลึก การจัดสนทนากลุ่มและการสังเกตการจดบันทึก แล้วจัดข้อมูลเป็นหมวดหมู่เพื่อให้ทราบว่าได้ข้อมูลอะไรที่ครบถ้วนแล้วและจะต้องเก็บข้อมูลอะไรเพิ่มเติมอีกและวิเคราะห์เนื้อหาหลังจากเก็บข้อมูลแล้ว เป็นการวิเคราะห์สรุปรวมโดยนำข้อมูลทั้งหมดมาผสมผสานกันเพื่อวิเคราะห์สรุปผลเพื่ออธิบายรูปแบบการมีส่วนร่วมของภาคประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ ในลักษณะพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน ทั้งกระบวนการพัฒนาการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี คือ การก่อเกิด การขยายตัวและการดำรงอยู่ ปัจจัยที่เอื้อต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนใน 3 ด้าน คือ ด้านบุคคล ด้านการบริหารและด้านโครงสร้างชุมชนและเงื่อนไขต่างๆ บทบาทที่เหมาะสมของภาคีพัฒนาและขั้นตอนการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ข้อมูลเชิงปริมาณ

1.1 ข้อมูลเกี่ยวกับคุณลักษณะประชากร ได้แก่ เพศ อายุ สถานภาพ ระดับการศึกษา อาชีพ รายได้ครัวเรือน เป็นต้น วิเคราะห์ด้วยสถิติพรรณนา ได้แก่ ร้อยละ ค่าเฉลี่ย

1.2 ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพปัจจุบันป่าชุมชนบ้านพุเตย

1.2.1 การวิเคราะห์สังคมพืช จัดทำบัญชีรายชื่อ (Species List) พันธุ์ไม้ภายในแปลงตัวอย่างพร้อมทั้งจำแนกชนิดพันธุ์พืชโดยการเปรียบเทียบตัวอย่างพันธุ์ไม้แห้งกับตัวอย่างพันธุ์ไม้มาตรฐานที่หอพรรณไม้ กรมอุทยานแห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช

1) ความหนาแน่น (Density, D) คือ จำนวนต้นไม้อะไรรวมของชนิดพันธุ์ที่กำหนดที่ปรากฏในแปลงตัวอย่างต่อหน่วยพื้นที่ที่ทำการสำรวจ

$$D = \frac{\text{จำนวนต้นทั้งหมดของชนิดพันธุ์ไม้ที่กำหนดที่ปรากฏในแปลงตัวอย่าง}}{\text{หน่วยพื้นที่ทั้งหมดของแปลงตัวอย่างที่สำรวจ}}$$

2) ความถี่ (Frequency, F) หมายถึง อัตราร้อยละของจำนวนแปลงตัวอย่างที่ปรากฏพันธุ์ไม้ชนิดนั้นต่อจำนวนแปลงที่ทำการสำรวจ

$$F = \frac{\text{จำนวนแปลงตัวอย่างที่ชนิดไม้นั้นปรากฏ}}{\text{จำนวนแปลงตัวอย่างทั้งหมดที่สำรวจ}} \times 100$$

3) ความเด่น (Dominance, Do) ในที่นี้จะใช้ความเด่นด้านพื้นที่หน้าตัด (Basal Area, BA) พื้นที่หน้าตัดของลำต้นไม้ที่ได้จากการวัดที่ระดับความสูง 1.30 เมตร

$$Do = \frac{\text{พื้นที่หน้าตัดของไม้ชนิดนั้นทั้งหมด}}{\text{พื้นที่ที่ทำการสำรวจ}}$$

4) ค่าความถี่สัมพัทธ์ของชนิดไม้ (Relative Frequency, RF) คือ สัดส่วนของความถี่ของชนิดไม้ที่ต้องการต่อค่าความถี่ทั้งหมดของไม้ทุกชนิดในสังคม คิดเป็นค่าร้อยละ

$$RF_A = \frac{\text{(ความถี่ของชนิดไม้ A)}}{\text{ความถี่ของไม้ทุกชนิดในสังคม}} \times 100$$

5) ค่าความหนาแน่นสัมพัทธ์ชนิดไม้ (Relative Density, RD) คือ สัดส่วนของความหนาแน่นของชนิดไม้ที่ต้องการต่อค่าความหนาแน่นทั้งหมดของไม้ทุกชนิดในสังคม คิดเป็นค่าร้อยละ

$$RD_A = \frac{\text{(ความหนาแน่นของชนิดไม้ A)}}{\text{ความหนาแน่นของไม้ทุกชนิดในสังคม}} \times 100$$

6) ค่าความเด่นสัมพัทธ์ของชนิดไม้ (Relative Dominance, RD_o) คือ ค่าสัดส่วนของความเด่นของชนิดไม้ที่ต้องการต่อค่าความเด่นทั้งหมดของไม้ทุกชนิดในสังคม คิดเป็นค่าร้อยละ

$$RD_o = \frac{\text{(ความเด่นของชนิดไม้ A)}}{\text{ความเด่นของไม้ทุกชนิดในสังคม}} \times 100$$

7) ค่าความสำคัญของชนิดไม้ (Importance Value Index, IVI) คือผลรวมของค่าความสัมพัทธ์ต่างๆ ของชนิดพันธุ์ไม้ในสังคม ซึ่งหาได้จากสูตร

$$IVI_A = RF_A + RD_A + RDo_A$$

8) คำนวณค่าดัชนีความหลากหลาย (Diversity Index) ของสังคมพืชโดยใช้สมการของ Shanon Wiener (Shannon and Weaver, 1949) มีสูตรดังนี้

$$H' = - \sum_{i=1}^s (P_i \ln P_i)$$

H' = ค่าดัชนีความหลากหลายของพื้นที่

P_i = สัดส่วนของจำนวนชนิดพันธุ์ที่ ต่อผลรวมของจำนวนทั้งหมดทุกชนิดพันธุ์ในสังคม

หรือ $P_i = \frac{n_i}{N} ; i = 1, 2, 3, \dots, s$

S = จำนวนชนิดพันธุ์ทั้งหมดในพื้นที่

1.2.2 การวิเคราะห์ความหลากหลายของสัตว์ป่า จัดทำบัญชีรายชื่อสัตว์ป่าทั้งจากการสำรวจโดยตรง และจากการสอบถามจากผู้รู้และชาวบ้าน จำแนกสถานภาพสัตว์ป่าปัจจุบัน โดยพิจารณาตามกฎหมายตามพระราชบัญญัติสงวนและคุ้มครองสัตว์ป่า พ.ศ. 2535

1.2.3 การวิเคราะห์ผลของการจัดค่ายเยาวชน ประเมินผลด้านความรู้และความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชน ตามโครงการการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อการสืบสานงานการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย โดยใช้สถิติพรรณนา ดังนี้ การแจกแจงความถี่ ค่าจำนวนร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและใช้สถิติวิเคราะห์ Dependent-Samples t-test

2. ข้อมูลเชิงคุณภาพ

ข้อมูลเชิงคุณภาพได้จากการสนทนากลุ่ม การสัมภาษณ์แบบเจาะลึก การสำรวจพื้นที่ข้อสรุปจากการประชุมกลุ่มย่อยและการจัดเวที และการสังเกตพฤติกรรม ข้อมูลเหล่านี้นำมาตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล การจัดหมวดหมู่ตามประเด็นปัญหาและทำการตีความจากข้อมูลที่ได้ ตามกระบวนการวิเคราะห์เนื้อหาของข้อมูล (Content Analysis) เพื่อสรุปประเด็นตามกลุ่มข้อมูลและวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มข้อมูล ข้อมูลที่ใช้วิธีการเชิงคุณภาพจำแนกตามเนื้อหา มีดังนี้

2.1 บริบทของชุมชน ประกอบด้วย ลักษณะทั่วไปของพื้นที่ชุมชน ข้อมูลทางด้านเศรษฐกิจ การเมืองการปกครอง การศึกษา สุขภาพอนามัย สังคม วัฒนธรรมและความเชื่อ ปัญหาสาเหตุของปัญหา ผลกระทบของปัญหา และความต้องการในการแก้ไขของชุมชน ประสพการณ์การทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ตลอดจนเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้วมีอิทธิพลต่อวิถีการดำรงชีวิตในชุมชน

2.2 ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

2.3 ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนบ้านพุเตย

2.4 ผลของการจัดกิจกรรมการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบมีส่วนร่วม

2.5 รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

แบบแผนการเก็บข้อมูลและการวิเคราะห์ข้อมูลในทุกขั้นตอน สรุปได้ดังตารางที่ 7

ตารางที่ 7 วิธีการดำเนินการวิจัยในพื้นที่ศึกษา

ระยะที่ 1 การเตรียมความพร้อม				
ข้อมูลที่ต้องการ	กิจกรรม	วิธีการและเครื่องมือ	ผู้มีส่วนร่วม	วิธีการวิเคราะห์
เก็บข้อมูล				
-ข้อมูลชุมชน เบื้องต้น: ประวัติ ความเป็นมา สถานการณ์ด้าน สิ่งแวดล้อม ความ ร่วมมือ -เกณฑ์การเลือกพื้นที่	-ศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ในพื้นที่ -ลงพื้นที่เพื่อ ทำการศึกษา	-สำรวจสภาพจริง ในพื้นที่ -สัมภาษณ์แกนนำ -วิเคราะห์เอกสาร และหลักฐานต่างๆ	-ตัวแทนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน	-วิเคราะห์เนื้อหา
ระยะที่ 2 การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม				
ข้อมูลที่ต้องการ	กิจกรรม	วิธีการและเครื่องมือ	ผู้มีส่วนร่วม	วิธีการวิเคราะห์
เก็บข้อมูล				
ข้อมูลเชิงบริบท - พื้นที่: ข้อมูลเชิง ปริมาณ(ประชากร เศรษฐกิจ เป็นต้น) ข้อมูลเชิงคุณภาพ (ข้อมูลทั่วไป ด้าน สังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ)	-วิเคราะห์กรอบ แนวคิด -ศึกษาข้อมูลเบื้องต้น ในพื้นที่ -ลงพื้นที่เพื่อ ทำการศึกษา	-วิเคราะห์เอกสาร และหลักฐานต่างๆ -สำรวจสภาพจริง ในพื้นที่ -จัดเวทีสนทนากลุ่ม สืบค้นบริบท เบื้องต้นและผู้รู้ -สัมภาษณ์ผู้รู้แบบ เจาะลึก -จัดเวทีนำเสนอ ข้อมูลบริบทชุมชน แก่ชุมชนเพื่อเติม เต็มและสอบถาม ข้อมูล	-ตัวแทนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน -เจ้าหน้าที่ภาครัฐ ในพื้นที่ ตัวแทน ภาคเอกชน -นักวิจัย	-วิเคราะห์ข้อมูลเชิง ปริมาณ -วิเคราะห์เนื้อหา (เสริมด้วยการ วิเคราะห์ข้อมูลเชิง ปริมาณ)

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม				
ข้อมูลที่ต้องการ	กิจกรรม	วิธีการและเครื่องมือ	ผู้มีส่วนร่วม	วิธีการวิเคราะห์
เก็บข้อมูล				
-ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม	-ลงพื้นที่สำรวจชุมชน -วิเคราะห์ข้อมูลประเมินศักยภาพและความพร้อม	-วิเคราะห์เอกสาร -วิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม(PRA)โดยการจัดเวที -สำรวจสภาพจริงในพื้นที่ -สัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแบบเจาะลึก -จัดประชุมกลุ่มย่อย	-ตัวแทนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน -เจ้าหน้าที่อุทยาน -ตัวแทนภาคเอกชน -นักวิจัย	-วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ -วิเคราะห์เนื้อหา (เชิงเปรียบเทียบเชิงพัฒนาการแล้วหาข้อสรุปเป็นภาพรวม)
-ปัญหาหรือความต้องการของชุมชน -ภาคีหนุนเสริมในการจัดการกับปัญหา	-ค้นหาปัญหาและเหตุของปัญหาลำดับ ความสำคัญและความต้องการ -วิเคราะห์เชิงทบทวนศักยภาพของชุมชนในมิติต่างๆ -ค้นหาภาคีเสริม	-จัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อระดมสมองด้วยเทคนิคAIC -การสังเกตแบบมีส่วนร่วม	-ตัวแทนชาวบ้านผู้นำชุมชน -เจ้าหน้าที่ภาครัฐในพื้นที่ -ตัวแทนภาคเอกชน -ตัวแทนสถาบันทางสังคมต่างๆ -นักวิจัยและผู้รู้	-วิเคราะห์เนื้อหา
-สถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชน	-ลงพื้นที่สำรวจ -ลงพื้นที่ -วิเคราะห์ข้อมูล -ประเมินสถานภาพปัจจุบัน	-วิเคราะห์เอกสาร -สำรวจสภาพจริงในพื้นที่ -สัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องแบบเจาะลึก -จัดประชุมกลุ่มย่อย	-ตัวแทนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน -เจ้าหน้าที่อุทยาน -ตัวแทนภาคเอกชน -นักวิจัย	-วิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ -วิเคราะห์เนื้อหา

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม				
ข้อมูลที่ต้องการ	กิจกรรม	วิธีการและเครื่องมือ	ผู้มีส่วนร่วม	วิธีการวิเคราะห์
เก็บข้อมูล				
-แผนปฏิบัติการ แบบมีส่วนร่วม/ โครงการพัฒนา	-สร้างแผนการ จัดการป่าชุมชน (แบบมีส่วนร่วม)	-จัดประชุมกลุ่มย่อย เพื่อระดมสมองด้วย เทคนิคAIC -จัดเวทีนำเสนอ ข้อมูลของแผนฯต่อที่ ประชุมหมู่บ้าน	-ชุมชนและภาคี พัฒนา	-วิเคราะห์เนื้อหา
-ผลของการนำแผน ฯไปใช้จริง	-การนำแผนปฏิบัติ การไปใช้จริงโดย ชุมชน -การติดตามและ ประเมินผลการ ปฏิบัติงาน :ระหว่างการ ดำเนินงาน :สิ้นสุดโครงการ -สรุปผลการ ดำเนินงานพร้อม ปัญหาและ อุปสรรคให้แก่ ชุมชนทราบ	-สนทนากลุ่ม ผู้รับผิดชอบ โครงการเดือนละ1 ครั้ง ร่วมพัฒนา แผนปฏิบัติการ กระบวนการมีส่วน ร่วมฯ -สัมภาษณ์ผู้มีส่วน เกี่ยวข้องแบบเจาะลึก -จัดเวทีร่วมวิเคราะห์ -จัดเวทีสรุปผลการ ดำเนินงานให้ชุมชน และภาคีร่วมสะท้อน -ถอดบทเรียน	-ตัวแทนชาวบ้านผู้นำ ชุมชน -เจ้าหน้าที่ภาครัฐใน พื้นที่ -ตัวแทนภาคเอกชน -ตัวแทนสถาบันทาง สังคมต่างๆ -นักวิจัยและผู้รู้ -ชุมชนและภาคี ประมาณ 70 คน	-วิเคราะห์เนื้อหา อาจเสริมด้วยการ วิเคราะห์เชิง ปริมาณในบาง กิจกรรม (มีการวิเคราะห์ ระหว่างการ ดำเนินการตาม แผนเป็นช่วง และ วิเคราะห์หลัง เสร็จสิ้นการ ดำเนินงาน ซึ่งใน ทุกขั้นตอนภาคี การพัฒนามาส่วน ร่วม)

ตารางที่ 7 (ต่อ)

ระยะที่ 3 การสรุปบทเรียน				
ข้อมูลที่ต้องการ	กิจกรรม	วิธีการและ เครื่องมือเก็บข้อมูล	ผู้มีส่วนร่วม	วิธีการวิเคราะห์
-รูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีใน การจัดการป่าชุมชน	-สังเคราะห์รูปแบบ -สะท้อนผล: สรุป รูปแบบและ	-จัดเวทีชุมชน -การสังเกตแบบมี ส่วนร่วมและ	-ตัวแทนชาวบ้าน ผู้นำชุมชน -ตัวแทนจากภาคี	-วิเคราะห์เนื้อหา
-ข้อเสนอแนะ	ข้อเสนอแนะ	บันทึกภาพกิจกรรม	การพัฒนาต่างๆ -นักวิจัยและผู้รู้	

รวมภาพกิจกรรมของโครงการ

ระยะที่ 1 การเตรียมความพร้อม
สำรวจสภาพชุมชนเบื้องต้นและสัมภาษณ์แกนนำ

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

การเตรียมชุมชน
จัดประชุมเพื่อแนะนำตัว
ชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัย
และรับฟังข้อเสนอแนะจากชุมชน

การวิเคราะห์บริบทชุมชน
สัมภาษณ์แบบเจาะลึกบุคคลสำคัญและแกนนำชุมชน
ร่วมกับการวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานต่างๆ ของชุมชน

การวิเคราะห์สถานภาพและศักยภาพชุมชน
การค้นหาปัญหา เหตุของปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหาและค้นหาภาคีหนุนเสริม
ใช้เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วมเพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชน
และการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์เพื่อค้นหาปัญหาของชุมชน

การวิเคราะห์สถานภาพป่าชุมชน

สำรวจ วิเคราะห์และประเมินสถานภาพป่าชุมชน โดยทำการศึกษา 3 ประเด็น คือ ความหลากหลายด้านสังคมพืช สัตว์ป่า และความสัมพันธ์และการพึ่งพิงการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน

การวางแผนปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม

จัดประชุมเชิงปฏิบัติการ “การทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย
จัดเวทีชี้แจงรายละเอียด ทำประชาพิจารณ์และลงประชามติจากชุมชน

การขับเคลื่อนแบบมีส่วนร่วม
จัดประชุมเชิงปฏิบัติการ
“หลักสูตรค่ายเยาวชน”
จัดค่ายเยาวชน ศึกษาดูงาน สัมภาษณ์
ป้าชุมชน สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น
ฝึกทักษะการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่

บทที่ 4

ชุมชนบ้านพุเตย: ชุมชนใหม่ ใจกลางป่า

การศึกษาเกี่ยวกับบริบททางสังคมของชุมชนบ้านพุเตย ผู้วิจัยได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมกับสมาชิกชุมชนเป็นหลัก โดยเริ่มต้นด้วยการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชน เช่น ประวัติการก่อตั้งชุมชน ข้อมูลทั่วไปด้านสังคม วัฒนธรรม ความเชื่อ การเมืองการปกครองในท้องถิ่น เหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชนและมีอิทธิพลต่อความคิด ความเชื่อและแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน ด้วยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับผู้นำชุมชนและผู้อาวุโสในชุมชน การเดินสำรวจชุมชน การศึกษาจากเอกสารและหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของชุมชน การใช้เทคนิคการวิเคราะห์ชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อวิเคราะห์สถานภาพและศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม และประยุกต์ใช้เทคนิคการประชุมแบบมีส่วนร่วมอย่างสร้างสรรค์ เพื่อค้นหาปัญหา เหตุของปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหาและค้นหาภาคีหุ้นส่วน ตลอดจนการสังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้วิจัยนำเสนอข้อค้นพบเป็น 4 ตอน ตามลำดับดังนี้

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานทางเศรษฐกิจสังคมของชุมชนบ้านพุเตย

ชุมชนบ้านพุเตยเป็นชุมชนขนาดเล็กที่เกิดจากการอพยพของกลุ่มคนจากนอกพื้นที่เพื่อเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เป็นชุมชนที่ตั้งอยู่ในตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ในการทำความเข้าใจบริบทของชุมชนบ้านพุเตย จึงทำการศึกษาภาพรวมตั้งแต่ระดับ จังหวัดกาญจนบุรี สู่อำเภอไทรโยค สู่ตำบลท่าเสา และชุมชนพุเตย ตามลำดับ ดังนี้

กาญจนบุรี: เมืองก่อนประวัติศาสตร์

กาญจนบุรีเป็นดินแดนที่มีความสำคัญมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ มีการขุดค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์อันได้แก่ เครื่องมือเครื่องใช้ที่ทำจากหินในสมัยหินเก่า โครงกระดูกของมนุษย์สมัยหินกลาง ภาชนะดินเผา เครื่องประดับ ตลอดจนซากพืชซากสัตว์ที่พบตามถ้ำเพิงผาต่างๆ

จากการขุดพบทางโบราณคดีทำให้ได้พบร่องรอยของมนุษย์สมัยก่อนประวัติศาสตร์ในดินแดนแถบกาญจนบุรี ดังนี้

1. ประวัติความเป็นมาของชุมชนกาญจนบุรี

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 ญี่ปุ่นได้เกณฑ์เชลยศึกมาสร้างทางรถไฟจากบ้านหนองปลาตุก จังหวัดราชบุรี ผ่านจังหวัดกาญจนบุรีไปยังเมืองรันปือซาเขต ประเทศพม่า ดร.แวน ฮีเกอร์น (Dr. Van Heekerm) ชาวฮอลันดา เป็นหนึ่งในทหารเชลยศึกที่ถูกเกณฑ์มาสร้างทางรถไฟ ได้พบเครื่องมือหินบริเวณใกล้สถานีรถไฟบ้านเก่าหลายชิ้น เมื่อสงครามยุติ เขาได้นำเครื่องมือหินดังกล่าวไปตรวจสอบที่มหาวิทยาลัยฮาวาร์ด ปรากฏว่า เป็นเครื่องมือหินสมัยหินเก่า 3 ก้อน เครื่องมือหินกะเทาะหน้าเดียว 6 ก้อน และขวานหินขัดสมัยหินใหม่ 2 ก้อน และเรียกชื่อว่า “วัฒนธรรมเฟงน้อยหรือเฟงน้อยเอียน” (Fengnioian Culture) หรือ “วัฒนธรรมบ้านเก่า” (Ban-Khaoian Culture) ต่อมาคณะวิจัยของศาสตราจารย์ นายแพทย์สุต แสงวิเชียร ได้ทำการสำรวจพื้นที่ เมื่อ พ.ศ. 2504 ก็ได้พบเครื่องมือหินกรวดสมัยหินเก่าตามริมแม่น้ำแควน้อยใกล้อำเภอไทรโยคอีกเป็นจำนวนมาก (บุญรอดชลารักษ์, 2531)

จากการค้นพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ทำให้ทราบว่า ชุมชนกาญจนบุรีเป็นดินแดนที่มีการร่วมตัวของกลุ่มชนเป็นชุมชนที่สำคัญมาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ เนื่องจากมีสภาพภูมิศาสตร์ และทรัพยากรธรรมชาติที่เหมาะสมต่อการตั้งถิ่นฐานของมนุษย์มาตั้งแต่ในสมัยก่อนประวัติศาสตร์

แม้จะค้นพบหลักฐานว่า จังหวัดกาญจนบุรีมีมนุษย์อาศัยอยู่มาตั้งแต่ยุคก่อนประวัติศาสตร์ แต่ก็ยังไม่พบหลักฐานว่าเมืองกาญจนบุรีสร้างขึ้นมามีตั้งแต่เมื่อใด อย่างไรก็ดี จากหลักฐานทางเอกสารที่เก่าแก่ที่สุดที่กล่าวถึงเมืองกาญจนบุรี คือ พงศาวดารเหนือ กล่าวว่า “กาญจนบุรีเป็นเมืองพญาทอง พระราชทานบิดาของพระยาพาน เป็นเมืองสำคัญของแคว้นอุทุมพร หรือสุวรรณภูมิ” ต่อมาขอมได้แผ่อิทธิพลนำเอาศาสนาพุทธมหายานเข้ามาประดิษฐานในเมืองกาญจนบุรี ปรากฏหลักฐานคือ ปราสาทเมืองสิงห์ เมืองครุฑ เมืองกลอนโด จนอำนาจอิทธิพลขอมเสื่อมลงไป เรื่องราวของเมืองกาญจนบุรีปรากฏชื่ออีกครั้งในสมัยกรุงศรีอยุธยาในฐานะเป็นเมืองหน้าด่านที่สำคัญในการสงครามระหว่างไทยกับพม่าที่เริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยสมเด็จพระไชยราชาธิราช ปี พ.ศ. 2081 โดยมีการสงครามถึง 24 ครั้ง พม่ายกกองทัพผ่านเมืองกาญจนบุรีถึง 17 ครั้ง (คณะกรรมการฝ่ายประมวล

เอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542)

เมืองกาญจนบุรี ได้ปรากฏความสำคัญอีกครั้งในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อเกิดสงครามเก้าทัพ ในปี พ.ศ. 2328 การศึกในครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้โปรดให้จัดทัพไปรับศึกที่เมืองกาญจนบุรี โดยมีสมเด็จพระราชวังบรมมหาสุรสิงหนาทเป็นแม่ทัพนำกำลังทหารไปตั้งรับศึกที่ทุ่งลาดหญ้า ในสมัยรัชกาลที่ 5 ได้รวมหัวเมืองจัดตั้งเป็นมณฑลราชบุรี โดยมีเมืองกาญจนบุรีเป็นเมืองรวมอยู่ในมณฑลราชบุรีด้วย พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสจังหวัดกาญจนบุรีถึง 5 ครั้ง ดังปรากฏรายละเอียดในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสไทรโยค เมื่อวันที่ 17 มกราคม พ.ศ. 2420 (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว, 2542)

ด้วยความที่เป็นเมืองชายแดน ทำให้มีคนไทยหลายเชื้อชาติอพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ประกอบด้วยคนไทยและคนเชื้อชาติต่างๆ ที่ถูกกวาดต้อนและอพยพหนีภัยสงครามเข้ามา ได้แก่ มอญ ทวาย ลาวโซ่ง ลาวเวียง นอกจากนี้ยังมีชาวกระเหรี่ยง ซึ่งเป็นชนเผ่าดั้งเดิมที่อพยพโยกย้ายมาอยู่ตามแนวตะเข็บชายแดนไทย-พม่า โดยอาศัยอยู่เป็นชุมชนเล็กๆ และยังมีชาวมุสลิมอีกจำนวนหนึ่งด้วย (ยอด เนตรสุวรรณ และ มงคลสวัสดิ์ เหลืองวรพันธุ์, 2552)

2. สภาพทั่วไปของจังหวัดกาญจนบุรี

จังหวัดกาญจนบุรี มีสภาพภูมิประเทศเป็นภูเขาสูง สลับกับที่ราบเชิงเขา เป็นพื้นที่ซึ่งอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติแห่งหนึ่งของประเทศไทย สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่ปกคลุมด้วยป่าไม้ โดยเกือบทั้งหมดเป็นป่าเบญจพรรณ พรรณไม้ที่สำคัญและมีคุณค่าทางเศรษฐกิจประกอบด้วย ประดู่ มะค่า เตละ ตะแบก ตะเคียน เต็ง รัง แดง และไผ่ เป็นต้น พื้นที่ป่าส่วนใหญ่อยู่ในเขตอำเภอสังขละบุรี ทองผาภูมิ ศรีสวัสดิ์ และไทรโยค มีเนื้อที่ 19,483 ตารางกิโลเมตร หรือประมาณ 12,176,968 ไร่ เป็นพื้นที่ป่าไม้ประมาณ 7.4 ล้านไร่ พื้นที่ถือครองทางการเกษตร 2.5 ล้านไร่ (สำนักงานจังหวัดกาญจนบุรี, 2552)

อาณาเขตและที่ตั้ง

ทิศเหนือ ติดต่อกับ จังหวัดตาก อุทัยธานี สุพรรณบุรี
และสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า

ทิศใต้ ติดต่อกับ จังหวัดราชบุรี

ทิศตะวันออก ติดต่อกับ จังหวัดสุพรรณบุรี ราชบุรี และนครปฐม

ทิศตะวันตก ติดต่อกับ สาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า โดยมีเทือกเขาตะนาวศรีเป็นแนว
เขตแดนระหว่างประเทศ

ภาพที่ 11 อาณาเขตและที่ตั้งของจังหวัดกาญจนบุรี

ที่มา: สำนักงานจังหวัดกาญจนบุรี (2552)

2.1 ลักษณะภูมิประเทศ

ลักษณะภูมิประเทศของจังหวัดกาญจนบุรี ประกอบด้วย ทิวเขา หุบเขาและที่ราบลุ่มแม่น้ำ โดยพื้นที่ทางด้านทิศเหนือและทิศตะวันตกของจังหวัด เป็นเทือกเขา แล้วค่อยๆ ลาดลงทางด้านทิศใต้และทิศตะวันออก สามารถแบ่งออกเป็น 3 เขตใหญ่ คือ 1) เขตภูเขาและที่สูง ได้แก่

พื้นที่ทางด้านทิศเหนือของจังหวัด 2) เขตที่ราบลูกฟูก ได้แก่ พื้นที่ด้านตะวันออกเฉียงเหนือของจังหวัด และ 3) เขตที่ราบลุ่มแม่น้ำ ได้แก่ พื้นที่ทางด้านทิศใต้ของจังหวัด ลักษณะเป็นที่ราบ ดินมีความอุดมสมบูรณ์

2.2 ลักษณะภูมิอากาศ

ลักษณะภูมิอากาศโดยทั่วไปของจังหวัดกาญจนบุรี คือ อากาศค่อนข้างร้อน เนื่องจากจังหวัดกาญจนบุรีมีสภาพพื้นที่กว้างขวางมาก ลักษณะภูมิอากาศจึงแตกต่างกันไป โดยบริเวณพื้นที่ราบจะมีสภาพอากาศคล้ายคลึงกับจังหวัดในภาคกลางและภาคตะวันตก ส่วนบริเวณที่เป็นป่าและภูเขาจะแตกต่างกันไป คือ ในฤดูร้อนจะร้อนจัด ในฤดูหนาวจะหนาวจัด ฤดูฝนจะเริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม (สถานีอุตุนิยมวิทยากาญจนบุรี อ้างใน สำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี, 2553)

2.3 การปกครองและลักษณะประชากร

จังหวัดกาญจนบุรี แบ่งเขตการปกครองออกประกอบด้วยการบริหารส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่นในระดับอำเภอ แบ่งเขตการปกครองออกเป็น 13 อำเภอ (ภาพที่ 11) 95 ตำบล 959 หมู่บ้าน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น ประกอบด้วย องค์การบริหารส่วนจังหวัด 1 แห่ง เทศบาลเมือง 2 แห่ง เทศบาลตำบล 33 แห่ง และองค์การบริหารส่วนตำบล 86 แห่ง

จากสถิติกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2553 จังหวัดกาญจนบุรี มีประชากรทั้งสิ้น 839,776 คน ประชากรที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลมีเพียงร้อยละ 21.82 อยู่นอกเขตเทศบาล ร้อยละ 78.18 ความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ยทั้งจังหวัด คือ 42.78 คนต่อตารางกิโลเมตร อัตราการเกิด 11.75 อัตราการตาย 5.50 ต่อประชาชน 1,000 คน มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 275,015 ครัวเรือน (สำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี, 2553)

2.4 ทรัพยากรธรรมชาติและแหล่งน้ำธรรมชาติ

ทรัพยากรป่าไม้ เป็นทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของจังหวัดกาญจนบุรี จากการสำรวจของสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรีในปี พ.ศ. 2549 มีพื้นที่ป่า

ทั้งหมด 7,475,151 ไร่ หรือคิดเป็นประมาณร้อยละ 60 ของพื้นที่ทั้งจังหวัด ป่าไม้ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้เบญจพรรณ ป่าแดง ป่าไผ่ แต่ป่าไม้เหล่านี้ได้ลดปริมาณลงทุกปีอย่างต่อเนื่อง สาเหตุจากการบุกรุก ตัดไม้ทำลายป่า นอกจากทรัพยากรป่าไม้ จังหวัดกาญจนบุรี ยังมี**ทรัพยากร**มากมาย เช่น ดินบุกลุยเฟรม ตะกั่ว พลวง ฟลูออไรด์ โคโลไมต์ ฟอสเฟต พลอย นิล หินอุตสาหกรรมชนิดหินปูนเพื่อการก่อสร้าง ดินขาว หินปูนขาวสำหรับอุตสาหกรรมฟอกหนัง เป็นต้น

จังหวัดกาญจนบุรี มี**แหล่งน้ำ**ธรรมชาติที่สำคัญ ได้แก่ แม่น้ำแควใหญ่ และน้ำแควน้อย โดยแม่น้ำทั้ง 2 สายนี้มาบรรจบกันที่ตำบลปากแพรก หน้าเมืองกาญจนบุรีเป็นแม่น้ำแม่กลอง ไหลผ่านหลายจังหวัด และลงสู่อ่าวไทยที่จังหวัดสมุทรสงคราม การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย จึงได้สร้างเขื่อนกักเก็บน้ำไว้ใช้ในการผลิตกระแสไฟฟ้าถึง 3 เขื่อน คือ เขื่อนวชิราลงกรณ์ (อำเภอทองผาภูมิ) เขื่อนศรีนครินทร์ (อำเภอศรีสวัสดิ์) และเขื่อนท่าทุ่งนา (อำเภอเมือง) นอกจากนี้กรมชลประทานยังได้สร้างเขื่อนชลประทานเพื่อการเกษตรอีก 1 แห่ง ได้แก่ เขื่อนแม่กลอง (อำเภотาม่วง)

ทรัพยากรดิน จากสภาพพื้นที่ที่มีภูเขาสลับซับซ้อน มีที่ราบระหว่างภูเขา มีแม่น้ำสายต่างๆ ไหลผ่าน ลักษณะของดินจึงแบ่งได้ 3 ลักษณะ คือ **ลักษณะที่ 1** ดินบริเวณที่ราบสองฝั่งลำน้ำ มีตะกอนที่เกิดจากการสลายตัวของหินต่างๆ ถูกพัดพามาทับถม วัตถุต้นกำเนิดเป็นหินปูนส่วนใหญ่ ดินจึงมีปฏิกิริยาเป็นกลางหรือด่าง เนื้อดินเป็นดินเหนียว ดินร่วน มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงสูง เหมาะสำหรับการปลูกข้าว และพืชไร่ ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอท่ามะกา อำเภอเมือง และอำเภอท่าม่วง **ลักษณะที่ 2** เป็นดินที่เกิดจากการทับถมของตะกอนลำน้ำเก่า และการพังทลายของผิวดินเก่าบริเวณภูเขา มีเนื้อดินเป็นดินทรายปนดินเหนียว มีความอุดมสมบูรณ์ปานกลางถึงต่ำ ครอบคลุมพื้นที่ส่วนใหญ่ของอำเภอบ่อพลอย พนมทวน และเลาขวัญ **ลักษณะที่ 3** เป็นดินภูเขา ไม่เหมาะแก่การเกษตร ซึ่งพบอยู่ทั่วไปทุกอำเภอและมีอยู่มากในเขตอำเภอสังขละบุรี ไทรโยค ทองผาภูมิ และศรีสวัสดิ์

2.5 สภาพทางเศรษฐกิจ

จากสถิติของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในปี 2551 จังหวัดกาญจนบุรี มีผลิตภัณฑ์มวลรวม 74,721 ล้านบาท รายได้เฉลี่ย 95,887 บาท/คน/ปี (สำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี, 2553) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่

ทำไร่ ทำนา ทำสวนผลไม้ และเลี้ยงสัตว์ ซึ่งสามารถสรุปเป็นปฏิทินการปลูกพืชที่สำคัญของจังหวัดกาญจนบุรี ดังตารางที่ 8

ตารางที่ 8 ปฏิทินการปลูกพืชที่สำคัญของจังหวัดกาญจนบุรี

ระบบการปลูกพืช	ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
เขตน้ำฝน												
ข้าว												
อ้อย												
มันสำปะหลัง												
ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์												
เขตชลประทาน												
ข้าว-ข้าว												
อ้อย												
ข้าวโพดฝักอ่อน												
หน่อไม้ฝรั่ง												

ที่มา: สำนักวิจัยและพัฒนาการเกษตรเขตที่ 5

เศรษฐกิจโดยทั่วไปของจังหวัดกาญจนบุรี จะขึ้นอยู่กับภาวะผลผลิตและราคาสินค้าทางการเกษตรเป็นสำคัญ โดยเฉพาะราคาของอ้อยในแต่ละปี จะมีอิทธิพลต่อภาวะด้านเศรษฐกิจของจังหวัดเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ภาวะทางเศรษฐกิจของจังหวัดยังขึ้นอยู่กับ อุตสาหกรรมการท่องเที่ยวและบริการ ซึ่งถือว่ามีศักยภาพในระดับสูง ดังคำขวัญที่ว่า “**เมืองประวัติศาสตร์ ธรรมชาติ อัจฉริยะ สวรรค์นักผจญภัย**” ทั้งสถานที่ท่องเที่ยวทางประวัติศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวตามธรรมชาติ มีการส่งเสริมให้มีการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ มีสิ่งอำนวยความสะดวกสำหรับการท่องเที่ยวที่ครบครัน การเดินทางสะดวก

2.6 ขนบธรรมเนียมและประเพณีท้องถิ่น

ขนบธรรมเนียมและประเพณีท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตชาวบ้านที่ได้ประพฤติปฏิบัติสืบต่อกันมา และบางอย่างก็กลายเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่น จังหวัดกาญจนบุรีเป็นชุมชนโบราณและมีวิถีชีวิตแตกต่างกันไปตามสภาพภูมิประเทศ ขนบธรรมเนียมและประเพณีของชาว

กาญจนบุรีเปรียบเสมือนกระจกเงาที่สะท้อนให้เห็นถึงความเป็นอยู่และนิสัยใจคอของผู้คนจนกลายเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่น แตกต่างจากชุมชนอื่นๆ ประเพณีบางอย่างมีที่มาจากความเชื่อในตำนาน นิทานพื้นบ้านที่เล่าขานสืบต่อกันมา และมีความเชื่อความศรัทธาในสิ่งใดสิ่งสมกันมาหลายชั่วอายุคน ตัวอย่างคือ **ประเพณีร้อยพรรษา** เป็นการละเล่นเพลงพื้นเมืองที่ปัจจุบันยังคงสืบทอดกันในหมู่บ้านสูงอายุ ในอำเภอพนมทวน และอำเภอห้วยกระเจา อาจจะเล่นกันหลายวันถ้าเป็นหมู่บ้านใหญ่ การละเล่นเพลงร้อยพรรษานั้น จุดประสงค์สำคัญคือ เป็นการบอกบุญเรียกรับข้าวของเงินและสิ่งของต่างๆ เช่น ขนม ผลไม้ ฯลฯ เพื่อรวบรวมไปทำบุญวันออกพรรษา และสร้างสิ่งสาธารณประโยชน์ให้แก่หมู่บ้าน

สรุป

จังหวัดกาญจนบุรี พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นป่าไม้ ประมาณร้อยละ 60 ของพื้นที่ทั้งหมด มีพื้นที่เพื่อการเกษตรร้อยละ 20.56 ที่เหลือเป็นพื้นที่ไม่ได้จำแนก สภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นภูเขา บริเวณเหล่านี้ควรสงวนไว้เป็นป่าธรรมชาติ และเป็นต้นน้ำ ลำธาร มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ จังหวัดกาญจนบุรีมีศักยภาพในการเป็นแหล่งผลิตพืชเศรษฐกิจที่สำคัญ โดยมีแหล่งชลประทาน ที่สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้อย่างเพียงพอ และอุตสาหกรรมต่อเนื่องทางการเกษตรในพื้นที่ และไม่ห่างไกลจากกรุงเทพ แต่ก็มีพื้นที่ราบบางส่วนเนื้อดินเป็นดินทราย ดินตื้น มีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ไม่เหมาะสมในการทำการเกษตร การทำการเกษตรไม่ถูกวิธีทำให้เกิดการชะล้างพังทลายของดิน ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ จำเป็นต้องมีการจัดการอย่างเหมาะสม

อำเภอไทรโยค: เมืองหน้าด่านมอญ

ไทรโยค เป็นชุมชนก่อนประวัติศาสตร์ ซึ่งได้มีการค้นพบหลักฐานทางโบราณสถาน โบราณวัตถุ และโบราณคดีอันเก่าแก่แสดงถึงความรุ่งเรืองทางประวัติศาสตร์และอารยธรรมแห่งมนุษยชาติ เช่น การพบโครงกระดูกมนุษย์โบราณสมัยหินกลาง อายุประมาณ 7,000 ปี ซึ่งจัดเป็นโครงกระดูกที่เก่าแก่ที่สุดที่พบในประเทศไทย ที่ถ้าพระเจ้าว้าง บ้านแก่งประหลอม หมู่ที่ 1 ตำบลไทรโยค โดยคณะสำรวจไทย-เดนมาร์ก เมื่อปี พ.ศ. 2504

อำเภอนี้เป็นดินแดนแห่งการท่องเที่ยวซึ่งอุดมไปด้วยทรัพยากรธรรมชาติที่สวยงาม จึงเป็นที่มาของเพลงไทยเดิมอมตะอันลือเลื่องชื่อว่า **“เพลงเขมรไทรโยค”** นอกจากนี้ ยังเป็นถิ่นกำเนิดของ

“ค้ำคาวกิดติ” ซึ่งเป็นค้ำคาวพันธุ์เล็กที่สุดในโลก และ “ปูลาซัน” (ปูลามลี) ปูชนิดหนึ่งที่มีความแปลกและสวยงามของโลก รวมทั้งยังเป็นดินแดนแห่งวีรกรรมของเชลยศึกฝ่ายสัมพันธมิตรนับหมื่นคนที่ต้องสังเวยชีวิตในการสร้างทางรถไฟสายมรณะซึ่งยังคงเป็นอนุสรณ์และบทเรียนแห่งความโหดร้ายของสงครามโลกครั้งที่ 2

จากที่กล่าวมาในข้างต้น แสดงให้เห็นถึงลักษณะเด่นของชุมชนไทรโยคที่เป็นที่รู้จักของคนไทยในเรื่องความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ

ในเชิงประวัติศาสตร์ ชุมชนไทรโยค เดิมเป็นชุมชนชาวมอญ ต่อมามีชาวกะเหรี่ยงอพยพเข้ามาสมทบอยู่ด้วยเพิ่มมากขึ้น ชาวมอญและชาวกะเหรี่ยงจะประกอบอาชีพตัดไม้ผูกเปลลงมาขายแถบตัวเมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี จึงเห็นได้ว่าชุมชนไทรโยคมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับป่าไม้โดยเฉพาะป่าไผ่มานานแล้ว

จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ กล่าวถึงคำว่า “ไทรโยค” นั้น เกิดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 พระองค์ได้เสด็จประพาสต้นทางชลมารคเหนือลำน้ำแควน้อยมาถึงน้ำตกไทรโยค ซึ่งสมัยนั้นยังไม่มีชื่อแต่อย่างใด พระองค์ได้ทอดพระเนตรและเห็นต้นไทรที่ขึ้นอยู่ริมธารน้ำตก ซึ่งขณะนั้นถูกกระแสน้ำที่ชาวบ้านเรียกว่า “ลมโยกข้าวเบา” พัดโยกไปโยกมา จึงตั้งชื่อน้ำตกนั้นว่า “น้ำตกไทรโยค” (คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ, 2542: 90-91) จากข้อมูลดังกล่าว สันนิษฐานได้ว่า จากเหตุการณ์ธรรมชาติที่มีลมพัดต้นไทรโยกไปโยกมาจึงเป็นที่มาของชื่อน้ำตกไทรโยค และเมื่อมีการจัดตั้งอำเภอขึ้น จึงตั้งชื่ออำเภอตามชื่อน้ำตกไทรโยค ว่า “อำเภอไทรโยค” (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอไทรโยค, 2553)

อำเภอไทรโยค ถูกยกฐานะขึ้นเป็นอำเภออีกครั้งในปี พ.ศ. 2506 และแบ่งเขตการปกครองเป็น 7 ตำบล คือ ตำบลลุ่มสุม ตำบลสิงห์ ตำบลไทรโยค ตำบลท่าเสา ตำบลวัง ตำบลกระแจะ ตำบลศรีมงคล และตำบลบ้องตี้ มีหมู่บ้าน 55 หมู่บ้าน มีองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น 9 แห่ง มีเนื้อที่ 2,728.92 ตารางกิโลเมตร ลักษณะทั่วไปเป็นพื้นที่ป่าไม้ และภูเขา ทิศตะวันตก ติดต่อกับเขตตะนาวศรี ประเทศสาธารณรัฐแห่งสหภาพพม่า (ที่ทำการปกครองจังหวัดกาญจนบุรี อ่างใน สำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี, 2553)

จากสถิติกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2551 มีประชากรทั้งสิ้น 54,451 คน แยกเป็นเพศชาย 28,095 คน ประชากรเพศหญิง 26,356 คน ความหนาแน่นของประชากรโดยเฉลี่ย คือ 19.95 คนต่อตารางกิโลเมตร มีจำนวนครัวเรือนทั้งสิ้น 17,442 ครัวเรือน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ทำนา ทำไร่ ทำสวนผัก เลี้ยงสัตว์ ทำประมง (สำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี, 2552) จากข้อมูลการเกษตร ปี พ.ศ. 2553 อำเภอไทรโยคมีพื้นที่การเกษตร 311,774 ไร่ พืชเศรษฐกิจที่ปลูกมาก 5 อันดับแรก คือ มันสำปะหลัง 107,974 ไร่ ยางพารา 32,897 ไร่ อ้อย 29,424 ไร่ ข้าวโพดเลี้ยงสัตว์ 28,792 ไร่ และ สับปะรด 2,568 ไร่ ตามลำดับ (สำนักงานเกษตรจังหวัดกาญจนบุรี, 2554)

สถานท่องเที่ยวทางธรรมชาติ และทางประวัติศาสตร์ที่สำคัญ ได้แก่ 1) อุทยานประวัติศาสตร์เมืองสิงห์ 2) เส้นทางรถไฟสายมรณะ 3) น้ำตกไทรโยคน้อย (น้ำตกเขาพัง) 4) ช่องเขาขาดพิพิธภัณฑสถานแห่งความทรงจำ และ 5) อุทยานแห่งชาติไทรโยค

กล่าวโดยสรุป ชุมชนไทรโยค ถือเป็นชุมชนประวัติศาสตร์แห่งหนึ่งของจังหวัดกาญจนบุรี และเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรป่าไม้อุดมสมบูรณ์มาก โดยพบว่าอุทยานแห่งชาติตั้งอยู่ในพื้นที่ถึง 2 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติไทรโยค และส่วนหนึ่งอุทยานแห่งชาติเอราวัณ นอกจากนี้ยังมีแหล่งท่องเที่ยวที่ได้รับความนิยมทั้งจากคนไทยและชาวต่างชาติ จนก่อให้เกิดสถานประกอบการบริการ โรงแรม รีสอร์ท และร้านค้าในรูปแบบต่างๆ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวดังกล่าว ดังนั้น อำเภอไทรโยค จึงนับว่าเป็นพื้นที่ที่ควรได้รับการเฝ้าระวังเกี่ยวกับปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมที่เป็นผลพวงจากกิจกรรมการท่องเที่ยว และการเข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ผ่านการประสานความร่วมมือกันในการทำงานระหว่างคนในชุมชน หน่วยงานภาครัฐ และภาคีการพัฒนาอื่นๆ

คำบลทำเสา: ส่วนหนึ่งบนเส้นทางสายมรณะ

คำบลทำเสา ตั้งอยู่ในอำเภอไทรโยค แต่ไม่เคยปรากฏชื่อมาก่อนเลย แม้ในช่วงต้นรัตนโกสินทร์ที่ไทยมีศึกกับพม่า ชื่อ “ทำเสา” มาปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุ เรื่อง “เที่ยวไทรโยค” คราวสมเด็จพระราชปิตุลา บรมพงศาภิมุข เสด็จประพาสไทรโยค เมื่อปี พ.ศ. 2436 โดยมีรายละเอียดเป็นข้อความบันทึกการเดินทางจากหาดวังใหญ่ไปพุทองช้าง (หลวงสุนาวินวิวัฒน์, 2497: 27-28) ซึ่งแสดงว่า ชุมชนทำเสาเกิดขึ้นแล้วแต่ยังไม่มียละเอียดที่แสดงถึงความเป็นชุมชน

ในเวลานั้นสันนิษฐานว่า ท่าเสาอาจจะหมายถึง ท่าที่เป็นทางข้ามลำน้ำแควน้อย ที่มีผู้เอาเสามาวางกันลำน้ำเพื่อเป็นสะพานทอดข้ามได้ เนื่องจากน้ำคงขึ้นต่อเนื่องกับหาดกรวดปนทรายที่มีอยู่ส่วนหนึ่งกลางลำน้ำนั่นเอง

ท่าเสา ปรากฏชื่อชัดเจนอีกครั้งในฐานะเป็นชื่อสถานีรถไฟสถานีหนึ่งบนเส้นทางรถไฟสายมรณะที่ทหารญี่ปุ่นเกณฑ์เชลยศึกมาก่อสร้างในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (พ.ศ. 2482 - 2488) การตั้งสถานีรถไฟท่าเสานี้เองชี้ให้เห็นความสำคัญของชุมชนท่าเสา หลังจากสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง สถานีรถไฟต่างๆ จึงถูกใช้เป็นแหล่งชุมชน เพื่อการเดินทางและการขนส่งสินค้าของคนในเขตอำเภอไทรโยคกับตัวเมืองกาญจนบุรีและแหล่งอื่นๆ ตามเส้นทางรถไฟ การมีเส้นทางรถไฟเดินทางทำให้เกิดการอพยพของคนจากภายนอก เช่น นครปฐม ราชบุรี สุพรรณบุรี เป็นต้น เข้ามาจับจองพื้นที่ซึ่งส่วนใหญ่ยังคงเป็นป่าดิบ มีสัตว์ป่าชุกชุม เพื่อดึงหลักปักฐานทำมาหากินอย่างถาวร การเกิดและเติบโตของชุมชนไทรโยคและชุมชนท่าเสาจึงเป็นไปอย่างรวดเร็วตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลงเป็นต้นมา นอกจากนี้ในช่วงที่มีการสร้างทางรถไฟของทหารญี่ปุ่นมีการจ้างคนไทยเข้าร่วมทำงาน ทำให้คนงานเหล่านั้นได้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ จึงเข้ามาตั้งรกรากทำมาหากินในพื้นที่ และอีกประการหนึ่ง คือ เมื่อสงครามยุติลงรัฐบาลไทยได้ขอซื้อทางรถไฟจากฝ่ายสัมพันธมิตร และเปิดเดินรถไฟจนถึงสถานีท่าเสา จึงทำให้เจ้าหน้าที่ พนักงานการรถไฟเดินทางเข้ามาตั้งที่พักอาศัยตามสถานีต่างๆ มากขึ้น ญาติพี่น้องหรือคนรู้จักเมื่อทราบข่าวถึงความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรธรรมชาติ และมีทางรถไฟที่เดินทางได้สะดวกกว่าเดิมแล้ว จึงตัดสินใจอพยพเข้ามาจับจองที่ดินว่างเปล่า หรือแผ้วถางป่าเพื่ออยู่อาศัยและปลูกพืชมากขึ้นจนกลายเป็นชุมชนใหญ่หลายแห่งในปัจจุบัน

ท่าเสา ได้รับการจัดตั้งเป็นตำบล เมื่อปี พ.ศ. 2512 ประกอบด้วย 11 หมู่บ้าน ที่มีช่วงเวลาในการจัดตั้งแตกต่างกัน จากสถิติกรมการปกครอง กระทรวงมหาดไทย เมื่อสิ้นปี พ.ศ. 2551 มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 5,475 คน และจำนวนหลังคาเรือน 1,357 หลังคาเรือน (สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอไทรโยค, 2553) ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพหลัก คือ ทำไร่ โดยเฉพาะมันสำปะหลัง ที่มีเนื้อที่เพาะปลูก 12,603 ไร่ นอกจากนี้ยังมีผลไม้ขึ้นชื่ออีกชนิดที่ปลูกมาก คือ มะม่วง มะขามหวาน และ น้อยหน่า ที่มีพื้นที่ปลูกรวมกันกว่า 3,500 ไร่ (สำนักงานเกษตรจังหวัดกาญจนบุรี, 2554)

กล่าวโดยสรุปชุมชนท่าเสา เป็นชุมชนใหม่มีอายุประมาณ 60 ปี ปรากฏชื่อชัดเจนในฐานะเป็นชื่อสถานีรถไฟสถานีหนึ่งบนเส้นทางรถไฟสายมรณะที่ทหารญี่ปุ่นเกณฑ์เชลยศึกมาก่อสร้าง

ในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 การตั้งสถานีรถไฟท่าเสานี้เองจึงให้เห็นความสำคัญของชุมชนท่าเสา ที่ถูกใช้เป็นแหล่งชุมชนเพื่อการเดินทางและการขนส่งสินค้าของคนในเขตอำเภอไทรโยคกับตัวเมืองกาญจนบุรีและแหล่งอื่นๆ นอกจากนี้ ยังเป็นชุมชนที่มีทรัพยากรป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ และที่สำคัญคือ มีป่าชุมชนที่ดูแลโดยคนในชุมชนอยู่หลายแห่ง เช่น ป่าชุมชนบ้านช่องแคบ ป่าชุมชนบ้ายพุเตย เป็นต้น แสดงให้เห็นว่าคนในชุมชนท่าเสามีสำนึกในบุญคุณ และความรู้สึกเป็นเจ้าของป่า

ชุมชนบ้านพุเตย: ชุมชนรักษ์ป่า

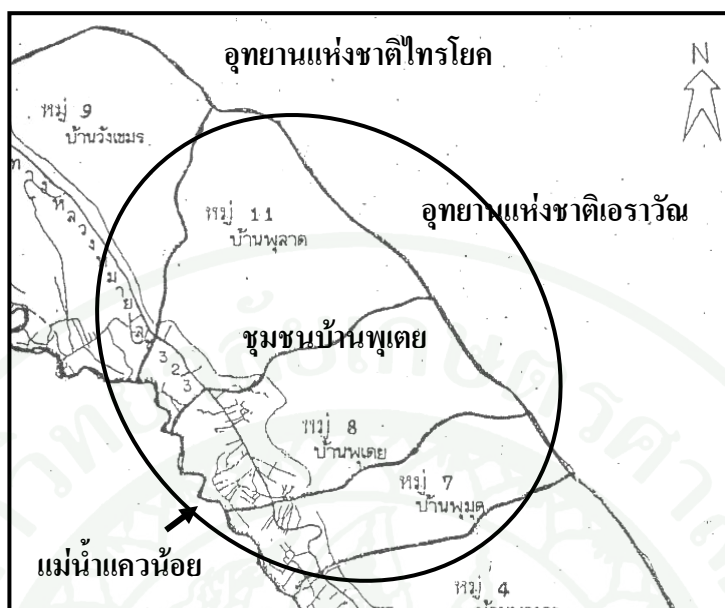
ชุมชนบ้านพุเตย ประกอบด้วยหมู่บ้าน 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 7 บ้านพุผุด หมู่ที่ 8 บ้านพุเตย และหมู่ที่ 11 บ้านพุลาด โดยทั้ง 3 หมู่บ้านมีอาณาเขตติดต่อกันและเคยเป็นชุมชนเดียวกันมาในอดีต เป็นชุมชนที่มีวิวัฒนาการร่วมกันมาในด้านการพัฒนาและการเติบโตของชุมชน จนมีการประกาศแยกตัวออกเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ ในปี พ.ศ. 2524 และ 2539 ตามลำดับ

1. ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านพุเตย

ชุมชนบ้านพุเตยเดิมที่จัดเป็นส่วนหนึ่งของหมู่ที่ 4 บ้านพองกะ ต่อมาเมื่อมีการขยายตัวด้านประชากร การพัฒนาและการเติบโตของชุมชน ทางกรมจึงได้ประกาศแยกบ้านพุเตย หมู่ที่ 8 และบ้านพุผุด หมู่ที่ 7 ในปี พ.ศ. 2524 สำหรับชื่อหมู่บ้านทั้ง 2 แห่ง สันนิษฐานกันว่าเป็นการเรียกชื่อตามลักษณะเด่นของพรรณไม้และปรากฏการณ์ธรรมชาติที่ปรากฏในพื้นที่ คือ มีโพรงน้ำผุดมาจากใต้ดินแล้วผุดออกมาที่หัวพุผุดล่าง และพรรณไม้เด่นที่สามารถพบได้ทั่วไปในพื้นที่ คือ ต้นเตยใหญ่หรือเตยเกลียว ส่วนบ้านพุลาด หมู่ที่ 11 เป็นชุมชนสุดท้ายที่แยกตัวออกมาจากบ้านพุเตย หมู่ที่ 8 และบ้านวังเขมร หมู่ที่ 9 ในปี พ.ศ. 2539 สำหรับชื่อหมู่บ้านพุลาด มีที่มาจากในพื้นที่มีน้ำผุดมาเป็นจุดๆ ได้ภูเขา แล้วไหลเอื่อยๆ ลงมาบริเวณลงมาด้านล่างตลอดเวลา จนเป็นที่อยู่อาศัยและแหล่งหาอาหารของสัตว์ป่าหลายชนิด

2. อาณาเขต และที่ตั้งชุมชน

ชุมชนบ้านพุเตย มีเนื้อที่ประมาณ 74 ตารางกิโลเมตร (บ้านพุผุด ประมาณ 20 ตารางกิโลเมตร บ้านพุเตย ประมาณ 26 ตารางกิโลเมตร และบ้านพุลาด ประมาณ 28 ตารางกิโลเมตร)

ภาพที่ 12 อาณาเขต และที่ตั้งชุมชนบ้านพุเตย
ที่มา: สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอไทรโยค (2550)

3. สภาพทางเศรษฐกิจ และสังคมของชุมชน

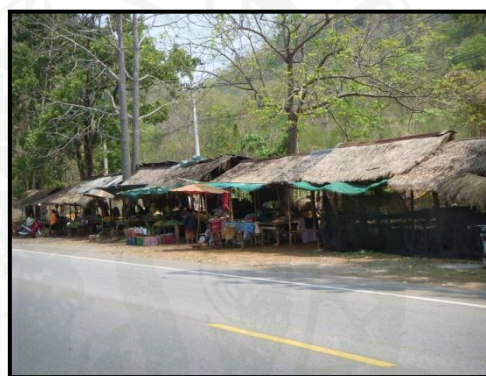
ชุมชนบ้านพุเตยมีระยะทางห่างจากอำเภอเมืองกาญจนบุรีประมาณ 80 กิโลเมตร ห่างจากอำเภอไทรโยค ประมาณ 30 กิโลเมตร มีถนนสายหลักหมายเลข 323 กาญจนบุรี-สังขละบุรี ตัดผ่านกลางชุมชนเมื่อประมาณ พ.ศ. 2518 และมีถนนที่ใช้ภายในหมู่บ้านเป็นคอนกรีต และถนนลูกรัง นอกจากนี้ยังระบบการสัญจรโดยรถไฟจากสถานีรถไฟ กาญจนบุรี-น้ำตกไทรโยคน้อย และทางน้ำโดยเรือหรือแพร่อนจากแม่น้ำแควน้อย ถึงท่าเรือปากแซง

3.1 อาชีพ และสภาพเศรษฐกิจของชุมชน

ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น ปลูกข้าวโพด มันสำปะหลัง ผักสวนครัวอายุสั้น พืชเศรษฐกิจอื่นๆ และเลี้ยงสัตว์ เช่น โคกระบือ ไก่พื้นเมือง ปลา เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาชีพเสริม เช่น การขายไม้ดอกไม้ประดับ ผลิตผลทางการเกษตร สินค้าแปรรูปทางการเกษตร และอาชีพรับจ้างทำไร่-ทำสวน และทำงานตามรีสอร์ทและสถานบริการท่องเที่ยวต่างๆ ในชุมชน โดยเฉพาะ โฮมพุเตยรีสอร์ท และจิ้งเกิ้ลราฟท์ รีสอร์ท ส่วนชาวบ้านบ้านพูลาดมีลักษณะการประกอบอาชีพที่แตกต่างจาก 2 หมู่บ้านแรก คือ ส่วนใหญ่รับราชการทหาร และเป็นลูกจ้างใน

หน่วยงานกองการเกษตรและสหกรณ์ ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่พบในชุมชน คือ การสานแข่ง การถนอมหน่อไม้สด และหน่อไม้แห้ง

เนื่องจากพื้นที่ของชุมชนบ้านพุเตย ที่มีสภาพทางกายภาพเป็นที่ราบเชิงเขา มีต้นน้ำลำธาร ป่าไม้ และทัศนียภาพที่สวยงาม มีเส้นทางสายหลักหมายเลข 323 กาญจนบุรี-สังขละบุรี ซึ่งเป็นเส้นทางที่ใช้เดินทางเพื่อการท่องเที่ยว ในเขตอำเภอไทรโยคและอำเภอใกล้เคียง ทำให้ชาวบ้านมีการสร้างเพิงแบบง่ายๆ สำหรับนำผลผลิตทางการเกษตรมาจำหน่ายให้แก่นักท่องเที่ยว นอกจากนี้ชาวบ้านบางรายยังได้ปรับปรุงสภาพบ้านของตนเองเพื่อประกอบกิจการโฮมสเตย์ เพื่อบริการนักท่องเที่ยว และเป็นแหล่งท่องเที่ยวที่สร้างรายได้ให้กับชุมชน

ภาพที่ 13-14 เพิงขายผลผลิตทางการเกษตร และของป่าริมสองข้างทางหมายเลข 323

3.2 ประชากร และกลุ่มชาติพันธุ์

จากการรายงานข้อมูลประชากรของสำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี ประจำปี พ.ศ. 2552 ชุมชนบ้านพุเตย มีประชากรทั้งสิ้น 1,319 คน (บ้านพุต จำนวน 545 คน เป็นชาย 257 คน เป็นหญิง 288 คน บ้านพุเตย จำนวน 301 คน เป็นเพศชาย 164 คน เพศหญิง 137 คน และ บ้านพุลาด จำนวน 473 คน เป็นเพศชาย 242 คน เพศหญิง 231 คน) ชุมชนบ้านพุเตยเป็นชุมชนที่เกิดจากการอพยพเข้ามาตั้งรกรากทำมาหากินจากกลุ่มคนต่างๆ นอกพื้นที่และกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อพยพพลัดภัยสงครามเข้ามาจับจองหักล้างถางพงเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยและทำมาหากินมาตั้งแต่อดีต จากรายงานการศึกษาของบุญรอด ชลารักษ์ และไพโรจน์ ชลารักษ์ (2551) กล่าวว่า นอกจากชาวไทยพื้นราบในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตยยังมีกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ มาอาศัยอยู่ในชุมชน คือ คนไทยเชื้อสายมอญ ชาวกะเหรี่ยง ชาวพม่า ชาวลาว ชาวจีน เป็นต้น ด้วยความหลากหลายของกลุ่มชาติพันธุ์จึงไม่มี

วัฒนธรรมของชุมชนหรือท้องถิ่นตนเองที่เด่นชัด แต่กลับปรากฏวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของกลุ่มชาติพันธุ์ที่แตกต่างกัน ให้พบเห็น ดังนี้

3.2.1 กลุ่มคนไทยพื้นราบ ซึ่งปัจจุบันถือได้ว่าเป็นคนกลุ่มใหญ่มีจำนวนมากที่สุดอพยพมาจากจังหวัดกาญจนบุรี จังหวัดราชบุรี จังหวัดนครปฐม จังหวัดปทุมธานีและจังหวัดสุพรรณบุรี ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม คือ ทำนา รองลงมา คือ ทำไร่ เมื่ออพยพเข้ามาในพื้นที่ในช่วงแรก พื้นที่ส่วนใหญ่ยังเป็นป่าเขาไม่สามารถทำนาและการเกษตรได้ จึงได้ยึดอาชีพหาของป่า ลำสัตว์ ตัดไม้ขาย เพื่อเป็นรายได้เลี้ยงชีพ ในเวลาเดียวกันก็ได้จับจองที่ดินหักล้างถางป่าใช้ไม่เป็นวัสดุก่อสร้างที่อยู่อาศัย และกันพื้นที่ไว้สำหรับปลูกพืช เช่น ปลูกข้าวโพด ข้าวฟ่าง พริก ถั่ว มันสำปะหลัง น้อยหน่า เป็นอาชีพหลัก บางรายประกอบอาชีพรับจ้างทั่วไปตามโรงเลื่อย รับจ้างเฝ้าไร่ รับจ้างทำไร่ของผู้อพยพเข้ามาอยู่ก่อน เมื่ออยู่ไปนานๆ สามารถสะสมเงินทองหาซื้อที่ดินได้ก็จะปลูกพืชไร่ในที่ดินของตน อาชีพเสริมอีกอาชีพ คือ ค้าขาย จากการสัมผัสกับชาวบ้านให้ข้อมูลสรุปว่า เมื่อมีเส้นทางรถไฟก็มีผู้ยึดอาชีพขายของบนรถไฟ เช่น ขายข้าวหลามและสินค้าอื่นๆ เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีอาชีพตัดไม้ไผ่มาขายด้วยการบรรทุกรถไฟหรือผูกเป็นแพร่อนไปตามลำน้ำส่วนใหญ่จะไปขายที่จังหวัดสมุทรสาครและสมุทรสงคราม ต่อมาเมื่อพ่อค้ามาจากตัวเมืองกาญจนบุรีไปตั้งร้านบริเวณสถานีรถไฟวังโพทำให้เกิดตลาดชุมชนวังโพและท่าเสาขึ้น ต่อมากลายเป็นศูนย์กลางชุมชนที่มีการนำสินค้าจากในเมืองบรรทุกรถไฟมาวางขายได้แก่ ข้าวสาร อาหารแห้งและของใช้จำเป็นต่างๆ ขณะเดียวกันก็มีพ่อค้าขายของป่าและผลิตภัณฑ์ทางการเกษตรโดยไปรับซื้อมาจากเกษตรกรในพื้นที่นำมาส่งต่อเข้าไปขายในตัวเมืองกาญจนบุรี ส่งผลให้ชุมชนขยายตัวขึ้นเรื่อยๆ

ในด้านวัฒนธรรม วิถีชีวิตและงานประเพณีของกลุ่มคนไทยพื้นราบ ส่วนใหญ่จะเป็นการสืบสานงานประเพณีตามเทศกาลในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา จึงเป็นวิถีชีวิตแบบเดียวกับชาวไทยพื้นราบภาคกลางทั่วไป รวมทั้งประเพณีเกี่ยวกับการเกิด การตาย การบวชนาค การแต่งงาน และการละเล่นต่างๆ เช่น รำวง ก็มีการปฏิบัติอยู่อย่างสม่ำเสมอในงานบุญเช่นเดียวกับชาวไทยพื้นราบภาคกลางนั่นเอง

3.2.2 กลุ่มคนไทยเชื้อสายมอญ กลุ่มชาติพันธุ์นี้แยกออกเป็น 2 กลุ่มย่อย คือ กลุ่มชาวมอญที่อาศัยอยู่ดั้งเดิมตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 คนมอญกลุ่มนี้อยู่กันกระจัดกระจายมีไม่มากนัก เพราะส่วนใหญ่จะอพยพต่อไปอยู่ที่อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี ส่วนอีกกลุ่มคือคนมอญที่อพยพมาหลังปี พ.ศ. 2520 จากเหตุการณ์ความไม่สงบตามแนวชายแดน

ไทย-พม่า ทำให้ชาวมอญที่อาศัยอยู่ตามแนวชายแดนแถบอำเภอสังขละบุรีอพยพลงมาถึงเขตอำเภอ ไทรโยค และกระจายกันอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนท่าเสาและชุมชนบ้านพุเตยด้วย จากข้อมูลการ สัมภาษณ์สรุปได้ว่า หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 มีการสัมปทานป่าไม้ทำให้มีโรงเลื่อยที่วังโพ โรงเลื่อยจะจ้างคนมอญและกะเหรี่ยงเป็นแรงงานทำไม้ กลุ่มชาวมอญเหล่านี้จึงมีที่พักอยู่ใกล้ๆ โรงเลื่อยวังโพนั่นเอง ต่อมาเมื่อปี พ.ศ. 2520 มีชาวมอญอพยพเข้ามาสมทบอีก ชาวมอญกลุ่มนี้ก็จะ กระจัดกระจายไปทำงานรับจ้างทำไร่และอาศัยอยู่กับคนไทย คนมอญกลุ่มนี้มีวัฒนธรรมและวิถี ชีวิตเป็นของตนเอง ต่อมา มีการผสมผสานกลมกลืนกับวิถีชีวิตแบบไทย เช่น การสร้างบ้าน ภาษา พุด การปรุงอาหาร การแต่งกายและการส่งบุตรหลานเข้ารับการศึกษาศึกษาของไทย แต่ ประเพณีบางอย่างก็ยังคงรักษาเอกลักษณ์ความเป็นชาวมอญได้อย่างลงตัว เช่น การแต่งกายของผู้ เฒ่าผู้แก่ การเชิญแขกไปร่วมงานตามวัฒนธรรมชาวมอญ เป็นต้น

3.2.3 กลุ่มชาวกะเหรี่ยง กลุ่มชนนี้มีหลักฐานว่าอาศัยอยู่ในเขตไทรโยคมานาน แล้ว แต่ไม่ค่อยได้ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นหลักแหล่ง มักมีการอพยพย้ายที่ไปเรื่อยๆ มีนิสัยชอบล่าสัตว์ มากกว่าการทำอาชีพเกษตรกรรม ดำรงชีวิตด้วยการหาของป่าล่าสัตว์มาขาย หรือรับจ้างตัดไม้ ขน ลำเลียงไม้ เฝ้ารอ อาจจะมิทำไร่บ้างแต่มามาก อย่างไรก็ตามชาวกะเหรี่ยงได้รับการดูแลและการ จักัดเขตเช่นเดียวกับชาวมอญ แต่คนไทยนิยมจ้างแรงงานชาวกะเหรี่ยงสำหรับทำไร่ จึงทำให้มี ชุมชนชาวกะเหรี่ยงอาศัยรวมอยู่กับคนไทย ส่งผลให้ชาวกะเหรี่ยงไม่แสดงออกถึงวิถีชีวิตของ ตนเองมากนัก แต่อย่างไรก็ตามชาวกะเหรี่ยงก็ยังคงรักษาประเพณีและวัฒนธรรมของตนเองที่ แตกต่างจากชาวมอญและชาวไทยอย่างเด่นชัดไว้ได้จนทุกวันนี้ คือ ภาษาพุด การแต่งกาย การแสดง และการละเล่นต่างๆ เช่น การรำตง อาหารการกิน การปลูกสร้างบ้านเรือน ความเชื่อเกี่ยวกับผีและ สิ่งเหนือธรรมชาติ เป็นต้น

3.2.4 กลุ่มชาวพม่า ชาวพม่าแต่เดิมไม่มีถิ่นที่อยู่อาศัยในประเทศไทย แต่ที่อพยพ เข้ามาอาศัยอยู่ในประเทศไทยเพราะหลบหนีเข้าเมืองมาเพื่อเข้ามาหางานทำ เนื่องปัญหาความไม่ สงบและปัญหาเศรษฐกิจของพม่า ชาวพม่าเพศชายจะเข้ามารับจ้างเป็นคนสวน ทำไร่ หรือรับจ้าง งานทั่วไป ส่วนเพศหญิงจะยึดอาชีพทำงานเป็นแม่บ้านตามบ้านคนไทย ทำงานโรงงาน ร้านอาหาร เป็นต้น ชุมชนชาวพม่าจึงเป็นชุมชนที่แฝงรวมอยู่กับกลุ่มคนไทย

3.2.5 กลุ่มชาวลาว ชาวลาวเป็นกลุ่มชนที่อพยพมาตั้งแต่สมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น เป็นพวกลาวโซ่งและชาวไทยภาคอีสานที่อพยพเข้ามาหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 คนกลุ่มนี้

จะยังคงมีวิถีชีวิตแบบเดิม เช่น การบริโภคข้าวเหนียว การพูดภาษาอีสานหรือภาษาลาว การทอผ้า ใช้หรือการแต่งกายแบบคนภาคอีสาน การทำอาหารและการถนอมอาหารแบบคนภาคอีสาน แต่ลูกหลานของกลุ่มชาวลาวได้รับเอาวัฒนธรรมของชาวไทยไปใช้จนผสมกลมกลืนกันไปในที่สุด

3.2.6 กลุ่มชาวจีน จากข้อมูลการสัมภาษณ์ พบว่า คนเชื้อสายจีนอพยพเข้ามายึดอาชีพค้าขายในชุมชนตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง แต่มีจำนวนไม่มากนัก

การที่ชุมชนบ้านพุเตยประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ได้ส่งผลต่อการพัฒนาชุมชนทั้งในแง่บวก และแง่ลบอยู่บ้าง คือ กลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ จะอพยพเข้ามาตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลาที่ใกล้เคียงกัน จึงมีประสบการณ์ร่วมกันในการก่อตั้งชุมชน การแก้ปัญหาต่างๆ ในการประกอบอาชีพ จนเกิดเป็นความผูกพันกัน ร่วมมือร่วมใจ จนกลายเป็นเอกลักษณ์ในการอยู่ร่วมกันระหว่างกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ด้วยความหลากหลายของคนในชุมชน จึงทำให้พบปัญหาชุมชนซับซ้อนทั้งด้านวัฒนธรรม การรวมกลุ่มในการแก้ปัญหาชุมชนค่อนข้างยาก โดยเฉพาะในช่วงเริ่มต้นจะพบปัญหาเกี่ยวกับการสื่อสารบ้าง

3.3 วัฒนธรรม และประเพณีท้องถิ่น

ชุมชนบ้านพุเตยเป็นชุมชนที่มีพัฒนาการมาระยะสั้นประมาณกว่า 60 ปี และเป็นชุมชนที่คนในชุมชนอพยพย้ายถิ่นมาจากภูมิภาคต่างๆ ของประเทศไทย เมื่ออพยพเข้ามาอยู่ก็นำเอาวัฒนธรรมและประเพณีดั้งเดิมของตนเองมาปฏิบัติไปด้วย ด้วยเหตุผลดังกล่าวลักษณะวัฒนธรรมและประเพณีของชุมชนบ้านพุเตยจึงเป็นไปในลักษณะของการผสมผสานจากวัฒนธรรมและประเพณีเดิมของคนในชุมชน แต่เนื่องจากลักษณะการประกอบอาชีพที่ส่วนใหญ่ชาวบ้านประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงเกิดมีวัฒนธรรมเด่นที่นับเป็นปัจจัยสำคัญในการอนุรักษ์และฟื้นฟูชุมชนได้แก่ **วัฒนธรรมแบบเกษตรกรรม** คือ มีการ**ตั้งบ้านเรือนอยู่เป็นกลุ่ม**ตามบริเวณแหล่งน้ำในชุมชน มีการ**พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน** มีความสัมพันธ์ต่อกันแบบพี่น้องที่มี**ประสบการณ์ร่วมกัน**มา และ**นับถือกันแบบเครือญาติ** มีความ**เคารพผู้อาวุโส**ในชุมชน มีความ**ผูกพันกับป่า**มาก่อนในอดีต เพราะหาอยู่หากินอยู่กับผืนป่ามาตั้งแต่อพยพย้ายถิ่นฐานมาอยู่ มีความกตัญญูรู้คุณในสิ่งที่มีคุณ

นอกจากนี้ ชาวบ้านบ้านพุเตยทุกครัวเรือนนับถือศาสนาพุทธ มีวัด 2 แห่ง คือ วัดพุทธ-วิมุตวนาราม และ วัดพุเตย มีการจัดกิจกรรมสืบสานวัฒนธรรมไทยในทุกปี เช่น ประเพณีสงกรานต์

ทำบุญพูนน้ำ วันแม่แห่งชาติ วันเด็กแห่งชาติ งานกีฬาต้านยาเสพติด เป็นต้น นอกเหนือจากคำสอนของคนเฒ่าคนแก่ในเรื่องของการดำรงชีวิต และการดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำไปประยุกต์ใช้และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่แล้ว ชาวบ้านพุนยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ความเชื่อทางศาสนา และพิธีกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น การทำบุญพูนน้ำของคนบ้านพุน (ภาพที่ 15-16) ตลอดจนองค์ความรู้ในเรื่องของอาหารและพืชสมุนไพร ที่นำไปสู่การพัฒนากระบวนการผลิตอาหารเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตให้แก่ชุมชน

ภาพที่ 15-16 พิธีกรรมการทำบุญพูนน้ำ ของชาวบ้านที่มีขึ้นในทุกปี เพื่อเป็นการสร้างจิตสำนึกในการร่วมกันดูแลสุขภาพแหล่งน้ำให้คงอยู่สืบไป

3.4 ลักษณะการตั้งบ้านเรือน

แต่เดิมคนที่อพยพเข้ามาอยู่ในพื้นที่ในช่วงแรกๆ จะตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำ แควน้อยและบริเวณห้วยพุที่มีน้ำไหลผ่าน เพื่อสะดวกในการใช้น้ำอุปโภคบริโภค ประกอบอาชีพและการเดินทาง ลักษณะของบ้านที่ปลูกจะเป็นบ้านชั้นเดียวที่สร้างอย่างง่าย ๆ จากวัสดุที่หาได้ในป่า เช่น ไม้ไผ่และต้นไม้มี่ขึ้นในป่า เป็นต้น แต่ต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนสายหลักหมายเลข 323 กาญจนบุรี-สังขละบุรี ซึ่งเป็นถนนที่สร้างขึ้นมาเพื่อส่งเสริมการท่องเที่ยวของประเทศ จึงมีอิทธิพลต่อลักษณะลักษณะการตั้งบ้านเรือนของชุมชน กล่าวคือ ลักษณะการตั้งบ้านเรือนของสมาชิกในครอบครัวเดิมจากที่ปลูกสร้างอยู่ริมฝั่งแม่น้ำก็ขยายมาปลูกสร้างอยู่ริม 2 ฝั่งถนนมากขึ้น เพราะสะดวกต่อการคมนาคมขนส่งผลผลิตทางการเกษตร ลักษณะของบ้านที่ปลูกก็มีพัฒนาการจนมีหลากหลายรูปแบบขึ้น ทั้งนี้มีความสะดวกในการขนส่งวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างจากตัวเมือง

กาญจนบุรีมากขึ้นนั่นเอง แต่ลักษณะของบ้านส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็นบ้านชั้นเดียวและบ้านยกใต้ถุน
เตี้ยๆ ที่สร้างจากวัสดุที่เปลี่ยนมาเป็นการก่ออิฐถือปูนผสมกับไม้ที่หาได้ในท้องถิ่น

3.5 การศึกษา และการสาธารณสุข

ชุมชนบ้านพุเตย มีโรงเรียนระดับประถมศึกษา ตั้งอยู่ในพื้นที่ 1 โรงเรียน คือ โรงเรียน
บ้านพุเตย และมีโรงเรียนขยายโอกาสทางการศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 1 แห่ง คือโรงเรียน
พุทธวิมุตติวิทยา ประชาชนในชุมชนสามารถใช้บริการสาธารณสุขจากสถานอนามัยบ้านพุเตย สถานี
อนามัยบ้านท่าเสา โรงพยาบาลประจำอำเภอไทรโยค โรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราช

3.6 ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

ชุมชนบ้านพุเตย มีพื้นที่ติดกับอุทยานแห่งชาติไทรโยค และอุทยานแห่งชาติเอราวัณ
สภาพพื้นที่ป่าไม้รอบบริเวณหมู่บ้านเป็นป่าเบญจพรรณที่มีพันธุ์ไม้ขึ้นอยู่อย่างหลากหลาย ซึ่งส่วน
ใหญ่เป็นพื้นที่ที่อยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติทั้ง 2 แห่ง และบางพื้นที่ยังไม่มีผู้ใดบุกรุกหรือยึดถือครอง
แต่อย่างใด ลักษณะทั่วไปของป่าเบญจพรรณที่พบในพื้นที่ คือ มีไม้ไผ่ขึ้นอยู่หนาแน่น และไม่มีค่า
อื่นๆ เช่น ไม้ประดู่ ชิงชัน มะค่าโมง เป็นต้นนอกจากนี้พื้นที่อีกส่วนหนึ่งเป็นป่าเต็งรังที่ยังคงความ
เป็นธรรมชาติอยู่ มีดินไม้ไผ่เด่นๆ หลายชนิด เช่น ไม้เต็ง ไม้แดง ยางพลวง ยางเหียง ไม้ประดู่พื้นล่าง
พวกปรังต่างๆ ในพื้นที่ป่าชุมชน ที่ราบริมฝั่งลำห้วยยังมี ระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำที่น่าสนใจเป็น
สภาพป่าที่ชาวบ้านเรียกว่า ป่าพุ เนื่องจากเกิดจากการที่น้ำพุผุดออกตาม ซอกหินจึงทำให้ระบบ
นิเวศในบริเวณนี้มีพรรณไม้ที่ปรับตัวได้ดี ในสภาพดินที่ชุ่มชื้นเกิดอยู่มากมาย เช่น ต้นเตยหนาม
เต่าร้าง ฯลฯ และเพื่อเป็นการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้คงอยู่ตลอดไปชุมชน
ได้ช่วยกันจัดตั้งป่าชุมชนขึ้น รวมถึงจัดให้มีกิจกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติอย่าง
ต่อเนื่อง

นอกจากผืนป่าอันอุดมสมบูรณ์แล้วในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตยยังมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่
สำคัญ 2 ลักษณะ คือ แม่น้ำแควน้อยและพุน้ำที่ปรากฏเป็นหัวพุที่มีน้ำไหลตลอดทั้งปีในพื้นที่
จำนวน 5 หัวพุ ดังนี้

3.6.1 หัวพุเตย เป็นหัวพุที่มีขนาดใหญ่ที่สุด ที่มีน้ำผุดออกมาจากโพรงน้ำใต้ภูเขาบริเวณโดยรอบพุเป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์พื้นที่ประมาณ 25 ไร่ เป็นพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านที่ติดอยู่กับเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติเอราวัณ ป่าไม้บริเวณรอบหัวพุประกอบไปด้วยต้นเตยใหญ่หรือเตยเกลียว ซึ่งถือว่าเป็นไม้หลักที่ขึ้นบริเวณหัวพุ จนเป็นที่มาของชื่อหัวพุและชื่อชุมชนบ้านพุเตย นอกจากนี้ยังพบพันธุ์ไม้ชนิดอื่นๆอีก เช่น เต่าร้าง ทองหลาง ประดู่ น้ำ ฟักข้าวสาร ผักหนาม กระวานหรือกานพลู กล้วยป่าหรือกล้วยบัว บอน และ ผักปายหิน เป็นต้น จากการลงพื้นที่สำรวจร่วมกับ บุญมา พันธุ์แสน กรรมการป่าชุมชนและปราชญ์ชุมชน ได้ข้อมูลว่า

“...สมัยผมมาอยู่ที่นี่ช่วงแรกๆ (พ.ศ. 2538) ผมเคยมาส่องหัวพุนี้ ผมมุดจากปากถ้ำที่น้ำออกเข้าไปดูข้างใน เห็นเป็นโพรงน้ำลึกประมาณ 3 เมตร...สมัยก่อนบริเวณริมลำธารพุเพ็ญจะเยอะมาก ผักกูดและผักหนามก็เยอะ ผักหนามจะเอายอดอ่อนมากินได้ ทั้งกินดิบและแกงส้มอร่อยมาก...”

บุญมา พันธุ์แสน (สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2553)

3.6.2 สระสี่มุม เป็นบึงเก็บน้ำของชุมชนที่มีเนื้อที่ประมาณ 10 ไร่ เดิมทีเป็นหัวพุที่มีน้ำผุดออกมาตลอดทั้งปี แต่เนื่องจากอยู่ใกล้แหล่งชุมชน ชาวบ้านจึงร่วมมือร่วมใจกันขุดลอกและพัฒนาจนกลายเป็นบึงกักเก็บน้ำสำหรับใช้อุปโภคและทำการเกษตรของชุมชน ในช่วงที่ลึกที่สุดของสระสี่มุมมีความลึกถึง 6 เมตร เป็นบึงน้ำที่มีปลาชุกชุมมาก

3.6.3 หัวพุมุดบน เป็นหัวพุที่อยู่ระหว่างพื้นที่หมู่ที่ 8 บ้านพุเตยและหมู่ที่ 7 บ้านพุมุด เป็นหัวพุที่มีขนาดใหญ่รองลงมาจากหัวพุเตย มีเนื้อที่ประมาณ 20 ไร่ บริเวณโดยรอบพุเป็นผืนป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์เป็นพื้นที่สาธารณะของหมู่บ้านที่ติดอยู่กับเขตพื้นที่อุทยานแห่งชาติเอราวัณ ป่าไม้บริเวณรอบหัวพุประกอบไปด้วยต้นเตยใหญ่หรือเตยเกลียวขนาดใหญ่เกือบ 30 ต้น นอกจากนี้ยังพบต้นชมพู่น้ำค่อนข้างมาก ซึ่งแตกต่างจากหัวพุเตยที่พบน้อยกว่า ต้นมะไฟป่า เต่าร้าง มีสัตว์ป่าจำพวกงูค่อนข้างชุกชุม หัวพุมุดบนเป็นเพียงหัวพุเดียวที่ชาวบ้านนำน้ำจากพุมาใช้ในการผลิตน้ำประปา ซึ่งใน ปี พ.ศ. 2547 ได้เกิดเหตุการณ์แผ่นดินยุบตัวในพื้นที่เกษตรกรรมของนายศักดิ์ชาย ก้านเหลือง และได้ส่งผลกระทบต่อคุณภาพน้ำในหัวพุจนไม่สามารถนำไปผลิตน้ำประปาได้ช่วงหนึ่ง ซึ่งสอดคล้องกับคำบอกเล่าของบุญมา พันธุ์แสน กรรมการป่าชุมชนและปราชญ์ชุมชนว่า

“... เคยพบตะพานน้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่ากระหม่อมลาย ในช่วงที่ผมยังหาของป่าอยู่ (พ.ศ. 2538) แต่ปัจจุบันไม่เคยเจอเลย...แต่ที่นี้ปลาไหลยังมีมากและที่สำคัญงูจงอางชุกชุม มาก... ในปีที่เกิดแผ่นดินยุบตัวที่ไร่มะเขือของตาศักดิ์ชาย กำนันเหลือง ปรากฏว่าน้ำที่ไหล ออกมาจากหัวพุนี้ขึ้นเป็นสีกาแฟเลยครับ ผมว่ามันน่าจะเป็นโพรงน้ำที่ติดต่อกันกับตรงจุด ที่แผ่นดินยุบตัว...”

บุญมา พันธุ์แสน (สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2553)

3.6.4 หัวพุมุดล่าง เป็นหัวพุที่มีตำนานเรื่องเล่าและเป็นที่มาของชื่อหัวพุ และชื่อ หมู่บ้าน เป็นหัวพุที่มีลักษณะแตกต่างจากหัวพุเคย และหัวพุมุดบนที่ทั้งสองหัวพุปกคลุมไปด้วย ดิน ไม้มากมาย แต่หัวพุมุดล่างกลับเป็นพื้นที่ที่เกือบโล่งมีกอไผ่ขึ้นอยู่รอบหัวพุเพียง 8 กอและมีบ้าน ของชาวบ้านปลูกสร้างอยู่ใกล้ๆ เดิมทีหัวพุแห่งนี้ถูกค้นพบโดยพระธุดงค์ ซึ่งท่านมาพบว่ามีน้ำผุด ออกมาและไหลแรงมากแล้วไปมุดลงในพื้นที่ที่ห่างออกไปประมาณ 5 เมตร จึงทำการทดลองเอา ลูกมะพร้าวทุ้มลงไปในบริเวณที่น้ำมุดหายไป ปรากฏว่าลูกมะพร้าวได้มุดหายไปและไปโผล่ในถ้ำ เหตุการณ์นี้ได้สร้างความประหลาดใจแก่ชาวบ้านและใช้ปรากฏการณ์นี้ตั้งเป็นชื่อของหัวพุและชื่อ หมู่บ้าน ในปี พ.ศ. 2521 ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจกันสร้างและพัฒนาหัวพุแห่งนี้ให้อ่างเก็บน้ำ ขนาดเล็กเพื่อกักเก็บน้ำไว้ใช้เพื่ออุปโภคและทำการเกษตรและต่อมาในปี พ.ศ. 2551 ได้มีการ ปรับปรุงอ่างเก็บน้ำแห่งนี้ให้มีประสิทธิภาพในการกักเก็บน้ำมากขึ้น โดยได้รับการสนับสนุน งบประมาณจากองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา

3.6.5 หัวพุลาด เป็นหัวพุขนาดเล็กที่อยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 11 บ้านพุลาด และเป็นที่มา ของการตั้งเป็นชื่อหมู่บ้าน คือ เนื่องจากพื้นที่ของหมู่บ้านเป็นพื้นที่ลาดเท และมีน้ำผุดขึ้นมาเป็น จุดๆ จากใต้ภูเขา ไหลเอื่อยๆ ลงมาในพื้นที่ของชาวบ้าน เพื่อใช้ประโยชน์ในการอุปโภคและทำ การเกษตร

ในการจัดการและดูแลเรื่องน้ำและพื้นที่โดยรอบหัวพุนั้น ชาวบ้านจะมีการตั้ง คณะกรรมการมาดูแลและจัดการ เพราะถือว่าพื้นที่ทั้ง 5 แห่งนี้เป็นพื้นที่สาธารณะที่ชุมชนต้อง ร่วมมือร่วมใจการดูแลรักษา โดยชาวบ้านจะทำการขุดลอกหัวพุและลำธารพุ ปีละ 2 ครั้ง คือ ช่วง กลางฤดูฝนและช่วงหมดฤดูฝน นอกจากนี้ยังตั้งกฎร่วมกันว่า ห้ามชาวบ้านและนักท่องเที่ยวลงเล่น

น้ำในหัวพุและลำธารพุเดือดขาด เพราะอาจจะสร้างผลกระทบต่อคุณภาพน้ำที่ชาวบ้านจำเป็นต้องใช้ ประโยชน์ในการอุปโภคและทำการเกษตร

โดยภาพรวม ชาวบ้านในชุมชนบ้านพุเตยมีวิถีชีวิตแบบไทย เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ เนื่องจากส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และนับถือศาสนาพุทธ ดังนั้น กิจกรรมอันแสดงถึงวัฒนธรรม และประเพณีของชุมชน จึงเป็นกิจกรรมที่ชาวบ้านพุเตยให้ความสำคัญและปฏิบัติสืบทอดต่อกันมา เช่น กิจกรรมทำบุญในวันขึ้นปีใหม่ วันเด็ก วันสงกรานต์ วันสำคัญทางพุทธศาสนา เป็นต้น นอกจากนี้ประชาชนชนในหมู่บ้านยังมีความเชื่อ และเคารพนับถือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ

จากที่กล่าวมาข้างต้นเกี่ยวกับข้อมูลทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชนบ้านพุเตย ที่กล่าวถึงบริบทที่เกี่ยวข้องทางด้านประวัติศาสตร์ ข้อมูลประชากร สภาพทางเศรษฐกิจและสังคม ทรัพยากรธรรมชาติของชุมชน เป็นต้น มาตั้งแต่ในระดับจังหวัด สู่ระดับอำเภอ ระดับตำบล และระดับชุมชน สามารถสรุปลักษณะเด่นของชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค และจังหวัดกาญจนบุรี ได้ดังภาพที่ 17

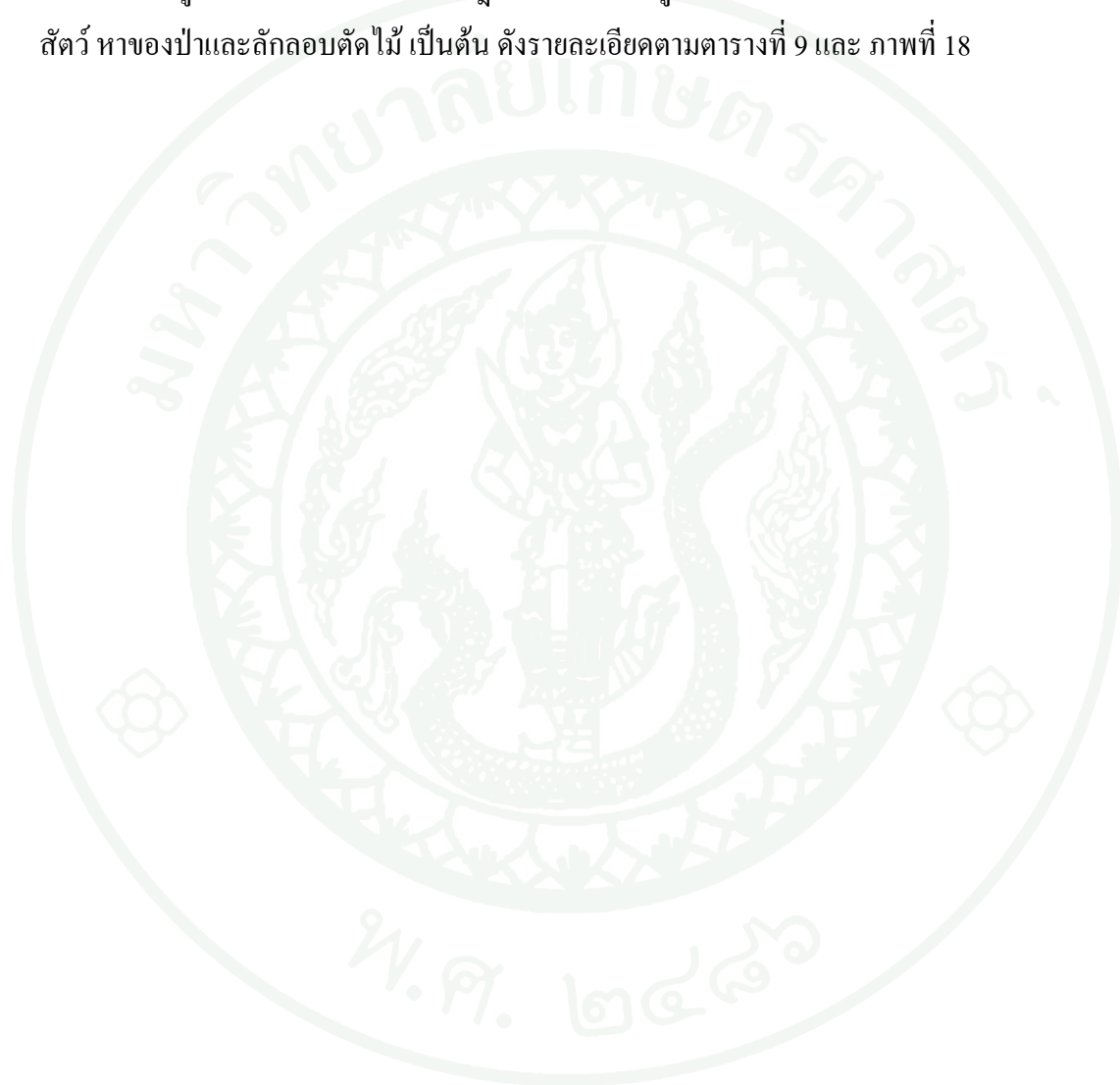
ตอนที่ 2 ย้อนรอยอดีต: บทเรียนการแก้ปัญหาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

การศึกษาเกี่ยวกับประสบการณ์ของชุมชนในการแก้ปัญหาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับแกนนำชุมชนซึ่งเป็นคณะกรรมการ โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมความยากจนเชิงบูรณาการ จำนวน 7 ท่าน คือ นายวิจิตร แก้วจิตคงทอง นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง นายชัชวาล แสงพิทยา นางรัตนภรณ์ ไชยราช นายสมเกียรติ บุญเลขาน นายบุญมา พันธุ์แสน และนายทินกร แก้วจิตคงทอง และสัมภาษณ์แบบเจาะลึกกับที่ปรึกษาโครงการดังกล่าว จำนวน 2 ท่าน คือ อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม อาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี และนายยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว นักวิชาการอิสระ ร่วมกับการศึกษาจากเอกสาร 2 ฉบับ คือ แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ตำบลท่าเสา และสรุปข้อมูลพื้นฐานโครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมความยากจนเชิงบูรณาการ ตำบลท่าเสา สามารถสรุปบทเรียนการแก้ปัญหาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ได้ดังนี้

เหตุการณ์สำคัญที่สร้างผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีชุมชน

นับตั้งแต่การก่อกำเนิดชุมชน ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ปี พ.ศ. 2488 ได้มีผู้คนจากหลากหลายพื้นที่ของประเทศอพยพเข้ามาอาศัยและทำมาหากินในพื้นที่ ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการกำเนิดชุมชนท่าเสาและชุมชนบ้านพุเตย การอพยพย้ายถิ่นดำเนินมาอย่างต่อเนื่องเพื่อเข้ามาจับจองเป็นเจ้าของที่ดินทำกินและใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่อย่างมากมาย โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้และทรัพยากรท่องเที่ยว ส่งผลให้ชุมชนเจริญเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว โดยระยะเวลากว่า 60 ปีที่ผ่านมา เหตุการณ์ที่สำคัญเกิดขึ้นมากมายในพื้นที่ ซึ่งบางเหตุการณ์ได้สร้างผลกระทบทั้งทางบวกและทางลบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชนมากมาย เช่น 1) การจัดตั้งกองการเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานทหารพัฒนา หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา นำมาซึ่งความเจริญให้แก่พื้นที่ โดยเฉพาะการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบกสายหลัก คือ ถนนสาย 323 กาญจนบุรี-สังขละบุรี ชาวบ้านได้รับการส่งเสริมด้านเกษตรและสหกรณ์ และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพืชกรรมและประมงในรูปแบบการส่งเสริมอาชีพ 2) การประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ส่งผลให้มีการแบ่งเขตพื้นที่ป่าอนุรักษ์ และพื้นที่ทำกินของชาวบ้านชัดเจนขึ้น 3) นโยบายปีการท่องเที่ยวไทย ทำให้มีการพัฒนาชุมชนต่างๆ ของจังหวัดกาญจนบุรีให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว รวมทั้งมีการปรับปรุงถนนสาย 323 เป็นถนนลาดยางหนทาง ทำให้การสัญจรไปมาของคนในชุมชนสะดวกสบายมากยิ่งขึ้น และการอาชีพเสริมของชุมชน ในการ

ขาบผลผลิตทางการเกษตร และของป่าแก่นักท่องเที่ยว 4) การได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) ในการแก้ปัญหาความยากจน ส่งผลให้ชุมชนทราบแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน ช่วยเพิ่มศักยภาพของชุมชน ส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนมากขึ้น และ 5) จัดตั้งป่าชุมชนบ้านพุเตยอย่างเป็นทางการ มีผลให้คนในชุมชนหันมาสนใจกิจกรรมการดูแลผืนป่าของตนเอง เกิดกฎระเบียบในการดูแลป่า การลดลงของพรานป่าที่เข้าป่าล่าสัตว์ หางของป่าและลักลอบตัดไม้ เป็นต้น ดังรายละเอียดตามตารางที่ 9 และ ภาพที่ 18

ตารางที่ 9 เหตุการณ์สำคัญที่สร้างผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ	ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย
พ.ศ. 2482-2488	สงครามโลกครั้งที่ 2 ทหารญี่ปุ่นนำเชลยศึกเข้ามาสร้างเส้นทางรถไฟ	- ป่าไม้ถูกทำลายจากการถูกบุกเบิกสร้างทางรถไฟ - มีคนไทยนอกพื้นที่เข้าอาศัยอยู่ในพื้นที่เพื่อมารับจ้างสร้างทางรถไฟ
พ.ศ. 2488	-สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติลง -รัฐบาลไทยขอซื้อเส้นทางรถไฟจากฝ่ายสัมพันธมิตรและเปิดเดินรถไฟจนถึงสถานีท่าเสา	- มีคนอพยพเข้ามาอาศัยและทำมาหากินในพื้นที่มากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ป่าลดจำนวนลง แต่ชุมชนกับเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการกำเนิดชุมชนท่าเสาและชุมชนบ้านพุเตย
พ.ศ. 2506	อำเภอไทรโยค ถูกประกาศเป็นอำเภออย่างเป็นทางการอีกครั้ง	- เกิดการพัฒนาความเป็นเมืองมากขึ้น
พ.ศ. 2511	การจัดตั้งกองการเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานทหารพัฒนา หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา โดยกองอำนวยการกลางรักษาความปลอดภัยแห่งชาติ ในพื้นที่ หมู่ 8 บ้านพุเตยและหมู่ 11 บ้านพุลาดในปัจจุบัน เนื้อที่ 31,252 ไร่	- นับเป็นจุดเริ่มต้นอย่างหนึ่งในการสร้างความเจริญให้แก่พื้นที่ โดยเฉพาะเกี่ยวกับการสร้างเส้นทางคมนาคมทางบกสายหลักของพื้นที่ คือ ถนนสาย 323 กาญจนบุรี-สังขละบุรี - มีการใช้ประโยชน์จากพื้นที่เพื่อทำโครงการอนุรักษ์พันธุกรรมพืช 20,525 ไร่ - ชาวบ้านในพื้นที่ได้รับการส่งเสริมด้านเกษตรและสหกรณ์ และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพืชกรรมและประมงในรูปแบบการส่งเสริมอาชีพ - เกิดงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ	ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย
พ.ศ. 2512	ตำบลท่าเสาถูกจัดตั้งเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอไทรโยค ประกอบด้วย 4 หมู่บ้าน คือ บ้านช่องแคบ บ้านวังใหญ่ บ้านท่าเสา และบ้านพองกะ	- ถือเป็นการก่อเกิดและพัฒนาการของชุมชนท่าเสาช่วงแรก โดยมีชุมชนหลัก คือ วังใหญ่และท่าเสา
พ.ศ. 2514	มีการออกเอกสารสิทธิในที่ดินทำกินแก่เกษตรกร นส.3	- ทำให้เจ้าของที่ดินทุกแปลงต้องเสียภาษีท้องที่ ไร่ละประมาณ 12 บาท เรียกเก็บโดยองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา
พ.ศ. 2518	การประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติเอราวัณ	- มีการแบ่งพื้นที่เป็นเขตอนุรักษ์ป่าไม้อย่างชัดเจน
พ.ศ. 2523	การประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติไทรโยค	- มีการแบ่งพื้นที่เป็นเขตอนุรักษ์ป่าไม้อย่างชัดเจน
พ.ศ. 2515	การสร้างถนนซึ่งเป็นทางลูกรังของกองการเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานทหารพัฒนา หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา และปรับปรุงเป็นถนนลาดยางในปี พ.ศ. 2520 คือ ถนนหลวงสาย 323 กาญจนบุรี-สังขละบุรี	- มีคนอพยพเข้ามาอาศัยและทำมาหากินในพื้นที่มากขึ้น ส่งผลให้พื้นที่ป่าลดลง ราษฎรจำนวนมากขึ้น - การสัญจรไปมาของคนในชุมชน และคนภายนอกชุมชน สะดวกสบายมากยิ่งขึ้น มีคนภายนอกเข้ามาท่องเที่ยวมากขึ้น เกิดร้านค้าชุมชนตามข้างทาง - เปลี่ยนรูปแบบการสร้างบ้านเรือนของคนในชุมชนจากเดิมที่สร้างบ้านเรือนตามริมแม่น้ำแควน้อย มาสร้างบ้านเรือนริมถนนแทน

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ	ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย
พ.ศ. 2516 - 2533	สร้างวัดพุทธวิมุตินาราม	- เป็นจุดเริ่มต้นที่ดีในการร่วมมือกันของชาวชุมชน ถือเป็นศาสนสถานที่สำคัญเพื่อประกอบศาสนพิธีของชุมชน เป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ
พ.ศ. 2519	การเข้ามาสร้างโฮมพุเตยรีสอร์ท ของคุณณิศร์ วรรณโชติ	- เกิดการจ้างงานของคนในพื้นที่ - สร้างระบบอุปถัมภ์กับชาวบ้านดั้งเดิมในชุมชน
พ.ศ. 2521	สร้างอ่างเก็บน้ำรอบหัวพุดล่าง	- ชาวบ้านมีแหล่งกักเก็บน้ำสำหรับการอุปโภคและทำกิจกรรมทางการเกษตรตลอดทั้งปี
พ.ศ. 2524-2525	ประกาศตั้งบ้านพุพง บ้านพุ่ม่วง บ้านพุด บ้านพุเตย บ้านวังเขมร และบ้านหนองตาม่วงเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ	- ถือเป็นความเจริญเติบโตจนเกิดเป็นชุมชนย่อยแยกตัวออกมาเพิ่มขึ้น
พ.ศ. 2525-2538	นโยบายปีการท่องเที่ยวไทย มีการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว สร้างและปรับปรุงถนนหนทาง ตลอดจนสิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆ	- ทำให้มีผู้คนอพยพเข้ามาอยู่อาศัยและทำมาหากินมากขึ้น โดยเฉพาะมาค้าขาย ชุมชนมีการจัดตั้งร้านค้าชุมชน เพื่อจำหน่ายผลิตผลจากชุมชน
พ.ศ. 2539	ประกาศตั้งบ้านพุลาดเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ	- การแบ่งเขตการปกครองชัดเจนขึ้น
	ประกาศให้โรงเรียนพุทธวิมุตินารามเป็นโรงเรียนขยายโอกาสระดับมัธยมศึกษาตอนต้น	- ขยายโอกาสในการศึกษาต่อในระดับที่สูงขึ้นให้แก่บุตรหลานของชาวบ้าน ไม่ต้องเดินทางไปเรียนหนังสือไกล

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ	ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย
พ.ศ. 2543	จัดตั้งกองทุนสวัสดิการร้านค้าชุมชน ธนาคารหมู่บ้านพุทธรักษา (หมู่ 7-8-11) ศูนย์สวัสดิการเกษตรร้านค้าชุมชน	- ช่วยสร้างความมั่นคงทางสังคมแก่ชุมชน สร้างสวัสดิการแก่สมาชิกในชุมชน
พ.ศ. 2545	จัดตั้งศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชน	- เกิดความร่วมมือกันแก้ปัญหาต่างๆ ในชุมชน เช่น ปัญหาขยะ ปัญหาความยากจน เป็นต้น ถือเป็นจุดเริ่มต้นในการเกิดกลุ่มองค์กรชุมชนต่างๆ ตามมา เช่น กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาชุมชน คณะกรรมการเยาวชนหมู่บ้าน หมู่ที่ 7 และ 8 กลุ่มฌาปนกิจหมู่บ้าน 7-8-11
พ.ศ. 2546	ได้รับงบประมาณสนับสนุนงานวิจัยจากกองทุนสนับสนุนงานวิจัย (สกว.) ในการแก้ปัญหาคความยากจน	- ชุมชนทราบแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน ช่วยเพิ่มศักยภาพของชุมชน ส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนมากขึ้น
พ.ศ. 2546	ก่อตั้งป่าชุมชนบ้านพุเตย	- ชุมชนหันมาสนใจกิจกรรมการดูแลผืนป่าของตนเอง เกิดกฎระเบียบในการดูแลป่า - การลดลงของพรานป่าที่เข้าป่าล่าสัตว์ หางของป่าและลักลอบตัดไม้
พ.ศ. 2547	จัดตั้งป่าชุมชนบ้านพุเตยอย่างเป็นทางการ นำโดยนายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง นายวิจิตร แก้วจิตคงทอง นายบุญมา พันธุ์แสน นายสมเกียรติ บุญยเลขา	- มีคณะกรรมการป่าชุมชนอย่างเป็นทางการ โดยมีนายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง ได้รับการแต่งตั้งเป็นประธานป่าชุมชน

ตารางที่ 9 (ต่อ)

ช่วงเวลา	เหตุการณ์สำคัญ	ผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย
พ.ศ. 2547	เกิดแผ่นดินไหวในพื้นที่ปลูกมะเขือของนายศักดิ์ชาย ก้านเหลือง ในวันเดียวกับที่เกิดสึนามิถล่มภาคใต้ของไทย	- น้ำในพุมิการปนเปื้อนของตะกอนดิน - เริ่มเห็นการลดลงของน้ำที่ผุดออกมาจากหัวพุต่างๆ - จัดกิจกรรมการดูแลและจัดการน้ำในหัวพุอย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น
พ.ศ. 2551	ปรับปรุงอ่างเก็บน้ำรอบหัวพุมุดล่าง โดยได้รับงบประมาณจาก องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา	- ชาวบ้านมีแหล่งกักเก็บน้ำสำหรับการอุปโภคและทำกิจกรรมทางการเกษตรตลอดทั้งปี
พ.ศ. 2552	ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (ยูเอ็นดีพี) จัดทำโครงการปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน	- ป่าชุมชนมีความเหมาะสมสำหรับรองรับการเป็นสถานที่ศึกษาดูงาน และเรียนรู้ของสถานศึกษาและชุมชนต่างๆ มากขึ้น

พ.ศ. 2482-2488	สงครามโลกครั้งที่ 2 ทหารญี่ปุ่นนำเชลยศึกเข้ามาสร้างเส้นทางรถไฟ: ป่าไม้ถูกทำลาย และมีคนนอกพื้นที่เข้ามาอาศัยในพื้นที่เพื่อมารับจ้างสร้างทางรถไฟ
พ.ศ. 2488	สงครามโลกครั้งที่ 2 ยุติ และรัฐบาลไทยขอซื้อเส้นทางรถไฟจากฝ่ายสัมพันธมิตรและเปิดเดินรถไฟจนถึงสถานีท่าเสา: ถือเป็นจุดเริ่มต้นของการกำเนิดชุมชนท่าเสาและชุมชนบ้านพุเตย เพราะมีคนอพยพมาทำมาหากินในพื้นที่มากขึ้น
พ.ศ. 2506	อำเภอไทรโยค ถูกประกาศเป็นอำเภออย่างเป็นทางการ
พ.ศ. 2511	จัดตั้งกองการเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานทหารพัฒนา หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา: ชาวบ้านได้รับการส่งเสริมกิจกรรมด้านเกษตรและสหกรณ์ และเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับพืชกรรมและประมงในรูปแบบการส่งเสริมอาชีพ เกิดงานด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในชุมชน
พ.ศ. 2512	ตำบลท่าเสาถูกจัดตั้งเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอไทรโยค: ถือเป็นกาถือเกิดและพัฒนารวมของชุมชนท่าเสาช่วงแรก
พ.ศ. 2514	มีการออกเอกสารสิทธิที่ดินทำกินแก่เกษตรกร นส.3: ชาวบ้านเสียภาษีบำรุงท้องที่
พ.ศ. 2515	การสร้างถนน (ลูกรัง) ของกองการเกษตรและสหกรณ์ พ.ศ. 2520 ปรับปรุงเป็นถนนลาดยาง และใช้ชื่อว่า ถนนหลวงสาย 323 กาญจนบุรี-สังขละบุรี: มีคนอพยพเข้ามาอาศัยในพื้นที่มากขึ้น การสัญจรไปมาสะดวกสบาย มีคนภายนอกเข้ามาท่องเที่ยวมากขึ้น เกิดร้านค้าชุมชนตามข้างทาง เปลี่ยนรูปแบบการสร้างบ้านเรือนจากเดิมที่สร้างบ้านเรือนตามริมแม่น้ำแควน้อยและรอบหัวพุน้ำ มาสร้างบ้านเรือนริมถนนแทน
พ.ศ. 2516	สร้างวัดพุทธวิมุตินาราม: เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน
พ.ศ. 2518	การประกาศพื้นที่อุทยานแห่งชาติเอราวัณ และอุทยานแห่งชาติไทรโยค: ป่าอนุรักษ์
พ.ศ. 2519	คุณคณิศร วรรณโชติ ก่อตั้งโฮมพุเตยรีสอร์ท: เกิดการจ้างงานและระบบอุปถัมภ์กับชาวบ้านดั้งเดิมในชุมชน
พ.ศ. 2524-25	ประกาศตั้งบ้านพุตและบ้านพุเตย พ.ศ. 2539 ประกาศตั้งบ้านพุตเป็นหมู่บ้านอย่างเป็นทางการ: ถือเป็นความเจริญเติบโตจนเกิดเป็นชุมชนย่อยแยกตัวออกมาเพิ่มขึ้น
พ.ศ. 2525-38	นโยบายปีการท่องเที่ยวไทย: มีการพัฒนาท้องถิ่นให้เป็นแหล่งท่องเที่ยว สร้างและปรับปรุงถนนหนทางตลอดจนถึงอำนวยความสะดวกต่างๆ
พ.ศ. 2543-45	จัดตั้งกองทุนสวัสดิการร้านค้าชุมชน ธนาคารหมู่บ้านพุตวิมุตติ (หมู่ 7-8-11) ศูนย์สาธิตการเกษตรร้านค้าชุมชน และกลุ่มองค์กรชุมชนต่างๆ
พ.ศ. 2546	ร่วมกันแก้ปัญหาความยากจน โดยได้รับงบประมาณสนับสนุนจาก สก.: ชุมชนทราบแนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน เพิ่มศักยภาพของชุมชน ส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชน
พ.ศ. 2546-47	ก่อตั้งป่าชุมชนบ้านพุเตย เกิดแผ่นดินขุดตัวในพื้นที่ปลูกมะเขือของนายศักดิ์ชาย ก้านเหลือง: เกิดความตระหนักและความร่วมมือกันดูแลป่า การลดลงของพรานป่าที่เข้าป่าล่าสัตว์ หางของป่าและลักลอบตัดไม้
พ.ศ. 2552	ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติปรับปรุงเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน: ป่าชุมชนเกิดจนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้และสถานที่พักผ่อนหย่อนใจที่สำคัญ

ภาพที่ 18 เหตุการณ์สำคัญที่สร้างผลกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีการดำเนินชีวิตของชุมชนบ้านพุเตย

บทเรียนการแก้ปัญหาชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ชุมชนบ้านพุเตย ประกอบด้วยกลุ่มคนที่หลากหลาย ทั้งคนไทยที่ส่วนใหญ่อพยพย้ายถิ่นมาจากภาคกลาง มอญ กระเหรี่ยง และพม่า ด้วยความหลากหลายนี้ ทำให้สภาพปัญหาของชุมชนมีความซับซ้อน อีกทั้งการรวมกลุ่มในการแก้ปัญหของชุมชนทำได้ยาก ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นหลัก เช่น ปลูกข้าวโพด มันสำปะหลัง พืชผัก และเลี้ยงสัตว์ เช่น โคเนื้อ กระบือ ไก่พื้นเมือง เป็นต้น และมีอาชีพเสริมนอกภาคเกษตร เช่น การค้าขายไม้ดอกไม้ประดับ ผลผลิตทางการเกษตร และรับจ้าง คนในชุมชนมีรายได้มาจากผลผลิตทางการเกษตรและการจำหน่ายไม้ดอกไม้ประดับแก่นักท่องเที่ยวเป็นหลัก แต่ชาวบ้านก็ยังประสบปัญหาด้านการตลาด ราคาพืชผลทางการเกษตรไม่แน่นอน ต้นทุนการผลิตสูง จึงทำให้รายได้กับรายจ่ายไม่สมดุลกัน ภาระหนี้สินจึงตามมา ประกอบกับไม่มีเงินออม และขาดหลักประกันในชีวิต

แต่ชุมชนก็ไม่ได้ยอมจำนนต่อปัญหาที่รุนแรง โดยผู้นำชุมชนที่มีความเข้มแข็ง และเสียสละเพื่อส่วนรวม เป็นแกนนำในการทำกิจกรรมการรวมกลุ่มค้นหาปัญหา แนวทางในการแก้ปัญหของตนเอง โดยผสมผสานความรู้ที่มีอยู่ทั้งภายในชุมชนและภายนอกชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทชุมชน จนประสบความสำเร็จในระดับหนึ่ง ทำให้มีหน่วยงานต่างๆ เข้ามาสนับสนุนการทำงานทั้งจากภาครัฐ ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนอย่างต่อเนื่อง นำไปสู่การพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ในด้านต่างๆ ได้ เช่น การรวมกลุ่มร้านค้าชุมชน กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ เกษตรอินทรีย์ การจัดทำแผนแม่บทชุมชน เป็นต้น สามารถเป็นศูนย์การเรียนรู้ในทุกด้าน ซึ่งมีคณะศึกษาดูงานจากหน่วยงานต่างๆ มาศึกษา และนำไปเป็นแบบอย่างในการพัฒนาหมู่บ้านของตนเอง โดยบทเรียนแห่งความสำเร็จหนึ่งที่นับเป็นจุดเริ่มต้นการทำงาน จนทำให้ชุมชนสามารถพึ่งพาตนเองได้ คือ “การแก้ปัญหความยากจนของชุมชน” โดยมีกระบวนการดำเนินงาน และผลลัพธ์ ดังนี้

1. กระบวนการดำเนินงาน

แกนนำชุมชน นำโดย นายวิเชียร คล้าชาวนา กำนันตำบลท่าเสา และ นายพีระเดช วรรณวุฒิ นายก อบต. และตัวแทนชาวบ้านได้จัดประชุมกลุ่มย่อย เพื่อค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหความยากจนของชุมชน โดยมีการปรึกษาหารือจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และมีการศึกษาดูงานจากหลายพื้นที่ จนได้แผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเองตำบลท่าเสา และแผนชุมชนแต่ละหมู่บ้านที่ผ่านกระบวนการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชนและทุนทางสังคมโดยกระบวนการมีส่วนร่วม หลังจากนั้นได้

ดำเนินการตามแนวทางการแก้ไขปัญหาที่มีความเหมาะสมกับบริบทของชุมชน มีการจัดตั้ง **ศูนย์** **สาธิตการเกษตรและร้านค้าชุมชนตำบลท่าเสา** โดยมีเป้าหมายหลักเพื่อลดรายจ่าย สร้างรายได้ให้ชุมชน เป็นแหล่งเงินออม และการจัดสวัสดิการชุมชน รวมถึงการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการบริหารจัดการอีกด้วย แต่การดำเนินงานในช่วงเริ่มต้นยังไม่ประสบผลสำเร็จ ทั้งนี้เนื่องจากขาดการให้ความร่วมมือจากชาวบ้านและการหนุนเสริมจากหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้อง

ต่อมาในปี พ.ศ. 2546 ชุมชนได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกองทุนสนับสนุนงานวิจัยแห่งชาติ (สกว.) ในการแก้ปัญหาความยากจน ภายใต้งานวิจัยเรื่อง **การฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นและแก้ปัญหาสังคมและความยากจน** โดยมีจุดเริ่มต้นที่สมาชิกในชุมชนทำการจัดเก็บข้อมูลรายรับรายจ่าย เงินออมและหนี้สินครัวเรือน โดยพบว่า รายจ่ายส่วนใหญ่จะเป็นค่าต้นทุนการผลิต ค่าอาหารและของใช้จำเป็นในชีวิตประจำวัน ค่าเชื้อเพลิงและค่าเดินทาง แต่พบประเด็นที่น่าสนใจนำไปสู่การแก้ไขปัญหาของชุมชนในที่สุด คือ **ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับบัตรเติมเงินและค่าโทรศัพท์** ที่ค่อนข้างสูงมาก หลังจากนั้นได้นำเสนอข้อมูลทั้งหมดแก่สมาชิกชุมชน ทำให้ชาวบ้านได้รับทราบข้อมูลของแต่ละหมู่บ้าน และร่วมกันพิจารณาประเด็นหลักๆ ที่พบจากข้อมูล โดยเฉพาะอย่างยิ่งรายจ่ายบางประเภทที่สูงเกินความจำเป็น และรายจ่ายบางประเภทที่สามารถลด ละ เลิกได้หากมีการวางแผนการใช้จ่ายที่ดี และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการบริโภค

การชี้แจงข้อมูลแก่ชุมชน ส่งผลให้ชุมชนตื่นตัว อยากเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา รวมทั้งเริ่มตระหนักถึงปัญหาการใช้จ่ายมากขึ้น ซึ่งเป็นผลดีต่อการกำหนดทิศทางในการแก้ไขปัญหาด้านต่างๆ ต่อไป เมื่อได้นำเสนอข้อมูลวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นและทำความเข้าใจกับชาวบ้านในชุมชนแล้ว หลังจากนั้นได้นำข้อมูลดังกล่าวไปจัดทำแผนเพื่อแก้ไขปัญหาในชุมชนที่สามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยแบ่งเป็น 5 ลักษณะ ดังนี้ 1) แผนการลดรายจ่าย สร้างรายได้ 2) แผนสร้างอาชีพเพิ่มรายได้แก่ชุมชน 3) แผนสร้างเงินออม-แหล่งทุน 4) แผนสวัสดิการชุมชน สร้างความมั่นคงแบบเอื้ออาทร และ 5) แผนฟื้นฟูสังคม วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม

2. ผลลัพธ์ที่ชุมชนได้รับ

คณะกรรมการ โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมความยากจนเชิงบูรณาการ (2551) ได้สรุปผลจากการดำเนินกิจกรรม พบว่า กิจกรรมดังกล่าวทำให้ชุมชนมีส่วนร่วมใน

การแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นของชุมชนเอง โดยมีแผนแม่บทชุมชนเป็นเครื่องมือกระตุ้นให้ชุมชนได้พัฒนาตนเอง ปรับแนวคิดและได้เรียนรู้กระบวนการจัดเก็บข้อมูล และทำงานอย่างมีระบบ เพื่อเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนาชีวิตของชุมชน สามารถแก้ไขปัญหาได้ตรงประเด็น และได้เกิดกลุ่มองค์กรชุมชนตามมาอีกหลายกลุ่ม เช่น สถาบันการเงินชุมชนพุทธวิมุตติ สวัสดิการชุมชน กลุ่มผู้เลี้ยงโคเนื้อ-โคขุน กลุ่มแปรรูปผลิตภัณฑ์ทางการเกษตร กลุ่มสตรีอาสาพัฒนา กลุ่มไม้ดอกไม้ประดับ และสมุนไพร เป็นต้น

กิจกรรมและกลุ่มต่างๆ อยู่ภายใต้การดูแลของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ตำบล ท่าเสา ที่เกิดจากความร่วมมือของชาวชุมชนก่อตั้งขึ้นภายใต้การหนุนเสริมด้านวิชาการ งบประมาณ และบุคลากรจากกองการเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานวิจัยและพัฒนาการเกษตรที่ 5 กรมวิชาการ เกษตร สำนักงานเกษตรและสหกรณ์จังหวัดกาญจนบุรี สำนักงานเกษตรอำเภอไทร-โยค สำนักงานปกครองอำเภอไทรโยค สำนักงานพัฒนาที่ดินจังหวัดกาญจนบุรี องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สหพันธ์เกษตรกรเพื่อการพัฒนาภาคตะวันตก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี

นอกจากนี้ คณะกรรมการโครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาสังคมความยากจนเชิงบูรณาการ (2551) ได้รายงานสรุปผลการดำเนินงานของกลุ่มต่างๆ ในชุมชนเมื่อผ่านไป 3 ปี (พ.ศ. 2549-2551) พบว่า สามารถแบ่งกลุ่มตามความเข้มแข็ง ได้ 3 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มที่เข้มแข็งและกำลังเจริญเติบโต กลุ่มเหล่านี้มีจุดเด่น คือ มีคณะกรรมการที่ซื่อสัตย์ และเสียสละ สมาชิกมีความสามัคคีให้ความร่วมมือเป็นอย่างดี มีระเบียบข้อบังคับที่ชัดเจน มีระบบการบริหารงานที่โปร่งใส สามารถตรวจสอบได้ มีการกระจายอำนาจ มีการพัฒนางานอย่างต่อเนื่อง สามารถปรับทิศทางการทำงานตามสถานการณ์ปัจจุบันได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญ คือ มีการประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลข่าวสารอย่างทั่วถึง ช่วยสร้างความเข้าใจตรงกันของเหล่าสมาชิก 2) กลุ่มที่คงที่และกำลังพัฒนา ลักษณะของกลุ่มนี้ คือ เป็นกลุ่มที่ส่วนใหญ่เกิดขึ้นมาจากการกำหนดของภาครัฐ มีระเบียบแบบแผนที่แน่นอน ไม่สามารถปรับเปลี่ยนตามสถานการณ์และมีคณะกรรมการตามระเบียบที่กำหนดไว้ และ 3) กลุ่มที่ไม่เข้มแข็งต้องได้รับการพัฒนา ลักษณะของกลุ่มนี้ คือ มีคณะกรรมการทำงานจำนวนน้อยและขาดความเสียสละ มีระเบียบไม่รัดกุม สมาชิกเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตน ไม่ให้ความร่วมมือ เข้าร่วมกิจกรรมไม่สม่ำเสมอ ขาดการเรียนรู้เกี่ยวกับการบริหารจัดการและขาดการประชาสัมพันธ์ให้ข้อมูลข่าวสารแก่สมาชิก

ตอนที่ 3 สภาพปัญหาและความต้องการของชุมชนบ้านพุเตย

จากการจัดเวทีระดมความคิดเห็น การสัมภาษณ์เชิงลึกผู้นำชุมชนและตัวแทนชาวบ้าน รวมทั้งศึกษาจากเอกสารต่างๆ เช่น แผนแม่บทชุมชน แผนชุมชนหมู่บ้านทั้ง 3 หมู่บ้าน และสรุปข้อมูลทุนทางสังคม เป็นต้น เกี่ยวกับสภาพปัญหาที่พบในพื้นที่ชุมชน และความต้องการในการแก้ไขปัญหาหรือการพัฒนา ผลการศึกษา เป็นดังต่อไปนี้

สภาพปัญหาที่พบในพื้นที่ชุมชน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ด้านใหญ่ๆ คือ

1. ปัญหาโครงสร้างพื้นฐานในการดำรงชีวิต

1.1 ปัญหาเรื่องน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและสำหรับกิจกรรมทางการเกษตร ทั้งนี้ เนื่องจากในช่วงหลังตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 เกิดแผ่นดินยุบตัวในพื้นที่ปลูกมะเงือกของนายศักดิ์ชาย ก้านเหลือง ส่งผลให้น้ำในพุน้ำต่างๆ มีปริมาณน้อยลง โดยเฉพาะในฤดูแล้งที่น้ำจะเหือดแห้งจนไม่เพียงพอต่อการทำการเกษตร ตามคำบอกเล่าในเวทีระดมความคิดเห็น ดังนี้ ตั้งแต่เกิดแผ่นดินยุบตัวที่ไร่มะเงือกของผู้ช่วยศักดิ์ชาย วันเดียวกับที่เกิดสึนามิทางภาคใต้ น้ำในพุก็มีตะกอนมาก ไม่สามารถนำน้ำมาใช้ดื่มกินได้เลย พอปีต่อมาก็เริ่มสังเกตเห็นว่า น้ำในพุมีปริมาณน้อยลง บางปีในช่วงฤดูแล้งน้ำแทบไม่มีเลย ไม่พอใช้เลี้ยงวัว หรือเอามารดน้ำผักเลย ชาวบ้านจึงมีการรวมตัวกันระดมเงิน และแรงงานขุดลอกจากหัวพุ บริเวณหมู่ 7 เป็นบึงเก็บน้ำ และเรียกว่า สระสี่มุม

1.2 ปัญหาด้านการคมนาคม เนื่องจากส่วนใหญ่ถนนในหมู่บ้านยังเป็นถนนดินอัดและถนนลูกรัง เมื่อใช้งานไปนานๆ และในช่วงฤดูฝนได้สร้างผลกระทบทั้งฝุ่นละออง และการเกิดอุบัติเหตุบ่อยครั้ง สร้างความเสียหายต่อทั้งคุณภาพชีวิต และทรัพย์สินของชาวบ้าน ดังตัวอย่างข้อมูลที่ได้ ดังนี้

“...ชุมชนเรามีสภาพพื้นที่สูงๆ ต่ำๆ บางช่วงเป็นเนินเขา ถนนในหมู่บ้านทุกเส้นเป็นถนนดินอัด และถนนลูกรัง พอใช้ไปนานๆ ไม่มีการบำรุงดูแล ก็เกิดเป็นหลุมเป็นบ่อ ในช่วงฤดูแล้งฝุ่นดินฟุ้งทำให้บ้านเรือน และเสื้อผ้าที่ตากไว้เปื้อนฝุ่นไปหมด...ยิ่งในฤดูฝนยิ่งได้รับผลกระทบค่อนข้างมาก เวลาชาวบ้านขนผลผลิตทางการเกษตรออกมาขาย บางคนรถล้ม

ผลผลิตเสียหายหมด...ปีที่แล้ว ป่าปรางค์ชนกล้วยออกมาฝากขายที่ร้านค้าชุมชน ถนนลื่นรถล้มได้รับบาดเจ็บ ต้องเสียค่ารักษาตัวไปมาก...”

นายวิโรจน์ ทองอ่อน (สัมภาษณ์, 12 กรกฎาคม 2552)

1.3 ปัญหาด้านการติดต่อสื่อสาร เนื่องจากในพื้นที่ยังไม่มีชุมสายโทรศัพท์ จึงไม่มีโทรศัพท์สำหรับใช้ติดต่อสื่อสารกับภายนอก ต้องใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ที่สร้างรายจ่ายให้กับชาวบ้านค่อนข้างมาก สอดคล้องกับข้อมูลรายรับ รายจ่าย เงินออม และหนี้สินของชุมชน พบว่าค่าใช้จ่ายของชุมชนเกี่ยวกับค่าโทรศัพท์เคลื่อนที่ค่อนข้างสูง

1.4 ปัญหาเกี่ยวกับไฟฟ้า เนื่องจากยังมีบางครัวเรือนที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ สอดคล้องกับผลการสำรวจพื้นที่โดยรอบชุมชน พบว่า ยังมีบ้านเรือนของชาวบ้านประมาณ ร้อยละ 5 ของจำนวนครัวเรือนทั้งหมด ที่อยู่ค่อนข้างห่างไกลจากตัวชุมชนที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ ชาวบ้านต้องใช้เครื่องปั่นไฟและแบตเตอรี่แทน จึงส่งผลให้เสียค่าใช้จ่ายมากขึ้น

2. ปัญหาคุณภาพชีวิต

2.1 ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย จากการศึกษาพบว่า เด็กและผู้สูงอายุยังมีสุขภาพไม่ เป็นไปตามเกณฑ์มาตรฐาน และการบริการของสถานอนามัยที่มีในพื้นที่เพียงแห่งเดียวการบริการยังไม่ทั่วถึง ชุมชนจึงเห็นควรว่า ควรสร้างประชาคมสุขภาพของชุมชนเพื่อใช้ประโยชน์จาก ความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการสร้างความมั่นคงทางอาหาร โดยการทำเกษตรผสมผสานให้มีกินตลอดปี การใช้สมุนไพรและภูมิปัญญาท้องถิ่นทดแทนการใช้สารเคมีและเพื่อความปลอดภัยของอาหาร ควบคู่กับการเสริมสร้างให้ชุมชนมีบทบาทในการส่งเสริมสุขภาพและ เฝ้าระวังสุขภาพของชุมชนทั้งโรคอุบัติใหม่ โรคระบาดซ้ำ การมีสุขอนามัยที่ดี และสภาพแวดล้อมที่น่าอยู่ปลอดภัย

2.2 ปัญหาด้านการศึกษา จากการศึกษาพบว่า เยาวชนในพื้นที่ยังได้รับการศึกษาไม่สูงเท่าที่ควร ส่วนใหญ่จะจบการศึกษาเพียงระดับมัธยมศึกษาตอนต้นแล้วเข้าสู่ตลาดแรงงาน คือ เข้าไปทำงานในแผนกต่างๆ ของรีสอร์ท 2 แห่งในพื้นที่ คือ โฮมพุเตย รีสอร์ท จังเกิ้ล ราฟ รีสอร์ท รวมทั้งรีสอร์ทในพื้นที่ใกล้เคียง

2.3 ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่า แต่ส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และผลกระทบที่ตามมาอันเกิดจากการทำลายการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ยังมีอีก 4 ปัญหา คือ 1) ชาวบ้านบางที่ยังมีความเชื่อผิดๆ เกี่ยวกับการจุดไฟเผาป่าเพื่อให้พืชผักป่าบางชนิดออกดอกหรือออกผล 2) ปัญหาการจัดการกับขยะที่เกิดจากกิจกรรมประจำวันและเศษเหลือจากไร่นา โดยพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังจัดการกับขยะดังกล่าวในลักษณะของการเผาในที่โล่ง ซึ่งบางครั้งได้ส่งให้เกิดไฟป่าด้วย 3) ปัญหาการลักลอบเข้าไปตัดไม้และหาของป่าจำพวกพันธุ์ไม้ต่างๆ ที่หายาก กล้วยพันธุ์และเป็นไม้เด่นของพื้นที่ป่าชุมชน หรือการเข้าไปหาของป่าในช่วงเวลาและในอัตราที่เกินกำหนดร่วมกันตามกฎระเบียบของป่าชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ที่รับจ้างกลุ่มคนไทยเข้าไปลักลอบหาพันธุ์ไม้หายากทั้งกล้วยไม้ป่า สมุนไพร ลูกไม้ป่า เป็นต้น และ 4) การขาดผู้ทำหน้าที่สืบสานงานการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะป่าชุมชนแหล่งทรัพยากรของพื้นที่

2.4 ปัญหาการขาดความมั่นคงในชีวิต สำหรับปัญหานี้สืบเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านเกือบทั้งหมดเป็นผู้ที่อพยพเข้ามาจับจองที่ทำมาหากิน จึงทำให้ไม่มีเอกสารสิทธิ์ในการถือครองที่ดินหรือบางรายมีแค่หนังสือรับรองการทำประโยชน์ หรือ น.ส.3 จึงมีความรู้สึกว่าตนเองขาดความมั่นคงในชีวิต

3. ปัญหาด้านเศรษฐกิจ (รายได้)

3.1 ปัญหาแหล่งเงินทุนสำหรับการประกอบอาชีพและดำรงชีพ พบว่า ชาวบ้านขาดแหล่งเงินทุนสำหรับกู้ยืมมาใช้ลงทุนในการประกอบอาชีพและดำรงชีพ จึงจำเป็นต้องกู้ยืมจากนายทุนทำให้ต้องเสียดอกเบี้ยในอัตราที่สูง และเกิดภาวะหนี้สินพอกพูน จึงมีความต้องการการสนับสนุนการระดมทุนในชุมชน เพื่อการออมทรัพย์ในรูปแบบต่างๆ เช่น กลุ่มสัจจะออมทรัพย์ สหกรณ์ออมทรัพย์ การออมวันละบาท ฯลฯ เพื่อเป็นแหล่งทุนในการพัฒนาอาชีพและจัดสวัสดิการขั้นต้นของชุมชน ควบคู่กับการสร้างวินัยในการใช้จ่าย รวมไปถึงการส่งเสริมให้มีการออมสินทรัพย์อื่นๆ ของคนในชุมชน เพื่อช่วยลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ในการประกอบอาชีพและการดำรงชีวิต เช่น การออมความอุดมสมบูรณ์ของดิน น้ำ ป่า พืชผัก ผลไม้ และสัตว์ เป็นต้น

3.2 ปัญหาด้านอาชีพ สำหรับปัญหานี้สืบเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านบางส่วนประกอบอาชีพรับจ้างทั้งประจำและรายวันในโรงแรมและรีสอร์ท จึงรู้สึกถึงการขาดความมั่นคงในการประกอบอาชีพ ไม่มีสวัสดิการใดๆ โดยเฉพาะด้านการรักษาพยาบาล นอกจากนี้ พบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังมีรายได้ไม่เพียงพอกับรายจ่าย จนเกิดเป็นภาวะหนี้สินทับซ้อน จากประเด็นปัญหานี้ทำให้คนในชุมชน จึงมีความต้องการความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการผลิต การตลาด เพื่อนำมาใช้ในการวางแผนการปลูกพืชให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด ลดต้นทุนการผลิต พัฒนาคุณภาพผลผลิตให้ได้มาตรฐาน ซึ่งคาดว่าจะส่งผลให้ตนเองสามารถจัดการกระบวนการผลิต ลดต้นทุนการผลิต และสามารถจัดจำหน่ายผลผลิตของตนเองได้อย่างยุติธรรม

3.3 ปัญหาผลผลิตทางการเกษตร สำหรับปัญหานี้สืบเนื่องมาจากการขาดการสนับสนุนปัจจัยต่างๆ ของภาครัฐ ประกอบกับลักษณะทางภูมิประเทศที่เป็นที่สูงและคุณภาพของดินค่อนข้างต่ำกล่าวส่งผลให้ผลผลิตทางการเกษตรที่ออกมาค่อนข้างต่ำและไม่ได้มาตรฐาน ทำให้ขายไม่ได้ราคา รวมถึงการไม่มีตลาดรองรับที่แน่นอน จำเป็นต้องจำหน่ายผ่านพ่อค้าคนกลาง หากนำไปส่งและหาตลาดเองจะทำให้ต้นทุนการผลิตสูงขึ้นไปอีก

ความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชน

1. วิธีการศึกษาความต้องการ

1.1 ผู้วิจัยจัดเวทีนำเสนอผลการศึกษาปัญหาของชุมชน กับแกนนำชุมชน ตัวแทนชุมชน ตัวแทนกลุ่มชาติพันธุ์ ตัวแทนเยาวชน และตัวแทนจากหน่วยงานภาคีต่างๆ คือ ตัวแทนจากหน่วยทหารพัฒนา ครูจากโรงเรียนบ้านพุเตย และโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบ้านพุเตย ในวันที่ 17 กรกฎาคม 2552 ณ ร้านค้าชุมชนบ้านพุเตย เปิดโอกาสให้ผู้ร่วมเวทีซักถาม ประเด็นสงสัย และให้ข้อมูลเพิ่มเติม

1.2 ทีมวิจัยนำป้ายแสดงปัญหาของชุมชนบนกระดาน และให้ผู้ร่วมเวทีนำเสนอสิ่งที่ตนเองเห็นว่าเป็นปัญหาที่ตนเองเห็นว่าสร้างผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนและมีความต้องการในการแก้ไขปัญหานั้นๆ มากที่สุด (ผลการศึกษาจะกล่าวในลำดับต่อไป)

1.3 นำเสนอผลการจัดลำดับต่อผู้ร่วมเวที เพื่อสอบถามถึงความถูกต้อง

1.4 มติของที่ประชุมให้ทีมวิจัย และตัวแทนชุมชน ให้ศึกษาเชิงลึกถึงเกี่ยวปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ด้วยการประชุมกลุ่มย่อย เพื่อค้นหาประเด็นปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ชุมชนความต้องการแก้ไข หรือจัดการภายใต้กรอบแนวคิดการแก้ไขปัญหาด้วยศักยภาพและความพร้อมของชุมชน และนำผลการศึกษามาเสนอต่อเวที เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะต่อไป

2. ผลการศึกษา

ปัญหาที่สร้างผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน และความต้องการในการแก้ปัญหาของชุมชน มีดังต่อไปนี้

2.1 ปัญหาที่ชุมชนเห็นว่าสร้างผลกระทบต่อวิถีการดำรงชีวิตของชุมชน และมีความต้องการในการแก้ไขปัญหามากที่สุด คือ **ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม** รองลงมา คือ ปัญหาเรื่องน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและสำหรับกิจกรรมทางการเกษตร ปัญหาด้านอาชีพ และปัญหาแหล่งเงินทุนสำหรับการประกอบอาชีพ ตามลำดับ (ตารางที่ 10) โดยที่ประชุมมีความคิดเห็นร่วมกันว่า ปัจจุบันทรัพยากรธรรมชาติท้องถิ่นเริ่มร่อยหรอลง จากการเข้าใช้ประโยชน์ทั้งจากคนในชุมชน และคนนอกชุมชนอย่างไร้ระเบียบควบคุมและสำนึก รวมทั้งสภาพแวดล้อมของชุมชนเริ่มเสื่อมโทรมลงอย่างเห็นได้ชัด คือ ปริมาณน้ำในพุเริ่มมีปริมาณน้อยลง ส่วนปัญหาอื่นๆ บางปัญหาก็เป็นผลกระทบมาจากการที่ชุมชนขาดการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ถูกต้องนั่นเอง เช่น ปัญหาน้ำ ปัญหาอาชีพ ปัญหาสุขภาพอนามัย เป็นต้น

ตารางที่ 10 ความสำคัญและความต้องการในการแก้ไขปัญหามุมชนที่สร้างผลกระทบต่อวิถีชีวิตชุมชน

ปัญหาของชุมชน	ความต้องการ (คน/ร้อยละ)	
1.ปัญหาเรื่องน้ำสำหรับอุปโภคบริโภคและสำหรับกิจกรรมทางการเกษตร	14	23.3
2.ปัญหาด้านการคมนาคม	3	5.0
3.ปัญหาด้านการติดต่อสื่อสาร	2	3.3
4.ปัญหาเกี่ยวกับไฟฟ้า	1	1.7
5.ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย	1	1.7
6.ปัญหาด้านการศึกษา	1	1.7
7.ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	24	40.0
8.ปัญหาการขาดความมั่นคงในชีวิต	2	3.3
9.ปัญหาแหล่งเงินทุนสำหรับการประกอบอาชีพ	4	6.7
10.ปัญหาด้านอาชีพ	6	10.0
11.ปัญหาผลผลิตทางการเกษตร	2	3.3
รวม	60	100

2.2 ประเด็นปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ความต้องการ และแนวทางเบื้องต้นในการจัดการปัญหา

จากการศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และแนวทางการจัดการปัญหา ผลการศึกษาพบว่า ชุมชนมีความต้องการที่จะแก้ปัญหาด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ดังนี้

2.2.1 ต้องการสร้างกระบวนการในการจัดการป่าชุมชนที่ร่วมกันดูแลให้เป็นระบบมากขึ้น ทั้งด้านคณะกรรมการ กฎระเบียบ แนวทางการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน และการสร้างกลไกการดูแลรักษาป่าชุมชนให้อยู่กับชุมชนอย่างยั่งยืน ทั้งนี้เนื่องจากชุมชนเห็นว่า ป่าชุมชนเป็นแหล่งหารายได้ที่สำคัญยิ่ง ชาวบ้านได้หาอยู่หากินกับป่ามาตั้งแต่ก่อตั้งชุมชน ดังตัวอย่างความคิดเห็นของชาวบ้าน ดังนี้

“...ป่าชุมชนมีความสำคัญมาก เพราะคนในชุมชนพึ่งพิงส่วนมากก็จะหากินกันในป่า ดังนั้น ป่าถือเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตเลยละ...หน้าหนองไม้ ก็หาหนองไม้ หน้าฝน ก็หาเห็ด มีรายได้ จากป่าส่วนหนึ่ง ถ้าขาดรายได้ส่วนนี้ไปคงแย่...การทำลายป่า ก็เป็นการทำลายแหล่งอาหาร ทำลายน้ำ ไม่มีรายได้ อยากให้ทุกคนเข้ามาช่วยกันดูแล”

นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ (สัมภาษณ์, 25 กรกฎาคม 2552)

2.2.2 การสร้างการมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาของชุมชน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านมีความเห็นสอดคล้องกันว่า การทำงานแบบมีส่วนร่วมจะก่อให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ช่วยสร้างความเข้าใจอันดีให้เกิดขึ้นนำไปสู่การเป็นชุมชนพึ่งตนเองและเข้มแข็งสามารถตั้งรับและสู้กับปัญหาต่างๆ ทั้งที่เกิดขึ้นเองในชุมชนและปัญหาจากภายนอกที่สร้างผลกระทบถึงชุมชน ดังเช่นความคิดเห็นที่สะท้อนผ่านเวที ดังนี้ กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม จะช่วยทำให้เกิดการเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงรากเหง้าของปัญหาที่แท้จริง ยอมรับและเรียนรู้ที่จะคิดแก้ปัญหา ร่วมกันของชุมชนบ้านพุเตย ช่วยให้ปัญหาที่คิดว่าใหญ่ กลับดูเล็กลงได้ด้วยการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน หันกลับมาทบทวนถึงอดีต มองปัจจุบัน และสร้างอนาคตที่สดใสร่วมกัน และ ควรจัดให้มีกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันในชุมชนอย่างต่อเนื่องสม่ำเสมอ ร่วมคิดร่วมทำ ร่วมกำหนดแนวทางและกิจกรรมการพัฒนาของชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองด้วยศักยภาพทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยนำข้อมูลชุมชนมาวิเคราะห์หาปัญหาและสาเหตุ ค้นหาทางออก นำไปทดลองปฏิบัติจริง มีเครือข่ายการศึกษาฐานแลกเปลี่ยนเรียนรู้มีการต่อยอดปรับใช้ประโยชน์ โดยใช้แหล่งทุนในชุมชน อาทิ กองทุนต่างๆ ของหมู่บ้าน/ชุมชน เป็นต้น พัฒนาความต้องการของชุมชนให้เป็นแผนชุมชน ไปเชื่อมโยงกับแผนพัฒนาท้องถิ่น แผนยุทธศาสตร์จังหวัด และแผนอื่นๆ ตามความเหมาะสม

2.2.3 การเสริมสร้างศักยภาพชุมชนในการอยู่ร่วมกันกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างสันติ และเกื้อกูลกัน ด้วยการส่งเสริม **สิทธิชุมชน** และ **กระบวนการมีส่วนร่วม** ของชุมชนในการสงวน อนุรักษ์ ปันฟู พัฒนา ใช้ประโยชน์และเพิ่มประสิทธิภาพบริหารจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยมีรายละเอียดดังนี้

- 1) สร้างความตระหนักรู้ของชุมชนในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่มีต่อวิถีชีวิต

2) สร้างความร่วมมือในการจัดการทรัพยากรของท้องถิ่นตามศักยภาพ
ชุมชนกับหน่วยงานภาครัฐในการอนุรักษ์ ฟื้นฟูและพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้
เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ

3) สร้างเครือข่ายในการจัดการและปกป้องทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อมที่เชื่อมโยงกับการผลิตเพื่อการยังชีพของชุมชนอย่างเป็นธรรม อาทิ การใช้ประโยชน์
จากความหลากหลายทางชีวภาพในท้องถิ่นเพื่อความมั่นคงด้านอาหารและเป็นสมุนไพรเพื่อรักษา
โรค โดยไม่ส่งผลกระทบต่อฐานทรัพยากรธรรมชาติ การบริหารจัดการป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร
การจัดการขยะของชุมชน เป็นต้น

4) เสริมสร้างขีดความสามารถและองค์ความรู้ขององค์กรชุมชนในการ
บริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ให้เป็นภาคีหลักในการอนุรักษ์ฟื้นฟูและจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมร่วมกับชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้อง โดยมีการใช้และแบ่งปัน
ผลประโยชน์ร่วมกันอย่างยุติธรรม

การใช้กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการค้นหาปัญหา วิเคราะห์หาสาเหตุและ
ผลกระทบของปัญหา และสำรวจความต้องการในการจัดการกับปัญหาของชุมชนภายใต้ศักยภาพ
ของชุมชนเองร่วมกับ นับเป็นกระบวนการที่ช่วยสร้างความตระหนักและเห็นความสำคัญของการ
แก้ปัญหาของชุมชนด้วยความร่วมมือร่วมใจกันของคนในชุมชน และทำให้ชุมชนทราบถึงข้อจำกัด
ของชุมชนในด้านต่างๆ ต่อการพัฒนาชุมชนด้วย

ตอนที่ 4 ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ศักยภาพของชุมชน เป็นศักยภาพในระดับกลุ่ม เป็นองค์รวมของศักยภาพที่เกิดจากสมาชิกแต่ละคนหรือศักยภาพในระดับปัจเจกร่วมมือกัน เมื่อเกิดผลลัพธ์หรือผลประโยชน์ขึ้นมา ทุกคนย่อมมีสิทธิ มีส่วนในการเป็นเจ้าของ ดังนั้น การที่ชุมชนตระหนักรู้ถึงปัญหา สามารถคิดวิเคราะห์หาแนวทางแก้ไข ดำเนินการแก้ปัญหาด้วยชุมชนเอง และติดตามประเมินผล เพื่อนำมาซึ่งปรับปรุงเปลี่ยนแปลงและพัฒนาการดำเนินงานให้ประสบความสำเร็จ จึงจำเป็นต้องมีการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยจึงได้ดำเนินการจัดเวทีระดมความคิดกับแกนนำชุมชน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน คณะกรรมการป่าชุมชน คณะกรรมการกลุ่มต่างๆ ในชุมชน และตัวแทนชาวบ้าน เพื่อประเมินศักยภาพการพัฒนาในปัจจุบันและโอกาสการพัฒนาในอนาคต และวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ผลการดำเนินการเป็นดังนี้

การวิเคราะห์ชุมชนบ้านพุเตยแบบมีส่วนร่วม

การวิเคราะห์จุดแข็ง จุดอ่อน โอกาส และภัยคุกคาม (SWOT Analysis) ของชุมชนบ้านพุเตย ผู้วิจัยได้จัดเวทีรับฟังความคิดเห็นจากคนในชุมชนทุกระดับ รวมทั้งการวิเคราะห์บริบทการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ อาทิ นโยบายการพัฒนาชุมชนตามแผนแม่บทชุมชนตำบลท่าเสา การเชื่อมโยงกับภาวะเศรษฐกิจและสังคม และสถานะแวดล้อมที่เปลี่ยนไป เป็นต้น ซึ่งจะมีผลกระทบทั้งด้านบวกและลบต่อการพัฒนาชุมชน ดังนี้

1. จุดแข็งของชุมชนบ้านพุเตย

1.1 ชุมชนบ้านพุเตยจัดเป็นพื้นที่ที่มีทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และสวยงาม ทั้งทรัพยากรป่าไม้ ทรัพยากรสัตว์ป่า และแหล่งน้ำเพื่อกิจกรรมการเกษตรและการท่องเที่ยว โดยชุมชนถูกขนานด้วยอุทยานแห่งชาติ 2 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติไทรโยค และเอราวัณ นอกจากนี้ยังมีป่าชุมชน พื้นที่ 328 ไร่ ป่าหัวพุ และป่าหัวไร่ปลายนาที่ชาวบ้านร่วมกันดูแลอย่างเป็นทางการมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 มีสภาพภูมิศาสตร์หลากหลาย โดยประกอบด้วย ภูเขาหินปูน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พื้นที่สำคัญทางประวัติศาสตร์ และแหล่งท่องเที่ยวที่นิยมของชาวไทยและต่างชาติ

1.2 ชุมชนตั้งอยู่ในภูมิประเทศที่การคมนาคมสะดวก โดยสามารถเดินทางมาได้ทั้งทางบก ด้วยถนนหลวงสาย 321 และทางน้ำ โดยการล่องแพและนั่งเรือมาตามแม่น้ำแควน้อย อีกทั้งยังตั้งอยู่ใกล้อุทยานแห่งชาติ 2 แห่ง คือ อุทยานแห่งชาติไทรโยค และเอราวัณ และใกล้พื้นที่มรดกโลกทางธรรมชาติทุ่งใหญ่นเรศวร

1.3 เป็นที่ตั้งของแหล่งประวัติศาสตร์ โบราณสถาน และโบราณวัตถุที่โดดเด่นแห่งหนึ่งของเมืองไทย กล่าวคือ เป็นพื้นที่ศิลปวัฒนธรรมโดดเด่น มีหลากหลายทางวัฒนธรรม และเชื้อชาติ มีภูมิปัญญาชาวบ้านและท้องถิ่น

1.4 มีเนื้อที่ติดต่อชายแดน แรงงานถูก มีโอกาสใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจากประเทศเพื่อนบ้าน

1.5 มีแหล่งน้ำที่อุดมสมบูรณ์ โดยชุมชนได้รับน้ำเพื่อการดำรงชีวิตและประกอบอาชีพจากแหล่งน้ำธรรมชาติ 2 แหล่งใหญ่ๆ คือ แม่น้ำแควน้อย และน้ำจากห้วยที่มีให้ใช้ตลอดทั้งปี

1.6 มีทรัพยากรที่ได้จากป่าชุมชนที่มีเอกลักษณ์และจัดเป็นของดีของชุมชนและจังหวัดกาญจนบุรี (เมืองกาญจน์) คือ เห็ดโคน หน่อไม้ ปูราชินีและค้างคาวกิตติ

1.7 ประชาชนส่วนใหญ่เป็นเครือญาติ และเป็นเพื่อนบ้านที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานพร้อมๆ กัน มีประสบการณ์ในการร่วมกันพัฒนาชุมชนมาด้วยกัน จึงทำให้คนในชุมชนมีความรักในถิ่นฐานบ้านเกิด

1.8 ความหนาแน่นของประชาชนมีน้อย จึงไม่มีปัญหาการแอ่งแอ่งทรัพยากรธรรมชาติและปัญหาความขัดแย้งมากนัก

1.9 มีสถานบริการสาธารณสุขครอบคลุมทั้งพื้นที่ โดยประชาชนในชุมชนสามารถใช้บริการสาธารณสุขจากสถานีอนามัยบ้านพุเตย สถานีอนามัยบ้านท่าเสา โรงพยาบาลประจำอำเภอไทรโยค และโรงพยาบาลสมเด็จพระปิยมหาราช

2. จุดอ่อนของชุมชนบ้านพุเตย

2.1 ขาดระบบการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดี ถึงแม้ว่าชุมชนจะมีการดูแลป่าชุมชน แต่การจัดการยังไม่เป็นระบบเท่าที่ควร คนในชุมชนบางส่วนยังไม่มีส่วนร่วมในกระบวนการทำงาน นอกจากนี้ยังพบว่า ชุมชนยังมีระบบการจัดการขยะจากบ้านเรือนที่ถือว่าไม่ถูกวิธี โดยแต่ละครัวเรือนจะมีวิธีการกำจัดขยะด้วยตนเอง ด้วยวิธีการเผาเปิดบ้าง การเอากองทิ้งไว้ตามหัวไร่ปลายนาบ้าง

2.2 ข้อมูลทางด้านประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมยังไม่ได้รวบรวมเป็นระบบ เนื่องจากชุมชนเป็นชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 ที่ผู้คนอพยพย้ายถิ่นมาจากพื้นที่อื่น ทำให้ในช่วงแรกของการสร้างความมั่นคงในการตั้งถิ่นฐานของตนเองจึงไม่มีการจดบันทึกข้อมูลทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมของตนเอง อีกทั้งชุมชนไม่มีเอกลักษณ์ทางวัฒนธรรมของตนเอง เป็นวัฒนธรรมแบบผสมผสานตามผู้คนที่ย้ายฐานมาอยู่อาศัยนั่นเอง

2.3 ที่ดินส่วนใหญ่ที่ชาวบ้านครอบครองไม่มีเอกสารสิทธิ์ ซึ่งผลกระทบต่อความมั่นคงในการดำรงชีวิตและอาชีพของคนในชุมชน และขาดโอกาสในการหาแหล่งเงินทุนในการประกอบอาชีพ และพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเอง

3. โอกาสในการพัฒนาชุมชน

3.1 นโยบายรัฐบาลในการปฏิรูประบบราชการ เช่น การกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น ส่งเสริมให้ท้องถิ่นปกครองและพัฒนาตนเอง เป็นต้น รวมทั้งรัฐธรรมนูญฉบับปัจจุบันเปิดโอกาสและเอื้อประโยชน์ในการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาตนเอง

3.2 พื้นที่ชุมชนมีระบบการติดต่อสื่อสารที่ดี กล่าวคือ ถึงแม้ว่าชุมชนจะไม่ได้รับบริการผ่านระบบโทรศัพท์ขององค์การโทรคมนาคมแห่งประเทศไทย แต่ก็มีบริการตู้โทรศัพท์สาธารณะที่ติดตั้งอยู่บริเวณด้านหน้าสถานีอนามัยท่าเสา จำนวน 2 ตู้ และชาวบ้านทุกครัวเรือนจะมีโทรศัพท์ไร้สายผ่านบริการของเอกชนใช้อย่างน้อยครอบครัวละ 1 เครื่อง

3.3 รัฐบาลมีนโยบายส่งเสริมการท่องเที่ยวภายในประเทศ นโยบายดังกล่าวได้สร้างโอกาสที่ดีแก่คนในชุมชนที่จะนำเอาผลผลิตทางการเกษตรของตนเอง นำเอาของป่าที่หาได้จากป่า เช่น หน่อไม้ เห็ดโคน น้ำผึ้ง เป็นต้น มาวางขายบริเวณ 2 ริมฝั่งถนนสาย 323 โดยสร้างเป็นเพิงอย่างง่าย ๆ ซึ่งสามารถสร้างรายได้ให้แก่คนในชุมชนเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังพบว่าคนในชุมชนส่วนหนึ่งเริ่มมีการลงทุนในการปรับปรุง และก่อสร้างบ้านของตนเองขึ้นมาเป็นโฮมสเตย์ ร้านอาหาร ร้านกาแฟ เพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่เข้ามาท่องเที่ยวในพื้นที่

4. อุปสรรคของชุมชนในการพัฒนา

4.1 การเชื่อมโยงการคมนาคมในหมู่บ้าน และระหว่างชุมชนกับจังหวัดยังไม่พอเพียง โดยพบว่า เส้นทางคมนาคมภายในหมู่บ้านของชุมชนยังเป็นทางลูกรัง และทางดิน ซึ่งในฤดูฝนจะสร้างปัญหาในการสัญจรไปมาของคนในชุมชน และการขนส่งผลผลิตทางการเกษตรเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ ยังพบว่าเส้นทางคมนาคมจากตัวจังหวัดมายังชุมชนมีเพียงเส้นทางเดียว ซึ่งในปัจจุบันคนในชุมชนยกเลิกการสัญจรทางน้ำผ่านแม่น้ำแควน้อยสู่ตัวเมืองแล้ว เนื่องจากต้องใช้เวลาและเสียค่าใช้จ่ายค่อนข้างมาก ส่วนเส้นทางรถไฟก็ยังไม่ถึงชุมชน

4.2 ปัญหาชายแดน ได้แก่ แรงงานต่างด้าวลักลอบเข้าเมือง ยาเสพติด การสู้รบของชนกลุ่มน้อย ฯลฯ ซึ่งทำให้ชุมชนต้องกลายเป็นพื้นที่รองรับผู้ลี้ภัยทางการเมือง และแรงงานต่างด้าวที่เข้ามาแย่งงานคนในพื้นที่ เนื่องจากสถานประกอบการบางแห่งมักจ้างแรงงานต่างด้าวด้วยค่าแรงราคาถูก เพื่อลดค่าใช้จ่ายในการประกอบธุรกิจของตนเอง เป็นต้น

ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ข้อมูลจากการจัดเวทีการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ดังที่กล่าวข้างต้น วิเคราะห์ได้ว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีมิติทางสังคมและวัฒนธรรม หรือศักยภาพในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ดังนี้

1. ด้านความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากร ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม พบว่า ชุมชนบ้านพุเตย มีสภาพพื้นที่เป็นภูเขาสูง สลับกับที่ราบเชิงเขา และที่ราบริมแหล่งน้ำ มีป่าไม้ล้อมรอบทั้งหมด มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ที่ยังคงมีความอุดมสมบูรณ์ สร้าง

อาหารให้กับชุมชนและรายได้เสริมให้กับชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น หน่อไม้ ผักหวานป่า เห็ดต่างๆ รวมทั้งสัตว์ป่า ประกอบกับชาวบ้านซึ่งอาศัยอยู่บริเวณพุน้ำ ที่ถือว่าเป็นต้นแบบของนักอนุรักษ์ เพราะได้ดูแลรักษาความสมบูรณ์ของป่าไม้บริเวณหัวพุน้ำไว้ พร้อมกับการตื่นตัวของชุมชนในด้านการอนุรักษ์ป่าไม้ ที่มีการจัดกิจกรรมรักษาป่าอย่างต่อเนื่อง เช่น การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น การปลูกป่าวนเกษตร การทำแนวเขตป่าชุมชน ตั้งกฎระเบียบในการรักษาป่าในรูปแบบป่าชุมชน ทำให้สภาพทรัพยากรในชุมชนที่เคยยังคงตอบสนองชุมชนในการแก้ไขปัญหาความยากจนได้บ้าง โดยเฉพาะผู้ด้อยโอกาสสามารถนำรายได้จากป่าสร้างรายได้ให้กับครอบครัวได้

2. ด้านองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน พบว่า ชุมชนพุเตย มีองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่หลากหลาย มีผู้เชี่ยวชาญมากมายทั้งด้านสมุนไพร การแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรและของป่า การจักสาน และงานฝีมือ โดยองค์ความรู้และภูมิปัญญาที่ขึ้นชื่อของชุมชน คือ **ภูมิปัญญาในการอนุรักษ์ป่าชุมชน** บนฐานคิดที่ว่าคนจะเข้าไปจัดการให้น้อยที่สุด แต่อนุรักษ์โดยอาศัยธรรมชาติช่วยฟื้นฟูตัวเอง **ภูมิปัญญาการแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรและป่า** เช่น การทำหน่อไม้ต้มอัดป๊อบ การทำหน่อไม้ดอง การทำหน่อไม้เส้น การทำเห็ดโคนดอง เป็นต้น จนกลายเป็นสินค้าที่มีผู้ต้องการจากภายนอกชุมชนเป็นจำนวนมาก และองค์ความรู้ที่สำคัญอีกประการ คือ **องค์ความรู้จากการประสบการณ์ของคนในชุมชนที่ร่วมมือกันแก้ปัญหาคความยากจนของชุมชน โดยการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอก**

3. ด้านการดำรงชีวิต วัฒนธรรม ประเพณีของชุมชน พบว่า ชาวชุมชนพุเตยส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ ส่วนชนกลุ่มน้อยในพื้นที่นับถือผี ศาสนาพุทธ และศาสนาคริสต์ แต่การนับถือศาสนาที่แตกต่างกันไม่ได้ก่อให้เกิดความขัดแย้งหรือแตกแยก เพราะหากเป็นพิธีกรรมหรือประเพณีของชุมชนทุกคนในชุมชนจะเข้ามามีส่วนร่วมกันอย่างต่อเนื่อง โดยวัดยังเป็นศูนย์รวมทางด้านจิตใจของคนในชุมชน เป็นการรวมกลุ่มของเครือญาติและเพื่อนพ้องให้มาพบกัน จึงมีความรักและความสามัคคีในชุมชน ส่วนชนกลุ่มน้อยในพื้นที่ก็ยังคงสืบสานประเพณีการเลี้ยงผีอยู่

นอกเหนือจากคำสอนของคนเฒ่าคนแก่ในเรื่องของการดำรงชีวิต และการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำไปประยุกต์ใช้และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่แล้วชาวบ้านพุเตยยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ความเชื่อทางศาสนา และพิธีกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น การทำบุญพุน้ำของคนบ้านพุมุด ตลอดจนองค์ความรู้ในเรื่องของอาหารและ

พืชสมุนไพร ที่นำไปสู่การพัฒนากระบวนการผลิตอาหารเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตให้แก่ชุมชนยุคและใกล้เคียงต่อไป

จากที่กล่าวไว้ข้างต้นว่า วัฒนธรรมเด่นของชุมชนบ้านพุเตย คือ วัฒนธรรมแบบเกษตรกรรม ที่ชาวบ้านมีความผูกพันกับปามาตั้งแต่อดีต มีความกตัญญูรู้คุณในสิ่งที่มีคุณ มีความเคารพเกรงกลัวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในป่า เกรงกลัวต่ออันตรายจากป่า กลัวถูกดำเนินคดี กลัวถูกกลโกงทางสังคมและกฎหมาย ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ชื่น ศรีสวัสดิ์ (2543) ที่กล่าวว่า วัฒนธรรมแบบชาวนาหรือแบบเกษตรกรรม นับเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อต่อการอนุรักษ์และฟื้นฟูป่าชุมชน

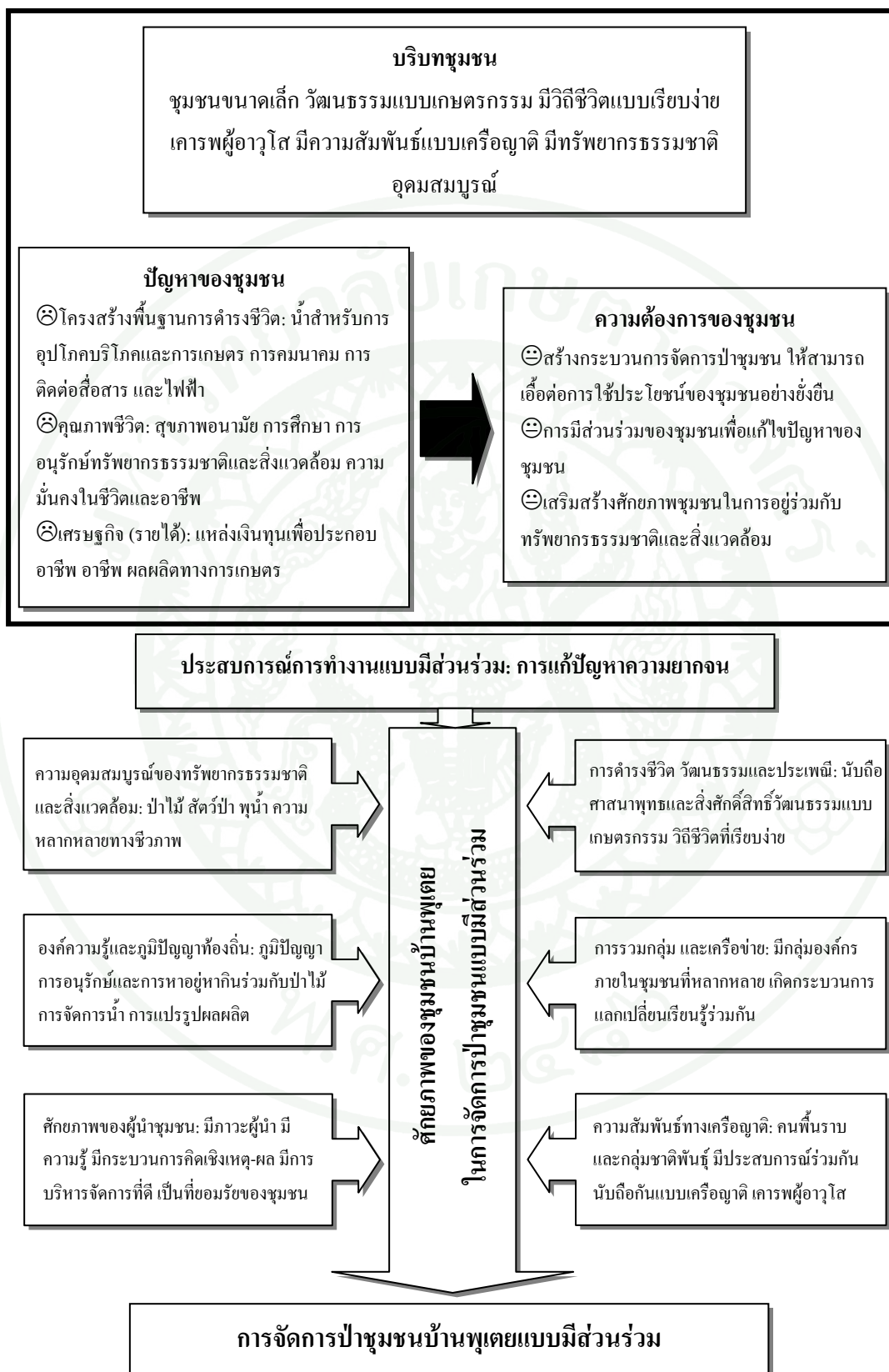
4. ด้านการรวมกลุ่ม เครือข่ายองค์กรชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีการรวมกลุ่ม และกิจกรรมที่หลากหลาย เช่น กลุ่มทางด้านอาชีพ กลุ่มทางด้านเกษตรกรรม กลุ่มทางด้านฌาปนกิจ กลุ่มทางด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม กลุ่มเยาวชน กลุ่มสตรี กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มระดับชุมชนและระดับตำบลที่หลากหลายทำให้ชุมชนมีเวทีแลกเปลี่ยน เรียนรู้แนวคิดและการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง มีกิจกรรมที่หลากหลาย รวมทั้งมีการหนุนช่วยจากหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนอย่างหลากหลายเช่นกัน

5. ด้านความสัมพันธ์ทางเครือญาติ พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีรูปแบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติ เนื่องจากส่วนใหญ่มีชาติพันธุ์เดียวกัน คือ เป็นคนไทยพื้นราบ ที่อพยพมาจากแห่งหนึ่งเดียวกัน มีความสัมพันธ์แบบพี่น้อง และนับถือกันแบบเครือญาติ นอกจากนี้ยังมีประสบการณ์ในการก่อตั้งชุมชนร่วมกันมา จึงทำให้ชุมชนไม่ค่อยมีความแตกแยก มีการเกื้อหนุนช่วยเหลือซึ่งกันและกัน และไปมาหาสู่กันอย่างต่อเนื่อง เกิดการแลกเปลี่ยนแนวคิด และพัฒนาชุมชนร่วมกัน มีความเชื่อในผู้นำทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ มีการยอมรับเชื่อถือในระบบราชการ มีสัมพันธภาพที่ดีกับเจ้าหน้าที่ภาครัฐที่เกี่ยวข้อง มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่แบบเรียบง่าย

2.6 ด้านศักยภาพของผู้นำ พบว่า ผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของชุมชนบ้านพุเตย เป็นบุคคลที่มีความรู้ มีกระบวนการคิดในเชิงเหตุและผลที่ลุ่มลึก ชัดเจน เป็นระบบ และมีประสบการณ์ในการเป็นผู้นำและการบริหารจัดการที่ดี รู้จักตนเองและความต้องการของตนเองและ/หรือชุมชนโดยรวม ตลอดจนรู้เท่าทันนโยบายของภาครัฐ สามารถวิพากษ์ วิเคราะห์ ผลดีผลเสีย และหาแนวทางที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเองได้ ดังนั้นจึงสามารถเลือกสรรและต่อรองกับภาครัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบกับความสามารถในการบริหารจัดการ โดยการ

จัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบแก่แกนนำตามความสามารถในด้านต่างๆ เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน นับเป็นชุมพลังที่สำคัญของชุมชนในการพัฒนาอย่างมีเอกลักษณ์ เป็นตัวของตัวเอง มุ่งสู่เป้าหมายตามที่ชุมชนท้องถิ่นต้องการ ทำให้ชาวบ้านยอมรับในความสามารถและนับถือผู้นำของตนเอง

จากที่กล่าวมีทั้งหมด แสดงให้เห็นถึงเอกภาพในมิติทางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนบ้านพุเตย และศักยภาพของชุมชนในการสร้างการมีส่วนร่วมกับคนในชุมชนให้มีความรู้รักสามัคคี เห็นคุณค่าของป่าชุมชน เคารพเชื่อฟังผู้นำและกฎระเบียบของชุมชน และมีการรวมพลังเป็นน้ำหนึ่งใจเดียวกัน อีกทั้งประสบการณ์ที่ดีของชุมชนในการแก้ปัญหาแบบมีส่วนร่วมอย่างเป็นระบบ โดยการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งศักยภาพดังกล่าวของชุมชนนับเป็นปัจจัยเชิงบริบทที่เอื้อต่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนได้ ดังแสดงในภาพที่ 19

ภาพที่ 19 ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

บทที่ 5

ป่าชุมชนบ้านพุเตย: ฐานทรัพยากรเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

ป่าชุมชนบ้านพุเตย เป็นทรัพยากรท้องถิ่นที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนในชุมชนเป็นอย่างมาก ดังนั้นการสำรวจความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืช และสัตว์ เพื่อประเมินสถานภาพปัจจุบันระบบนิเวศป่าชุมชนบ้านพุเตย และศึกษาลักษณะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนบ้านพุเตย นับเป็นประโยชน์อย่างยิ่งต่อการวางแผนการจัดการและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้อย่างเหมาะสมตามความสามารถในการรองรับได้ของผืนป่า โดยผู้วิจัยได้เริ่มต้นการศึกษาด้วย การสำรวจผืนป่าแบบคร่าวๆ ร่วมกับปราชญ์ชุมชน 2 ท่าน คือ นายบุญมา พันธุ์แสน และนายสมเกียรติ บุญยะเลขา เพื่อทำความเข้าใจเบื้องต้นเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของผืนป่า แล้วจึงทำการศึกษาประวัติความเป็นมาของป่าชุมชน โดยการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก และประชุมกลุ่มย่อยกับประธานป่าชุมชน และคณะกรรมการป่าชุมชน หลังจากนั้นผู้วิจัยได้ร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน อาสาสมัครจากชุมชน และเจ้าหน้าที่จากกรมอุทยาน เพื่อวางแผน และสำรวจความหลากหลายของชนิดพันธุ์พืช สัตว์ในแปลงตัวอย่าง และศึกษาลักษณะเด่นของภูมิประเทศและพันธุ์ไม้ประจำถิ่นโดยการเดินสำรวจแบบปูพรม เพื่อนำข้อมูลมาวิเคราะห์สถานภาพของป่าชุมชน และศึกษาภาพป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชนจำนวน 2 ครั้ง คือ ช่วงเดือน ต.ค. - พ.ย. พ.ศ. 2552 และ ก.พ. - มี.ค. พ.ศ. 2553 ส่วนการศึกษาลักษณะการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนได้ร่วมกันสัมภาษณ์ตัวแทนครัวเรือนด้วยแบบสัมภาษณ์ชนิดกึ่งโครงสร้าง และแบบประเมินพฤกษศาสตร์พื้นบ้านแบบเร่งด่วน จำนวน 100 ครัวเรือน เมื่อได้ข้อมูลทั้งหมดผู้วิจัย และทีมวิจัยชุมชนได้ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูล และจัดเวทีนำเสนอแก่ชุมชน เพื่อใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการวางแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเชิงบูรณาการ ที่เน้นความยั่งยืนของป่า และตอบสนองการใช้ประโยชน์ของชุมชนไม่สร้างความขัดแย้งขึ้นในชุมชน ตามแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน ผลการศึกษาเป็นดังนี้

ประวัติความเป็นมาของป่าชุมชนบ้านพุเตย

ป่าชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี เป็นพื้นที่ส่วนรวมเพื่อสาธารณะประโยชน์ของชุมชน เดิมชาวบ้านมีเข้าใจเกี่ยวกับผืนป่าแห่งนี้แบ่งเป็น 2 แนวทาง คือ

กลุ่มที่เข้าใจว่าเป็นพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติไทรโยค และกลุ่มที่เข้าใจว่าเป็นพื้นที่ของโฮมพุเตย รีสอร์ท ทั้งนี้เพราะมีอาณาเขตติดต่อกับอุทยานแห่งชาติไทรโยค และโฮมพุเตย รีสอร์ท

ชาวบ้านพุเตยมีการจัดการป่าดั้งเดิมโดยอาศัยวัฒนธรรม และความเชื่อที่ยึดถือปฏิบัติกันมา ตั้งแต่การก่อตัวของชุมชน แนวปฏิบัติดังกล่าวนี้ปฏิบัติกันเป็นปกติในวิถีชีวิตประจำวัน ซึ่งถือว่าเป็นสถาบันเชิงวัฒนธรรม ที่ไม่มีการจาริกบันทึกลงเป็นลายลักษณ์อักษรแต่มีการถ่ายทอดผ่านการสั่งสอน ผ่านประเพณีวัฒนธรรม โดยนอกเหนือจากคำสอนของคนเฒ่าคนแก่ในเรื่องของการดำรงชีวิต และการดูแลสุขภาพทรัพยากรธรรมชาติเพื่อนำไปประยุกต์ใช้และถ่ายทอดไปสู่คนรุ่นใหม่แล้ว ชาวบ้านพุเตยยังคงรักษาประเพณีวัฒนธรรมที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ความเชื่อทางศาสนา และ พิธีกรรมเกี่ยวกับการอนุรักษ์ธรรมชาติ เช่น การทำบุญพูนน้ำของคนบ้านพุต นอกจากนี้ ยังถือสร้าง ข้อปฏิบัติร่วมกันในการพัฒนาพื้นที่บริเวณหัวพูนน้ำและลำธารส่งน้ำ โดยกำหนดให้ชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้านร่วมแรงร่วมใจกันทำความสะอาด กำจัดวัชพืชและขยะในพื้นที่บริเวณหัวพูนน้ำและลำธาร ส่งน้ำในหมู่บ้านของตนเอง ซึ่งทุกหมู่บ้านจะพร้อมใจกันปฏิบัติในช่วงวันปีใหม่ไทยหรือวัน สงกรานต์ของทุกปี ตลอดจนองค์ความรู้ในเรื่องของอาหารและพืชสมุนไพร ที่นำไปสู่การพัฒนา ระบบการผลิตอาหารเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงในชีวิตให้แก่ชุมชนตำบลท่าเสาต่อไป

จากการศึกษาพัฒนาการในการจัดการป่าชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีพัฒนาการในการ จัดการป่าชุมชนโดยสามารถแบ่งได้ 3 ช่วงเวลา ดังนี้

ช่วงที่ 1 ปี พ.ศ. 2488 – 2520 เป็นช่วงเริ่มตั้งถิ่นฐานชุมชน พื้นที่ป่าบริเวณหมู่บ้านนั้นเป็น ผืนเดียวกับอุทยานแห่งชาติไทรโยคและเอราวัณ มีพรรณไม้ที่มีความอุดมสมบูรณ์หลากหลายชนิด เช่น ไม้ไผ่ เต็ง รัง พลวง เตยหนาม มีพืชสมุนไพร เช่น โปรงฟ้า เปล้าน้อย สมอพิเภก มีสัตว์ป่า หลากชนิด เช่น เสือ หมีควาย เม่น อีเห็น นก ไก่ป่า ชาวบ้านประกอบอาชีพทำไร่ และเก็บหาของป่า เพื่อการดำรงชีพ

ช่วงที่ 2 ปี พ.ศ. 2520 – 2540 ชาวบ้านมีการบุกเบิกพื้นที่ป่าเพื่อทำไร่ ทำสวนผลไม้และ ปลูกพืชผักสวนครัว หาของป่าตัดไม้เพื่อสร้างบ้านและทำฟืน ประกอบกับมีการบุกเบิกพื้นที่และ ขุดหน้าดินเพื่อขายให้นายทุนเพื่อทำรีสอร์ท และร้านอาหารรองรับการท่องเที่ยว ทำให้พื้นที่ป่า ลดลงอย่างรวดเร็ว สภาพป่าเสื่อมโทรมส่งผลให้ชาวบ้านประสบปัญหาขาดแคลนน้ำในการทำ

การเกษตร โดยเฉพาะชาวบ้านที่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เนื่องจากน้ำจากหัวพุที่ชาวบ้านได้อาศัยทำการเกษตรได้เหือดแห้งลง

ช่วงที่ 3 ปี พ.ศ. 2540 – ปัจจุบัน โดยถือเป็นช่วงเริ่มต้นของการเป็นป่าชุมชนอย่างเป็นระบบในปัจจุบัน โดยชาวบ้านมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรต่างๆ เพื่อแก้ไขและพัฒนาชุมชนของตนเอง เริ่มต้นจากกลุ่มผู้เลี้ยงโคเนื้อ นำโดย นายวิเชียร คล้าชานา กำนันตำบลท่าเสา นายวิจิตร แก้วจิตคงทอง นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง นายบุญมา พันธุ์แสน และ นายสมเกียรติ บุญยเลขา เห็นว่าพื้นที่ดังกล่าวเป็นพื้นที่ว่างเปล่าไม่มีการใช้ประโยชน์ จึงคิดว่ากลุ่มของตนจะเข้าใช้ประโยชน์ในพื้นที่เพื่อทำกิจกรรมการเลี้ยงโคเนื้อแบบครบวงจร จึงรวมตัวกันไปขอให้เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติไทรโยค เข้ามาชี้เขตเนื่องจากเป็นเขตติดต่อกับอุทยาน ทางอุทยานแห่งชาติไทรโยค ได้ส่งเจ้าหน้าที่มาจับพิกัดแล้วพบว่า เป็นพื้นที่ที่อยู่นอกเขตอุทยานจำนวนกว่า 800 ไร่ และได้แนะนำให้ชาวบ้านพูดคุยจัดทำเป็นป่าชุมชน โดยตั้งคณะกรรมการมาดำเนินการขอจดทะเบียน นำโดย นายวิเชียร คล้าชานา กำนันตำบลท่าเสา ได้ยื่นขออนุญาตจัดตั้งป่าชุมชนเมื่อ วันที่ 6 สิงหาคม พ.ศ. 2547 ได้จัดทำและส่งรายละเอียดข้อมูลสภาพป่าเบื้องต้นตามระเบียบของการจัดตั้งเป็นป่าชุมชน และได้รับการอนุมัติการจัดตั้งป่าชุมชนจากกรมป่าไม้ในเวลาต่อมา โดยขอขึ้นทะเบียนเป็นป่าชุมชนบ้านพุเตยเพียง 328 ไร่

ในช่วงแรกของการดำเนินการป่าชุมชน ชาวบ้านมีมติให้นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง ทำหน้าที่ประธานป่าชุมชน และมีคณะกรรมการที่เป็นชาวบ้านประมาณ 8-10 คน ร่วมดำเนินการ ซึ่งการดำเนินการยังเป็นไปในลักษณะที่ไม่ค่อยต่อเนื่อง ไม่มีวาระการประชุมที่แน่นอน กฎระเบียบข้อบังคับขาดความชัดเจน ประกอบกับยังคงมีชาวบ้านบางส่วนที่เป็นส่วนน้อย ชนกลุ่มน้อยและชาวบ้านจากพื้นที่อื่นเข้ามาลักลอบหาของป่าจำพวกเห็ด หน่อไม้ และกล้วยไม้ป่าในพื้นที่ป่าชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยไม่เกรงกลัวต่อกฎหมายบ้านเมือง กฎระเบียบและข้อบังคับของป่าชุมชน การจัดการของคณะกรรมการป่าชุมชนดำเนินการต่อผู้ฝ่าฝืนส่วนใหญ่จะใช้วิธีจับส่งผู้ใหญ่บ้านและตำรวจ เพื่อดำเนินคดีตามกฎหมายโดยการเสียค่าปรับ แล้วก็ปล่อยตัวไป จึงทำให้ปัญหาการลักลอบหาของป่ายังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่อง แต่มีแนวโน้มลดลง ทั้งนี้เพราะชาวบ้านช่วยเป็นหูเป็นตาสอดส่องดูแลให้

นอกจากนี้ ชุมชนยังได้สังเกตเห็นถึงผลกระทบที่เกิดขึ้นต่อทรัพยากรธรรมชาติมากมาย โดยเฉพาะกับทรัพยากรป่าไม้ ที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ส่งผล

กระทบที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อสภาพแวดล้อมและคุณภาพชีวิตของคนในชุมชน พื้นที่ป่าไม้ที่เคยอุดมสมบูรณ์จึงลดลงอย่างรวดเร็ว สัตว์บางชนิดสูญหายไปจากพื้นที่ แหล่งน้ำที่เคยอุดมสมบูรณ์ก็แห้งขอดไปทุกที ชาวบ้านเริ่มมีปัญหการขาดแคลนน้ำเพื่อใช้สอยและอุปโภคบริโภค จึงทำให้ทุกฝ่ายร่วมมือกันดูแลป่าชุมชนแห่งนี้ ต่อมาในปี พ.ศ. 2549 ได้รับการสนับสนุนจากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีและความร่วมมือร่วมใจของชุมชน ในการจัดตั้งเป็นศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อเป็นต้นแบบการศึกษาธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพภาคตะวันตก

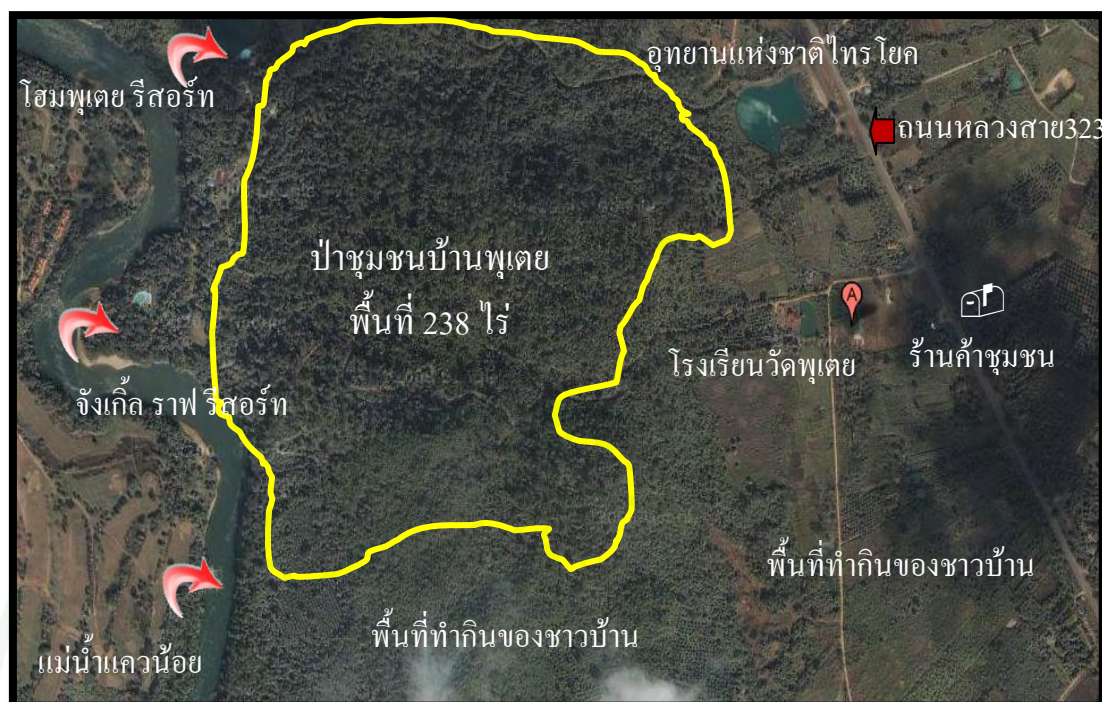
สภาพทั่วไปของพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย

ป่าชุมชนบ้านพุเตย มีเนื้อที่ประมาณ 328 ไร่ ตามพิกัดภูมิศาสตร์ที่ 0497125E-0498000E, 1583100 N -1584450N ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 8 ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ติดกับทางหลวงหมายเลข 323 กาญจนบุรี – สังขละบุรี ห่างจากตัวเมืองกาญจนบุรีประมาณ 70 กิโลเมตร มีลักษณะเป็นพื้นที่ภูเขาสูงและที่ราบริมห้วยบางส่วน ประกอบไปด้วยหินปูนและหินแกรนิตสูงจากระดับน้ำทะเลปานกลางประมาณ 300-400 เมตร สังคมพืชที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตยแห่งนี้ มีถึง 3 แบบ คือป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ และป่าพุ มีพรรณไม้ที่หลากหลาย เช่น เตยหนาม เต็ง รัง เปล้า กระโดน มะขามป้อม โมกใหญ่ มะม่วงป่า รกฟ้า สมอไทย ประดู่ป่า พวกไผ่ ประงป่า เป็นต้น ป่าชุมชนแห่งนี้เป็นพื้นที่ที่มีการใช้ประโยชน์จากชุมชน 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 7 (บ้านพุมุด) หมู่ที่ 8 (บ้านพุเตย) และหมู่ที่ 11 (บ้านพุลาด) (ดังภาพที่ 33 และ 34) (ขณะทำงานแผนแม่บทชุมชนพึ่งตนเอง ตำบลท่าเสา, 2547)

1. อาณาเขตและที่ตั้ง

ป่าชุมชนบ้านพุเตย ตั้งอยู่ที่ หมู่ที่ 8 ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี โดยมีอาณาเขตติดต่อกับพื้นที่ต่างๆ ดังต่อไปนี้

ทิศเหนือ	จด	ถนนสาธารณะประจำหมู่บ้าน
ทิศใต้	จด	โฮมพุเตย รีสอร์ท จังเกิ้ล ราฟ รีสอร์ท และแม่น้ำแควน้อย
ทิศตะวันออก	จด	ที่ทำกินของชาวบ้าน
ทิศตะวันตก	จด	อุทยานแห่งชาติไทรโยค

ภาพที่ 20 ลักษณะภูมิประเทศและที่ตั้งของป่าชุมชนบ้านพุเตย

ที่มา: <http://maps.google.co.th/maps>

ภาพที่ 21 ลักษณะภูมิประเทศของป่าชุมชนบ้านพุเตยที่เป็นภูเขาสูง สลับกับที่ราบเชิงเขา

สำหรับพื้นที่ป่าพุนั้นพบทางด้านทิศใต้ของผืนป่าชุมชน เป็นพื้นที่ขนาดไม่กว้างใหญ่นัก แต่มีรูปร่างยาวขนานไปกับลำห้วยสายเล็กๆ หลายสายในพื้นที่ป่าพุนี้ บริเวณที่แคบที่สุดในพื้นที่กว้างไม่ถึง 50 เมตร โดยพบว่าทางตอนล่างของพื้นที่มีร่องน้ำขนาดใหญ่มากขึ้น และอาจมีน้ำไหลเป็นจำนวนมากในช่วงฤดูน้ำหลาก มีความสูงถึง 50 เมตร เป็นน้ำตกหลายชั้น และน้ำจะไหลลงสู่แม่น้ำแควน้อย ซึ่งติดต่อกับเขตพื้นที่รีสอร์ทโฮมพุดูเตย

ป่าพุนีป่าชุมชนบ้านพุดูเตยเป็นพื้นที่ที่มีลักษณะพิเศษที่แตกต่างไปจากป่าประเภทอื่น พื้นป่ามีน้ำท่วมขังในช่วงฤดูฝน ส่วนช่วงฤดูแล้งจะไม่มีน้ำท่วมขังแต่ดินในป่าพุนั้นยังคงความชุ่มชื้นอยู่เนื่องจากมีเส้นทางน้ำไหลผ่านพื้นที่อยู่ตลอดเวลา ลักษณะของฤดูกาลที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน เช่นนี้ ทำให้พรรณไม้ที่ขึ้นในป่าพุนี้มีการปรับตัวเป็นพิเศษทางด้านสรีรวิทยา ที่เห็นได้ชัดเจนคือ ระบบรากที่พัฒนาขึ้นมาในสภาวะที่ดินมีออกซิเจนต่ำ และเนื้อดินไม่แน่น ได้แก่ รากหายใจ รากพอน โดยพบเห็นได้ทั่วไปกับต้นไม้ที่มีขนาดใหญ่ เช่น ต้นเตยใหญ่หรือเตยหนาม (*Pandanus unicornatus* H.St.John) พันธุ์ไม้ที่เรียกได้ว่าเป็นไม้ดัชนีที่บ่งบอกสภาพความเป็นป่าพุนั้น และความชุ่มชื้น เตยใหญ่มีการปรับตัวโดยแผ่ขยายรากออกทางด้านข้างเพื่อให้มันคงเมื่อปะทะลมที่แรง เพราะเตยใหญ่เป็นพันธุ์ไม้เรือนยอดชั้นบนเสี่ยงต่อการหักหรือโค่นล้มได้ง่าย พรรณไม้บริเวณป่าพุดูเตยในอดีตที่ผ่านมา เมื่อพิจารณาจากพรรณไม้ขนาดใหญ่ดั้งเดิมที่ยังคงเหลืออยู่ในพื้นที่สามารถบอกได้ถึง ความอุดมสมบูรณ์ของป่าพุนี้ แม้ว่าปัจจุบันสภาพป่าจะเปลี่ยนไปมาก แต่ก็ยังคงความอุดมสมบูรณ์อยู่ไม่น้อย

(สังคมป่าเบญจพรรณ)

(สังคมป่าเต็งรัง)

(สังคมป่าพู)

ภาพที่ 22-24 สังคมพืชที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตยทั้ง 3 แบบ คือ สังคมป่าเบญจพรรณ
สังคมป่าเต็งรัง และสังคมป่าพู

ถึงแม้ว่าผืนป่าแห่งนี้จะได้รับการดูแลจากชุมชนแล้วก็ตาม การเฝ้าติดตามการเปลี่ยนแปลงของพื้นที่นับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญ เนื่องจากระบบนิเวศต้องใช้เวลาในการปรับสภาพและฟื้นตัว โดยเฉพาะในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำที่ชาวบ้านท้องถิ่นเรียกว่า “พู” ซึ่งเป็นสังคมพืชที่โดดเด่นของพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตยแห่งนี้ เป็นสังคมพืชที่มีความเปราะบาง โดยสภาพธรรมชาติของพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีปัจจัยแวดล้อมที่สำคัญคือความชื้น เป็นปัจจัยกำหนด จึงต้องได้รับการดูแลและติดตามการ

เปลี่ยนแปลงของบริเวณดังกล่าวอย่างใกล้ชิด เนื่องด้วยก่อนที่จะได้มีการดำเนินกิจกรรมของป่าชุมชนเกิดขึ้น พื้นที่ชุ่มน้ำบริเวณนี้ได้เกิดความแห้งแล้งติดต่อกันเป็นเวลานาน เนื่องจากได้มีการปิดกั้นน้ำที่ไหลลงพื้นที่ป่า ไม่ให้น้ำไหลลงมาจึงทำให้ บริเวณป่าแห่งนี้เกิดความแห้งแล้งเกิดขึ้น ซึ่งหากขาดความชื้นเป็นระยะยาว สภาพพืชรกรรรมชาติแห่งนี้ก็จะเปลี่ยนสภาพไป แต่หลังจากที่ชุมชนได้ดำเนินการจัดขอพื้นที่นี้เป็นป่าชุมชนและขอความร่วมมือจากทุกฝ่ายให้ร่วมมือร่วมใจฟื้นฟูระบบนิเวศป่าแห่งนี้ จึงจำเป็นที่จะต้องติดตามศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศพื้นที่ชุ่มน้ำแห่งนี้ อันจะนำไปสู่การสร้างความร่วมมือร่วมใจในการจัดการป่าชุมชน โดยอาศัยการทำงานร่วมกันของทุกฝ่าย เพื่อยังประโยชน์ต่อสิ่งมีชีวิตในป่าและช่วยทำให้สภาพพืชรกรรรมชาติแห่งนี้ฟื้นคืนสภาพเป็นระบบนิเวศป่าที่สมบูรณ์ดังอดีตที่พื้นที่พืชรกรรรมชาติในบริเวณภาคตะวันตกโดยเฉพาะจังหวัดกาญจนบุรีเป็นสภาพพืชรกรรรมชาติที่มีเอกลักษณ์เฉพาะ พืชและสัตว์ที่พบในภูมิภาคนี้จะมีลักษณะสิ่งมีชีวิตที่พบเฉพาะถิ่น ซึ่งมีความสำคัญหลายชนิด โดยเฉพาะจากรายงานที่พบสัตว์ในป่าที่สำคัญเช่นปูราชินี และพรรณไม้บางชนิดที่พบในป่ายังมีความสำคัญในแง่ของการเป็นแหล่งสะสมพันธุ์กรรมพืชและสัตว์ที่หายากบางชนิด และที่น่าสนใจในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตยแห่งนี้ การสำรวจเบื้องต้นพบว่ามีเตยใหญ่เกิดอยู่มากมาย เป็นพืชที่มีการปรับตัวได้ดีและเป็นไม้เด่นของสังคมพืชในป่า จนกลายมาเป็นที่มาของชื่อชุมชนแห่งนี้

2. สภาพแวดล้อมทางกายภาพบางประการของป่าชุมชนบ้านพุเตย

ข้อมูลสถิติลักษณะลมฟ้าอากาศและสารประกอบอุตุนิยมวิทยารายเดือนประจำปี 2552 และ 2553 ดำเนินการโดยสถานีอุตุนิยมวิทยากาญจนบุรี และการตรวจวัดเองของผู้วิจัยในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย พบว่า บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตยมีปริมาณน้ำฝนเฉลี่ยตลอดทั้งปี 98.08 มิลลิเมตร โดยในช่วงเดือนพฤษภาคม – กันยายน เป็นช่วงที่มีฝนตกในบริเวณป่าชุมชนค่อนข้างมาก ความชื้นสัมพัทธ์ของอากาศเฉลี่ย เท่ากับ 69.81% อุณหภูมิเฉลี่ย เท่ากับ 27.94 °C อุณหภูมิดินเฉลี่ย เท่ากับ 23.33 °C และความเป็นกรด-ด่าง ของดิน (pH) เฉลี่ย เท่ากับ 8 แสดงว่าดินบริเวณป่าชุมชนมีสภาพเป็นด่างอ่อนๆ ทั้งนี้อาจจะเนื่องมาจากภูเขาบริเวณป่าชุมชนเป็นภูเขาหินปูน (ตารางที่ 11)

ตารางที่ 11 ข้อมูลปัจจัยแวดล้อมทางกายภาพ และเคมีของแปลงตัวอย่างสำรวจพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนบ้านพุเตย

ที่	ปัจจัยแวดล้อมทางกายภาพ	เดือนที่ทำการตรวจวัด					
		มี.ค. 52	พ.ค. 52	ก.ค. 52	ก.ย.52	พ.ย.52	เฉลี่ย
1	ปริมาณน้ำฝนทั้งเดือน (มม.)	1.8	306.6	139.8	106.9	32.8	98.08
2	ความชื้นสัมพัทธ์ เฉลี่ย (%)	56.53	76.49	76.72	75.60	72.31	69.81
3	อุณหภูมิอากาศเฉลี่ย (C°)	30.75	28.73	28.14	28.38	25.09	27.94
4	อุณหภูมิในแปลงตัวอย่าง (C °)	29.21	27.54	26.74	27.20	24.10	26.72
5	อุณหภูมิดิน (C °)	25	23	23	23	23	23.33
6	ความเป็นกรด-ด่าง ของดิน (pH)	8	8	8	8	8	8
7	เปอร์เซ็นต์ความชื้นของดินโดยน้ำหนัก	16.92	133.53	105.90	60.40	42.64	65.50

ที่มา: 1) ข้อมูลลำดับที่ 1-3 จากข้อมูลสถิติลักษณะลมฟ้าอากาศและสารประกอบอุตุนิยมวิทยารายเดือนประจำปี 2552 และ 2553 สถานีอุตุนิยมวิทยากาญจนบุรี

2) ข้อมูลลำดับที่ 4-7 จากการตรวจวัดในพื้นที่

สถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชนบ้านพุเตย

ผู้วิจัย ร่วมกับทีมสำรวจของชุมชน ประกอบด้วย คณะกรรมการป่าชุมชน อาสาสมัครจากชุมชน และเจ้าหน้าที่จากอุทยานแห่งชาติไทรโยค ได้ทำการเดินสำรวจแบบปูพรมทั่วทั้งพื้นที่ป่า และเลือกพื้นที่ในการวางแผนถาวร เพื่อศึกษาข้อมูลทั้งชื่อ ชนิด ปริมาณของพันธุ์ไม้ และสัตว์ โดยจะแบ่งหน้าที่กันในการทำงาน ประกอบด้วย ฝ่ายจดบันทึกข้อมูล ฝ่ายบันทึกภาพ ฝ่ายวัดขนาด และนับจำนวน ในการสำรวจพรรณไม้ได้ทำการสำรวจในแปลงเดิมจำนวน 2 ครั้ง ตามฤดูกาล นำข้อมูลเกี่ยวกับพรรณไม้มารวบรวมบัญชีรายชื่อ จำแนกชนิดพันธุ์ และทำการวิเคราะห์สังคมพืช ทั้งด้านความหนาแน่น ความหลากหลาย และการกระจายตัว และจัดทำบัญชีรายชื่อสัตว์ป่า ผลการศึกษาเป็นดังนี้

1. โครงสร้างสังคมพืชในป่าชุมชนบ้านพุเตย

จากการศึกษาสังคมพืช ด้วยวิธีการวางแผนถาวรในพื้นที่ (Permanent plot) ขนาด 40x50 เมตร แล้วแบ่งเป็นแปลงย่อย ขนาด 10x10 ตารางเมตร จำนวน 20 แปลง ในแปลงขนาด 10x10 ตารางเมตร วางแปลงขนาด 4x4 ตารางเมตร และขนาด 1x1 ตารางเมตร ซ้อนทับลงไป ในแปลงขนาด 10x10 ตารางเมตร ทำการศึกษาข้อมูลไม้ใหญ่ ซึ่งมีความสูงตั้งแต่ 1.30 ม. ขึ้นไป และมีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางสูงเพียงอก ตั้งแต่ 4.5 เซนติเมตร ขึ้นไป ในแปลงขนาด 4x4 ตารางเมตร ทำการศึกษาข้อมูลไม้หนุมหรือไม้วัยรุ่น ซึ่งมีความสูงตั้งแต่ 1.30 เมตร ขึ้นไป แต่มีขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางสูงเพียงอกต่ำกว่า 4.5 เซนติเมตร และในแปลงขนาด 1x1 ตารางเมตร ทำการศึกษาข้อมูลกล้าไม้ซึ่งมีความสูงต่ำกว่า 1.30 เมตร พร้อมทั้งทำการเก็บข้อมูลโครงสร้างสังคมพืชทางด้านตั้ง (Profile diagram) และการปกคลุมของเรือนยอด (Crown cover diagram) โดยเลือกแปลงตัวอย่างขนาด 10 x 50 เมตร ภายในแปลงตัวอย่างถาวรเพื่อเป็นตัวแทนของสังคมพืช

ผลการศึกษา พบว่า บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตยประกอบไปด้วยสังคมพืช 3 ชนิด ได้แก่ สังคมป่าเบญจพรรณ (Mixed Deciduous Forest), สังคมป่าเต็งรัง (Dry Dipterocarp Forest) และสังคมป่าพุ (Spring Forest) และยังพบว่าในป่าบริเวณนี้ประกอบด้วยพรรณไม้ต่างๆ 141 ชนิด จาก 107 สกุล 60 วงศ์ แบ่งเป็น ไม้ยืนต้น 107 ชนิด (75.89 %) ไม้พุ่ม 13 ชนิด (9.22 %) ไม้ล้มลุก 3 ชนิด (2.13 %) เฟิร์น 3 ชนิด (2.13 %) เถาวัลย์ 13 ชนิด (9.22 %) และไม้ไผ่ 2 ชนิด (1.22 %) โดยในแต่ละสังคมพืชมีรายละเอียดดังต่อไปนี้

1.1 โครงสร้างสังคมพืชในบริเวณป่าเบญจพรรณ

ป่าเบญจพรรณ ปกติมักประกอบไปด้วยพรรณไม้ที่ผลัดใบและไม่ผลัดใบขึ้นปะปนกัน โดยพรรณไม้ที่ผลัดใบมีอัตราส่วนที่มากกว่า ทำให้สังคมป่าชนิดนี้มีเรือนยอดที่ค่อนข้างโปร่งในฤดูแล้ง (อุทิศ กุญอินทร์, 2542) พรรณไม้เด่นในป่าชนิดนี้โดยส่วนใหญ่มักเป็นพืชในวงศ์ถั่ว (Leguminosae) เช่น ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) ชิงชัน (*Dalbergia oliveri* Gamble) และแดง (*Xylia xylocarpa* (Roxb) Taub.) เป็นต้น นอกจากนั้นยังมีไม้วงศ์อื่นอีก ได้แก่ ตะแบกแดง (*Lagerstroemia calyculata* Kurz) เสดา (*Lagerstroemia villosa* Wall. ex Kurz) และสมอพิเภก (*Terminalia bellirica* (Gaertn.) Roxb.) เป็นต้น

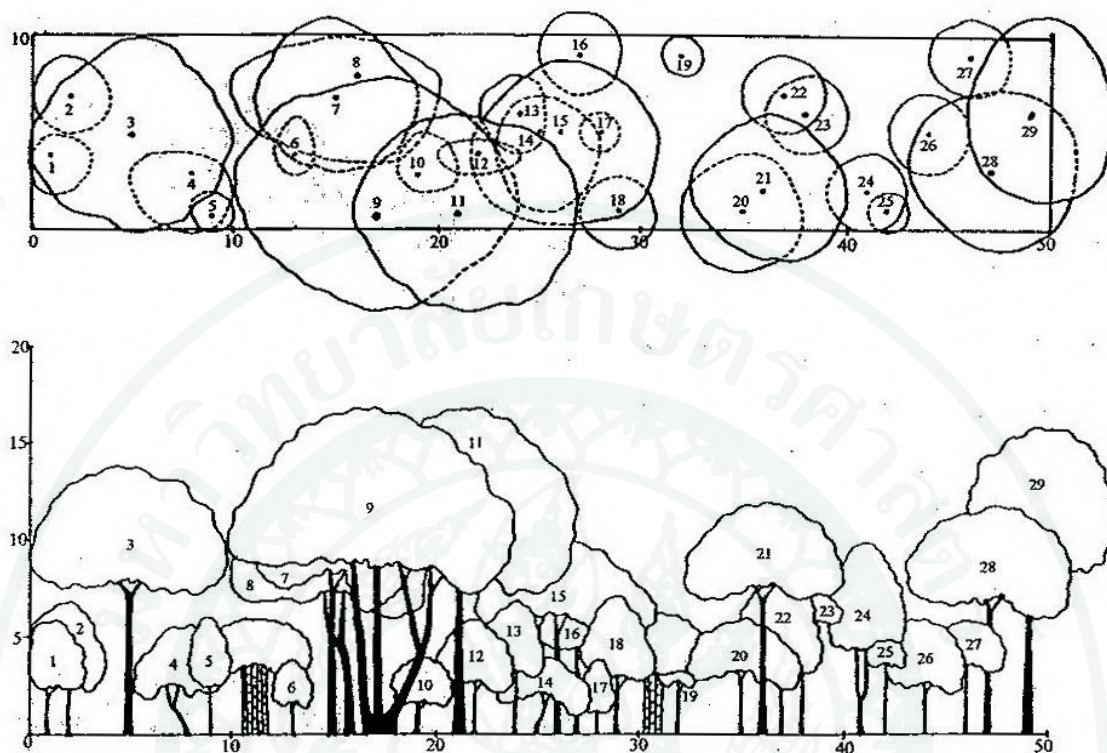
ในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย พบว่ามีป่าเบญจพรรณปกคลุมเป็นส่วนใหญ่และกระจายอยู่ตามไหล่เขา ที่ระดับความสูงประมาณ 310 เมตร จากระดับน้ำทะเลปานกลาง พบว่า สังคมป่าผสมผลัดใบบริเวณนี้มีพื้นที่หน้าตัด 25.77 ตารางเมตรต่อเฮกเตอร์ มีความหนาแน่นสูงถึง 860 ต้นต่อเฮกเตอร์ และยังพบว่าป่าในบริเวณนี้มีดัชนีความหลากหลาย (Shanon – Wiener index) เท่ากับ 2.9 (ตารางผนวกที่ 1) ส่วนโครงสร้างทางด้านตั้งของป่าชนิดนี้สามารถแบ่งชั้นเรือนยอดแยกเป็น 3 ชั้น (ภาพที่ 25) ได้แก่ เรือนยอดชั้นบน มีความสูงประมาณ 12 – 17 เมตร พรรณไม้เด่นในชั้นเรือนยอดนี้ ได้แก่ ก่อหน้า (*Lithocarpus thomsonii* (Miq.) Rehder) ตูบหูช้าง (*Sterculia villosa* Roxb.) แดง (*Xylia xylocarpab*) ตะแบกเลือด (*Terminalia mucronata* Craib & Hutch) มะกอกเกลื้อน (*Canarium subulatum* Guillaumin) รกฟ้า (*Terminalia alata* Heyne ex Roth) และสมอพิเภก (*Terminalia bellerica* Roxb.) เป็นต้น และยังเป็นชนิดพันธุ์ที่มีค่าดัชนีความสำคัญ (Importance Value Index, IVI) อยู่ในระดับต้นๆ คือมีค่าเท่ากับ 24.04, 20.73, 16.87, 14.02, 10.91, 10.73 และ 6.88 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 1)

เรือนยอดชั้นรองสูงประมาณ 5 – 10 เมตร ในชั้นเรือนยอดนี้มักปรากฏพรรณไม้ผลัดใบเป็นส่วนใหญ่ และมีพันธุ์ไม้ไม่ผลัดใบขึ้นปะปนอยู่บ้าง พันธุ์ไม้ผลัดใบที่พบ ได้แก่ เมาควาย (*Aporosa* sp.) เก็ดคำ (*Dalbergia cultrate* Grham ex Benth.) ตะคร้อ (*Schleichera oleosa* (Lour.) Oken) และเลียงผาย (*Kydia calycina* Roxb.) เป็นต้น ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 17.64, 17.56, 10.55 และ 8.95 ตามลำดับ ส่วนพันธุ์ไม้ไม่ผลัดใบ ได้แก่ หมี่เหม็น (*Litsea glutinosa* (Lour.) C.B.Rob.) และเน่าใน (*Ilex umbellulata* Loes) มีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 10.27 และ 6.75 ตามลำดับ นอกจากนั้น ในชั้นเรือนยอดนี้ยังปรากฏไม้ไผ่อยู่หลายชนิด ได้แก่ ไผ่ไร่ (*Gigantochloa*

albociliata (Munro) Munro) และไผ่ป่า (*Bambusa bambos* (L.) Voss) ขึ้นกระจายตัวอย่างต่อเนื่อง อย่างไรก็ตามป่าในบริเวณนี้มีร่องรอยการตัดไม้ในเรือนยอดชั้นบนมาใช้ประโยชน์ ทำให้เกิดช่องว่างระหว่างเรือนยอด (Gap) ขึ้น ส่งผลให้ เปล้าเลือด (*Croton robustus* Kurz) ซึ่งเป็นพรรณไม้โตเร็วขนาดเล็กขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นในชั้นเรือนยอดนี้และยังเป็นชนิดพันธุ์ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดของป่าบริเวณนี้คือ มีค่าเท่ากับ 47.67

เรือนยอดชั้นล่างสูงไม่เกิน 5 เมตร ในชั้นเรือนยอดนี้โดยส่วนใหญ่ประกอบไปด้วยลูกไม้ในเรือนยอดชั้นบนและเรือนยอดชั้นรองขึ้นปะปนกันอยู่อย่างหนาแน่น นอกจากนั้นยังประกอบไปด้วยพันธุ์ไม้พุ่มขนาดเล็กชนิดอื่นอีกได้แก่ นางนวล (*Urena sinuate* L.) กะอาม (*Crypteronia paniculata* Blume) แข็งกวาง (*Wendlandia tinctoria* (Roxb.) DC.) และ เครือแมด (*Dalbergia volubilis* Roxb.) เป็นต้น

ไม้พื้นล่างประกอบไปด้วยไม้พุ่มขนาดเล็กได้แก่ หนาด (*Laggera pterodonta* (DC.) Sch.Bip. ex Oliv.) และ เกร็ดปลาช่อน (*Phyllodium pulchellum* (L.) Desv.) กะดังใบ (*Leea indica* (Blum.f.) Merr.) ไม้ล้มลุกที่พบได้แก่ เอื้องหมายนา (*Costus speciosus* (Koen.) Sm.) และ ข่าป่า (*Alpinia conchigera* Griff.) เป็นต้น เถาวัลย์ที่พบเป็นส่วนใหญ่ ได้แก่ เถาพันช้าย (*Spatholobus parviflorus* (DC.) Kuntze) เถากระไดลิง (*Bauhinia scandens* L.) และ กระเช้าฝีมด (*Aristolochia tagala* Cham.) เป็นต้น นอกจากนั้นยังพบเฟิร์นอีกหลายชนิดเช่น กระแตไต่ไม้ (*Drynaria quercifolia* (L.) Sm.) และ ย่านลิเภา (*Lygodium flexuosum* (L.) Sw.) เป็นต้น

ข้อมูลแสดงชนิดพันธุ์ไม้ตามลำดับเบอร์ต้น

เครือแมค 24	สมอพิเพก 3	รกฟ้า 29	นางนวล 4, 16
เก็ดดำ 5, 26	เนาใน 7	มะกอกเกลื้อน 8	แดง 2, 6, 14, 18, 20, 22
เมากวาย 10, 28	<i>Symplocos</i> sp 11	กระโดน 12	กระแจะ 15
แคหางค่าง 17	โมกหลวง 19	หมีเหม็น 21	เปล้าเลือด 1, 13, 23, 25, 27
กอน้ำ 9			

ภาพที่ 25 โครงสร้างทางด้านตั้งและการปกคลุมเรือนยอดของป่าเบญจพรรณบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย

การสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติ

การสืบต่อพันธุ์ของสังคมพืชตามธรรมชาตินั้น มุ่งเน้นการศึกษาไปที่ชนิดพันธุ์พืชในระดับไม่วัยรุ่น (Sapling) และกล้าไม้ (Seedling) จากการศึกษาพบว่า ในระดับไม่วัยรุ่นของสังคมป่าผสมผลัดใบมีความหนาแน่นสูงถึง 2562.5 ต้นต่อเฮกแตร์ และมี *แดง* ซึ่งเป็นชนิดพันธุ์ไม้เด่นในเรือนยอดชั้นบนประสบความสำเร็จมากที่สุด สังเกตได้จากมีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดคือ 63.78 และยังมีปล้ำเลือดซึ่งเป็นพันธุ์ไม้เบิกนำขนาดเล็กที่ประสบความสำเร็จรองลงมา โดยมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 31.89 อย่างไรก็ตามยังมีพันธุ์ไม้ชนิดอื่นอีกที่สามารถตั้งตัวได้ดี ได้แก่ ผ่าเสี้ยน (*Vitex canescens* Kurz) ข้าวสารป่า (*Pavetta tomentosa* Roxb. ex Sm.) ปอจีตุ่น (*Colona auriculata* Craib) และ มะกา (*Bridelia ovata* Decne.) ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 12.29, 11.02, 8.58 และ 8.58 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 2)

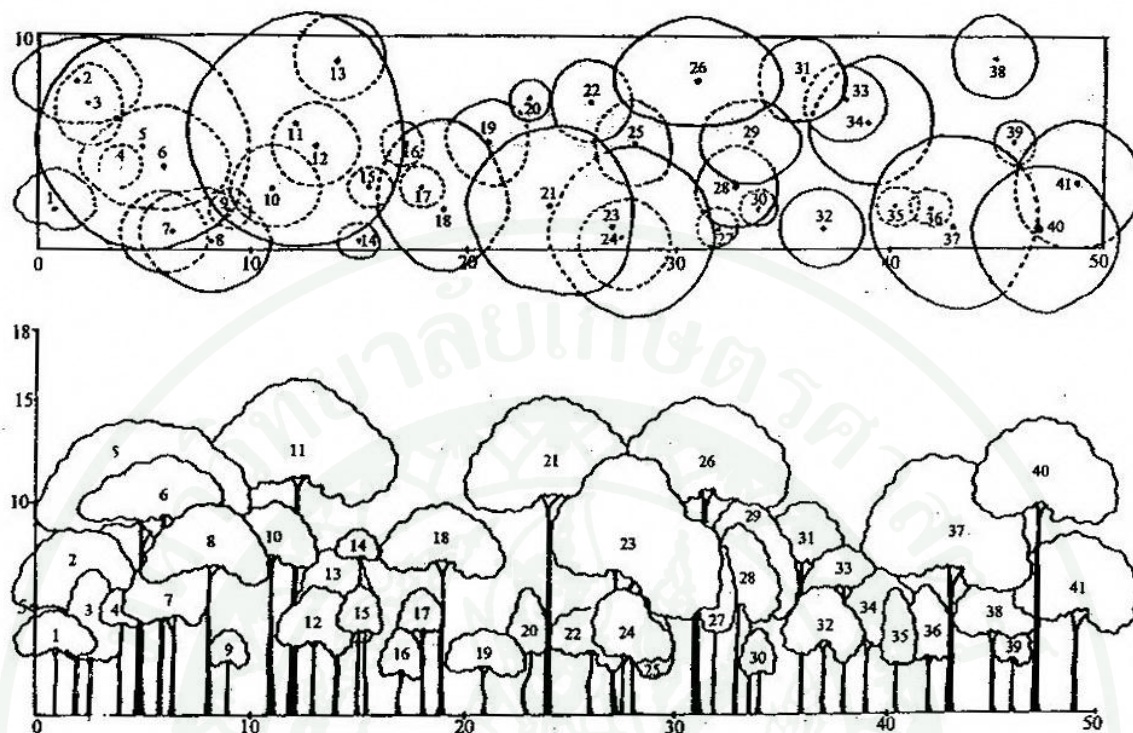
ในระดับกล้าไม้ พบว่า ป่าบริเวณนี้มีความหนาแน่นของกล้าไม้สูงถึง 30,000 ต้นต่อเฮกแตร์ และพันธุ์ไม้ชนิดที่ประสบความสำเร็จสูงสุดคือ เก็ดขาว ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 45.42 พันธุ์ไม้ชนิดที่ประสบความสำเร็จในอันดับรองลงมาได้แก่ ปี่จั่น (*Millettia brandisiana* Kurz) หมี่เหม็น (*Litsea glutinosa* (Lour.) C.B.Rob.) หมูหมัน (*Premna latifolia* Roxb.) เครือแมด (*Dalbergia volubilis* Roxb.) และ มะกา (*Bridelia ovata* Decne.) ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 38.75, 25.83, 19.58, 19.17 และ 12.92 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 3)

เห็นได้ว่าทั้งในระดับไม่วัยรุ่นและกล้าไม้มีความหนาแน่นค่อนข้างสูงและยังคงเป็นชนิดพันธุ์ไม้ดัชนีของป่าผสมผลัดใบที่มีความสำคัญในระดับต้นๆ แสดงให้เห็นว่าสังคมป่าผสมผลัดใบแห่งนี้ยังคงสามารถสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติได้ตามปกติ อย่างไรก็ตามในธรรมชาติย่อมมีการคัดเลือกตามธรรมชาติ (Natural Selection) โดยไม้ขนาดเล็กเหล่านี้จะเกิดการแก่งแย่งแข่งขันกันจนทำให้เหลือไม้เพียงจำนวนเล็กน้อยเท่านั้นที่สามารถเจริญเติบโตไปเป็นไม้ใหญ่ได้ ดังนั้นถ้าหากถูกไม้เหล่านี้ถูกทำลายไปอาจทำให้โครงสร้างป่าแห่งนี้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมได้

1.2 โครงสร้างสังคมพืชในบริเวณป่าเต็งรัง

โดยส่วนใหญ่ป่าชนิดนี้มักปรากฏอยู่ในพื้นที่ที่มีหินโผล่ มีดินชั้น มักประกอบด้วยไม้วงศ์ยางที่มีการผลัดใบเป็นไม้เด่นซึ่งได้แก่ เต็ง (*Shorea obtuse* Wall. Ex Blume) รัง (*Shorea siamensis* Miq.) พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) เหียง (*D. obtusifolius* Teijsm. Ex Miq.) และ ยางกราด (*D. intricatus* Dyer) และต้องมีปรากฏอยู่ร่วมกันเป็นอย่างน้อย 2 ชนิด (อุทิศ กุญอินทร์, 2542) ในบริเวณป่าชุมชนพุเตย พบว่ามีป่าชนิดนี้ปรากฏอยู่เป็นบริเวณแคบๆ ตามยอดเขา พันธุ์ไม้โดยส่วนใหญ่มีลักษณะลำต้นคดงอและขึ้นรวมกันอย่างหนาแน่น เนื่องจากบริเวณดังกล่าวปรากฏร่องรอยการตัดไม้ขนาดใหญ่ไปใช้ประโยชน์ก่อให้เกิดช่องว่างระหว่างเรือนยอดขึ้นส่งผลให้ไม้ขนาดเล็กเจริญเติบโตขึ้นมาทดแทนเป็นจำนวนมากทำให้มีสภาพเป็นป่ารุ่น (Secondary Forest)

จากการวางแผนสำรวจพบว่าป่าเต็งรังบริเวณนี้มีพื้นที่หน้าตัด 26.39 ตารางเมตรต่อเฮกเตอร์ มีความหนาแน่น 1,180 ต้นต่อเฮกเตอร์ และพบว่า มีค่าดัชนีความหลากหลายเท่ากับ 2.55 (ตารางที่ 4) สามารถแบ่งโครงสร้างทางด้านตั้งออกได้เป็น 3 ชั้นเรือนยอด (ภาพที่ 26) ได้แก่ เรือนยอดชั้นบน สูงประมาณ 12-16 เมตร พรรณไม้เด่นในชั้นเรือนยอดนี้ได้แก่ พลวง ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดเท่ากับ 71.36 รองลงมาได้แก่ ก่อพะยะ (*Quercus kerrii* Craib) เต็ง และมะม่วงป่า (*Mangifera longipetiolata* King) ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 42.07, 39.30 และ 16.89 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 4)

ข้อมูลแสดงชนิดพันธุ์ไม้ตามลำดับเบอร์ต้น

แดง 1, 12	ประดู่ 2, 7	มะม่วงหาวแมลงวัน 3	กาสามปีก 29
แข่งกวาง 32	ก่อพะยะ 5	สมอไทย 35	เหมือดหอม 24
รัง 15, 39	ดัดเต่าตัน 19, 38	ผีหมอบ 6, 28	มะกอกเกลื่อน 13
เหมือดโลด 16, 22, 34	ตะแบกเลือด 25, 36	เต็ง 8, 17, 20, 23, 27, 30, 33, 37, 41	
พลวง 4, 9, 10, 11, 14, 18, 21, 26, 31, 40			

ภาพที่ 26 โครงสร้างทางด้านตั้งและการปกคลุมเรือนยอดของป่าเต็งรังบริเวณป่าชุมชนพุเตย

เรือนยอดชั้นรองสูงประมาณ 5 – 10 เมตร พันธุ์ไม้เด่นในชั้นเรือนยอดนี้ได้แก่ แดง ประดู่ ตับเต่าตัน (*Diospyros ehretioides* Wall. ex G.Don) และ ตะแบกเลือด เป็นต้น ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 10.09, 11.60, 11.27 และ 8.42 ตามลำดับ นอกจากนั้นยังพบพันธุ์ไม้ไม่ผลัดใบ ปะปนอยู่ด้วย ได้แก่ ผีหมอบ (*Beilschmiedia roxburghiana* Nees) และ หมือดหอม (*Symplocos racemosa* Roxb.) เป็นต้น อย่างไรก็ตามในชั้นเรือนยอดนี้พบว่าพันธุ์ไม้ขึ้นอยู่อย่างหนาแน่นและมีเรือนยอดที่ค่อนข้างต่อเนื่องกัน เนื่องจากยังอยู่ในระยะที่กำลังแก่งแย่งเพื่อเจริญเติบโตไปสู่เรือนยอดบนอีกทั้งยังมีพันธุ์ไม้ป่าผสมผลัดใบเข้ามาปะปนอยู่ด้วย

เรือนยอดชั้นล่างสูงไม่เกิน 5 เมตร ประกอบไปด้วยลูกไม้ของพันธุ์ไม้เรือนยอดชั้นบน และชั้นรองขึ้นอยู่อย่างหนาแน่น นอกจากนั้นยังพบพันธุ์ไม้พุ่มชนิดอื่นอีก ได้แก่ แข็งกวาง (*Wendlandia tinctoria* (Roxb.) DC.) เปล้าเลือด (*Croton robustus* Kurz) กะอาม (*Crypteronia paniculata* Blume) และข้าวสารป่า (*Pavetta tomentosa* Roxb. ex Sm.) เป็นต้น

ไม้พื้นล่างค่อนข้างโล่งและมีพันธุ์ไม้ขนาดเล็กและไม้เถาขนาดเล็กขึ้นปะปนกัน ได้แก่ ย่านลิเภา เถาประสงค์ (*Streptocaulon juvenas* (Lour.) Merr.) ข้าวเย็น (*Smilax* sp.) และกระเช้าผีมด (*Aristolochia tagala* Cham.) นอกจากนั้นยังพบ ปรง (*Cycas siamensis* Miq.) ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้ดัชนีของป่าเต็งรังด้วย

การสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติ

ในระดับไม้วัยรุ่น พบว่า ป่าเต็งรังแห่งนี้มีความหนาแน่นของไม้วัยรุ่นเท่ากับ 1875 ต้นต่อเฮกเตอร์ โดยมี **พลวง** ซึ่งเป็นพันธุ์ไม้เด่นในเรือนยอดชั้นบน เป็นพันธุ์ไม้ที่ประสบความสำเร็จในการสืบต่อพรรณตามธรรมชาติในระดับไม้วัยรุ่นมากที่สุด โดยมีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดเท่ากับ 34.39 นอกจากนั้นยังมีพันธุ์ไม้ในชั้นเรือนยอดชนิดอื่นที่สามารถแก่งแย่งแข่งขันกับปัจจัยแวดล้อมจนสามารถตั้งตัวได้สำเร็จ ได้แก่ ผีหมอบ ตับเต่าตัน เต็ง กอน้ำ และ เก็ดคำ เป็นต้น ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 23.86, 23.86, 23.86, 11.93 และ 11.93 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 5)

ในระดับกล้าไม้ พบว่า มีความหนาแน่นสูงถึง 44,000 ต้นต่อเฮกเตอร์ โดยที่เต็ง เป็นพันธุ์ไม้ที่ประสบความสำเร็จสูงสุด มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดเท่ากับ 68.18 และยังมีกล้าไม้ของ

ชนิดไม้ในชั้นเรือนยอดที่สามารถตั้งตัวได้ดีอีกหลายชนิด ได้แก่ ก่อพะ ระ รัง แข็งกวาว และ พลง เป็นต้น ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 39.39, 25.76, 15.15 และ 15.15 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 6)

การสืบต่อพันธุ์ทั้งในระดับไม้วัยรุ่นและกล้าไม้ ยังคงเป็นชนิดพันธุ์ไม้ดัชนีของป่าเต็ง รังที่มีความสำคัญในอันดับแรก ได้แก่ พลง และเต็ง ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่าป่าแห่งนี้ยังคง สามารถสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติได้ตามปกติ และยังคงสภาพโครงสร้างที่ความยั่งยืนต่อไปได้ อย่างไรก็ตามเนื่องจากป่าเต็งรังบริเวณนี้มีพื้นที่ขนาดเล็ก อาจส่งผลให้กล้าไม้จากป่าผสมผลัดใบที่ อยู่รอบๆ เข้ามาตั้งตัวและเกิดการแก่งแย่งแข่งขันกับพันธุ์ไม้ดั้งเดิมได้ ดังนั้นจึงควรที่จะมี การจัดการที่ดีเพื่อส่งผลให้ป่าแห่งนี้คงความยั่งยืนตลอดไป

1.3 โครงสร้างสังคมพืชในบริเวณป่าพุ

ป่าที่เกิดในบริเวณพื้นที่ชุ่มน้ำในเขตภาคตะวันตกของประเทศไทยมีหลายแห่งที่ น่าสนใจที่เกิดจากการที่มีน้ำใต้ดินผุดขึ้นมาทำให้เกิดน้ำขังและเป็นพื้นที่ชุ่มน้ำ ทำให้พื้นที่หลาย แห่งในเขตจังหวัดกาญจนบุรี และสุพรรณบุรีมีชื่อพุเป็นคำนำหน้า แต่สภาพพื้นที่ชุ่มน้ำที่มีสภาพน้ำท่วมขังในพื้นที่ลุ่มทางภาคใต้เรียกว่า “พุ” จึงเป็นเหตุให้เกิดความสับสนระหว่างคำว่า “พุ” กับ “บึง”

ป่าพุเป็นป่าที่ไม่ผลัดใบปรากฏอยู่ในที่ลุ่มที่มีน้ำขังติดต่อกันเป็นเวลายาวนาน อาจมี แห้งแล้งในบางครั้งแต่ดินยังคงชื้นจัด ดินเป็นกรดจัดมีซากของใบไม้และเศษพืชทับถมเป็นชั้นหนา โดยไม่สลายตัวหรือสลายน้อยเรียกว่า **ดินพีท** (Peat) ชนิดไม้ของป่านี้ต้องมีการปรับตัวเป็นพิเศษที่ ต้องขึ้นอยู่ในน้ำและดินเปรี้ยว ทำให้มีรากแก้วค่อนข้างสั้น รากแขนงแผ่กว้าง มีรากค้ำยัน (Silt Roots) โคนต้นมีพูพอน (Buttresses) เป็นต้น (อุทิศ ภูอินทร์, 2542)

พื้นที่ชุ่มน้ำที่อยู่บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเคยเป็นป่าที่เกิดขึ้นในพื้นที่ราบริมฝั่งลำห้วย มี น้ำจากใต้ดินผุดขึ้นมา และกลายเป็นลำน้ำสายเล็กๆ พัดผ่านพื้นที่เป็นจำนวนมาก สภาพพื้นที่ไม่มี การสะสมของเศษซากพืชจึงไม่มีลักษณะที่เป็นดินพีท (Peat) ซึ่งจะเห็นได้จากลักษณะการเกิด ของป่าพุภาคใต้ที่เกิดจากการท่วมขังของน้ำฝนเป็นส่วนใหญ่ และมีดินพีทสะสมอยู่เป็นชั้นหนา แต่พื้นที่ชุ่มน้ำทางภาคตะวันตกมีลักษณะแตกต่างกันเนื่องจากเกิดจากน้ำที่ผุดออกมาตามรอยแตก ของชอกหิน

สำหรับการวิจัยนี้จึงขอเรียกพื้นที่ชุ่มน้ำตามลักษณะของการเกิดจากการผุดของน้ำใต้ดินว่า “ป่าพุ” แต่อย่างไรก็ตามพันธุ์ไม้ที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชุ่มน้ำแบบนี้มีการปรับตัวตามสภาพความชื้นโดยเฉพาะในฤดูฝนทำให้น้ำเอ่อท่วมขังพื้นป่าบริเวณดังกล่าว จึงปรากฏชนิดพันธุ์ไม้ที่มีการปรับตัวในสภาพดินชื้นได้ดีขึ้นอยู่ได้แก่ เตยหนาม (*Pandanus militaris* Parkinson) ซึ่งเป็นชนิดพันธุ์ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดในพื้นที่ คือมีค่าเท่ากับ 58.98 และยังมีพันธุ์ไม้ที่มีความสำคัญรองลงมาอีก ได้แก่ เต่าร้าง (*Caryota bacsensis* Maralon) สะเทือนรอก (*Elaeocarpus robustus* Roxb.) และ ชมพู่น้ำ (*Syzygium siamensis* (Craib) Chanter.& J.Parn.) ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 33.50, 20.07 และ 16.79 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 7) เนื่องจากป่าในบริเวณนี้ตั้งอยู่ในสภาพภูมิประเทศที่ค่อนข้างลาดชันทำให้น้ำที่รุนแรงพัดพาเอาเศษซากพืชที่มีอยู่ออกไปจากพื้นที่ เป็นเหตุให้พื้นดินในบริเวณนี้ไม่เป็นดินพีท (Peat) อีกทั้งน้ำยังแห้งขอดในฤดูแล้งทำให้ปรากฏชนิดพันธุ์ไม้ในป่าดิบแล้งขึ้นปะปนอยู่ด้วย ได้แก่ หนั่งหนาผลดิ่ง (*Enicosanthum* sp.) ขางแดง (*Dipterocarpus turbinatus* C.F.Gaertn) มะหาด (*Artocarpus lakoocha* Roxb.) และ ตาคุ่มบก (*Sapium insigne* Benth.) เป็นต้น ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 15.70, 18.54, 13.81 และ 11.21 ตามลำดับ

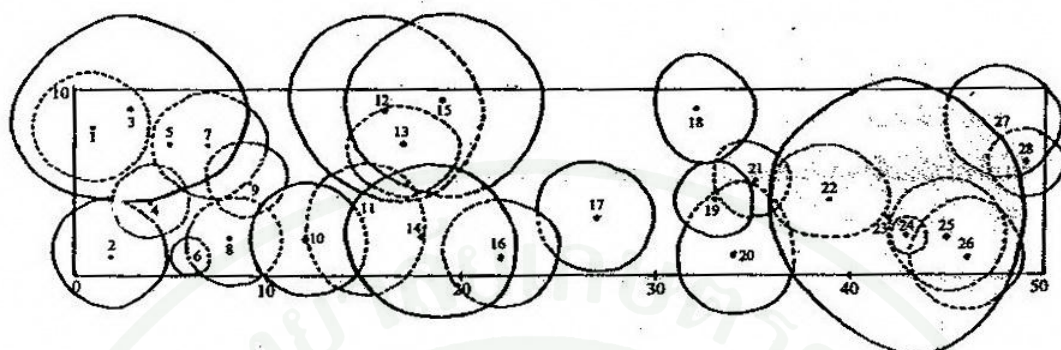
จากการวางแผนสำรวจ พบว่า ป่าบริเวณนี้มีพื้นที่หน้าตัดเท่ากับ 36.72 ตารางเมตรต่อเฮกเตอร์ มีความหนาแน่นเท่ากับ 850 ต้นต่อเฮกเตอร์ และมีดัชนีความหลากหลายเท่ากับ 2.62 โครงสร้างทางดัดตั้ง สามารถแบ่งชั้นเรือนยอดออกได้เป็น 3 ชั้น (ภาพที่ 27) ได้แก่ เรือนยอดชั้นบนสูงประมาณ 15-25 เมตร พรรณไม้เด่นในชั้นเรือนยอดนี้ได้แก่ ขางแดง มณฑา (*Magnolia liliifera* (L.) Baill.) และ สะเทือนรอก เป็นต้น ในชั้นเรือนยอดนี้มักปรากฏพันธุ์ไม้ขนาดใหญ่ขึ้นกระจายตัวอยู่ห่างๆและมีช่วงความสูงระหว่างชั้นเรือนยอดแตกต่างกันมาก เนื่องจากมีพันธุ์ไม้บางชนิดสามารถเจริญเติบโตทางด้านความสูงได้ดีจนโผล่พ้นจากเรือนยอดของไม้ชนิดอื่น (Emergent Tree)

เรือนยอดชั้นรอง สูงประมาณ 8-12 เมตร ในชั้นเรือนยอดนี้มักปรากฏต้นไม้ที่อยู่เป็นจำนวนมาก ทำให้น้ำเรือนยอดต่อเนื่องกันโดยตลอด พรรณไม้เด่นในชั้นเรือนยอดนี้มักเป็นชนิดเดียวกับพันธุ์ไม้ในชั้นเรือนยอดชั้นบนแต่มีขนาดเล็กหล่นลงมา นอกจากนั้นยังพบพันธุ์ไม้ชนิดอื่น ได้แก่ พืผาย (*Elaeocarpus lanceifolius* Roxb.) เต่าร้าง เตยหนาม เตื่อหัว (*Ficus auriculata* Lour) และ ชมพู่น้ำ เป็นต้น พันธุ์ไม้เหล่านี้เป็นไม้ทนร่ม และสามารถปรับตัวได้ดีในสภาพดินชื้น อย่างไรก็ตาม

ก็ตามหากพื้นที่ป่าแห่งนี้เกิดความแห้งแล้งไม่มีน้ำท่วมขังเป็นเวลานาน อาจส่งผลให้พันธุ์ไม้เหล่านี้ตายได้

เรือนยอดชั้นล่าง สูงไม่เกิน 8 เมตร โดยส่วนใหญ่มักเป็นลูกไม้ของพันธุ์ไม้ในเรือนยอดชั้นบนและชั้นรองปรากฏอยู่ และในบริเวณที่เกิดเป็นช่องว่างระหว่างเรือนยอดมักปรากฏพันธุ์ไม้เบิกนำขนาดเล็กขึ้นอยู่ได้แก่ ขี้เหล็กเลือด (*Senna timoriensis* (DC.) Irwin & Barneby) มะเดื่อปล้อง (*Senna timoriensis* (DC.) Irwin & Barneby) และเจ็ม (*Ixora* sp.) เป็นต้น

ไม้พื้นล่างที่พบโดยส่วนใหญ่เป็นไม้พุ่มขนาดเล็ก เช่น แข็งไก่ (*Sericocalyx schomburgkii* (Craib) Bremek) มะเดื่อหิน (*Ficus* sp.) และกระดังงา (*Leea indica* (Blum.f.) Merr.) เป็นต้น นอกจากนั้นยังพบ หวายลิง (*Flagellaria indica* L.) ซึ่งเป็นไม้ค้ำขึ้นของป่าทุติยภูมิและยังพบไม้เถาอีกหลายชนิดได้แก่ จะคำน (*Piper interruptum* Opiz) ปลายไหลเผือก (*Millettia pachycarpa* B.) เถาวัลย์เหล็ก (*Ventilago denticulate* Willd.) และรางจืด (*Thunbergia laurifolia* Lindl.) เป็นต้น

ข้อมูลแสดงชนิดพันธุ์ไม้ตามลำดับเบอร์ต้น

ชมพูป่า 1	เตาร้าง 2, 16, 26	ยางแดง 3	ยมหิน 4
ตาเสือ 5	พิงาย 6, 20	<i>Glochidion</i> sp. 7, 27	เตย 8, 10, 25, 28
มะดึก 9	เคื่อหัว 11	มณฑา 12, 14, 15	เข้ม 13
ขี้เหล็กเลือด 17, 21, 22	มะเดื่อปล้อง 18, 19	สะท่อนรอก 23	เด็ม 24

ภาพที่ 27 โครงสร้างทางด้านตั้งและการปกคลุมเรือนยอดของป่าบุบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย

การสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติ

ในระดับไม้หนุ่ม พบว่า มีความหนาแน่น 1,687.5 ต้นต่อเฮกเตอร์ โดยมีเข็มประสบความสำเร็จสูงสุด มีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 39.87 อันดับรองลงมา ได้แก่ เต่าร้าง ซึ่งเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 37.69 อย่างไรก็ตาม ยังมีไม้ยืนต้นชนิดอื่นอีกที่ประสบความสำเร็จในระดับต่อมา ได้แก่ พืชฝ้าย พญารากดำ (*Glochidion* sp.) และ ขะเจี๊ยะ ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 22.88, 19.17, 13.29 และ 9.59 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 8)

ในระดับกล้าไม้ พบว่า มีความหนาแน่นเท่ากับ 28,000 ต้นต่อเฮกเตอร์ และ เต่าร้าง เป็นพืชที่ประสบความสำเร็จในการสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติสูงสุด โดยมีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดคือ 107.79 อย่างไรก็ตาม ยังมีกล้าไม้ชนิดที่เป็นไม้เด่นในชั้นเรือนยอดที่ประสบความสำเร็จในอันดับรองลงมา ได้แก่ ชมพูป่า ขางแดง ซึ่งมีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากัน คือ 20.32 และยังมีกล้าไม้ของพันธุ์ไม้ขนาดเล็กชนิดอื่นอีก ได้แก่ มะเดื่อปล้อง ดินจ๋า (*Ardisia kerrii* Craib) และ หัสคุณ (*Micromelum minutum* G.Forst.) ที่มีค่าดัชนีความสำคัญเท่ากับ 16.23, 12.66 และ 12.66 ตามลำดับ (ตารางผนวกที่ 9)

เนื่องจากในบริเวณป่าแห่งนี้ได้มีการเปลี่ยนแปลงระบบการไหลของน้ำโดยการปิดกั้นทางน้ำไม่ให้ไหลผ่านบริเวณพื้นป่าเป็นเหตุให้ดินเกิดการแข็งตัวและมีความชื้นต่ำกว่าปกติ โดยเฉพาะในฤดูแล้งส่งผลให้การสืบต่อพันธุ์ตามธรรมชาติของป่าแห่งนี้ไม่ประสบความสำเร็จมากนัก เห็นได้จากการสืบต่อพันธุ์ในระดับไม้วัยรุ่นพบว่า เข็ม ซึ่งเป็นไม้พุ่มขนาดเล็กที่สามารถก่อตัวได้ดี ในขณะที่พบไม้ในชั้นเรือนยอดอยู่น้อยมาก ส่วนในระดับกล้าไม้ก็มีการเปลี่ยนแปลงไปในการทำงานเดียวกัน และเนื่องจากป่าแห่งนี้เป็นป่าพุ่ม มีน้ำเป็นปัจจัยกำหนดที่สำคัญ เมื่อป่าแห่งนี้ขาดน้ำจึงจึงทำให้ไม่สามารถสืบต่อพันธุ์ได้ตามปกติ อาจส่งผลให้โครงสร้างสังคมพืชบริเวณนี้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้ในอนาคต ดังนั้นจึงควรจัดการให้มีน้ำไหลผ่านตามทางน้ำปกติเพื่อเป็นการช่วยให้ป่าพุ่มแห่งนี้คงสภาพโครงสร้างที่ยั่งยืนตลอดไป

นอกจากนี้ จากการเดินสำรวจผืนป่าแบบปูพรหม เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของป่าชุมชน พบว่า ไม้ในวงศ์ไผ่ (Gramineae) ซึ่งถือว่าเป็นพรรณไม้เด่นที่พบได้ทั่วไปในพื้นที่ป่าชุมชนและ ผืนป่าตะวันตกของประเทศไทย นอกจากจะพบไผ่ไร่ (*Gigantochloa albociliata* (Munro) Munro) และไผ่ป่า (*Bambusa bambos* (L.) Voss) ในสังคมป่าเบญจพรรณแล้ว ยังพบไม้ในวงศ์ไผ่อีก 10 ชนิด คือ ไผ่ข้าวหลาม (*Cephalostachyum pergracile*) ไผ่ผาก (*Gigantochloa densa*) ไผ่รวก (*Thyrsostachys siamensis*) ไผ่ตง (*Dendrocalamus aspe*) ไผ่บงหนาม (*Bambusa burmanica* Gamble) ไผ่นวลหรือไผ่ซาง (*Dendrocalamus strictus*) ไผ่ล้ามะลอก (*Bambusa longispiculata*) ไผ่มันหมู (*Dendrocalamus copelandii*) ไผ่หางช้างหรือไผ่ไส้ตัน (*M. compactiflorus* (Kurz) Benth.) และไผ่ปล้องยาวหรือไผ่ซางคำ (*Bambusa latiflora* Kurz) ตลอดเส้นทางที่เดินสำรวจ (ตารางที่ 12)

ตารางที่ 12 รายชื่อไม้ที่พบในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตยและลักษณะการใช้ประโยชน์ของชุมชน

ลำดับที่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	การใช้ประโยชน์ของชุมชน
1.	ไผ่ไร่	<i>Gigantochloa albociliata</i> (Munro) Munro	หน่อรับประทาน ลำต้นนิยมใช้ทำไม้กวาด ทำไม้เท้า ทำรั้วบ้าน ทำค้ำผัก และเนื่องจากมีเนื้อต้นคล้ายหวาย สามารถนำมาตัดให้โค้งงอได้ เหมาะสำหรับการทำเฟอร์นิเจอร์หรือเก้าอี้รูปต่างๆ
2.	ไผ่ป่า	<i>Bambusa bambos</i> (L.) Voss	ลำต้นใช้ทำนั้งร้านสำหรับก่อสร้าง ทำเครื่องจักสานต่างๆ หน่อรับประทานได้ นิยมแปรรูปเป็นหน่อไม้ดอง
3.	ไผ่ข้าวหลาม	<i>Cephalostachyum pergracile</i>	ลำต้นใช้ทำกระบอกร้าข้าวหลาม เครื่องจักสานต่างๆ หน่อรับประทานได้ แต่ไม่เป็นที่นิยม
4.	ไผ่ผาก	<i>Gigantochloa densa</i>	ลำต้นใช้ทำขังและเครื่องใช้ในครัวเรือน วัสดุดิบในอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ หน่อรับประทานได้ แต่มีรสขมจะต้องต้มน้ำทิ้งหลายครั้ง
5.	ไผ่รวก	<i>Thyrsostachys siamensis</i>	ลำต้นทำรั้วบ้าน ใช้ทำวัสดุก่อสร้าง ไม้ค้ำยัน วัสดุดิบในอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ เพราะเชื้อไม้รวกมีความยาว ประมาณ 3 มิลลิเมตร ทำเครื่องเรือน เพราะดัดงอด้วยความร้อนได้
6.	ไผ่ตง	<i>Dendrocalamus aspe</i>	ลำต้นเป็นวัสดุดิบในอุตสาหกรรมเยื่อกระดาษ ตะเกียบ ไม้จิ้มฟัน ทำไม้ค้ำยัน หน่อสดนิยมรับประทาน เนื่องจากมีรสหวานอร่อย

ตารางที่ 12 (ต่อ)

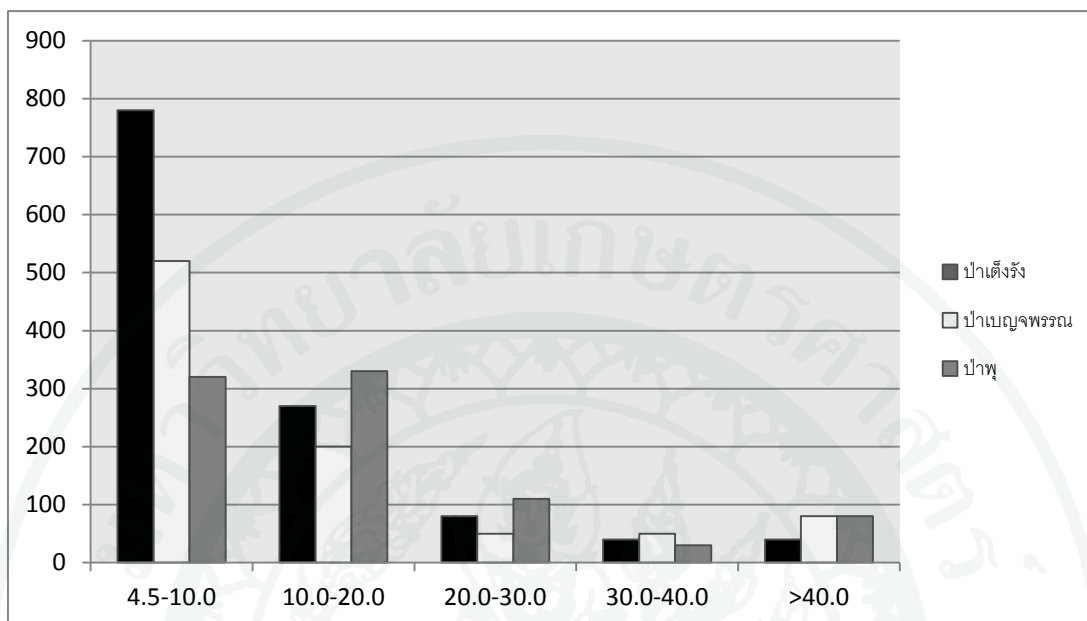
ลำดับที่	ชื่อสามัญ	ชื่อวิทยาศาสตร์	การใช้ประโยชน์ของชุมชน
7.	ไผ่บงหนาม	<i>Bambusa burmanica</i> Gamble	ลำต้นใช้ทำเสื่อลำแพน เครื่องจักสาน เครื่องเรือน ก้านร่ม หน่อรับประทานได้
8.	ไผ่หนวลหรือ ไผ่ซาง	<i>Dendrocalamus strictus</i>	ลำต้นใช้ในการก่อสร้าง นิยมนำมาจักตอก สานแข่ง ตะกร้า เครื่องเรือน เป็นวัตถุดิบในอุตสาหกรรมขนาดย่อมและขนาดใหญ่ เช่น ไม้เลียบอาหาร ตะเกียบ ก้านรูป ไม้จิ้มฟัน เขื่อกระดาษ และไม้ไผ่อัด
9.	ไผ่ล้ามะลอก	<i>Bambusa longispiculata</i>	ลำต้นใช้ในการก่อสร้าง นั่งร้าน เสาโป๊ะ เฟอร์นิเจอร์และเครื่องจักสานที่ไม่ต้องการความประณีต หน่อรับประทานได้
10.	ไผ่มันหมู	<i>Dendrocalamus copelandii</i>	ลำต้นใช้ทำเครื่องจักสาน
11.	ไผ่หางช้าง หรือไผ่ไส้ตัน	<i>M. compactiflorus</i> (Kurz) Benth.	ลำต้นใช้ทำเครื่องจักสาน
12.	ไผ่ปล้องยาว หรือไผ่ซางคำ	<i>Bambusa latiflora</i> Kurz	ลำต้นมีปล้องยาว ข้อใหญ่ ไม่นิยมนำมาใช้ประโยชน์ เนื่องจากเปราะหักง่าย หน่อรับประทานได้

2. รูปแบบการกระจายพรรณไม้ของป่าชุมชนบ้านพุเตย

การศึกษารูปแบบการกระจายพรรณไม้ของป่าชุมชน ทำได้โดยการศึกษาการกระจายของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก พบว่า สังกมพืชทุกชนิดในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตยแห่งนี้ มีการกระจายของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก (DBH – Class) เป็นไปในรูปแบบ L – Shape ซึ่งถือว่าเป็นภาวะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ (Stainable) (ภาพที่ 28) เนื่องจากมีพันธุ์ไม้ขนาดเล็กเป็นจำนวนมากและมีจำนวนลดหลั่นลงมาเมื่อขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอกเพิ่มขึ้น ทำให้มีพรรณไม้ขนาดเล็กจำนวนมากพอที่จะเจริญเติบโตมาทดแทนพรรณไม้ขนาดใหญ่ทำให้โครงสร้างป่าเหล่านี้สามารถคงสภาพอยู่ได้

จากภาพจะเห็นว่า ในชั้นความโตของเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอกที่ระดับ 4.5 – 10 เซนติเมตร ป่าเต็งรังมีจำนวนสูงสุด และรองลงมาได้แก่ ป่าเบญจพรรณ และป่าพุ ตามลำดับ แสดงให้เห็นว่าป่าเต็งรังยังอยู่ในกระบวนการทดแทน ซึ่งจะนำไปสู่สังกมถาวรในอนาคต ส่วนป่าพุพบว่า ที่ระดับชั้นความโต 4.5 – 10 เซนติเมตร มีขนาดใกล้เคียงกับชั้นความโต 10 – 20 เซนติเมตร แสดงว่าในป่าแห่งนี้มีพรรณไม้ขนาดใกล้เคียงกันเป็นจำนวนมาก และการก่อเกิดไม้ขนาดเล็กขึ้นมาแทนที่ไม้ขนาดใหญ่ค่อนข้างต่ำ นอกจากนั้น ยังพบอีกว่าป่าเบญจพรรณ และป่าพุ มีพรรณไม้ขนาดใหญ่ (DBH > 40 เซนติเมตร) ในปริมาณเท่ากันคือ 60 ต้นต่อเฮกแตร์ ในขณะที่ป่าเต็งรังมีปริมาณต่ำสุดเพียง 40 ต้นต่อเฮกแตร์เท่านั้น

จำนวนต้น (ต้น/เฮกเตอร์)

ภาพที่ 28 รูปแบบการกระจายพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก (DBH) ของป่าเต็งรัง ป่าเบญจพรรณ และป่าพุ บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย

3. ความหลากหลายของทรัพยากรสัตว์ป่าในป่าชุมชนบ้านพุเตย

การศึกษาความหลากหลายชนิดของทรัพยากรสัตว์ป่าในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย โดยแบ่งประเภทของสัตว์ป่าที่ศึกษาออกเป็น 5 ประเภท คือ สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม นก สัตว์เลื้อยคลาน และ สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก ผลการศึกษาดังนี้

3.1 สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม แนวโน้มการพบสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมในพื้นที่ป่าชุมชน บ้านพุเตย จะพบเห็นตัวได้ค่อนข้างยาก เนื่องจากสภาพพื้นที่ป่าขนาดเล็กและโดยรอบของพื้นที่ได้ถูกเปลี่ยนแปลงเป็นชุมชนและพื้นที่การเกษตร สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนมที่พบได้ค่อนข้างง่ายเป็นสัตว์ในกลุ่มสัตว์แทะและค้างคาว ซึ่งในการศึกษารั้งนี้พบร่องรอยของสัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 2 ชนิดได้แก่ กระต่ายป่า (*Lepus pequensis*) และอิ่นเล็ก (*Cannomys badius*) และจากการสอบถามจากชาวบ้านในพื้นที่ พบว่ายังคงพบเห็นค้างคาว และสัตว์กินเนื้อขนาดเล็ก เช่น อีเห็น แต่พบในปริมาณน้อยและไม่บ่อยครั้งนัก

3.2 นก เป็นสัตว์ที่พบเห็นตัวได้ง่ายและพบได้ทั่วไปในพื้นที่ทั้งในสภาพป่าพรุริมห้วยป่าเบญจพรรณ ป่าเต็งรัง พื้นที่การเกษตร ชุมชน ในการศึกษาครั้งนี้พบ 54 ชนิด 46 สกุล 32 วงศ์ เช่น นกบั้งรอกใหญ่ (*Phaenicophaeus tristis*) นกโพระดกธรรมดา (*Megalaima lineata*) โดยนกปรอดเหลืองหัวจุก (*Pyconotus melanicterus*) เป็นนกที่มีความเด่นสามารถพบได้ในทุกพื้นที่

3.3 สัตว์เลื้อยคลาน ในการศึกษาครั้งนี้พบ 7 ชนิด 7 สกุล 4 วงศ์ โดยสัตว์เลื้อยคลานที่พบในพื้นที่จำแนกออกเป็น 2 กลุ่มหลักคือ

3.3.1 กลุ่มงู พบ 3 ชนิด ได้แก่ งูลายสาบคอแดง (*Rhabdophis subminiatus*) งูปีแก้วลายแฉก (*Oligodon fasciolatus*) และงูปล้องหวนหัวดำ (*Calliophis maculiceps*)

3.3.2 กลุ่มตุ๊กแก กิ้งก่า และจิ้งเหลน พบ 4 ชนิด ได้แก่ จิ้งเหลนดินลายจุด (*Phyllodactylus siamensis*) จิ้งจกหางแบน (*Cosymbotus platyurus*) กิ้งก่าหัวแดง (*Calotes versicolor*) และจิ้งเหลนเรียวท้องเหลือง (*Lygosoma bowringii*)

3.4 สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก พบ 4 ชนิด 4 สกุล 4 วงศ์ ได้แก่ คางคกบ้าน (*Bufo melanostictus*) อึ่งน้ำเต้า (*Microhyla ornata*) กบหนอง (*Fejervarya limnocharis*) และเขียดตะปาด (*Polypedates mutus*)

ตารางที่ 13 สรุปความหลากหลายชนิดของสัตว์ป่าในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย

ชนิดของสัตว์ป่า	Order	Family	Genus	Species
สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม	2	2	2	2
นก	12	32	46	54
สัตว์เลื้อยคลาน	1	4	7	7
สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก	1	4	4	4
รวม	15	42	56	67

3.5 สภาพถิ่นอาศัยของสัตว์ป่า

สภาพถิ่นที่อาศัยของสัตว์ป่าในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย สามารถจำแนกออกได้เป็น 5 ลักษณะ ซึ่งพื้นที่แต่ละลักษณะมีความแตกต่างกัน และมีความเหมาะสมต่อการดำรงชีพของสัตว์ต่างกันไป คือ

3.5.1 สังคมป่าเบญจพรรณ พื้นที่ส่วนใหญ่พบกระจายครอบคลุมบริเวณไหล่เขา ที่ระดับความสูงประมาณ 310 เมตรจากระดับน้ำทะเลปานกลาง ลักษณะของสังคมประกอบด้วยไม้หลายชนิดขึ้นปนกับชนิดพันธุ์พืชของสังคมป่าเบญจพรรณ เช่น ประดู่ (*Pterocarpus macrocarpus* Kurz) จิงชัน (*Dalbergia oliveri* Gamble) และแดง (*Xylia xylocarpus* (Roxb) Taub.) เป็นต้น สังคมป่าเบญจพรรณนี้เป็นที่อาศัยและหากินของสัตว์ป่าหลายชนิด โดยสัตว์ที่พบใช้พื้นที่บริเวณนี้ เช่น อ้นเล็ก (*Cannomys badius*) นกปรอดทอง (*Pycnonotus articeps*) นกโพระดกธรรมดา (*Megalaima lineate*) นกแซงแซวหางบ่วงใหญ่ (*Dicrurus paradiseus*) นกปรอดเหลืองหัวจุก (*Pyconotus melanicterus*) งูลายสาบคอแดง (*Rhabdophis subminiatus*)

ตารางที่ 14 รายชื่อสัตว์ที่สำรวจพบในป่าเบญจพรรณ

Name	Scientific name	Order / Family
1. งูเขียวหัวจิ้งจกป่า	<i>Ahaetulla ef. Prasina</i>	F.Colubridae
2. จิ้งเหลนหลากลาย	<i>Mabuya macularia</i>	F.Scincidae
3. อึ่งอ่างบ้าน	<i>Kaloula pulchra</i>	F.Microhylidae
4. อึ่งข้างดำ	<i>Microhyla heymonsi</i>	F.Microhylidae
5. หอยทากสยาม*	<i>Cryptozona siamensis</i>	ไม่ทราบชื่อ
6. แมลงทับ	<i>Sterocera acquisignata</i>	F.Buprestidae
7. แมลงสาบป่า*	ไม่ทราบชื่อ	F.Blattellidae
8. แมลงวัน	ไม่ทราบชื่อ	O.Diptera
9. แมลงหางคืด*	ไม่ทราบชื่อ	O.Collembola

ตารางที่ 14 (ต่อ)

Name	Scientific name	Order / Family
10. ตั๊กแตนหัวแหลม	ไม่ทราบชื่อ	F.Acrididae
11. ตั๊กแตนกิ่งไม้	ไม่ทราบชื่อ	F.Phasmatidae
12. จิ้งหรีด*	ไม่ทราบชื่อ	F.Gryllidae
13. ปลวก*	<i>Termes sp.</i>	O.Isoptera
14. ผีเสื้อ*	ไม่ทราบชื่อ	O.Lepidoptera
15. แตน	ไม่ทราบชื่อ	F.Vespidae
16. มด*	ไม่ทราบชื่อ	F.Formicidae
17. ชันโรง	<i>Trigona laeviceps</i>	F.Apidae
18. ค้างคด	<i>Pherosophus siamensis</i>	F.Carabidae
19. แมงมุมหมาป่า*	ไม่ทราบชื่อ	F.Lycosidae
20. แมงมุมใยโพรง*	ไม่ทราบชื่อ	F.Agelenidae
21. แมงมุมกระโดด	ไม่ทราบชื่อ	F.Salticidae
22. แมงป่อง	ไม่ทราบชื่อ	O.Scorpiones
23. กิ้งกือเข็ม*	ไม่ทราบชื่อ	F.Polydesmidae
24. หนอนผีเสื้อ	ไม่ทราบชื่อ	F.Limacodidae
25. หนอนบุ้งขน	ไม่ทราบชื่อ	F.Lasiocampidae
26. กระสุนพระอินทร์	ไม่ทราบชื่อ	O.Sphaerotheriidae

หมายเหตุ * พบมาก

3.5.2 สังคมป่าเต็งรัง พบเป็นป่าไม้บริเวณแคบๆ ตามขอบเขา พันธุ์ไม้ส่วนใหญ่มีลักษณะลำต้นคดงอ และขึ้นรวมกันอย่างหนาแน่น เช่น เต็ง (*Shorea obtuse* Wall. Ex Blume) รัง (*Shorea siamensis* Miq.) พลวง (*Dipterocarpus tuberculatus* Roxb.) เหียง (*D. obtusifolius* Teijsm. Ex Miq.) และยางกราด (*D. intricatus* Dyer) ซึ่งเป็นพื้นที่อาศัยและหากินของสัตว์ป่าหลายชนิด เช่น นกหัวขวานสีน้ำตาลหลังทอง (*Chrysocolaptes lucidus*) นกจาบคาหัวสีส้ม (*Merops leschenaultia*) นกบั้งรอกใหญ่ (*Phaenicophaeus tristis*) นกแซงแซวหางอนขน (*Dicrurus hottentottus*) นกแซงแซวสีเทา (*Dicrurus leucophaeus*) นกนางแอ่นบ้าน (*Hirundo rustica*)

ตารางที่ 15 รายชื่อสัตว์ที่สำรวจพบในป่าเต็งรัง

Name	Scientific name	Order / Family
1. จิ้งเหลนหลากลาย	<i>Mabuya macalaria</i>	F.Scincidae
2. คางคก	<i>Bufo sp.</i>	F.Bufo
3. แมลงสาบป่า*	ไม่ทราบชื่อ	F.Blattellidae
4. แมลงหางคืด	ไม่ทราบชื่อ	O.Collembola
5. ตั๊กแตนหัวแหลม	ไม่ทราบชื่อ	F.Acrididae
6. ตั๊กแตนกิ่งไม้	ไม่ทราบชื่อ	F.Phasmatidae
7. ตั๊กแตนหนวดยาว	ไม่ทราบชื่อ	F.Tettigoniidae
8. จิ้งหรีด*	ไม่ทราบชื่อ	F.Gryllidae
9. มวนนักกล้ำ	ไม่ทราบชื่อ	F.Coreidae
10. มวนท้องแบน	ไม่ทราบชื่อ	F.Aradidae
11. มด*	ไม่ทราบชื่อ	F.Formicidae
12. ผีเสื้อ	ไม่ทราบชื่อ	O.Lepidoptera
13. ปลวก	<i>Termes sp.</i>	O.Isoptera
14. แมงมุมใยโพรง*	ไม่ทราบชื่อ	F.Agelenidae
15. แมงมุมหมาป่า*	ไม่ทราบชื่อ	F.Lycosidae
16. หอยทากสยาม*	<i>Cryptozona siamensis</i>	ไม่ทราบชื่อ
17. กิ้งกือเข็ม*	ไม่ทราบชื่อ	F.Polydesmidae

หมายเหตุ * พบมาก

3.5.3 สังคมป่าพุ เป็นพื้นที่ขนาดเล็กที่พบบริเวณพื้นที่ราบริมฝั่งลำห้วย และมีลำน้ำสายเล็กๆ ไหลผ่านเป็นจำนวนมาก โดยเฉพาะในฤดูฝน ทำให้น้ำเอ่อท่วมขังพื้นป่า สัตว์ที่พบในบริเวณนี้ เช่น นกจับแมลงจุกดำ (*Hypothymis azurea*) นกกางเขนดง (*Copsychus malabaricus*) นกจับแมลงหัวเทา (*Culicicapa ceylonensis*) นกปลีกล้วยเล็ก (*Arachnothera longirostra*) เป็นต้น

ตารางที่ 16 รายชื่อสัตว์ที่สำรวจพบในป่าพ

Name	Scientific name	Order / Family
1. จิ้งเหลนภูเขาเกล็ดเรียบ	<i>Sphenomrphus maculatus</i>	F.Scincidae
2. อึ่งลาย	<i>Calluella guttulata</i>	F.Microhylidae
3. อึ่งข้างดำ	<i>Microhyla heymonsi</i>	F.Microhylidae
4. อึ่งน้ำเต้า	<i>Microhyla ornata</i>	F.Microhylidae
5. กบดอร์เรีย	<i>Limnonectes doriae</i>	F.Ranidae
6. กบตะนาวศรี	<i>Irgerana tenasserimensis</i>	F.Ranidae
7. เขียดทราย	<i>Occidozyga martensii</i>	F.Ranidae
8. มด*	ไม่ทราบชื่อ	F.Formicidae
9. กระรอก	ไม่ทราบชื่อ	F.Sciuridae
10. แมงมุมน้ำ	ไม่ทราบชื่อ	F.Pisauridae
11. แมลงปอ	ไม่ทราบชื่อ	O.Odonata
12. ตัวอ่อนแมลงปอบ้าน*	<i>Rhyothemis sp.</i>	F.Libellulidae
13. ตัวอ่อนแมลงปอเข็ม*	ไม่ทราบชื่อ	F.Lestidae
14. มวนเข็ม	ไม่ทราบชื่อ	F.Hydrometridae
15. จิ้งจิกน้ำ*	<i>Gerris sp.</i>	F.Gerridae
16. ตัวอ่อนแมลงชีปะขาว*	ไม่ทราบชื่อ	O.Ephemeroptera
17. ตัวอ่อนแมลงหนอนปลอกน้ำ*	ไม่ทราบชื่อ	O.Trichoptera
18. ปลาซิวใบไม้	<i>Devario regina</i>	F.Cyprinidae
19. ปลาตะเพียนน้ำตก	<i>Puntius bnrotatus</i>	F.Cyprinidae
20. ปลาหางนกยูง	<i>Poecilia reticulata</i>	F.Poeciliidae
21. ปลาค็อบ	<i>Schistula sp.</i>	F.Balitoridae
22. ปลาก้าง	<i>Channa limbata</i>	F.Channidae
23. ปลู้น้ำตก	<i>Stelomon kanchanaburiense</i>	F.Potamidae
24. กุ้งแคระ	ไม่ทราบชื่อ	F.Atyidae
25. กุ้งน้ำจืด	<i>Macrobrachium sp.</i>	F.Palaemonidae
26. หอยขวาน*	<i>Corbicula sp.</i>	F.Corbiculidae

ตารางที่ 16 (ต่อ)

Name	Scientific name	Order / Family
27. หอยคัน	<i>Paludomus siamensis</i>	F.Pleuroceridae
28. หอยทากสยาม*	<i>Cryptozona siamensis</i>	ไม่ทราบชื่อ

หมายเหตุ * พบมาก

นอกจากนี้ยังสำรวจพบสัตว์ในอีก 2 พื้นที่ คือ พื้นที่เกษตรกรรม พบบริเวณพื้นที่ราบจนถึงเชิงเขา สัตว์ที่พบในพื้นที่เกษตรกรรมเป็นสัตว์ที่ค่อนข้างปรับตัวได้ดี เช่น นกปรอดสวน (*Pycnonotus blanfordi*) นกกระต๊อหัวเข็ม (*Lonchura punctulata*) นกยางกรอกพันธุ์จีน (*Ardeola bacchus*)

3.5.4 แหล่งชุมชน สัตว์ที่พบในบริเวณนี้เป็นสัตว์ที่มีความสามารถในการปรับตัวได้ดี เช่น คางคกบ้าน (*Bufo melanostictus*) นกเอี้ยงสาริกา (*Acridotheres tristis*) นกกระจอกบ้าน (*Passer montanus*)

ลักษณะการกระจายและความหลากหลายของสัตว์ป่าที่พบในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย จะแปรผันตามสภาพแหล่งที่อยู่อาศัย ตลอดจนการใช้ประโยชน์พื้นที่ กล่าวคือ ในบริเวณใกล้ชุมชนจะมีชนิดพันธุ์ที่สามารถพบเห็นได้ทั่วไปและสามารถปรับตัวต่อการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อมได้ดี ในขณะที่ชนิดพันธุ์ที่มีความต้องการที่อยู่อาศัยที่เป็นลักษณะเฉพาะมากขึ้นจะพบในบริเวณป่าที่อยู่ห่างชุมชนมากขึ้นเช่นกัน

ในพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย อาจพบสัตว์ป่าที่มีความสำคัญต่อการอนุรักษ์ความหลากหลายทางชีวภาพ เพราะเป็นชนิดพันธุ์เฉพาะถิ่น (Endemic Species) และพบเห็นได้ยากในพื้นที่อื่น คือ ค้างคาวภี และปูราชนิ เนื่องจากพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตยตั้งอยู่ใกล้กับพื้นที่ป่าอนุรักษ์ขนาดใหญ่ที่เป็นแหล่งการกระจายและที่อยู่อาศัยของสัตว์ดังกล่าว

พื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย ถือเป็นหย่อมป่าที่ตั้งอยู่ระหว่างอุทยานแห่งชาติไทรโยค อุทยานแห่งชาติเขื่อนศรีนครินทร์ และอุทยานแห่งชาติเอราวัณ ซึ่งเดิมเป็นพื้นที่ติดต่อกัน แล้วถูก

แยกออกจากกันในปัจจุบัน ซึ่งสัตว์บางชนิดอาจใช้พื้นที่นี้เป็นแหล่งพื้นที่หลบภัยหรือแวะพักในการย้ายถิ่นจากพื้นที่หนึ่งไปอีกพื้นที่หนึ่งได้

ปูราชีนิ หรือปูสามสี

นกพลอดเหลื่องหัวจุก

จิ้งโคร่ง หรือหมาน้ำ

จิ้งเหลนเกล็ดเรียบภูเขา

ภาพที่ 29-32 ตัวอย่างสัตว์ป่าที่สำรวจพบในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย

ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน

ชุมชนบ้านพุเตยนั้นมีความผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้และความหลากหลายทางชีวภาพมาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐาน ผ่านวิถีการดำรงชีพที่เชื่อมโยงทรัพยากรกับชุมชนทั้งในมิติต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ยังดำรงมาถึงปัจจุบัน โดยสามารถที่จะจำแนกลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชนบ้านพุเตย ออกเป็น 2 ลักษณะ มีรายละเอียดดังนี้

1. ลักษณะการใช้ประโยชน์ทางตรงจากป่าชุมชน

1.1 การใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร

จากการสำรวจสังคมพืชบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตยพบพันธุ์ไม้ที่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร 70 ชนิด (ตารางที่ 17)

ปัจจุบันความนิยมในการใช้สมุนไพรของชาวชุมชนบ้านพุเตยได้ลดน้อยลงไปมาก เนื่องจากการใช้ยาสมุนไพรในการรักษาโรคต่างๆ นั้นไม่สะดวกและมีความยุ่งยาก การใช้ยาสมุนไพรชนิดหนึ่งๆ จะต้องผ่านกรรมวิธีที่เรียกว่า “เข้ายา” ซึ่งต้องใช้พืชสมุนไพรประกอบกันหลายชนิด และต้องอาศัยผู้มีความรู้ ความชำนาญในการเก็บหาพืชสมุนไพรและการปรุงยา (ศักดิ์สิทธิ์ กิจขันธ์, 2545) ประกอบกับการที่มีสถานอนามัยตั้งอยู่ในชุมชนและมีโรงพยาบาลอยู่ไม่ไกลจนเกินไป ชาวบ้านที่เจ็บป่วยจึงมักเดินทางไปรับการรักษาที่โรงพยาบาลประจำอำเภอ อย่างไรก็ตามความรู้ในการใช้ประโยชน์พืชสมุนไพรของชาวบ้านยังอยู่ในเกณฑ์ดี ถึงแม้จะมีการใช้ลดน้อยลงก็ตาม

ตารางที่ 17 พืชสมุนไพรบางชนิดและสรรพคุณ ที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตย

ชื่อ	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	สรรพคุณ
1.เต็ง	ต้น	เปลือกฝนกับน้ำปูนใสใช้กินเป็นยาฟาดสมาน
2.เต็งหนาม	ต้น	เปลือกให้ยางสีแดง ผสมน้ำมันงาใช้ทาถูขนาดแก้ปวดข้อ
	ผล	กินได้มีรสหวาน
3.เปล้าใหญ่	ต้น	น้ำต้มเปลือกกินเป็นยาลดไข้แก้ตับอักเสบปวดข้อ
	เมล็ด	กินเป็นยาล้างสัดค่าน้ำมันใช้เป็นยาล้างอย่างแรง
4.พญารากดำ	ราก	ต้มน้ำกินแก้เหน็บชา โรคทางเดินปัสสาวะ น้ำเหลืองเสีย
5.มะเกลือ	ราก	ฝนกับน้ำข้าวขาวกินแก้อาเจียน หน้ามืดเป็นลม
	เปลือก	ใช้เป็นสารกันบูดได้
	ผล	ผลดิบเป็นยาฟาดสมาน ขับพยาธิตัวดีและปากขอ

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ชื่อ	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	สรรพคุณ
6.มะขามป้อม	ราก	น้ำต้มรากกินเป็นยาลดไข้ เป็นยาเย็นฟอกเลือด
	ต้น	เปลือกเป็นยาฝาดสมาน
	ใบ	น้ำต้มใบใช้อาบลดไข้
	ผล	มีฤทธิ์กัดทำลาย เป็นยาเย็น ยาฝาดสมาน ลดไข้ บำรุงหัวใจ
7.เหมือดโลด	เปลือกต้น	ปรุงเป็นยาขับลมในลำไส้ และขับระดู
	ต้น	เปลือกมียางสีแดง ใช้เป็นสีข้อม ปรุงเป็นยาขับลม
8.แดง	ราก	ปรุงรับประทานเป็นยาบำรุงกำลัง แก้ปัสสาวะพิการ
	ใบ	รับประทานแก้เป็นลม หน้ามืด ตาฟาง
	ยอดอ่อน	ใช้เคี้ยวทำให้ฟันทน แก้ไข้
9.ตะแบก		
เลือด	เปลือกต้น	ปรุงเป็นยาแก้มดลูกเลือด และลงแดง
10.มะตูม	ราก	รับประทานแก้พิษภายใน บำรุงกระดูก ขับพิษในกระดูก
11.รกฟ้า	ราก	ขับเสมหะ
	เปลือก	น้ำต้มรับประทานแก้ท้องร่วงอาเจียน เป็นยาขับปัสสาวะ
12.สมอพิเภก	ราก	แก้พิษโลหิต ซึ่งมีอาการทำให้ร้อน
13.มะกอก	ใบอ่อน, ยอดดอก	รับประทานเป็นผัก
	ผลเปลือกใบ	เป็นยาบำรุงธาตุ แก้กระหายน้ำ
	เปลือก	ขับพิษร้อน แก้ร้อนใน
	ผล	ใช้แก้โรคเลือดออกตามไรฟัน
14.มะกล่ำต้น	เนื้อไม้	เนื้อไม้แช่น้ำอุ่นทำให้อาเจียน
	ใบ	ต้มรับประทานแก้ปวดข้อ
15.ยมหอม	เปลือกต้น	เป็นยาฝาดสมาน ยาบำรุง แก้มลาเรีย แก้ท้องผูก
	ดอก	ใช้เป็นสีข้อมฝ้าย ผ้าไหมให้สีเหลือง หรือแดง
16.กรวยป่า	ราก	แก้ท้องร่วง แก้ตับพิการ บำรุงธาตุ บำรุงกำลัง

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ชื่อ	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	สรรพคุณ
17.มะเดื่อ		
อุทุมพร	ราก	แก้พิษไข้หวัด
18.เม่าไข่ปลา	ใบและผล	คั้นน้ำอาบ แก้อาการโลหิตจางซีด ไหลเวียนไม่ดี
19.มะเดื่อปล้อง	เปลือกต้น	เปลือกต้น ผล เมล็ด มีฤทธิ์ทำให้อาเจียน
	ผล	เป็นยาระบาย ยาแก้มาลาเรีย
20.เลียงผ้าย	ใบ	ใช้เป็นยาทาภายนอก
21.เสลา	ใบ	บดกับน้ำผึ้งเป็นก้อนเล็กๆ ใช้ทาผดผื่น
22.มะหาด	เมล็ด	มียางใช้เป็นยาถ่าย
23.ชันทอง		ทำให้ฟันทน เป็นยาถ่าย แก้ประดง กลากเกลื่อน
พยาบาท	เปลือกต้น	คุศุทธะราด
24.กะดังใบ	ราก	ต้มน้ำกินแก้ปวดท้อง ท้องเสีย ขับเหงื่อ แก้กระหายน้ำ
	ใบ	ย่างไฟให้เกรียมพอกศีรษะ แก้วิงเวียน มึนงง
	ผล	กินได้
25.หมีเหม็น	ราก	เป็นยาฝาดสมาน ขาบำรุง
	ต้น	ยางเป็นยาฝาดสมาน แก้บิด กระตุ้นความรู้สึกทางเพศ
	ใบ	ใช้เป็นยาฝาด สมานแผล
	ผล	กินได้และให้น้ำมันทาถูขนาดแก้ปวด
	เมล็ด	ตำเป็นยาพอกฝี
26.ชะมวง	ราก	ปรุงเป็นยาถอนพิษไข้ แก้บิด
	ต้น	ให้ยางที่ใช้ทางยาได้ ให้สีเหลืองใช้ย้อมผ้าได้
	ใบ	พอกเสมหะและโลหิต แก้ไอ ใบอ่อนกินได้
	ผล	หั่นเป็นแว่นตากแห้ง ใช้กินเป็นยาแก้บิด

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ชื่อ	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	สรรพคุณ
27.ตะขบป่า	ราก	กินแก้ไตอักเสบ
	ต้น	แก้หวัดคอโรค
	เปลือกต้น	ชงกินแก้เสียงแห้ง อมกล้วคอแก้เจ็บคอ
	ใบ	นำยางจากต้นและใบสดกินเป็นยาลดไข้สำหรับเด็ก
	ผล	มีปริมาณวิตามินสูง
	เมล็ด	ตำพอกแก้ปวดข้อ
28.ติ้วขน	รากและใบ	ต้มกินเป็นยาแก้ปวดท้อง
	ต้น	ยางจากเปลือกต้นทาแก้คัน
	เปลือก	ตำผสมกับน้ำมันมะพร้าว ทาแก้โรคผิวหนังบางชนิด
29.ข่อย	ลำต้น	ต้มใส่เกลือแก้แมลงกัดต่อย
	เปลือกต้น	แก้ท้องร่วง แก้ปวดฟัน
	ยาง	แก้ปวดศีรษะ
	ราก	ใช้รักษาแผล แก้โรคคอติด ปวดเส้นประสาท
	เมล็ด	กินเป็นยาบำรุงยาเจริญอาหาร
30.ตาเสือ	เปลือกต้น	เป็นยาฝาดสมาน ใช้แก้โรคเกี่ยวกับม้ามตับ
31.เถาย่านาง	ลำต้น	ใช้รากในการปรุงอาหาร ใช้เป็นยาแก้ท้องเสีย
	ราก	ต้มน้ำดื่มแก้ไข้ เป็นยาดับพิษไข้ได้ดี
32.ปฐู	แก่น	แตงน้ำเหลือง บำรุงกำลัง
33.คูณ	เหง้า	กัดฝ้า ห้ามเลือด สมานแผล
34.เห็ดหูหนู	ทุกส่วน	แก้โรคกระเพาะ ริดสีดวง แก้ไอ
35.เปี๊ยะ	ราก ดอก	บำรุงกำลัง แก้ลม แก้ไอ
36.เพกา	เปลือก ใบ ฝัก	แก้ปวดท้อง เป็นยาระบาย
37.สมอไทย	เปลือก ใบ ผล	แก้บิด ยาระบาย ร้อนใน

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ชื่อ	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	สรรพคุณ
38.สาบเสือ	ใบ	ไล่แมลงศัตรูห้ามเลือด ทำยาฆ่าแมลง
39.โดไม่รู้ล้ม	ใบ ราก	รักษาบาดแผล
40.เปล้าน้อย	เปลือก ใบ แก่น ดอก	รักษาโรคกระเพาะ
41.ไผ่รวก	ใบ ราก ตา หน่อ	ขับระดูขาว แก้ร้อนใน
42.ไผ่ป่า	ราก	แก้ไข้กาฬ ขับปัสสาวะ บำรุงโลหิต
43.ตัวเกลี้ยง	ลำต้น ราก	แก้กระษัยเส้น ขาระบาย
44.ไข่เน่า	เปลือก ผล ราก	แก้ท้องเสีย
45.สั๊กซี่ไก่	ราก	ดื่มกินแก้ปวดท้อง
46.ชงโค	ใบ ดอก ราก	แก้ไอ ระบายพิษไข้
47.ฝาง	กิ่ง แก่น	ดื่มดื่มบำรุงโลหิต แก้ร้อนในและท้องร่วง
48.ชุมเห็ดเทศ	ต้น ใบ ฝัก ดอก	ขยาย ขาระบาย แก้โรคผิวหนัง
49.จีเหล็ก	ทุกส่วน	แก้ริดสีดวง นิ้ว
50.ส้มป่อย	ใบ ดอก ฝัก ราก	ขับเสมหะ แก้โรคบิด ขาระบาย บำรุงผิว ทำยาสระผม
51.ประดู่ป่า	ใบ แก่น เปลือก	แก้ผดผื่นคัน แก้ไข้
52.ทองหลวงป่า	ใบแก่สด	ตำพอกรักษากระดูกหัก แก้ปวดกระดูก สัตว์กินแก้ อหิวาต์
53.กวางเครือ	หัว เถา	สมุนไพรเครื่องสำอาง บำรุงเลือดบำรุงประสาท บำรุง สมอง
54.เถาย่านาง	ใบ ราก	แก้ไข้ แก้เมาเหล้า รักษาโรคฝีดาษ น้ำคั้นใบย่านาง เคลือบแผลในกระเพาะอาหารและลำไส้
55.ข่อยหนาม	ราก	แก้โรคอหิวาต์ (ห่า) ไก่
56.หว่า	ใบ เปลือก ผล	ดื่มล้างแผล แก้บิด
57.ผักหวานป่า	ราก	ระงับพิษ แก่น้ำดีพิการ
58.โสมไทย	หัว	บำรุงกำลัง บำรุงร่างกาย

ตารางที่ 17 (ต่อ)

ชื่อ	ส่วนที่ใช้ประโยชน์	สรรพคุณ
59.เหมือดคน	ราก เนื้อไม้	ถอนพิษ แก้ไอ แก้ผดผื่นแดง
60.โปรงฟ้า	ใบ ราก	แก้ท้องอืด ขับลม
61.เขยตาย	ราก ดอก ผล	แก้หิด รักษาฝี ขับน้ำนม
62.ตะคร้อ	เปลือก น้ำมัน เมล็ด	แก้ฝีหนอง แก้ท้องร่วง
63.มะคำดีควาย	ใบ ดอก ผล เปลือก	ทำสารชีวภาพผสมแชมพู
64.มะอึก	ใบ ดอก ผล ราก	แก้ฝี แก้ไอ ลดไข้
65.หนอนตาย อยาก	ราก	แก้โรคผิวหนังคันคัน
66.ไพล	เหง้า ใบ	แก้บิด แก้ปวดท้อง
67.เปราะป่า	เหง้า	แก้หวัด ห้ามเลือดกำเดา ขับลมในลำไส้
68.เปราะหอม	เหง้า ดอก	แก้หวัดคัดจมูก ห้ามเลือดกำเดา
69.กะทือ	เหง้า ใบ ดอก	แก้หวัดคัดจมูก
70.กระชายดำ	หัว	ดองเหล้าดื่มบำรุงกำลัง

ที่มา: จากคำบอกเล่าของปราชญ์ชาวบ้าน และ สมพร ภูติยานันท์ (2542)

1.2 แหล่งพันธุกรรมของไม้ผล

ปัจจุบันเทคโนโลยีในการที่จะนำพันธุกรรม (Genetic) ของพันธุ์พืชไปใช้ประโยชน์ มีการพัฒนาเพิ่มมากขึ้น ทั้งในรูปการติดต่อยีนเพื่อสร้างคุณสมบัติที่จำเป็นต่อการทนทานต่อโรค และแมลงต่างๆ ดังนั้นการนำพันธุกรรมจากป่าไม้มาปรับปรุงพันธุ์ไม้ผลให้มีความแข็งแรง และทนทานต่อโรค เพื่อใช้ประโยชน์ทางการเกษตร นับว่าเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าไม้ได้โดยตรง จากการสำรวจพรรณไม้บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย พบพันธุ์ไม้ที่เป็นแหล่งพันธุกรรมไม้ผล 21 ชนิด (ตารางที่ 18)

ตารางที่ 18 รายชื่อพรรณไม้ที่เป็นแหล่งพันธุกรรมไม้ผลที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตย

ลำดับที่	ชื่อสามัญ	ชื่อพฤกษศาสตร์	แหล่งพันธุกรรม
1	ขนุนป่า	<i>Artocarpus lanceifolius</i> Roxb.	ขนุน
2	ข่าป่า	<i>Alpinia conchigera</i> Griff.	ข่า
3	คอแลน	<i>Nephelium hypoleucum</i> Kurz	เงาะบ้าน
4	จืดดอกขาว	<i>Bombax anceps</i> Pierre	นุ่น
5	ชมพู่ป่า	<i>Syzygium siamensis</i> (Craib) Chanter. & J.Parn.	ชมพู่
6	ชะมวง	<i>Garcinia cowa</i> Roxb.	มังคุด
7	ตะโกพนม	<i>Diospyros castanea</i> Fletcher	มะพลับจีน
8	ตะขบป่า	<i>Flacourtia indica</i> (Burm.f.) Merr.	ตะขบบ้าน
9	ตะกร้อ	<i>Schleichera oleosa</i> (Lour.) Oken	ลำไย
10	ดัดเต้าตัน	<i>Diospyros ehretioides</i> Wall. Ex G.Don	มะพลับจีน
11	ดาเลื่อ	<i>Aphanamixis polystachya</i> (Wall.) Rarker	ลองกอง
12	พลูราคาดำ	<i>Diospyros rubra</i> Lecomte	มะพลับจีน
13	มะกอก	<i>Spondias pinnata</i> (L.f.) Kurz	มะกอกบ้าน
14	มะม่วงป่า	<i>Mangifera longipetiolata</i> King	มะม่วง
15	มะม่วงหาวแมงวัน	<i>Buchanania lanzan</i> Spreng	มะม่วง
16	มะมุ่น	<i>Elaeocarpus stipularis</i> Blume	มะกอกน้ำ
17	มะหาด	<i>Artocarpus lakoocha</i> Roxb.	ขนุน
18	โมง	<i>Garcinia</i> sp.	มังคุด
19	ลำบิด	<i>Diospyros ferrea</i> (Willd.) Bakh	มะพลับจีน
20	ลำไยป่า	<i>Paranephelium longifoliolatum</i> Lec.	ลำไย
21	หว่า	<i>Syzygium cumini</i> Druce	ชมพู่

1.3 พืชที่ใช้เป็นผักรับประทาน

จากการสำรวจพรรณไม้ในป่าชนิดต่างๆ บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย พบพืชที่ใช้เป็นอาหารหรือเป็นผักทั้งหมด 46 ชนิด ลักษณะการนำไปใช้ประโยชน์ส่วนใหญ่แล้วชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ได้นำพืชไปใช้ประกอบอาหารประเภทต้ม ยำ แกง ลวก ผัด และรับประทานสด เช่น ผักกูด (*Dilplazium esculentum* SW.) ผักหนาม (*Lasia spinosa* (L.) Thwaites) ฯลฯ โดยพบว่าส่วนของพืชที่มีการนำไปใช้ประโยชน์มีทั้งสามารถใช้ได้ทุกส่วน เช่น โปรงฟ้า (*Murraya siamensis* Craib) เป็นต้น ใช้ราก เหง้า หัว เช่น ฟ้าทะลายโจร (*Andrographis paniculata* (Burm.f.) Wall. ex Nees) เปราะหอม (*Kaempferia galanga* L.) กลอย (*Dioscorea hispida* Dennst. var. *hispida*) เป็นต้น ใช้ลำต้น หน่อ กิ่ง แก่น เช่น ไผ่ป่า (*Bambusa bambos* (L.) Voss) ฝาง (*Caesalpinia sappan* L.) เป็นต้น ใช้ใบ ก้านใบ ยอด เช่น ผักหวานป่า (*Melientha suavis* Pierre) ผักกูด (*Dilplazium esculentum* SW.) เป็นต้น ใช้ดอก เช่น จีเหือก (*Cassia siamea* (Lam.) Irwin & Barneby) เปราะหอม (*Kaempferia galanga* L.) เป็นต้น ใช้ผลและฝัก เช่น ไข่น้ำ (*Vitex glabrata* R. Br.) หว้า (*Syzygium cumini* (L.) Skeels) มะขามป้อม (*Phyllanthus emblica* L.) เป็นต้น (ตารางที่ 19) ซึ่งในอนาคตหากมีการศึกษาถึงคุณค่าทางอาหาร และการขยายพันธุ์เพื่อการเกษตร พืชผักป่าเหล่านี้จะช่วยเสริมรายได้ให้แก่ชุมชนหรือเป็นพืชเศรษฐกิจชนิดใหม่ของชุมชนได้

ตารางที่ 19 ผักป่าที่รับประทานได้ จากการสำรวจบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย

ลำดับที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อพฤกษศาสตร์	ส่วนที่ รับประทาน
1	กระโดน	<i>Careya sphaerica</i> Roxb.	ใบอ่อน
2	ข่าป่า	<i>Alpinia conchigera</i> Griff.	หน่ออ่อน
3	ข้าวเย็นเหนือ	<i>Smilax</i> sp.	ยอดอ่อน
4	แกหัวหมู	<i>Markhamia stipulate</i> Seem	ฝักอ่อน
5	แกหางค่าง	<i>Fernandoa adenophylla</i> teenis	ฝักอ่อน
6	ชมพู่ป่า	<i>Syzygium siamensis</i> (Craib) Chanter. & J.Parn.	ผลแก่
7	แดง	<i>Xylia xylocarpa</i> (Roxb) Taub.	เมล็ดอ่อน
8	ตะขบป่า	<i>Flacourtia indica</i> (Burm.f.) Merr.	ผลแก่
9	ตะคร้อ	<i>Schleichera oleosa</i> (Lour.) Oken	ผลแก่
10	เตาร้าง	<i>Caryota bacsonensis</i> Magalon	ยอดอ่อน
11	ปี่จั่น	<i>Millettia brandisiana</i> Kurz	ใบอ่อน
12	ผักหวาน	<i>Melientha suavis</i> Pierre	ใบอ่อน
13	ไผ่ป่า	<i>Bambusa bambos</i> (L.) Voss	หน่อ
14	ไผ่ไร่	<i>Gigantochloa albociliata</i> (Munro) Munro	หน่อ
15	เพกา	<i>Oroxylum indicum</i> (L.) Kurz	ฝัก, ใบอ่อน
16	มะกอก	<i>Spondias pinnata</i> (L.f.) Kurz	ใบอ่อน, ผล
17	มะเดื่ออุทุมพร	<i>Ficus racemosa</i> L.	ผลอ่อน
18	มะแฟน	<i>Protium serratum</i> Engl.	ผลแก่
19	มะม่วงป่า	<i>Mangifera longipetiolata</i> King	ผล
20	มะม่วงหาวแมงวัน	<i>Buchanania lanzan</i> Spreng	ผลแก่
21	เม่าแดง	<i>Antidesma bunius</i> (L.) Spreng	ผลแก่
22	สมอไทย	<i>Terminalia chebula</i> Retz.	ผลแก่
23	หัสศคุณ	<i>Micromelum minutum</i> G.Forst.	ใบอ่อน

ตารางที่ 19 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อพฤกษศาสตร์	ส่วนที่ รับประทาน
24	ฟ้าทะลายโจร	<i>Andrographis paniculata</i> (Burm.f.) Wall. ex Nees	ราก
25	บอน	<i>Colocasia gigantea</i> Hook.f.	ยอด ลำต้น
26	มะขามป้อม	<i>Phyllanthus emblica</i> L.	ผล
27	ไผ่ตง	<i>Dendrocalamus asper</i> (Roem. & Schult.)	หน่อ
28	ไผ่รวก	<i>Thyrsostachys siamensis</i> Gamble	หน่อ
29	ตัวเกลี้ยง	<i>Cratoxylum cochinchinense</i> (Lour.) Blume	ใบ ยอด
30	ไข่เน่า	<i>Vitex glabrata</i> R. Br.	ผล
31	จี่เหล็ก	<i>Cassia siamea</i> (Lam.) Irwin & Barneby	ใบ ดอก
32	ฝาง	<i>Caesalpinia sappan</i> L.	กิ่ง แก่น
33	ทองหลางป่า	<i>Erythrina subumbrans</i> (Hassk.) Merr.	ยอด ใบ เปลือก
34	เถาย่านาง	<i>Tiliacora triandra</i> (Colebr.) Diels	ใบ ราก เถา
35	หว่า	<i>Syzygium cumini</i> (L.) Skeels	ผล
36	ดีปลี	<i>Piper chaba</i> Hunt	ดอก
37	ผักกูด	<i>Dilplazium esculentum</i> SW.	ก้าน ใบอ่อน
38	โปรงฟ้า	<i>Murraya siamensis</i> Craib	ทุกส่วน ผล ใบ ลำต้น
39	ตะคร้อ	<i>Schleichera oleosa</i> (Lour.) Oken	ราก
40	มะอึก	<i>Solanum ferox</i> L.	ผล เหง้า ใบอ่อน
41	เปราะหอม	<i>Kaempferia galanga</i> L.	ดอก
42	กะทือ	<i>Zingiber zerumbet</i> (L.) Sm.	ดอก
43	จิงป่า	<i>Globba nisbetiana</i> Craib	หัว
44	กระเจียวขาว	<i>Curcuma parviflora</i> Wall.	เหง้า ราก

ตารางที่ 19 (ต่อ)

ลำดับที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อพฤกษศาสตร์	ส่วนที่ รับประทาน
45	กลอย	<i>Dioscorea hispida</i> Dennst. var. <i>hispida</i>	หัว
46	ข้าวปลู	<i>Piper sarmentosum</i> Roxb. ex Hunter	ใบ

1.4 เห็ด

นอกจากพืชที่ชาวบ้านนำมาใช้ทำอาหารแล้ว ยังพบเห็ดที่ชาวบ้านนิยมนำมา รับประทานอีก 8 ชนิด ดังนี้ เห็ดโคน (*Termitomyces* sp.) เห็ดระโงก (*Amanita hemibapha* (Burk. & Br.) Sacc.) เห็ดระโงกขาว (*Amanita vaginata* (Fr.) var. *alba* (Fr.) Gill.) เห็ดเผาะ (*Astraeus hygrometricus* (Pers.) Morg.) เห็ดหูหนู (*Auricularia auricula* (S.F. Gray) Martin) เห็ดหมาก (*Russula* sp.) เห็ดไค (*Russula* sp.) และ เห็ดข้าวตอก (*Mycena* sp.) (ตารางที่ 20) โดยเฉพาะ เห็ดโคนหรือเห็ดปลวก ที่ถือว่ามีค่าสำคัญกับระบบเศรษฐกิจของชุมชน เพราะสามารถสร้าง รายได้ให้แก่ชุมชนได้เป็นอย่างมากในช่วงฤดูที่เห็ดออกดอก

ตารางที่ 20 เห็ดป่าที่รับประทานได้ จากการสำรวจบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย

ลำดับที่	ชื่อท้องถิ่น	ชื่อวิทยาศาสตร์	การใช้ประโยชน์
1	เห็ดโคน เห็ด ปลวก	<i>Termitomyces</i> sp.	แกง ยำ ดอง
2	เห็ดระโงก	<i>Amanita hemibapha</i> (Burk. & Br.) Sacc.	แกง ยำ
3	เห็ดระโงกขาว	<i>Amanita vaginata</i> (Fr.) var. <i>alba</i> (Fr.) Gill.	แกง ยำ
4	เห็ดเผาะ	<i>Astraeus hygrometricus</i> (Pers.) Morg.	แกง ยำ
5	เห็ดหูหนู	<i>Auricularia auricula</i> (S.F. Gray) Martin	แกง ยำ
6	เห็ดหมาก	<i>Russula</i> sp.	แกง ยำ
7	เห็ดไค	<i>Russula</i> sp.	แกง ยำ
8	เห็ดข้าวตอก	<i>Mycena</i> sp.	แกง ยำ

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน พบว่า พืชที่ชาวบ้านนำมาใช้ทำอาหารมากในลำดับต้นๆ ดังนี้ ใผ่รวก (*Thyrsostachys siamensis* Gamble) เห็ดปลวก (*Termitomyces* sp.) ผักหวานป่า (*Melientha suavis* (L.) Pierre) ใผ่ตง (*Dendrocalamus asper* (Roem. & Schult.)) และ ถေး่านาง (*Tiliacora triandra* (Colebr.) Diels)

ปัจจุบันมีความพยายามพัฒนาประเทศให้เป็นประเทศอุตสาหกรรม ซึ่งเกือบจะทำลายสายใยแห่งภูมิปัญญาท้องถิ่นให้สูญหายไป กรมป่าไม้เป็นหน่วยงานหนึ่งที่รับผิดชอบด้านทรัพยากรป่าไม้ จึงได้รื้อฟื้นและพัฒนาโครงการป่าพื้นบ้าน-อาหารชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของป่าชุมชนเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้คงอยู่ และสามารถแก้ปัญหาปากท้องของชุมชนได้ในยุคเศรษฐกิจพอเพียงเพื่อต่อสู้กับสถานการณ์เศรษฐกิจในปัจจุบัน (สำนักงานจัดการป่าชุมชน, 2546) และจากการเข้าไปสัมภาษณ์ชาวบ้านชุมชนบ้านพุเตยทั้ง 3 หมู่บ้านที่เข้าไปเก็บหาพืชอาหารมาใช้ประโยชน์ สามารถกล่าวได้ว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ใช้ส่วนต่างๆ ของพืช ดังนี้ ใบ ยอดอ่อน ผล ดอก ผัก ถั่ว หน่อ เป็นต้น นำมาประกอบอาหารได้หลากหลายประเภท เช่น ต้ม แกง ผัด ฯลฯ และใช้เป็นผักจิ้มอาหารจำพวกน้ำพริก ลาบ บางชนิดรับประทาน เป็นผักสด บางชนิดต้มจิ้ม บางชนิดนำมาใช้ทำขนมหรือรับประทานเป็นผลไม้ได้ พืชเหล่านี้สามารถเก็บหาได้จากป่าทั้งสามชนิดของป่าชุมชนบ้านพุเตย หากแต่มีพรรณพืชบางชนิด ยกตัวอย่างเช่น ผักกูด (*Dilplazium esculentum* SW.) ที่มีการใช้ประโยชน์โดยนำมาประกอบอาหารและเป็นสมุนไพรกันมาก แต่ไม่พบในแปลงสำรวจพรรณพืช ซึ่งอาจเป็นเพราะชาวบ้านเก็บหาผักกูดกันมากจนปริมาณลดน้อยลงหรือหมดไปแล้วจากพื้นที่ หรือพื้นที่ในการวางแผนไม่ครอบคลุมการกระจายพันธุ์ของผักกูด หรืออีกกรณีหนึ่งอาจเนื่องมาจากชาวบ้านในชุมชนให้ข้อมูลที่คลาดเคลื่อนจากความเป็นจริง

พืชอาหารเหล่านี้ส่วนใหญ่มีจำหน่ายมากในฤดูฝน การจำหน่ายมักอยู่ในรูปแบบและราคาที่แตกต่างกันออกไป พืชอาหารที่จำหน่ายและมีราคาค่อนข้างสูง มีเห็ดชนิดต่างๆ โดยเฉพาะเห็ดโคนหรือเห็ดปลวก ที่มีราคาตั้งแต่กิโลกรัมละ 200 จนถึง 400 บาท นอกนั้นเป็นพืชผักป่าชนิดต่างๆ ที่มีราคาไม่สูงนัก ยกเว้น ผักหวานป่า ซึ่งเป็นพรรณพืชที่นิยมบริโภคกันมาก จึงทำให้ราคาจำหน่ายค่อนข้างสูงตามไปด้วย โดยมีราคาอยู่ประมาณกิโลกรัมละ 40 – 150 บาท ส่วนพืชชนิดอื่นๆ มีจำหน่ายในราคาที่แตกต่างกันไป

สำหรับพืชที่ใช้เป็นอาหารนี้ เป็นการใช้ประโยชน์โดยตรงจากสังคมพืชตามธรรมชาติ ส่วนใหญ่นำพืชมาใช้ในการยังชีพในชีวิตประจำวัน ซึ่งการใช้ประโยชน์นั้นเก็บเฉพาะส่วนที่ใช้

บริโภคในแต่ละครั้งเท่านั้น เช่น ส่วนใบ ดอก ผล และเมล็ด ซึ่งเมื่อพิจารณาจากวิธีการนำไปใช้ประโยชน์จะเห็นว่าผลกระทบต่อปริมาณพืชที่มีตามธรรมชาติไม่มากนัก (เอกภพ เพิ่มพูน และคณะ, 2544)

1.5 พืชที่ใช้ในการก่อสร้าง

จากการศึกษา พบว่า คนในชุมชนบ้านพุเตยมีการนำพรรณไม้มาใช้ประโยชน์เพื่อการก่อสร้างมีจำนวนทั้งสิ้น 6 ชนิด คือ พรรณพืชธรรมชาติประเภทไม้ต้นที่ใช้ในการก่อสร้าง มี 3 ชนิด ดังนี้ ป๊อบ (*Millingtonia hortensis* L.f.) จี๊หนู (*Diospyros borneensis* Hiern) และ แดง (*Xylocarpa* (Roxb.) Taub. var *kerrii*) พรรณพืชธรรมชาติประเภทไม้พุ่มที่ใช้ในการก่อสร้าง มี 1 ชนิด ได้แก่ ข่อยหนาม (*Streblus ilicifolius* (Vidal) Corner) พรรณพืชธรรมชาติประเภทไม้ที่ใช้ในการก่อสร้าง มี 2 ชนิด คือ ไผ่รวก (*Thyrsostachys siamensis* Gamble) และ ไม้ป่า (*Bambusa bambos* (L.) Voss)

ลักษณะการใช้ประโยชน์ของพืชที่ใช้ในการก่อสร้าง แบ่งตามการใช้งานดังนี้ พืชที่ใช้ทำรั้ว -ราว ส่วนมาก ได้แก่ ป๊อบ (*Millingtonia hortensis* L.f.) จี๊หนู (*Diospyros borneensis* Hiern) แดง (*Xylocarpa* (Roxb.) Taub. var *kerrii*) และ ไม้ป่า (*Bambusa bambos* (L.) Voss) และใช้สานทำพาบ่านหรือทำฟากปูพื้นบ้าน ของกลุ่มชาติพันธุ์มอญ และกระเหรี่ยง คือ ไม้ป่า (*Bambusa bambos* (L.) Voss)

อย่างไรก็ตามชาวชุมชนบ้านพุเตย ยังมีความจำเป็นในการใช้ไม้เพื่อการก่อสร้างและซ่อมแซมบ้านเรือนจากป่าชุมชน และเนื่องจากพรรณไม้ในป่ามีความหลากหลายของชนิดชาวบ้านจึงสามารถเลือกชนิดไม้มาใช้ได้ตามความเหมาะสมในการใช้งาน โดยพิจารณาจากคุณสมบัติของเนื้อไม้เป็นสำคัญ หากแต่การเก็บหาไม้เพื่อก่อสร้างหรือซ่อมแซมบ้านเรือนจากป่าชุมชนบ้านพุเตยนี้ มีผลให้ชาวบ้านต้องตัดไม้ออกจากพื้นที่ป่าธรรมชาติ แม้ว่าจะมีการใช้ประโยชน์น้อย ซึ่งย่อมมีผลทำให้เกิดความเปลี่ยนแปลงของสังคมพืชไม่มากนักน้อย จึงทำให้การจัดการมีข้อตกลงที่เข้มงวดจากคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านพุเตย ซึ่งอนุญาตให้มีการใช้ไม้ล้มหมอนนอนไพร กิ่งก้านและเศษไม้ปลายไม้เท่านั้น ไม่อนุญาตให้ตัดฟันไม้ยืนต้น ซึ่งเป็นข้อจำกัดที่สำคัญในการนำพฤกษศาสตร์พื้นบ้านมาใช้ประโยชน์ในรูปของไม้ท่อนและไม้ก่อสร้าง ทั้งนี้เพื่อให้การใช้ประโยชน์จากป่าเป็นไปอย่างยั่งยืน

1.6 ไม้พินและถ่าน

จากการประเมินพฤกษศาสตร์แบบเร่งด่วนในด้านการใช้ประโยชน์ในรูปของพินและถ่านพบว่าพรรณพืชที่ชาวบ้านเก็บหาจากป่าชุมชนบ้านพุเตยและนำมาใช้ประโยชน์ในรูปของไม้พินและเผาถ่าน มีจำนวนทั้งสิ้น 4 ชนิด ได้แก่ ทองหลวงป่า (*Erythrina subumbrans* (Hassk.) Merr.) แดง (*Xylia xylocarpa* (Roxb.) Taub. var *kerrii*) ปรู่ (*Alangium salviifolium* (L.f.) subsp. *hexapetalum* Wangerin) และ ไม้รวก (*Thyrsostachys siamensis* Gamble)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้าน พบว่า ในปัจจุบันมีปริมาณการใช้ลดน้อยลงกว่าในอดีตที่ผ่านมา เนื่องจากมีการใช้เชื้อเพลิงอื่นๆ ทดแทน เช่น ก๊าซหุงต้ม ไฟฟ้า เป็นต้น ประกอบกับการควบคุมอย่างเข้มงวดของคณะกรรมการป่าชุมชน ที่ช่วยกันดูแลรักษาพื้นที่ป่าแห่งนี้

2. ลักษณะการใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าชุมชน

นอกจากชุมชนได้พึ่งพิงใช้ประโยชน์จากป่าโดยตรงในวิถีชีวิตแล้วยังพบว่าพื้นที่ป่าชุมชนรอบบ่อนยังมีบทบาทหน้าที่ต่อชุมชนทางอ้อมกล่าวคือสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีในภูมิทัศน์ของชุมชน ช่วยป้องกันภัยธรรมชาติต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการใช้ประโยชน์ที่สำคัญดังนี้

2.1 ด้านการพักผ่อนหย่อนใจและการันทนาการ

ชาวบ้านได้ใช้พื้นที่ป่าชุมชนนี้เพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ การเดินป่า นอกจากนี้ยังพบว่าเด็กๆ ยังนิยมเล่นกีฬาชนดั่งกว้างสองเขา (*Xylotrupes gideon*) ซึ่งเป็นกีฬาพื้นบ้านที่เป็นวิถีของชุมชน โดยชาวบ้านจะเลี้ยงกว้างตัวผู้ที่ได้จากป่าชุมชน โดยในช่วงดั่งกว้างโตเต็มวัยจะออกจากดินเพื่อผสมพันธุ์ และจะพบมากในช่วงที่มีหน่อไม้ป่า โดยกว้างจะชอบกินหน่อ ยอดไผ่ขาง ไม้รวก และ ไผ่บง เพื่อให้ร่างกายสมบูรณ์แข็งแรงพร้อมที่จะผสมพันธุ์ชาวบ้านจะคัดเลือกตัวที่แข็งแรงมาชนกันเป็นกีฬาพื้นบ้านที่ยังคงคู่กับวิถีชุมชนบ้านพุเตย แต่ปัจจุบันวิถีชีวิตเช่นนี้มีปรากฏให้เห็นน้อยลง เนื่องจากปริมาณกว้างตามธรรมชาติลดลง

2.2 ด้านประเพณี วัฒนธรรมและยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวบ้าน

พื้นที่ป่าชุมชนเป็นที่ตั้งสถานที่ที่มีความสำคัญทางประเพณี ความเชื่อ ได้แก่ วัดพุทธวิมุตินาราม วัดพุทธ ถ้ำศักดิ์สิทธิ์ที่จำพรรษาของพระธุดงค์ และร่องรอยทางรถไฟสายมรณะ ที่ตั้งอยู่ติดเขตพื้นที่ป่าชุมชน เป็นศูนย์กลางในการประกอบศาสนกิจของคนในชุมชนและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนด้วย โดยเฉพาะ *หลวงพ่อชม* ซึ่งเดิมทีเป็นคนจังหวัดปทุมธานี บวชอยู่ที่วัดบวรนิเวศวิหาร ได้เดินทางมาจำพรรษาที่วัดพุทธมุตินาราม เมื่อปี พ.ศ. 2524 ท่านมาร่วมและสนับสนุนให้ชาวบ้านสร้างแนวทางการพัฒนาและดูแลรักษาผืนป่าแห่งนี้ และศูนย์การเรียนรู้ป่าชุมชนบ้านพุเตยซึ่งชุมชนเห็นพ้องต้องกันว่าเป็นแหล่งรวมใจของชาวบ้านอีกแห่งหนึ่งที่เกิดจากการสร้างความร่วมมือของชาวบ้านที่เห็นถึงความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ มาร่วมกันดูแล ผืนป่าแห่งนี้ จนกลายเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชน ของจังหวัดกาญจนบุรีและของประเทศไทยอีกแห่งหนึ่ง ซึ่งส่งผลให้ชุมชนมีความผูกพันกับพระพุทธศาสนาและพื้นที่ป่า และยังเสริมสร้างความสัมพันธ์ที่ดีภายในชุมชน

2.3 ด้านการเป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพ

ปัจจุบันป่าชุมชนบ้านพุเตยเป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติ ระบบนิเวศ ความหลากหลายทางชีวภาพที่ผสมผสานมิติทางวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยได้รับการสนับสนุนกระบวนการ และวิชาการจากศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีและสนับสนุนการดำเนินงานโดยกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยพัฒนาให้เป็นศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาเพื่อเป็นต้นแบบการศึกษาธรรมชาติและหลากหลายทางชีวภาพภาคตะวันตก เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ.2549 โดยมีการศึกษาข้อมูลและพัฒนาระบบฐานข้อมูลความหลากหลายทางชีวภาพทั้งพืช สัตว์ต่างๆ และร่วมกับชุมชนออกแบบรูปแบบ กระบวนการเรียนรู้เรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีจุดศึกษาเรียนรู้ตามเส้นทางศึกษาธรรมชาติในส่วนที่เป็น ป่าเบญจพรรณและป่าเต็งรัง จำนวน 12 สถานี และเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าพุ จำนวน 6 สถานี รวมระยะทางทั้ง 2 เส้นทาง 1,549.5 เมตร ใช้เวลาในการเดินประมาณ 2.5 – 3 ชั่วโมง ที่สื่อถึงความสำคัญของพื้นที่ป่าชุมชน ความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพในด้านต่างๆ ทั้งอาหาร ยา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีการเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ปัจจุบันพื้นที่ป่าชุมชนเป็นแหล่งเรียนรู้ของชุมชนและคนจากภายนอกชุมชน ทั้งเครือข่ายโรงเรียนในพื้นที่ เครือข่ายป่าชุมชนทั้งในระดับตำบล ระดับจังหวัดและคณะศึกษาดูงานจาก

ต่างประเทศ โดยในชุมชนมีผู้รู้ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าและความหลากหลายทางชีวภาพ 8 คน ประกอบด้วยผู้รู้ด้านพืชอาหาร 3 คน ผู้รู้สมุนไพร 2 คน และผู้รู้ชนิดพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ 3 คน เป็น ผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญที่สามารถถ่ายทอดความรู้แก่ชาวบ้าน ชาวชน เด็กๆ ในชุมชนรวมทั้งผู้ที่เข้าไปเรียนรู้ ที่ชุมชน โดยมีการผสมผสานองค์ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ และฐานข้อมูลที่ร่วมพัฒนากับ ศูนย์ความหลากหลายทางชีวภาพ

3. ขุดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการทรัพยากรชีวภาพของชุมชน

องค์ความรู้ด้านการนำทรัพยากรชีวภาพมาผลิตและแปรรูปใช้ในชีวิตประจำวันทั้งอาหาร ยา และเครื่องไม้ใช้สอย องค์ความรู้ด้านการใช้ทรัพยากรในการแปรรูปอาหาร เช่น การแปรรูป หน่อไม้ ทั้งหน่อไม้ต้ม หน่อไม้ดอง และหน่อไม้ชุบหรือหน่อไม้เส้น การทำเห็ดโคนดอง การทำ น้ำหมักชีวภาพที่ผสมพืชสมุนไพรพื้นบ้านทั้งตะไคร้ ข่า ขมิ้น ฝรั่ง และกระเทียม เป็นต้น องค์ความรู้ในการประกอบอาหารจากป่า เช่น การแกงเห็ดห้ำใส่ใบมะเมี การแกงหัวปลีขามู เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีความรู้ในการพัฒนาเป็นตำรายาท้องถิ่นจากการใช้พืชสมุนไพรต่างๆ มา ประกอบจนได้ตำรายาพื้นบ้านกว่า 20 ตำรับ ที่สำคัญ เช่น ยาแก้ปวดท้อง แก้ไข้ แก้ท้องเสีย แก้ร้อน ใน แผลสด แผลเป็น ท้องผูก และริดสีดวงทวาร เป็นต้น การแปรรูปเพื่อการใช้สอย เช่น การทำ เชือกจากต้นปอ การทำของใช้จักสานไม้ไผ่แล้วใช้น้ำมันยางเป็นยาชันกันซึม การทำตะกร้าใส่ข้าว โดยนำไม้ไผ่มาสานโดยใช้ยางมะตูมเป็นส่วนประกอบในการยาคะกร้า การใช้ยางชันโรง เป็นต้น

ตัวอย่างขุดองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่นในการแปรรูปหน่อไม้

การแปรรูปหน่อไม้: หน่อไม้ดอง

ชาวบ้านพุเตย รู้จักการนำเอาทรัพยากรชีวภาพจากป่าชุมชนมาใช้ประโยชน์เพื่อการดำรงชีวิต และประกอบอาชีพหลากหลายรูปแบบ แต่ที่โดดเด่นที่สุด จนสามารถยกระดับเป็นผลิตภัณฑ์ของชุมชน จนสามารถสร้างรายได้ให้แก่ชุมชนได้ คือ การแปรรูปหน่อไม้ ที่ชาวบ้านมีรูปแบบในการแปรรูปหน่อไม้สด 3 รูปแบบ คือ การทำหน่อไม้ดอง การทำหน่อไม้ต้ม และการทำหน่อไม้เส้นแห้ง ซึ่งมีกรรมวิธีในการแปรรูปที่แตกต่างกัน ในรายงานวิจัยนี้จะขอนำเสนอถึงภูมิปัญญาการทำหน่อไม้ดองของชาวบ้านพุเตย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

การทำหน่อไม้ดอง

ชนิดพันธุ์ของไม้ที่ใช้ คือ ไม้รวก ไม้รวก และ ไม้ป่า โดยสาเหตุที่เลือกใช้หน่อไม้ทั้ง 3 ชนิดนี้ เนื่องจากเป็นชนิดพันธุ์หน่อไม้ที่มีรสชาติไม่ขม

ขั้นตอนการแปรรูป

1. เมื่อได้หน่อไม้มาจากป่า จะทำการปอกเปลือกและเกาเยื่อต่างๆ ที่ห่อหุ้มออกให้หมด หลังจากนั้นให้ล้างหน่อไม้ที่ได้ในน้ำสะอาด

2. นำหน่อไม้ที่ได้มาหั่นด้วยมือให้เป็นแผ่นบางๆ ตามความต้องการ โดยจะหั่นตามขวางและ/หรือตามยาวของหน่อไม้ก็ได้ (จากคำบอกเล่าของชาวบ้านบอกว่า ความหนาที่เหมาะสม คือ ประมาณความหนาของเหรียญห้าสิบบาท) ในปัจจุบันสำหรับผู้ที่แปรรูปเพื่อการค้า ได้คิดค้นเครื่องมือในการไสหน่อไม้ให้เป็นแผ่น โดยดัดแปลงมาจากเครื่องมือไสน้ำแข็ง (ดังภาพ) ซึ่งช่วยให้ทำงานได้สะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น

เครื่องไสหน่อไม้ที่ชาวบ้านดัดแปลงขึ้นมาเอง

3. นำหน่อไม้ที่หั่นเป็นแผ่นเรียบรื้อแล้วมาแช่ในน้ำเกลือไว้ 1 คืน โดยต้องเก็บไว้ในที่ร่ม เพื่อช่วยล้างรสขื่นขมของหน่อไม้ออก แล้วจึงนำไปดอง

4. การดอง สามารถแบ่งออกได้เป็น 2 รูปแบบ ตามวัตถุประสงค์ ดังนี้

4.1 การดองเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน: นำแผ่นหน่อไม้ที่แช่น้ำเกลือแล้วมาดองในน้ำเกลือ ในอัตราหน่อไม้ 10 กิโลกรัม ต่อเกลือเม็ดชนิดไม่ฟอกขาว 2 กิโลกรัม และใส่น้ำสะอาดพอท่วมหน่อไม้ โดยทำการดองในไห ทิ้งไว้ 15 วันก็สามารถรับประทานได้ หากต้องการเร่งการดองให้สามารถรับประทานได้เร็วขึ้น ชาวบ้านจะใช้น้ำข้าวข้าวแทนน้ำเปล่าในการดอง ซึ่งจะใช้เวลาเพียงแค่ 7 วันก็สามารถรับประทานได้

4.2 การดองเพื่อจำหน่าย: นำหน่อไม้มาทำการดองด้วยกระบวนการเดียวกันกับการดองเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน แต่ต่างกันที่ 1) ระยะเวลาในการแช่หน่อไม้แผ่น เพื่อลดรสขื่นขม ชาวบ้านจะร่นระยะเวลาในการแช่เพียงแค่ให้แผ่นหน่อไม้นุ่ม แล้วจึงนำมาดอง 2) ภาชนะในการดอง จะใช้ภาชนะที่ทนต่อการกัดกร่อนของเกลือและดองได้ปริมาณมากๆ เช่น โอ่งดินเผา บ่อซีเมนต์เคลือบ ถังพลาสติก หรือถุงพลาสติก

จากคำบอกเล่าของชาวบ้านเกี่ยวกับชนิดของเกลือที่ใช้ในการดองว่า ต้องใช้เกลือเม็ด ชนิดไม่ฟอกขาวเท่านั้น หากใช้เกลือผง หรือเกลือเม็ดชนิดขัดขาว จะทำให้หน่อไม้ที่ดองเหม็น โอ้ ซึ่งถือว่าเป็นองค์ความรู้ที่ผ่านการบอกเล่ากันในชุมชนเกี่ยวกับภูมิปัญญาดังกล่าว ทั้งนี้ เนื่องจากในอดีต มีชาวบ้านบางรายได้นำเกลือผง หรือเกลือเม็ดชนิดฟอกขาวมาใช้ในการดอง แล้วปรากฏว่าหน่อไม้ที่ดองเกิดการเน่าเสียหายทั้งหมดนั่นเอง

การดูแลรักษาหน่อไม้ที่ดอง คือ ต้องปิดฝาภาชนะที่ใช้ดองให้มิดชิด ไม่ให้สัมผัส อากาศเด็ดขาดจนกว่าจะสามารถนำเอามาบริโภคหรือจำหน่ายได้ มิฉะนั้นหน่อไม้ที่ดองจะเน่า เสีย เกิดกลิ่นเหม็น (เหม็นโอ้) และเก็บไว้ในที่ร่ม เพื่อช่วยให้หน่อไม้ดองมีสีขาวสวยงาม

หากหน่อไม้ที่ดองไว้เกิดอาการเหม็นโอ้ ชาวบ้านก็มีเทคนิคที่ช่วยแก้ไขก่อนนำไป ประกอบอาหาร คือ นำหน่อไม้ดองต้มในน้ำพอท่วม ใส่น้ำตาลปี๊บ 1 ช้อนโต๊ะ เกลือป่น 1 ช้อน ชา ต้มให้เดือดสักครู่หนึ่งถึงแล้วนำไปล้างให้สะอาด เมื่อนำไปปรุงอาหารจะไม่มีกลิ่นเหม็น

บุคคลที่ได้รับการยอมรับให้เป็นผู้รู้ของชุมชนเกี่ยวกับการทำหน่อไม้ดอง คือ

1. นางวิสัย บัวแดง (ปัจจุบันถือว่าเป็นผู้แปรรูปหน่อไม้เพื่อจำหน่ายรายใหญ่ที่สุด ของชุมชน)
2. นางปราณี ลืมยิ้ม
3. นางปิ่น มณีงาม
4. นางสุนันท์ พัวพัฒนศิลป์

4. พลิกฟื้นภูมิปัญญา สร้างเศรษฐกิจพึ่งพาตนเอง

นอกจากจะร่วมกันดูแลรักษาปลูกไม้ใช้สอยในพื้นที่ป่าชุมชนและพื้นที่สาธารณะของชุมชนแล้ว ชาวบ้านยังร่วมกันปลูกไม้ผลอาหารสัตว์และไม้ยืนต้นเพื่อการใช้สอยในอนาคต ลดการรบกวนป่ามาพึ่งพาตนเอง ซึ่งเป็นแนวทางที่ชุมชนยึดถือมาโดยตลอด แต่เนื่องจากพื้นที่อยู่ในวงล้อมของเทือกเขา และนโยบายการปิดป่าของชุมชนเพื่อให้ป่าได้ฟื้นตัว พวกเขาจึงต้องหาหนทางที่จะรักษาป่าให้อยู่รอดและคนอยู่ได้ด้วย เพื่อความมั่นคงด้านสิ่งแวดล้อมที่จะตกทอดสู่ลูกหลาน พื้นที่ทุกตารางนิ้วจึงต้องใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด หลังจากหยุดคิดทบทวนถึงสิ่งที่ผ่านมาก็พบว่า นโยบายส่งเสริมการปลูกพืชเชิงเดี่ยวของภาครัฐที่ผ่านมาส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้านที่ต้องกู้หนี้ยืมสินมาเป็นทุน ป่าไม้ถูกรุกทำลายพื้นที่เพาะปลูกเพื่อให้ได้ผลผลิตมากขึ้นตามกิเลสความโลภ ต่างจากวิถีชีวิตแบบพอเพียง สงบ เรียบง่าย ของคนรุ่นพ่อ แม่ ปู่ ย่า ตา ยาย ที่ใช้ทรัพยากรธรรมชาติเท่าที่จำเป็น พวกเขาจึงร่วมกันพลิกฟื้นการทำ “ศูนย์เรียนรู้ชุมชน” ที่มีการวิเคราะห์ศักยภาพชุมชน ค้นหาภูมิปัญญาการทำมาหากินของบรรพบุรุษ ที่มีลักษณะเดียวกับวนเกษตร แนวคิดทฤษฎีใหม่ เกษตรผสมผสานและเกษตรอินทรีย์ นำมาประยุกต์ใช้ตามความเหมาะสมของแต่ละครอบครัว โดยมีนายวิกิจ แก้วจิตคงทอง และ นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง เป็นแกนนำจัดตั้งและสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการสร้างสรรค์งานและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกัน จนสามารถทำให้มีรายได้ในชุมชนตลอดทั้งปี นอกจากนี้ยังรวมกลุ่มส่งเสริมการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ สารชีวภาพ แทนยาฆ่าแมลง ปุ๋ยเคมี ทำให้สิ่งแวดล้อมและสุขภาพดีขึ้น

นอกจากนี้ผู้นำชุมชนยังได้เน้นการรวมกลุ่มเพื่อการพึ่งตนเอง และเป็นการฝึกการคิดการทำงานร่วมกันด้วยกระบวนการกลุ่มอีกด้วย เริ่มต้นจากการตั้งกลุ่มสัจจะออมทรัพย์ และสร้างพื้นฐานการออมไปข้างหน้าในระบบ ปลูกฝังนิสัยการออมตั้งแต่วัยเยาว์ ส่วนงบประมาณที่ได้จากภาครัฐก็นำมาจัดสรรให้แก่กลุ่มต่างๆ เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มเลี้ยงโค กลุ่มเลี้ยงหมู กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มข้าวสาร กลุ่มเยาวชน ฯลฯ เพื่อนำไปดำเนินกิจกรรม

ทุกวันนี้ชาวบ้านพูดบอกว่า พวกเขาค้นพบตัวเองแล้ว สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างสงบสุขด้วยหลักเศรษฐกิจแบบพึ่งพาตนเอง ไม่ต้องละทิ้งถิ่นฐานไปหางานทำที่อื่น

ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชน

สืบเนื่องจากการศึกษาสถานภาพป่าชุมชน และลักษณะพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน ผู้วิจัยจัดเวทีวิเคราะห์และประชุมกลุ่มย่อย กับทีมสำรวจป่าชุมชน แกนนำชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน เจ้าหน้าที่จากอุทยานแห่งชาติไทรโยค และอาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี เพื่อวิเคราะห์ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชน หลังจากได้ข้อมูลสถานภาพของระบบนิเวศป่าชุมชนและการสำรวจผืนป่าแบบปูพรม จำนวน 4 ครั้ง ผลการวิเคราะห์ พบว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตยสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ 3 ลักษณะ ดังนี้

1. การเป็นป่าเพื่อการใช้สอยใน 6 ประเภทการใช้งานหลัก คือ เป็นสมุนไพร เป็นแหล่งพันธุ์กรรมไม้ผล เป็นผืนป่ารับประทันเห็ด ไม้เพื่อการก่อสร้าง ไม้ฟืนและถ่านของคนในชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน จำนวน 1,319 คน
2. การเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์พรรณไม้หายาก เช่น ยี่หุบปลี เป็นต้น และไม้เด่นในท้องถิ่น เช่น เตยหนาม เต็ง รัง เป็นต้น รวมทั้งเป็นพื้นที่แนวกันชนระหว่างชุมชนกับพื้นที่อุทยานแห่งชาติ
3. การเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยมีจัดตั้งเป็นศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาในพื้นที่ป่าชุมชนที่เน้นให้บริการเป็นแหล่งเรียนรู้แก่นักเรียนของโรงเรียนในพื้นที่ 3 โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านพุเตย โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา และโรงเรียนบ้านหาดจิว รวมทั้งเป็นต้นแบบการศึกษาธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ แหล่งศึกษาดูงานของสถาบันการศึกษาและผู้ที่สนใจศึกษาทั่วไป โดยที่บริเวณศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษามีเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติ แบ่งออกเป็น 2 เส้นทาง คือ

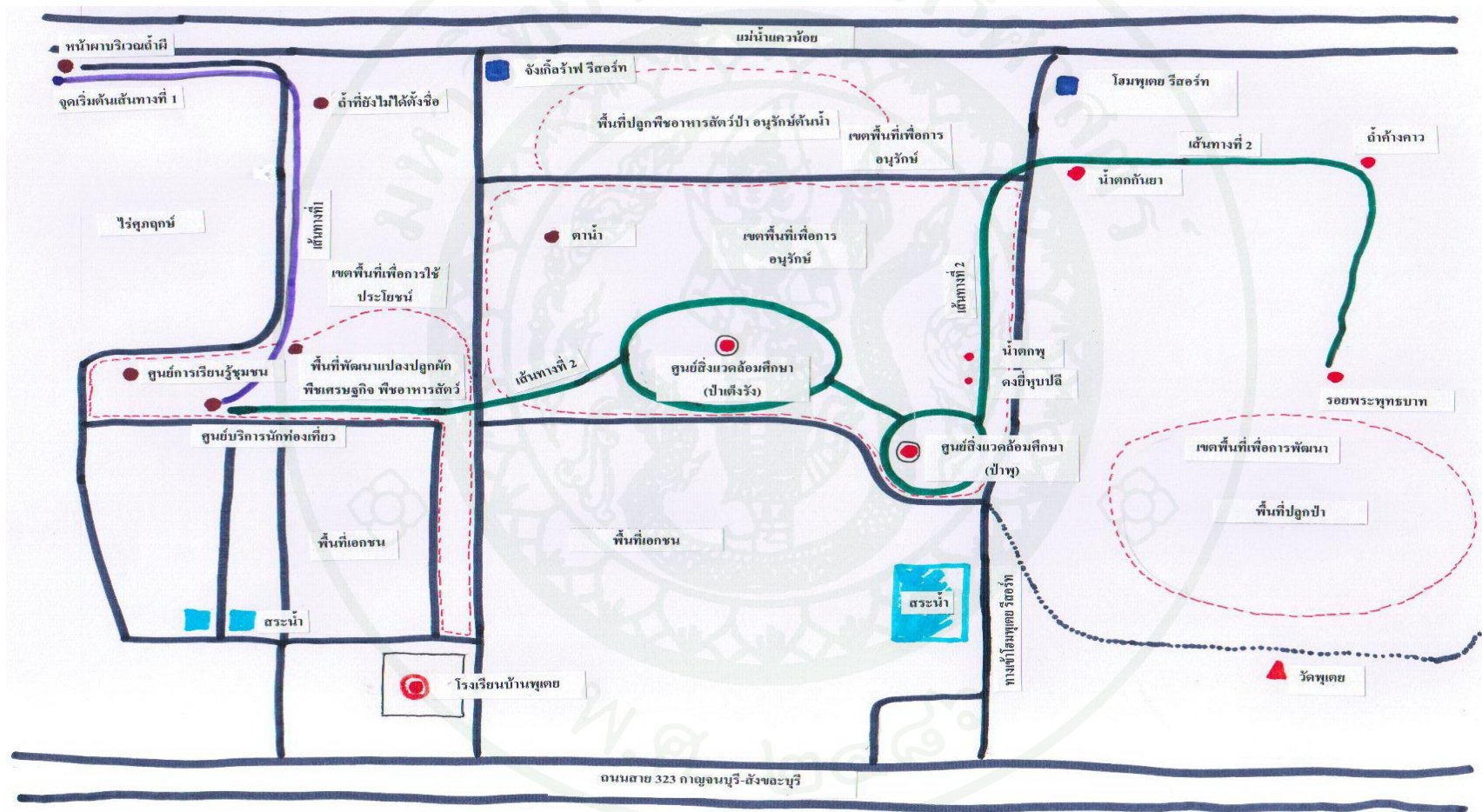
3.1 เส้นทางป่าเต็งรัง-ป่าเบญจพรรณ ระยะทาง 961 เมตร ใช้เวลาเดินประมาณ 2 ชั่วโมง จุดเริ่มต้นเส้นทางอยู่ด้านหลังโรงเรียนบ้านพุเตย ลักษณะเส้นทางผ่านป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณ มีความสูงเฉลี่ย 300 - 400 เมตร มีสถานีสื่อความหมายธรรมชาติทั้งหมด 12 สถานี ครอบคลุมรายละเอียดเกี่ยวกับป่าเต็งรังและป่าเบญจพรรณและไฟ ดังนี้ สถานีที่ 1 ผืนป่าเต็งรัง สถานีที่ 2 ปรังไม้ค้ำค้ำบรรพ์แยกเพศ สถานีที่ 3 โลเคน แด้มสีมีชีวิต สถานีที่ 4 รอยต่อป่า..รอยต่อความหลากหลาย สถานีที่ 5 มะม่วงป่า คุณค่าทางพันธุกรรม สถานีที่ 6 ผืนป่าเบญจพรรณ ป่าที่เปลี่ยนสีได้ สถานีที่ 7 ไทร พืชใจร้ายหรือใจดี สถานีที่ 8 โลกใบเล็ก สถานีที่ 9 ดงก่อแพะ สถานีที่

10 กล้วยไม้ ความงามลอยฟ้า สถานีที่ 11 พืชหัว แหล่งด้วยสมุนไพร และสถานีที่ 12 ไร่ หญ้ายักษ์ มากประโยชน์

3.2 เส้นทางป่าพุ เป็นเส้นทางเดินบริเวณที่ราบริมลำห้วย ด้านทิศตะวันตกของเส้นทางที่ 1 ระยะทางประมาณ 232.5 เมตร ใช้เวลาเดินประมาณ 45 นาที – 1 ชั่วโมง มีสถานีสื่อความหมายธรรมชาติ จำนวน 6 สถานี ดังนี้ สถานีที่ 1 การปรับตัวของไม้ในป่าพุ สถานีที่ 2 ปูในป่าพุ สถานีที่ 3 เฟิร์น สถานีที่ 4 ดงเตย สถานีที่ 5 สิ่งมีชีวิตในน้ำ และ สถานีที่ 6 ไม้ดอกหอมในป่าพุ นอกจากนี้ยังมีป้ายแสดงภาพรวมลักษณะป่าพุ 1 ป้าย กรอบคลุมรายละเอียดเกี่ยวกับป่าพุ โครงสร้างทางสังคมพืช และพืชเด่นที่ปรากฏในป่าพุ

นอกจากนี้ยังสามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ 2 เส้นทาง คือ **เส้นทางที่ 1** เริ่มต้นจากที่ทำการศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ผ่านถ้ำที่ยังไม่มีการตั้งชื่อ สู่หน้าผาบริเวณถ้ำผี แล้วเดินเลียบหน้าผาลงไปริมแม่น้ำแควน้อย ตรงข้ามจังกะลิราฟ รีสอร์ท ใช้เวลาในการเดินประมาณครึ่งวัน ซึ่งเส้นทางนี้สามารถนั่งรถบริการจากศูนย์บริการนักท่องเที่ยวไปเริ่มต้นที่หน้าผาบริเวณถ้ำผี แล้วเดินย้อนกลับมาได้ **เส้นทางที่ 2** เริ่มต้นจากศูนย์บริการนักท่องเที่ยว ผ่านศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษา บริเวณป่าเต็งรังและป่าพุ ผ่านดงยี่หุบปลี น้ำตกพุ น้ำตกกันยา (มีน้ำเฉพาะช่วงเดือนกันยายนถึงธันวาคม) ถ้ำค้างคาวและสิ้นสุดที่จุดชมทัศนียภาพ พร้อมกราบนมัสการรอยพระพุทธรูปด้านหลังวัดพุเตย ใช้เวลาในการเดินประมาณหนึ่งวัน ทั้งนี้เพราะสภาพของป่ามีความหลากหลายของพรรณไม้สูง (ภาพที่ 33)

ข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชน ลักษณะพึงพึงด้านการใช้ประโยชน์ และศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน ผู้วิจัย ทีมวิจัยชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน และตัวแทนชุมชนได้นำมาใช้ประโยชน์ ดังนี้ จัดทำเป็นฐานข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชน (ชนิดพันธุ์พืช และสัตว์ป่า) และใช้เป็นพื้นฐานเพื่อจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเชิงบูรณาการ ภายใต้แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน คือ การจัดการป่าชุมชนต้องตอบสนองชุมชน 3 ด้าน ดังนี้ 1) ด้านเศรษฐกิจ คือ ชาวบ้านสามารถหาอยู่หากินกับป่าชุมชนได้ 2) ด้านสังคม การจัดการป่าจะต้องไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน แต่ต้องสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการดูแลและเป็นเจ้าของป่าร่วมกัน และ 3) ด้านสิ่งแวดล้อม คือ ผืนป่าแห่งนี้จะต้องยังคงความอุดมสมบูรณ์ คงทำหน้าที่ในการเป็นต้นน้ำลำธาร เป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่อไป

ภาพที่ 33 แผนที่ศักยภาพป่าชุมชนบ้านพุเตยที่ตอบสนองต่อความต้องการการพึงพิงด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชน

รูปแบบการจัดการป่าชุมชนในปัจจุบัน

1. จากวิกฤตรอบด้านสู่การเป็นชุมชนรักษป่า: 5 ปีแห่งการเริ่มต้น

นับตั้งแต่มีการจัดตั้งผืนป่าแห่งนี้เป็นป่าชุมชนในปี พ.ศ. 2547 ที่ชาวบ้านร่วมกันกำหนดการใช้ประโยชน์จากพื้นที่เบื้องต้นเป็น 3 โซน คือ โซนที่ 1 พื้นที่ประสานงาน (ติดกับโรงเรียนบ้านพุเตย) และเปิดให้ชาวบ้านเข้าใช้ประโยชน์ภายใต้กฎระเบียบของป่าชุมชนที่ร่วมกันกำหนด โซนที่ 2 พื้นที่การจัดตั้งเป็นศูนย์ศึกษาธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพ ภาควิชาพฤกษศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (เป็นพื้นที่ที่อนุรักษ์ห้ามเข้าใช้ประโยชน์ นอกจากเพื่อการศึกษา) ซึ่งได้รับการสนับสนุนให้จัดตั้งจากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมภายใต้การดูแลของมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี และโซนที่ 3 เป็นพื้นที่ติดกับวัดพุเตย ซึ่งยังไม่ได้กำหนดชัดเจนว่าจะใช้ประโยชน์ในด้านใดๆ และพื้นที่โซนนี้ค่อนข้างจะมีปัญหาเรื่องการบุกรุกเนื่องจากเป็นพื้นที่ที่ติดกับชุมชนทั้งคนไทยและต่างด้าว

ตลอดระยะเวลา 5 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านพุเตยยังให้ความสนใจต่อการอนุรักษ์ผืนป่าแห่งนี้ไม่มากนัก ซึ่งสามารถแบ่งกลุ่มชาวบ้านที่ไม่ให้ความสนใจเกี่ยวกับป่าชุมชน ตามลักษณะของผลกระทบที่เกิดขึ้นทั้งเชิงบวกและเชิงลบกับป่าชุมชน ดังนี้

กลุ่มที่ 1 กลุ่มชาวบ้านที่ไม่รับรู้รับทราบว่ามีป่าชุมชนอยู่ในพื้นที่ชุมชนของตนเอง ซึ่งการที่ชาวบ้านกลุ่มนี้ไม่รับรู้รับทราบว่ามีป่าชุมชนอยู่ในพื้นที่ชุมชนก็ให้เกิดผลดีต่อการอนุรักษ์ผืนป่าแห่งนี้ คือ ชาวบ้านกลุ่มนี้ คิดเป็นร้อยละ 30 ของชาวบ้านทั้งหมด ซึ่งถือว่าปริมาณมากพอสมควรจะไม่เข้ามายุ่งเกี่ยวกับกิจกรรมการดูแลป่าชุมชน รวมทั้งไม่เข้ามาใช้ประโยชน์จากผืนป่าแห่งนี้เลย ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของคุณตาณิศร์ วรรณโชติ เจ้าของโฮมพุเตย รีสอร์ท และ ผู้ที่อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในพื้นที่ในยุคแรกของการก่อตั้งชุมชนว่า

“...นับเป็นความโชคดีของผืนป่าแห่งนี้ ที่สามารถอยู่รอดมาได้จนถึงทุกวันนี้ อาจเป็นเพราะคนคงเข้าใจผิดคิดว่าผืนป่าแห่งนี้เป็นที่ของโฮมพุเตย รีสอร์ท หรือไม่รู้ว่ามีป่าชุมชน จึงไม่มีใครกล้าเข้าไปทำลาย...”

ณิศร์ วรรณโชติ (สัมภาษณ์, 4 ตุลาคม 2552)

ส่วนกลุ่มที่ 2 ซึ่งมีปริมาณค่อนข้างน้อย คือ กลุ่มชาวบ้านที่ไม่สนใจเข้าร่วมกิจกรรมการดูแลป่าชุมชน เพราะชาวบ้านกลุ่มนี้รู้สึกว่าทั้งสภาพป่าไม้และสายน้ำรอบหมู่บ้านอุดมสมบูรณ์ มีให้ใช้สอยอย่างเหลือเฟือ นอกจากนี้ยังพบว่า ชาวบ้านบางส่วนมีการบุกรุกขึ้นไปตัดไม้ เก็บหาของป่า และพันธุ์ไม้ป่าหายาก เช่น กล้วยไม้ป่า เฟิร์น ชายผ้าสีดา เห็ด หน่อไม้ สมุนไพร เป็นต้น เพื่อใช้สอยเองในครัวเรือนและจำหน่ายให้กับชาวบ้านในหมู่บ้านและจากต่างอำเภอรวมถึงนายทุนและนักท่องเที่ยว รวมทั้งยังพบว่า การกระทำของชาวบ้านบางรายก่อให้เกิดไฟป่า ซึ่งเกิดจากความเชื่อที่ผิดๆ ของชาวบ้านในการเผาต้นผักหวานป่าเพื่อกระตุ้นให้ผักหวานป่าแตกยอดอ่อน หรือชาวบ้านบางรายก็ขยายพื้นที่ทำกิน โดยการปลูกมันสำปะหลังและปลูกสวนผลไม้บุกรุกเข้าไปเรื่อยๆ จนถึงเชิงเขาและเริ่มขึ้นสู่พื้นที่ป่าชุมชนในปัจจุบัน หน่วยงานที่เข้ามาที่มีงเน้นการแนะนำด้านเศรษฐกิจ ส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชเชิงเดี่ยว เช่น ปลูกมันสำปะหลัง ปลูกพืชผักสวนครัว เป็นต้น ทำให้เกิดการบุกรุกขยายพื้นที่ทำกินมากขึ้น โดยไม่ได้ปลูกสร้างจิตสำนึกและแนะนำแนวทางการทำมาหากินที่สอดคล้องกับบริบทของพื้นที่อย่างถูกต้อง ต่างฝ่ายต่างหาประโยชน์ไม่เชื่อใจกัน และการที่เจ้าหน้าที่บางคนของรัฐเข้ามาหาผลประโยชน์จากการทำไม้เถื่อนในพื้นที่ร่วมกับนายทุน กลุ่มผู้มีอิทธิพล ที่คอยยุยงให้ชาวบ้านเกิดความแตกแยก เมื่อคณะกรรมการหมู่บ้านจับกุมก็อ้างว่าจะเอาไปสร้างบ้านเอง ถ้าคณะกรรมการไม่ยอมก็ถูกขู่อาฆาตว่าจะลอบยิง ยิ่งตอกย้ำให้ชาวบ้านมีทัศนคติที่ไม่ดีต่อเจ้าหน้าที่ของรัฐ

จากวิกฤตศรัทธาต่อภาครัฐ ความขัดแย้งของคนในชุมชน รวมถึงวิกฤตธรรมชาติเป็นบทเรียนต่อมาที่ชาวบ้านพูดคุยต้องร่วมกันทดสอบผลของการบุกรุกตัดไม้ ขยายพื้นที่ทำกิน ทำให้ป่าถูกทำลายเสื่อมโทรมมากขึ้น สายน้ำในห้วยที่เคยเปี่ยมล้นเริ่มเหือดแห้งไม่มีให้ใช้เพื่อการอุปโภคบริโภคได้ตลอดทั้งปี เริ่มส่งผลกระทบต่อการทำมาหากินของชาวบ้าน เพราะอาชีพหลักของชาวบ้าน คือ การทำไร่มันสำปะหลัง การปลูกผักสวนครัวและสวนผลไม้ น้ำจึงเปรียบเหมือนชีวิตของเกษตรกร เมื่อขาดน้ำพืชผักผลไม้ที่เคยอุดมก็ลดน้อยลง ไม้ใช้สอยในหมู่บ้านเริ่มขาดแคลน และในที่สุดบทเรียนครั้งสำคัญยิ่งจากธรรมชาติก็แสดงตัวอย่างให้เห็นที่ไร่มันสำปะหลังของนายศักดิ์ชาย ก้านเหลือง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8 แผ่นดินเกิดการยุบตัวเป็นวงกว้างในปี พ.ศ.2547 ทั้งนี้เกิดจากการที่น้ำในโพรงใต้ดินที่เป็นต้นกำเนิดของน้ำที่ใช้ในชุมชนเกิดการลดปริมาณลง และตั้งแต่นั้นเป็นต้นมาชาวบ้านสังเกตพบว่าน้ำในห้วยมีปริมาณน้อยลงทุกปี จนบางปีแทบไม่เพียงพอต่อการอุปโภคและทำการเกษตร

เหตุการณ์ครั้งนี้เป็นบทเรียนบอกให้รู้ว่า การทำลายผืนป่าส่งผลเช่นไร ชาวบ้านพุเตยเริ่มตระหนักและเห็นคุณค่าของผืนป่า หันหน้ามาร่วมกันหาสาเหตุและแนวทางแก้ไข แต่เนื่องจากในขณะนั้นยังไม่มีหน่วยงานภาครัฐเข้ามาในพื้นที่ ชาวบ้านจึงขาดการชี้แนะ การรวมตัวของชาวบ้านจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง ประกอบกับมีเจ้าหน้าที่จากหลายหน่วยงานทั้งกรมป่าไม้ เกษตรอำเภอ พัฒนาชุมชน สาธารณสุข ปลัดอำเภอ ครู เข้ามาให้ความช่วยเหลือ แนะนำให้ความรู้ สัมผัสกับชาวบ้านมากขึ้น ความรู้สึกชิงชังในใจจึงค่อยๆ คลี่คลายกลายเป็นความเข้าใจ ประธานป่าชุมชน บอกว่า “เราต้องทำศัตรูให้เป็นมิตร เอาเขามาเป็นพวก เพื่อให้การต่อต้านน้อยลง ด้วยการจับเข่านั่งคุยกันอย่างเป็นมิตร ใช้ความอ่อนน้อม อธิบายให้เข้าใจ ด้วยความอดทนไม่ย่อท้อ” เมื่อถูกญแจแห่งความเข้าใจถูกเปิดออก จึงนำไปสู่ประตูความร่วมมือจากทุกฝ่าย เพื่อรักษาผืนป่าต้นน้ำลำธารให้คงอยู่ไปชั่วลูกชั่วหลาน

ปัจจุบันการดูแลรักษาป่าชุมชนบ้านพุเตย ได้มีการจัดตั้งเป็นคณะกรรมการที่เป็นรูปธรรมจริงจังขึ้นมาดูแลและบริหารงานโดยเฉพาะ เรียกว่า “คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านพุเตย”

2. วัตถุประสงค์ของป่าชุมชนบ้านพุเตย

คณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดวัตถุประสงค์ของป่าชุมชนเพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนไว้ 3 ข้อ คือ

2.1 เพื่อเป็นพื้นที่อนุรักษ์สำหรับเป็นแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นถิ่นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า เป็นแหล่งฟื้นฟูพันธุ์พืชหายาก และเป็นแนวกันชน

2.2 เพื่อเป็นพื้นที่ใช้ประโยชน์ร่วมกันของชุมชนทั้งด้านอาหาร ไม้ใช้สอย สมุนไพร และเป็นสถานที่พักผ่อนหย่อนใจของชุมชน

2.3 เพื่อพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนและเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศในอนาคต

3. แนวนโยบายในการจัดการป่าชุมชน

สร้างและรวบรวมองค์ความรู้ระบบการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยบนพื้นฐานศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วม หัวใจหลักที่สำคัญในการบริหารจัดการป่าชุมชน โดยการทำงานมีกลไกระดับชุมชนคือ การประชุมร่วมกัน คิดร่วมกัน และวางแผนตัดสินใจร่วมกัน ภายใต้หลักการบริหารงานดังนี้

3.1 การมีส่วนร่วมของชาวบ้าน และกลุ่มองค์กรภายในชุมชน โดยจะให้ความสำคัญในกระบวนการคิดร่วม วางแผนร่วม ตัดสินใจร่วม ร่วมทำกิจกรรม และได้รับผลประโยชน์ร่วมกัน โดยจะมีการแบ่งบทบาท หน้าที่ภารกิจในการดำเนินกิจกรรมตามความถนัดของแต่ละคน และของแต่ละกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน ภายใต้แผนที่เกิดจากการคิดและตัดสินใจร่วมกัน

3.2 การกระจายอำนาจ หน้าที่ และความรับผิดชอบภายในชุมชน โดยผู้นำจะมีการกระจายอำนาจหน้าที่ ความรับผิดชอบ และการตัดสินใจแก่กลุ่มองค์กรต่างๆ ในชุมชนให้มีความคล่องตัวในการทำงาน

3.3 ธรรมชาติ การบริหารจัดการในการทำงานจะมีความโปร่งใส ตรวจสอบได้ มีการรับรู้ข้อมูลต่างๆ อย่างทั่วถึงกันภายในชุมชน

3.4 การประสานงานกับภายนอกจะยึดแผนงาน/โครงการของชุมชนเป็นเครื่องมือเชื่อมประสานเพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาและความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง

4. การดำเนินงาน

4.1 คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านพุเตย

คณะกรรมการป่าชุมชนบ้านพุเตย เป็นคณะกรรมการที่ผ่านกระบวนการเลือกสรรจากตัวแทนชาวบ้านทั้ง 3 หมู่บ้าน จำนวน 17 คน โดยมอบหมายให้นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง ดำรงตำแหน่งประธานป่าชุมชน (ตารางที่ 21) คณะกรรมการชุดนี้เป็นตัวแทนในการทำหน้าที่บริหารจัดการป่าชุมชน โดยที่ชาวบ้านทุกคนในชุมชนเป็นสมาชิกป่าชุมชน สำหรับวาระในการดำเนินงาน

ยังไม่มีการพิจารณาการดำรงหน้าที่ไว้ตายตัว ทั้งนี้เพราะชาวบ้านมีความเห็นร่วมกันว่าตัวแทนชาวบ้านที่มาทำหน้าที่นี้เป็นลักษณะของการเสียดาสมาศรมาทำงาน และเปิดโอกาสให้ชาวบ้านคนอื่นที่มีความพร้อมและเสียสละที่จะมาทำงานร่วม สามารถเสนอชื่อตนเองหรือบุคคลที่ชาวบ้านเห็นว่าเหมาะสมเข้ามาทำหน้าที่ในคณะกรรมการป่าชุมชนได้

ตารางที่ 21 รายชื่อและตำแหน่งคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านพุเตย

ลำดับที่	รายชื่อ	ตำแหน่ง
1.	นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง	ประธานป่าชุมชน
2.	นายบุญมา พันธุ์แสน	รองประธานป่าชุมชน
3.	นายเสมอ บุตรบำรุง	กรรมการและเหรัญญิกป่าชุมชน
4.	นายชัชวาลย์ แสงพิทยา	กรรมการและผู้ช่วยเหรัญญิกป่าชุมชน
5.	นางรัตนภรณ์ ไชยราช	กรรมการและเลขานุการป่าชุมชน
6.	นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการป่าชุมชน
7.	นายวิกิจ แก้วจิตคงทอง	กรรมการป่าชุมชน
8.	นายสุพจน์ ผินกลับ	กรรมการป่าชุมชน
9.	นายสมเกียรติ บุญยะเลขา	กรรมการป่าชุมชน
10.	นายทิวา ปัญญาอินทร์	กรรมการป่าชุมชน
11.	นายวิกรม แก้วจิตคงทอง	กรรมการป่าชุมชน
12.	นายพิพัฒน์ ชูจันทร์	กรรมการป่าชุมชน
13.	นายกำพล ทรงอุบล	กรรมการป่าชุมชน
14.	นายอนุกุล ชูจันทร์	กรรมการป่าชุมชน
15.	นางกัญญาภา พิชชาพงศ์	กรรมการป่าชุมชน
16.	นางอนุสรณ์ แยมกลัด	กรรมการป่าชุมชน
17.	นายวิโรจน์ ทองอ่อน	กรรมการป่าชุมชน
18.	นายธีรวัฒน์ แยมชื่น	กรรมการป่าชุมชน/ประธานกลุ่มเยาวชน อาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

4.2 กฎระเบียบป่าชุมชนบ้านพุเตย

คณะกรรมการป่าชุมชนและชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างกฎระเบียบป่าชุมชนบ้านพุเตย โดยการสนับสนุนของกรมป่าไม้ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นแนวทางในการจัดการป่า จำนวน 6 ข้อ ดังนี้

- 1) ห้ามตัดไม้บริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย ฝ่าฝืนมีโทษส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 2) ห้ามจุดไฟเผาป่าหรือทำให้เกิดไฟไหม้ป่าชุมชน มีโทษส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 3) ห้ามบุกรุกพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตยโดยเด็ดขาด มีโทษส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 4) ห้ามล่าสัตว์ป่าทุกชนิดในบริเวณป่าชุมชนบ้านพุเตย หากฝ่าฝืนมีโทษส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย
- 5) การเก็บหน่อไม้หรือของป่า ต้องได้รับอนุญาตจากคณะกรรมการป่าชุมชนก่อนทุกครั้ง
- 6) ห้ามทำลายทรัพย์สินหรือป้ายซึ่งเป็นสมบัติของป่าชุมชนบ้านพุเตยโดยเด็ดขาด ฝ่าฝืนมีโทษส่งดำเนินคดีตามกฎหมาย

นอกจากกฎระเบียบป่าชุมชนที่ชาวบ้านได้ร่วมกันกำหนดขึ้นมาแล้ว ชาวบ้านยังร่วมกันกำหนดข้อบังคับในการหาหน่อไม้จากพื้นที่ป่าชุมชน ป่าบริเวณหัวพุ ป่าหัวไร่ปลายนา และป่ารอยต่อกับพื้นที่อุทยานแห่งชาติทั้ง 2 แห่ง โดยดำเนินการร่วมกับอุทยานแห่งชาติไทรโยค และเอราวัณ ดังนี้

- 1) ช่วงฤดูกาลในการเก็บหาหน่อไม้ของชุมชน คือ ช่วงเดือนกรกฎาคม ถึงกันยายนของทุกปี

2) ชาวบ้านที่จะเก็บหาหน่อไม้จะต้องมาลงซื้อกับผู้ใหญ่บ้านและเจ้าหน้าที่อุทยาน พร้อมทั้งชำระค่าธรรมเนียมรายละ 100 -120 บาท แล้วแต่ข้อตกลงของแต่ละหมู่บ้าน โดยค่าธรรมเนียมที่ได้รับจะนำมาใช้เพื่อการจัดกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน และการดูแลป่าชุมชน

3) การเก็บหาหน่อไม้ ชาวบ้านจะสามารถเก็บหาได้ตั้งแต่วันจันทร์ ถึงวันศุกร์ โดยจะงดเก็บหาในวันเสาร์ อาทิตย์ วันพระและวันหยุดนักขัตฤกษ์ต่างๆ

4) วิธีการเก็บหาหน่อไม้ ชาวบ้านต้องไม่เก็บหาหน่อไม้ทั้งหมดออกจากกอไผ่ที่พบ จะต้องคงเหลือเอาไว้เพื่อให้หน่อไม้เจริญเติบโตเป็นต้นไผ่ต่อไปด้วย

5) หากชาวบ้านไม่ปฏิบัติตามข้อบังคับ จะถูกจับปรับตั้งแต่ 1,000 – 1,500 บาท ธิบหน่อไม้ที่เก็บได้ และถูกเพิกถอนสิทธิในการเก็บหาหน่อไม้ในฤดูกาลดังกล่าวในช่วงเวลาที่เหลือ และในฤดูกาลถัดมา นอกจากนี้อาจจะถูกส่งตัวดำเนินคดีตามกฎหมายและบำเพ็ญประโยชน์แก่สาธารณะด้วย

5. ปัญหาที่พบในการดำเนินการจัดการป่าชุมชน

จากที่กล่าวมาในข้างต้น จะเห็นว่าช่วงระยะเวลา 5 ปีแห่งการเริ่มต้นดำเนินการบริหารจัดการป่าชุมชนยังคงเกิดปัญหาต่างๆ มาอย่างต่อเนื่อง ผู้วิจัยจึงได้จัดเวทีระดมความคิดเห็นกับคณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชน และตัวแทนชุมชน รวมทั้งได้ทำการสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ที่เกี่ยวข้องในทุกภาคส่วนของชุมชนบ้านพุเตยเกี่ยวกับปัญหาที่เกิดขึ้นกับป่าชุมชนและปัญหาที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน สามารถสรุปออกมาเป็นประเด็นหลักๆ ดังนี้

5.1 ประชาชนบางส่วนประมาณร้อยละ 50 ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความสำคัญของป่าชุมชนและการจัดการป่าชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ที่อาศัยอยู่ในพื้นที่กว่าร้อยละ 50 ของจำนวนประชากรทั้งหมด ในสถานการณ์ปัจจุบันคนกลุ่มนี้ถือได้ว่าเป็นปัญหาที่สำคัญปัญหาหนึ่งในการดูแลป่า เพราะเขาไม่รู้เรื่องและไม่ปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับของป่าชุมชน โดยพบว่ายังลักลอบเข้าไปหาเก็บของป่าเกินอัตราที่กำหนด ซึ่งสอดคล้องกับคำกล่าวของ อบต.กำพล ทรงอุปบล ที่กล่าวถึงความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชนว่า

“...ชาวบ้านบางคนยังไม่รู้เลยว่าป่าชุมชนในพื้นที่ส่วนใหญ่คิดว่าเป็นพื้นที่ของอุทยานแห่งชาติปาง เป็นพื้นที่ของ โสมพุเตย รีสอร์ทบ้าง เป็นพื้นที่ของจังก์เกิ้ลกราฟ รีสอร์ทบ้าง จึงไม่ได้ให้ความสนใจกับผืนป่าแห่งนี้...แต่ถ้ามองในแง่ดี ก็ถือว่าเป็นความโชคดีของผืนป่าแห่งนี้ที่มีคนส่วนหนึ่งคิดแบบนั้น จึงไม่เข้าไปทำลายป่า...”

กำพล ทรงอุปบล (สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2553)

5.2 การบริหารงานของคณะกรรมการป่าชุมชนยังขาดความต่อเนื่อง ทั้งนี้เนื่องมาจากคณะกรรมการป่าชุมชนส่วนใหญ่ยังทำหน้าที่ในกลุ่มองค์กรอื่นๆ ในชุมชนอีกหลายบทบาทหน้าที่ จึงส่งผลให้การดำเนินงานในส่วนของการบริหารงาน เช่น การประชุม การสรุปรายงาน การทำรายงานการประชุม เป็นต้น ขาดความต่อเนื่องไม่สม่ำเสมอ โดยนายวิกิจ แก้วจิตคงทอง คณะกรรมการป่าชุมชน เล่าให้ฟังว่า

“...ในเรื่องการดำเนินงาน พวกเรายอมรับว่ายังขาดความต่อเนื่อง เช่น การประชุมเราจะไปอาศัยการประชุมหมู่บ้านบ้าง การประชุมวิสาหกิจชุมชนบ้าง พูดถึงเรื่องป่าชุมชน จึงทำให้เรื่องราวของป่าชุมชนอาจจะดูไม่สำคัญ แต่ในการทำงาน เช่น การปลูกป่า การซ่อมฝาย การทำแนวกันไฟป่า พวกเราก็ทำกันอย่างต่อเนื่องนะครับ...”

วิกิจ แก้วจิตคงทอง (สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2553)

5.3 ขาดแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่มีเป้าหมายที่ชัดเจน มีกิจกรรมที่ต่อเนื่องตลอดทั้งปีและครอบคลุมงานในทุกมิติ

5.4 การขาดการมีส่วนร่วมจากชุมชนในการเข้ามาจัดการป่าชุมชนอย่างแท้จริง ซึ่งปัญหานี้สืบเนื่องจากปัญหาในประเด็นที่ 1 ได้ส่งผลให้ชาวชุมชนบางส่วนไม่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของผืนป่าแห่งนี้ มองไม่เห็นผลประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับอย่างเป็นรูปธรรมต่อการเข้าร่วมกิจกรรมการดูแลผืนป่า โดยเฉพาะประชาชนในพื้นที่หมู่ที่ 11 บ้านพุดาด ที่ให้ความร่วมมือกับกิจกรรมของป่าชุมชนค่อนข้างน้อย ทั้งนี้เป็นเพราะประชาชนส่วนใหญ่ในพื้นที่หมู่ที่ 11 ประกอบอาชีพรับราชการ จึงไม่มีเวลาร่วมกิจกรรมและเป็นคนนอกพื้นที่แต่เข้ามารับราชการทหารในกองการเกษตรและสหกรณ์ หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา (กรป.) ในพื้นที่ แต่ที่สำคัญ คือ ผู้นำ-

ชุมชน ที่ถือเป็นกลไกในการเชื่อมโยงกิจกรรมสู่ชุมชนไม่ได้อาศัยอยู่ในพื้นที่ จึงทำให้ขาดกลไกในการเชื่อมโยง นอกจากนี้คณะกรรมการป่าชุมชนยังมีความเห็นร่วมกันว่าสาเหตุที่ประชาชนขาดการมีส่วนร่วมต้องงานการจัดการป่าชุมชนมาจากการขาดกิจกรรมที่เชื่อมโยงชาวบ้านสู่การจัดการป่า

นอกจากนี้ยังพบปัญหาและความต้องการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านพุเตยจากเอกสารต่างๆ พบว่า ประชาชนขาดความเข้าใจเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และการปลูกจิตสำนึกให้รักป่า ประชาชนกับประชาชนและประชาชนกับรัฐยังขาดการร่วมประชุมในการจัดการป่าชุมชน ประชาชน และกลุ่มอื่นๆ ขาดการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนตามกระบวนการสร้างอนาคตร่วมกัน ประชาชนขาดการมีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการป่าชุมชน ประชาชนขาดการร่วมคิดและตัดสินใจในการจัดการป่าชุมชน ประชาชนร่วมกำหนดกิจกรรมในการจัดการป่าชุมชนน้อย และขาดการร่วมปฏิบัติงานในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนตามแผนที่วางไว้

5.5 กฎระเบียบและข้อบังคับของป่าชุมชน ไม่ได้มาจากกระบวนการมีส่วนร่วมของทุกภาคส่วนในชุมชน แต่มาจากความเห็นชอบของคณะกรรมการป่าชุมชนแล้วประกาศให้ชุมชนทราบเท่านั้น จึงไม่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของชุมชนและอิงกับกฎหมายบ้านเมืองมากเกินไป จนก่อให้เกิดการต่อต้านจากชาวบ้านบางส่วน จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องนำมาปรับใหม่ ให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชน

5.6 ชาวบ้านไม่มีข้อมูลเกี่ยวกับสถานภาพป่าชุมชนบ้านพุเตยเก็บไว้ในชุมชน ซึ่งเดิมทีประมาณช่วงปี พ.ศ. 2549 ได้เคยมีการสำรวจสภาพป่าเบื้องต้นโดยชาวบ้านร่วมกับมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีภายใต้การสนับสนุนจากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม แต่ปรากฏว่าชุมชนไม่มีการเก็บข้อมูลชุดนี้ไว้ที่ชุมชนเลย ชาวบ้านจึงอยากให้มีการสำรวจใหม่อีกครั้ง เพื่อกำหนดการใช้ประโยชน์ของพื้นที่

5.7 ปัญหาไฟป่า ที่จะเกิดกับผืนป่าชุมชนและผืนป่าของอุทยานแห่งชาติทั้ง 2 แห่งที่อยู่ติดต่อกันทุกปี ส่วนระดับความรุนแรงจะขึ้นอยู่กับสภาพการเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศของประเทศในแต่ละปี ทั้งนี้สาเหตุของการเกิดไฟป่าเนื่องจาก 2 กรณี คือ เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และเกิดจากความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องและความเห็นแก่ตัวของชาวบ้านบางคนที่อาศัยทำมาหากินทั้งในและรอบผืนป่า โดยอบต.กำพล ทรงอุปบล เล่าถึงความเชื่อและพฤติกรรมของชาวบ้านให้ฟังว่า

“...ชาวบ้านบางคนยังมีความเชื่อผิดๆ ว่าถ้าเขาเผาป่า จะช่วยทำให้ต้นผักหวานป่าแตกยอดได้ดี...หรือบางคนก็จะเผาเศษเหลือจากการทำไร่เพราะลดกระบวนการจัดการที่ยุ่งยากในการนำไปทิ้ง จึงทำให้เกิดเป็นไฟป่าลุกลามไปทั่ว..”

กำพล ทรงอุบล (สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2553)

6. การเปรียบเทียบการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบดั้งเดิมกับปัจจุบัน

การจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยนับตั้งแต่อดีตที่ผ่านมาการจัดการหรือการใช้กฎระเบียบของป่าชุมชนยังไม่ได้ผลเท่าที่ควร จนกระทั่งปี พ.ศ. 2547 ได้พัฒนาและปรับปรุงรูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยมีคณะกรรมการป่าชุมชน กฎระเบียบและข้อบังคับที่เป็นรูปธรรมมากขึ้นในปัจจุบันสามารถที่จะจำแนกได้ดังนี้

ตารางที่ 22 การเปรียบเทียบการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยแบบดั้งเดิมกับปัจจุบัน

การจัดการป่าชุมชน	แบบดั้งเดิม	แบบปัจจุบัน
1. วัตถุประสงค์ของป่าชุมชน	ใช้เป็นแหล่งอาหาร สมุนไพร ไม้ฟืน ไม้ก่อสร้าง และหาของป่าเพื่อการบริโภคและจำหน่ายหารายได้	ใช้เป็นแหล่งอาหาร และสมุนไพร เป็นพื้นที่อนุรักษ์ เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
2. ด้านความเชื่อ	ความเชื่อในอดีตจะถือเอาเรื่องสิ่งศักดิ์หรือสิ่งเหนือธรรมชาติ เข้าป่าเจ้าเขาที่ปกปักรักษาป่า ซึ่งบริเวณชุมชนจะมีป่าห้วยน้ำ ซึ่งเป็นพื้นที่ที่ชุมชนใช้ในการอุปโภคบริโภค โดยพุน้ำจะมีน้ำให้ชาวบ้านใช้ตลอดทั้งปี พร้อมกับมีการตั้งศาลบูชาเจ้าที่บริเวณห้วยน้ำ และมีการทำบุญประจำปีทุกปี หรือเมื่อมีชาวบ้านเข้าไปทำสิ่งที่ไม่ดีจะเกิดการเจ็บป่วย จะต้องมีการขอขมาเจ้าที่ที่ปกปักรักษาป่าและพุน้ำ	ความเชื่อปัจจุบันเกี่ยวกับป่าชุมชน ยังคงสืบเนื่องมาจากอดีตอย่างเหนียวแน่น ยังคงมีความเชื่อที่เกิดจากศรัทธาของชาวบ้าน จะเห็นได้ว่าทุกปีจะยังคงมีการทำบุญห้วยน้ำและทำความสะอาดบริเวณโดยรอบห้วยน้ำทุกแห่งในชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่าชาวบ้านบางคนเริ่มเข้าไปขอโชคลาภและบนบานศาลกล่าวกับเจ้าที่ ณ ศาลเจ้าบริเวณห้วยพุ จนทำให้ชาวบ้านที่ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ตนเองขอไว้ เข้ามาทำบุญบำรุงศาลเจ้าให้มีสภาพดีขึ้น มีสิ่งของเช่น ไห้วมากขึ้น
3. การควบคุมการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน	-ไม่มีการควบคุมใดๆ อย่างเคร่งครัด คนนอกชุมชนสามารถเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยไม่มีข้อตกลงในการใช้อย่างเคร่งครัด	-มีการตั้งกฎระเบียบ และข้อบังคับในการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน คือ กฎระเบียบป่าชุมชนบ้านพุเตย และข้อบังคับในการหาหน่อไม้ ที่สอดคล้องกับกฎหมายบ้านเมืองอย่างเคร่งครัด

ตารางที่ 22 (ต่อ)

การจัดการป่าชุมชน	แบบดั้งเดิม	แบบปัจจุบัน
4. ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน	-ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจว่าป่าชุมชนเป็นแหล่งอาหาร และทรัพยากรในการดำรงชีวิตของเขา	-ชาวบ้านมีความรู้ ความเข้าใจเรื่องป่าชุมชนเพิ่มมากขึ้น อีกทั้งยังได้รับการอบรมในเรื่องการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากสำนักงานป่าไม้จังหวัด และอุทยานแห่งชาติไทรโยคและเอราวัณ โดยส่งเจ้าหน้าที่มาให้ความรู้และประสบการณ์แก่ผู้นำชุมชน และคณะกรรมการป่าชุมชน อีกทั้งยังการแบ่งงานรับผิดชอบในเรื่องป่าชุมชนอย่างชัดเจน มีการกำหนดอาณาเขตที่ชัดเจน และแจ้งให้ชาวบ้านได้รับรู้ รับทราบผ่านการประชุมหมู่บ้าน มีการจัดตั้งธนาคารพันธุ์ไม้ โครงการคืนกล้วยไม้สู่ป่า เป็นต้น
5. ประเพณีวัฒนธรรม	-มีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์และมีพิธีกรรมทางศาสนาในพิธีการทำบุญห้วยพุ อุทิศส่วนกุศลให้เจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา และเทพารักษ์	-ยังคงดำรงพิธีการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และมีพิธีกรรมทางศาสนาในพิธีการทำบุญห้วยพุ อุทิศส่วนกุศลให้เจ้าที่เจ้าทาง เจ้าป่าเจ้าเขา และเทพารักษ์
6. การจัดการป่าชุมชน	-การจัดการป่าชุมชนเป็นหน้าที่ของผู้นำชุมชน และคณะกรรมการป่าชุมชนเท่านั้น	-ผู้นำชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้าน เยาวชน หน่วยงานราชการ และภาคเอกชนในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชนมากยิ่งขึ้น

ตารางที่ 22 (ต่อ)

การจัดการป่าชุมชน	แบบดั้งเดิม	แบบปัจจุบัน
7. การคงสภาพป่าชุมชน	-ป่าชุมชนเป็นป่าต้นน้ำของชุมชน สภาพผืนป่าขนาดเล็กล้อมรอบด้วย ที่ทำกินของชาวบ้าน สภาพป่ามี ความอุดมสมบูรณ์ มีความ หลากหลายของชนิดพรรณพืชและ สัตว์สูง มีทั้งหน่อไม้ เห็ดป่า ผักป่า เมื่อเข้าไปสัมผัสจะรู้สึกเย็นสบาย บริเวณพุน้ำมีน้ำไหลตลอดทั้งปี	-ปัจจุบันป่าชุมชนได้รับการปรับปรุง เส้นทางศึกษาธรรมชาติ รวมทั้งจัดตั้ง สถานีการเรียนรู้ที่ให้ความรู้เกี่ยวกับ ลักษณะเด่นของพื้นที่ และพันธุ์ไม้ใน ป่าด้วย มีคณะบุคคลจากนอกพื้นที่เข้า มาศึกษาดูงาน และท่องเที่ยวเชิง อนุรักษ์มากขึ้น

บทสรุป: จากสถานภาพ ศักยภาพ และปัญหา ผู้การพัฒนเป็นแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

จากที่กล่าวมาในข้างต้นเกี่ยวกับสถานภาพ และศักยภาพป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของชุมชน การจัดการตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน และปัญหาที่พบจากการดำเนินงานที่ผ่านมา ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ผู้วิจัย และทีมวิจัยชุมชน ได้รวบรวมเป็นเอกสารของชุมชน ชื่อฐานข้อมูลสถานภาพ และศักยภาพของป่าชุมชนบ้านพุเตย: ฐานทรัพยากรเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน ที่ประกอบด้วยประวัติความเป็นมา วัตถุประสงค์ คณะกรรมการ ระเบียบข้อบังคับ สถานภาพป่าชุมชน (ความหลากหลายของพืชและสัตว์) ลักษณะการพึ่งพิงใช้ประโยชน์ ชุมชนมีปัญญาท้องถิ่น ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ผู้วิจัย ทีมวิจัยชุมชน และชุมชนนำมาใช้เป็นฐานข้อมูลเพื่อจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนภายใต้แนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และสอดคล้องกับศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของชุมชน สรุปรายละเอียดได้ดังนี้

1. ป่าชุมชนบ้านพุเตย นับเป็นทรัพยากรท้องถิ่นที่มีความผูกพันกับวิถีชีวิตของชุมชนในมิติต่างๆ มาตั้งแต่เริ่มก่อตั้งชุมชน จากการวางแผนสำรวจพบความหลากหลายของพรรณพืช 141 ชนิด จาก 107 สกุล 60 วงศ์ มีค่าดัชนีความหลากหลายของพรรณพืชเท่ากับ 2.55 - 2.90 มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์สัตว์ 67 ชนิด และมีการกระจายของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่าน

ศูนย์กลางเพียงอก พบว่า ทุกสังคมพืชในป่าชุมชนบ้านพุเตยมีการกระจายตัวของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก ในรูปแบบ L-Shape ซึ่งถือว่าเป็นภาวะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ (Stainable) ข้อมูลดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าแห่งที่ที่ยังคงสามารถตอบสนองความต้องการใช้ประโยชน์จากชุมชนได้ดี หากชุมชนมีการวางแผนการจัดการที่ดี

2. ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของชุมชน จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษจึงมีความรู้ในการใช้ประโยชน์จากพืชพรรณธรรมชาติที่เก็บหาเพื่อดำรงชีพและเพิ่มรายได้ ซึ่งชาวบ้านพุเตยทุกคนมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแตกต่างกันตามวิถีการดำเนินชีวิตที่มีระดับและประเภทการพึ่งพิง โดยมีการใช้ประโยชน์ทางตรง จำแนกเป็น 6 ลักษณะ ได้แก่ 1) ใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร 2) ใช้เป็นแหล่งพันธุกรรมไม้ผล 3) ใช้เป็นฝักรับประทาน 4) เห็ด 5) ใช้ในการก่อสร้าง และ 6) ใช้เป็นไม้ฟืนและถ่าน ส่วนการใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าชุมชนที่เชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิต เศรษฐกิจ และสังคม โดยเป็นทั้งที่พักผ่อนหย่อนใจ ด้านประเพณี วัฒนธรรมและยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นแหล่งเรียนรู้ ธรรมชาติและความหลากหลายทางชีวภาพที่สื่อถึงความสำคัญของพื้นที่ป่าชุมชน ความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพในด้านต่างๆ ทั้งอาหาร ยา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีการเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน

ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ของชุมชน พบว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตยสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ 3 ลักษณะ คือ 1) การเป็นป่าเพื่อการใช้สอย 2) การเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์พรรณไม้หายากและไม้เด่นใน และ 3) การเป็นศูนย์การเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ชุมชน และสามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้

3. ปัญหาในการจัดการป่าชุมชน แนวคิดในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้เกิดขึ้นจากการเห็นความสำคัญและประโยชน์ของผืนป่าต่อชุมชนของคนกลุ่มเล็ก และได้ลงมือดำเนินการตามภูมิปัญญาและประสบการณ์ของตนเอง ต่อมาได้มีการขยายแนวคิดสู่ชุมชน โดยในช่วงเริ่มต้นพบว่า มีทั้งผู้ที่สนใจร่วมงาน และผู้ที่ไม่สนใจ แต่โชคดีที่ไม่พบผู้ขัดขวางการดำเนินงานของกลุ่ม จากการศึกษาพบว่า ยุคเริ่มต้นของการเข้ามาดูแลป่าของชุมชนมีปัญหาและอุปสรรคมากมาย ดังนี้ 1) ชาวบ้านบางส่วนยังขาดความรู้เกี่ยวกับความสำคัญของป่าชุมชนและแนวทางการจัดการป่า มองไม่เห็นประโยชน์ในทุกๆ มิติที่ตนเองและชุมชนจะได้รับจากการปกป้องผืนป่าแห่งนี้ จนส่งผลให้

ชาวบ้านกลุ่มดังกล่าว**ไม่ให้ความร่วมมือ**ในกิจกรรมต่างๆ แต่ก็นับว่าโชคดีที่ ชาวบ้านกลุ่มนี้ก็ไม่ได้ขัดขวาง กลับทำตัวเป็นผู้สะท้อนผลการดำเนินการบางอย่างสู่คณะกรรมการป่าชุมชนผ่านเวทีชาวบ้านด้วย 2) ในแง่ของการบริหารจัดการ พบว่า คณะกรรมการป่าชุมชน และ**แนวร่วมขาดแผนแม่บท**นำทางการดำเนินงาน **ไม่มีการกำหนดเป้าหมาย**ในการดำเนินงานร่วมกัน **ร่วมทั้งขาดความต่อเนื่อง**ในเชิงการบริหารงาน แต่การทำกิจกรรมการดูแลป่า เช่น ปลูกป่า ทำแนวกันไฟป่า ซ่อมแซมฝายชะลอความชุ่มชื้น คณะกรรมการป่าชุมชน และแนวร่วมชุมชนก็ทำมาอย่างต่อเนื่อง

ปัญหาที่พบอีกประการที่พบ คือ ทุกครั้งที่คณะกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้านร่วมกันทำกิจกรรม หรือมีคณะต่างๆ มาศึกษาดูงาน จะ**ไม่เคยมีการประชุมสรุปงานและบันทึกผลสำเร็จอย่างเป็นทางการเลย** ซึ่งทั้ง 2 ประเด็นที่กล่าวมานับเป็นจุดอ่อนของการจัดการป่าชุมชนในช่วงที่ผ่านมา ของชุมชนบ้านพุเตย การทำวิจัยในช่วงของการค้นหาปัญหา สาเหตุ ผลกระทบ และจัดความสำคัญ และความต้องการแก้ไขปัญหามาตลอดจนการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนและป่าชุมชน ทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของป่าชุมชน และตระหนักถึงความสำคัญของการจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นระบบ มีแนวทางและกิจกรรมที่ชัดเจน ผู้วิจัย ทีมวิจัยชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำชาวบ้าน และตัวแทนชาวบ้านในทุกระดับ จึงมีความเห็นร่วมกันว่า ถึงเวลาแล้วที่ชุมชนบ้านพุเตยจะต้องใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการผลักดันให้เกิดแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง และการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอก

บทที่ 6

พลังชุมชน: การขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

ผู้วิจัยและชุมชนบ้านพุเตยได้ร่วมมือกันค้นหาปัญหา สาเหตุและผลกระทบของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน และศึกษาศักยภาพของชุมชนในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเองผ่านการจัดเวทีรับฟังและระดมความคิดเห็น จึงได้มีมติในการแก้ไขปัญหของชุมชนตามศักยภาพและความพร้อมของชุมชน คือ การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีการพัฒนาต่างๆ ในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย เนื่องจากเห็นว่าชุมชนมีศักยภาพทั้งทางด้านผู้นำชุมชน คุณลักษณะของสมาชิกชุมชน และปัจจัยทางสังคมของชุมชนที่เอื้อต่อการดำเนินงาน โดยเล็งเห็นว่าการจัดการป่าชุมชนสู่ความยั่งยืน จำเป็นที่จะต้องมีการวางแผนจัดการป่าชุมชนอย่างเป็นรูปธรรม และพิจารณาความยั่งยืนของผืนป่าแห่งนี้ว่า จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องจัดการถ่ายทอดกระบวนการเรียนรู้ไปสู่เยาวชนในพื้นที่ ที่ประชุมได้มีมติให้นำผลการศึกษาเกี่ยวกับสถานภาพป่าชุมชน ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองความต้องการของชุมชน และข้อมูลที่ได้จากการค้นหาปัญหาในการดำเนินงานของป่าชุมชนในช่วง 5-6 ปีที่ผ่านมา มาจัดทำเป็นแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเชิงบูรณาการ ภายใต้กรอบแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน และนำไปสู่การทำโครงการการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

ในการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชน ที่ผู้วิจัยเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนก่อนที่จะนำไปสู่การสร้างร่วมมือกับภาคีพัฒนภายนอกชุมชน สำหรับผลการศึกษาในบทนี้นำเสนอ 6 หัวข้อ ดังนี้ 1) การจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเชิงบูรณาการ 2) การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน 3) ความต่อเนื่องของกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนในรอบปี 4) ผลสำเร็จโดยภาพรวมในการจัดการป่าชุมชน 5) บทเรียนบางประการจากการจัดการป่าชุมชน และ 6) กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

โดยมีกระบวนการการทำงานแบบมีส่วนร่วม และผลการศึกษา ดังนี้

การจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเชิงบูรณาการ

การบูรณาการแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน เป็นกระบวนการหรือชุดกิจกรรมในชุมชนที่มีลำดับขั้นตอนที่จะสะท้อนให้เห็นถึงแนวคิด และแนวทางในการส่งเสริมให้ประชาชน กลุ่มองค์กรชุมชน และคนในชุมชน แสดงศักยภาพและความสามารถในการจัดการแก้ปัญหาและดำเนินกิจกรรมชุมชนที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความสามารถที่จะค้นหาศักยภาพ รับรู้ปัญหาและร่วมดำเนินการแก้ไขปัญหา และพัฒนาป่าชุมชนด้วยตนเอง ได้อย่างยั่งยืน

ในขณะเดียวกันกระบวนการบูรณาการแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน ก็เป็นตัวบ่งชี้อันหนึ่งถึงความเข้มแข็งของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชนหนึ่งไม่ได้อยู่ที่ชุมชนนั้นมีความสามารถที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ผลดี หรืออยู่ที่ชุมชนนั้นไม่มีปัญหาใดอยู่เลย หากอยู่ที่ว่าชุมชนนั้นมีกระบวนการชุมชน ที่แสดงให้เห็นว่าชุมชนมีความสามารถที่จะค้นหาศักยภาพ รับรู้ปัญหาและร่วมทำกิจกรรมต่างๆ เพื่อแก้ปัญหา และเพื่อเสริมสร้างศักยภาพการพัฒนาที่มีอยู่ให้เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่อง

การบูรณาการแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยมีลักษณะเป็นกระบวนการแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชน และภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชน ซึ่งการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนมีลักษณะเป็นองค์รวม ที่บูรณาการวิธีการจัดการป่าแบบผสมผสานระหว่างวัฒนธรรม ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวิทยาการใหม่ๆ และครอบคลุมทุกมิติตามแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืน โดยมีกระบวนการการทำงาน ดังนี้

1. ขั้นตอนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัย ได้จัดเวทีกับคณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชน และตัวแทนชาวบ้านเพื่อร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนที่มีต่อการจัดการป่าชุมชน และค้นหาการหนุนเสริมจากภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชน นำข้อมูลที่ได้รับร่วมกับข้อมูลสถานภาพและศักยภาพของป่าชุมชนมาสร้างเป็น “แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน” ให้สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชนทั้ง 3 ข้อ ตามที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 5 จนสามารถสร้างเป็นแผนงานหรือกรอบงานได้ 14 แผนงานหรือกรอบงาน กับ 1 แผนบูรณาการ ซึ่งกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมของชุมชนบ้านพุเตย มีขั้นตอนการปฏิบัติงานและผลการดำเนินงาน 7 ขั้นตอน ดังนี้

1.1. การเตรียมวิทยากรกระบวนการ

วัตถุประสงค์

เพื่อเตรียมวิทยากรกระบวนการ และจัดทำแผนการดำเนินงานเพื่อให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อย เกิดประสิทธิภาพและประสพผลสำเร็จ

แนวทางดำเนินงาน

1) เตรียมทีมวิทยากรกระบวนการ โดยค้นหาบุคคลที่อยู่ในชุมชนบ้านพุเตย และจากหน่วยงาน/องค์กร/เครือข่าย โดยจะต้องเป็นผู้มีความรู้ ความสามารถและเข้าใจในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน เป็นผู้มีความสามารถในการเป็นวิทยากรแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน รู้เทคนิคการจัดเวทีกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน ซึ่งในที่ประชุมได้เสนอชื่อบุคคล 10 ท่าน คือ อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ อาจารย์ยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง นายบุญมา พันธุ์แสน นายกำพล ทรงอุบล นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ นางรัตนภรณ์ ไชยราช นายวิโรจน์ ทองอ่อน และตัวผู้วิจัย ทำหน้าที่วิทยากรกระบวนการในการชวนคิดชวนคุยเพื่อจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย

2) ผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการร่วมกันประชุมออกแบบการจัดเวทีในแต่ละขั้นตอน ด้วยการกำหนดวัตถุประสงค์ เนื้อหา ขั้นตอนกระบวนการและเทคนิคที่ใช้ รวมทั้งวิทยากรหลัก และวิทยากรผู้ช่วย

3) ผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการร่วมซักซ้อมแนวคิด กระบวนการ เทคนิค วิธีการ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำคัญสำหรับวิทยากรกระบวนการแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

4) ผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการเตรียมประเด็นการพูดคุยในเวที เช่น แนวคิดของแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน เนื้อหาของการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน เตรียมข้อมูลทั่วไปของชุมชนล่วงหน้า เช่น ข้อมูลสภาพของพื้นที่ของชุมชน อาณาเขตของชุมชน ประชากรและครัวเรือน การประกอบอาชีพ รวมทั้งประเด็นปัญหาที่สำคัญๆ ของชุมชนนั้นๆ

5) ผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการเตรียมพื้นที่ เช่น เตรียมคน เตรียมสถานที่ที่มีความพร้อมสำหรับการจัดเวที เตรียมอุปกรณ์และสื่อที่ใช้ในการจัดทำเวที

ผลที่ได้รับ

ได้ทีมวิทยากรกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน ที่ประกอบด้วยบุคลากรจากหลากหลายหน่วยงาน ซึ่งมีทักษะและประสบการณ์จัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย จำนวน 4 ท่าน คือ ผู้วิจัย นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ ประธานป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี และประธานเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม อาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี และอาจารย์ยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว นักวิชาการอิสระที่เคยทำงานในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตยมาอย่างต่อเนื่อง ร่วมกับตัวแทนชุมชนอีกจำนวน 6 คน คือ นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง นายบุญมา พันธุ์แสน นายกำพล ทรงอุบล นางสุนันท์ พัววัฒนศิริ ปัทมรัตน์ นางรัตนภรณ์ ไชยราช และ นายวิโรจน์ ทองอ่อน

1.2 การเตรียมชุมชนในการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

เป็นการเตรียมความพร้อมให้กับประชาชน กลุ่มแกนนำชุมชน องค์กรชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นในแต่ละพื้นที่ ให้มีความเข้าใจในแนวความคิด กระบวนทัศน์ และกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน บทบาทความรับผิดชอบของฝ่ายต่างๆ ตลอดจนการสร้างความรู้ความผูกพันและการค้นหาบุคคลที่อาสาเป็นกลุ่มแกนในการดำเนินงาน

แนวทางดำเนินงาน

การเตรียมชุมชนนับเป็นกระบวนการที่สำคัญมาก ทั้งนี้เพราะเป็นกระบวนการสร้างความเข้าใจร่วมกันของทีมผู้วิจัย และคนในชุมชน โดยผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการ ได้จัดเวทีทั้งรูปแบบที่เป็นทางการ และไม่เป็นทางการ คือ การเปิดเวทีอย่างเป็นทางการ จำนวน 3 ครั้ง การพูดคุยภายหลังการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา การพูดคุยในร้านชุมชน และการพูดคุยในกิจกรรมร่วมต่างๆ ของชุมชน มีรายละเอียดในดำเนินการดังนี้

1) ชี้แจงกับตัวแทนชุมชน แกนนำชุมชน ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้มีความเข้าใจแนวความคิด กระบวนทัศน์ และแนวทางการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน ที่มุ่งสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน ที่เน้นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของทุกฝ่ายและมีการกระทำร่วมกัน

2) จัดเวทีเพื่อค้นหา และกำหนดตัวบุคคล และกลุ่มอาสาสมัครที่จะเป็นผู้นำในการผลักดันการดำเนินงานต่างๆ ตามกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม โดยเน้นความสมัครใจ และให้คนในชุมชนเป็นผู้เสนอเอง

ผลที่ได้รับ

กลุ่มแกนนำชุมชน องค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเข้าใจและมีแนวคิดตามกระบวนทัศน์ใหม่ พร้อมที่จะเข้าร่วมในกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนและการพัฒนาของชุมชน และมีกลุ่มแกนนำอาสาเข้าร่วมในกระบวนการ

1.3 การประเมินศักยภาพของชุมชน และค้นหาภาคี

วัตถุประสงค์

เพื่อประเมินศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ในแง่ของโอกาส ภัยคุกคาม จุดแข็งและข้อจำกัดของชุมชน เพื่อที่จะกำหนดปัญหาสำคัญของป่าชุมชน ทางเลือกการพัฒนา ป่าชุมชน รวมทั้งทุนทางสังคม วัฒนธรรม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของชุมชน และค้นหาภาคีภายนอกหนุนเสริมการทำงานของชุมชน

แนวทางดำเนินงาน

การประเมินศักยภาพชุมชน เป็นกระบวนการที่จะช่วยให้ชุมชนรู้จักตนเอง รู้ว่าชุมชนของตนเองนั้นมีจุดแข็งและข้อจำกัด และมีทุนทางสังคมอะไรบ้างที่สามารถนำมาใช้ในการพัฒนาชุมชน และรู้จักวิธีการขอความร่วมมือเพื่อการหนุนเสริมการทำงานจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ในลักษณะ “พหุภาคี” ซึ่งผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการ ได้จัดเวทีกับตัวแทนชุมชน แกนนำ

ชุมชน ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น โดยในการจัดเวทีแต่ละครั้งได้เชิญตัวแทนจากหน่วยงานภายนอกชุมชนเข้าร่วมด้วย นอกจากจัดเวทีผู้วิจัย ทีมวิจัยชุมชน อาสาสมัครชุมชน และเจ้าหน้าที่จากอุทยานแห่งชาติไทรโยค ได้ลงพื้นที่สำรวจป่าชุมชน จำนวน 2 ครั้ง เพื่อวิเคราะห์สถานภาพ ลักษณะการใช้ประโยชน์จากป่าของชุมชน และศักยภาพของป่าชุมชน ที่ตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของชุมชน มีรายละเอียดในดำเนินการดังนี้

- 1)ชี้แจงให้กับตัวแทนชุมชน แกนนำชุมชน ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน และองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น มีความเข้าใจในการประเมินศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม จำนวน 1 ครั้ง ณ ร้านค้าชุมชน
- 2) ร่วมกันกำหนดแนวทาง ขั้นตอนในการดำเนินงาน และทำความเข้าใจร่วมกับผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่าย
- 3) กำหนดประเด็นของข้อมูลที่จะทำการศึกษา ซึ่งมีประเด็นที่สำคัญได้แก่ ประวัติหมู่บ้านหรือชุมชน สถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชนบ้านพุเตย ปัญหาในการดำเนินการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย รูปแบบการจัดการป่าชุมชนในอดีตจนถึงปัจจุบัน ลักษณะการพึงพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ศักยภาพของป่าชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างป่าชุมชนกับวิถีชุมชน รวมทั้งผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้ประกอบพิธีกรรม ผู้เชี่ยวชาญด้านการอาชีพที่เกี่ยวข้องกับป่าชุมชน
- 4) รวบรวมข้อมูลตามประเด็นที่กำหนด โดยอาจแบ่งเป็นกลุ่มๆ ทำการเก็บข้อมูลจากแหล่งต่างๆ เช่น ข้อมูลที่มีอยู่แล้ว บันทึกรายงานของหน่วยงานต่างๆ การสอบถามจากผู้รู้และชาวบ้าน การประชุมกลุ่มย่อย แล้วจึงนำมารวมกัน ช่วยกันตรวจสอบ ปรับปรุงให้สมบูรณ์
- 5) การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่ได้มาแยกแยะและหาความสัมพันธ์ในมิติต่างๆ และนำไปสู่ข้อสรุปเกี่ยวกับสถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชนบ้านพุเตย ลักษณะการพึงพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ศักยภาพของป่าชุมชน ปัญหาที่พบในการดำเนินการจัดการป่าชุมชน รูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม และภาคีการพัฒนาจากภายนอกที่จะเข้ามาหนุนเสริมการจัดการป่าชุมชน ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ จะเป็นพื้นฐานสำคัญในกระบวนการทำงานขั้นต่อไป

ผลที่ได้รับ

1) ข้อมูลศักยภาพของชุมชนในการทำงานแบบมีส่วนร่วม สถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชนบ้านพุเตย ลักษณะการพึ่งพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ศักยภาพของป่าชุมชน ปัญหาที่พบในการดำเนินการจัดการป่าชุมชน รูปแบบการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในช่วงเวลาที่ผ่านมา และข้อมูลเกี่ยวกับภาคีการพัฒนาจากภายนอก

2) คนในชุมชน กลุ่มแกนนำ องค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นมีความเข้าใจถึงสถานภาพที่แท้จริงของป่าชุมชนชุมชนทั้งในแง่ปัญหา ข้อจำกัด และศักยภาพ รวมทั้งเกิดความตระหนักรู้และสำนึกร่วมในการที่จะช่วยแก้ปัญหาของชุมชนและมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของป่าชุมชน และศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

1.4 การกำหนดวิสัยทัศน์ แนวทางและจุดมุ่งหมายในการจัดการป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

เป็นการระดมพลัง ความผูกพัน ความเอื้ออาทร และความรักที่ประชาชน และครอบครัวมีต่อกันและกัน และต่อพื้นที่ชุมชน หมู่บ้าน ตำบล มาสร้างหรือกำหนดความมุ่งหวังในการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

แนวทางดำเนินงาน

ผู้วิจัย ทีมวิทยากรกระบวนการ และทีมสำรวจป่าชุมชน ได้จัดเวทีกับตัวแทนคนในชุมชน กลุ่มแกนนำ ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน เพื่อนำผลการวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม สถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชน ลักษณะการพึ่งพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ศักยภาพของป่าชุมชน ปัญหาที่พบในการดำเนินการจัดการป่าชุมชน เพื่อให้ช่วยกันกำหนดเป็นวิสัยทัศน์ การจัดการป่าชุมชน จุดมุ่งหมายในการจัดการป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรม และแนวทางในการจัดการป่าชุมชน

ผลที่ได้รับ

- 1) ชุมชนมีวิสัยทัศน์การจัดการป่าชุมชน โดยมีกรอบแนวทาง และจุดมุ่งหมายการพัฒนาที่ชัดเจนของชุมชน ที่ให้ทุกฝ่ายยึดมั่นร่วมกัน
- 2) คนในชุมชน องค์กรชุมชน กลุ่มแกนนำ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และหน่วยงานภาคีต่างๆ มีจุดมุ่งหมายการจัดการป่าชุมชนร่วมกัน

1.5 การกำหนดยุทธศาสตร์ในการจัดการป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

เพื่อให้การพัฒนาของชุมชนเป็นไปตามวิสัยทัศน์ และบรรลุตามจุดมุ่งหมายของการจัดการป่าชุมชนจะต้องกำหนดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสมกับศักยภาพ จิตความสามารถ และความพร้อมของชุมชน โดยกลยุทธ์การจัดการจะเป็นตัวเชื่อมระหว่างวิสัยทัศน์ และจุดมุ่งหมายการจัดการป่าชุมชนกับการกำหนดกิจกรรมการจัดการ ในแง่ของการกำหนดขอบเขตและลักษณะของการใช้ทรัพยากรต่างๆ ของการจัดการป่า

แนวทางดำเนินงาน

ผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการ จัดเวทีระดมความคิดเห็นกับตัวแทนคนในชุมชน กลุ่มแกนนำ ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนจากหน่วยงานภายนอกชุมชนเกี่ยวกับแนวทางการดำเนินงานที่จะนำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์ และจุดมุ่งหมายการจัดการป่าชุมชน โดยพิจารณาความเป็นไปได้ของทางเลือกต่อไปนี้

- 1) มีแนวทางใดบ้างที่ชุมชนสามารถดำเนินการเองได้ตามศักยภาพที่ชุมชนมีอยู่
- 2) มีแนวทางใดบ้างที่มีปัจจัยหรือการสนับสนุนจากภายนอกเอื้ออำนวยและสนับสนุนให้ชุมชนทำได้ตามศักยภาพของชุมชนที่มีอยู่

3) มีแนวทางใดบ้างที่ชุมชนจะต้องการดำเนินการ แต่ชุมชนยังไม่พร้อม หรือมีข้อจำกัด จะมีทางเสริมความพร้อมหรือลดข้อจำกัดของชุมชนได้หรือไม่ ต้องทำอะไร และต้องขอความร่วมมือหรือการสนับสนุนจากภาคีการพัฒนาใดบ้าง

ผลที่ได้รับ

ชุมชนมีกลยุทธ์การจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม ชัดเจน สำหรับใช้ในการวางกรอบทางเลือกดำเนินโครงการ และกิจกรรมต่างๆ

1.6 การกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรมการจัดการป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

เพื่อร่วมกันกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรมที่เหมาะสม เป็นไปได้และสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและกลยุทธ์ที่วางไว้ เพื่อสานต่อ เสริมสร้าง สิ่งที่ชุมชนทำได้อยู่แล้วให้ดียิ่งขึ้น หรือเพื่อบรรเทาข้อจำกัดและแก้ไขปัญหในด้านต่างๆ ของชุมชน

แนวทางดำเนินงาน

ผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการ จัดประชุมเชิงปฏิบัติการกับทีมงานซึ่งเป็นอาสาสมัครจากชุมชน เพื่อออกแบบกิจกรรม และโครงการของแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน แล้วจึงจัดเวทีระดมความคิดเห็นกับตัวแทนคนในชุมชน กลุ่มแกนนำ ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และตัวแทนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน เพื่อร่วมกันกำหนดแผนงาน โครงการ กิจกรรมที่เหมาะสมในการจัดการป่าชุมชนและสอดคล้องกับภูมิปัญญาท้องถิ่นและกลยุทธ์ที่วางไว้ โดยมีรายละเอียดในการดำเนินการดังนี้

1) ร่วมกันตรวจสอบว่ามีกิจกรรม และโครงการอะไรบ้างที่ชุมชนทำอยู่แล้วและเป็นประโยชน์ นำไปสู่การบรรลุวิสัยทัศน์และเป้าหมายการจัดการป่าชุมชน และสอดคล้องกับกลยุทธ์การจัดการป่าชุมชน ก็ให้เลือกไว้

2) ร่วมกันพิจารณากิจกรรม และโครงการว่ามีเพียงพอที่จะแก้ไขปัญหาหรือบรรลุนิเวศทัศน์และจุดมุ่งหมายของการจัดการป่าชุมชนหรือไม่ ยังมีกิจกรรม โครงการใดอีกหรือไม่ที่ควรทำเพื่อช่วยแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยกิจกรรมที่จะทำเพิ่มเติมนั้นควรจะต้องสอดคล้องกับศักยภาพของชุมชน หรือเป็นไปเพื่อมุ่งแก้ไขจุดอ่อนและข้อจำกัดในการจัดการป่าชุมชน

3) แยกกิจกรรมออกเป็น 3 กลุ่ม คือ

- (1) กิจกรรมที่ชุมชน สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเอง
- (2) กิจกรรมที่ชุมชนไม่สามารถดำเนินการได้เอง แต่สามารถได้รับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา กำหนดขอรับการสนับสนุนจากองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา
- (3) กิจกรรมที่ชุมชน และองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสาไม่สามารถดำเนินการได้ด้วยตนเองทั้งหมดหรือบางส่วน ก็กำหนดเสนอขอรับการสนับสนุนทรัพยากรจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชนในพื้นที่ หรือองค์กรเอกชนต่างๆ
- (4) พิจารณาและจัดลำดับความสำคัญของโครงการและกิจกรรมให้ชัดเจน

ผลที่ได้รับ

โครงการ และกิจกรรมการจัดการป่าที่หลากหลาย ที่เป็นการผสมผสานระหว่างวิถีชีวิตวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้ากับแนวทางการจัดการแบบใหม่อย่างลงตัว เพื่อการพัฒนาแบบองค์รวมของชุมชน

1.7 การเปิดเวทีประชาพิจารณ์แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

วัตถุประสงค์

เพื่อให้คนในชุมชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคีการพัฒนาต่างๆ ได้เข้ามาร่วมกันพิจารณาความเหมาะสม และความเป็นไปได้ของการนำไปสู่การปฏิบัติ รวมทั้งให้ความเห็นชอบ และร่วมมือกันส่งเสริมสนับสนุนแผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมในแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

แนวทางดำเนินงาน

ผู้วิจัย และทีมวิทยากรกระบวนการ เปิดเวทีประชาพิจารณ์ ณ ร้านค้าชุมชน เพื่อให้ตัวแทนคนในชุมชน (รวมถึงตัวแทนจากกลุ่มชาติพันธุ์ต่างๆ ด้วย) เกษนนำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน นายกและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสาทั้ง 3 หมู่บ้าน ปลัด-องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา และตัวแทนจากหน่วยงานภายนอกที่สนับสนุนทั้งหน่วยงานที่เข้ามามีส่วนร่วมตั้งแต่เริ่มต้น และหน่วยงานที่ยังไม่เคยเข้าร่วม แต่มีภารกิจและขอบข่ายงานที่เกี่ยวข้อง เช่น ตัวแทนจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี ตัวแทนจากอุทยานแห่งชาติเอราวัณ นักวิชาการพัฒนาชุมชน อ.ไพโรช ตัวแทนจากองค์กรพัฒนาชุมชน อาจารย์จากมหาวิทยาลัย เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เป็นต้น จำนวนทั้งสิ้น 122 คน เข้าร่วมรับฟังรายละเอียดต่างๆ ของแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน ร่วมแสดงความคิดเห็น และให้ข้อเสนอแนะ หรือเพิ่มเติมข้อมูลต่างๆ เพื่อให้แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเป็นแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนที่สมบูรณ์ และเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย และนำไปใช้ประโยชน์ได้จริง

ผลที่ได้รับ

แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนที่ชุมชนจะใช้เป็นแนวทางในการแก้ไขปัญหาและพัฒนาป่าชุมชนของตนเอง รวมทั้งองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานราชการใช้เป็นข้อมูลในการสนับสนุนต่อไป

การทำงานแบบมีส่วนร่วมที่กล่าวมาในข้างต้น ทั้ง 7 ขั้นตอนดังกล่าว สามารถสรุปได้ดังภาพที่ 34

2. ผลการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

จากขั้นตอนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย ทีมวิทยากรกระบวนการ ได้ปรับปรุงยุทธศาสตร์กระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมตามความเหมาะสม สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของบริบทชุมชนบ้านพุเตย และร่วมกันกำหนดเป้าหมายและจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนให้เป็นไปตามความต้องการที่แท้จริงของชุมชน

จากการร่วมกันวิเคราะห์ผลการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมของ ทีมวิทยากรกระบวนการ คณะกรรมการป่าชุมชน และตัวแทนคนในชุมชน รวมทั้งตัวแทนจากหน่วยงานภาคีต่างๆ ได้ข้อค้นพบทั้งในเชิงองค์ความรู้ บุคคล และกระบวนการที่เอื้อต่อการดำเนินงานอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาคือดังนี้

2.1 สร้างแผน: แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย

ผู้วิจัย ทีมวิทยากรกระบวนการ คณะกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้านได้ร่วมกันวิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนที่มีต่อการจัดการป่าชุมชน และการหนุนเสริมจากภาคีภายนอก สถานภาพของป่าชุมชน ลักษณะการใช้ประโยชน์ และศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อการใช้ประโยชน์ของชุมชน จากนั้นจึงนำข้อมูลที่ได้มาสร้างเป็น “แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย” ภายใต้แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน สอดคล้องตามวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งป่าชุมชน ทั้ง 3 ข้อ (ดังที่กล่าวไว้ในบทที่ 5) และเป็นลักษณะของการผสมผสานระหว่างวิถีวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น เข้ากับแนวทางการจัดการสมัยใหม่อย่างลงตัว จนสามารถสร้างเป็นแผนงานหรือกรอบงานได้ 14 แผนงานหรือกรอบงาน ดังนี้

1) แผนงานที่ตอบสนองแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนในมิติสิ่งแวดล้อม คือ แผนงานที่ 1 งานการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้ แผนงานที่ 2 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ แผนงานที่ 3 งานควบคุมการพังทลายของดินในพื้นที่ป่าชุมชน แผนงานที่ 4 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สัตว์ป่า แผนงานที่ 5 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อป้องกันพื้นที่เสี่ยงภัย แผนงานที่ 6 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งพันธุกรรม แผนงานที่ 7 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแนวกันชน แผนงานที่ 8 งานการควบคุมไฟป่า

2) แผนงานที่ตอบสนองแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในมิติเศรษฐกิจ คือ แผนงานที่ 9 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อผลิตอาหาร สมุนไพร และ ของป่าอื่นๆ แผนงานที่ 10 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อผลิตไม้ใช้สอย แผนงานที่ 11 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อสร้างภูมิทัศน์ แผนงานที่ 12 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว

3) แผนงานที่ตอบสนองแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนในมิติสังคม คือ แผนงานที่ 13 งานจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ และ แผนงานที่ 14 งานการมีส่วนร่วมของประชาชน ในการร่วมมือจัดการและพัฒนาป่าชุมชน กับ 1 แผนงานการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนเชิงบูรณาการ สรุปเป็นกิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนที่แบ่งตามวัตถุประสงค์ของป่าชุมชน และ ลักษณะของกรอบงานได้ตามตารางผนวกที่ 10-11

นอกจากจะได้แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนตามที่ได้กล่าวในข้างต้นแล้ว ชุมชนยังได้ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมกับภาคส่วนต่างๆ ในการสร้างตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน และตัวบ่งชี้ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน ดังนี้

จากการประชุมกลุ่มย่อยกับคณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำชุมชน และภาคีหุ้นส่วนเสริมเกี่ยวกับการค้นหาตัวบ่งชี้ถึงความสำเร็จและความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชน ร่วมกับการตรวจเอกสารที่เกี่ยวข้อง จากหนังสือ เรื่อง คู่มือรูปแบบกลไกการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ของสถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2547) และข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญด้านสิ่งแวดล้อม 4 ท่าน คือ นายสุธาสิน ลอยลม (สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี) นายอิศรา มณีโส๊ะ (แกนนำขับเคลื่อนป่าชุมชน จังหวัดกาญจนบุรี) นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ (ประธานป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี และประธานเครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี) และอาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม (อาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี) ได้ข้อสรุปตัวบ่งชี้ถึงความสำเร็จและความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชน ครอบคลุม 3 มิติ คือ มิติระบบนิเวศป่าชุมชน มิติการบริหารจัดการเชิงบูรณาการ และ มิติสังคมและชุมชน ดังรายละเอียดตามตารางที่ 23 และ 24

ตารางที่ 23 ตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน

ตัวชี้วัด	การสำรวจข้อมูลและเกณฑ์การวัด
(1) ด้านทรัพยากร (Resource)	
<u>ทางกายภาพ</u>	
- ขนาดพื้นที่ป่าชุมชน	พื้นที่ป่าชุมชนต้องไม่ลดลงไปกว่าเดิม
- พื้นที่อนุรักษ์ต่อพื้นที่ใช้สอย	สัดส่วนของพื้นที่อนุรักษ์ต่อพื้นที่ใช้สอยต้องไม่ลดลงหรือคงที่
- พื้นที่อนุรักษ์ของชุมชน	พื้นที่อนุรักษ์ของชุมชนต้องไม่ลดลงไปกว่าเดิม
<u>ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้</u>	
- การปกคลุมของเรือนยอด	เปอร์เซ็นต์การปกคลุมของชั้นเรือนยอดในพื้นที่เดียวกันในช่วงเวลาใกล้เคียงกันในแต่ละปีต้องไม่ลดลง
- ขนาดของไม้ใหญ่ที่สำคัญ	ให้มีการสำรวจไม้ใหญ่ที่สำคัญในพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งไม่ควรลดลงไปกว่าเดิม
- ชนิดพันธุ์ไม้และการเจริญเติบโต	- วางแผนเพื่อสำรวจไม้ใหญ่ ไม้หนุม และกล้าไม้กระจายในพื้นที่ป่าชุมชนตามความเหมาะสม ศึกษาชนิดพันธุ์ไม้ ความถี่ความหนาแน่น ความเด่น ตามหลักการวิเคราะห์สังคมพืช - ค่าที่สำรวจได้ไม่ควรลดลงไปกว่าเดิม
- ชนิดและปริมาณของป่าที่หาได้	- จำนวนและชนิดของป่าที่หาได้จะแสดงให้เห็นถึงความอุดมสมบูรณ์ของป่า เช่น รังมดแดง (ป่าเต็งรัง) ไม้ไผ่ (ป่าเบญจพรรณ) เห็ด / สมุนไพร / พืชตระกูลหั่ว (ป่าดิบแล้ง) เป็นต้น - สำรวจชนิดและปริมาณของป่าที่หาได้ในพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งอาจจะใช้วิธีการสำรวจทางตรง หรือทางอ้อม โดยการสอบถามจากชาวบ้านในพื้นที่ - ค่าที่สำรวจได้ไม่ควรลดลงไปกว่าเดิม

ตารางที่ 23 (ต่อ)

ตัวชี้วัด	การสำรวจข้อมูลและเกณฑ์การวัด
(1) ด้านทรัพยากร (Resource)	
ความอุดมสมบูรณ์ของป่าไม้ (ต่อ)	
- จำนวนและชนิดของสัตว์ป่าและสัตว์น้ำ	- การสำรวจจำนวนและชนิดของสัตว์ป่า/สัตว์น้ำ อาจใช้วิธีทางตรง เช่น เก็บข้อมูลจำนวนสัตว์น้ำ ที่จับได้ หรืออาจใช้วิธีการสอบถามจากชาวบ้าน
	- ค่าที่สำรวจได้ไม่ควรลดลงไปกว่าเดิม
(2) ด้านเศรษฐกิจ (Economic)	
- เกิดกิจกรรมแปรรูปจากผลผลิตจากป่าที่ไม่ใช่ไม้	สำรวจจากชาวบ้าน ทั้งนี้ กิจกรรมต่อเนื่องต้องไม่ทำลายจำนวนป่าที่มีอยู่ เช่น การตัดทำลายไม้ แต่อาจเป็นการเพาะเลี้ยงจากเมล็ดกล้า โดยวิธีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนเปลี่ยนไปเมื่อก่อนใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนโดยตรง เช่น ใช้ล่าสัตว์ เก็บของป่า เปลี่ยนเป็นการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนทางอ้อมเช่น ปลูกพืชสมุนไพรเสริม และหารายได้ จากการแปรรูปพืชสมุนไพร
- เกิดกิจกรรมวนเกษตรที่ต่อเนื่องจากป่าชุมชน เช่น การผลิตกล้วยไม้จากการเพาะพันธุ์	
- การจัดตั้งกองทุนเพื่อดูแลป่าชุมชน (ขนาดและการขยายตัวของกองทุน)	
(3) ด้านการบริหารจัดการ (Management)	
- จำนวนผู้ละเมิดกฎระเบียบป่าชุมชน	จำนวนผู้ทำผิดกฎระเบียบของป่าชุมชนไม่ควรเพิ่มขึ้น
- การจัดเวรยามเพื่อตรวจตรา ป้องกันการลักลอบทำลายป่า การเฝ้าระวังไฟ	สำรวจข้อมูลว่ามีการจัดเวรยามเพื่อตรวจตรา ป้องกันการลักลอบทำลายป่า การเฝ้าระวังไฟ
- จำนวนปีที่ไม่มีเกิดไฟป่า	ตัวชี้วัดเหล่านี้ จะแสดงให้เห็นถึงความสัมฤทธิ์ผลด้านการจัดการป่าชุมชน
- จำนวนผู้ละเมิด (ค่าปรับ) ลดลง (ไม่มี)	
- จำนวนคณะผู้เยี่ยมชมงานป่าชุมชนต่อปี	
- ได้รับธงพิทักษ์ป่า	
- ได้รับรางวัล	

ตารางที่ 23 (ต่อ)

ตัวชี้วัด	การสำรวจข้อมูลและเกณฑ์การวัด
(4) ด้านสังคม (Social)	
ผลกระทบทางสังคม	
- เกิดกิจกรรมทางสังคมร่วมกันในกลุ่มผู้รักษาป่าชุมชน เช่น การขยายกิจกรรมไปทำเขตอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ	วิธีการคิดของคนในชุมชนเปลี่ยนไป ให้สังเกตความเปลี่ยนแปลงของวิธีการคิดของคนในชุมชน เช่น ก่อนมีป่าชุมชนชาวบ้านคิดถึงแต่ผลประโยชน์ของตนเอง แต่หลังจากมีป่าชุมชนแล้ว ชาวบ้านคิดถึงส่วนรวมมากขึ้น
- การมีส่วนร่วม	- จำนวนสมาชิกที่เข้าประชุม / การปรับแผน / การปฏิบัติงานตามแผน - ระดับของการมีส่วนร่วมแบ่งเป็น 3 ระดับ ได้แก่ (1) ร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับป่า (2) ช่วยเป็นหู เป็นตา / ช่วยแจ้งข่าวสาร และ (3) ร่วมวางแผน ร่วมทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่าที่ไม่ใช่พิธีกรรม (เช่น ทำแนวกันไฟ ดับไฟป่า เป็นต้น)
ความเข้มแข็งของชุมชน	
- การรณรงค์ประเพณีและวัฒนธรรมเก่าๆ ให้กลับคืนมา เป็นกิจกรรมต่อเนื่องของป่าชุมชน	ประเพณีและวัฒนธรรมเก่าๆ เช่น พิธีบวชป่า หากหลังจากการมีป่าชุมชนแล้ว มีการรณรงค์ประเพณีและวัฒนธรรมเก่าๆ ให้กลับคืนมา นั้นหมายถึงเกิดความเข้มแข็งของชุมชนขึ้น
- จำนวนหรือสัดส่วนของประชากรในชุมชนที่เข้าร่วมและให้การสนับสนุนกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชน	สัดส่วนของประชากรในชุมชนที่เข้าร่วมและให้การสนับสนุนกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนไม่ควรลดลง
- จำนวนครั้งของการทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนในรอบปี	หากจำนวนครั้งของการทำกิจกรรมเกี่ยวกับป่าชุมชนในรอบปีลดลง ควรขุดเชยโดยคุณภาพของกิจกรรม ซึ่งกิจกรรมอาจเป็นกิจกรรมในเชิงลึกที่ต้องการแรงงานและการเสียสละมากขึ้น

ตารางที่ 24 ตัวบ่งชี้ถึงความสำเร็จและความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย

มิติ	เกณฑ์ช่วยในการพิจารณา	ตัวบ่งชี้ความยั่งยืน
ระบบนิเวศป่าชุมชน	การดำรงอยู่ของระบบนิเวศป่าชุมชน(พืช สัตว์ ความหลากหลายทางชีวภาพ)	1.การจัดการด้านสิ่งแวดล้อมในระบบนิเวศป่าชุมชน เช่น การจัดการปัญหาความแห้งแล้ง การจัดการปัญหาไฟป่า อาทิ การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น การทำแนวกันไฟป่า การฟื้นฟูป่าต้นน้ำ การปลูกป่าทดแทน เป็นต้น 2.การฟื้นฟูและอนุรักษ์พันธุ์พืชท้องถิ่น
การบริหารจัดการเชิงบูรณาการ	มีพลวัตรของการทำงานด้านสิ่งแวดล้อม	1.สมาชิกมีความหลากหลาย(เพื่อการบริหารจัดการแบบพหุภาคี มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และถ่ายทอดองค์ความรู้ ภูมิปัญญา) 2.การขยายเครือข่าย/การระดมสมาชิก 3.การขับเคลื่อนเพื่อขยายงานสู่ชุมชนข้างเคียง
	การใช้ประโยชน์อย่างมีประสิทธิภาพและคุ้มค่า	1.มีพัฒนาการวิธีการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อย่างยั่งยืน 2.มีความตระหนักเรื่องคุณค่าและมูลค่าของทรัพยากรที่นำมาใช้ประโยชน์ 3.มีการสร้างนวัตกรรมใหม่เพื่อการจัดการทรัพยากรหรือการเพิ่มผลผลิตจากป่า
	โครงสร้างองค์กร	1.การได้มาซึ่งผู้นำองค์กร 2.โครงสร้างและรูปแบบองค์กร 3.ความเข้มแข็งขององค์กร 4.ภารกิจและบทบาทขององค์กร

ตารางที่ 24 (ต่อ)

มิติ	เกณฑ์ช่วยในการพิจารณา	ตัวบ่งชี้ความยั่งยืน
การบริหาร จัดการเชิง บูรณาการ (ต่อ)	แผนบริหารจัดการเชิงบูรณาการ	1. มีการจัดทำแผนงานหรือโครงการที่บ่งชี้ถึงการขับเคลื่อนไปสู่การปฏิบัติ 2. แผนงานอนุรักษ์มีความเชื่อมโยงกับเศรษฐกิจชุมชน เช่น กิจกรรมที่ช่วยบรรเทาความยากจนและความยั่งยืนของกิจกรรมดังกล่าว 3. แผนงานอนุรักษ์มีความเชื่อมโยงกับการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและการมีส่วนร่วม 4. แผนงานอนุรักษ์มีความเชื่อมโยงกับระบบนิเวศ 5. มีการรวบรวม ประมวลและสังเคราะห์องค์ความรู้ ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นชุดองค์ความรู้ท้องถิ่นที่เป็นระบบและสามารถใช้เป็นเครื่องมือในการถ่ายทอดได้ เช่น หลักสูตรท้องถิ่นสำหรับเด็กและเยาวชน
สังคมและ ชุมชน	ความร่วมมือของ ประชาสังคม	1. ชุมชนมีความร่วมมือ มีเอกภาพและมีความสมานฉันท์ มีความเอื้ออาทร มีแนวทางลดความขัดแย้งในการจัดการทรัพยากรของป่าชุมชนด้วยสันติวิธี 2. มีพันธมิตรในการทำงานในลักษณะพหุภาคี รวมทั้งส่งเสริมบทบาทของสตรีและเยาวชน
	การสืบทอด	1. การสร้างศักยภาพของสมาชิกและเครือข่ายด้านสิ่งแวดล้อม 2. การสร้างผู้นำร่วม 3. มีกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษา 4. สร้างกระบวนการเรียนรู้ให้กลุ่มเยาวชนทั้งในระบบและนอกระบบ

1.2 สร้างคนและเครือข่าย: นักพัฒนาชุมชนรุ่นใหม่ นักวิจัยชุมชน และแนวร่วมจากชุมชน

กระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่ กระบวนการเตรียมทีมวิทยากรกระบวนการ การเตรียมชุมชน จนถึงการเปิดเวทีประชาพิจารณ์แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน โดยให้ชุมชนได้ร่วมกันตัดสินใจถึงกระบวนการทั้งหมดของการดำเนินงาน ร่วมดำเนินงาน ร่วมเป็นส่วนหนึ่งของนักวิจัยชุมชน ซึ่งมาจากความสมัครใจเอง โดยการเปิดโอกาสให้คนในชุมชนอาสาสมัครเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของทีมวิจัย กระบวนการเช่นนี้สอดคล้องกับทฤษฎีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่เสนอว่า บุคคลที่เข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยต้องเป็นการสมัครใจ ไม่ใช่การบังคับ (Whyte, 1991) นอกจากนี้ กาญจนา แก้วเทพ (2552) ได้กล่าวในทำนองเดียวกันเกี่ยวกับแนวคิดงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น (Community-based Research: CBR) ว่า เจ้าของปัญหาต้องเป็นผู้วิจัยเพื่อแก้ไขปัญหของตนเอง กระบวนวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ดังกล่าวนอกจากจะทำให้ได้แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเชิงบูรณาการแล้ว ยังเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนและชุมชน ทำให้เกิดนักพัฒนาชุมชนรุ่นใหม่ และนักวิจัยชุมชน ซึ่งสอดคล้องกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชนตามแนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืนของ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต) (2551) ที่กล่าวว่า การพัฒนาชุมชนให้ยั่งยืน ควรเป็นการพัฒนาที่เน้นคน เมื่อการพัฒนาที่คน และคนได้รับการพัฒนาในฐานะที่คนเป็นปัจจัยการกระทำ ก็พึงพัฒนาให้เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ มีความรู้ความสามารถ รับผิดชอบ เป็นต้น แล้วก็นำเอาการพัฒนาคนและคนได้รับการพัฒนามาเป็นแกนกลางของระบบการพัฒนาองค์กรหรือชุมชนให้เป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนต่อไป นอกนี้แล้วยังสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ของ Thomus *et al.* (2004) ที่กล่าวว่า การพัฒนามนุษย์เป็นรายบุคคลต้องจัดกิจกรรมให้ลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง จนเกิดการเรียนรู้ทั้งในเชิงองค์ความรู้ และทักษะ โดยในการศึกษาวิจัยนี้สามารถสร้างนักวิจัยชุมชนและนักพัฒนาชุมชน ที่มีผลงานโดดเด่น และสามารถแสดงออกถึงการเรียนรู้เกี่ยวกับกระบวนการวิจัย จำนวน 7 คน คือ นายกำพล ทรงอุบล นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ นายวิโรจน์ ทองอ่อน นางกัญญภา พิชชาพงศ์ นางอนุสรณ์ แยมกลัด นายวิกรม แก้วจิตคงทอง และนายพิพัฒน์ ชูจันทร์ ซึ่งจากการสะท้อนตนเองเกี่ยวกับการทำวิจัยชุมชนของทั้ง 7 ท่าน สามารถสรุปได้ดังตารางที่ 25

ตารางที่ 25 ตัวอย่างความคิดเห็นของนักวิจัยชุมชนเกี่ยวกับการทำวิจัยชุมชน

ประเด็นการเรียนรู้	ตัวอย่างความคิดเห็น
1. องค์ความรู้เกี่ยวกับการวิจัย	☺ “...การทำวิจัยจริงๆ แล้วไม่ได้ยาก เพียงแต่พวกเราไม่เคยรู้ว่าสิ่งที่เราทำอยู่นั้นก็คือ การทำวิจัยนั่นเอง โดยเฉพาะการที่เราร่วมมือกัน ค้นหาปัญหา แนวทางการแก้ไขปัญหา และลงมือแก้ไขปัญหาคด้วยตนเองนี่ก็คืองานวิจัยที่ชุมชนทำเองได้...” ☺ “...การที่ดิฉันลงไปสัมภาษณ์ชาวบ้านเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์ และการหาของป่า แล้วนำเอาข้อมูลมาจัดกลุ่มตามที่อาจารย์กบ แนะนำ ดิฉันก็ทำได้ไม่รู้สึกว่ายากอะไรเลย ถ้าสิ่งนี้ถือว่าเป็นส่วนหนึ่งของการทำวิจัย ดิฉันก็ว่าการวิจัยทำไม่ยาก เพียงแต่ต้องมีพี่เลี้ยง อย่างอาจารย์กบ อาจารย์ยุทธคอยแนะนำด้วย...”
2. กระบวนการวิจัย	☺ “..ไม่เคยรู้มาก่อนเลยว่าสิ่งที่เราทำอยู่ทุกวันนี้ มันก็คือ กระบวนการวิจัย เพียงแต่เรารวบรวมข้อมูลและสิ่งต่างๆ ไว้ ไม่มีการนำกลับมาร่วมกันวิเคราะห์ หรือหาความสัมพันธ์ของข้อมูลเท่านั้นเอง มีแต่การพูดคุยสรุปกัน ไม่มีการบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษร..” ☺ “..ตอนแรกอาจารย์กบ บอกว่าขออาสาสมัครทีมวิจัยชุมชน ผมก็เสนอตัวไป เพราะเราเป็นผู้นำชุมชน แต่ในใจก็กังวลว่าเราความรู้ไม่มากเรียนมาน้อยจะทำวิจัยได้ไหม..แต่เมื่อได้ลงมือทำจริงๆ อาจารย์กบ อาจารย์ยุทธ ก็แนะนำ พาไปเก็บข้อมูล สัมภาษณ์ และพูดคุยกับชาวบ้าน ทำเสร็จทุกครั้งก็จะมานั่งพูดคุยกันเพื่อสรุปเป็นงานออกมา..และให้ทีมช่วยตรวจสอบ เสร็จข้อมูล อาจารย์กบก็สรุปให้ฟังเป็นระยะๆ...ซึ่งก็ถือว่าเป็นกระบวนการที่ไม่ยาก ชาวบ้านก็น่าจะทำได้ เพียงแต่ช่วงแรกอาจจะต้องมีพี่เลี้ยงก่อนเท่านั้นเอง...”

ตารางที่ 25 (ต่อ)

ประเด็นการเรียนรู้	ตัวอย่างความคิดเห็น
3. ผลที่ได้จากการวิจัย	☺ “...ผมได้มีโอกาสไปอบรมดูงานที่จังหวัดสุพรรณบุรี และได้ร่วมพูดคุยแลกเปลี่ยนกับผู้ร่วมอบรมท่านหนึ่งที่เป็นครู ครูคนนั้นได้ถามผมว่า น้องทำงานอะไร ทำไมถึงพูดได้ดีมาก ผมก็ตอบไปว่าผมมีอาชีพเกษตรกร เลี้ยงวัว ครูคนนั้นได้พูดต่อว่า พูดจาเหมือนคนที่ร่ำเรียนมาสูง ผมมาคิดเองว่า การที่ผมสามารถแสดงความคิดเห็นออกมาได้ อาจจะเนื่องมาจากการที่ผมได้มีโอกาสทำวิจัย ได้ร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับคนในชุมชน ตัวแทนหน่วยงานต่างๆ โดยเฉพาะกับนักวิจัยอย่างอาจารย์กบ ทำให้ผมเปลี่ยนแปลงไปมาก รู้จักการสังเกตการเปลี่ยนแปลงการพูดการสื่อสารจากคนอื่น ๆ แล้วนำมาใช้ทำให้การพูดสื่อสารกับคนอื่นของผมทำให้เขาเข้าใจได้เป็นอย่างดี...” ☺ “...การได้มาศึกษาวิจัย เท่ากับเป็นการมาเรียนหนังสืออีกครั้ง เพราะเวลาไปสัมภาษณ์ชาวบ้านต้องเขียนคำตอบของชาวบ้าน คำบางคำที่เขียนไม่ถูก หรือไม่เคยเขียนมาก่อนก็ต้องกลับมาปรึกษาเพื่อนๆ และอาจารย์ จนทำให้อ่านออกเขียนได้เพิ่มมากขึ้น...” ☺ “...การที่อาจารย์กบเปิดโอกาสให้คนในชุมชนเข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของทีมวิจัย ถือเป็นการพัฒนาศักยภาพของคน ทำให้พวกเราได้เกิดการเรียนรู้และยกระดับความคิดของชุมชน แสดงออกไปให้คนนอกชุมชนได้รับรู้ว่าชุมชนของเรามีของดีอะไรบ้าง เราสามารถดูแลป่าของเราได้ด้วยตนเอง โดยไม่มีความขัดแย้งขึ้นทั้งระหว่างคนในชุมชนและกับหน่วยงานภายนอก...”

นอกจากที่กล่าวในข้างต้น ในการศึกษาครั้งนี้ ขอยกกรณีศึกษาตัวอย่างบุคคลจำนวน 2 คน ที่มีความโดดเด่นในการทำงานในครั้งนี้จนกลายเป็นที่ยอมรับของคนในชุมชน คือ นายกำพล ทรงอุบล และ นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ โดยผู้วิจัยได้สัมภาษณ์เชิงลึกเกี่ยวกับจุดเริ่มต้นในการเข้ามามีส่วนร่วม แนวทางการทำงาน ความสำคัญของป่าชุมชน บทบาทหน้าที่ ความพึงพอใจ และความคิดเห็นเกี่ยวกับอนาคตของป่าชุมชน บทบาทการหนุนเสริมจากหน่วยงานต่างๆ และผลลัพธ์ที่ได้จากการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา

นอกเหนือจากนักพัฒนาชุมชนรุ่นใหม่ และนักวิจัยชุมชนแล้ว กระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมยังก่อให้เกิด “**กลุ่มแนวร่วม**” ซึ่งเป็นผลจากคนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ และความตระหนักในคุณค่าของป่าชุมชนที่มีต่อวิถีชุมชนอย่างมากายมหาศาล จึงถูกขึ้นมาเป็นแนวร่วมในการทำงานในหลากหลายรูปแบบ เช่น บางรายยินดีให้การสนับสนุนด้านทรัพยากรหากมีการจัดกิจกรรมต่างๆ บางรายยินดีให้ความรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากสมุนไพร บางรายยินดีเป็นอาสาสมัครเฝ้าระวังไฟป่า และการลักลอบทำลายป่า เป็นต้น

ภาพที่ 35 แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย

นายกำพล ทรงอุบล

บทบาทหน้าที่ในชุมชน

- กรรมการป่าชุมชน
- สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 8
- อาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน

จุดเริ่มต้นของการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

- เริ่มต้นจากการเป็นผู้มองดูการทำงานของคณะกรรมการป่าชุมชนชุดก่อตั้งแบบต่างๆ แต่ไม่ได้คัดค้าน โดยในใจลึกๆ ก็เห็นด้วยกับการทำงาน จนเมื่อได้รับเลือกให้มาดำรงตำแหน่งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล จึงเกิดแนวคิดที่ว่า งานทุกเรื่องของชุมชนตนเองต้องเข้าไปมีส่วนร่วม เพราะถือว่าเป็นหน้าที่หลัก และต้องการปลูกฝังเรื่องการอนุรักษ์แก่ลูก ประกอบกับมองเห็นว่าการดูแลป่า ขาดกำลังหลักในการทำงาน จึงหันอาสาสมัครด้วย

แนวทางการจัดการป่า

- ให้ธรรมชาติเป็นพระเอก ให้ธรรมชาติฟื้นฟูตัวเอง โดยคนเข้าไปยุ่งเกี้ยวให้น้อยที่สุด และทำหน้าที่สนับสนุน
- ใช้ตัวเองเป็นจุดหลักในการดึงคนใกล้ชิดเข้ามามีส่วนร่วม
- ชาวชนถือว่าเป็นผู้ที่จะต้องได้รับการปลูกฝังให้มาสืบสานงานดูแลป่า และให้เยาวชนไปชักชวนพ่อแม่มีส่วนร่วมต่อไป
- การสร้างกระบวนการเรียนรู้เรื่องป่าชุมชน ผ่านสื่อประชาสัมพันธ์รูปแบบต่างๆ ในชุมชน เช่น แผ่นพับ วิทยุชุมชน เป็นต้น

ความสำคัญของป่าชุมชนต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชน

- เป็นแหล่งเรียนรู้ ศึกษาดูงาน แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศและพักผ่อนหย่อนใจ สร้างรายได้ (เศรษฐกิจ) แก่ชุมชนทางอ้อม (คณะศึกษาดูงาน นักท่องเที่ยว) สร้างโอกาสและเครือข่ายการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับชุมชนอื่น
- สิ่งแวดล้อมในชุมชนดีขึ้น เช่น น้ำ ความอุดมสมบูรณ์ของป่า ส่งผลให้ชุมชนสามารถพึ่งพาการใช้ประโยชน์จากป่าได้อย่างยั่งยืน

บทบาทหน้าที่หลักในการจัดการป่าชุมชน

- สนับสนุนกิจกรรมด้านเยาวชน
- การให้ความรู้ และประชาสัมพันธ์เรื่องราวของป่าชุมชนผ่านวิทยุชุมชน
- เป็นวิทยากรนำชมสถานที่ อาสาสมัครระวังไฟป่า และงานอื่นๆ

อนาคตของป่าชุมชนในมุมมองของตนเอง

- ต้องคงความหลากหลายทางชีวภาพ โดยการกำหนดพื้นที่การใช้ประโยชน์ และใช้ประโยชน์อย่างชัดเจน
- การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ที่มีกิจกรรม และสถานที่รองรับที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม

บทบาทการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอกชุมชน

- ชุมชนต้องพึ่งตนเองก่อนเป็นลำดับแรก และพัฒนาทุกอย่างตามศักยภาพ ต้องแสดงให้เห็นว่าชุมชนเรามีความเข้มแข็ง สามัคคีกันก่อนที่จะสร้างความร่วมมือจากภายนอก
- งานดูแลป่าเป็นหน้าที่ของทุกภาคสังคม การเข้ามาหนุนเสริมชุมชน ไม่ควรเข้ามาพร้อมเงื่อนไข

ความพึงพอใจในบทบาทหน้าที่

- ค่อนข้างน้อย เนื่องจากเห็นว่าตนเองยังมีความรู้เรื่องพืชพันธุ์ไม้ในป่าชุมชนน้อย แต่ก็ภาคภูมิใจในผลงานที่เกิดขึ้น โดยเฉพาะกับการขับเคลื่อนกลุ่มเยาวชน

ผลลัพธ์ที่ได้จากการสร้างการมีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชน

- สามารถทำให้คนในชุมชนมีความรู้ เห็นความสำคัญ และสิทธิชุมชนในการดูแลป่า โดยสามารถจำแนกได้ 2 กลุ่ม คือ กลุ่มที่เพิกเฉยไม่สนับสนุน ไม่ทำลาย และกลุ่มที่สนับสนุนอย่างเต็มที่ ซึ่งถือว่าประสบความสำเร็จอย่างยิ่ง
- สร้างกลุ่มเยาวชนขึ้นมามีบทบาทในการสืบสานงานต่อจากผู้ใหญ่
- สร้างความภาคภูมิใจให้แก่คนในชุมชน

สิ่งที่อยากฝากไว้

- อยากให้ทุกฝ่ายในภาคสังคมช่วยกันสนับสนุน และถือเป็นหน้าที่ของตนเองในการดูแลป่าชุมชน โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบล
- ผู้นำยุคเริ่มต้นมีภาระหน้าที่ทั้งในและนอกชุมชนมาก อาจจะต้องปรับบทบาทหน้าที่มาเป็นที่ปรึกษา และให้โอกาสคนรุ่นหลังที่มีความพร้อมขึ้นมาทำหน้าที่แทน

นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์

บทบาทหน้าที่ในชุมชน

- กรรมการป่าชุมชน
- ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 8
- อาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน

จุดเริ่มต้นของการเข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

- เริ่มต้นจากการได้โอกาสในการทำงานเพื่อแก้ปัญหาความยากจนของชุมชน ภายใต้การสนับสนุนจาก สสส. และได้ไปศึกษาดูงานเรื่องป่าชุมชน ณ บ้านห้วยสะพานสามัคคี จึงเกิดแนวคิดที่อยากจะทำป่าชุมชนให้เป็นแหล่งรายได้ของคนในชุมชนบ้าง จึงเข้ามามีส่วนร่วมในการทำงาน ประกอบกับมีเวลามาก เนื่องจากลูกๆ โตหมดแล้ว

แนวทางการจัดการป่า

- ป่าชุมชนเป็นแหล่งสร้างรายได้ให้แก่ชุมชน
- ใช้ตัวเองเป็นจุดหลักในการดึงคนใกล้ชิดเข้ามามีส่วนร่วม
- เปิดโอกาสให้เยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรมการดูแลป่า
- การอนุรักษ์พันธุ์ไม้บางชนิดที่ใกล้สูญพันธุ์ และร่วมกันปลูกป่าให้มากที่สุด

ความสำคัญของป่าชุมชนต่อตนเอง ครอบครัว และชุมชน

- ป่าชุมชนมีความสำคัญมาก คนในชุมชนส่วนใหญ่หากินกันอยู่ในป่า ทั้งหน่อไม้ เห็ด และสมุนไพร สร้างรายได้อย่างมหาศาลให้แก่ชุมชน โดยเฉพาะหน่อไม้ และเห็ด
- สร้างความสมดุลให้กับปริมาณในพื้ น้ำ ถ้ามีป่า ก็มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี

บทบาทหน้าที่หลักในการจัดการป่าชุมชน

- เป็นผู้ประสานงาน เชิญคณะกรรมการป่าชุมชน และชาวบ้านประชุม และดูแลเรื่องอาหาร สวัสดิการ รับอาสาทำหน้าที่นี้ เพราะเป็นสิ่งที่ตนเองถนัด
- สนับสนุนกิจกรรมด้านเยาวชน
- อาสาสมัครระวังไฟป่า และงานอื่นๆ ที่ได้รับมอบหมาย

อนาคตของป่าชุมชนในมุมมองของตนเอง

- ต้องสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้มีความเข้มแข็งมากขึ้น
- การพัฒนาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ
- ต้องการสร้างการมีส่วนร่วม และบทบาทในการดูแลของชนกลุ่มน้อยที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ให้ชัดเจน และมากขึ้น

บทบาทการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอกชุมชน

- มีความเห็นสอดคล้องกับคุณคำพลที่ว่า ชุมชนต้องแสดงให้เห็นว่าเรามีความเข้มแข็งสามัคคีกันก่อนที่จะสร้างความร่วมมือจากภายนอก
- การขอรับการหนุนเสริมจากภายนอกชุมชน ชุมชนต้องมีการประชาสัมพันธ์กิจกรรมของชุมชนให้หน่วยงานภายนอกทราบ เพราะเห็นว่าหลายหน่วยงานยินดีให้การหนุนเสริมอยู่แล้ว โดยเฉพาะภาคธุรกิจในพื้นที่

ความพึงพอใจในบทบาทหน้าที่

- มีความพึงพอใจพอสมควร กับผลงานที่ผ่านมา เนื่องจากสามารถทำให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของป่า และผู้ประกอบการสนับสนุนให้บุตรหลานเข้าร่วมกิจกรรมเป็นอย่างดี

ผลลัพธ์ที่ได้จากการสร้างการมีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชน

- ทำให้หน่วยงานภายนอก รู้จักชุมชนว่า เป็นชุมชนรักป่ามากขึ้น
- สร้างกลุ่มเยาวชนขึ้นมา มีบทบาทในการสืบสานงานต่อจากผู้ใหญ่
- สร้างความภาคภูมิใจให้แก่คนในชุมชน

สิ่งที่อยากฝากไว้

- อยากให้คนในชุมชนที่ยังคงมีพฤติกรรมทำลายป่า ก่อนลงมือทำให้นึกถึงผลกระทบที่จะเกิดขึ้นก่อน เพราะการทำลายป่า ถือเป็นการทำลายแหล่งอาหาร แหล่งรายได้ และแหล่งน้ำของชุมชน

1.3 สร้างกระบวนการ: กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม

จากการร่วมกันวิเคราะห์ผลการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมของทีมนักวิชาการกระบวนการ คณะกรรมการป่าชุมชน และตัวแทนคนในชุมชน รวมทั้งตัวแทนจากหน่วยงานภาคีต่างๆ ถึงข้อค้นพบเชิงกระบวนการที่ออกเอกจากการทำงานอย่างต่อเนื่อง ผลการศึกษาเป็นดังนี้

1) กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ตั้งแต่เริ่มการค้นหาปัญหาของชุมชน สาเหตุแห่งปัญหา แนวทางการแก้ไขปัญหา การวางแผนและจัดทำแผน และการสรุปผลการดำเนินงานอย่างต่อเนื่องทำให้ชุมชนรู้จักตนเอง อันนำไปสู่การจัดทำแผนแก้ไขปัญหที่สอดคล้องกับทรัพยากร วิถีชีวิตของชุมชน และสอดคล้องกับองค์ความรู้และภูมิปัญญาของชุมชน

2) การศึกษาปัญหาระดับชุมชนตั้งแต่ปัญหาที่ชุมชนสามารถวิเคราะห์ผ่านเวทีการศึกษาปัญหาผ่านการลงพื้นที่สำรวจชุมชน เหล่านี้ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักและต้องการจัดทำแผนเพื่อแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง

3) การรับผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากลงมือแก้ไขปัญหของชุมชนด้วยตนเอง เช่น คนในชุมชนได้รับประโยชน์จากการหาหน่อไม้ในป่าชุมชนได้อย่างต่อเนื่องตามฤดูกาล เนื่องจากทุกคนร่วมมือกันดูแลป่าชุมชนเป็นอย่างดี ป่าชุมชนจึงมีความอุดมสมบูรณ์สามารถตอบสนองต่อความต้องการใช้ประโยชน์ของคนในชุมชนได้ เป็นต้น

4) การประเมินผลการทำงานอย่างต่อเนื่องจะทำให้ได้ข้อมูลที่เป็นจริง สามารถแก้ไขปัญหได้ ซึ่งกระบวนการวิจัย คือ การประเมินผลหลังการจัดเวทีทุกเวทีเพื่อนำการประเมินผลดังกล่าวสู่กระบวนการพัฒนาแผนการดำเนินงานให้ประสบผลสำเร็จ

5) การทำงานแบบบูรณาการ คือ การสร้างการมีส่วนร่วมที่หลากหลายระหว่างชุมชนกับหน่วยงานภาคีการพัฒนาต่างๆ ทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรพัฒนาเอกชน เป็นต้น ทำให้แนวคิด แนวปฏิบัติ และผลที่ได้มีความหลากหลาย สอดคล้องกับแนวทางแก้ไขปัญหชุมชนได้ พร้อมทั้งมีหลากหลายหน่วยงานที่พร้อมเข้าร่วมการแก้ไขปัญหาร่วมกัน

3. ปัจจัยที่ส่งผลสู่ความสำเร็จในการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน บรรลุผลได้ด้วยปัจจัยต่อไปนี้

3.1 การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชน หน่วยงานภาครัฐ องค์กรเอกชน องค์กรท้องถิ่น ในพื้นที่ได้เสวนา ถกเถียง ค้นหาสาเหตุ ค้นหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน จึงนำไปสู่ปัจจัยแห่งความสำเร็จได้

3.2 ชุมชนมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากกระบวนการวิจัย เพราะกระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน เป็นการศึกษาปัญหาสู่การพัฒนาชุมชน ผ่านแผนการปฏิบัติงาน ทำให้ชุมชนตระหนักถึงผลประโยชน์ที่ได้รับ จึงเข้ามามีส่วนร่วมกระบวนการวิจัย นำไปสู่ปัจจัยแห่งความสำเร็จ

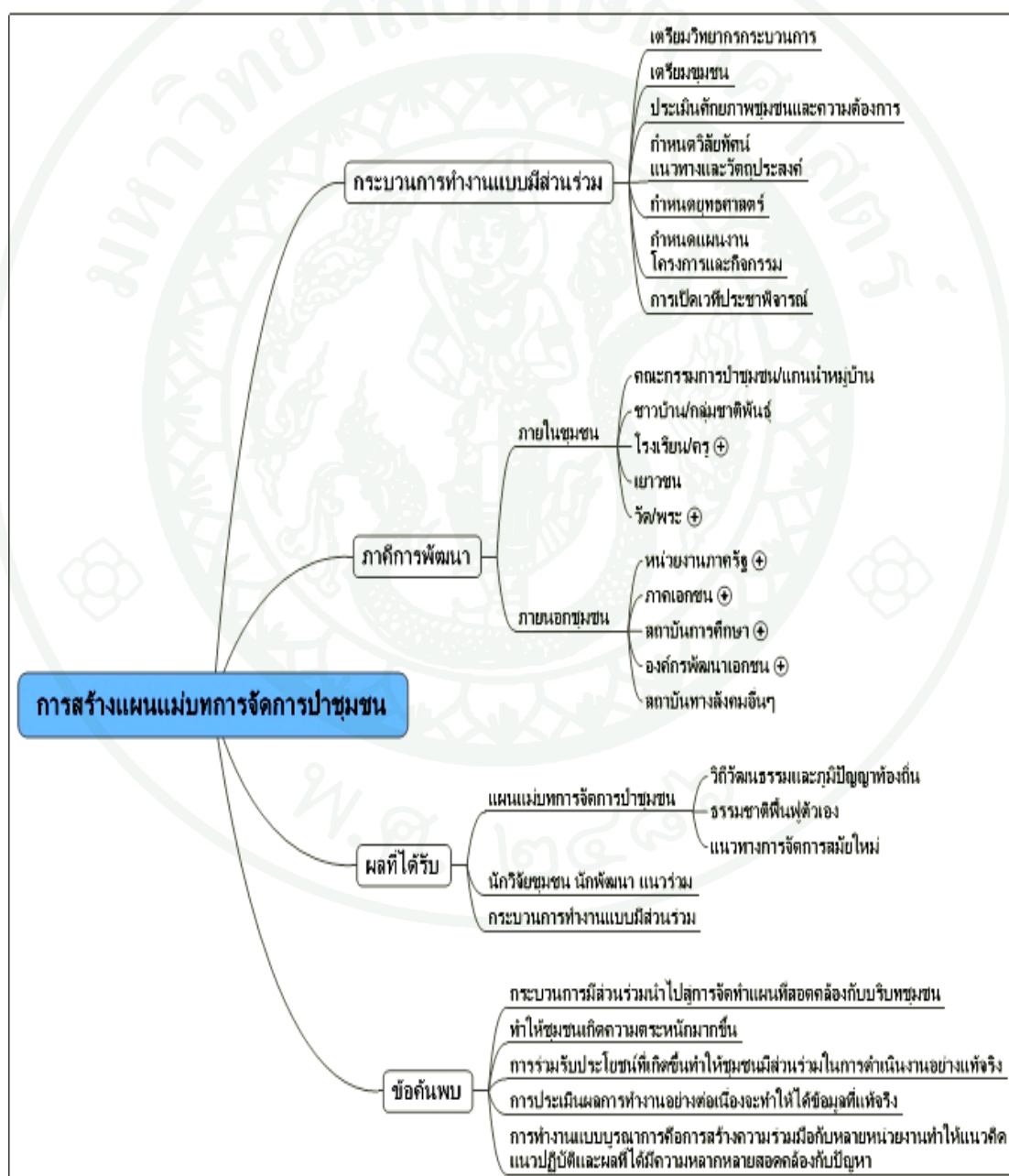
3.3 การสนับสนุนจากหน่วยงานทั้งในพื้นที่ และนอกพื้นที่ที่มีงบประมาณและบุคลากร เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบลท่าเสา สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน เป็นต้น ทำให้กระบวนการวิจัยเกิดความสำเร็จ เป็นไปดังที่ตั้งเป้าหมายและวัตถุประสงค์ไว้

3.4 การเข้าร่วมกระบวนการวิจัยจากหลากหลายกลุ่มเป้าหมาย เช่น ผู้นำชุมชน ผู้นำทางธรรมชาติ ผู้นำเครือข่ายด้านการจัดการทรัพยากร ผู้นำด้านอาชีพ กลุ่มสตรี กลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ นักวิชาการต่าง ๆ ทำให้ได้แนวคิดที่หลากหลาย สอดคล้องกับการพัฒนาอย่างแท้จริง

นอกเหนือจากปัจจัยสู่ความสำเร็จทั้ง 4 ข้อตามที่กล่าวในข้างต้น ผู้วิจัย พบว่า เงื่อนไขที่อาจจะเป็นอุปสรรคต่อการวางแผนการจัดการป่าชุมชน คือ นโยบายการพัฒนาของจังหวัด และรัฐบาล โดยเฉพาะการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ ด้วยการส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจเชิงเดี่ยวเพื่อการค้า การสร้างพลังงานทางเลือก เช่น การปลูกส่งเสริมการปลูกยางพารา และปาล์มน้ำมัน เป็นต้น ทำให้มีการบุกรุกป่า และทำลายทรัพยากรธรรมชาติ การใช้สารเคมี ทำให้ชุมชนต่างคนต่างอยู่ และต้องการผลิตเพื่อให้ได้จำนวนสินค้ามากที่สุด สิ่งดังกล่าวทำให้ชุมชนเห็นผลประโยชน์ส่วนรวมน้อย แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนอาจล้มเหลวได้ เพราะชุมชนจะไม่ตระหนักถึงการแก้ไขปัญหาด้วยเศรษฐกิจพอเพียง แต่เป็นกลไกของระบบทุนนิยมมากกว่า

4. บทสรุป: กระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน

กระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม นำไปสู่ผลทั้งในเชิงกระบวนการ และผลผลิต ได้แก่ กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน และนักวิจัย/นักพัฒนาชุมชน ดังสรุปในภาพที่ 36

ภาพที่ 36 กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย

การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

การเสริมสร้างจิตสำนึกการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะป่าชุมชนบ้านพุเตย ให้กับเยาวชนในพื้นที่ทั้ง 3 หมู่บ้าน เป็นกิจกรรมหลักของโครงการวิจัยนี้ ด้วยได้ตระหนักว่าการปกป้องคุ้มครองดูแลรักษาและฟื้นฟูทรัพยากรป่าไม้ของป่าชุมชนให้อุดมสมบูรณ์และดำรงอยู่ได้นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องได้รับความร่วมมือจากทุกๆ ฝ่าย ทั้งภาคราชการ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคประชาชน โดยเฉพาะเยาวชน ซึ่งจะเป็นกำลังสำคัญของชาติในอนาคต จำเป็นที่จะต้องได้รับการปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีด้วย โครงการวิจัยนี้จึงประสงค์ที่จะให้เยาวชนที่อาศัยอยู่ในชุมชนบ้านพุเตย และพื้นที่ใกล้เคียงได้ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญ เกิดความรัก และหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่นของตน อีกทั้งสมควรส่งเสริมให้เยาวชนได้มีเครือข่าย เพื่อร่วมกันแสดงบทบาทการอนุรักษ์ป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นต่อไป ซึ่งกิจกรรมที่ได้จัดให้กับกลุ่มเยาวชนก็คือ ค่ายฝึกอบรมด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การสำรวจพรรณไม้ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ การฝึกอบรมเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ รวมถึงการศึกษาดูงาน และการสร้างเครือข่ายเยาวชน

1. วัตถุประสงค์ของการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน บ้านพุเตย กำหนดวัตถุประสงค์ไว้ 3 ประการ ดังนี้

1.1 เพื่อปลูกฝังจิตสำนึกที่ดีในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กับเยาวชน เพื่อให้เกิดการเรียนรู้ เกิดความเข้าใจ และตระหนักถึงคุณค่า และความสำคัญของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จนนำมาซึ่งความรัก และหวงแหนทรัพยากรธรรมชาติ โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ในป่าชุมชนบ้านพุเตย

1.2 เพื่อสร้างเครือข่ายเยาวชน เป็นแนวร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

1.3 เพื่อสร้างตัวอย่างรูปแบบกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติให้สถานศึกษาในพื้นที่โดยชุมชนบ้านพุเตย และพื้นที่ใกล้เคียง

2. เป้าหมาย

เยาวชนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย ทั้ง 3 หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ 7 บ้านพุต หมู่ที่ 8 บ้านพุเตย และหมู่ที่ 11 บ้านพุลาด โดยเป็นเยาวชนที่มีอายุระหว่าง 10 -17 ปี หรือเป็นนักเรียนในระดับประถมศึกษาตอนปลาย และระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในสถานศึกษาที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย และพื้นที่ใกล้เคียง จำนวนประมาณ 44 คน

3. การขับเคลื่อนงานและผลการขับเคลื่อน

สำหรับกระบวนการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนได้จัดกิจกรรมหลัก 3 กิจกรรม โดยมีวัตถุประสงค์ที่แตกต่างกัน คือ **กิจกรรมที่ 1 การจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย** โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ความรู้ และสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับตัวเยาวชน เมื่อจุดประกายความรู้ ความเข้าใจ และสร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมแล้ว ผู้วิจัย และทีมวิจัยชุมชนก็สานต่อด้วยการเสริมสร้างประสบการณ์ให้กับเยาวชนด้วย **กิจกรรมที่ 2 การจัดกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพ** เพื่อพัฒนาศักยภาพเยาวชนเกี่ยวกับทักษะการอนุรักษ์ป่าชุมชน และการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ โดยในช่วงนี้จะใช้ระยะเวลาในการดำเนินการอย่างต่อเนื่องประมาณ 4 เดือน และตามด้วย **กิจกรรมที่ 3 การจัดกิจกรรมการสืบสานงานอนุรักษ์** ซึ่งเปิดโอกาสให้เยาวชนได้แสดงศักยภาพของตนเองตามที่ได้ฝึกฝนมา โดยมีรายละเอียดของกิจกรรมดังนี้

3.1 การจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

3.1.1 ขั้นตอนการจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

ขั้นตอนที่ 1 การวางแผน (Planning) ในการเตรียมการพัฒนาหลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ทีมวิจัยทำหนังสือเชิญคณะครูจากโรงเรียนวัดพุเตยและโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนชุมชนและผู้เกี่ยวข้อง เข้าร่วมประชุมปรึกษาหารือ เพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตร และรายละเอียดการจัดการค่ายเยาวชน ณ โรงเรียนบ้านพุเตย จำนวน 1 ครั้ง

ขณะเดียวกันผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมศึกษา การจัดค่ายพักแรม ค่ายอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ ค่ายสิ่งแวดล้อมศึกษา ความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับหลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลักการมัคคุเทศก์น้อยและวิทยากรนำชมสถานที่ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสร้างกิจกรรมค่ายสิ่งแวดล้อมศึกษา

นอกจากนี้ได้สร้างแบบสอบถามจำนวน 1 ชุด เพื่อสำรวจความจำเป็นและความต้องการในการเข้าค่าย (Training Need Assessment) นำไปสอบถามเยาวชน คือ นักเรียนที่กำลังศึกษาอยู่ในระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ถึงมัธยมศึกษาปีที่ 3 ของโรงเรียนบ้านพุเตยและโรงเรียนพุททวิมุตติวิทยา จำนวนทั้งสิ้น 60 คน และจัดทำแบบสอบถามอีก 1 ชุด เพื่อสำรวจความคิดเห็นและความต้องการในการจัดค่ายเยาวชนของชุมชนจากคณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนชุมชน คณะครูจากทั้ง 2 โรงเรียน ร่วมกับการสนทนากลุ่ม เพื่อเป็นแนวทางประกอบร่วมกับข้อมูลด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หลักการมัคคุเทศก์น้อย และวิทยากรนำชมสถานที่ กำหนดเป็นโครงสร้างและองค์ประกอบของหลักสูตรค่ายเยาวชน

ขั้นตอนที่ 2 ปฏิบัติการ (Action) ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อย ดังนี้

พัฒนาหลักสูตรค่ายเยาวชน ผู้วิจัยประมวลข้อมูลที่ได้รับจากขั้นตอนที่ 1 มาใช้เป็นแนวทางการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการ ร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนครูจากโรงเรียนบ้านพุเตยและโรงเรียนพุททวิมุตติวิทยา อาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติไทรโยค และเจ้าหน้าที่ป่าไม้จังหวัด จำนวน 25 คน เพื่อสร้างหลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ภายใต้ชื่อ “โครงการค่ายเยาวชนนักอนุรักษ์..มัคคุเทศก์น้อย” ที่ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบหลัก คือ 1) วัตถุประสงค์ 2) ความคิดรวบยอดทางสิ่งแวดล้อมศึกษา 3) เทคนิคกระบวนการที่ใช้ในกิจกรรมค่าย และ 4) แนวทางการวัดและประเมินผล

จัดทำเอกสารคู่มือประกอบการจัดค่ายเยาวชน และ เครื่องมือในการวัดและประเมินผล คือ แบบทดสอบวัดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม แบบวัดความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อม และแบบประเมินความพึงพอใจต่อกิจกรรมและการดำเนินการของค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

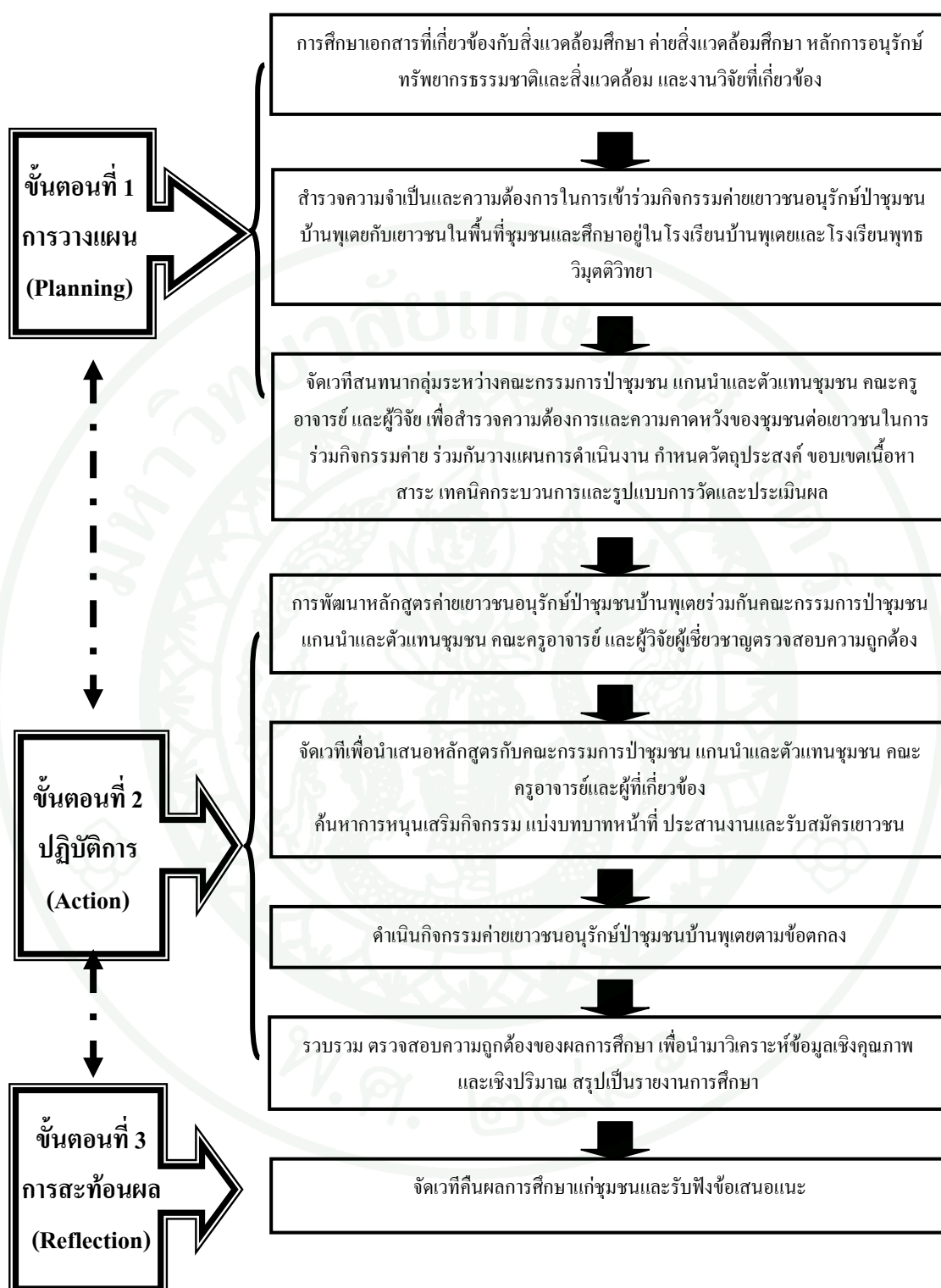
หลังจากสร้างหลักสูตร และเอกสารที่เกี่ยวข้องแล้ว ทีมวิจัยได้จัดเวทีนำเสนอหลักสูตรกับผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง เพื่อร่วมกันพิจารณาความถูกต้องเหมาะสมด้านเนื้อหา ด้านสำนวน ภาษาของหลักสูตรทั้ง 4 องค์ประกอบ และเครื่องมือวัดและประเมินผล และการพิจารณาจากผู้เชี่ยวชาญจำนวน 3 ท่าน นำมาปรับปรุงแก้ไขก่อนนำไปใช้จริง

ดำเนินการจัดค่ายเยาวชน ประสานงานสถานศึกษาเพื่อรับสมัคร คัดเลือกนักเรียนตามความสมัครใจโดยผ่านการพิจารณาจากอาจารย์ผู้รับผิดชอบและการอนุญาตจากผู้ปกครองเข้าร่วมโครงการ และทำเอกสารขออนุญาตผู้ปกครองนักเรียน ดังนี้ นักเรียนระดับประถมศึกษา (ป.4-6) และนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น (ม.1-3) เข้ารับการฝึกอบรม หลักสูตร “ค่ายเยาวชนนักอนุรักษ์...มัจจุเทศก์น้อย” จำนวน 44 คน

ประสานงานกับโฮมพุเตย รีสอร์ทเพื่อจัดเตรียมสถานที่จัดค่ายเยาวชน ประสานงานกับวิทยากรจากหน่วยงานต่างๆ ที่ให้การอนุเคราะห์ ประชุมซักซ้อมทำความเข้าใจกับทีมงาน ดำเนินการจัดค่ายเยาวชนตามตารางที่วางแผนไว้ ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท โดยใช้ระยะเวลาในการจัดค่าย จำนวน 3 วัน 2 คืน หลังจากนั้นได้สรุปและประเมินผลการจัดฝึกอบรม

ขั้นตอนที่ 3 การสะท้อนผล (Reflection) จัดเวทีนำเสนอผลการศึกษาทั้งในส่วน of หลักสูตรและผลของการใช้หลักสูตรแก่ชุมชนที่ประกอบด้วย คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำ และตัวแทนชุมชน คณะครูอาจารย์และเยาวชนและรับฟังข้อเสนอแนะ

ขั้นตอนการจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย สรุปได้ดังภาพที่ 37

ภาพที่ 37 แนวทางการประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการพัฒนาหลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

3.1.2 ผลการดำเนินงานค่ายเยาวชน

1) การประชุมปรึกษาหารือเพื่อสรุปผล

คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมปรึกษาหารือเพื่อระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับการจัดทำหลักสูตร และรายละเอียดการจัด “ค่ายเยาวชนนักรักษ์...มัคคุเทศก์น้อย” ในวันที่ 21-23 เมษายน พ.ศ. 2552 ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท โดยมีผู้แทนครูจากโรงเรียนวัดพุเตยและโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทน อบต.ทั้ง 3 หมู่บ้าน ตัวแทนชุมชน และ คณะวิทยากรค่ายศึกษาธรรมชาติ จากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติไทรโยคและเอราวัณ และเจ้าหน้าที่จากกรมป่าไม้ เข้าร่วมประชุม

ผลจากการประชุมมีข้อสรุปว่า คณะครูจากโรงเรียนบ้านพุเตยและโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา ประกอบด้วย ผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอน ต่างมีความยินดีและพร้อมให้การสนับสนุนคณะผู้วิจัย ที่จะดำเนินการจัดการอบรมเยาวชนในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย ด้วยหลักสูตร “ค่ายเยาวชนนักรักษ์...มัคคุเทศก์น้อย” โดยให้ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับช่วงเวลาการอบรมและระยะเวลาการอบรมที่เหมาะสม คือ เห็นว่าช่วงเวลาในการจัดค่ายเยาวชนควรเป็นช่วงปิดภาคเรียน ไม่ควรอบรมตรงกับวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ เพราะเห็นว่าการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนดังกล่าว ถือเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาเรียนรู้นอกสถานที่ และเสนอให้เชิญครูแต่ละโรงเรียนที่ควบคุมเด็กนักเรียน เข้าร่วมกระบวนการ และขอให้ทางทีมวิจัยมอบเกียรติบัตรให้กับครูผู้ควบคุมด้วย และเห็นว่า กำหนดระยะเวลาการอบรม 3 วัน 2 คืน เหมาะสมดีแล้ว รวมทั้งสนับสนุนให้มีการอบรมเชิงปฏิบัติการในการพัฒนาหลักสูตรร่วมกัน โดยพัฒนาหลักสูตรให้สอดคล้องกับสภาพปัญหาและความต้องการของชุมชน และโรงเรียนเป็นหลัก หากจะเพิ่มเติมเนื้อหาอะไร ทีมวิจัยก็สามารถปรับปรุงเพิ่มเติมได้ โดยให้เหตุผลว่า คณะครูไม่มีประสบการณ์เกี่ยวกับการจัดค่ายเยาวชนมากนัก นอกจากนี้ ยังเห็นด้วยที่จะให้มีการจัดค่ายกับเยาวชนที่มีอายุอยู่ระหว่าง 10-17 ปี กำลังศึกษาอยู่ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4-ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ก่อน เพื่อฝึกฝนให้เป็นแกนนำหรือพี่เลี้ยงในการจัดค่ายเยาวชนในรุ่นต่อไป ในส่วนของเส้นทางสนามที่ต้องจัดให้เด็กนักเรียนพักค้างแรมนั้น ที่ประชุมและคณะครูแจ้งว่าโรงเรียนส่วนใหญ่มีเต็นท์ของโรงเรียนอยู่แล้ว จึงเสนอให้แต่ละโรงเรียนจัดเตรียมเต็นท์และอุปกรณ์เกี่ยวกับการพักค้างแรมมาเอง

2) การจัดทำหลักสูตรและวิทยาการ

หลักสูตร“ค่ายเยาวชนนักรักษ์...มีคุณเทศน์น้อย” มีเนื้อหาสาระที่บรรจุอยู่ในหลักสูตรการฝึกอบรม 3 วัน ที่สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของกิจกรรม โดยทีมผู้วิจัยได้จัดทำหลักสูตรการฝึกอบรมตามแนวทางที่ได้ปรึกษาหารือกัน รวมทั้งจัดทำคู่มือการเข้าค่ายเยาวชนหลักสูตรค่ายเยาวชนนักรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย มีองค์ประกอบ ดังนี้

(1) วัตถุประสงค์ของหลักสูตร เพื่อให้เยาวชนมีความรู้ความเข้าใจและมีความคิดรอบคอบทางสิ่งแวดล้อม เรื่องการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ เกิดความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม และมีจิตสำนึกในการดูแลรักษาทรัพยากรป่าไม้ในท้องถิ่น ได้รับความรู้ความเข้าใจและมีทักษะในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ตลอดจนการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้เป็นอย่างดี

(2) ความคิดรอบคอบทางสิ่งแวดล้อมศึกษา ขอบเขตเนื้อหาสาระและการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ค่ายเยาวชนนักรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ได้กำหนดความคิดรอบคอบทางสิ่งแวดล้อมศึกษา เพื่อเป็นหลักในการจัดกิจกรรม โดยมีขอบเขตเนื้อหาสาระที่สำคัญ ดังตารางที่ 26

(3) เทคนิคกระบวนการในการจัดกิจกรรมค่าย การถ่ายทอดเนื้อหาผ่านวิทยากร ที่นำเข้าสู่กิจกรรมด้วยสื่อวีดิทัศน์ สื่อธรรมชาติในท้องถิ่น บทปฏิบัติการ บทเพลงประจำค่าย และเกมทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งกระบวนการที่ใช้ภายในค่ายเยาวชนครั้งนี้มุ่งที่จะส่งเสริมให้เยาวชนเกิดการเรียนรู้ผ่านประสาทสัมผัสทั้งการฟัง การคิด การเห็น และการเรียนรู้จากเนื้อหาและกิจกรรมตลอดระยะเวลา 3 วัน 2 คืน โดยมีรายละเอียดของแต่ละกิจกรรม ตามตารางที่ 26

(4) รูปแบบการวัดและการประเมินผล การประเมินผลกิจกรรมค่าย ใช้แบบทดสอบวัดความรู้และแบบวัดความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม ก่อนและหลังการเข้าค่าย

วิทยากร ผู้ทำหน้าที่จัดกิจกรรมเรียนรู้แก่กับเยาวชน ได้แก่ ผู้รู้ของชุมชนในเชิงประวัติศาสตร์และป่าชุมชน คณะกรรมการป่าชุมชน วิทยากรจากมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน เจ้าหน้าที่จากอุทยานแห่งชาติไทรโยค วิทยากร

จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี เจ้าหน้าที่อนามัยบ้านพุเตย และทีมเยาวชนมัคคุเทศก์น้อย
บ้านห้วยสะพานสามัคคี

ตารางที่ 26 ขอบเขตเนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ของหลักสูตร “ค่ายเยาวชนนักอนุรักษ์...
มัคคุเทศก์น้อย”

เนื้อหาสาระ	กิจกรรมหลัก
ประวัติศาสตร์ชุมชน: • ประวัติความเป็นมาของชุมชน • สภาพทั่วไปด้านภูมิประเทศ เศรษฐกิจและสังคม • ภูมิปัญญาท้องถิ่นวัฒนธรรมและประเพณีท้องถิ่น • ปัญหาที่พบในชุมชน เน้นปัญหาด้านทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม	-บรรยาย -สำรวจชุมชน -ฝึกปฏิบัติจริง -ระดมสมอง
หลักการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม: • ความหมาย ความสำคัญและประเภทของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม • สถานการณ์ปัญหาที่เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม • แนวทางการจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม • บทบาทของเยาวชนในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม	บรรยาย -ระดมสมอง -เกม -ฝึกปฏิบัติจริง
ป่าชุมชนบ้านพุเตย: • ความเป็นมา ลักษณะทั่วไป จุดเด่น • ความสำคัญของป่าชุมชนและแหล่งท่องเที่ยวต่อท้องถิ่น • การจัดการป่าชุมชน • บทบาทของเยาวชนในการดูแลป่าชุมชน	บรรยาย -สำรวจป่าชุมชน -ฝึกปฏิบัติจริง
หลักการมัคคุเทศก์น้อย: • ความหมายและความสำคัญของมัคคุเทศก์น้อย • บทบาทหน้าที่ คุณสมบัติและคุณลักษณะที่พึงประสงค์ของมัคคุเทศก์น้อย • วิธีการปฏิบัติงานมัคคุเทศก์น้อย: การเตรียมตัว เทคนิคการนำชม • การสร้างมนุษยสัมพันธ์ การต้อนรับนักท่องเที่ยวและการเป็นเจ้าบ้านที่ดี • พฤติกรรมนักท่องเที่ยว • การดูแลความปลอดภัยแก่นักท่องเที่ยว • ศิลปะและบุคลิกภาพในการพูดสำหรับมัคคุเทศก์ • บทบาทของมัคคุเทศก์น้อยในการดูแลป่าชุมชน	- บรรยาย - ปฏิบัติจริง - บทบาทสมมุติ

3) การประเมินผลของการจัดค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

ทีมผู้วิจัยได้ทำการประเมินผลการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชน มีข้อมูลดังนี้

(1) ข้อมูลพื้นฐานของเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่า

ชุมชนบ้านพุเตย

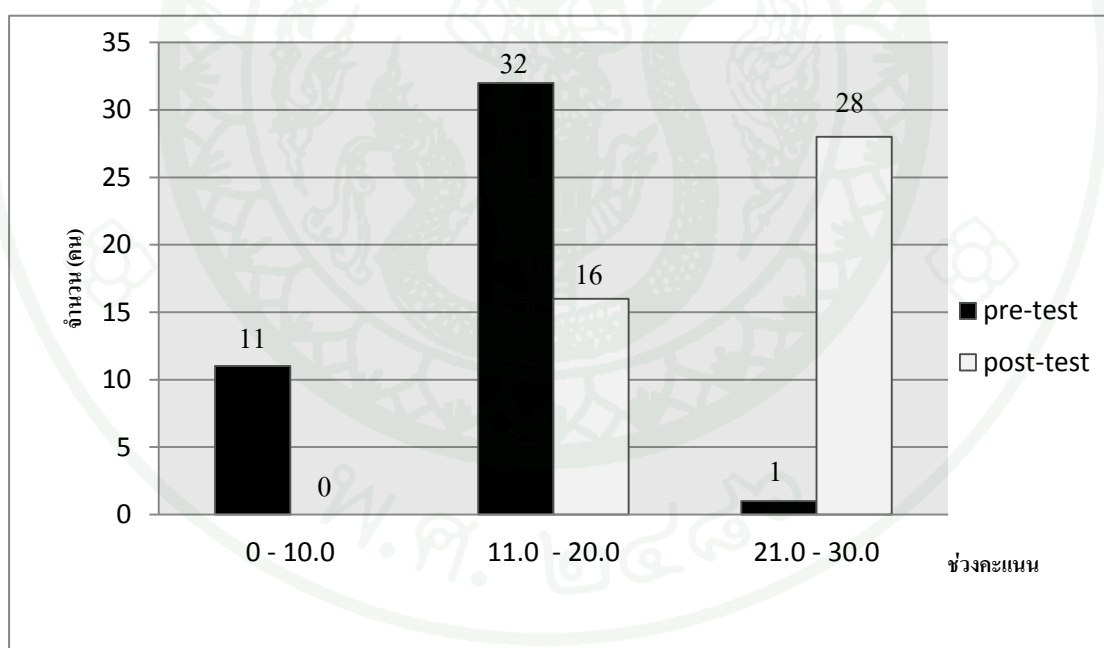
ลักษณะทั่วไปของเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย จากการสำรวจโดยใช้แบบสอบถาม พบว่า มีเยาวชนที่เข้าร่วมโครงการค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตยทั้งสิ้น 44 คน โดยส่วนใหญ่เป็นเพศหญิง ร้อยละ 59.10 (26 คน) และเป็นเพศชาย ร้อยละ 40.90 (18 คน) มีอายุระหว่าง 9–16 ปี โดยแบ่งเป็นนักเรียนโรงเรียนบ้านพุเตยจำนวน 19 คน (ร้อยละ 43.18) โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา จำนวน 22 คน (ร้อยละ 50.00) และโรงเรียนไทรโยคน้อยวิทยา จำนวน 3 คน (ร้อยละ 6.82) โดยเยาวชนทุกคนอาศัยอยู่ในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย และเคยผ่านการทำกิจกรรมที่เกี่ยวกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม เช่น การปลูกป่า การเก็บขยะ เป็นต้น มาจากทางโรงเรียนทุกคน

ตารางที่ 28 ข้อมูลพื้นฐานของเยาวชนที่เข้าร่วมค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

	รายการ	จำนวน(คน)	ร้อยละ
เพศ	ชาย	18	40.90
	หญิง	26	59.10
อายุ	9 -10 ปี	8	18.18
	11 – 12 ปี	21	47.73
	13 – 14 ปี	9	20.45
	15 ปีขึ้นไป	6	13.64
โรงเรียน	บ้านพุเตย	19	43.18
	พุทธวิมุตติวิทยา	22	50.00
	ไทรโยคน้อยวิทยา	3	6.82
ศาสนา	พุทธ	44	100.00

(2) ความรู้ความเข้าใจด้านสิ่งแวดล้อม

ผู้วิจัยทำการประเมินความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม โดยใช้แบบทดสอบวัดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม ชนิด 4 ตัวเลือก ที่มีคะแนนเต็ม 30 คะแนน พบว่า ก่อนการเข้าค่ายเยาวชนมีคะแนนเฉลี่ย ($\bar{x}$) เท่ากับ 15.09 (คิดเป็นร้อยละ 50.30 ของคะแนนเต็ม) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เท่ากับ 3.57 ภายหลังการเข้าค่ายมีคะแนนเฉลี่ย ($\bar{x}$) เท่ากับ 21.23 (คิดเป็นร้อยละ 70.77 ของคะแนนเต็ม) ค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เท่ากับ 2.62 ในการทดสอบก่อนเข้าค่าย พบว่า เยาวชนส่วนใหญ่มีคะแนนอยู่ในช่วง 11 – 20 คะแนน จำนวน 32 คน คิดเป็นร้อยละ 72.73 โดยมีคะแนนต่ำสุดอยู่ที่ 8 คะแนน และคะแนนสูงสุดอยู่ที่ 21 คะแนน ส่วนการทดสอบภายหลังการเข้าค่าย พบว่า เยาวชนส่วนใหญ่ จำนวน 28 คน คิดเป็นร้อยละ 63.64 ได้คะแนนอยู่ในช่วง 21 – 30 คะแนน โดยมีคะแนนต่ำสุดอยู่ที่ 15 คะแนน และคะแนนสูงสุดอยู่ที่ 26 คะแนน และไม่มีเยาวชนคนใดเลยได้คะแนนต่ำกว่าครึ่ง (15 คะแนน) ดังภาพที่ 38

ภาพที่ 38 การแจกแจงช่วงคะแนนความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมก่อนและหลังการเข้าค่าย (N=44)

เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างคะแนนความรู้ของเยาวชนก่อนและหลังเข้าค่าย พบว่า ภายหลังการเข้าค่ายเยาวชนมีความรู้ความเข้าใจด้านสิ่งแวดล้อมสูงกว่าก่อนเข้าค่าย อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.01 ($t=17.95$) ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของศูนย์ส่งเสริม

การศึกษาตามอรรถาธิบาย (2541) ที่พบว่า กระบวนการค่ายเยาวชนสามารถสร้างความรู้ความเข้าใจกับผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมค่ายให้สูงขึ้นได้ (ตารางที่ 29)

ตารางที่ 29 การเปรียบเทียบผลการใช้หลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนด้านความรู้ก่อนและหลังการเข้าค่าย

Items	N	Min	Max	$\bar{X}$	S.D.	t-statistics
Pre-test	44	8	21	15.09	3.57	17.95*
Post-test	44	15	26	21.23	2.62	

* $p < 0.01$

(3) ความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อม

จากการสำรวจระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนทั้ง 44 คนก่อนเข้าค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย พบว่า ระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมโดยรวม (ECS) เฉลี่ยมีค่าเท่ากับ 135.69 คิดเป็นร้อยละ 54.28 ของคะแนนเต็ม 250 คะแนน โดยมีคะแนนต่ำสุดเท่ากับ 84.00 คะแนน และคะแนนสูงสุดเท่ากับ 169.00 คะแนน (ตารางที่ 30)

เมื่อพิจารณาระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมก่อนการจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ของเยาวชนจำแนกตามมาตรวัดย่อยทั้ง 5 มาตรวัด พบว่า มาตรวัดพฤติกรรมด้านสิ่งแวดล้อม (EBS) มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาได้แก่ มาตรวัดการรับรู้ปัญหาทางด้านมลพิษและทรัพยากรธรรมชาติ (PNRS) มาตรวัดองค์กรที่ทำงานทางด้านสิ่งแวดล้อม (EOS) มาตรวัดกฎระเบียบทางด้านสิ่งแวดล้อม (ERS) และมาตรวัดค่าใช้จ่ายที่เกี่ยวข้องทางด้านสิ่งแวดล้อม (ESS) ตามลำดับ (ตารางที่ 30)

ตารางที่ 30 ค่าเฉลี่ย ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐานของระดับความตระหนัkd้าน
สิ่งแวดล้อมของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าค่าย

N = 44

Items	Pre-test				Post-test			
	$\bar{x}$	Min	Max	S.D.	$\bar{x}$	Min	Max	S.D.
PNRS	36.23	13.50	49.00	9.14	35.17	3.00	49.50	11.23
ERS	14.57	5.00	22.00	5.06	20.77	2.00	50.00	12.02
ESS	14.46	0.00	22.00	4.57	20.09	3.00	50.00	9.85
EOS	29.80	4.00	50.00	11.43	29.53	2.00	50.00	11.21
EBS	40.63	21.00	50.00	9.27	38.43	4.00	50.00	12.30
ECS	135.69	84.00	169.00	22.34	143.98	84.00	212.00	27.22

อย่างไรก็ตาม เมื่อเยาวชนได้เข้าร่วมโครงการค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ตามกิจกรรมที่วางแผนไว้แล้ว พบว่า ค่าเฉลี่ยของระดับความตระหนัkd้านสิ่งแวดล้อมโดยรวมสูงขึ้น ($\bar{x} = 143.98$ คิดเป็นร้อยละ 57.59 ของคะแนนเต็ม) และระดับความตระหนัkd้านสิ่งแวดล้อมในมาตรวัดย่อยทั้ง 5 มาตรวัดก็มีการเปลี่ยนแปลงในทางที่ดีขึ้น (ตารางที่ 30)

จากการศึกษาระดับความตระหนัkd้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าค่าย โดยการวิเคราะห์ Dependent-Samples t-test ผลการศึกษา พบว่า ระดับความตระหนัkd้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าค่ายมีค่าเท่ากับ 135.69 และ 143.98 ตามลำดับ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า การจัดกิจกรรมเข้าค่ายอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมส่งผลให้ระดับความตระหนัkd้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนโดยรวมสูงขึ้น แต่ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ (ตารางที่ 31)

เมื่อพิจารณาระดับความตระหนัkd้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนโดยเฉลี่ยในแต่ละมาตรวัดทั้ง 5 มาตรวัด พบว่า ระดับความตระหนัkd้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนโดยเฉลี่ยก่อนเข้าค่าย อันได้แก่ มาตรวัดระดับการรับรู้ปัญหาด้านมลพิษและทรัพยากรธรรมชาติ มาตรวัดกฎระเบียบทางด้านสิ่งแวดล้อม มาตรวัดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม มาตรวัดองค์กรที่ดูแลทางด้านสิ่งแวดล้อม และ มาตรวัดพฤติกรรมทางด้านสิ่งแวดล้อม มีค่าเท่ากับ 36.23 14.57

14.46 29.80 และ 40.63 ตามลำดับ ในขณะที่ระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนโดยเฉลี่ยภายหลังการเข้าค่าย แต่ละมาตรวัดดังกล่าว มีค่าเท่ากับ 35.32 14.85 15.15 27.59 และ 39.02 ตามลำดับ ทั้งนี้ระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนโดยเฉลี่ยก่อนและหลังการเข้าค่าย ในมาตรวัดกฎระเบียบทางด้านการสิ่งแวดล้อม และมาตรวัดค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมเท่านั้นที่มีความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05 และ 0.01 ตามลำดับ (ตารางที่ 31)

ตารางที่ 31 การวิเคราะห์ความแตกต่างของระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนก่อนและหลังการเข้าค่าย

N = 44

Items	$\bar{x}$		t-statistics	p
	Pre-test	Post-test		
1.Pollution and Natural Resource				
Perception Scale: PNRS	36.32	35.17	-0.598	0.554
2.Environmental Regulation Scale: ERS	14.57	20.77	2.683**	0.011
3.Environmental Spending Scale: ESS	14.46	20.09	3.242*	0.003
4.Environmental Organization Scale: EOS	29.80	29.53	-0.116	0.908
5.Environmental Behavior Scale: EBS	40.63	34.43	-1.013	0.318
Environmental Concern Scale: ECS	135.69	143.98	1.537	0.134

* $p < 0.01$, ** $p < 0.05$

จากข้อมูลข้างต้น จะเห็นว่า การจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมเป็นกิจกรรมที่มีแนวโน้มในการยกระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนให้สูงขึ้น แต่ควรมีการจัดกิจกรรมที่ส่งผลต่อการสร้างความตระหนักทางสิ่งแวดล้อมในทุกๆ ด้านและควรกระทำอย่างต่อเนื่องจึงจะมีผลในการยกระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืนต่อไป ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของประพิณวดี ศิริคุภลักษณ์ และ นุชนาด มั่งคั่ง (2553) ที่กล่าวว่า กิจกรรมหรือประเพณีสร้างจิตสำนึกมีผลต่อยกระดับความตระหนักในการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รัฐบาลควรให้ความรู้โดยวิธีการอย่างง่ายที่ชุมชนสามารถเข้าใจได้ในการอนุรักษ์และการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม หรือสร้างกิจกรรมหรืองานประเพณีต่างๆ ร่วมกันกับชุมชนเพื่อให้คนในชุมชนมีความตระหนักทางด้านการสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

(4) ความพึงพอใจของเยาวชนต่อกิจกรรมค่ายเยาวชนอนุรักษ์

ป่าชุมชนบ้านพุเตย

จากการศึกษาความพึงพอใจของเยาวชนต่อการดำเนินการของค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย โดยใช้แบบสอบถามวัดความพึงพอใจ 5 ระดับ ตามเกณฑ์การบรรยายของ Best (1998) ได้แก่

พึงพอใจน้อยที่สุด	มีค่าคะแนนระหว่าง	1.00-1.49
พึงพอใจน้อย	มีค่าคะแนนระหว่าง	1.50-2.49
พึงพอใจปานกลาง	มีค่าคะแนนระหว่าง	2.50-3.49
พึงพอใจมาก	มีค่าคะแนนระหว่าง	3.50-4.49
พึงพอใจมากที่สุด	มีค่าคะแนนระหว่าง	4.50-5.00

ผลการศึกษา พบว่า ความพึงพอใจโดยภาพรวมของเยาวชนต่อการดำเนินการของค่ายเยาวชน อยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.30$) โดยมีความพึงพอใจในระดับมากที่สุด 2 รายการ คือ ความเหมาะสมของทีมพี่เลี้ยง ($\bar{x} = 4.70$) รองลงมา คือ การได้รับความรู้และประสบการณ์ทางด้านการจัดการสิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านพุเตย หลักการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย หลักการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ($\bar{x} = 4.69$)

รายการที่เยาวชนมีความพึงพอใจในระดับมาก 7 รายการ คือ ความเหมาะสมของทีมวิทยากร ($\bar{x} = 4.39$) รองลงมา คือ ความปลอดภัยในการร่วมกิจกรรม ($\bar{x} = 4.34$) ความเหมาะสมของสถานที่จัดกิจกรรมและสถานที่พัก ($\bar{x} = 4.34$) โอกาสที่เยาวชนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรม ($\bar{x} = 4.20$) กิจกรรมมีความเหมาะสมสามารถเพิ่มพูนความรู้และประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ได้ ($\bar{x} = 4.09$) ความเหมาะสมของเวลาที่ใช้ในการจัดกิจกรรม ($\bar{x} = 4.05$) และความรู้ที่ได้รับความสอดคล้องกับวิถีชีวิต สามารถนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ดี ($\bar{x} = 3.88$) ตามลำดับ (ตารางที่ 32)

ตารางที่ 32 ความพึงพอใจของเยาวชนบ้านพุเตยต่อกำยเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

N = 44

รายการ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับความพึงพอใจ
1. การได้รับความรู้และประสบการณ์ทางด้านการจัดการ สิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน			
• ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านพุเตย			
• หลักการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ			
และสิ่งแวดล้อม			
• การจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย			
• หลักการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่	4.69	0.76	มากที่สุด
2. ความรู้ที่ได้รับความสอดคล้องกับวิถีชีวิต สามารถนำไป ปรับใช้ในชีวิตประจำวันได้ดี	3.88	0.72	มาก
3. โอกาสที่เยาวชนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรม	4.20	0.88	มาก
4. กิจกรรมมีความเหมาะสมสามารถเพิ่มพูนความรู้และ ประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเป็น วิทยากรนำชมสถานที่ได้	4.09	0.71	มาก
5. ความปลอดภัยในการร่วมกิจกรรม	4.34	0.89	มาก
6. ความเหมาะสมของสถานที่จัดกิจกรรมและสถานที่พัก	4.34	0.75	มาก
7. ความเหมาะสมของเวลาที่ใช้ในการจัดกิจกรรม	4.05	0.96	มาก
8. ความเหมาะสมของทีมวิทยากร	4.39	1.02	มาก
9. ความเหมาะสมของทีมพี่เลี้ยง	4.70	0.51	มากที่สุด
ความพึงพอใจโดยภาพรวม	4.30	0.80	มาก

ส่วนการศึกษาความพึงพอใจของเยาวชนต่อกิจกรรมต่างๆ ของค่ายเยาวชน โดยใช้แบบสอบถามวัดความพึงพอใจ 5 ระดับ ดังกล่าวแล้ว ผลการศึกษา พบว่า ความพึงพอใจโดยภาพรวมของเยาวชนต่อกิจกรรมค่ายเยาวชนอยู่ในระดับมาก ($\bar{x} = 4.26$) โดยมีความพึงพอใจในทุกกิจกรรมในระดับมาก กิจกรรมที่พอใจมากที่สุด 3 อันดับแรก ได้แก่ กิจกรรม สำนว่งป่าชุมชน ($\bar{x} = 4.39$) กิจกรรมบรรยายหลักการมัคคุเทศก์น้อย ($\bar{x} = 4.36$) และ กิจกรรม ถิ่นคือนักอนุรักษ์..มัคคุเทศก์น้อย ($\bar{x} = 4.36$) (ตารางที่ 33)

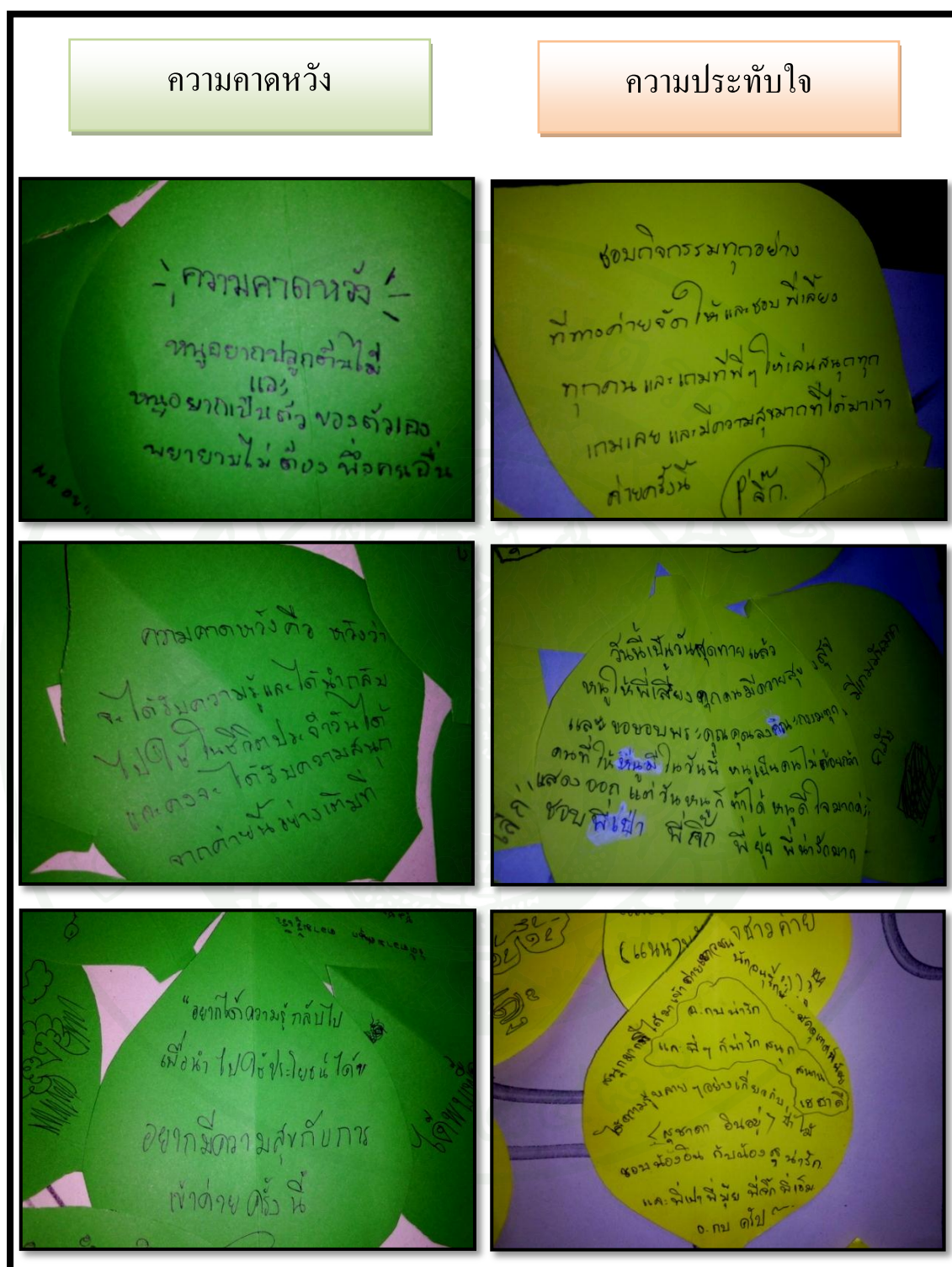
ทั้งนี้จะเห็นว่า กิจกรรม สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น เป็นกิจกรรมที่เยาวชนมีความพึงพอใจน้อยที่สุดนั้น อาจเป็นเพราะกิจกรรมดังกล่าวเป็นกิจกรรมที่จัดขึ้นช่วงบ่ายที่อากาศค่อนข้างร้อนอบอ้าวและมีฝนตกลงมาประปราย เป็นกิจกรรมที่เยาวชนต้องใช้กำลังแรงกายในการขนอิฐและหิน จึงส่งผลให้เหนื่อยเร็ว ตลอดจนเป็นกิจกรรมที่เยาวชนต้องลงไปทำในพื้นที่ที่มีน้ำขังและมีโคลนตม ทำให้เปรอะเปื้อนร่างกายและเสื้อผ้าที่สวมใส่

สิ่งที่ประทับใจที่สุดในการเข้าร่วมโครงการ จากการสอบถามเยาวชน ด้วยการให้เยาวชนเขียนสิ่งที่ประทับใจที่สุดในการเข้าค่ายในครั้งนี้ พบว่า เยาวชนชอบกิจกรรมค่ายที่ส่งเสริมการทำงานร่วมกันเป็นทีม ทำให้รู้จักเพื่อนใหม่มากขึ้น ได้เรียนรู้การอยู่ร่วมกัน เป็นกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เยาวชนมีความตระหนัก และปลูกจิตสำนึกในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น โดยเฉพาะกิจกรรมการเดินทางสำว่งป่าชุมชนบ้านพุเตย ทั้งนี้เพราะเยาวชนเห็นว่าการเดินทางสำว่งป่าช่วยทำให้รู้จักต้นไม้มากขึ้น สามารถนำความรู้เรื่องต้นไม้ในป่าชุมชนไปใช้ประโยชน์ในชีวิตประจำวัน และการเรียนในชั้นเรียนได้ นอกจากนี้ยังรู้สึกภูมิใจที่ผู้ใหญ่ใจดีที่ทำหน้าที่แนะนำพันธุ์ไม้ในป่าสามารถถ่ายทอดความรู้ให้โดยไม่มีการปิดบัง และเป็นกันเอง ดังตัวอย่างการสะท้อนความคิดเห็นของเยาวชนในภาพที่ 39

ตารางที่ 33 ความพึงพอใจของเยาวชนบ้านพุเตยต่อกิจกรรมค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

N = 44

รายการ	$\bar{X}$	S.D.	ระดับความพึงพอใจ
พิธีเปิดและปิด	4.27	0.87	มาก
กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์	4.25	0.72	มาก
กิจกรรมวาดหวัง	4.14	0.93	มาก
กิจกรรม เวทีเล่าเรื่อง ประวัติศาสตร์ชุมชน	4.32	0.86	มาก
กิจกรรม สำรวจชุมชน	4.30	0.73	มาก
กิจกรรม ทางเลือก..ทางรอด	4.30	0.73	มาก
กิจกรรมเวทีเล่าเรื่อง ป่าชุมชนบ้านพุเตย	4.34	0.81	มาก
กิจกรรม สำรวจป่าชุมชน	4.39	0.69	มาก
กิจกรรม สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น	3.91	1.05	มาก
กิจกรรม บรรยายหลักการมีคุณศก้น้อย	4.36	0.72	มาก
กิจกรรม จินตนาการอนุรักษ์..มีคุณศก้น้อย	4.36	0.78	มาก
กิจกรรม สรุปองค์ความรู้	4.23	0.96	มาก
ความพึงพอใจโดยภาพรวม	4.26	0.83	มาก

ภาพที่ 39 ตัวอย่างเสียงสะท้อนความคาดหวังและความพึงพอใจของเยาวชนที่มีต่อค่ายเยาวชน
อนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

(5) ผลสืบเนื่อง: ชมรมเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

หลังจากการจัดค่ายเยาวชนเป็นเวลา 3 วัน 2 คืน ได้จัดเวทีให้เยาวชนที่เข้าค่ายได้มีโอกาสในการประชุมระดมความคิดร่วมกันตามลำพัง ในประเด็นที่ว่า “หลังจากการเข้าค่ายแล้วเยาวชนต้องการทำอะไรต่อไป” โดยเยาวชนได้ใช้เวลาในการพูดคุยกันประมาณ 2 ชั่วโมง ผลที่ได้ตามมาคือ เยาวชนได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็น “ชมรมเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย” ที่มีนายถิรวัฒน์ เข้มชื่น ได้รับการคัดเลือกประธานชมรมฯ นายอนุ เหมือนโต เป็นรองประธานชมรมฯ มีคณะกรรมการและสมาชิกอย่างชัดเจน ตลอดจนได้ตั้งวัตถุประสงค์ของการตั้งชมรมฯ ไว้ 2 ประการ คือ 1) เป็นอาสาสมัครในการเฝ้าดูแลและทำกิจกรรมการดูแลป่าชุมชนบ้านพุเตยร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน และ 2) ร่วมกันทำกิจกรรมบำเพ็ญประโยชน์ต่างๆ ในชุมชน และมีการวางแผนงานในการดำเนินงานของชมรมฯ เพื่อเติมเต็มสิ่งที่ยังขาดไปจากการเข้าร่วมค่ายเยาวชนฯ อย่างเป็นรูปธรรม

(6) ปัญหาและอุปสรรคในการจัดค่ายอบรมเยาวชน

- เนื่องจากช่วงจัดการอบรมเป็นช่วงฤดูฝน ทำให้การจัดกิจกรรมประสบปัญหาบ้าง เช่น การเกิดปัญหาฝนตกหนักมากในช่วงเย็น และเกิดพายุฝนพัดสาตสายฝนเข้าไปในเต็นท์พักแรม ทำให้เสื้อผ้าสัมภาระเปียก ส่งผลให้กิจกรรมการอบรมต้องปรับเปลี่ยนวิธีการไป ทำให้การอบรมในรุ่นนี้ขาดกระบวนการไปบ้าง
- เกี่ยวกับสถานที่จัดค่ายฯ และเต็นท์พักแรม เนื่องจากเป็นช่วงฤดูฝนจึงต้องมีการะในการจัดเตรียมอุปกรณ์กันฝนมากขึ้น โดยเฉพาะต้องนำเต็นท์ผ้าใบขนาดใหญ่มากางครอบเต็นท์เยาวชนอีกชั้น ต้องจัดทำร่องระบายน้ำเพิ่มขึ้น ซึ่งทางเจ้าหน้าที่ของโฮมพุเตยริสอร์ทให้การสนับสนุนจนสามารถแก้ปัญหาไปได้ด้วยดี
- เยาวชนบางส่วนขาดความตื่นตัว ไม่ค่อยกล้าแสดงออกในการทำกิจกรรม เนื่องจากอาจเป็นเพราะว่าเยาวชนบางส่วนถูกผู้ปกครองและคุณครูที่โรงเรียนบังคับให้เข้าร่วมกิจกรรม

(7) ความคิดเห็นของเยาวชนที่เข้าร่วมค่าย

ตลอดระยะเวลา 3 วัน 2 คืน ของการเข้าค่ายผู้วิจัย และทีมงานได้สังเกตพฤติกรรม และร่วมพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการเกี่ยวกับความคิดเห็นของเยาวชนที่มีต่อการเข้าค่าย สรุปได้ดังตารางที่ 34

ตารางที่ 34 ตัวอย่างเสียงสะท้อนของเยาวชนที่มีต่อการเข้าค่ายในด้านต่างๆ

ประเด็นความคิดเห็น	ตัวอย่างความคิดเห็น
1. ความรู้ความเข้าใจ	😊“...ได้รับความรู้เกี่ยวกับสมุนไพรและเรื่องพันธุ์ไม้มากขึ้น...” (นักเรียนชาย ชั้น ป.6 โรงเรียนบ้านพุเตย) 😊 “...การเข้าค่ายครั้งนี้นอกจากสนุกดีแล้ว ยังทำให้รู้จักต้นไม้ในป่าว่ามีชนิดใดบ้างที่มีประโยชน์ในการรักษาโรคได้ รักษาอย่างไร และยังได้เดินป่าอีกด้วย...” (นักเรียนหญิง ชั้น ม.1 โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา)
2. ความตระหนัก	😊“...ได้ความรู้เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับชุมชน และป่าชุมชนบ้านพุเตย ซึ่งอยู่ใกล้ๆ บ้าน แต่ไม่เคยเข้ามาสัมผัสมาก่อน เมื่อได้มาเข้าค่าย ทำให้มีความรู้เรื่องเกี่ยวกับชุมชน และป่าชุมชนบ้านพุเตยมากขึ้น...” (นักเรียนโรงเรียนบ้านพุเตยเชื้อชาติมอญที่เกิดบนแผ่นดินไทยแต่ยังไม่ได้สัญชาติไทย) 😊“...การมาเข้าค่ายทำให้ได้รู้ว่าในป่าแห่งนี้มีน้ำตก(น้ำตกกันยา)ที่จะมีน้ำมากในช่วงเดือนกันยายน – ตุลาคม) ที่สวยงามอีกด้วย...” (นักเรียนชาย ชั้น ม.1 โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา)
3. ความเพลิดเพลิน	😊 “...รู้สึกสนุกที่ได้เข้าค่าย ได้ทำกิจกรรม เช่น ร้องเพลง เล่นละคร..ผมมีโอกาสได้ออกมาฟ้อนนกกุงของชาวมอญให้เพื่อนๆ พี่ๆ ดูด้วยครับ...” (นักเรียนชาย ชั้น ป.5 โรงเรียนบ้านพุเตย) 😊“...ถูกแม่และอาจารย์ที่โรงเรียนบังคับให้มา แต่เมื่อมาแล้วมีความประทับใจ เพราะได้รู้จักการเดินป่า รู้จักสัตว์ป่า และพืชพันธุ์ และคิดว่าจะได้นำความรู้ที่ได้จากการเข้าค่ายไปเผยแพร่ที่โรงเรียน...” (นักเรียนชาย ชั้น ป.5 โรงเรียนบ้านพุเตย)

ในภาพรวมเยาวชนของแต่ละโรงเรียนได้แสดงความรู้สึกที่สอดคล้องกันว่า ดีใจที่ได้มีโอกาสมาร่วมอนุรักษ์ป่า รู้จักพรรณไม้ และสัตว์ป่า โดยเฉพาะตัว จิ้งโคร่ง ที่ลูกบุญมาเล่าให้ฟัง นับเป็นสัตว์ป่าที่หายาก และเป็นที่น่าสนใจใจที่ป่าชุมชนของเรามีตัวจิ้งโคร่งอาศัยอยู่ ได้ความรู้เกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติ และการอนุรักษ์ป่าไม้ ชอบที่ได้ลงมือปลูกป่า สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น ได้รู้จักเพื่อนใหม่ และกิจกรรมต่างๆ ที่จัดเป็นกิจกรรมที่สนุกสนาน อยากกลับมาทำกิจกรรมอีกหากมีการจัดครั้งต่อไป

(8) ความคิดเห็นของครูที่เข้าร่วมค่ายเยาวชน

นอกจากการเก็บข้อมูลความคิดเห็นจากเยาวชน ผู้วิจัยยังได้สัมภาษณ์คณะครูที่เข้าร่วมกิจกรรมเกี่ยวกับความคิดเห็นของครูในด้านเนื้อหาและหลักสูตร กระบวนการเรียนรู้ และความประทับใจในการจัดค่ายเยาวชน สรุปได้ดังตารางที่ 35

ตารางที่ 35 ตัวอย่างเสียงสะท้อนของคณะครูที่เข้าร่วมกิจกรรมค่ายเยาวชน

ประเด็นความคิดเห็น	ตัวอย่างความคิดเห็น
1. ด้านเนื้อหาและหลักสูตร	😊“...การจัดเข้าค่ายครั้งนี้จะได้ปลูกฝังให้เยาวชนเห็นความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ที่มีอยู่ในท้องถิ่น เนื้อหาเหมาะสมดี ครอบคลุมและสอดคล้องกับสภาพปัญหาเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนของพื้นที่ และสถานการณ์ปัจจุบันของโลก ช่วงเวลาที่เหมาะสม เนื้อหาการอบรม และวิทยากรก็ดี แต่อยากจะให้เพิ่มเติมเนื้อหาด้านวิชาการลงไปอีกหน่อย เช่น ความหลากหลายของสิ่งมีชีวิตในธรรมชาติบริเวณป่าชุมชนนี้ อยากจะให้เชิญวิทยากรที่มีความรู้เรื่อง สิ่งแวดล้อมมาบรรยายให้เยาวชนที่เข้าอบรมมากขึ้น เพื่อให้ได้รับความรู้ทางวิชาการเพิ่มขึ้น. ” (คุณครูโรงเรียนบ้านพุเตย) 😊“...ควรเน้นการมีจิตสำนึกร่วมกันการดูแลรักษาธรรมชาติและป่าไม้ คนกับป่ามีชีวิตร่วมกันอย่างสมบูรณ์ การลดภาวะโลกร้อน ปัญหาต่างๆ ที่เป็นปัญหาระดับชาติที่จะแก้ไข โดยการปลูกจิตสำนึกให้เยาวชนรุ่นใหม่...” (ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา)

ตารางที่ 36 (ต่อ)

ประเด็นความคิดเห็น	ตัวอย่างความคิดเห็น
2. ด้านกระบวนการจัดการเรียนรู้	☺“...เนื้อหาและกิจกรรมการเรียนรู้ที่ใช้ในการเข้าค่ายนี้ สามารถนำไปปรับใช้กับทางโรงเรียนได้มาก ถ้าครูที่มากับนักเรียนช่วยส่งเสริมกระตุ้นให้นักเรียนได้ถ่ายทอดวิชาความรู้ที่ได้รับจากวิทยากร นำไปขยายผลกับหมู่เพื่อน หมู่บ้าน หมู่ญาติพี่น้อง จะเป็นเรื่องที่ดี...” (ผู้อำนวยการ โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา) ☺“...การเข้าค่ายถือว่าเป็นสิ่งที่ดี สามารถนำไปปรับใช้กับนักเรียนที่โรงเรียนได้มากที่สุด เพราะปกติวิชาเกี่ยวกับการสอนเรื่องราวเกี่ยวกับทรัพยากรป่าไม้ไม่ค่อยมี วิชาเหล่านี้จะช่วยให้เด็กได้ซึมซับ ได้ความรู้ ได้ปลูกจิตสำนึก แต่มีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับสถานที่ว่า อยากให้มีห้องน้ำให้ใกล้ค่ายกว่านี้เพราะที่มีอยู่ค่อนข้างไกลไป...” (คุณครู โรงเรียนบ้านพุเตย)
3. ความประทับใจ	☺“...นักเรียนที่โรงเรียนเป็นผู้เสนอขอผู้อำนวยการ โรงเรียน เพื่อขอมาเข้าค่ายเองจำนวนมาก เพราะมีความรู้สึว่าการเข้าค่ายเป็นกิจกรรมที่สนุกสนานและให้ความรู้ เป็นการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์ และรู้ประทับใจกับกิจกรรมค่ายที่เคยเข้าร่วมมาเมื่อปีที่แล้วที่ได้เป็นประธานรุ่น และบ้านก็อยู่ไม่ไกลจากป่าชุมชนบ้านพุเตยมากนัก จึงอยากมีส่วนร่วมในการพาเพื่อนๆ มาเข้าค่ายเพิ่มขึ้นในครั้งนี้นี้...” (คุณครู โรงเรียนบ้านพุเตย) ☺“...การที่ได้นำนักเรียนมาเข้าร่วมกิจกรรมค่ายครั้งนี้ รู้สึกว่าการจัดกิจกรรมประทับใจ เพราะเด็กส่วนใหญ่ให้ความร่วมมือในการเข้าร่วมกิจกรรมเป็นอย่างดี ทีมวิทยากรจัดกิจกรรมได้อย่างต่อเนื่องและสนุกสนาน ประทับใจมาก เมื่อกลับไปโรงเรียนนักเรียนที่เข้าค่ายจะพยายามเล่าเรื่องราวและประสบการณ์ต่างๆ ที่ได้รับให้เพื่อนๆ ฟังอย่างตั้งใจ จนมีนักเรียนจำนวนมากมาเสนอตัวขอเข้าร่วมกิจกรรมอีกในครั้งหน้า...” (คุณครู โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา)

(9) ความคิดเห็นของทีมผู้วิจัยต่อการจัดค่ายเยาวชนในภาพรวม

ทีมผู้วิจัยมีความเห็นร่วมกันว่า กิจกรรมการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชน ในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ในทำนองนี้ ควรเป็นกิจกรรมที่ดำเนินการต่อเนื่อง เพราะเป็นการปลูกฝังในสิ่งที่ดีให้แก่เยาวชน และนักเรียนในโรงเรียนที่อยู่ในพื้นที่ชุมชนและใกล้เคียงควรจัดให้เป็นกิจกรรมการเรียนรู้ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนในท้องถิ่น โดยจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่นที่ใช้จัดการเรียนการสอนในโรงเรียนบ้านพุเตยและโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยาด้วย รวมทั้งองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรจัดทำแผนงานและจัดหางบประมาณ เพื่อสนับสนุนกิจกรรมด้านนี้ของโรงเรียนอย่างต่อเนื่อง เพื่อสร้างจิตสำนึกร่วมกันว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตย คือ สัญลักษณ์และทรัพยากรของท้องถิ่น และพร้อมที่จะร่วมกันอนุรักษ์ ทรัพยากรธรรมชาติและจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยให้ยั่งยืนสืบไป

(10) ข้อสังเกตและข้อเสนอแนะในการจัดค่ายอบรมเยาวชน

- เยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรม คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนชุมชนและคณะครูผู้ควบคุม ต่างมีความตื่นตัวสูงที่ได้มีโอกาสเข้าร่วมกิจกรรม โดยเฉพาะความสนใจในกระบวนการค่ายศึกษาธรรมชาติซึ่งเป็นประสบการณ์ใหม่ที่ส่วนใหญ่ไม่เคยเรียนรู้มาก่อน แม้ว่าการเข้าค่ายจะประสบปัญหาอุปสรรค โดยเฉพาะในเรื่องสภาพดินฟ้าอากาศ (ช่วงฤดูฝน อากาศร้อนอบอ้าว) อยู่บ้าง แต่ทุกคนก็ไม่ย่อท้อ ต่างมุ่งมั่นที่จะเห็นความสำเร็จของงาน นอกจากนี้ คณะครูหลายท่านยังแสดงความคาดหวังว่าถ้ามีโอกาสจะขอใช้สถานที่แห่งนี้ในการเข้าค่ายพักแรมของนักเรียนในโอกาสข้างหน้าอีกด้วย

- จากการที่คณะผู้วิจัย ได้ร่วมกับคณะกรรมการป่าชุมชน กรมป่าไม้ อุทยานแห่งชาติไทรโยค และเอราวัณ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี และกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ปรับปรุงพัฒนาพื้นที่บริเวณแห่งนี้เป็นศูนย์ศึกษาธรรมชาติ ส่งผลให้ชุมชน โดยเฉพาะเครือข่ายชาวบ้านที่คณะผู้วิจัยได้ริเริ่มส่งเสริมไว้ มีความตื่นตัวในกระบวนการมีส่วนร่วมมากขึ้นและยังมองเห็นถึงคุณค่าความสำคัญของพื้นที่ป่าแห่งนี้มากขึ้นด้วย ดังจะเห็นได้จากการที่ชาวบ้านหลายคนแวะเวียนมาช่วยกันจัดเตรียมสถานที่ล่วงหน้า เช่น ช่วยทำความสะอาดพื้นที่ ช่วยก่อสร้างศาลาอเนกประสงค์ ปรับปรุงห้องสุขา เดินท่อน้ำ ทางเดินเท้า เป็นต้น รวมถึงการมีส่วน

ร่วมของเครือข่ายปราชญ์สมุนไพรพื้นบ้านที่ได้เข้าร่วมเป็นวิทยากรท้องถิ่นนำเยาวชนเดินป่าศึกษาธรรมชาติอีกด้วย

- การจัดกิจกรรมค่ายพักแรมในครั้งนี้ สำเร็จลุล่วงไปได้ด้วยดี เนื่องจากได้รับความสนับสนุนจากหน่วยงานหลายๆ ฝ่าย อาทิ โรงเรียนที่ส่งนักเรียนเข้าร่วมกิจกรรม เจ้าหน้าที่จากอุทยานแห่งชาติไทรโยค อาจารย์จากมหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยบ้านพุเตย เครือข่ายป้าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรีที่ให้การสนับสนุนวิทยากร และโฮมพุเตย รีสอร์ท ที่ให้การสนับสนุนในการจัดเตรียมความพร้อมด้านสถานที่
- ความมอบหมายให้ครูที่ควบคุมเด็กนักเรียน ได้มีโอกาสอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ร่วมกับเด็กนักเรียนมากขึ้น หรืออาจเสนอให้ผู้บริหารมอบหมายให้ครูผู้ควบคุมที่ยังไม่เคยร่วมกิจกรรมมาก่อน มาร่วมกิจกรรมแทน

ภาพที่ 40 ประมวลภาพกิจกรรมการจัดค่ายเยาวชนนักรักษ์..มัลลเทศก์น้อย

3.2 การจัดกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพของเยาวชน โดยมีลำดับ ดังนี้

นอกจากการจัดค่ายเยาวชนแล้ว ผู้วิจัยยังจัดกิจกรรมที่สอดคล้องกับความต้องการของชุมชนอีกหลายกิจกรรม เพื่อเสริมสร้างศักยภาพให้กับเยาวชนในการทำงานร่วมกันของชมรมฯ การรู้จักพรรณไม้ในป่าเชิงลึก และการมีทักษะในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ โดยมีรายละเอียดดังนี้

3.2.1 ลักษณะการดำเนินงาน

1) ศึกษาดูงานของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ที่ประสบความสำเร็จ คือ ป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี ตำบลหนองโรง อำเภอมโนมทน จังหวัดกาญจนบุรี เพื่อศึกษาแนวคิดในการดำเนินงาน และนำมาปรับประยุกต์เป็นแนวทางในการดำเนินงานของชมรมต่อไป โดยผู้วิจัยได้รับสมัครเยาวชนที่ผ่านการเข้าค่ายมาแล้ว และไม่มีภารกิจใดๆ ในวันที่ไปศึกษาดูงาน ได้เยาวชนที่มีความพร้อม จำนวน 22 คน หลังจากนั้นจึงทำหนังสือขออนุญาตผู้ปกครอง

2) สืบค้นและศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ (ชื่อ ลักษณะเด่น และการใช้ประโยชน์) ในเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และศึกษาลักษณะเด่นของพื้นที่ฐานการเรียนรู้บริเวณศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษา เพื่อใช้เป็นข้อมูลในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ในทุกวันอาทิตย์ เป็นเวลา 8 สัปดาห์ ระหว่างเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม พ.ศ. 2553 โดยมีลุงบุญมา พันธุ์แสน ลุงกำพล ทรงอุบล ป่าสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ และพีพีพัฒน์ ชูจันทร์ ผู้รู้ในท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้ และประสบการณ์

3) สืบค้นและศึกษาเชิงลึกเกี่ยวกับพืชสมุนไพรและไม้ที่พบในป่าชุมชนบ้านพุเตย ในทุกวันอาทิตย์ เป็นเวลา 3 สัปดาห์ ระหว่างเดือนตุลาคม พ.ศ. 2553 โดยมีลุงบุญมา พันธุ์แสน ลุงกำพล ทรงอุบล ป่าสุนันท์ พัววัฒนศิลป์ และพีพีพัฒน์ ชูจันทร์ ผู้รู้ในท้องถิ่นเป็นผู้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์

4) การฝึกทักษะการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ในทุกวันอาทิตย์ เป็นเวลา 11 สัปดาห์ ในช่วงบ่ายหลังจากการสำรวจป่า ระหว่างเดือนกรกฎาคม – ตุลาคม พ.ศ. 2553 โดยผู้วิจัยซึ่งถือว่าเป็นผู้ที่มีประสบการณ์ในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ เป็นจัดประสบการณ์แก่เยาวชนด้วยตนเอง

ดังตัวอย่างกิจกรรมที่เยาวชนปฏิบัติ ตามภาพที่ 41

ภาพที่ 41 ประมวลภาพกิจกรรมเสริมสร้างศักยภาพของเยาวชน: สัมผัสความรู้และประสบการณ์

3.2.2 ผลการดำเนินงาน

จากการประเมินผลการทำกิจกรรมในหลากหลายรูปแบบ โดยเน้นการประเมินตามสภาพจริง พบว่า ตัวแทนเยาวชนที่ไปศึกษาดูงานทั้ง 22 คน ได้แสดงออกถึงความสนใจในงานต่างๆ ที่กลุ่มเยาวชนบ้านห้วยสะพานสามัคคีทำเป็นอย่างมาก โดยสังเกตได้จากการพยายามตั้งคำถามเพื่อถามและการร่วมทำกิจกรรมต่างๆ อย่างต่อเนื่อง ไม่แสดงอาการเบื่อหน่าย

เยาวชนรู้จักชื่อพรรณไม้ สมุนไพรและไฟ พร้อมอธิบายถึงลักษณะเด่นได้อย่างถูกต้อง ที่สำคัญคือ สามารถแสดงบทบาทการเป็นวิทยากรนำชมป่าชุมชนให้แก่คณะศึกษาดูงานได้เป็นอย่างดี จนได้รับคำชมจากวิทยากรอย่างต่อเนื่อง ตลอดจนได้แสดงออกถึงความสนใจในกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง เช่น คำถามที่เยาวชนมักจะถามอย่างสม่ำเสมอ “วันนี้เราจะไปสำรวจป่าที่ฐานการเรียนรู้ไหน” “อาทิตย์หน้าเราจะได้อะไร” หรือ “เมื่อไหร่ พวกเราจะได้ทดลองเป็นวิทยากรนำชมสถานที่” นอกจากนี้ยังมีคำถามที่แสดงถึงความพึงพอใจที่ได้ทำกิจกรรมร่วมกัน เช่น “วันนี้ สนุกจังเลย ได้เห็นปูในร่องน้ำด้วย” “ไม่รู้สึกเหนื่อยเลย แต่ตื่นเต้นมากที่ได้ ทำการทดลองเพื่อพิสูจน์ว่า ต้นไม้ก็เดินได้”

3.3 การจัดกิจกรรมสืบสานงานอนุรักษ์ป่า

กิจกรรมการสืบสานงานอนุรักษ์ เป็นกิจกรรมลำดับสุดท้ายที่ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนได้ผลักดันให้เยาวชนได้แสดงศักยภาพของตนเองออกมา ทั้งในรูปแบบการเป็นวิทยากรนำชมร่วม การทำโครงการคืนกล้วยไม้สู่ป่า การซ่อมแซมฝายชะลอความชุ่มชื้น การปลูกป่า เป็นต้น โดยมีรายละเอียดของกิจกรรม และผลการดำเนินงาน ดังนี้

3.3.1 ลักษณะการดำเนินงาน

ลักษณะของกิจกรรม คือ เป็นกิจกรรมที่ไม่มีระยะเวลาในการดำเนินงานที่แน่นอนชัดเจน ส่วนใหญ่เยาวชนจะได้แสดงศักยภาพของตนเองเมื่อมีคณะศึกษาดูงานจากสถาบันการศึกษา และองค์กรต่างๆ มาศึกษาดูงานการจัดการป่าของชุมชน เช่น การเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ การปลูกป่า การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น และการคืนกล้วยไม้สู่ป่า ตลอดระยะเวลาประมาณ 2 เดือน คือ พฤศจิกายน-ธันวาคม พ.ศ. 2553

การขยายผลสู่การสืบสานงาน

ภาพที่ 42 ประมวลภาพกิจกรรมการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าของกลุ่มเยาวชน

3.3.2 ผลการดำเนินงาน

หลังจากทำกิจกรรมต่างๆ ตามที่กล่าวมาข้างต้นจบลงทุกครั้ง กลุ่มเยาวชนจะมีการประชุมสรุปงานร่วมกับคณะกรรมการประชุมและตัวแทนของผู้ใหญ่ในชุมชน เยาวชนได้ทำการประเมินตนเองสรุปได้ว่า เยาวชนส่วนใหญ่มีความพึงพอใจในผลงานของตนเอง เพราะช่วยให้มีความรู้และประสบการณ์จนเกิดการเรียนรู้ในการดูแลประชุมชนและการทำงานร่วมกับผู้อื่นมากยิ่งขึ้น อีกทั้งยังเป็นการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ช่วยเพิ่มความมั่นใจในตนเองด้วย

ตัวแทนเยาวชนที่ได้รับการพัฒนาศักยภาพ จนสามารถปรับแก้ข้อบกพร่องบางประการของตนเองจนเป็นที่ยอมรับของกลุ่มเยาวชน และผู้ใหญ่ในชุมชนหลังจากการเข้าร่วมกิจกรรมการดูแลประชุมชนอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

นายธีรวัฒน์ แยมชื่น ชื่อเล่น ม่า (นักเรียนชายชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียนไทรโยคน้อยวิทยาฯ อายุ 18 ปี)

บทบาทหน้าที่ต่อชุมชนในปัจจุบัน: ประธานกลุ่มเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

ภูมิหลัง: ม่าเป็นวัยรุ่นที่มีความรับผิดชอบต่องานที่ได้รับมอบหมายสูง ขยันและรู้จักหน้าที่ของตนเอง เป็นที่รักของเพื่อนๆ ครู และญาติ แต่ด้วยความที่รูปร่างอ้วนจึงโดนเพื่อนล้อเลียนเป็นประจำ จนทำให้ขาดความมั่นใจในตนเอง อาการที่แสดงออกให้เห็น คือ การพูดติดอ่าง ประหม่าและไม่กล้าสบสายตาคู่สนทนาที่เป็นผู้ใหญ่

เหตุผลที่เข้าร่วมโครงการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชน: เมื่อรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับโครงการ ม่าไม่ได้ให้ความสนใจ เนื่องจากเห็นว่าตนเองอายุเกินกว่าที่โครงการกำหนด และไม่ชอบกิจกรรมที่ต้องทำร่วมกับคนจำนวนมาก แต่น้องชายกลับสนใจและสมัครเข้าร่วมโครงการ คุณแม่เป็นห่วงน้องชาย จึงขอร้องให้มามาเป็นเพื่อนน้อง และด้วยความที่ม่าเป็นเด็กง่ายจึงต้องจำยอมเข้าร่วมกิจกรรม

การเปลี่ยนแปลงของม่าหลังจากเข้าร่วมกิจกรรม: ช่วงเข้าค่ายม่ารู้สึกสนุกสนานมาก เพราะเยาวชนที่เข้าร่วมกิจกรรมต่างมีอายุน้อยกว่าม่าทุกคน ม่าจึงเป็นพี่ที่อาจารย์มอบหมายให้คอยดูแลน้อง และด้วยความที่เป็นเด็กที่นิสัยดีจึงเข้ากับน้องๆ ได้ดี เป็นที่รักของน้องๆ ไม่มีเด็กคนใดเลยที่นำปมด้อยของม่ามาล้อเลียน และทุกครั้งที่มีการแบ่งกลุ่มทำงาน ม่าจะได้รับการยอมรับจากกลุ่มให้เป็นหัวหน้า ทำหน้าที่ผู้นำในการทำงาน และที่สำคัญ คือ การที่ม่าต้องออกมานำเสนอผลงานกลุ่ม ทำให้ม่าได้รับการฝึกฝนเกี่ยวกับการพูด ทักษะการสร้าง ความมั่นใจให้กับตนเอง หลังจากเข้าค่ายม่าได้รับความไว้วางใจจากกลุ่มเยาวชนให้เป็นประธานกลุ่มเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย และการฝึกทักษะการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ยิ่งช่วยเพิ่มความมั่นใจ และทักษะการพูดของม่าให้ดีขึ้น อาการติดอ่าง และประหม่าเวลาพูดมีน้อยลง

เสียงของม่า: “..ผมรู้สึกสนุกและพอใจกับผลงานของตนเองที่ผ่านมามาก...กิจกรรมต่างๆ ช่วย ให้มีความรู้ และเป็นการใช้เวลาว่างให้เกิดประโยชน์อย่างสูงสุด ช่วยให้ผมมีความมั่นใจในตนเองมากขึ้น..ภูมิใจครับ...”

ส่วนคณะกรรมการป่าชุมชน กล่าวถึงการพัฒนาของกลุ่มเยาวชนโดยภาพรวมว่า เยาวชนทุกคนมีความตั้งใจและกระตือรือร้นในการศึกษาหาความรู้ โดยสังเกตได้จากการเข้าร่วมกิจกรรมอย่างสม่ำเสมอ มีการซักถามประเด็นสงสัยจากผู้ใหญ่ จนทำให้เยาวชนส่วนใหญ่สามารถพัฒนาตนเองมาเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ ร่วมกับปราชญ์ท้องถิ่น ได้เป็นอย่างดี และที่สำคัญกลุ่มเยาวชนมีการขยายตัวเพิ่มขึ้น จากเดิมที่มีสมาชิก 44 คน กระจายอยู่ในทั้ง 3 หมู่บ้าน เป็นสมาชิกร่วม 60 คน ภายในระยะเวลาเพียง 8 เดือนหลังจากการจัดค่ายเยาวชน สำหรับปัญหาของการขับเคลื่อนกลุ่มเยาวชนเท่าที่พบ คือ เยาวชนบางคนมาร่วมกิจกรรมไม่ค่อยสม่ำเสมอ ซึ่งเป็นเพราะติดภารกิจที่ต้องช่วยงานทางบ้านในช่วงวันหยุด และผู้ปกครองเยาวชนได้เสนอแนะเกี่ยวกับเรื่องเวลาในการทำกิจกรรมว่า ไม่ควรใช้ช่วงวันหยุดเสาร์-อาทิตย์ ที่บ่อยครั้งจนเกินไปนัก อาจจะจัดเฉพาะวันเสาร์หรือวันอาทิตย์ อย่างน้อยเยาวชนจะได้มีเวลาช่วยงานทางบ้านได้ด้วย

ความต่อเนื่องของกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในรอบปี

นอกจากการจัดโครงการการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานการพัฒนาป่าชุมชนบ้านพุเตยแล้ว ชุมชนยังได้จัดกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนในรูปแบบต่างๆ ที่หลากหลายและต่อเนื่องตลอดทั้งปี สรุปผลการจัดการดูแลป่าชุมชนในช่วงปี พ.ศ. 2552 – 2553 มีดังนี้

ตารางที่ 36 กิจกรรมการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยและสรุปผลการจัดการดูแลป่าชุมชนในช่วงปี พ.ศ. 2552 – 2553

กิจกรรม	ระยะเวลา	ผู้เข้าร่วม	ผลที่ได้รับ
1. ทำแนวกันไฟป่า	ก.พ. – เม.ย. ของทุกปี	คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน และเยาวชน	แนวกันไฟป่าทั่วพื้นที่ป่าชุมชน และป่ากันชน
2. เฝ้าระวังไฟป่า	ก.พ. – พ.ค. ของทุกปี	คณะกรรมการป่าชุมชน ชาวบ้านที่เลี้ยงวัวและหาของป่า	พื้นที่ป่าชุมชนที่ไม่โดนไฟป่า ประมาณ 2 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งหมด
3. สร้าง และซ่อมแซมฝายชะลอความชุ่มชื้น	ก.ย. – ต.ค. ของทุกปี	ชาวบ้าน เยาวชน	ฝายชะลอความชุ่มชื้นที่พร้อมใช้งาน พื้นที่ป่าที่มีความชุ่มชื้นตลอดทั้งปี

ตารางที่ 36 (ต่อ)

กิจกรรม	ระยะเวลา	ผู้เข้าร่วม	ผลที่ได้รับ
4.ปลูกป่า/คั่น กล้วยไม้สู่ป่า	ส.ค. – ธ.ค. ของทุกปี และวันสำคัญต่างๆ	ชาวบ้าน เยาวชน	ป่าไม้มีความสมบูรณ์ มากขึ้น ขยายพื้นที่ป่าไม้ พรรณไม้อาหารสัตว์ สมุนไพรและพืชอาหาร
5.ซ่อมแซมเส้นทาง ศึกษาธรรมชาติ และ จัดทำป้ายชื่อพรรณ ไม้	เม.ย. – พ.ค. ของทุกปี	คณะกรรมการป่า ชุมชน เยาวชน	แหล่งเรียนรู้ชุมชนที่มี ความพร้อม
6.พิธีทำบุญหัวฟู	เม.ย.	ชาวบ้าน เยาวชน หน่วยงานภาครัฐ	ความเชื่อ พิธีกรรมถูก สืบทอด
7.จัดประชุมตาม สถานการณ์	ตลอดทั้งปี	คณะกรรมการป่า ชุมชน และชาวบ้าน	เกิดการแลกเปลี่ยน เรียนรู้
8.เฝ้าระวังการกระทำ ผิด	ตลอดทั้งปี	คณะกรรมการป่า ชุมชน และชาวบ้าน	สร้างความร่วมมือกับ ชาวบ้าน

ผลสำเร็จโดยภาพรวมในการจัดการป่าชุมชน

จากการจัดกิจกรรมการจัดการดูแลป่าชุมชนบ้านพุเตย ตามที่ได้วางแผนไว้ในแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนในช่วงปี พ.ศ. 2551 – 2553 ทางคณะกรรมการป่าชุมชน และทีมวิจัย ได้จัดเวทีสรุปผลการดำเนินงานดังกล่าวร่วมกับตัวแทนชาวบ้าน แกนนำชาวบ้าน ตัวแทนกลุ่มเยาวชน ตัวแทนหน่วยงานภาคีการพัฒนาต่างๆ สามารถสรุปผลการดำเนินงานในช่วงปีที่ผ่านมา ดังนี้

1. เนื้อที่ป่าไม้ขยายตัวเพิ่มมากขึ้น ทั้งนี้เพราะชาวบ้าน กลุ่มเยาวชน และคณะศึกษาดูงานจากภายนอกชุมชนมีความร่วมมือกันในการปลูกป่าในพื้นที่ป่าเสื่อมโทรม นอกจากนี้ชาวบ้านยังมีความสามัคคีในการร่วมกันปฏิบัติตามแผนกิจกรรม และกฎระเบียบของป่าชุมชน

2. ป่าชุมชนมีแนวโน้มที่จะสมบูรณ์มากขึ้น เนื่องมาจากการลดลงของการลักลอบเข้ามาตัดไม้ และหาของป่าในป่าชุมชน รวมทั้งการทำกิจกรรมการดูแลป่าอย่างต่อเนื่อง เช่น การทำโครงการคืนพันธุ์ไม้หายากและไม้ท้องถิ่นสู่ป่า ทำให้พันธุ์ไม้ที่ใกล้สูญพันธุ์เพิ่มจำนวนขึ้น การค้นพบสัตว์ป่าหายาก คือ จิ้งโคร่ง ปูราชินี ในพื้นที่ป่าปู เป็นต้น ทั้งนี้เนื่องมาจากการที่ชาวบ้านร่วมกันปลูกป่า โดยเน้นการปลูกพันธุ์ไม้ที่เป็นอาหารของสัตว์ป่า สมุนไพรร และพันธุ์ไม้ที่เป็นอาหารของคนในชุมชน เช่น ไทร มะขามป้อม มะขาม มะม่วงป่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนการเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อกล้วยไม้พันธุ์หายากในท้องถิ่นที่ใกล้สูญพันธุ์ไปจากป่าให้สามารถนำกลับมาคืนสู่ป่าอีกครั้ง ภายใต้โครงการ “คืนกล้วยไม้สู่ป่า”

3. น้ำในหัวพุต่างๆ กลับมามีปริมาณมากเหมือนอดีต สำหรับข้อมูลนี้เป็นข้อมูลที่ได้จากการเฝ้าสังเกตปริมาณน้ำในช่วง 7-8 ปี นับจากเกิดเหตุการณ์แผ่นดินยุบตัวในพื้นที่ทำการเกษตรของคนในชุมชน เมื่อปี พ.ศ. 2547 ชาวบ้าน พบว่า ในระยะ 2-3 ปี หลังจากที่มีการดูแลป่าชุมชนและพื้นที่โดยรอบอย่างเป็นระบบ น้ำในหัวพุกลับมีปริมาณการไหลเหมือนในอดีต โดยเฉพาะช่วงปีนี้ (พ.ศ. 2553) น้ำตกกันยา ที่เคยมีน้ำเฉพาะช่วงเดือนกันยายน-ตุลาคม ก็ปรากฏว่ามีน้ำมากเป็นพิเศษ และยาวนานไปถึงต้นเดือนธันวาคม

4. ชาวบ้านมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน มีจิตสำนึกความเป็นเจ้าของป่าชุมชน และมีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชนมากขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการสำรวจความคิดเห็นของคนในชุมชนด้วยแบบสอบถามเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชน ที่พบว่า คนในชุมชนบ้านพุเคยมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน ความรู้สึกเป็นเจ้าของ และมีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชนในระดับสูงทั้ง 3 ด้าน ทั้งนี้เพราะเปิดโอกาสให้คนในชุมชนทั้งหมดไม่จำกัดเพศ วัย การศึกษา และชาติพันธุ์ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดการป่าตั้งแต่ต้น ตามศักยภาพและความพร้อมของตนเอง โดยเฉพาะการเปิดรับฟังทุกความคิดเห็น ทุกข้อเสนอแนะ จึงก่อให้เกิดพลังชุมชนในการปฏิบัติงานการอนุรักษ์ป่าชุมชนจากทุกฝ่าย ชาวบ้านในชุมชนมีความรู้รักสามัคคีมากขึ้น

4.1 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน

จากการสอบถามตัวแทนครัวเรือนของชุมชนบ้านพุเตย จำนวน 100 ครัวเรือน โดยการศึกษาความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน สามารถแบ่งระดับความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน ออกเป็น 3 ระดับ ได้แก่

ระดับต่ำ	มีคะแนนระหว่าง	0.01 – 1.00 คะแนน
ระดับปานกลาง	มีคะแนนระหว่าง	1.01 – 2.00 คะแนน
ระดับสูง	มีคะแนนระหว่าง	2.01 – 3.00 คะแนน

ผลการศึกษา พบว่า คนในชุมชนบ้านพุเตยทั้ง 3 หมู่บ้านมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชนอยู่ในระดับสูง ($\bar{x} = 2.73$) โดยคนในชุมชนเห็นว่า ป่าชุมชน คือ ป่าที่ประชาชนรักษาไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน ($\bar{x} = 2.98$) การรักษาป่าชุมชน เป็นการอนุรักษ์ดิน น้ำและสัตว์ป่าด้วย ($\bar{x} = 2.97$) และการดูแลรักษาป่าชุมชนจะทำให้ได้รับผลดี คือ การให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม ($\bar{x} = 2.94$) ในระดับสูงสุดตามลำดับแรก โดยคนในชุมชนยังมีเห็นว่า ประชาชนในชุมชนอื่นสามารถมาใช้ประโยชน์จากป่าได้โดยเสรี ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 1.59$) (ตารางที่ 37)

ตารางที่ 37 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชนของคนในชุมชนหลังจัดกิจกรรมการจัดการป่า

รายการ	ความคิดเห็น (คน/ร้อยละ)				เฉลี่ย
	เห็นด้วย	ไม่เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย	
1. ป่าชุมชน คือ ป่าที่ประชาชนรักษาไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน	98	2	-	100	2.98 (สูง)
2. ประชาชนสามารถเก็บหาพืชหรือของป่าจากป่าชุมชนได้	71	20	9	100	2.62 (สูง)
3. การรักษาป่าชุมชน เป็นการอนุรักษ์ดิน น้ำและสัตว์ป่าด้วย	98	1	1	100	2.97 (สูง)
4. การป้องกันไฟป่า เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาป่าชุมชน	89	8	3	100	2.86 (สูง)
5. การจุดไฟเผาป่า ล่าสัตว์เป็นสิ่งปกติที่ทุกคนมีสิทธิ์ทำได้	5	7	88	100	2.83* (สูง)
6. หากคนในชุมชนลักลอบตัดไม้หรือฟันไม้หายากในเขตป่าชุมชนจะไม่ถูกลงโทษ	9	14	77	100	2.68* (สูง)
7. ประชาชนในชุมชนอื่นสามารถมาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้โดยเสรี	17	25	58	100	1.59 ปานกลาง
8. การช่วยกันรักษาป่าชุมชนจะช่วยให้มีน้ำใช้ตลอดทั้งปี	92	7	1	100	2.91 (สูง)
9. การแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมในพื้นที่ป่าชุมชนเป็นหน้าที่หลักของส่วนราชการเท่านั้น	6	14	80	100	2.74* (สูง)
10. ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ไม่จำเป็นต้องอนุรักษ์ป่า เพราะฝนตกอยู่เป็นประจำอยู่แล้ว	6	12	82	100	2.76* (สูง)
11. ท่านสามารถบุกเบิกพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำการเกษตรได้	2	11	87	100	2.85* (สูง)
12. การดูแลรักษาป่าชุมชนจะทำให้ได้รับผลดี คือ การให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วม	95	4	1	100	2.94 (สูง)
ค่าเฉลี่ย	2.73 (ระดับสูง)				

* ข้อความในเชิงลบ ซึ่งผ่านการกลับทิศทางในการคำนวณแล้ว

4.2 ความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชน

จากการสอบถามตัวแทนครัวเรือนของชุมชนบ้านพุเตย จำนวน 100 ครัวเรือน ที่แบ่งตามลักษณะการประกอบอาชีพและขนาดของครัวเรือน (ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ขั้นต่ำของการสุ่มตัวอย่างด้วยวิธี Yamane (1973) จากจำนวนประชากรทั้งหมด 1,319 คน) โดยการศึกษาความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชน สามารถแบ่งระดับความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชน ออกเป็น 3 ระดับ ดังกล่าวแล้ว

ผลการศึกษา พบว่า คนในชุมชนบ้านพุเตยทั้ง 3 หมู่บ้านมีความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนอยู่ในระดับสูง ($\bar{x} = 2.79$) โดยคนในชุมชนเห็นว่า ป่าชุมชนเป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชน ($\bar{x} = 2.95$) ประชาชนทุกคนควรมีส่วนร่วมในการรักษาป่าไม้ร่วมกัน ($\bar{x} = 2.95$) ป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมกันของประชาชนทุกคนในชุมชน ($\bar{x} = 2.93$) การดูแลรักษาป่าชุมชนเป็นหน้าที่ของทางราชการเท่านั้น ($\bar{x} = 2.90$) ประชาชนไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้องต้นไม้ในป่าชุมชนเป็นของสาธารณะ ใครๆ ก็มีสิทธิ์ตัดไปใช้ได้ ($\bar{x} = 2.89$) และบริเวณพื้นที่ ป่าชุมชน ควรให้ชาวบ้านเข้าจับจองไว้เป็นพื้นที่ทำกินโดยเสรี ($\bar{x} = 2.87$) ในระดับสูงสุดห้าลำดับแรก (ตารางที่ 38)

ตารางที่ 38 ความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนบ้านพุเตยของคนในชุมชนหลังจัดกิจกรรม
การจัดการป่า

รายการ	ความคิดเห็น (คน/ร้อยละ)				เฉลี่ย
	เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย	รวม	
1. การดำรงชีวิตในปัจจุบันต้องคำนึงถึง รายได้มากกว่าการเข้าร่วมกิจกรรมการรักษา ป่าชุมชน	22	32	46	100	2.24* (สูง)
2. บริเวณพื้นที่ป่าชุมชน ควรให้ชาวบ้านเข้า จับจองไว้เป็นพื้นที่ทำกินโดยเสรี	4	5	91	100	2.87* (สูง)
3. ต้นไม้ในป่าชุมชนเป็นของสาธารณะ ใครๆ ก็มีสิทธิ์ตัดไปใช้ได้	2	7	91	100	2.89* (สูง)
4. การดูแลรักษาป่าชุมชนเป็นหน้าที่ของทาง ราชการเท่านั้น ประชาชนไม่ควรเข้าไป เกี่ยวข้อง	2	6	92	100	2.90* (สูง)
5. คณะกรรมการป่าชุมชน ไม่ควรเข้มงวด กวดขันหรือจำกัดการใช้ประโยชน์จากป่า ชุมชนในรูปแบบต่างๆ	12	18	70	100	2.58* (สูง)
6. ป่าชุมชนเป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์ต่อ การดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชน	95	5	0	100	2.95 (สูง)
7. การให้ประชาชนในชุมชน/ท้องถิ่นจัดการ ป่าชุมชนด้วยตนเอง ปัญหาการลักลอบตัดไม้ ทำลายและหาของป่าจะลดน้อยลง	84	12	4	100	2.80 (สูง)
8. การจัดการป่าโดยชุมชน เป็นวิธีการรักษา ป่าไม้ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน	80	19	1	100	2.79 (สูง)
9. ประชาชนทุกคนควรมีส่วนร่วมในการ รักษาป่าไม้ร่วมกัน	96	3	1	100	2.95 (สูง)
10. ป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมกันของประชาชน ทุกคนในชุมชน	94	5	1	100	2.93 (สูง)
ค่าเฉลี่ย	2.79 (ระดับสูง)				

* ข้อความในเชิงลบ ซึ่งผ่านการกลับทิศทางในการคำนวณแล้ว

4.3 การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

จากการสอบถามตัวแทนครัวเรือนของชุมชนบ้านพุเตย จำนวน 100 ครัวเรือน ที่แบ่งตามลักษณะการประกอบอาชีพและขนาดของครัวเรือน (ซึ่งเป็นไปตามเกณฑ์ขั้นต่ำของการสุ่มตัวอย่างด้วยวิธี Yamane (1973) จากจำนวนประชากรทั้งหมด 1,319 คน) โดยการศึกษาการมีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชน สามารถแบ่งระดับการมีส่วนร่วม ออกเป็น 3 ระดับ ดังกล่าวแล้ว

ผลการศึกษา พบว่า คนในชุมชนบ้านพุเตยทั้ง 3 หมู่บ้านมีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 2.00$) โดยมีส่วนร่วมในการวางแผนการจัดการป่าชุมชนอยู่ในระดับสูง ($\bar{x} = 2.06$) มีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน อยู่ในระดับสูง ($\bar{x} = 2.03$) มีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์จากการดูแลป่าชุมชน อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 1.95$) และมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน อยู่ในระดับปานกลาง ($\bar{x} = 1.97$) (ตารางที่ 39)

จากการสอบถามถึงสาเหตุที่ทำให้คนในชุมชนบ้านพุเตยมีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชนอยู่ในระดับปานกลาง พบว่า เนื่องจากติดภารกิจในการประกอบอาชีพ โดยเฉพาะกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพรับราชการ และเป็นลูกจ้างในกองการเกษตรและสหกรณ์ทหารพัฒนา หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา อุทยานแห่งชาติไทรโยค และรีสอร์ท ซึ่งมีเวลาการทำงานที่ค่อนข้างแน่นอนตายตัว บางครั้งอาจจะมีการทำงานในช่วงกลางคืนด้วย และกลุ่มคนที่ประกอบอาชีพปลูกผักสวนครัวเพื่อจำหน่าย เพราะต้องใช้เวลาในการดูแล และเก็บเกี่ยวผลผลิตค่อนข้างมาก นอกจากนี้ยังมีสาเหตุมาจากวัน เวลาในการจัดการประชุม และการจัดกิจกรรม มักจะปฏิบัติกันในช่วงเย็น และวันเสาร์-อาทิตย์ ที่ส่งผลให้ต้องมีคนในชุมชนบางส่วนไม่สามารถเข้าร่วมกิจกรรมได้ เพราะติดภารกิจในการดูแลครอบครัว และการจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรให้กับนักท่องเที่ยว

ตารางที่ 39 การมีส่วนร่วมของชาวบ้านในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย

กิจกรรม	ความคิดเห็น (คน/ร้อยละ)				เฉลี่ย
	บ่อยครั้ง	นานๆครั้ง	ไม่เคย	รวม	
<u>การมีส่วนร่วมในการวางแผน</u>					
1. การเข้าร่วมประชุมวางแผนการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน	31	51	18	100	2.13 (สูง)
2. การแสดงความคิดเห็นต่างๆ ในที่ประชุมเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน หรือเสนอแนวทางใหม่ๆ ในการจัดการป่าชุมชน	28	42	30	100	1.98 (ปานกลาง)
ค่าเฉลี่ย	2.06 (ระดับสูง)				
<u>การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน</u>					
3. การร่วมปลูกต้นไม้ในเขตป่าชุมชน	45	51	4	100	2.41 (สูง)
4. การร่วมทำแนวกันไฟในเขตป่าชุมชน	20	39	41	100	1.79 (ปานกลาง)
5. การร่วมดับไฟป่าที่เกิดขึ้นในเขตป่าชุมชน	19	40	41	100	1.78 (ปานกลาง)
6. การร่วมตรวจตราดูแลป้องกันการบุกรุกทำลายป่า หรือเป็นหูเป็นตา แจ้งข่าวการบุกรุกทำลายป่ากับคณะกรรมการป่าชุมชน หรือเจ้าหน้าที่	33	40	27	100	2.06 (สูง)
7. การร่วมบริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ หรือการให้ยืมสิ่งของเพื่อกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน	21	58	21	100	2.00 (สูง)
8. การร่วมลงพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อสำรวจสภาพปัจจุบันของป่าชุมชน	42	52	6	100	2.36 (สูง)
9. การร่วมทำฝายชะลอความชุ่มชื้น	14	54	32	100	1.82 (ปานกลาง)
ค่าเฉลี่ย	2.03 (ระดับสูง)				

ตารางที่ 39 (ต่อ)

กิจกรรม	ความคิดเห็น (คน/ร้อยละ)				เฉลี่ย
	บ่อยครั้ง	นานๆครั้ง	ไม่เคย	รวม	
<u>การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์</u>					
10. การเข้าไปเก็บหาพืชอาหาร (ผักและพืชอาหารป่า) เช่น หน่อไม้ ผักหวาน เหินโคน ในป่าชุมชน	40	53	7	100	2.33 (สูง)
11. การเข้าไปเก็บพืชสมุนไพรและเครื่องเทศ ในป่าชุมชน	14	64	22	100	1.92 (ปานกลาง)
12. การเข้าไปเก็บหาสัตว์ป่าและแมลงกินได้ เช่น แอ้ง นก ไช้แดง น้าผึ้ง ครั้ง เป็นต้น	20	64	16	100	2.04 (สูง)
13. การเข้าไปเก็บหาฟืน หรือนำไม้มาใช้สอย (สร้างบ้าน ต่อเติมบ้าน เป็นต้น) เช่น ไม้ไผ่ ไม้จริง ตอไม้ เป็นต้น ในป่าชุมชน	38	56	6	100	2.32 (สูง)
14. การเข้าไปเก็บเปลือกไม้ แทนหิน ชัน ขาง ของดินไม้ชนิดต่างๆ ในป่าชุมชน	6	39	55	100	1.51 (ปานกลาง)
15. การเข้าไปเก็บกล้วยไม้ป่า เฟิร์น มอส หรือไม้ประดับอื่นๆ ในป่าชุมชน	6	48	46	100	1.60 (ปานกลาง)
ค่าเฉลี่ย	1.95 (ระดับปานกลาง)				
<u>การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน</u>					
16. การร่วมสำรวจต้นไม้หลังจากได้มีกิจกรรมการปลูกป่าชุมชน	17	60	23	100	1.94 (ปานกลาง)
17. การร่วมติดตาม ตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงแนวเขตป่าชุมชน	18	43	39	100	1.79 (ปานกลาง)
18. การสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับแหล่งน้ำในหมู่บ้าน เช่น ห้วย ลำธาร บ่อน้ำ เป็นต้น	27	55	18	100	2.09 (สูง)

ตารางที่ 39 (ต่อ)

กิจกรรม	ความคิดเห็น (คน/ร้อยละ)				เฉลี่ย
	บ่อยครั้ง	นานๆครั้ง	ไม่เคย	รวม	
19. การเปรียบเทียบการพึงพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ว่าก่อนและหลังการดูแลรักษาป่าชุมชนในรูปแบบป่าชุมชนในแต่ละปีมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด	25	49	26	100	1.99 (ปานกลาง)
20. การเข้าร่วมแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นในระหว่างการดำเนินงานป่าชุมชน	28	46	29	100	2.02 (สูง)
ค่าเฉลี่ย	1.97 (ระดับปานกลาง)				
ค่าเฉลี่ยโดยภาพรวม	2.00 (ระดับปานกลาง)				

จากการจัดเวทีสรุปผลที่ชาวบ้านได้รับจากการจัดการป่าชุมชน นอกเหนือจากด้านความรู้ความเข้าใจ ด้านความรู้สึกรู้สึกเป็นเจ้าของ และการมีส่วนร่วมที่สูงขึ้นแล้ว คนในชุมชนยังทราบถึงเรื่องสิทธิของชุมชนว่า ชุมชนเป็นเจ้าของทรัพยากรท้องถิ่นและป่าชุมชน เป็นผู้ดูแลป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น และที่สำคัญชุมชนมีสิทธิที่จะเข้าใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น และป่าชุมชนได้ภายใต้ระเบียบแบบแผนที่ชุมชนร่วมกันบัญญัติขึ้น

5. กลุ่มเยาวชนบ้านพุเตยได้รับโอกาส และการพัฒนาศักยภาพจนทำให้เยาวชนมีความรู้เกี่ยวกับชุมชน ป่าชุมชน และมีทักษะในการจัดการป่าชุมชน เช่น การสร้างฝ่ายชะลอความชุ่มชื้น เป็นต้น มีความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมมากขึ้น มีความรู้สึกรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนมากขึ้น มีทักษะการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ จนสามารถเข้ามามีส่วนร่วมในการนำคณะศึกษาดูงานเข้าเรียนรู้ตามเส้นทางศึกษาธรรมชาติในป่าชุมชน และที่สำคัญ กลุ่มเยาวชนเกิดการรวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นชมรมในนาม “ชมรมเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย”

6. ชุมชนบ้านพุเตยได้รับการยอมรับจากบุคคล และหน่วยงานภายนอกมากขึ้น โดยเฉพาะด้านการอนุรักษ์ป่า เพราะชุมชนมีการจัดกิจกรรมการดูแลป่าที่หลากหลาย และต่อเนื่อง โดยอาศัยหลักความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรมและภูมิปัญญาท้องถิ่นผสมผสานกับแนวทางการจัดการป่าสมัยใหม่

7. ชุมชนเกิดความภาคภูมิใจในความเป็นชุมชนของตนเอง เนื่องด้วยถือว่าเป็นชุมชนต้นแบบการจัดการป่าให้กับชุมชนอื่นๆ มาแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และศึกษาดูงาน

8. ชุมชนมีแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน มีการแบ่งเขตการจัดการป่าชุมชน และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนที่ชัดเจนมากขึ้น มีคณะกรรมการป่าชุมชนที่มีระบบการบริหารงานที่ดีเน้นการมีส่วนร่วม และมีกฎระเบียบป่าชุมชนที่เป็นที่ยอมรับของทุกคนในชุมชน มีการรื้อฟื้น และสืบสานประเพณีและภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการป่าและทรัพยากรท้องถิ่น และที่สำคัญมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง

9. ชุมชนมีเครือข่ายการหนุนเสริมกระบวนการทำงานการจัดการป่าชุมชน และกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ที่มาจากทั้งหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน และสถาบันทางสังคมอื่นๆ

บทเรียนบางประการจากการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย

ผู้วิจัย ทีมวิจัยชุมชน และตัวแทนจากภาคีการพัฒนา ได้ประชุมกลุ่มย่อยเพื่อสรุปบทเรียนจากการดำเนินการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา ได้ข้อค้นพบดังนี้

1. การใช้จุดแข็งทางวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่นที่เป็นสิ่งยึดเหนี่ยวของชุมชนในการรวมกลุ่ม พัฒนากลุ่มองค์กรในการแก้ไขปัญหาเดียวกัน หรือมีอุดมการณ์เดียวกัน จะสามารถทำให้การพัฒนาองค์กรได้อย่างรวดเร็ว โดยเฉพาะชุมชนที่มีรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ หรือมีประสบการณ์ในอดีตร่วมกันมา เช่น ร่วมก่อตั้งชุมชน ร่วมแก้ปัญหามาของชุมชน เป็นต้น

2. การจัดการป่าชุมชนโดยใช้วัฒนธรรม ความเชื่อ จารีต ประเพณีแบบดั้งเดิมนั้นไม่เพียงพอกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปจากกระแสนิยม กลุ่มคนภายนอกที่จะเข้ามาใช้ประโยชน์ทรัพยากร ดังนั้นการสร้างข้อตกลงกฎระเบียบขึ้นใหม่ มีแนวทางการจัดการป่ารูปแบบใหม่ๆ และมีองค์กรที่มีตัวตน มีบทบาทหน้าที่ที่ชัดเจน เพื่อป้องกันการคุกคามจากภายนอก และประสานงานการสนับสนุนและเชื่อมเครือข่ายการเรียนรู้กับภายนอกจึงเป็นทางเลือกหนึ่งในการสร้างภูมิคุ้มกันในการปกป้อง พร้อมทั้งยกระดับการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น

3. กระบวนการสนับสนุนทางด้านวิชาการจากภายนอก คือ กระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ที่องค์กรสามารถยกระดับการจัดการป่าชุมชนได้ และยังสามารถที่จะเชื่อมโยงการเรียนรู้ได้ในหลายระดับ ทั้งเครือข่ายระดับชุมชน เครือข่ายโรงเรียน

4. การสร้างข้อตกลงที่มีข้อมูลในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น และป่าชุมชน จะช่วยลดสถานะความกดดัน การต่อต้าน และการละเมิดจากกลุ่มชาวบ้านที่ยังพึ่งพิงทรัพยากรจากป่า และอาจจะได้รับความร่วมมือเร็วขึ้นกว่าการมีเฉพาะข้อห้าม และบทลงโทษเพียงอย่างเดียว และพบว่าเมื่อมีการจัดการไประยะหนึ่ง สภาพป่ากลับคืนความอุดมสมบูรณ์ และเกิดผลผลิตจากป่าที่มากขึ้นที่จะตอบสนองกับชาวบ้านเหล่านั้น โดยตรงก็ยังได้รับความร่วมมือในการบังคับใช้ข้อตกลงได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้นด้วย

การพัฒนากระบวนการทำงานอย่างมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี การสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชนควบคู่กับกระบวนการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมกับชาวบ้านทั้งชุมชน การพัฒนาข้อตกลงกฎระเบียบปฏิบัติที่สอดคล้องกับสถานการณ์ชุมชน วัฒนธรรมประเพณีจะทำให้การจัดการป่าและทรัพยากรชีวภาพในท้องถิ่นอย่างมีประสิทธิภาพและได้รับความร่วมมือ การยอมรับจากชาวบ้าน แต่ในขณะเดียวกันการพัฒนาเฉพาะในระดับชุมชนท้องถิ่นนั้นไม่เพียงพอ ต้องมีการสนับสนุนเชิงสถาบันในระดับที่สูงขึ้นทั้งในระดับตำบล อำเภอ และจังหวัด รวมทั้งดับท กฎหมาย นโยบาย ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรจะต้องเปิดโอกาส และสนับสนุนให้ชุมชนมีสถานะทางสิทธิตามกฎหมายเพื่อที่จะเป็นระบบรองรับที่ถูกต้องและชอบธรรมตามกฎหมายในการปกป้องคุ้มครอง และป้องกันการทำลายทรัพยากรท้องถิ่นจากผู้แสวงหาผลประโยชน์จากทรัพยากรของท้องถิ่นตน

กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

จากผลการศึกษาที่กล่าวมาในข้างต้น ผู้วิจัยได้นำข้อมูลทั้งหมดมาสังเคราะห์เป็นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ในประเด็นต่างๆ คือ กระบวนการก่อเกิด และพัฒนาการจัดการป่าชุมชน ขั้นตอนการมีส่วนร่วม ภาวการณ์พัฒนา และบทบาทการมีส่วนร่วม บริบทชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการป่าชุมชน ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน และประเด็นท้าทายในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในอนาคต ผลการศึกษา ดังนี้

1. กระบวนการก่อเกิด และพัฒนาการการจัดการป่าชุมชน

การเข้ามาดูแลป่าของชุมชน เป็นกระบวนการที่ก่อเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติพร้อมกับการก่อตั้งชุมชน ผ่านการหาอยู่หากิน และการใช้ประโยชน์จากป่าในรูปแบบต่างๆ ทั้งวิธีการตามความเชื่อที่ผิด เช่น การที่ชาวบ้านบางคนยังมีความเชื่อว่าการเผาต้นฝักหวานป่าจะช่วยกระตุ้นให้ฝักหวานป่าแตกออกมาก เป็นต้น และวิธีการที่ถูกต้องในเชิงอนุรักษ์ เช่น การตัดหน่อไม้ ชาวบ้านจะไม่ตัดออกมามากเกินไป แต่จะทิ้งเอาไว้ 2 -3 หน่อ เพื่อให้เจริญเติบโตเป็นต้นเอาไว้ใช้ประโยชน์ในด้านอื่นๆ ต่อไป เป็นต้น แต่เมื่อประชากรในชุมชนมีมากขึ้น จนเกิดการใช้ทรัพยากรจากป่าชุมชน จนเกินความสามารถในการฟื้นฟูตัวเองได้ทัน และการลักลอบเข้ามาตัดไม้ทำลายป่าจากนายทุน การลักลอบเข้ามาหาของป่า ล่าสัตว์ จากคนนอกพื้นที่ จนทำให้ทรัพยากรป่าไม้ไม่สามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ และก่อให้เกิดผลกระทบต่างๆ ตามมา เช่น น้ำตามแหล่งน้ำต่างๆ แห้งขอดไม่พอใช้ในช่วงฤดูแล้ง ป่าเสื่อมโทรม สัตว์ป่าบางชนิดหายไปจากพื้นที่ ของป่าหาได้ยากขึ้น เป็นต้น

จากปัญหาและผลกระทบดังกล่าว ก่อให้เกิดการรวมตัวของคนกลุ่มหนึ่งที่เริ่มมองเห็นปัญหาที่เกิดขึ้น และมีความตระหนักถึงผลกระทบที่จะตามมา รวมกลุ่มกันเข้ามาทำงานการดูแลทรัพยากรป่าไม้ของชุมชน โดยอาศัยวัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อเป็นฐานในการดูแลรักษาป่า กลุ่มคนดังกล่าวจึงกลายเป็นแกนนำในการทำงาน และขยายแนวคิดการดูแลป่าผ่านบุคคลใกล้เคียงในเครือญาติ และเพื่อนพ้องที่สนิท ชักชวนให้เข้ามาเป็นแนวร่วมในการดูแลป่า และขยายสู่ชุมชนในที่สุด

เมื่อชุมชนมีการดูแลป่าด้วยตนเองผ่านวิถีวัฒนธรรม ทำให้ชุมชนสามารถฟื้นฟูป่าชุมชนของท้องถิ่นได้ในระดับหนึ่ง ต่อมาในยุคสมัยที่ภาครัฐมีนโยบายเกี่ยวกับป่าไม้ และพยายามปรับเปลี่ยนบทบาทตนเองจากเดิมที่เป็นการกำกับดูแลการปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน และโครงการมาเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และประชาชนในการดูแลรักษาป่าไม้ และทรัพยากรท้องถิ่น ชุมชนเริ่มได้รับการสนับสนุนด้านวิชาการผ่านการศึกษาดูงาน และฝึกอบรมการจัดการดูแลป่าชุมชนด้วยวิธีการสมัยใหม่มากขึ้น จึงเกิดการผสมผสานแนวทางการจัดการป่าชุมชน และสร้างอัตลักษณ์ท้องถิ่นในรูปแบบการจัดการป่าโดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อชุมชนผสมผสานกับแนวทางการจัดการสมัยใหม่

จากที่กล่าวมาในข้างต้น สามารถสรุปพัฒนาการในการจัดการป่าชุมชนได้ดังนี้

ยุคที่ 1 (พ.ศ. 2488-2520)

➤ ใช้วัฒนธรรม ประเพณี และความเชื่อเป็นฐานในการดูแลรักษาป่า

ยุคที่ 2 (พ.ศ. 2520-2540)

➤ มีหน่วยงานภายนอกเข้ามามีบทบาทมากขึ้น ในลักษณะการให้ความรู้ และจัดกิจกรรมฝึกอบรมให้

ยุคที่ 3 (พ.ศ. 2540 ถึง
ปัจจุบัน)

➤ มีการสร้างความร่วมมือในลักษณะการสร้างเครือข่ายการทำงานกับหน่วยงานภาครัฐ เอกชน สถาบันการศึกษา และองค์กรเอกชน มีองค์ความรู้และกิจกรรมในการจัดการป่าชุมชนที่หลากหลายขึ้น เช่น การปลูกป่า การทำฝายชะลอความชุ่มชื้น การทำแนวกันไฟ เป็นต้น เกิดเป็นแนวทางการจัดการป่าชุมชนของชุมชน คือ รูปแบบการจัดการป่าโดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อชุมชนผสมผสานกับแนวทางการจัดการสมัยใหม่

จากการสังเคราะห์ข้อมูลพัฒนาการการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านพุเตย พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยได้ค้นพบแนวทางการจัดการป่าชุมชนของตนเอง คือ **การจัดการป่าโดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อชุมชนผสมผสานกับแนวทางการจัดการสมัยใหม่** ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ระวี ถาวร และ คณะ (2551: 102-124) ที่กล่าวว่า รูปแบบ และแผนการจัดการป่าชุมชนที่ดีในบริบทสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงตามกระแสการพัฒนาแบบหนึ่งคือ รูปแบบการผสมผสานวัฒนธรรมชุมชนกับแนวทางการจัดการแบบใหม่ๆ

2. ขั้นตอนการมีส่วนร่วม

การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนกับภาคีการพัฒนาต่างๆ เพื่อจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยอาศัยหลักการและแนวคิดการมีส่วนร่วม ผู้วิจัยได้ทำการสังเคราะห์เป็นกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมในเชิงพื้นที่ได้ 3 ขั้นตอน ดังนี้

2.1 พัฒนาศักยภาพของชุมชน และค้นหาภาคี

การพัฒนาศักยภาพของชุมชน และค้นหาภาคี เป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุดในการเริ่มต้นทำงานเพื่อพัฒนาชุมชน หรือแก้ไขปัญหของชุมชน ในการวิจัยครั้งนี้ ประกอบด้วย ขั้นตอนย่อย 4 ขั้นตอน คือ 1) **ขั้นการเตรียมชุมชน** คือ การเตรียมทีมวิจัยชุมชน สร้างความสัมพันธ์กับชุมชนผ่านการจัดเวทีชี้แจงรายละเอียดของโครงการ และทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดการมีส่วนร่วม รวมทั้งการศึกษาดูงานในชุมชนที่ประสบความสำเร็จและอยู่ในบริบทที่ใกล้เคียงกัน 2) **ร่วมประเมินสถานภาพชุมชน** คือ การสำรวจ และวิเคราะห์บริบทชุมชนอย่างมีส่วนร่วม รวบรวม ประมวล วิเคราะห์ และทำฐานข้อมูลชุมชน จัดเวทีนำเสนอข้อมูลเพื่อตรวจสอบความถูกต้อง และสร้างความภาคภูมิใจให้แก่คนในชุมชน ที่ได้เห็นว่าชุมชนของตนเองมีสิ่งที่ดีงามอย่างไรบ้าง 3) **ร่วมค้นหาปัญหา จัดลำดับความสำคัญและค้นหาภาคี** เป็นการรวบรวมปัญหาของชุมชน และสาเหตุ นำเสนอข้อมูลกับชุมชน จัดลำดับความสำคัญ และให้ชุมชนเป็นผู้เลือกปัญหาที่ตนเองต้องการแก้ไข และสามารถแก้ไขได้ภายใต้ศักยภาพของชุมชน และที่สำคัญ คือ *การค้นหาภาคีหนุนเสริมการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน* และ 4) **ร่วมประเมินสถานภาพของป่าชุมชน** เมื่อชุมชนต้องการแก้ไขปัญหาด้านการจัดการป่าชุมชน ขั้นตอนการทำงานลำดับต่อมา คือ การประเมินสถานภาพปัจจุบันของป่าชุมชน โดยจัดทำเกณฑ์ และลงพื้นที่สำรวจป่าชุมชน

ผลที่ได้จากขั้นตอนการพัฒนาศักยภาพ คือ 1) ชุดข้อมูลบริบทชุมชน ปัญหา สาเหตุ และผลกระทบของปัญหาต่างๆ ที่ชุมชนประสบอยู่ ภาคีการหนุนเสริมชุมชน และสถานภาพป่าชุมชน และ 2) ทีมวิจัยชุมชน ผู้นำและองค์กรชุมชนมีความเข้มแข็งพึ่งตนเองมากขึ้น รวมทั้งคนในชุมชนมีความรู้ มีความภาคภูมิใจในชุมชน และเห็นความสำคัญป่าชุมชนของตนเองมากขึ้น

2.2 สร้างความเข้มแข็งของชุมชน และพหุภาคี

การสร้าง ความเข้มแข็ง เป็นขั้นตอนการของการนำเอาข้อมูลที่ได้รับจากขั้นตอนแรกมาวิเคราะห์เพื่อวางแผนการดำเนินงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนและภาคีการพัฒนาจากภายนอก โดยสร้างเป็นแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ในกระบวนการนี้ผู้วิจัยดำเนินการด้วยวิธีการที่หลากหลาย เช่น การจัดเวที การประชุมกลุ่มย่อย การอบรมเชิงปฏิบัติการ เป็นต้น โดยเริ่มต้นที่การจัดเวทีระหว่างชุมชน กับภาคีการพัฒนาเพื่อสร้างข้อตกลงร่วมกันระหว่างชุมชนและภาคีการพัฒนาในลักษณะการทำงานแบบพหุภาคี และวิเคราะห์แนวทางการจัดการป่าชุมชนแบบ

องค์รวมครอบคลุมทุกมิติของชุมชน สู่การขับเคลื่อนแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ด้วยการสร้างกระบวนการเรียนรู้ในการเป็นนักวิจัยชุมชน และนักพัฒนาชุมชน รวมทั้งจัดกิจกรรมให้ความรู้ และสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของป่าชุมชน และการทำงานแบบมีส่วนร่วมอย่างต่อเนื่อง และที่สำคัญของขั้นตอนนี้ คือ การทำประชาพิจารณ์ เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะจากคนในชุมชน

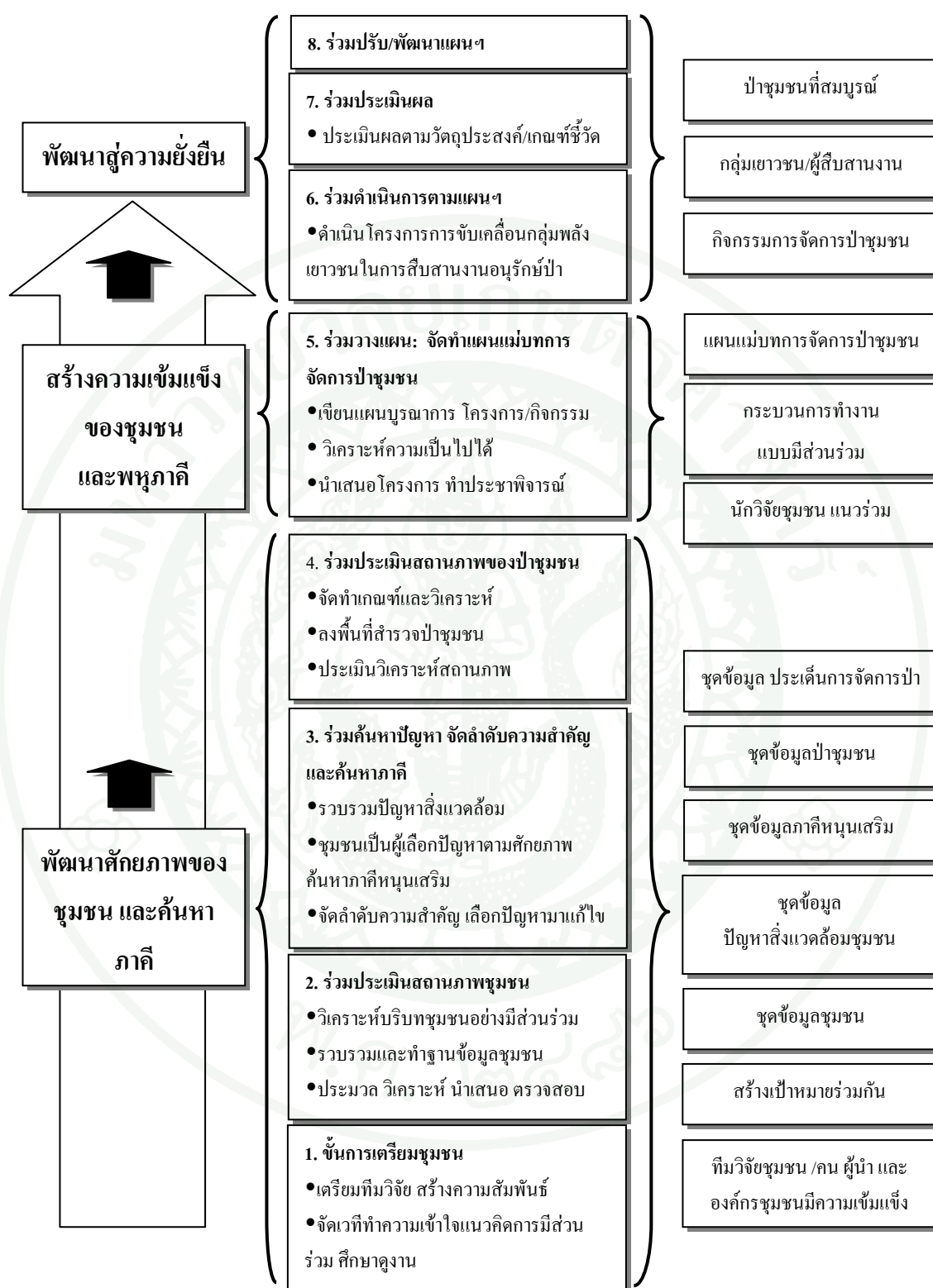
ผลที่ได้รับจากขั้นตอนนี้ คือ ได้ภาคีหนุนเสริมการทำงานของชุมชน แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ได้กระบวนการเรียนรู้การทำงานแบบมีส่วนร่วม และได้วิทยากรกระบวนการ นักวิจัยชุมชน และแนวร่วมชุมชนในการทำงานการดูแลป่าชุมชน

2.3 พัฒนาสู่ความยั่งยืน

ในการพัฒนาสู่ความยั่งยืน ชุมชนและภาคีการพัฒนาร่วมกันขับเคลื่อนงานตามแผนที่วางไว้ ด้วยการระดมทรัพยากรชุมชนมาดำเนินการทั้งทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และทุนทางสังคมอื่นๆ ภายใต้การหนุนเสริมของภาคีการพัฒนา ในขั้นตอนนี้ถือเป็นการปลดปล่อยแนวคิดของคนในชุมชน การขับเคลื่อนงานชุมชนจะต้องเรียนรู้การประเมินและการติดตามผลการดำเนินงานด้วยตนเอง ผ่านการค้นหาเกณฑ์ชี้วัดที่ชุมชนสามารถดำเนินการได้ สุดท้าย คือ การนำไปสู่การทบทวนแผนการดำเนินงานว่ามีจุดอ่อนในส่วนใด และการปรับให้เหมาะสมลงตัวในที่สุด โดยความยั่งยืนภายใต้การตีความของชุมชนจะเน้นไปที่ประเด็นการคงอยู่ของคุณภาพป่าชุมชนที่สามารถตอบสนองการใช้ประโยชน์ของชุมชนต่อไปได้ และการสร้างการเรียนรู้ และสืบสานงานการดูแลอนุรักษ์ป่าชุมชนแก่เยาวชน ดังนั้นในขั้นตอนนี้จึงเป็นการพัฒนาความยั่งยืนของคุณภาพป่าชุมชน และการสร้างทรัพยากรมนุษย์รุ่นใหม่ขึ้นมาทดแทนคนรุ่นเดิม

ผลที่ได้จากขั้นตอนนี้ คือ ป่าชุมชนมีความอุดมสมบูรณ์สามารถตอบสนองต่อการพึ่งพิงการใช้ประโยชน์ของชุมชน ที่สำคัญ คือ ได้กลุ่มเยาวชนที่มีความรู้ มีทักษะ และมีจิตสำนึกในการอนุรักษ์ป่า รวมทั้งมีความภาคภูมิใจตนเอง

โดยสรุป การขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ซึ่งประกอบด้วย 3 ขั้นตอนหลัก ได้แก่ พัฒนาศักยภาพของชุมชนและค้นหาภาคี สร้างความเข้มแข็งของชุมชน และพหุภาคี และพัฒนาสู่ความยั่งยืน เป็นการทำงานอย่างเป็นระบบ และผลที่เป็นรูปธรรม ดังภาพที่ 43

ภาพที่ 43 กระบวนการพัฒนาแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน และการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

3. รูปแบบภาคีการพัฒนา และบทบาทการหนุนเสริม

3.1 รูปแบบการมีส่วนร่วม

การสร้างการมีส่วนร่วมจากผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชน คือ คณะกรรมการป่าชุมชน ตัวแทนชาวบ้าน แกนนำชุมชน กลุ่มสตรี ครูและเยาวชน ภายใต้ความร่วมมือของหน่วยงานภาครัฐ คือ องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน เจ้าหน้าที่กรมอุทยาน เจ้าหน้าที่กรมป่าไม้ เจ้าหน้าที่สถานีอนามัย สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา พัฒนาชุมชน ปศุสัตว์อำเภอ เจ้าหน้าที่สำนักงานพัฒนาที่ดิน เกษตรอำเภอ ภาคเอกชนในพื้นที่ คือ โฮมฟุตเตย รีสอร์ท สถาบันอุดมศึกษา คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน องค์การอิสระ และองค์กรอื่นๆ คือ UNDP เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี จากการศึกษาแบบการมีส่วนร่วม พบว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมไม่ได้เกิดขึ้นตลอดเวลา โดยในแต่ละกิจกรรมจะมีระดับการมีส่วนร่วมไม่เท่ากัน เช่น กิจกรรมการวิเคราะห์ปัญหาและความต้องการส่วนใหญ่เป็นบทบาทของชุมชนและนักวิชาการเป็นผู้ดำเนินการ โดยภาคส่วนอื่นๆ เป็นผู้รับฟังข้อมูลและให้ข้อเสนอแนะ ส่วนกิจกรรมที่ต้องลงมือปฏิบัติแทบทุกภาคส่วนจะมีส่วนร่วมกับชุมชน เช่น การจัดค่ายเยาวชน ที่ภาคเอกชนและองค์กรอิสระมีบทบาทในการสนับสนุนสถานที่และงบประมาณ สถาบันการศึกษาและภาครัฐที่เกี่ยวข้องให้การสนับสนุนทางวิชาการ เช่น เจ้าหน้าที่อุทยาน เป็นวิทยากรให้ความรู้เกี่ยวกับหลักการการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ เป็นต้น

รูปแบบการมีส่วนร่วมเป็นไปในลักษณะ ชุมชนหรือภาคประชาชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงาน ภายใต้แนวคิด การพัฒนาโดยอาศัยศักยภาพและภูมิปัญญาของชุมชนบนหลักการมีส่วนร่วมของภาคีการพัฒนาต่างๆ ทั้งภาครัฐบาล ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ โดยภาคีการพัฒนาที่หนุนเสริมการทำงานของชุมชนล้วนต่างยึดหลักการที่สำคัญ คือ การเคารพชุมชนและผู้คนในชุมชน” และ “ชุมชนหรือผู้คนในชุมชนเป็นเจ้าของป่าชุมชน

3.2 ภาคีการพัฒนา และบทบาทของผู้มีส่วนร่วม

จากการศึกษา พบว่า ภาคประชาชนหรือชุมชน ผู้ที่มีเข้ามามีส่วนร่วมหลักเป็นกลุ่มผู้นำชุมชน ที่มีสถานะเป็นผู้มีความรู้หรือเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนว่ามีความรู้ จะมีบทบาทเป็นอย่างมากในการตัดสินใจ ส่วนคนในชุมชนอื่นๆ จะมีบทบาทในการรับรู้รับฟังข้อมูล ให้ความร่วมมือในการดำเนินงาน การร่วมบริจาคและระดมทรัพยากรในการดำเนินงาน สำหรับ

ผู้สนับสนุนจากภายนอก มีบทบาทหลักในการหนุนเสริมทางวิชาการ ให้ข้อมูล ข้อเสนอแนะและคำปรึกษาแบบประมาณ แนะนำแหล่งทุน ให้สถานที่ในการดำเนินงาน การจัดหาและบริหารทรัพยากร

1) **ชุมชน** ในการวิจัยนี้ **ชุมชน** ประกอบด้วย คณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำตามธรรมชาติหรือไม่เป็นทางการ ผู้อาวุโส ตัวแทนกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยในพื้นที่ ตัวแทนกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มอาชีพ กลุ่มสตรี กลุ่มแม่บ้าน เป็นต้น สมาชิกชุมชน อาสาสมัครสาธารณะสุขหมู่บ้าน และเยาวชน ซึ่งถือว่าเป็นภาคส่วนที่อยู่ใกล้ชิดกับป่า และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ มากที่สุด มีการเรียนรู้เกี่ยวกับการใช้ประโยชน์และการจัดการดูแลป่าไม้ จากประสบการณ์การดำรงชีวิต ผ่านการถ่ายทอดจากรุ่นสู่รุ่นจนเป็นองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ชุมชนจึงเป็นภาคส่วนที่เห็นคุณค่าของทรัพยากรป่าไม้ ที่ให้ประโยชน์ในทุกๆ ด้านของชีวิต สำหรับบทบาทของชุมชนในการสนับสนุนความยั่งยืนในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม มีดังนี้

(1) รวมกลุ่มสมาชิกในชุมชนทุกระดับ เพื่อร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมพัฒนาฐานข้อมูลชุมชน กำหนดแนวทางและกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนที่ยึดหลักการพึ่งพาตนเองภายใต้ศักยภาพของชุมชนด้านทรัพยากร ภูมิปัญญาท้องถิ่น วิถีชีวิต วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมในท้องถิ่น โดยนำข้อมูลชุมชน มาวิเคราะห์หาปัญหาและสาเหตุ ค้นหาทางออก นำไปทดลองปฏิบัติจริงบนฐานองค์ความรู้และศักยภาพของชุมชน

(2) สร้างการยอมรับจากภายนอก ด้วยการลงมือปฏิบัติ รวบรวม และจัดการองค์ความรู้ด้านการจัดการป่าชุมชนให้เป็นระบบและรูปธรรม เพื่อแสดงให้เห็นหน่วยงานภายนอกเห็นและยอมรับแนวทางการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านพุเตยในเชิงวิชาการ ว่าชุมชนสามารถจัดการป่าชุมชน และทรัพยากรท้องถิ่นให้ยั่งยืนได้โดยอาศัยวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับหลักทางวิชาการผ่านการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้กับคณะศึกษาดูงาน

(3) สร้างกระบวนการเรียนรู้ เพื่อถ่ายทอดองค์ความรู้ และทักษะการดูแลป่า และทรัพยากรท้องถิ่นสู่เยาวชนรุ่นหลัง ซึ่งเป็นคนรุ่นต่อไปที่จะเข้ามาจัดการป่าไม้ และทรัพยากรท้องถิ่นต่อจากคนรุ่นปัจจุบัน และเกี่ยวข้องกับความยั่งยืนของป่าไม้ และทรัพยากรท้องถิ่นโดยตรง

2) **หน่วยงานภาครัฐ** ปัจจุบันภาครัฐได้พยายามปรับเปลี่ยนบทบาทตนเองจากเดิมที่เป็นการกำกับดูแลการปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน และโครงการมาเป็นการส่งเสริมการมีส่วนร่วมของชุมชน และประชาชนในการดูแลรักษาป่าไม้ และทรัพยากรท้องถิ่น ในลักษณะภาคีการพัฒนาโดยให้ชุมชนเป็นผู้จัดการด้วยตนเอง ภายใต้กลไกที่เอื้อต่อการจัดการโดยชุมชนมากขึ้น ทั้งการออกกฎหมายที่เกี่ยวข้อง การกำหนดเป็นนโยบาย แผนงาน รวมทั้งการกระจายอำนาจการจัดการสู่ท้องถิ่น สำหรับหน่วยงานภาครัฐในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยได้แบ่งออกเป็น 2 กลุ่มตามบทบาทหน้าที่ คือ **หน่วยงานภาครัฐส่วนท้องถิ่น** ได้แก่ นายกและสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และสถานีอนามัยตำบลท่าเสา และ**หน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง** ได้แก่ สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี สำนักงานป่าไม้จังหวัด อุทยานแห่งชาติไทรโยคและเอราวัณ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสลักพระ สำนักงานพัฒนาชุมชน สำนักงานเกษตร สำนักงานพัฒนาที่ดิน สำนักงานปศุสัตว์ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานเขตพื้นที่การศึกษาจังหวัดกาญจนบุรี และหน่วยบัญชาการทหารพัฒนา

บทบาทของภาครัฐในการหนุนเสริมการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน มีดังนี้

หน่วยงานภาครัฐส่วนท้องถิ่น โดยเฉพาะองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา ผู้วิจัยและทีมวิจัยชุมชนได้ทำเอกสาร และเข้าพบนายก อบต. และปลัด อบต.อย่างเป็นทางการเพื่อชี้แจงเกี่ยวกับโครงการจัดการป่าชุมชน โดยในช่วงแรกได้รับการสนับสนุนเพียงการให้ข้อเสนอแนะในการทำงาน หลังจากผู้วิจัย ชุมชนและภาคีต่างๆ ได้ดำเนินการจัดการป่าชุมชนโดยการขับเคลื่อนแผนแม่บท และกลุ่มเยาวชน เมื่อสรุปบทเรียน จึงได้นำแผนแม่บท และบทเรียนเชิงประสบการณ์ที่ได้รับไปนำเสนอกับองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา ซึ่งทางองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสาสนใจในการดำเนินงานเป็นอย่างมาก พร้อมกับบรรจุกิจกรรมของแผนแม่บทเข้าสู่แผนการดำเนินงานในระดับตำบล เพื่อรับการสนับสนุนด้านงบประมาณ บุคลากร และทรัพยากรการดำเนินงานต่างๆ อย่างเป็นรูปธรรมมากขึ้น

บทบาทหน้าที่ของกำนันตำบลท่าเสา สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา ผู้ใหญ่บ้าน และผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน หมู่ที่ 7, 8 และ 11 ตลอดจนเจ้าหน้าที่จากสถานีอนามัยตำบลท่าเสา ต่างแสดงบทบาทการสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนเป็นอย่างดีมาตั้งแต่ก่อนโครงการวิจัยจะเข้ามาในชุมชน โดยมีส่วนร่วมตั้งแต่การแสดงความคิดเห็น จนถึงลงมือปฏิบัติ การสนับสนุนทรัพยากรในการดำเนินงาน โดยเฉพาะการมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการทำงานด้วย

หน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง พบว่า การหนุนเสริมของหน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง แต่ละหน่วยงานจะมีลักษณะไม่แตกต่างกัน คือ การสนับสนุนทางด้านวิชาการ โดยให้ข้อเสนอแนะต่างๆ ในการทำงาน ให้องค์ความรู้และวิทยาการใหม่ๆ ในการจัดการป่าชุมชน เช่น เจ้าหน้าที่อุทยานแห่งชาติไทรโยค จะเข้ามาอบรมให้ความรู้ชาวบ้านเกี่ยวกับการทำแนวกันไฟป่า เป็นต้น นอกจากนี้ยังพบการหนุนเสริมในเชิงนโยบาย โดยเฉพาะจากสำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี สำนักงานป่าไม้จังหวัด และสำนักงานพัฒนาชุมชนที่จะคอยให้ข้อมูลข่าวสารกับชุมชนเกี่ยวกับแนวนโยบายการพัฒนาจังหวัด เพื่อให้ชุมชนปรับแนวทางการทำงานให้สอดคล้องกัน ส่วนอีกหน่วยงานหนึ่งที่หนุนเสริมการทำงานของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง คือ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ที่หนุนเสริมทั้งด้านงบประมาณ ทรัพยากร องค์ความรู้ และบุคลากร ตามบทบาทหน้าที่ขององค์กรในการพัฒนาศักยภาพและสร้างความเข้มแข็งให้แก่ชุมชน องค์กรปกครองท้องถิ่น ให้สามารถจัดการตนเองได้ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ วัฒนธรรม การปกครอง และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ให้มีการรวมกลุ่มอย่างเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้

3) ภาคเอกชน หน่วยงานภาคเอกชนถือเป็นหน่วยทางสังคมหนึ่งที่ต้องแสดงบทบาทตนเองในการหนุนเสริมชุมชน เพื่อสร้างความร่วมมือในการจัดการกับปัญหาของชุมชน โดยเฉพาะองค์กรเอกชนที่มีการเคลื่อนตัวด้านความรับผิดชอบต่อสังคม ภายใต้แนวคิด CRS สำหรับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย ได้รับการหนุนเสริมจากภาคเอกชนที่ประกอบการในพื้นที่ 2 แห่ง คือ โฮมพุเตย รีสอร์ท และ จังเกิ้ลไลฟ์ รีสอร์ท ในลักษณะการสนับสนุนทรัพยากร สถานที่ วิทยากร งบประมาณ และร่วมรับผิดชอบต่อชุมชนรอบสถานประกอบการ ในกิจกรรมการจัดการป่าชุมชนและทุกกิจกรรมของชุมชนทั้งที่ชุมชนร้องขอและไม่ได้ร้องขอการสนับสนุน

4) องค์กรพัฒนาเอกชน คือ องค์กรหนึ่งของสถาบันทางสังคมที่ทำงานโดยไม่แสวงหากำไร เป็นองค์กรที่ทำงานใกล้ชิดกับชุมชน และเป็นที่ยอมรับของชุมชนเป็นอย่างมาก จากการสังเคราะห์จากการทำงาน จากการศึกษา พบว่า ในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยได้รับการหนุนเสริมจากองค์กรพัฒนาชุมชน ดังนี้ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี เครือข่ายแม่น้ำแคว โดยมีบทบาทในการหนุนเสริม มีดังนี้

(1) การหนุนเสริมด้านวิชาการ และคำปรึกษา โดยการถ่ายทอดองค์ความรู้ใหม่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนให้แก่ชุมชน เป็นพี่เลี้ยงที่ช่วยสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการเข้ามีส่วนร่วมในการอนุรักษ์และบริหารจัดการป่าชุมชน

(2) การสนับสนุนด้านงบประมาณ เป็นหน่วยเดิมเต็มช่วยเหลือเหลืออยู่ในเรื่องที่ชุมชนขาดแคลน ประสบปัญหาเร่งด่วนได้รวดเร็วและมีประสิทธิภาพ

5) สถาบันการศึกษา (นักวิจัย และนักวิชาการ) นับเป็นหน่วยงานที่เป็นชุมพลังทางปัญญา ประกอบไปด้วยนักวิชาการ และนักวิจัยเป็นจำนวนมาก การที่สถาบันการศึกษา โดยเฉพาะในระดับอุดมศึกษาลงมาทำวิจัยร่วมกับชุมชนจะช่วยทำให้เกิดนักวิจัยชุมชนที่สามารถพัฒนา และแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนได้ด้วยตนเอง เกิดกระบวนการต่อยอดองค์ความรู้ นำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชนได้ในที่สุด โดยการวิจัยนี้ได้รับการสนับสนุนจากสถาบันการศึกษาในระดับอุดมศึกษา 3 แห่ง คือ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี มหาวิทยาลัยมหิดล (กาญจนบุรี) และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน ซึ่งบทบาทสนับสนุน มีดังนี้

(1) หนุนเสริมการทำวิจัยร่วมกับชุมชน ผลักดันให้เกิดนักวิจัยชุมชน เพื่อถอดรหัสองค์ความรู้ที่อยู่ในภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นความรู้ที่เปิดเผยและมีความเข้มแข็งทางวิชาการมากขึ้น รวมทั้งเป็นแหล่งข้อมูลและที่ปรึกษาของชุมชน

(2) เสริมสร้างศักยภาพของชุมชนให้สามารถจัดการความรู้ และสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และกระบวนการสืบสานงานสู่คนรุ่นหลัง รวมทั้งต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นในการจัดการป่าชุมชน เพื่อนำไปสู่ความยั่งยืนของป่าชุมชนและความเข้มแข็งของชุมชน

(3) ให้คำปรึกษา และถ่ายทอดองค์ความรู้และเทคโนโลยีใหม่ๆ ที่จำเป็นต่อการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น เช่น การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อกล้วยไม้ การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น เป็นต้น

นอกจากสถาบันอุดมศึกษาทั้ง 3 แห่งแล้ว โรงเรียนในระดับการศึกษาขั้นพื้นฐานที่ตั้งอยู่ในชุมชนทั้ง 2 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านพุเตย และ โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา ได้แสดงบทบาทการหนุนเสริมกิจกรรมต่างๆ ของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะในด้านวิชาการ และการให้คำปรึกษาที่ดี

6) สถาบันศาสนา ถือเป็นหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดกับชุมชนอย่างแนบแน่น โดยเฉพาะชุมชนบ้านพุเตยที่วิถีชีวิตของคนในชุมชนผูกพันกับวัด 2 แห่ง คือ วัดพุเตย และวัดพุทธ-

วิมุตตินาราม จนกลายเป็นวัฒนธรรม และความเชื่อของชุมชนที่ถือปฏิบัติสืบทอดกันมา เป็นสถานที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชนให้เป็นปึกแผ่น ทั้งยังช่วยเหลือหลอมเรื่องคุณธรรมจริยธรรมด้วย จากการศึกษา พบว่า วัดทั้ง 2 แห่ง ยังมีบทบาทในการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนไม่เด่นชัดนัก ทั้งนี้เพราะเป็นวัดในสังกัดธรรมยุติกนิกาย ที่เน้นการปฏิบัติตนมากกว่าการพัฒนาชุมชน โดยบทบาทที่เด่นชัดที่สุด คือ เป็นศูนย์รวมใจเชื่อมโยงสายใยของคนในชุมชนให้มาร่วมในการจัดการป่าชุมชนและพัฒนาท้องถิ่น

7. สถาบันทางการเงิน ผู้วิจัยและชุมชนได้เล็งเห็นความสำคัญของสถาบันทางการเงิน โดยเฉพาะธนาคาร ซึ่งเป็นหน่วยงานหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับกิจกรรมของชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในการเป็นแหล่งเงินทุนเพื่อการประกอบอาชีพ ตลอดจนการส่งเสริมด้านอาชีพและการออม การเข้ามาหนุนเสริมกิจกรรมการจัดการป่าชุมชน นับเป็นอีกแนวทางหนึ่งของการสนับสนุนชุมชนได้ จากการศึกษา พบว่า ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารไทยพาณิชย์ จำกัด (มหาชน) และธนาคารทหารไทย จำกัด (มหาชน) ได้สนใจเข้าหนุนเสริมการจัดการป่าชุมชนในด้านงบประมาณ และทรัพยากรสำหรับจัดกิจกรรม ตลอดจนการให้ข้อเสนอแนะในการจัดการป่าชุมชน

นอกจากสถาบันทางสังคมทั้ง 7 สถาบัน ตามที่ได้กล่าวมาในข้างต้น ในบางบริบทชุมชนอาจจะมีสถาบันทางสังคมอื่นๆ ที่เข้ามามีบทบาทในการหนุนเสริมการทำงานของชุมชนด้วย เช่น **สื่อสารมวลชน** โดยบทบาทที่สำคัญ คือ เป็นแกนกลางในการไหลเวียนและเผยแพร่ข้อมูลสารสนเทศเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน (องค์ความรู้และกระบวนการ) หน่วยงานต่างๆ นอกชุมชน เพื่อสร้างการยอมรับในกระบวนการทำงานของชุมชนจากสังคมภายนอก ซึ่งจะนำมาซึ่งการหนุนเสริมจากภาคส่วนอื่นๆ อีกนั่นเอง ตลอดจนการสร้างความเข้าใจและความตระหนักถึงสิทธิชุมชนในการเป็นเจ้าของ ดูแล และใช้ประโยชน์จากทรัพยากรท้องถิ่น และใช้สื่อทุกรูปแบบในการให้ความรู้ ปลูกจิตสำนึกด้าน การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

4. บริบทของชุมชนที่เอื้ออำนวยต่อการจัดการป่าชุมชน

บริบททางสังคมของชุมชน นับเป็นปัจจัยหนึ่งที่ส่งผลให้การมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนประสบความสำเร็จ จากการดำเนินการกับชุมชนบ้านพุเตยซึ่งเป็นชุมชนขนาดเล็ก ที่มีพัฒนาการของชุมชนมาไม่ยาวนานนัก เป็นชุมชนที่เกิดจากการอพยพย้ายถิ่นของคนไทยในภูมิภาคต่างๆ เข้ามาใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในพื้นที่ จึงทำให้คนในชุมชนมีความเป็นปึกแผ่น

พอสมควร เนื่องจากการมีประสบการณ์ร่วมกันในการก่อตั้งชุมชน และแก้ไขปัญหาต่างๆ ในการดำรงชีวิต และประกอบอาชีพร่วมกัน ผลการศึกษาเป็นดังนี้

4.1 ความสัมพันธ์ทางเครือญาติ และการเคารพผู้อาวุโส เป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดความสามัคคี ช่วยเหลือเกื้อกูล พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน โดยมีความรักและความหวังดีต่อกันเป็นพื้นฐานของความร่วมมือในการพัฒนาไปพร้อมๆ กัน

4.2 ลักษณะภูมิประเทศ/พื้นที่ที่มีลักษณะค่อนข้างปิด นับเป็นปราการอันดียิ่งในการป้องกันการแย่งชิง และการรบกวนจากภายนอก ตลอดจนเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้การเปลี่ยนแปลงของชุมชนเป็นไปอย่างช้าๆ ให้ความกับชุมชนในการเรียนรู้ปัญหาและหาแนวทางการแก้ไขทั้งจากประสบการณ์ของตนเองและจากชุมชนใกล้เคียง

4.3 ผู้นำที่มีความรู้และการบริหารจัดการที่ดี ผู้นำชุมชนหรือแกนนำที่สำคัญในชุมชนที่รู้จักตนเองและความต้องการของตนเองและ/หรือชุมชนโดยรวม ตลอดจนรู้เท่าทันนโยบายของภาครัฐ สามารถวิพากษ์ วิเคราะห์ผลดีผลเสีย และหาแนวทางที่เหมาะสมกับชุมชนของตนเองได้ ดังนั้นจึงสามารถเลือกสรรและต่อรองกับภาครัฐได้อย่างมีประสิทธิภาพ ประกอบกับความสามารถในการบริหารจัดการ โดยการจัดแบ่งหน้าที่ความรับผิดชอบแก่แกนนำตามความสามารถในด้านต่างๆ เปิดโอกาสให้ทุกคนในชุมชนมีส่วนร่วมคิดร่วมทำ สร้างความรู้สึกเป็นเจ้าของร่วมกัน นับเป็นขุมพลังที่สำคัญของชุมชนในการพัฒนาอย่างมีเอกลักษณ์ เป็นตัวของตัวเอง มุ่งสู่เป้าหมายตามที่ชุมชนท้องถิ่นต้องการ

4.4 การเกิดกระบวนการเรียนรู้ และการจัดการความรู้ โดยสังเคราะห์จากบทเรียนและประสบการณ์ที่ชุมชนประสบร่วมกันมา กลั่นเป็นความรู้ที่มุ่งเน้นการแก้ปัญหาอย่างถูกวิธี เป็นไปตามศักยภาพที่ตนมี โดยไม่หวังพึ่งภาครัฐ หรือหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพียงฝ่ายเดียว มุ่งแสวงหาความร่วมมือและส่งเสริมการมีส่วนร่วมให้เกิดขึ้นเป็นรูปธรรม ตั้งอยู่บนพื้นฐานที่เป็นจริง และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชนท้องถิ่น รวมทั้งมีการสร้างกระบวนการเรียนรู้ และการสืบสานให้แก่เด็กและเยาวชน ปลูกจิตสำนึกให้รักษ์ป่า

4.5 ทุนทางสังคม พบว่า ชุมชนที่มีทุนทางสังคม โดยเฉพาะทุนมนุษย์ ทุนทรัพยากรธรรมชาติ และทุนภูมิปัญญา ที่มาก จะส่งผลให้ประสบความสำเร็จในการจัดการ

ป่าชุมชน รวมทั้งการแก้ไขปัญหาด้านต่างๆ ในชุมชนสูงมาก ทั้งนี้เนื่องจากก่อให้เกิดการระดมทุน เพื่อใช้ในการดำเนินการที่พร้อม

5. ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน

จากการสัมภาษณ์เจาะลึกคณะกรรมการป่าชุมชน ผู้นำชุมชนและผู้รู้ในชุมชน จากแบบสอบถามสมาชิกในชุมชนและการจัดเวทีระดมความคิดเห็น สามารถสังเคราะห์ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ได้ดังนี้

5.1 ปัจจัยภายในชุมชน

1) **คุณสมบัติของผู้นำชุมชน** การมีส่วนร่วมของชุมชนจะมากหรือน้อยนั้นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของผู้นำชุมชน ซึ่งผู้นำชุมชนที่เป็นลักษณะเอื้อให้เกิดการมีส่วนร่วมของชุมชนมีดังนี้ เข้าถึง รัฐบาลของหมู่บ้านเข้าใจความต้องการของลูกบ้าน มีความสนใจในงาน มีความสามารถ มีศักยภาพ เป็นจุดรวมของชาวบ้าน เห็นความสำคัญของปัญหา มีคุณธรรม และมีความซื่อสัตย์ เสียสละ

จากการศึกษา พบว่า ส่วนใหญ่ผู้นำชุมชนบ้านพุเตยเป็นผู้นำที่ดีมีคุณธรรม ทำงานอย่างซื่อสัตย์ รับผิดชอบ เป็นที่พึ่งให้กับคนในชุมชนได้ แต่ยังขาดศักยภาพในการวิเคราะห์ปัญหา และแนวทางแก้ไขและไม่รู้จักแหล่งขอความช่วยเหลือมากนัก อย่างไรก็ตาม จากการประเมินในภาพรวม พบว่า ผู้นำชุมชนในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตยมีศักยภาพทั้งในด้านคุณธรรมและความสามารถ นอกจากนี้ ยังพบว่า ผู้นำชุมชนส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาชุมชน โดยเห็นว่าการพัฒนาชุมชนให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้นเป็นหน้าที่ มิใช่การเสียเวลา เพราะกิจกรรมพัฒนาก่อให้เกิดประโยชน์แก่ชุมชน และในส่วนของการบริหารจัดการป่าไม้ไม่เห็นว่าเป็นหน้าที่ของภาครัฐร่วมกับชุมชน เพราะชุมชนไม่มีความรู้ในการบริหารจัดการ ส่วนการที่ผู้นำจะทราบถึงความต้องการของประชาชนนั้น ส่วนใหญ่มักจะทราบจากการประชุมร่วมกันกับสมาชิก

2) **คุณสมบัติของสมาชิกชุมชนที่มีความสำคัญต่อการมีส่วนร่วม** คือ (1) ตระหนักในปัญหา หรือผลกระทบที่อาจจะเกิดขึ้นจากการจัดการป่าชุมชนที่ไร้ทิศทาง ไม่มีแผนการดำเนินการที่ชัดเจน (2) เห็นคุณค่าความสำคัญของทรัพยากรป่าไม้ และป่าชุมชน (3) มีความเสียสละ มีจิตสาธารณะหรือจิตอาสา (4) มีความรู้ ความเข้าใจเรื่องการจัดการป่าชุมชนที่ดี และ

ถูกต้อง (5) ความเข้าใจในกิจกรรมของชุมชน และการประกอบอาชีพ อาชีพที่แตกต่างกันย่อมมีผลต่อการมีส่วนร่วม โดยเห็นว่าอาชีพรับจ้างเป็นอาชีพที่ทำให้สมาชิกไม่ค่อยมีเวลาว่างเข้ามามีส่วนร่วมในกิจกรรม และผู้ที่มีอาชีพไม่เกี่ยวข้องกับป่าโอกาสเห็นประโยชน์ เห็นความสำคัญของป่าชุมชนก็น้อยลง (6) การให้ความสำคัญ ให้ความสำคัญแก่ผู้ใหญ่ ผู้อาวุโสในชุมชน ตลอดจนการมีความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และ (7) การเห็นคุณค่าของชุมชน

จากการศึกษาคุณลักษณะของสมาชิกชุมชนบ้านพุเตย พบว่า คุณสมบัติที่เด่นชัดที่สุด คือ จิตสำนึกรักท้องถิ่น ภาคภูมิใจในท้องถิ่น ความต้องการให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดี รองลงมาคือ สำนึกความเป็นเจ้าของทรัพยากร ความตระหนักถึงปัญหาหรือการได้รับผลกระทบร่วมกัน การสนใจรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านต่างๆ และสุดท้ายคือ ความพร้อมในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน เช่น มีเวลา มีความสนใจ มีความตั้งใจ และความรู้ความเข้าใจต่อความสำคัญ / ประโยชน์ของกิจกรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นในชุมชน ซึ่งยังมีไม่มากเท่าที่ควร

3) ความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชน ประกอบด้วย (1) ความสามัคคีกันทั้งในระดับหมู่บ้านกันเอง สามัคคีกันระหว่างบ้านกับหน่วยงานท้องถิ่น (2) มีการรวมกลุ่ม (3) ร่วมกันจัดทำแผนชุมชน (4) สมาชิกรู้บทบาทหน้าที่ และให้ความร่วมมืออย่างพร้อมเพรียง (5) สร้างกฎเกณฑ์เรื่องการมีส่วนร่วมในกิจกรรมเป็นประเพณีปฏิบัติ (6) ความต่อเนื่องของการรณรงค์ ประชาสัมพันธ์ และ (7) มีวัฒนธรรม ความเชื่อ และประเพณีอันดีงาม กฎหมู่บ้าน/ชุมชน

ความเข้มแข็งของชุมชนและองค์กรชุมชนบ้านพุเตย พบว่า ชุมชนมีความพร้อมเพรียงในการเข้าร่วมทำกิจกรรมสาธารณะของชุมชน โดยเฉพาะกิจกรรมในวันสำคัญ เช่น วันที่ 12 สิงหาคม วันที่ 5 ธันวาคม วันทำบุญหัวฟูและพัฒนาป่าหัวฟูและหมู่บ้าน ซึ่งจะทำในช่วงวันสงกรานต์ เป็นต้น นอกจากนี้ยังช่วยกันแสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชน มีการระดมความคิดเห็นและแก้ไขปัญหา มีความสามัคคีในระดับหมู่บ้านและครัวเรือน แต่การมีส่วนร่วมและได้รับประโยชน์จากการจัดทำแผนชุมชนยังไม่มากนัก มีการจัดกิจกรรมเรียนรู้ในชุมชนทั้งที่เป็นทางการ เช่น การประชุมประชาสัมพันธ์ข่าวสารและร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และที่ไม่เป็นทางการ เช่น การพูดคุยแลกเปลี่ยนเรียนรู้ประสบการณ์จากการทำงาน การประกอบอาชีพ ข่าวสารบ้านเมืองหรือการที่ตนเองไปรับการฝึกอบรมตามสถานที่ต่างๆ ณ ร้านค้าชุมชน อันเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านมักจะมาพบปะพูดคุยกัน หรือการพูดคุยกันที่ศาลาวัดพุเตยในวันสำคัญทางศาสนา เป็นต้น

ความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ในฐานะที่ชุมชนจัดว่ามีสภาพของการเป็นองค์กร เพราะมีสมาชิกและมีการบริหารงานในรูปแบบของคณะกรรมการ จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีคณะกรรมการหมู่บ้านที่มีความรับผิดชอบและขยันขันแข็ง สมาชิกชุมชนมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ รักษากฎระเบียบ และกตัญญูร่วมกัน สำหรับในกรณีที่มีคณะเยี่ยมชมศึกษาดูงาน ทางคณะกรรมการยังมีการเปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชน และเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างทั่วถึง

5.2 ปัจจัยภายนอก

ปัจจัยภายนอกชุมชน ประกอบด้วย การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก และการได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐและชุมชนอื่นๆ

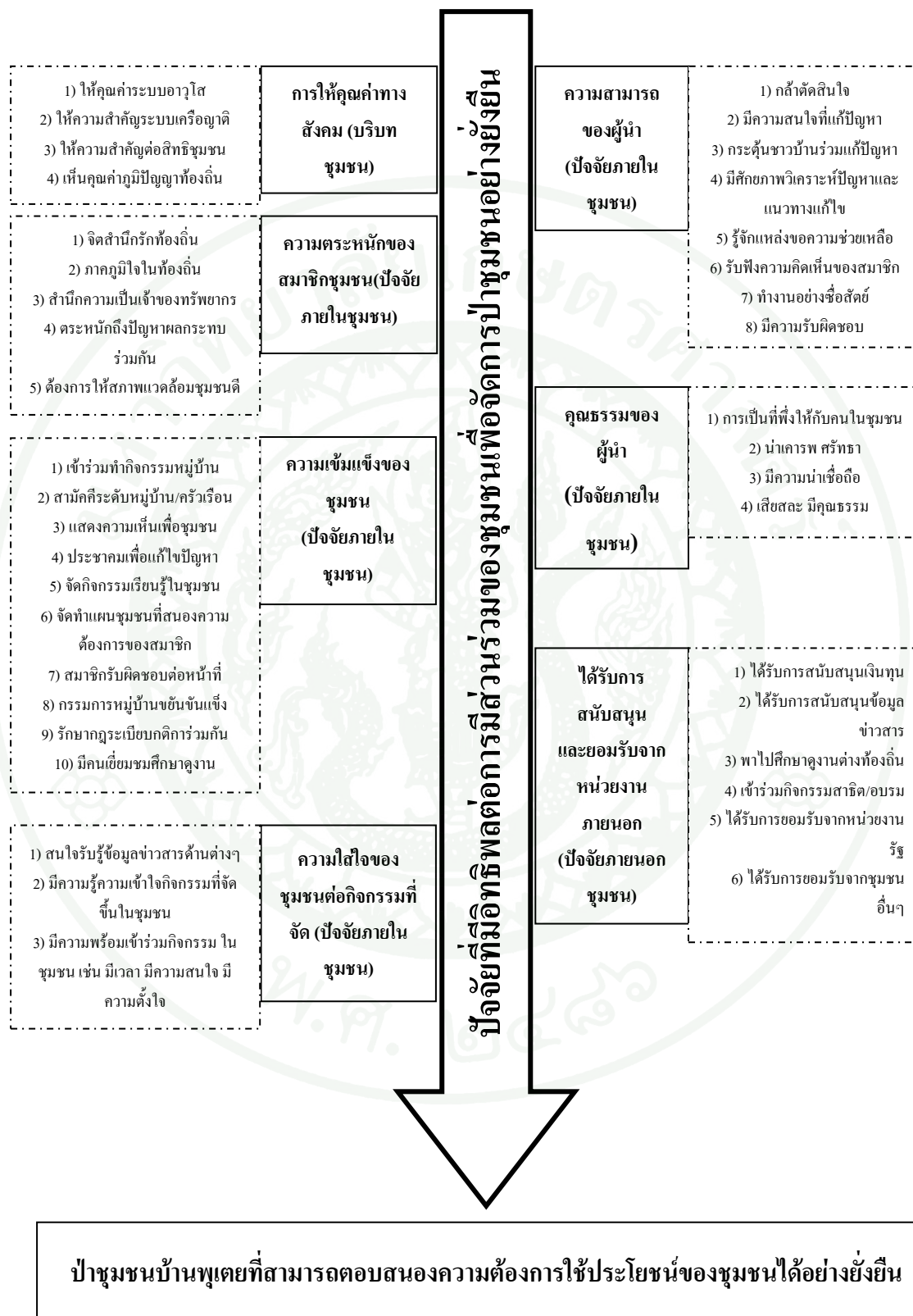
1) การได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยได้รับการสนับสนุนด้านเงินทุนเพื่อการพัฒนาชุมชนหลายแหล่ง โดยอยู่ในรูปของกองทุนต่างๆ เช่น กองทุนหมู่บ้าน กองทุนส่งเสริมอาชีพ หรือการที่เคยได้รับการสนับสนุนเงินทุนสำหรับการศึกษาวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน จากสำนักงานกองทุนสนับสนุนงานวิจัยแห่งชาติ (สกว.) นอกจากนี้ยังได้รับการสนับสนุนด้านความรู้และทักษะในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม จากกองการเกษตรและสหกรณ์ทหารพัฒนา หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา เช่น การเพาะเลี้ยงเนื้อเยื่อกล้วยไม้ เกษตรอินทรีย์ การผสมเทียมโค เป็นต้น การได้รับการสนับสนุนด้านการจัดการป่าชุมชนจากเจ้าหน้าที่จากอุทยานแห่งชาติไทรโยค เช่น อบรมการทำแนวกันไฟและดับไฟป่า เป็นต้น การสนับสนุนจากกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรีและความร่วมมือร่วมใจของชุมชน ในการจัดตั้งเป็นศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาภาคตะวันตก

ส่วนการได้รับข่าวสารมักจะรับรู้ผ่านผู้นำชุมชน ซึ่งได้รับแจ้งข่าวสารในรูปแบบของการประชุมผู้นำชุมชน หรือจดหมายราชการ กลุ่มต่างๆ ในชุมชน เช่น กลุ่มผู้นำชุมชน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุขมูลฐาน (อสม.) กลุ่มผู้สูงอายุ ยังได้รับการส่งเสริมให้ไปศึกษาดูงานในพื้นที่ต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการสนับสนุนให้ชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมสาธิตต่างๆ เช่น กิจกรรมส่งเสริมอาชีพ การทำเกษตรอินทรีย์ ฯลฯ อยู่บ้างพอสมควร

2) การได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐและชุมชนอื่นๆ จากการศึกษาพบว่า ชุมชนบ้านพุเตยนั้นเป็นชุมชนที่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ ทั้งในระดับตำบล ระดับอำเภอ และระดับจังหวัด รวมทั้งการยอมรับจากชุมชนใกล้เคียงในระดับปานกลาง

จากผลการศึกษาสามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน มีดังต่อไปนี้ คุณธรรมของผู้นำ ความสามารถของผู้นำ การให้คุณค่าทางสังคมของสมาชิกชุมชน ความตระหนักของสมาชิกชุมชน ความใส่ใจในกิจกรรมของชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน และการได้รับการสนับสนุนและได้รับการยอมรับจากหน่วยงานและชุมชนอื่นๆ เป็นปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการมีส่วนร่วมของชุมชนในภาพรวมของพื้นที่ศึกษา ดังภาพที่ 44

ภาพที่ 44 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

เสียงสะท้อนจากพหุภาคีเพื่อความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ผู้วิจัย และทีมวิจัยชุมชน ได้ประมวลผลการศึกษาวิจัยทั้งหมด แล้วจัดเวทีคืนข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะ เพื่อร่วมกันตรวจสอบความถูกต้องของผลการศึกษา และเติมเต็มส่วนที่ยังขาด ทั้งนี้เพื่อความสมบูรณ์ในเนื้อหา และความเกร่งเชิงวิชาการ ตลอดจนความเป็นไปได้ในการสานต่องาน ผู้เข้าร่วมการสะท้อนความคิด ที่ประกอบด้วย ทีมวิจัย คณะกรรมการป่าชุมชนและตัวแทนภาคประชาชนในชุมชน ตัวแทนกลุ่มเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย และ ตัวแทนจากหน่วยงานภาคี 17 องค์กร จำนวน 71 คน เมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2553 ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท สามารถสรุปความคิดเห็นและข้อเสนอแนะ 3 ประเด็นใหญ่ ดังนี้

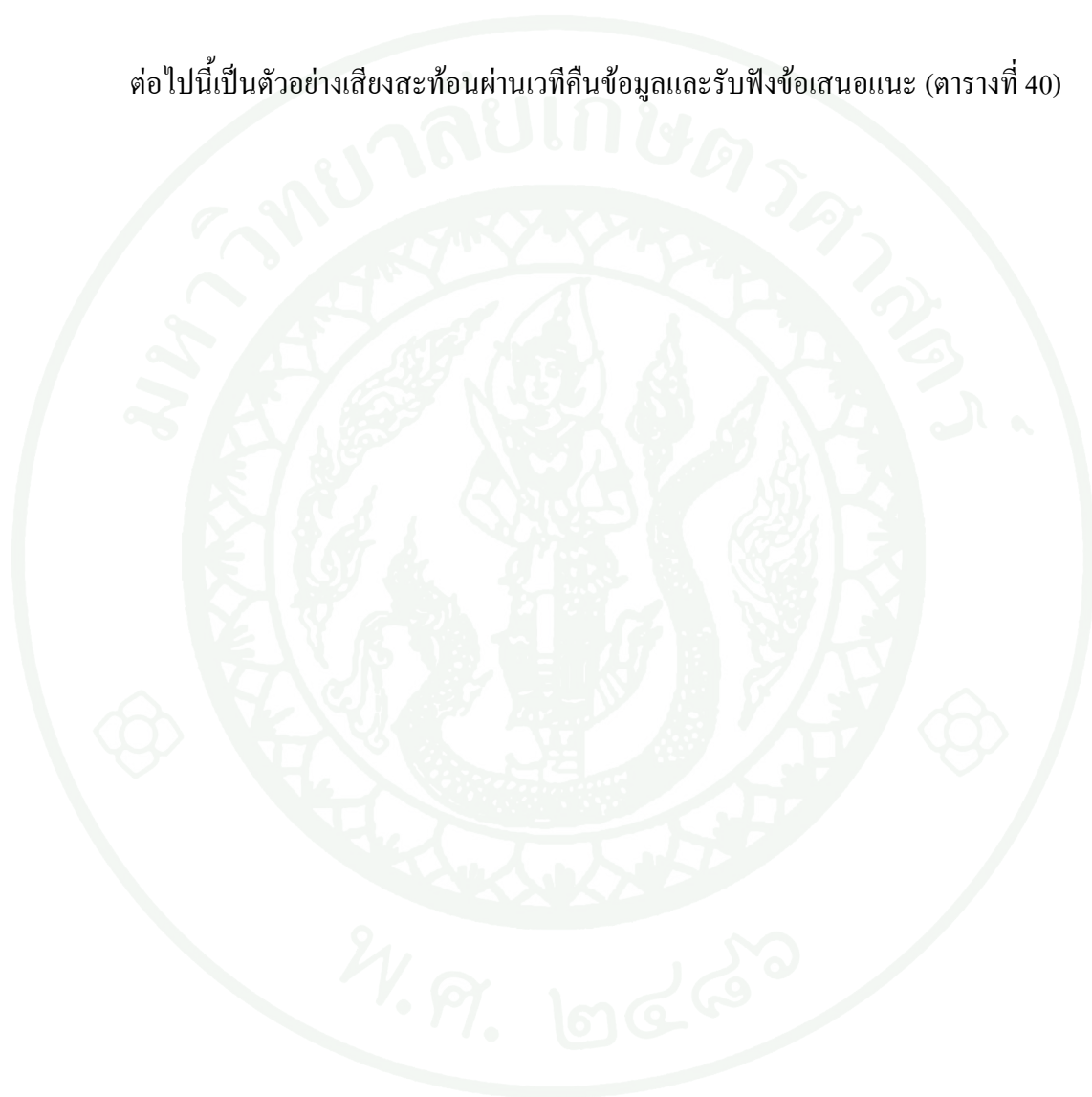
1. ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ต้องอาศัยหลัก 5 ร่วม ตามแนวทางการพัฒนาชุมชน คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมตรวจสอบและร่วมรับประโยชน์ และปัจจัยสำคัญที่นำไปสู่ความสำเร็จ คือ แกนนำที่เข้มแข็ง มีจิตสาธารณะ ความร่วมมือของสมาชิกชุมชน และการมีแผนการจัดการที่ครอบคลุม เป็นรูปธรรม และเชื่อมโยงกับแผนในระดับท้องถิ่น เช่น แผนแม่บทการพัฒนาตำบล โดยกิจกรรมที่ควรเน้น คือ การสร้างจิตสำนึกเกี่ยวกับการอนุรักษ์ทรัพยากรท้องถิ่นแก่สมาชิกชุมชน การสร้างกระบวนการเรียนรู้สู่เยาวชน การกำหนดตัวชี้วัดการพัฒนาที่ชัดเจน และการสรุปบทเรียนที่มีการบันทึกอย่างเป็นลายลักษณ์อักษร ซึ่งทั้งหมดทั้งมวลที่กล่าวมาจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจของสมาชิกชุมชน และเยาวชน

2. การมีส่วนร่วม และบทบาทที่สำคัญของพหุภาคี การสร้างความร่วมมือแบบพหุภาคี คือ ระบบการสร้างความร่วมมือทั้งในระดับชุมชน ซึ่งเป็นกระบวนการที่ต้องทำเป็นอันดับแรก และการสร้างความร่วมมือกับภาคีการพัฒนานอกชุมชน โดยหน่วยงานภาครัฐส่วนกลางทำหน้าที่ผลักดันในเชิงนโยบาย และงบประมาณ และ องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องทำตัวให้เป็นองค์กรหลัก ในการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น ทั้งนี้เพราะ ปัจจุบันภาครัฐได้ผลักดันให้เกิดการกระจายอำนาจสู่ท้องถิ่น โดยชุมชนมีรัฐบาลท้องถิ่น มีอำนาจหน้าที่ มีกฎหมายรองรับ มีงบประมาณเป็นของตนเอง มีกระบวนการทำงานที่อยู่ที่ชุมชนอยู่แล้ว

3. คุณค่างานวิจัย และการขยายผล การวิจัยเพื่อสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนด้วยชุมชนเองผ่านการหนุนเสริมจากหน่วยงานนอกชุมชน ถือเป็นงานวิจัยที่มีคุณค่า สอดคล้องแนวทางการพัฒนาชุมชน สามารถสร้างชุมชนเข้มแข็งให้เป็นต้นแบบของการบริหาร

จัดการป่าชุมชน ด้วยหลักการพัฒนาชุมชนที่ได้รับการหนุนเสริมจากภาคีการพัฒนาต่างๆ สามารถขยายผลโดยนำเสนอผลการวิจัยที่กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่ชัดเจน และนำเสนอเชิงนโยบายกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง รวมทั้งเผยแพร่กระบวนการจัดการความรู้และบทเรียนการทำงานสู่ชุมชนภายนอก และพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นต่อไป

ต่อไปนี้เป็นตัวอย่างเสียงสะท้อนผ่านเวทีคืนข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะ (ตารางที่ 40)

ตารางที่ 40 ตัวอย่างเสียงสะท้อนจากเวทีพหุภาคีเกี่ยวกับข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการสร้างความร่วมมือเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

ประเด็น	ชื่อนามสกุล/หน่วยงานภาคี	ความคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ
ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน	นายจิณณพงศ์ ปัญญาชัยรักษา	😊 “...การจัดการป่าชุมชนสู่ความยั่งยืน ปัจจัยที่นำไปสู่ความสำเร็จ คือ เกษนนำที่เข้มแข็ง จริงใจ โปร่งใสและจิตสาธารณะ มีแนวทางการปฏิบัติที่ชัดเจน โดยสมาชิกชุมชนต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบไม่ฝ่าฝืน สร้างกลุ่มอาชีพเพื่อลดการเบียดเบียนป่า...”
	นายพิศิษฐ์ ยินดีวี เครือข่ายกลุ่มต้นน้ำแคว	😊 “...การจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ต้องอาศัยหลัก 5 ร่วม ตามแนวทางการพัฒนาชุมชน คือ ร่วมคิด ร่วมวางแผน ร่วมปฏิบัติ ร่วมตรวจสอบและร่วมรับประโยชน์ ที่ต้องมีการบริหารจัดการตนเองทุกระดับ การรวมพลังขับเคลื่อนโดยเกษนนำและเครือข่าย ตลอดจนการผลักดันแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนให้เป็นนโยบายชุมชน หรือสู่แผนพัฒนาตำบล แผนพัฒนาจังหวัดและนโยบายรัฐในที่สุด...มีขั้นตอนการพัฒนาป่าชุมชนที่เป็นรูปธรรมและเป็นลายลักษณ์อักษร คือ การพัฒนาศักยภาพ การสร้างความเข้มแข็งและการพัฒนาที่ยั่งยืน...”
	นางสาวเสาวภาคย์ เขานะสิริธรรม สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน	😊 “ การมีส่วนร่วมจัดการป่าชุมชน ควรนำไปสู่ ชุมชนท้องถิ่นจัดการตนเอง ในเรื่องต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นเรื่องสวัสดิการชุมชน ทนชุมชน เครือข่ายเกษตรชุมชน เป็นต้น แล้วขยายผลสู่การทำงานแบบมีส่วนร่วมในระดับตำบลต่อไป..ควรมีการศึกษา มูลค่าของป่าชุมชน และการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในแต่ละปี เพื่อนำไปสู่การหาแนวทางการจัดการป่าชุมชนให้เกิดความยั่งยืนในทุกมิติต่อไป...”

ตารางที่ 40 (ต่อ)

ประเด็น	ชื่อนามสกุล/หน่วยงานภาคี	ความคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ
ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน (ต่อ)	นางสาววรรณ สีหาทัพ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน	☺ “...ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน ควรมีแนวทาง ดังนี้ 1) ต้องมี กลไกการทำงาน ที่มีองค์ประกอบที่หลากหลายและมีความต่อเนื่องของกิจกรรม 2) ขยายผลสู่การสร้างกิจกรรม การพึ่งพาตนเองของชุมชน 3) การกำหนดแผนงานและ ตัวชี้วัดการพัฒนา อย่างชัดเจน และ 4) มีกระบวนการ สรุปบทเรียน การทำงานและการพัฒนาเป็นลายลักษณ์อักษร...”
	นายวีรวัฒน์ ธรรมเนียมดี สำนักงานพัฒนาชุมชน อ.ไทรโยค	☺ “...ป่าชุมชนเป็นกิจกรรมที่ดีมาก..ขั้นตอนการปฏิบัติที่สำคัญ คือ การสร้างจิตสำนึก ในการป้องกัน อนุรักษ์ป่าให้ เข้าถึงเยาวชน และชาวบ้าน ที่อาศัยอยู่โดยรอบป่า และการจัดชุดป้องกันป่าชุมชนโดยคัดเลือกชาวบ้านที่มีใจรักและสมัครใจ โดย ห้ามมีการบังคับ โดยเด็ดขาด...”
	ร.อ.สุรสิทธิ์ มณีวัฒน์ กองการเกษตรและสหกรณ์ สำนักงานทหารพัฒนา หน่วย บัญชาการทหารพัฒนา	☺ “...หน่วยงานพร้อมให้การสนับสนุนการทำงานกับชุมชน เพราะถือว่าเป็นภาระหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของหน่วยงาน.การจัดการป่าชุมชนควรมี รูปแบบที่ชัดเจน จากนามธรรมให้เป็นรูปธรรม มีผู้รับผิดชอบที่ต่อเนื่องและยาวนาน ระบุพื้นที่ให้ชัดเจน หาแนวร่วมจากทุกภาคส่วน ขยายผลสู่ชุมชนอื่น และจัดสรรผลประโยชน์แก่ชุมชนอย่างลงตัว...”

ตารางที่ 40 (ต่อ)

ประเด็น	ชื่อนามสกุล/หน่วยงานภาคี	ความคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ
ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน (ต่อ)	นายชุมพล อุบลน้อย ปลัด อบต.ท่าเสา	😊 “...การจัดการป่าชุมชน ถ้าเริ่มต้นด้วยกระบวนการสร้างจิตสำนึกโดยชุมชนเป็นผู้ดำเนินงานเอง น่าจะนำไปสู่ความยั่งยืนได้...”
การมีส่วนร่วมและบทบาทสำคัญของพหุภาคี	นายอิสรา มณี โส๊ะ ปลัด อบต.ช่องสะเดา	😊 “...ในฐานะคนทำงานด้านท้องถิ่นมองภาพว่า องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรจะต้องให้ความสำคัญกับงานด้านสิ่งแวดล้อม โดยเริ่มจากกระบวนการจัดทำแผนอย่างมีส่วนร่วมของประชาชน แล้วผลักดันเข้าสู่แผนปฏิบัติการ จะต้องทำงานอย่างต่อเนื่องจากฐานท้องถิ่น กำหนดตัวชี้วัดอย่างชัดเจน อาจก่อให้เกิดความยั่งยืนได้...” 😊 “...องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ต้องทำตัวให้เป็นองค์กรหลัก ในการจัดการ ป่าชุมชนและเรื่องสิ่งแวดล้อม...ชุมชนจะต้องจัดการตนเอง เพราะวันนี้ชุมชนมีรัฐบาลท้องถิ่นแล้ว มีอำนาจหน้าที่ มีกฎหมายรองรับ มีงบประมาณเป็นของตนเอง มีกระบวนการทำงานที่อยู่ที่ชุมชนอยู่แล้ว...”
	นายพิศิษฐ์ ยินศิริ เครือข่ายกลุ่มต้นน้ำแคว	😊 “...สำหรับการทำงานแบบพหุภาคี ต้องอาศัยการทำงานร่วมกันของท้องถิ่นและท้องที่ สภาองค์กรชุมชน การสนับสนุนจากหน่วยงานภาครัฐส่วนภูมิภาคผ่านงบประมาณจังหวัดแบบบูรณาการ...”

ตารางที่ 40 (ต่อ)

ประเด็น	ชื่อนามสกุล/หน่วยงานภาคี	ความคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ
การมีส่วนร่วม และ บทบาทสำคัญของ พหุภาคี (ต่อ)	นางสาวเสาวภาคย์ เชาวนะสิริขรรณ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน	😊 “...ควรมีการเสนอแนวทางให้ชุมชนมีพื้นที่สำหรับปลูกไม้ใช้สอย นอกพื้นที่ ป่าชุมชน ซึ่ง อาจจะอยู่ในพื้นที่โรงเรียน วัด บ้าน สถานีอนามัย หรือพื้นที่สาธารณะของชุมชน โดยการเพาะ กล้าไม้จากป่าชุมชน เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของป่าชุมชน..”
	นายไสว อินทพงศ์ ปศุสัตว์ อำเภอลำทะเมนชัย	😊 “...ป่าชุมชนเป็นแหล่งทรัพยากรชุมชนที่ให้ประโยชน์อย่างมากกับชุมชนและประชาชนในวง กว้าง หน่วยงานปศุสัตว์อาจจะไม่ใช่หน่วยงานที่ทำหน้าที่โดยตรงกับการจัดการป่าชุมชน แต่ พร้อมที่จะให้การหนุนเสริมและขอชื่นชมกับทุกหน่วยงาน โดยเฉพาะชุมชน ซึ่งร่วมมือกันดูแลป่า ชุมชน เพราะถือว่าเป็นประโยชน์แก่ประเทศชาติโดยรวมด้วย...”

ตารางที่ 40 (ต่อ)

ประเด็น	ชื่อนามสกุล/หน่วยงานภาคี	ความคิดเห็น/ข้อเสนอแนะ
คุณค่างานวิจัย และการขยายผล	นายวิวัฒน์ ธรรมเนียมดี สำนักงานพัฒนาชุมชน อ.ไทรโยค	☺ “...ป่าชุมชนเป็นกิจกรรมที่ดีมาก..ขั้นตอนการปฏิบัติที่สำคัญ คือ ทีมวิจัยต้องนำผลการวิจัยที่ได้รับเสนอหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติที่ชัดเจนต่อไป...”
	นายพิศิษฐ์ ยินศิริ เครือข่ายกลุ่มต้นน้ำแคว	☺ “...กระบวนการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนบ้านพุเตยให้เป็นต้นแบบของการบริหารจัดการป่าชุมชน ด้วยหลักการพัฒนาชุมชนที่ได้รับการหนุนเสริมจากรัฐ และการสนับสนุนทางวิชาการจากสถาบันอุดมศึกษา นับเป็นแนวทางที่ถูกต้องเหมาะสม สามารถขยายผลได้...”
	นายประวุธ เปรมปรีดี เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าสลักพระ	☺ “...งานนี้ที่มีคุณค่ามากกว่าเป็นแค่งานวิจัย เพราะทำให้ชุมชนลุกขึ้นมาจัดการด้วยตนเอง มีแผนพัฒนาเป็นของตนเอง ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนน่าจะอยู่ที่ผู้นำ การดำเนินงานอาจเริ่มคนทำงานในลักษณะอื่นก่อนเช่น ปัญหาทางเศรษฐกิจ ควรมีความชัดเจนด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนร่วมกัน และขยายผลสู่การนำเสนอเชิงนโยบายกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องต่อไป...”
	นางสาววรรณ สีสาทัพ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน	☺ “...ควรเผยแพร่กระบวนการจัดการความรู้และบทเรียนการทำงานสู่ชุมชนและภายนอก สามารถพัฒนาเป็นหลักสูตรท้องถิ่นต่อไป และ ส่งต่อผลการวิจัยให้กับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ เพื่อประโยชน์ร่วมและรับรู้ในสิ่งที่ชุมชนดำเนินงาน...”

บทสรุป

ชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี พิสูจน์ให้เห็นว่า เมื่อทุกภาคส่วนทางสังคมมีความจริงใจในการแก้ปัญหา หันหน้าเข้าปรึกษาหารือกันเพื่อหาแนวทางแก้ไขปัญหาร่วมกัน โดยภาครัฐที่เกี่ยวข้องเปลี่ยนบทบาทตนเองมาทำหน้าที่หนุนเสริมชุมชน เป็นเพื่อนของประชาชน จะช่วยให้การดำเนินงานของชุมชนประสบความสำเร็จได้เร็วขึ้น การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเจ้าหน้าที่ภาครัฐควรเตรียมและเปิดโอกาสให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการ มิใช่สั่งการให้ชุมชนปฏิบัติตาม เจ้าหน้าที่ภาครัฐต้องหมั่นเข้าไปให้ความรู้อย่างสม่ำเสมอ หากสามารถทำได้บนพื้นฐานชุมชนที่เข้มแข็ง เช่น ชุมชนบ้านพุเตย “**ชุมชนรักษ์ป่า**” ที่แม้จะเป็นชุมชนเล็กๆ แต่พลังความร่วมมือที่ประสานเข้าด้วยกัน ย่อมสามารถสร้างกระบวนการจัดการป่าที่มีประสิทธิภาพได้ แสดงให้เห็นว่าคนกับป่าอยู่ร่วมกันได้ และการเข้าใจรากฐานของชุมชน เรียนรู้การใช้ศักยภาพและความพร้อมที่สั่งสมมาประยุกต์ใช้ ก็สามารถสร้างวิถีชีวิตชุมชนที่สอดคล้องกับธรรมชาติได้ โดยกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน สรุปได้ดังภาพที่ 45

“...กระบวนการเรียนรู้และทำความเข้าใจถึงรากเหง้าของปัญหาที่แท้จริง ยอมรับและเรียนรู้ที่จะคิดแก้ปัญหาป่าชุมชนที่เสื่อมโทรมร่วมกันของชุมชนบ้านพุเตย ช่วยให้ปัญหาที่คิดว่าใหญ่ กลับดูเล็กลงได้ด้วย การสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน หันกลับมาทบทวนถึงอดีต มองปัจจุบัน และสร้างอนาคตที่สดใสร่วมกัน...”

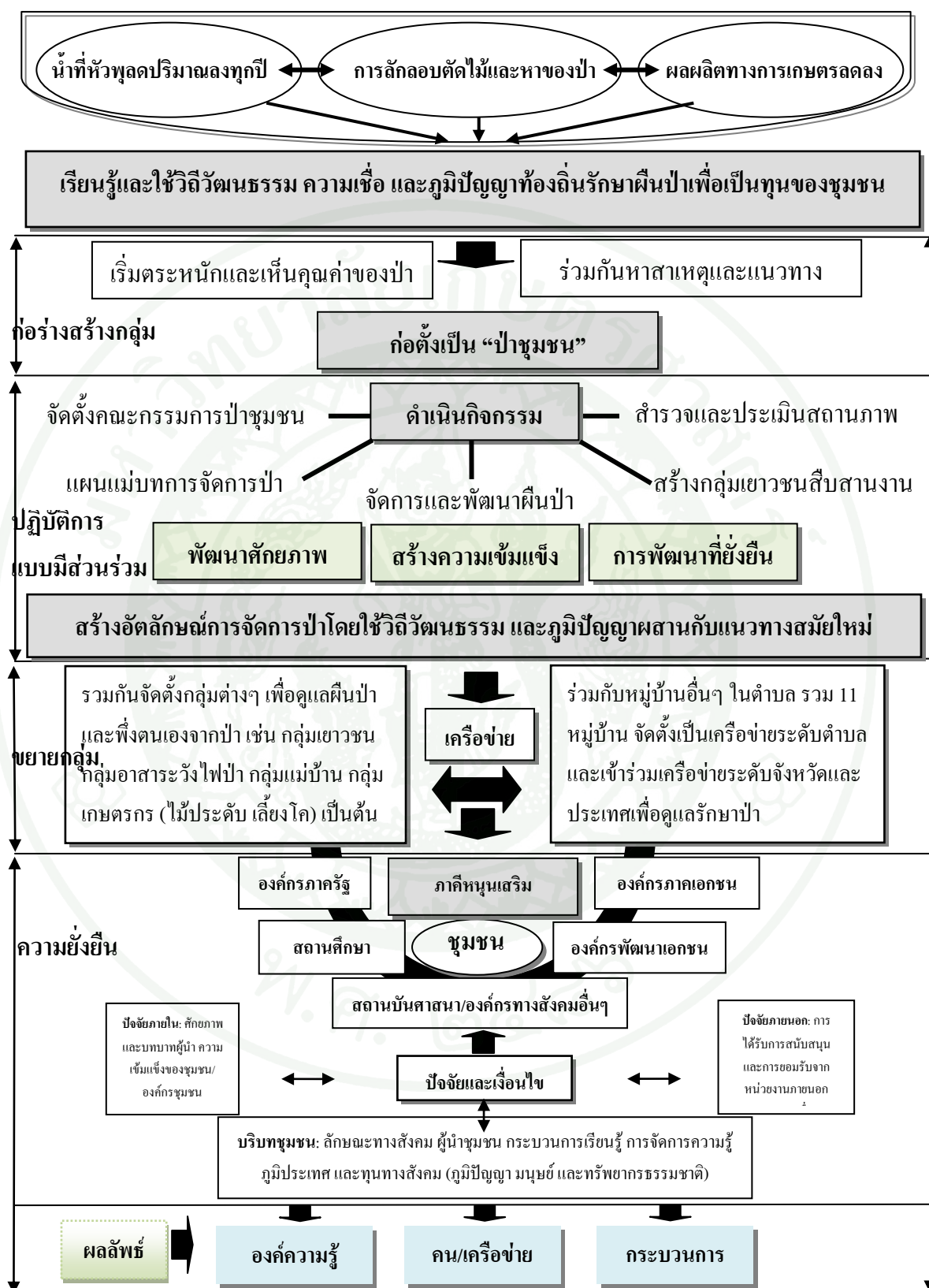
เสียงสะท้อนการทำงานทีมวิจัยชุมชน

จากการจัดเวทีคืนข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะวันที่ 10 พฤศจิกายน 2553 ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท

“...พวกผม ในฐานะที่เป็นเยาวชนของชุมชนบ้านพุเตย รู้สึกดีใจและภาคภูมิใจมากที่ผู้ใหญ่ให้โอกาสเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดูแลป่าชุมชน ทำให้พวกผมได้รู้ถึงความเป็นมาของชุมชน ความสำคัญของป่าชุมชนที่มีต่อการดำรงชีวิตของพวกเราอย่างมหาศาล ได้เรียนรู้ว่า ป่าชุมชนเป็นซูเปอร์มาร์เก็ต ป่าชุมชนเป็นโรงพยาบาล ป่าชุมชนเป็นโรงเรียน เป็นสนามเด็กเล่น พวกต้องขอขอบคุณผู้ใหญ่ทุกท่าน และสัญญาว่าจะร่วมกิจกรรมการดูแลป่าอย่างนี้ตลอดไป...”

เสียงสะท้อนการทำงานจากกลุ่มเยาวชน

จากการจัดเวทีคืนข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะวันที่ 10 พฤศจิกายน 2553 ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท

ภาพที่ 45 กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

บทที่ 7

สรุป และข้อเสนอแนะ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมของพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนที่สอดคล้องกับปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จ เริ่มตั้งแต่กระบวนการก่อเกิดของการมีส่วนร่วม การขยายตัว ตลอดจนการดำรงอยู่ของการมีส่วนร่วม ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จและเงื่อนไขของการมีส่วนร่วม บทบาทที่เหมาะสมของแต่ละภาคีทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชน และสถาบันทางสังคมอื่นๆ และขั้นตอนการดำเนินการจนสามารถส่งเสริมความยั่งยืนด้านสิ่งแวดล้อมตามประเด็นปัญหาที่เป็นความต้องการของชุมชน

ในการศึกษา ผู้วิจัยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โดยดำเนินการ 3 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 การเตรียมความพร้อม ศึกษาสภาพเบื้องต้นของชุมชน สถานการณ์ด้านสิ่งแวดล้อม และความร่วมมือของชุมชนในการทำกิจกรรมต่างๆ แล้วประมวลข้อมูลที่ได้เพื่อสร้างเกณฑ์ในการเลือกพื้นที่ศึกษา

ระยะที่ 2 การปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม สร้างความสัมพันธ์กับชุมชน ชี้แจงรายละเอียดของโครงการวิจัย ค้นหาทีมวิจัยในชุมชน วิเคราะห์บริบทชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน ค้นหาปัญหา เหตุของปัญหา จัดลำดับความสำคัญของปัญหาและความต้องการของชุมชน ค้นหาภาคีหนุนเสริม วิเคราะห์สถานการณ์ปัจจุบันของป่าชุมชน และลักษณะการพึ่งพิงใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน ขับเคลื่อนการสร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม และกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อการสืบสานงานการอนุรักษ์ป่าชุมชน

ระยะที่ 3 การสรุปบทเรียน นำเสนอผลการศึกษาแก่ชุมชนและภาคี เพื่อรับฟังข้อเสนอแนะ และสังเคราะห์รูปแบบการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

ผู้มีส่วนร่วมในการศึกษา (research participants) ประกอบด้วย ผู้มีส่วนร่วมภายในชุมชน ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน จำนวน 17 คน ผู้นำชุมชน จำนวน 11 คน ผู้รู้และผู้อาวุโสในชุมชน จำนวน 8 คน ตัวแทนชุมชน จำนวน 100 คน เยาวชน จำนวน 44 คน และผู้มีส่วนร่วมภายนอกชุมชน ได้แก่ ตัวแทนจากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน สถาบันการศึกษา และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง จำนวน 45 คน

ผู้วิจัยเก็บข้อมูลด้วยวิธีการเชิงคุณภาพเป็นหลัก เสริมด้วยวิธีการเชิงปริมาณ ประกอบด้วย การวิเคราะห์เอกสารและหลักฐานต่างๆ ในชุมชน การศึกษาประวัติศาสตร์ชุมชนจากคำบอกเล่า การเดินสำรวจสภาพแวดล้อมในชุมชน การทำแผนที่ชุมชน การสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง การสัมภาษณ์ระดับลึก การจัดเวทีระดมความคิด การจัดกลุ่มสนทนา การสังเกตและการจดบันทึก การวิเคราะห์ปฏิทินชุมชน การพูดคุยอย่างไม่เป็นทางการ การสำรวจพันธุ์ไม้และสัตว์ป่าบริเวณป่าชุมชน การสำรวจด้วยแบบสอบถามและแบบทดสอบ โดยใช้เครื่องมือเก็บข้อมูลที่หลากหลาย ได้แก่ แบบสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง ประเด็นคำถามในการจัดเวทีรับฟังและสะท้อนความคิดเห็น แบบบันทึกบัญชีรายชื่อชนิดพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่า (Species List) แบบสอบถามการประเมินพฤษศาสตร์แบบเร่งด่วน หลักสูตรค่ายเยาวชน แบบวัดระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อม (Environmental Concern Scale: ECS) แบบทดสอบวัดความรู้ความเข้าใจด้านสิ่งแวดล้อม บันทึกภาคสนาม เครื่องบันทึกเสียงและภาพเหตุการณ์

ทำการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณวิเคราะห์ด้วยสถิติพรรณนา เพื่อหาค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย และสถิติทดสอบเพื่อเปรียบเทียบความแตกต่างของค่าเฉลี่ย วิเคราะห์คุณลักษณะของสังคมพืช (plant community characteristics) และการกระจายชั้นของสังคมพืช (stratification) ด้วยค่าความหนาแน่นของพันธุ์ไม้ ความถี่ของพันธุ์ไม้ ความเด่นของพันธุ์ไม้ ค่าความสำคัญของชนิดพันธุ์ไม้ และค่าดัชนีความหลากหลายของสังคมพืชโดยใช้สมการของ Shannon Wiener ทั้งนี้ มีการยืนยันข้อมูลด้วยเทคนิคสามเส้า และทำการตรวจสอบข้อสรุปจากเวทีสะท้อนผล

ผลการวิจัย ข้อเสนอแนะ ตลอดจนอัตวิพากษ์จากบทเรียนเชิงปฏิบัติการ มีดังนี้

สรุป

ศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ชุมชนบ้านพุเตย เป็นชุมชนประวัติศาสตร์ขนาดเล็กตั้งอยู่ในจังหวัดกาญจนบุรี มีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบเชิงเขา และภูเขาสูงที่มีทรัพยากรธรรมชาติอุดมสมบูรณ์ มีความหลากหลายของพรรณไม้และสัตว์ป่า โดยเฉพาะทรัพยากรป่าไม้ ที่ชาวบ้านเรียกชื่อตามพันธุ์ไม้เด่นที่ขึ้นในพื้นที่และลักษณะภูมิประเทศว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตย ลักษณะประชากร ประกอบไปด้วยกลุ่มชาติพันธุ์ที่หลากหลาย ทั้งคนไทยพื้นราบ มอญ พม่า กระเหรี่ยง เป็นต้น แต่ความหลากหลายดังกล่าวไม่ได้นำมาซึ่งความแตกแยกของคนในชุมชน กับมีความเห็นอกเห็นใจ และรู้รักสามัคคีกันเป็นอย่างดี เกิดรูปแบบความสัมพันธ์แบบเครือญาติ เคารพผู้อาวุโส และเชื่อฟังผู้นำชุมชน โดยผู้นำชุมชนทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการของชุมชนบ้านพุเตย ถือเป็นผู้ที่มีภาวะความเป็นผู้นำสูง มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรม จนได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนและภายนอกชุมชนเป็นอย่างดี ทั้งนี้เนื่องจากต่างมีประสบการณ์ที่ผ่านความยากลำบากร่วมกันในการดำรงชีวิต และก่อตั้งชุมชน ในช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 นอกจากนี้ ยังมีประสบการณ์ความสำเร็จในการทำงานแบบมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาความยากจนของชุมชน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จึงก่อให้เกิดเป็นวัฒนธรรมเกษตรและภูมิปัญญาท้องถิ่นขึ้นในชุมชน โดยมีอาชีพเสริมในการหาของป่าขายแก่นักท่องเที่ยว โดยเฉพาะเห็ดโคน หน่อไม้ และผักหวานป่า นอกจากนี้ยังพบว่า คนในชุมชนมีการรวมกลุ่มกันเพื่อทำกิจกรรมต่างๆ อย่างหลากหลาย ซึ่งป่าชุมชนบ้านพุเตย นับเป็นผืนป่าที่มีความสำคัญต่อการดำรงชีวิตของชาวพุเตยมาตั้งแต่อดีตจนปัจจุบัน โดยเป็นแหล่งผลิตปัจจัย 4 ที่หล่อเลี้ยงผู้คนในชุมชนและพื้นที่ใกล้เคียง ด้วยความที่เป็นผืนป่าที่อยู่ท่ามกลางการใช้ประโยชน์ของชุมชน ซึ่งอาจได้รับผลกระทบจากกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน จึงเป็นผืนป่าที่ควรได้รับการดูแลเป็นพิเศษจากชุมชน และหน่วยงานที่รับผิดชอบ โดยทำให้เกิดการพัฒนาป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

จากที่กล่าวมาทั้งหมดในข้างต้น แสดงถึงศักยภาพของชุมชนบ้านพุเตยในการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ทั้งด้านบริบททางเศรษฐกิจและสังคมวัฒนธรรมชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่น คุณสมบัติของผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน ความเข้มแข็งของกลุ่มต่างๆ ในชุมชน เป็นต้น ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของ ศิริพร พันธุลี (2553: 53) และ ศุภพร ไทยภักดี และ พันธจิตต์ พรประธานสมบัติ (2550: 69-79) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า ศักยภาพของชุมชนที่เอื้อต่อความ

เข้มแข็งของชุมชน คือ ศักยภาพด้านผู้นำชุมชน การมีปราชญ์ชาวบ้านและภูมิปัญญาท้องถิ่น กลุ่มองค์กรภายในชุมชน ทรัพยากรท้องถิ่น วัฒนธรรมท้องถิ่นและวิถีชีวิตที่ผูกพันกับธรรมชาติ

จากการวิเคราะห์ชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยยังไม่มีการศึกษาสถานภาพของระบบนิเวศ และการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน รวมทั้งยังไม่มีแผนแม่บท และเป้าหมายร่วมของชุมชนในการจัดการป่าชุมชน ถึงแม้ในช่วง 5 ปีก่อนที่ผู้วิจัยจะทำโครงการวิจัยร่วมกับชุมชนจะมีการรวมตัวของคน ในชุมชนทำกิจกรรมการปกป้องผืนป่าแห่งนี้มาอย่างต่อเนื่อง แต่ยังคงพบว่าการบริหารจัดการกลับไม่เป็นระบบ ขาดความต่อเนื่อง และขาดการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนอย่างแท้จริง ผู้วิจัยจึงได้นำประเด็นดังกล่าวมาเป็นประเด็นวิจัย โดยเน้นการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชนในการศึกษาสถานภาพของระบบนิเวศป่าชุมชน และลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน องค์ความรู้ที่ได้จะสามารถนำไปใช้เป็นข้อมูลสำหรับชุมชนในการบริหารจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม เพื่อให้เกิดความยั่งยืนของการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในป่าชุมชนให้ดีที่สุด โดยไม่ขัดต่อวิถีชุมชน กฎหมาย และกฎระเบียบต่างๆ และเสริมสร้างกลไกการทำงานแบบมีส่วนร่วมระหว่างชุมชนกับองค์กรทางสังคมต่างๆ ซึ่งสามารถลดความขัดแย้งในสังคมได้

ป่าชุมชนบ้านพุเตย: ความหลากหลายทางชีวภาพท้องถิ่นเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

ป่าชุมชนบ้านพุเตย มีเนื้อที่ประมาณ 328 ไร่ ตั้งอยู่ในพื้นที่หมู่ที่ 8 ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี สามารถจำแนกประเภทป่าตามสังคมพืชที่ขึ้นปกคลุมได้ 3 ประเภท ได้แก่ สังคมป่าเบญจพรรณ สังคมป่าเต็งรัง และสังคมป่าพุ จากการสำรวจในแปลงตัวอย่าง พบความหลากหลายของพรรณพืช 141 ชนิด จาก 107 สกุล 60 วงศ์ แบ่งเป็น ไม้ยืนต้น 107 ชนิด (75.89 %) ไม้พุ่ม 13 ชนิด (9.22 %) ไม้ล้มลุก 3 ชนิด (2.13 %) เฟิร์น 3 ชนิด (2.13 %) เถาวัลย์ 13 ชนิด (9.22 %) และ ไม้ไผ่ 2 ชนิด (1.22 %) เมื่อพิจารณาค่าดัชนีความหลากหลาย และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุดของแต่ละสังคมป่า พบว่า สังคมป่าเบญจพรรณ มีค่าดัชนีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ เท่ากับ 2.90 และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุด ได้แก่ เปล้าเลือด สังคมป่าเต็งรัง มีค่าดัชนีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ เท่ากับ 2.55 และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุด ได้แก่ พลวง และสังคมป่าพุ ที่มีค่าดัชนีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ เท่ากับ 2.62 และพันธุ์ไม้ที่มีค่าดัชนีความสำคัญสูงสุด ได้แก่ เตยใหญ่ แสดงให้เห็นว่าพันธุ์ไม้ทั้ง 3 ชนิดเป็นพืชที่เด่นและปรากฏในสังคมพืชได้มากที่สุด เมื่อเทียบกับพรรณพืชชนิดอื่น และเป็นพืชหลักที่

มีศักยภาพรองรับการใช้ประโยชน์แบบพื้นบ้านของชุมชนบ้านพุเตย การศึกษาการกระจายของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก พบว่า ทุกสังคมพืชในป่าชุมชนบ้านพุเตยมีการกระจายตัวของพรรณไม้ตามขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางเพียงอก ในรูปแบบ L-Shape ซึ่งถือว่าเป็นภาวะที่ค่อนข้างมีเสถียรภาพ

จากที่กล่าวมาข้างต้น แสดงให้เห็นว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ค่อนข้างสูง สอดคล้องกับผลการศึกษาของ ปิยะพร พิทักษ์ตันสกุล (2550) ที่ได้ศึกษาการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าพุในป่าชุมชนบ้านพุเตยในปี 2549-2550 พบว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีค่าดัชนีความหลากหลายของพันธุ์ไม้ค่อนข้างสูง

ในด้านทรัพยากรสัตว์ป่าจากแปลงเก็บข้อมูลในป่าชุมชนบ้านพุเตย พบว่า มีความหลากหลายของชนิดพันธุ์สัตว์ 67 ชนิด ประกอบด้วย สัตว์เลี้ยงลูกด้วยนม 2 ชนิด ได้แก่ กระต่ายป่าและอ้นเล็ก และจากการสอบถามจากชาวบ้าน พบว่า ยังคงพบค้างคาว และอีเห็น แต่พบไม่บ่อยนัก นก 54 ชนิด 46 สกุล 32 วงศ์ โดยนกปรอดเหลืองหัวจุก เป็นนกที่มีความเด่นสามารถพบได้ในทุกพื้นที่ สัตว์เลื้อยคลาน 7 ชนิด 7 สกุล 4 วงศ์ กลุ่มงู 3 ชนิด ได้แก่ งูลายสาบคอแดง งูปีแก้วลายแถม และ งูปล้องหวายหัวดำ กลุ่มตุ๊กแก กิ้งก่า และจิ้งเหลน 4 ชนิด ได้แก่ จิ้งเหลนดินลายจุด จิ้งจกหางแบน กิ้งก่าหัวแดง และจิ้งเหลนริ้วทองเหลือง และ สัตว์สะเทินน้ำสะเทินบก 4 ชนิด 4 สกุล 4 วงศ์ ได้แก่ คางคกบ้าน อึ่งน้ำเต้า กบหนองและเขียดตะปาด

ลักษณะการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์ทรัพยากรจากป่าชุมชน พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีความผูกพันกับทรัพยากรป่าไม้ และความหลากหลายทางชีวภาพมาตั้งแต่เริ่มตั้งถิ่นฐาน ผ่านวิถีการดำรงชีพที่เชื่อมโยงทรัพยากรกับชุมชนในมิติต่างๆ ทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม ซึ่งความสัมพันธ์ดังกล่าวก็ยังดำรงมาถึงปัจจุบัน จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้รับการถ่ายทอดความรู้จากบรรพบุรุษจึงมีความรู้ในการใช้ประโยชน์จากพืชพรรณธรรมชาติที่เก็บหาเพื่อดำรงชีพและเพิ่มรายได้ ซึ่งชาวบ้านพุเตยมีการพึ่งพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ร้อยละ 100 ตามวิถีการดำเนินชีวิตที่มีระดับและประเภทการพึ่งพิงที่แตกต่างกันไป โดยมีการใช้ประโยชน์จากพืช รวมทั้งสิ้น 155 ชนิด จำแนกเป็น 6 ประเภท ได้แก่ 1) พืชที่ใช้ประโยชน์ด้านสมุนไพร 70 ชนิด 2) พืชที่ใช้เป็นแหล่งพันธุกรรมไม้ผล 21 ชนิด 3) พืชที่ใช้เป็นผักรับประทานได้ 46 ชนิด 4) เห็ดที่ชาวบ้านรับประทานอีก 8 ชนิด 5) พืชที่ใช้ในการก่อสร้าง และ 6) พืชที่ใช้เป็นไม้ฟืนและถ่าน 4 ชนิด แต่ปัจจุบันมีปริมาณการใช้ลดลง เนื่องจากมีการใช้เชื้อเพลิงอื่นๆ ทดแทน

เมื่อเปรียบเทียบกับชุมชนอื่น พบว่า ชุมชนบ้านพุเตยมีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในลักษณะเดียวกัน เช่น ชุมชนบ้านช่องแคบสามัคคี อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ซึ่งชาวบ้านมีการนำพืชจากป่าชุมชนมาใช้เป็นพืชสมุนไพรมากที่สุด รองลงมา คือ เป็นอาหาร (จินนา เพ็ญนาง, 2548) และยังสอดคล้องกับผลการศึกษาในชุมชนภูมิภาคอื่น เช่น ชุมชนชาวมูเซอดำ บ้านหนองปลาหลด อำเภอแม่สอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน (คมกริช เศรษฐบุบผา และ ดวงใจ สุขเฉลิม, 2552) และชุมชนโดยรอบป่าโคกไร่ อำเภอเชียงยืน จังหวัดมหาสารคาม (เทียมหทัย ชูพันธ์, 2550)

นอกจากนี้ ชาวบ้านพุเตยทุกครัวเรือนยังมีการใช้ประโยชน์ทางอ้อมจากป่าชุมชนที่เชื่อมโยงไปสู่วิถีชีวิต เศรษฐกิจและสังคม โดยเป็นทั้งที่พักผ่อนหย่อนใจ ด้านประเพณี วัฒนธรรม และยึดเหนี่ยวจิตใจ เป็นแหล่งเรียนรู้ธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพที่สื่อถึงความสำคัญของพื้นที่ป่าชุมชน ความสำคัญของความหลากหลายทางชีวภาพในด้านต่างๆ ทั้งอาหาร ยา พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยมีการเชื่อมโยงกับองค์ความรู้ ภูมิปัญญา ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของชุมชน ปัจจุบันพื้นที่ป่าชุมชนได้รับการพัฒนาเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญของชุมชน เพื่อรองรับการศึกษาดูงานด้านระบบนิเวศจากทั้งสถานศึกษาในชุมชน คนในชุมชน และคนจากภายนอกชุมชน

ศักยภาพของป่าชุมชนที่ตอบสนองต่อความต้องการของชุมชน ป่าชุมชนบ้านพุเตยสามารถตอบสนองความต้องการของชุมชนได้ 3 ลักษณะ คือ 1) การเป็นป่าเพื่อการใช้สอยใน 6 ประเภทการใช้งานหลัก คือ เป็นสมุนไพร เป็นแหล่งพันธุ์กรรมไม้ผล เป็นผืนป่าประเพณี เพื่อการก่อสร้าง ไม้ฟืนและถ่านของคนในชุมชนทั้ง 3 หมู่บ้าน 2) การเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์พรรณไม้หายากและไม้เด่นในท้องถิ่น เช่น เตยหนาม เป็นต้น และ 3) การเป็นศูนย์การเรียนรู้ชุมชน โดยมีจัดตั้งเป็นศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาที่มีเส้นทางการศึกษาธรรมชาติ ป้ายบอกชื่อและคุณสมบัติสำคัญของพันธุ์ไม้ และบทเรียนเชิงปฏิบัติการที่สมบูรณ์ เน้นให้บริการเป็นแหล่งเรียนรู้แก่นักเรียนของโรงเรียนในพื้นที่ รวมทั้งเป็นแหล่งศึกษาดูงานของสถาบันการศึกษาและผู้ที่สนใจศึกษาทั่วไป และสามารถพัฒนาเป็นเส้นทางท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ ศักยภาพดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการป่าชุมชนของ สำนักงานจัดการป่าชุมชน (2546) ที่เสนอว่า ป่าชุมชนเป็นป่าที่ชุมชนท้องถิ่นปกป้องดูแล ใช้ประโยชน์และเป็นเจ้าของ สามารถตอบสนองการใช้ประโยชน์ของชุมชนได้หลายมิติ ทั้งการเป็นป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน การเป็นป่าเพื่อการอนุรักษ์พฤษศาสตร์ท้องถิ่น และการเป็นแหล่งเรียนรู้ชุมชน

ผลการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

1. กระบวนการจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย

การจัดทำแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน ใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน ตั้งแต่การชี้แจงเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการวิจัย จนถึงขั้นตอนสุดท้าย คือ การสรุปบทเรียน และจัดเวทีเพื่อรับฟังข้อเสนอแนะจากชุมชนและภาคีการพัฒนา กระบวนการดังกล่าวสอดคล้องกับ คุณลักษณะพื้นฐานของการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่เสนอโดย Kemmis และ Wilkinson (1998: 23-24 อ้างใน ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล และ สุภาพ จัตุราภรณ์, 2553: 291) ที่กล่าวว่า การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม เป็นการสร้างการมีส่วนร่วมที่สมาชิกในชุมชนมีส่วนร่วมในทุกขั้นตอนของการวิจัย

กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมดังกล่าวทำให้เกิดนักวิจัยและนักพัฒนาชุมชน เกิดแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชนและสามารถนำไปใช้ได้จริง และคนในชุมชนเกิดกระบวนการเรียนรู้ เกิดความตระหนักถึงความสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วม คือ กระบวนการร่วมกันค้นหาปัญหา สาเหตุแห่งปัญหา ค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหา ดำเนินการแก้ไขปัญหา และ การประเมินและติดตามผลเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดและหลักการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กล่าวคือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่ส่งเสริมให้ชุมชนวิเคราะห์ และแก้ปัญหาด้วยตนเอง เน้นการสร้างกระบวนการคิดอาวุธทางปัญญาแก่ชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับการวิจัยแก่คนในชุมชน จนสามารถทำงานวิจัยเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ (สินธุ์ สโรบล, 2552)

2. การขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนในการสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน

การดำเนินกิจกรรมด้วยรูปแบบที่หลากหลายโดยเน้นการบูรณาการทรัพยากรในชุมชนมาใช้ประโยชน์ สามารถทำให้เยาวชนที่เข้าร่วมโครงการมีความรู้และความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมสูงขึ้น มีความรู้เกี่ยวกับชนิดพรรณไม้และสมุนไพรในป่าชุมชน มีทักษะในการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่ จนสามารถแนะนำพรรณไม้และสถานที่สำคัญในป่าชุมชนแก่คณะศึกษาดูงานได้เป็นอย่างดี ส่งเสริมความภาคภูมิใจ และความมั่นใจในตนเองแก่เยาวชน ที่สำคัญที่สุด เยาวชนมีการรวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็น “กลุ่มเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย” มีสมาชิกจำนวน 65 คน ที่พร้อมจะ

ทำงานร่วมกับผู้ใหญ่ในชุมชน ผลการวิจัยดังกล่าว สอดคล้องกับผลการศึกษาของศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย (2541) ที่พบว่า กระบวนการค่ายเยาวชนสามารถสร้างความรู้ความเข้าใจกับผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมค่ายให้สูงขึ้นได้ และการศึกษาของ โสมสกา พชรานนท์ (2546) และ ประพนธ์ ศิริสุภักษ์ และ นุชนาถ มั่งคั่ง (2553) คือ กิจกรรมสร้างจิตสำนึกมีผลต่อการยกระดับความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมของผู้ที่เข้าร่วมกิจกรรมให้สูงขึ้นได้

3. ผลที่ได้รับจากการขับเคลื่อนงานการจัดการป่าชุมชนโดยภาพรวม

การขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ในลักษณะการทำงานแบบพหุภาคีระหว่างชุมชนและภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชน ทั้งการสร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน การสร้างกลุ่มเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชน และกิจกรรมในลักษณะอื่นๆ เช่น การทำแนวกันไฟป่า การปลูกป่า การสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น เป็นต้น ตลอดระยะเวลากว่า 2 ปี ผลที่ได้รับ มีดังนี้

3.1 สร้างองค์ความรู้ คือ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนโดยใช้วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับวิธีการและเทคโนโลยีการจัดการป่าชุมชนแบบใหม่ๆ ที่ได้รับการสนับสนุนจากหน่วยงานภายนอก ซึ่งประกอบด้วยการใช้ศักยภาพของชุมชนเอง ร่วมกับการเปิดรับแนวทางการจัดการใหม่ๆ จากภาครัฐและหน่วยงานภายนอก ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษา ระวีถาวร และ คณะ (2551) คือ รูปแบบการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสมกับบริบทชุมชนในภูมิภาคตะวันตก ที่อยู่ใกล้กระแสการพัฒนา คือ รูปแบบการผสมผสานวัฒนธรรมกับแนวทางการจัดการแบบใหม่ๆ นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาชุมชนของ ประสงค์ วรรณค์ ที่กล่าวไว้ใน การสัมมนาวิชาการเกษตร กำแพงแสน ประจำปี พ.ศ. 2550 ว่า การแก้ไขปัญหาของชุมชนโดยคนในชุมชนลงมือดำเนินการเอง สามารถประสบความสำเร็จได้ แต่จะนำไปสู่ความยั่งยืนไม่ได้ หากชุมชนปฏิเสธการช่วยเหลือจากรัฐบาล และหน่วยงานภายนอกชุมชน

3.2 สร้างแผน คือ แผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วมที่สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนทั้ง 3 มิติ คือ มิติทางเศรษฐกิจ มิติทางสังคม และมิติทางสิ่งแวดล้อม รวมทั้งได้ตัวชี้วัดความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชน และตัวบ่งชี้ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน ซึ่งลักษณะของแผนแม่บท สอดคล้องกับแนวคิดการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืนของ เกษม จันทรแก้ว (2545) ในประเด็นที่ว่า การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ

และสิ่งแวดลอมอย่างยั่งยืน ต้องอยู่บนหลักการใช้อย่างยั่งยืน การจัดการป่าชุมชน ต้องมุ่งเน้นที่การเอื้อต่อการใช้ประโยชน์อย่างหลากหลายของชุมชน ก่อให้เกิดการไหลเวียนของระบบเศรษฐกิจชุมชน ร่วมกับการสงวนรักษาในทรัพยากรที่ค่อนข้างหายาก หรือใกล้สูญพันธุ์ เช่น การที่ชุมชนบ้านพุเตยแบ่งเขตพื้นที่ในป่าชุมชนเป็นพื้นที่อนุรักษ์ เพื่อเป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า และพื้นที่พันธุ์ไม้ท้องถิ่นที่หายาก สามารถใช้ประโยชน์เพื่อการศึกษาเรียนรู้เท่านั้น เป็นต้น ซึ่งแนวทางการจัดการดังกล่าวต้องเอื้อต่อความเป็นชุมชน ไม่ก่อให้เกิดความขัดแย้งขึ้นในชุมชน สร้างความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงทรัพยากร มีการผลักดันให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน กระบวนการสืบสานส่งต่อแนวคิดและแนวทางต่อไปสู่คนรุ่นหลังแบบรุ่นต่อรุ่น ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) (2550) ที่กล่าวว่า การพัฒนาต้องมีความยั่งยืน เสมอภาค เคารพธรรมชาติ และใช้ทรัพยากรธรรมชาติด้วยความระมัดระวัง

3.3 สร้างคนและเครือข่าย คือ กระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนเป็นการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ทำให้เกิดนักวิจัยชุมชน กลุ่มเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชน แนวร่วมจากชุมชน และภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชนเพื่อหนุนเสริมการทำงานของชุมชนในลักษณะพหุภาคี ซึ่งผลดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และชุมชน ของโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) (2550) ที่กล่าวว่า เป้าหมายของการพัฒนาคน อยู่บนฐานความเชื่อว่า การพัฒนา หมายถึง กระบวนการที่ช่วยให้คนมีโอกาสในการที่จะปรับปรุงตนเอง และพัฒนาศักยภาพให้สามารถมีชีวิตที่มีคุณภาพ สร้างสรรค์ มีเสรีภาพ และมีศักดิ์ศรี และแนวคิดของ มนัส สุวรรณ (2549: 93) ที่กล่าวว่า การเพิ่มศักยภาพและความสามารถของมนุษย์ เพื่ออยู่ร่วมกับสิ่งแวดล้อมได้อย่างยั่งยืน ควรมุ่งเน้นการเสริมสร้างสิ่งสำคัญ 3 ประการ คือ 1) สร้างความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อม เน้นการเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจ เป็นการสร้าง **ปัญญาให้แก่มนุษย์** 2) สร้างเจตคติและจิตสำนึกด้านสิ่งแวดล้อม เน้นการเห็นคุณค่าของสิ่งแวดล้อม เป็นการสร้าง **สติ ความรู้สึกรับผิดชอบในตัวเอง** และ 3) สร้างทักษะ และการมีส่วนร่วมในการจัดการสิ่งแวดล้อม เน้น **เสริมสร้างทักษะในการແຈກແຈງ วิเคราะห์ปัญหา ค้นหาแนวทางในการแก้ไขปัญหาสิ่งแวดล้อม**

3.4 สร้างกระบวนการ คือ การจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม ได้ช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้การทำงานและกระบวนการสืบสานแบบมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี โดยมีชุมชนเป็นหลักด้วยการหนุนเสริมของภาคีการพัฒนา ซึ่งสอดคล้องกับคุณลักษณะ และวิถีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น กล่าวคือ งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นเป็นงานวิจัยที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชน

เพื่อค้นหาวิเคราะห์ วางแผน และแก้ปัญหาด้วยตนเอง เน้นการสร้างกระบวนการคิดอาวุธทางปัญญาแก่ชุมชน สร้างกระบวนการสืบสานงานแก่คนในชุมชน จนสามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ (กาญจนา แก้วเทพ, 2552)

รูปแบบการพัฒนากระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

กระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมของชุมชน และภาคส่วนต่างๆนอกชุมชน เพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน นับเป็นการเปิดโอกาสให้ชุมชนได้พัฒนาศักยภาพในเชิงการบริหารจัดการปัญหาด้วยตนเอง เพื่อประโยชน์ของชุมชน ตลอดจนสามารถสนองตอบต่อการกระจายอำนาจการพัฒนาได้อย่างเต็มที่และทั่วถึง ดังนั้นการจัดการป่าชุมชน ในจุดเริ่มต้นจำเป็นต้องเน้นที่การพัฒนาศักยภาพของชุมชน และคนในชุมชน การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยอาศัยปัจจัยเกื้อหนุนและศักยภาพของชุมชนเป็นตัวนำและเป็นฐานในการยกระดับคุณภาพชีวิต และคุณภาพสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ภาครัฐบาล ซึ่งเป็นผู้สนับสนุนการพัฒนา ภาคเอกชน และองค์กรพัฒนาเอกชนจำเป็นต้องเข้ามาเสริมบทบาทของภาคประชาชน หรือชุมชนซึ่งถือว่าเป็นหัวใจหลักของการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน การทำงานในลักษณะของพหุภาคี ถือเป็นการผนึกกำลังในการพัฒนานำไปสู่ความเข้มแข็งของชุมชน และการพัฒนาสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน จากบทเรียนในกรณีศึกษาชุมชนบ้านพุเตย สามารถสรุปรูปแบบการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ได้ ดังนี้

1. ขั้นตอนการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

จากงานวิจัยค้นพบแนวทางการพัฒนา 3 ขั้นตอน คือ

1.1 การเสริมสร้างและพัฒนาศักยภาพชุมชน และค้นหาภาคี เป็นกระบวนการพัฒนาศักยภาพของคนในชุมชนให้มีความรู้ความเข้าใจ และความตระหนักรู้เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน และทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน หรือการแก้ปัญหของชุมชน และการทำงานแบบมีส่วนร่วม ด้วยการร่วมค้นหาปัญหาและความต้องการของชุมชน วิเคราะห์ศักยภาพของชุมชนและค้นหาภาคีหนุนเสริม การค้นหาทางเลือกในการจัดการกับปัญหา และกระบวนการค้นหาพหุภาคีหนุนเสริม กิจกรรมของชุมชน รวมทั้งการข้อตกลงร่วมกันในการทำงานแบบมีส่วนร่วม

1.2 การสร้างความเข้มแข็งของชุมชน และพหุภาคี สามารถดำเนินการได้โดย การสร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชน รวมทั้งทรัพยากรท้องถิ่นอื่นๆ ทั้งนี้เพราะในกระบวนการสร้างแผนแม่บทแบบมีส่วนร่วม คนในชุมชนทุกระดับ และภาคีการพัฒนาจะต้องมากำหนดเป้าหมาย และแนวทางการจัดการร่วมกัน และแผนฯ ดังกล่าวต้องสามารถนำไปสู่การปฏิบัติได้จริง

1.3 การพัฒนาสู่ความยั่งยืน แนวทางที่จะนำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน คือ การนำแผนแม่บทลงไปร่วมขับเคลื่อนและปฏิบัติจริงด้วยคนในชุมชนซึ่งเป็นผู้ที่อยู่กับปัญหา และรู้เกี่ยวกับปัญหาของตนเองเป็นอย่างดีร่วมกับภาคีการพัฒนา พร้อมทั้งมีการประเมินผลและติดตามผลการดำเนินงานอย่างหลากหลาย มีการทบทวนและสรุปบทเรียนเชิงปฏิบัติการ นำไปสู่การปรับแก้ให้สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงต่อไป โดยการดำเนินการดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้ศักยภาพและความพร้อมของชุมชน และการหนุนเสริมของภาคีการพัฒนา

2. ลักษณะและระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชน

จากข้อค้นพบของการศึกษา บ่งชี้ว่า ลักษณะการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชน เป็นไปในลักษณะชุมชนหรือภาคประชาชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงานภายใต้แนวคิดการพัฒนาโดยอาศัยศักยภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาคีการพัฒนาทั้งภาครัฐ ภาคเอกชนและสถาบันทางสังคมอื่นๆ มีบทบาทในการหนุนเสริมการทำงานของชุมชน บนฐานคิดที่ว่า ต้องเชื่อมั่นว่าชุมชนมีศักยภาพเพียงพอในการจัดการป่าชุมชน ตามสิทธิอันพึงได้รับตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย พุทธศักราช 2550 มาตรา 66-67 และที่สำคัญต้องเคารพคนในชุมชน และ ชุมชนเป็นเจ้าของป่า สอดคล้องกับแนวคิดเรื่อง สิทธิชุมชน ที่เสนอโดย โสภารัตน์ จารุสมบัติ (2547: 4-4) ที่กล่าวว่า สิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร เป็นสิทธิมนุษยชนขั้นพื้นฐาน ต้องให้ความสำคัญในศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของทุกคนอย่างเท่าเทียมกัน การดำเนินการบนพื้นฐานสิทธิในความเป็นเจ้าของ และสิทธิในการใช้ทรัพยากรของชุมชน

ระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนบ้านพุเตย พบว่า เป็นการมีส่วนร่วมที่แท้จริง และเป็นการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุด เนื่องจากคนในชุมชนมีความต้องการที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนด้วยตนเองผ่านการกระตุ้นจากนักวิจัยซึ่งเป็นคนนอก โดยการมีส่วนร่วมมีลักษณะแบบเป็นไปเองตามธรรมชาติตามวิถีของชุมชน ไม่มีการบังคับหรือสั่งการจากหน่วยงานใด โดยได้รับการหนุนเสริมจากภาคีการพัฒนาจากภายนอกตามข้อจำกัดของชุมชน และที่สำคัญ คือ

อำนาจตัดสินใจเกี่ยวกับการดำเนินงานในทุกระดับเป็นของคนในชุมชน ซึ่งมีสองลักษณะ คือ การตัดสินใจผ่านตัวแทน และการตัดสินใจจากคนในชุมชนโดยตรง ระดับการมีส่วนร่วมดังกล่าว สอดคล้องกับแนวคิดของ Fagence (1977: 122–125 อ้างใน ชีระพงษ์ แก้วหาญ, 2544) คือ การมีส่วนร่วมที่แท้จริง (Genuine Participation) อำนาจต้องเป็นของประชาชน (Citizen Power) ให้อำนาจในการตัดสินใจกับประชาชนผ่านตัวแทน (Delegated Poser) หรือประชาชนโดยตรง (Citizen Control) นับเป็นการมีส่วนร่วมในระดับสูงสุด และสอดคล้องกับผลการศึกษาของสหประชาชาติ (United Nation, 1981: 8) เกี่ยวกับระดับการมีส่วนร่วมของประชาชน คือ เป็นการมีส่วนร่วมแบบเป็นไปเอง (Spontaneous) ที่ประชาชนมีการรวมตัวกันเอง เพื่อแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยได้รับการช่วยเหลือจากภายนอกน้อยที่สุด

3. พหุภาคี และบทบาทการหนุนเสริมที่เหมาะสม

การสร้างกระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วม ในลักษณะของพหุภาคี เป็นรูปแบบการกระจายอำนาจ และการให้สิทธิกับชุมชนในการพัฒนา และแก้ไขปัญหาของตนเอง โดยภาคส่วนต่างๆ ทางสังคมต้องให้การสนับสนุน โดยเฉพาะหน่วยงานภาครัฐทั้งจากส่วนกลาง และส่วนภูมิภาค ตลอดจนการสร้างบทบาทที่เหมาะสมในการหนุนเสริมการจัดการป่าของชุมชนอย่างยั่งยืนจากการศึกษา พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชน **ภาคประชาชน และชุมชน เป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการขับเคลื่อนงานทุกระดับตั้งแต่การร่วมค้นหาปัญหา จนถึง** การร่วมรบผลประโยชน์จากการดำเนินงาน ส่วนภาคีการพัฒนาจากภายนอกชุมชนทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน องค์กรพัฒนาชุมชน สถาบันการศึกษา สถาบันศาสนา สถาบันทางการเงิน และอื่นๆ มีบทบาทหลัก คือ **การหนุนเสริมด้านวิชาการ** คือ องค์กรความรู้และวิทยาการในการจัดการป่าชุมชน การบริหารจัดการองค์กร และการให้คำปรึกษาในการดำเนินงาน การสนับสนุนด้านงบประมาณ **สถานที่ บุคลากร และทรัพยากร** ในการดำเนินกิจกรรม รวมทั้งการเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน และหลอมรวมความเป็นปึกแผ่นของคนในชุมชน บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับแนวทางการเสริมสร้างบทบาทของภาคีการพัฒนาในการขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาบนฐานความหลากหลายทางชีวภาพและการสร้างความมั่นคงของฐานทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ของสำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2549: 114-116) ที่กล่าวว่า ภาคประชาชนต้องพยายามรักษาฐานทรัพยากรท้องถิ่น และพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพแลภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยภาครัฐและภาคส่วนอื่นๆ ทาง

สังคม ร่วมให้การสนับสนุนการทำงานของภาคประชาชน ทั้งในรูปแบบการสนับสนุนเชิงนโยบาย งบประมาณ วิชาการ และอื่นๆ สามารถสรุปได้ตามตารางที่ 41

4. ปัจจัยสนับสนุนความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

การวิจัยพบว่า ความสำเร็จของการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน มีปัจจัยสนับสนุน ดังนี้ 1) ความสามารถและคุณธรรมของผู้นำชุมชน โดยเฉพาะความสามารถในการสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชุมชน ความรับผิดชอบและมีความน่าเชื่อถือเป็นที่ยอมรับ 2) คุณสมบัติของสมาชิกชุมชน เกี่ยวกับการให้คุณค่าทางสังคม ความตระหนักในการเป็นเจ้าของป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น และการเอาใจใส่ในกิจกรรมต่างๆ ของชุมชน 3) ความเข้มแข็งของชุมชน ความสามัคคีของสมาชิกชุมชนในการรวมกลุ่ม และเสียสละเพื่อส่วนรวม และ 4) การได้รับการสนับสนุนและยอมรับจากหน่วยงานภายนอก

ตารางที่ 41 รูปแบบการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

การมีส่วนร่วม	แนวทางการดำเนินงาน
รูปแบบการจัดการป่าชุมชน	ใช้วัฒนธรรม ประเพณี และภูมิปัญญาท้องถิ่น ผสมผสานกับแนวทางการจัดการ (วิธีการและเทคโนโลยี) สมัยใหม่
ขั้นตอนการมีส่วนร่วม	ขั้นตอนการมีส่วนร่วมมี 3 ขั้นตอน คือ 1) การเสริมสร้างศักยภาพของชุมชนและค้นหาภาคี 2) การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและพหุภาคี และ 3) การพัฒนาสู่ความยั่งยืน
ลักษณะและระดับการมีส่วนร่วม	ลักษณะการมีส่วนร่วม คือ ชุมชนเป็นผู้มีบทบาทหลักในทุกขั้นตอนหรือกิจกรรม ชุมชนเป็นเจ้าของป่าชุมชน ผู้มีส่วนร่วมจากภายนอกชุมชนต้องเคารพชุมชนและผู้คนในชุมชน ระดับการมีส่วนร่วม พบว่า ชุมชนและภาคีการพัฒนามีส่วนร่วมทุกระดับ แต่จะไม่เท่ากันในทุกกิจกรรมการขับเคลื่อน ซึ่งจะขึ้นอยู่กับศักยภาพ บทบาทหน้าที่และความพร้อมของแต่ละภาคส่วน บุคคลทั่วไปที่ไม่ได้เป็นคณะทำงานจะทำหน้าที่ควบคุมผ่านกระบวนการทางสังคม

ตารางที่ 41 (ต่อ)

การมีส่วนร่วม	แนวทางการดำเนินงาน
พหุภาคี และบทบาทที่เหมาะสม	ผู้มีส่วนร่วมในชุมชน ได้แก่ คณะกรรมการป่าชุมชน แกนนำและคนในชุมชน ตัวแทนกลุ่มองค์กรชุมชน ผู้อาวุโส อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เยาวชน ซึ่งถือว่าเป็นหัวใจหลักของการขับเคลื่อนงานในทุกระดับการมีส่วนร่วม ผู้มีส่วนร่วมภายนอกชุมชน หนุนเสริมด้านงบประมาณ วิชาการ และนโยบาย ได้แก่ ❖ ภาครัฐส่วนท้องถิ่น ได้แก่ นายก และสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล กำนันตำบล ผู้ใหญ่บ้าน มีบทบาทหลักในการสนับสนุนงบประมาณการดำเนินงาน ❖ ภาครัฐส่วนกลาง ได้แก่ อุทยานแห่งชาติไทรโยคและเอราวัณ เขตรักษาพันธุ์สัตว์ป่าเขาสลักพระ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน สำนักงานป่าไม้จังหวัด สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี เจ้าหน้าที่สถานีอนามัยพัฒนาชุมชนอำเภอ เกษตรอำเภอ พัฒนาที่ดินจังหวัด ปศุสัตว์อำเภอ หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา มีบทบาทหลักในการหนุนเสริมด้านวิชาการ และเชิงนโยบาย ❖ ภาคเอกชนในพื้นที่ ได้แก่ เจ้าของโฮมสเตย์รีสอร์ท และจังก์ลิฟท์รีสอร์ท มีบทบาทหลักในการสนับสนุนงบประมาณ และสถานที่ในการดำเนินงาน ❖ สถาบันการศึกษา ได้แก่ มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน โรงเรียนบ้านพุเตยและพุททวิมุติวิทยา มีบทบาทหลักในการสนับสนุนทางวิชาการ และให้คำปรึกษา ❖ สถาบันทางการเงิน ได้แก่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร (ธ.ก.ส.) เป็นต้น มีบทบาทหลักในการสนับสนุนงบประมาณ และวัสดุอุปกรณ์ ❖ สถาบันทางศาสนา ได้แก่ พระ มีบทบาทหลักในการเป็นที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ ❖ องค์กรอิสระที่ไม่แสวงหากำไร ได้แก่ โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP) เครือข่ายป่าชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี เครือข่ายแม่น้ำแคว มีบทบาทหลักในการสนับสนุนทางวิชาการ ให้คำปรึกษา และงบประมาณ

ปัจจัยสนับสนุน

ปัจจัยภายใน

1. คุณสมบัติของผู้นำ

- 1.1 คุณลักษณะด้านคุณธรรมของผู้นำ ได้แก่ การเป็นที่พึ่งให้กับคนในชุมชน นำเคารพ ศรัทธา มีความน่าเชื่อถือ เสียสละ มีคุณธรรม
- 1.2 คุณสมบัติด้านความสามารถของผู้นำ ได้แก่ กล้าตัดสินใจ มีความสนใจที่จะแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น กระตุ้นให้ชาวบ้านมีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหา มีศักยภาพในการวิเคราะห์ปัญหาและแนวทางแก้ไข รู้จักแหล่งขอความช่วยเหลือ รับฟังความคิดเห็นของสมาชิก ทำงานอย่างซื่อสัตย์ มีความรับผิดชอบ

ตารางที่ 41 (ต่อ)

การมีส่วนร่วม	แนวทางการดำเนินงาน
ปัจจัยสนับสนุน	ปัจจัยภายใน (ต่อ) 2. คุณสมบัติของสมาชิกชุมชน (ต่อ) 2.1 การให้คุณค่าทางสังคมของสมาชิก ได้แก่ ให้คุณค่าระบบอาวุโส ให้ความสำคัญกับระบบเครือญาติ ให้ความสำคัญต่อสิทธิชุมชน เห็นคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่น 2.2 ความตระหนักของสมาชิก ได้แก่ จิตสำนึกรักท้องถิ่น ภาคภูมิใจในท้องถิ่น ตำนานความเป็นเจ้าของทรัพยากร ตระหนักถึงปัญหาหรือการได้รับผลกระทบร่วมกัน ต้องการให้ชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่ดี 2.3 ความใส่ใจในกิจกรรมของชุมชน ได้แก่ สนใจรับรู้ข้อมูลข่าวสารด้านต่างๆ มีความรู้ความเข้าใจต่อความสำคัญของกิจกรรมต่างๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น มีความพร้อมในการเข้าร่วมกิจกรรมต่างๆ ในชุมชน 3. ความเข้มแข็งของชุมชน ได้แก่ เข้าร่วมทำกิจกรรมสาธารณะของหมู่บ้าน สามัคคีทั้งในระดับหมู่บ้านและครัวเรือน แสดงความคิดเห็นเพื่อประโยชน์ของชุมชน ประชาคมเพื่อค้นหาและแก้ไขปัญหา การจัดกิจกรรมเรียนรู้ในชุมชน จัดทำแผนชุมชน สมาชิกชุมชนมีความรับผิดชอบต่อน้ำที่ กรรมการหมู่บ้าน/ชุมชนรับผิดชอบขั้นขั้นแจ้ง ปัจจัยภายนอก การได้รับการสนับสนุนและการยอมรับจากภาครัฐและหน่วยงานภายนอกชุมชน ได้แก่ ได้รับการสนับสนุนเงินทุน ได้รับการสนับสนุนข้อมูลข่าวสาร การไปศึกษาดูงานต่างท้องถิ่น เข้าร่วมกิจกรรมสาธิต/อบรม ได้รับการยอมรับจากหน่วยงานภาครัฐ ได้รับการยอมรับจากชุมชนอื่นๆ

กระบวนการวิจัยเพื่อค้นหาตัวอย่างรูปแบบการสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนนี้ เป็นไปตามแนวคิดการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของ สิทธิรัฐ ประพุทธนิตสาร (2546: 13-15) และ อนรรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548: 31-41) ที่กล่าวในทำนองเดียวกันว่า เป้าหมายของกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือ การพัฒนาขีดความสามารถของคนในชุมชนที่อยู่กับปัญหา สามารถสร้างเสริมให้เข้มแข็งได้ด้วยกระบวนการเรียนรู้ ที่จะหยิบยกปัญหามาวิเคราะห์อย่างเป็นระบบ แล้วดำเนินการแก้ไขปัญหา ด้วยการปฏิบัติแบบเป็นวงจร โดยระดับการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนของชุมชนอยู่ในระดับสูง ตาม

แนวคิดการมีส่วนร่วมของ ถวิลวดี บุรีกุล (2552: 21-28) เนื่องจาก การมีส่วนร่วมของคนในชุมชน เริ่มตั้งแต่ระดับการให้ข้อมูล การแสดงความคิดเห็น จนถึงระดับการตัดสินใจ ผ่านการลงประชามติ โดยเปิดโอกาสให้สมาชิกทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวาง และสอดคล้องกับ แนวคิดของ ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม (2547) ที่ได้นำเสนอความคิดเห็นผ่านบทความ “แลหน้า เศรษฐกิจสังคมไทย” สรุปได้ว่า ลักษณะการเข้ามีส่วนร่วมของประชาชนที่เหมาะสมควรเกิดจาก ความต้องการของประชาชนด้วยความสมัครใจ โดยที่รัฐคอยช่วยเหลือให้คำแนะนำหรือคอยอำนวยความสะดวกเท่านั้น และสอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต) (2551) คือ เป็นกระบวนการพัฒนาคน ให้สามารถสร้างความสมดุลในการพัฒนาในทุก ระดับให้ครอบคลุมทั้ง 3 มิติ คือ มิติเศรษฐกิจ มิติสังคม และมิติสิ่งแวดล้อม ดังนั้น การจัดการ ป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นอย่างยั่งยืน จำเป็นต้องมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพคนทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับองค์กรหรือชุมชน ให้สามารถสร้างความร่วมมือกันภายในชุมชน และ หน่วยงานภายนอกชุมชน

จากที่กล่าวข้างต้น พบว่า กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย เปิด โอกาสให้สมาชิกทุกคนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างกว้างขวางตามความสมัครใจ ไม่มีการบังคับ หรือให้คำตอบแทนใดๆ การที่ทุกกิจกรรมสำเร็จลุล่วงไปด้วยดี เนื่องจากคนในชุมชนบ้านพุเตย ต่างมีความรู้สึกร่วมกันในการเป็นเจ้าของป่าชุมชน มีความสำนึกรักชุมชนของตนเอง ซึ่ง ปรากฏการณ์นี้สามารถอธิบายได้โดย ทฤษฎีสร้างความรู้สึกราชาชาตินิยม (Nationalism) (อकिन รพีพัฒน์, 2547) ที่กล่าวว่า ปัจจัยหนึ่งที่น่าสนใจต่อการมีส่วนร่วม คือ การสร้างความรู้สึกราชาชาตินิยมให้ เกิดขึ้น หมายถึง ความรู้สึกเป็นตัวของตัวเองที่จะอุทิศ หรือเน้นค่านิยมเรื่องผลประโยชน์ส่วนรวม ของชุมชน มีความพอใจในชุมชนของตัวเอง พอใจเกียรติภูมิ จงรักภักดี ผูกพันต่อท้องถิ่น

ผู้นำชุมชน ถือเป็นผู้มีบทบาทหลักในการชักนำให้สมาชิกในชุมชนให้ความร่วมมือกับ กิจกรรมการจัดการป่าชุมชน และกิจกรรมอื่นๆ ของชุมชน ซึ่งสามารถอธิบายได้ด้วย ทฤษฎีการ สร้างผู้นำ (Leadership) (อकिन รพีพัฒน์, 2547) กล่าวคือ ผู้นำจะช่วยจูงใจให้ประชาชนทำงานด้วยความเต็มใจเพื่อบรรลุ เป้าหมายหรือวัตถุประสงค์ร่วมกัน ทั้งนี้เพราะผู้นำเป็นปัจจัยสำคัญของการ ร่วมกลุ่มคน จูงใจไปยังเป้าประสงค์ โดยผู้นำชุมชนบ้านพุเตย ถือเป็นผู้นำที่ดีเรียกว่า ผู้นำปฏิฐาน (positive leader) และผู้นำพลวัต คือ เคลื่อนไหวทำงานอยู่เสมอ (dynamic leader) ผลของการให้ ทฤษฎีการสร้างผู้นำ จึงทำให้เกิดการระดมความร่วมมือปฏิบัติงานอย่างมีขวัญกำลังใจ งานมี

คุณภาพ มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และร่วมรับผิดชอบ ดังนั้น การสร้างผู้นำที่ดี ย่อมจะนำไปสู่ การมีส่วนร่วมในกิจกรรมต่างๆ ด้วยดีนั่นเอง

ปัจจัยการสนับสนุนความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย สอดคล้องกับการศึกษาของ ปาริชาติ วลัยเสถียร และ คณะ (2548: 146) และ นรชาติ วงศ์วันดี (2554: 743-746) ที่กล่าวในทำนอง เดียวกันว่า การสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อพัฒนาชุมชนมีปัจจัยที่สนับสนุนความสำเร็จหลายประการ ได้แก่ คุณสมบัติของผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน ความเข้มแข็งของชุมชน และการได้รับการยอมรับจาก ภายนอก โดยงานวิจัยนี้ พบว่า ผู้นำชุมชนตามธรรมชาติ เป็นปัจจัยสำคัญที่สุดในการสนับสนุน ความสำเร็จ เนื่องจากเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ มีคุณธรรมและได้รับการยอมรับจากทั้งคนในชุมชน และหน่วยงานภายนอกชุมชน

ปัจจัยที่ก่อให้เกิดความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน

การจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม จะประสบความสำเร็จสู่ความยั่งยืนของการอนุรักษ์ และการใช้ประโยชน์ของชุมชน ขึ้นกับปัจจัยเอื้อหลายประการ ซึ่งผู้วิจัยสังเคราะห์ได้ ดังนี้

1. กระบวนการจัดการป่าที่มีประสิทธิภาพ การจัดสรรพื้นที่ป่าเป็นป่าอนุรักษ์ธรรมชาติ ป่า อนุรักษ์ดั้งเดิม ป่าส่วนบุคคล และป่าใช้สอยชุมชน พร้อมทั้งกำหนดการใช้ประโยชน์ ดังกฎระเบียบ ป่าชุมชน โดยกำหนดโครงสร้างและบทบาทหน้าที่ของคณะกรรมการไว้อย่างชัดเจน ตลอดจนไม่ ละเลยที่จะสร้างความเข้าใจให้กับประชาชนภายในชุมชนและชุมชนรอบข้าง

2. การมีส่วนร่วมและจิตสำนึกสาธารณะ สมาชิกในชุมชน ทุกคน ทุกเพศ ทุกวัยเข้ามารับรู้ ปัญหาพร้อมกัน ร่วมแสดงความคิดเห็นและเสนอแนวทางแก้ไขปัญหานำมาซึ่งความร่วมมือในการ ดำเนินงานเพื่อการป้องกันและฟื้นฟูป่าอย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นหลายครั้ง อย่างต่อเนื่อง เป็นระยะเวลากว่า 5 ปี จึงก่อให้เกิดจิตสำนึกสาธารณะของชุมชนขึ้นในที่สุด

3. การประสานงานที่ดี โดยการประสานความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาทุกหน่วยงาน แสวงหาภาคีพันธมิตร ไม่ปิดกั้นตัวเอง เปิดรับความคิดเห็นจากทุกภาคส่วนทั้งในและนอกชุมชน ทำให้เกิดความเข้าใจร่วมกัน นำมาซึ่งความร่วมมือในการดูแลรักษาป่าชุมชนและส่งผลให้คนใน ชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น

4. การใช้กระบวนการกลุ่ม การถ่ายทอดกระบวนการและวิธีคิดในเชิงตรรกะ (เหตุ-ผล) ให้กับประชาชนในชุมชน โดยการสนับสนุนการรวมกลุ่มต่างๆ ตามความถนัดและความสนใจ ส่งเสริมและสนับสนุนการออมและการพึ่งตนเองของชุมชน มีความสามารถในการจัดสรรงบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐให้เป็นเงินทุนเบื้องต้นในการดำเนินกิจกรรมที่เชื่อมโยงกันภายในชุมชน ตลอดจนฝึกกระบวนการทำงานเป็นกลุ่ม การคิดและทำงานอย่างเป็นระบบ โดยเน้นให้เกิดความสามัคคีและช่วยเหลือเกื้อกูลกันภายในชุมชน

5. กิจกรรมการพัฒนาที่มีศักยภาพและสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน ไม่ละเลยที่จะคำนึงถึงและสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนมีคุณภาพชีวิตที่ดี เห็นได้จากกรณีที่ทำให้มีการปิดป่า โดยการไม่เข้าไปรบกวนหรือใช้ประโยชน์จากป่า เพื่อให้ป่าได้ฟื้นตัวตามธรรมชาติพร้อมกับการส่งเสริมและสนับสนุนให้ประชาชนในชุมชนปลูกไม้ใช้สอยควบคู่กับการทำสวนยางพารา สวนผลไม้ หรือสวนสมรม ซึ่งนับเป็นแนวทางการลดการตัดไม้ทำลายป่าที่ผสมผสานกับการนำภูมิปัญญาดั้งเดิมให้หวนกลับคืนมา และก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์พื้นที่ที่มีอยู่จำกัดได้อย่างมีประสิทธิภาพ โดยเน้นการพึ่งพิงตนเอง รบกวนป่าให้น้อยที่สุด และสร้างอาชีพที่เชื่อมโยงระหว่างป่ากับชุมชน ส่งผลให้ชุมชนเห็นคุณค่าของป่าไม้พร้อมกับมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น โดยไม่ต้องอพยพไปหางานทำที่อื่น

6. การสานต่อแนวคิดและปลูกฝังสู่เยาวชน ส่งเสริมและสนับสนุนให้เยาวชนเข้าร่วมกิจกรรมกับชุมชน เปิดโอกาสให้เข้าร่วมประชุม ร่วมแสดงความคิดเห็น สนับสนุนการรวมกลุ่มดำเนินกิจกรรม ปลูกฝังจิตสำนึก เพื่อสานต่อแนวคิดให้กับกลุ่มเยาวชน อันจะเป็นกำลังสำคัญต่อไปในอนาคต

7. การสร้างเครือข่ายประชาสังคม ขยายแนวคิดสู่ชุมชนรอบข้าง สนธิกำลังร่วมกับหมู่บ้านรอบผืนป่ารวม 11 หมู่บ้าน จัดตั้งเป็นเครือข่ายระดับตำบลเพื่อดูแลรักษาป่าร่วมกัน

จากที่กล่าวข้างต้น สอดคล้องกับผลการศึกษาของ สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2547) และกอบกุล สามัคคี (2547) ประเด็นที่สอดคล้องกัน คือ การสร้างความยั่งยืนของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ขึ้นอยู่กับปัจจัย ดังนี้ 1) มีระบบการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่ดีมีประสิทธิภาพสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และ 2) มีการบริหารจัดการ

เชิงบูรณาการ เน้นการแบบมีส่วนร่วมจากหลายฝ่าย การสร้างเครือข่าย การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การถ่ายทอดองค์ความรู้ และการสืบสานงานต่อและการสร้างความตระหนักที่ดี

ประเด็นท้าทายในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตยในอนาคต

ถึงแม้ชุมชนบ้านพุเตยจะประสบความสำเร็จในการจัดการป่าชุมชนโดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อเป็นหลัก ผสมผสานกับการหนุนเสริมจากหน่วยงานภายนอก แต่เนื่องจากสภาพทางสังคมและสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ทั้งการเข้ามาของวัฒนธรรมตะวันตกสมัยใหม่ ชุมชนจึงมีการผสมผสานแนวทางการจัดการแบบดั้งเดิมเข้ากับรูปแบบการจัดการป่าชุมชนเพื่อปกป้องการคุกคามและทำลายทรัพยากรป่าไม้ของชุมชนจากภายนอก และพัฒนาสู่การจัดการป่าชุมชนที่เข้มข้นทั้งแนวคิด บริบททางกายภาพ กลไกทางสังคม และสิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน อย่างไรก็ตามทางชุมชนเองก็ยังมีประเด็นที่ท้าทายในการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืนอยู่หลายประเด็น ดังนี้

1. เนื่องจากพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย และพื้นที่ป่าชุมชนบ้านพุเตย เป็นพื้นที่รองรับการพัฒนาด้านการท่องเที่ยวเชิงนิเวศของจังหวัดกาญจนบุรี และรองรับการพัฒนาเขตอุตสาหกรรมพิเศษระหว่างประเทศไทยกับประเทศเมียนมาร์ ตามนโยบายการเป็นประชาคมอาเซียนในปี พ.ศ. 2558 รวมทั้งนโยบายการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงาน และยางพาราของรัฐบาล ดังนั้นปัญหาหนึ่งที่ชุมชนยังคงต้องประสบอยู่ในปัจจุบันและอนาคต คือ ปัญหาการลักลอบหาของป่า เพื่อจำหน่ายแก่นักท่องเที่ยว การเผาป่า ขยะและเสียงรบกวนจากกิจกรรมการท่องเที่ยว การไม่เข้าใจวิถีชีวิตของคนในชุมชน และการควั่นซื้อที่ดินของนายทุนเพื่อปลูกปาล์มน้ำมัน และยางพาราด้วย

2. คนในชุมชนบางส่วนยังไม่เข้าใจอย่างถ่องแท้เกี่ยวกับสิทธิการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ยังมีบางคนที่ยังมองเห็นผลประโยชน์ส่วนตนมากกว่าผลประโยชน์ของชุมชน

3. ยังขาดการสนับสนุนที่ถูกทิศทางจากหน่วยงานราชการ ซึ่งส่งผลให้คนในชุมชนบางส่วนเกิดความสับสนว่า ตนเองต้องเหนี่ยวขาดกับการดูแลรักษาป่า แต่ไม่มีคนเข้าใจ เห็นใจยอมรับว่าชุมชนมีศักยภาพที่จะดูแลป่าของตนเองได้อย่างยั่งยืนและแท้จริง

4. ที่ผ่านมามีคนในชุมชนมีการดูแลรักษาป่าชุมชนด้วยชีวิตจิตใจ เพราะป่าชุมชนเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตคนในชุมชน แต่ไม่มีสิทธิ์ในการจัดการ เช่น การจับกุม หรือลงโทษผู้ที่มาบุกรุกทำลายป่า โดยเฉพาะจากคนภายนอก ทำได้เพียงการตักเตือน และมอบหมายให้เจ้าหน้าที่ตำรวจเป็นผู้พิจารณาต่อไป

นอกจาก 4 ประเด็นแห่งความท้าทายในการจัดการป่าชุมชนตามที่กล่าวมาแล้วนั้น ชุมชนบ้านพุเตยโดยรวมยังมีความมุ่งมั่น และเชื่อมั่นในศักยภาพของชุมชนที่จะช่วยกันดูแลผืนป่าแห่งนี้ โดยใช้องค์ความรู้ดั้งเดิมผ่านวัฒนธรรมและความเชื่อชุมชนผสานกับแนวทางการจัดการร่วมสมัย สืบต่อไปจนชั่วลูกชั่วหลาน และจะขยายแนวคิดการจัดการป่าของตนเองไปสู่ชุมชนรอบข้างในลักษณะเครือข่ายในการจัดการป่าชุมชนต่อไป โดยชุมชนจะพัฒนาและจัดระบบองค์ความรู้ภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีการสืบสานต่อไปยังเยาวชนในชุมชนแบบรุ่นต่อรุ่นต่อไปในลักษณะของหลักสูตรท้องถิ่น และจะพยายามผลักดันเข้าสู่การศึกษาในระบบปกติ นอกจากนี้ชุมชนยังต้องการพัฒนาป่าชุมชนบ้านพุเตยให้เป็นแหล่งเรียนรู้และแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ ซึ่งการดำเนินการเหล่านี้จะยังคงแสวงหาความร่วมมือกับทั้งหน่วยงานภาครัฐ และเอกชน เพื่อให้เกิดการหนุนเสริมการจัดการป่าชุมชนที่เข้มแข็งต่อไปสู่ความยั่งยืน

ข้อเสนอแนะ

จากข้อค้นพบในการวิจัย การจัดเวทีนำเสนอผลการศึกษา และรับฟังข้อเสนอแนะจากภาคีการพัฒนาต่างๆ เกี่ยวกับรูปแบบการสร้างการมีส่วนร่วมของภาคส่วนต่างๆ ในสังคมเพื่อการจัดการป่าชุมชน ความสำเร็จ และข้อจำกัดที่เกิดขึ้นจากปัจจัยการหนุนเสริม ผู้วิจัยสรุปเป็นข้อเสนอแนะดังนี้

ข้อเสนอแนะเพื่อการขับเคลื่อนงานในชุมชน

1. ข้อเสนอแนะในการสืบสานงานผ่านเยาวชน

การจัดกิจกรรมค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนในงานวิจัยนี้ นอกจากจะทำให้เยาวชนมีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับการอนุรักษ์ป่าชุมชนสูงขึ้นแล้ว ยังช่วยยกระดับความตระหนักด้านสิ่งแวดล้อมให้เกิดขึ้นกับเยาวชนอย่างเห็นได้ชัด ดังนั้นหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น สำนักงาน

นโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม จังหวัดกาญจนบุรี และสำนักงานเขตพื้นที่การศึกษา กาญจนบุรีควรพิจารณาการนำหลักสูตรค่ายเยาวชนไปใช้ในการจัดกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง โดยเน้นความสนุกสนาน เปิดโอกาสให้เยาวชนแสดงความสามารถและความคิดเห็นได้อย่างอิสระ ส่งเสริมการทำงานเป็นกลุ่มเพื่อให้เกิดความร่วมมือและปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ทั้งนี้แต่ละกิจกรรมควรกระตุ้นให้เยาวชนรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของระบบนิเวศธรรมชาติ เพื่อให้เยาวชนเกิดความรักและหวงแหนป่าไม้ของชุมชน ควรมีการกำหนดเนื้อหาและกิจกรรมให้เหมาะสมกับระยะเวลา การประเมินผล ควรประเมินให้ครอบคลุมกระบวนการในการจัดกิจกรรมค่าย เช่น เทคนิควิธีการในการนำเสนอผลงานของเยาวชน ผลงานของเยาวชน การทำงานกลุ่ม เป็นต้น ซึ่งจะช่วยให้ผู้วิจัยได้ข้อมูลที่ชัดเจนและสามารถนำไปใช้ในการพัฒนางิจกรรมค่ายในโอกาสต่อไป

จากการศึกษาสถานภาพของป่า พบว่า ป่าชุมชนบ้านพุเตยมีความหลากหลายทางชีวภาพของพันธุ์ไม้ และสัตว์ป่าค่อนข้างสูง รวมทั้งมีเส้นทางศึกษาธรรมชาติ และจัดทำเป็นศูนย์สิ่งแวดล้อมศึกษาแล้วนั้น คณะกรรมการป่าชุมชน ควรสร้างความร่วมมือกับโรงเรียนในพื้นที่ และองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา เพื่อบูรณาการกระบวนการสิ่งแวดล้อมศึกษาเข้าสู่หลักสูตรสถานศึกษา ของโรงเรียนที่อยู่รอบพื้นที่ป่าชุมชน ทั้ง 2 แห่ง คือ โรงเรียนบ้านพุเตย และโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา โดยจัดทำเป็นหลักสูตรท้องถิ่น หรือบทเรียนวิทยาศาสตร์ท้องถิ่นที่สอดคล้องกับหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐาน โดยใช้ป่าชุมชนบ้านพุเตยเป็นแหล่งเรียนรู้ และการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ออกเอกจากการดูแล และใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในแง่มุมต่างๆ จากปราชญ์ชุมชน

2. ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน

2.1 จากการจัดเวทีคืนผลการศึกษาและรับฟังข้อเสนอแนะจากภาคีที่เกี่ยวข้องต่อประเด็นการใช้กระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน มีข้อเสนอแนะตอบทบทวนที่เหมาะสมของภาคีภายนอก ดังนี้ หน่วยงานภายนอกชุมชนควรมีการพัฒนาเทคนิควิธีการสร้างการมีส่วนร่วมที่หลากหลายบนฐานคิด การเป็นผู้หนุนเสริมหรือผู้สนับสนุน ไม่ใช่ผู้สั่งการ และการเคารพชุมชนและคนในชุมชน และชุมชนเป็นเจ้าของป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น โดยกระบวนการมีส่วนร่วมต้องเริ่มจากชุมชน และพัฒนาบนศักยภาพและความพร้อมของชุมชน

นอกจากนี้ ยังมีข้อเสนอแนะเกี่ยวกับหน่วยงานที่ควรทำหน้าที่หรือบทบาทหลักในการพัฒนาป่าชุมชนร่วมกับชุมชน ดังนี้ หน่วยงานภาครัฐส่วนท้องถิ่น ได้แก่ องค์การบริหารส่วนท้องถิ่น ทั้งองค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน และผู้ใหญ่บ้าน ต้องเข้ามามีส่วนร่วมในการร่วมกันดูแล ปกป้อง อนุรักษ์ ซ่อมแซมฟื้นฟู รวมทั้งการร่วมกันวางแผนการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรป่าชุมชนอย่างยั่งยืน โดยบรรจุกิจกรรมโครงการการพัฒนาป่าชุมชนเข้าไปในแผนแม่บทระดับตำบล เพื่อความชัดเจนในการดำเนินงาน และงบประมาณ ส่วนหน่วยงานภาครัฐส่วนกลาง ได้แก่ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจังหวัด สำนักงานป่าไม้จังหวัด และสำนักงานพัฒนาชุมชน ส่วนภาคส่วนอื่นๆ ทางสังคมที่แสดงบทบาทหลักมาอย่างต่อเนื่อง คือ องค์กรพัฒนาเอกชน ที่หนุนเสริมด้านวิชาการและงบประมาณ ในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นมาอย่างต่อเนื่อง โดยชุมชนและภาคีการพัฒนาต้องร่วมกันค้นหาวิธีการที่จะนำไปสู่การพัฒนาป่าชุมชนเพื่อให้ได้ประโยชน์สูงสุด สร้างความตระหนักให้แก่สมาชิกชุมชนให้เห็นความสำคัญและประโยชน์ของการพัฒนาป่าชุมชน ทั้งนี้ประโยชน์สูงสุดจะเกิดแก่ท้องถิ่นและชุมชนนั่นเอง

2.2 จากการวิเคราะห์และสำรวจความต้องการในการพัฒนาศักยภาพป่าชุมชนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน พบว่า ชุมชนต้องการพัฒนาป่าชุมชนบ้านพุเตยเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศ จากการวิเคราะห์ถึงความเป็นไปได้ในการพัฒนาดังกล่าว พบว่ามีความเป็นไปได้สูงเนื่องจากป่าชุมชนมีศักยภาพรองรับกิจกรรมการท่องเที่ยวเชิงนิเวศได้ คือ มีเส้นทางศึกษาธรรมชาติที่มีป้ายบอกชื่อพันธุ์ไม้และสรรพคุณไว้แล้ว มีป่าไม้ที่อุดมสมบูรณ์ มีความโดดเด่นเกี่ยวกับพันธุ์ไม้ท้องถิ่น แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ เช่น น้ำตกกันยา ถ้ำผี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีปราชญ์ชุมชนที่มีความรอบรู้เรื่องป่าชุมชน สามารถนำชมสถานที่ได้ดี ที่สำคัญ กระบวนการวิจัยนี้ได้สร้างทักษะการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่แก่เยาวชน ถือเป็นการเตรียมความพร้อมด้านบุคคลได้ส่วนหนึ่งแล้ว การดำเนินการในลำดับต่อไป คณะกรรมการป่าชุมชน สมาชิกชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุขหมู่บ้าน โรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา และสำนักงานท่องเที่ยวจังหวัดกาญจนบุรีต้องสร้างการมีส่วนร่วมเพื่อเตรียมความพร้อมด้านบุคคล คือ สร้างความเข้าใจกับคนในชุมชนด้านสถานที่ เตรียมสถานที่รองรับนักท่องเที่ยว ด้านกิจกรรม ออกแบบกิจกรรมการท่องเที่ยว การประชาสัมพันธ์ วางแผนการประชาสัมพันธ์ตามสื่อต่างๆ และการให้ข้อมูลการท่องเที่ยว และการคมนาคมที่สะดวกปลอดภัย

ข้อเสนอแนะในการวิจัยต่อไป

จากข้อค้นพบในประเด็นที่ว่า การใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสามารถส่งเสริมให้เกิดนักวิจัยชุมชน และทำให้สมาชิกในชุมชนมีความเข้าใจ และเห็นความสำคัญของการทำงานแบบมีส่วนร่วม ถือเป็นการเริ่มต้นที่ดีในการวางรากฐานการพัฒนาชุมชนแบบมีส่วนร่วม ที่สอดคล้องกระบวนการวิจัยเข้าไปด้วย ซึ่งสามารถยกระดับคุณภาพการทำงานของชุมชนให้เป็นที่ยอมรับได้ ดังนั้น องค์การพัฒนาชุมชน และสถาบันอุดมศึกษาในพื้นที่ควรมีการวิจัย และพัฒนาพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตยอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้พื้นที่ และกลุ่มเป้าหมายที่ผ่านกระบวนการพัฒนาในระยะเริ่มแรกสามารถดำเนินการต่อไปได้เองอย่างมีประสิทธิภาพ

นอกจากนี้ ควรมีการขยายผลในเชิงกระบวนการ เพื่อส่งเสริมให้เกิดการวิจัยท้องถิ่นให้กว้างขวางมากขึ้น และการครอบคลุมความต้องการและสอดคล้องกับปัญหาของชุมชน โดยใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ให้ชุมชนเป็นแกนหลักภายใต้การหนุนเสริมของนักวิชาการ และหน่วยงานภาครัฐ เพื่อสร้างความเชื่อมั่นทางวิชาการให้กับงานวิจัยท้องถิ่น เพราะงานวิจัยท้องถิ่นนั้นเปรียบเสมือนการคิดอาวุธทางปัญญาให้แก่ชุมชน รู้จักการวิเคราะห์ศักยภาพ และแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง และผลของการวิจัยนั้นนำมาซึ่งแนวทางการพัฒนาชุมชนอย่างเป็นระบบ และมีประสิทธิภาพ ซึ่งสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ (ฉบับที่ 3) พ.ศ. 2553 เนื่องการกระบวนการวิจัยเป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ของทุกคน การเรียนรู้ตลอดชีวิต และการเรียนรู้เกี่ยวกับชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ความยั่งยืนของการมีส่วนร่วม และความร่วมมือของพหุภาคีจะเป็นคำตอบที่สำคัญของความยั่งยืนในงานพัฒนา ข้อเสนอแนะที่จะนำเสนอต่อไปนี้เน้นที่ภาครัฐ เพราะหากปราศจากการหนุนเสริมจากภาครัฐในเชิงนโยบาย และอื่นๆ ความสำเร็จและความยั่งยืนก็จะเกิดขึ้นไม่ได้ ดังนั้น ความสัมพันธ์ของปัจจัยต่างๆ ที่บูรณาการกันเป็นความเข้มแข็งของชุมชน และเกิดสันติสุขอย่างถาวร จะขาดการหนุนเสริมทางวิชาการ และนโยบายไม่ได้ ทั้งนี้เพื่อเป็นการยืนยันและก่อให้เกิดการรับรองสิทธิของชุมชนในการเป็นเจ้าของและดูแลป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น

ผู้วิจัย และภาคีที่เกี่ยวข้องมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ดังนี้

1. รัฐธรรมนูญ แห่งราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550 ได้รับรองสิทธิของชุมชนดูแลปกป้องทรัพยากรท้องถิ่นไว้อย่างชัดเจนในมาตรา 66 และ 67 แต่ในการดำเนินการเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน กลับยังไม่มีกฎหมายรองรับอย่างชัดเจน แม้จะมีความพยายามผลักดันให้เกิดพระราชบัญญัติป่าชุมชนโดยภาคประชาชนมากกว่า 20 ปี จึงส่งผลให้ชุมชนหลายแห่งไม่สามารถพัฒนาและป้องกันป่าชุมชนจากอำนาจทุนได้ จากผลการศึกษาที่แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของชุมชนที่เพียงพอต่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ประกอบกับปัจจุบันกฎหมายเกี่ยวกับป่าชุมชนยังขาดความชัดเจน ในด้านการให้สิทธิชุมชนในการใช้ประโยชน์และดูแลป่าชุมชน ดังนั้น ภาครัฐต้องยอมรับและเข้าใจถึงคุณค่าของทรัพยากรที่อยู่ในป่าที่ไม่สามารถประเมินค่าเป็นตัวเงินได้ เพราะป่ามีองค์ความรู้มากมายทั้งเรื่องความหลากหลายทางชีวภาพ ภูมิปัญญา และความเชื่อที่ช่วยยึดโยงความเป็นชุมชนไว้ด้วยกัน การขับเคลื่อนให้เกิดพระราชบัญญัติป่าชุมชนน่าจะเป็นแนวทางการสร้างความชัดเจนในประเด็นสิทธิชุมชนต่อการใช้ประโยชน์ การดูแลปกป้อง และการเป็นเจ้าของป่าชุมชนได้ดีที่สุด ส่งเสริมความคิดริเริ่มของชุมชนในการรักษาภูมิปัญญาในการรักษาความหลากหลายของพันธุ์พืชและสัตว์ท้องถิ่น เพื่อความมั่นคงทางด้านอาหาร และสร้างภูมิคุ้มกันต่อกระแสความทันสมัยจากภายนอก ให้สามารถคงไว้ซึ่งความเป็นเอกลักษณ์และตัวตนของชุมชน นำไปสู่ความยั่งยืนของการจัดการป่าชุมชน และการกำหนดบทบาทที่เหมาะสมของภาครัฐ ภาคส่วนต่างๆ ทางสังคม และชุมชนในลักษณะการเป็นพันธมิตรร่วมดำเนินงาน

2. นโยบายการพัฒนาประเทศ และจังหวัดกาญจนบุรี เกี่ยวกับการส่งเสริมการปลูกพืชพลังงานและยางพารา เขตอุตสาหกรรมพิเศษ และการท่องเที่ยว เป็นต้น ซึ่งนโยบายดังกล่าวอาจสร้างผลกระทบต่อทรัพยากรป่าไม้และป่าชุมชน ดังนั้น เพื่อปกป้องป่าชุมชนจากนายทุนให้ได้รับผลกระทบจากนโยบายดังกล่าวให้น้อยที่สุด ภาครัฐต้องแทรกแซงกลไกด้วยการตลาด หรือกระแสเศรษฐกิจจากนโยบายดังกล่าว และดำเนินการผลักดันให้ผืนป่าที่อยู่ติดกับชุมชน เป็นป่าชุมชนที่ให้สิทธิแก่ชุมชนในการเป็นเจ้าของ ดูแล ปกป้อง และใช้ประโยชน์จากป่าอย่างยั่งยืน หากภาครัฐไม่สามารถดำเนินการเองได้ ควรผลักดันให้ชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน หรือเป็นแนวร่วมในการดำเนินงาน

3. การทำโครงการพัฒนาของภาครัฐที่คาดว่าจะสร้างผลกระทบต่อคุณภาพชีวิต วิถีชีวิตของชุมชน และคุณภาพสิ่งแวดล้อมในวงกว้าง ภาครัฐซึ่งเป็นเจ้าของโครงการต้องเข้าถึงความต้องการของชุมชน คำนึงถึงผลกระทบต่อชุมชน และสนับสนุนให้ชาวบ้านและชุมชนมีส่วนร่วมในการแสดงความคิดเห็น ให้ข้อเสนอแนะ รวมทั้งมีส่วนในการตัดสินใจอนุมัติหรือรับรองโครงการ

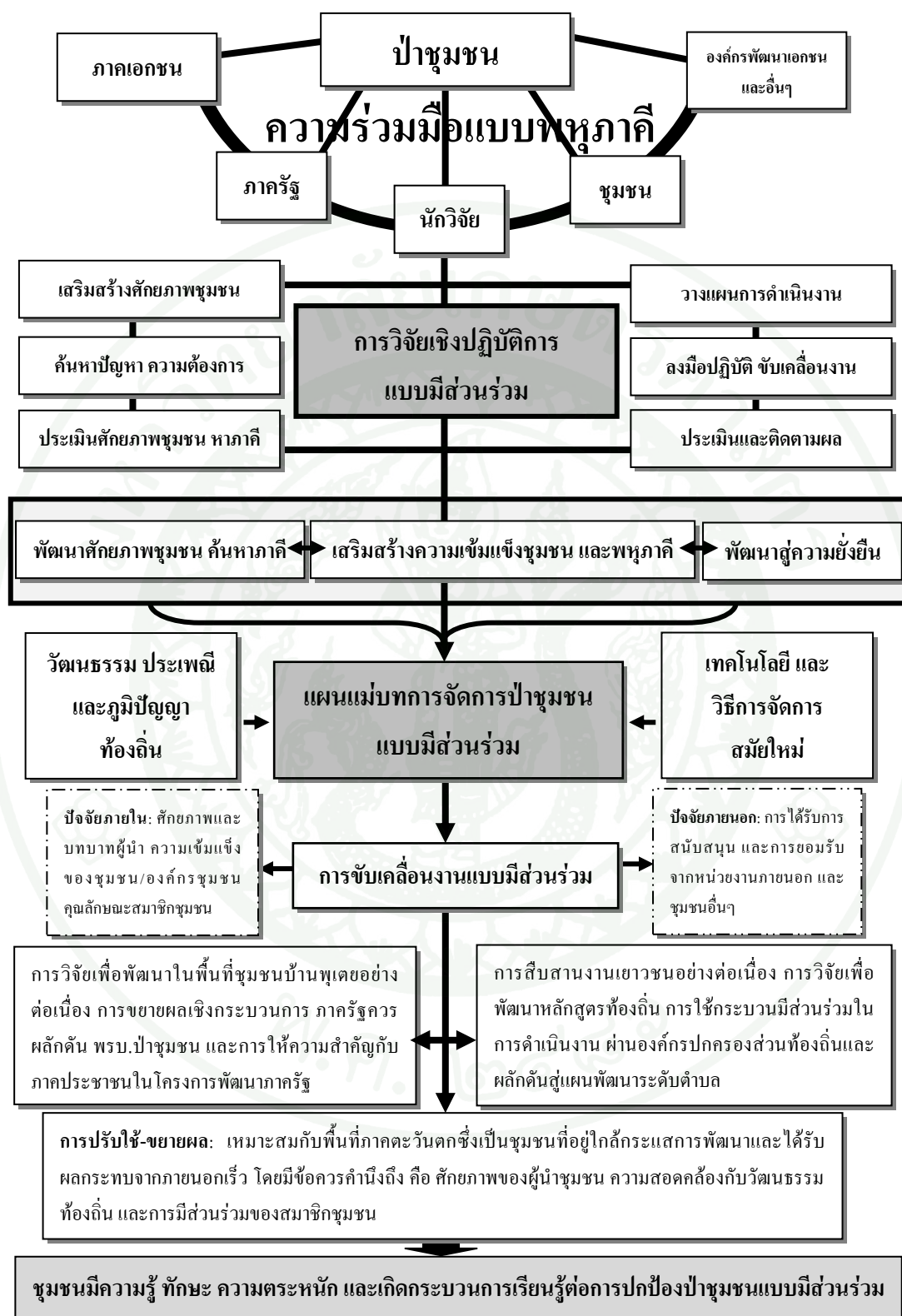
พัฒนานั้นๆ ด้วย เช่น โครงการตัดถนนผ่านป่าชุมชน ภาครัฐจะต้องทำการประเมินผลกระทบสิ่งแวดล้อม โดยให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างแท้จริงในทุกขั้นตอนของการศึกษา รวมทั้งการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านร่วมตัดสินใจรับรองโครงการ เพื่อเป็นข้อมูลในการตัดสินใจของคณะรัฐมนตรีด้วย

ข้อเสนอแนะในการปรับใช้ขยายผล

จากผลการขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย ผู้วิจัยได้สังเคราะห์เป็นตัวอย่างรูปแบบการสร้างการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน สำหรับการนำรูปแบบดังกล่าวไปปรับใช้ อาจจะมีข้อจำกัดบางประการ เนื่องจากผลการวิจัยมาจากกรณีศึกษาที่ผู้วิจัยเลือกพื้นที่อย่างเจาะจง กล่าวคือ เป็นพื้นที่ที่มีประสบการณ์การเริ่มต้นการทำงานแบบมีส่วนร่วมมาบ้างแล้ว เป็นพื้นที่ที่ยังมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรท้องถิ่น อีกทั้งยังมีปัจจัยทางบริบทด้านสังคมและวัฒนธรรมที่เอื้ออำนวย ดังนั้น ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะเพื่อการปรับใช้ ดังนี้

การปรับใช้-ขยายผล ควรพิจารณาเลือกพื้นที่ในภูมิภาคตะวันตก ซึ่งมีบริบทใกล้เคียงกับชุมชนบ้านพุเตย อีกทั้งเป็นชุมชนที่อยู่ใกล้กระแสการพัฒนาและได้รับผลกระทบจากภายนอกเร็ว แนวทางการจัดการป่าชุมชนที่เหมาะสม คือ การดำเนินการเองโดยชุมชนด้วยวัฒนธรรม และภูมิปัญญาท้องถิ่น และการหนุนเสริมวิชาการใหม่จากหน่วยงานภายนอก โดยมีข้อควรคำนึงถึง คือ ศักยภาพของผู้นำชุมชน ความสอดคล้องกับวัฒนธรรมท้องถิ่น และการมีส่วนร่วมของสมาชิกชุมชน พื้นที่ที่จะนำรูปแบบไปปรับใช้ ผู้นำชุมชนต้องมีศักยภาพในการหลอมรวมสมาชิกชุมชนให้เข้ามามีส่วนร่วม ยอมรับข้อจำกัด และข้อเสนอแนะจากภายนอกชุมชน ชุมชนต้องมีวัฒนธรรมเด่นของชุมชนที่สมาชิกในชุมชนยึดถือปฏิบัติร่วมกันมา ซึ่งจะเป็นการง่ายต่อการรวมคนเข้ามาร่วมทำงานเพื่อชุมชน

ข้อค้นพบและข้อเสนอแนะจากการวิจัยครั้งนี้ ประมวลเป็นรูปแบบกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ดังภาพที่ 46

ภาพที่ 46 รูปแบบกระบวนการสร้างการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน

อัตวิพากษ์: บทเรียนเชิงปฏิบัติการ

ผู้วิจัยมีประเด็นข้อวิพากษ์จากประสบการณ์การทำวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในพื้นที่ ดังนี้

คุณภาพของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ

การประยุกต์ใช้การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (PAR: Participatory Action Research) ถือเป็นแนวทางที่เหมาะสม สำหรับใช้เพื่อการพัฒนา หรือแก้ไขปัญหาของชุมชน ดังปรากฏจากการวิจัยนี้ซึ่งแสดงว่าการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเป็นกระบวนการที่ผู้วิจัยได้แสดงบทบาทในการเป็นทั้งนักวิจัย และคุณอำนวยหรือวิทยากรกระบวนการ เพื่อสร้างสภาพแวดล้อมภายในชุมชนให้เอื้อต่อการที่คนในชุมชนได้พัฒนาศักยภาพของตนเองและชุมชน รวมทั้งเสริมสร้างพลังอำนาจแก่ชุมชน (Empowerment) ในการร่วมกันค้นหาปัญหา วิเคราะห์ศักยภาพชุมชน ค้นหาแนวทางการแก้ไขปัญหา วางแผน ตัดสินใจ และลงมือแก้ไขปัญหาของชุมชนเอง แต่กระบวนการดังกล่าวต้องอยู่ภายใต้ทุนทางสังคมของชุมชนที่เอื้อต่อการดำเนินงาน

ในด้านคุณภาพของงานวิจัย Anderson *et al* (2005 อ้างใน ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล และสุภาพ นัฏราภรณ์, 2553: 295-296) ได้เสนอเกณฑ์การพิจารณาคุณภาพของการวิจัยเชิงปฏิบัติการเพื่อให้ได้มาตรฐานเป็นที่ยอมรับในวงการวิจัยไว้ 5 ด้าน ซึ่งงานวิจัยนี้พบว่ามีความเที่ยงตรงตามเกณฑ์ดังกล่าว ดังนี้

1. **ความเที่ยงตรงเชิงประชาธิปไตย** (democratic validity) ในกระบวนการทำงานได้เปิดโอกาสให้สมาชิกชุมชนทุกระดับเข้ามามีส่วนร่วมในทุกขั้นตอน มีอิสระทางความคิดในการนำเสนอความคิดเห็น ตลอดจนร่วมสะท้อนความรู้สึกร่วมกันคิดอย่างเสรี โดยการจัดเวทีรับฟังความคิดเห็นเป็นระยะระหว่างดำเนินการ และจัดเวทีคืนผลการศึกษา และรับฟังข้อเสนอแนะจากชุมชนและภาคีที่เกี่ยวข้อง

2. **ความเที่ยงตรงเชิงผล** (outcome validity) ในกระบวนการวิจัยได้มีการประชุมสรุปผลการดำเนินเป็นช่วงๆ เพื่อค้นหาข้อค้นพบ หรือบทเรียนที่ได้รับ ปัญหาและอุปสรรค สำหรับการ

นำไปปรับเปลี่ยนวิธีการดำเนินการในครั้งต่อไปให้ดียิ่งขึ้น และสอดคล้องกับความต้องการของชุมชน และวัตถุประสงค์ของงานวิจัยด้วย

3. ความเที่ยงตรงเชิงกระบวนการ (process validity) ผู้วิจัยได้ตระหนักถึงความสำคัญของวิธีการได้มาซึ่งข้อมูลที่น่าเชื่อถือและตอบปัญหาวิจัย จึงใช้วิธีการและเครื่องมือที่หลากหลายในการเก็บข้อมูล ทั้งข้อมูลเชิงคุณภาพ และเชิงปริมาณร่วมกัน มีการยืนยันข้อมูลและตรวจสอบผลด้วยเทคนิคสามเส้า และที่สำคัญคือการจัดเวทีสะท้อนผล เครื่องมือบางชิ้นเน้นที่ความสอดคล้องกับบริบทและประเด็นการศึกษา โดยพิจารณาความเที่ยงตรงผ่านผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่น และเวทีชุมชน

4. ความเที่ยงตรงเชิงกระตุ้น (catalytic validity) เห็นได้จากผลการวิจัยที่พบว่ากระบวนการทำงานแบบมีส่วนร่วมเพื่อขับเคลื่อนการจัดการป่าชุมชน สามารถสร้างความเข้าใจและกระตุ้นให้คนในชุมชนส่วนใหญ่มีความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชน และเข้ามาเป็นแนวร่วมในการดูแลป่าชุมชนมากขึ้น การสร้างภาคีหนุนเสริมจากภายนอกชุมชน การส่งเสริมกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าร่วมกับผู้ใหญ่ ซึ่งการดำเนินการดังกล่าวมีส่วนช่วยให้การจัดการป่าชุมชนประสบผลสำเร็จและนำไปสู่ความยั่งยืนได้ในที่สุด

5. ความเที่ยงตรงเชิงวิพากษ์ (dialogic validity) ในประเด็นนี้ยังไม่ชัดเจนเท่าที่ควร แม้ว่าผู้วิจัยจะได้จัดเวทีสะท้อนผลการศึกษา แต่การดำเนินการยังไม่ถึงระดับการวิพากษ์จากภาคีที่เกี่ยวข้อง อยู่ในระดับการให้ข้อเสนอแนะเท่านั้น

ความสมดุลระหว่างความเที่ยงตรงตามบริบทกับความเชื่อถือได้ทางวิชาการของการวิจัยเชิงปฏิบัติการ เป็นประเด็นหนึ่งที่ต้องอภิปราย ในการวิจัยนี้ผู้วิจัยทำการเก็บข้อมูลด้วยวิธีการและเครื่องมือที่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน และประเด็นการศึกษา โดยพิจารณาถึงความเที่ยงตรงผ่านผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่น ซึ่งแนวทางดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดการวิจัยเพื่อท้องถิ่นที่รองศาสตราจารย์ ดร.อาวรณ์ โอภาสพัฒนกิจ กล่าวไว้เมื่อครั้งที่ไปศึกษาดูงาน ณ จังหวัดเชียงใหม่ ในวันที่ 10 มกราคม พ.ศ. 2555 ว่า “...เครื่องมือวิจัยสำหรับงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ไม่จำเป็นต้องผ่านกระบวนการหาคุณภาพจากผู้เชี่ยวชาญก็ได้ แต่ต้องผ่านการตรวจสอบจากเวทีชุมชนหรือผู้เชี่ยวชาญในท้องถิ่น เพราะทีมวิจัยและชุมชนจะทราบเองว่าตนเองต้องเก็บข้อมูลอะไร อย่างไร... ” อย่างไรก็ตามในด้านความหนักแน่นเชิงวิชาการ เครื่องมือบางส่วนได้ผ่านการตรวจสอบคุณภาพจากผู้เชี่ยวชาญ ซึ่งเป็นการยืนยันความเที่ยงตรงเชิงเนื้อหาของเครื่องมืออื่นๆ

นักวิจัยภายนอกกับการทำงานแบบมีส่วนร่วมกับชุมชน

จากประสบการณ์ของผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า การใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมสำหรับนิสิต/นักศึกษาทั้งในระดับปริญญาโทและเอก จะประสบความสำเร็จมากน้อยตามระยะเวลาที่กำหนดหรือไม่ ขึ้นอยู่กับปัจจัย 2 ประการ คือ

1. การเลือกพื้นที่วิจัย โดยนิสิต/นักศึกษา และนักวิจัย ควรมีหลักในการเลือกพื้นที่วิจัย ดังนี้ เป็นพื้นที่ที่คนในชุมชนบางส่วน เช่น แกนนำ เป็นต้น เคยมีประสบการณ์การทำงานแบบมีส่วนร่วมมาบ้าง และเป็นพื้นที่ที่ไม่ควรอยู่ไกลจากสถานศึกษา หรือที่พักอาศัยของนิสิต/นักศึกษา และนักวิจัยมากนัก เพื่อความสะดวกในการลงพื้นที่เก็บข้อมูลอย่างลุ่มลึกและต่อเนื่องตามวิถีชีวิตของชุมชนที่มีความไม่แน่นอนด้านเวลาค่อนข้างมาก

2. คุณลักษณะเฉพาะตัวของนักวิจัย โดยนักวิจัยที่มีคุณลักษณะเหมาะสมกับการทำงานร่วมกับชุมชน โดยเฉพาะชุมชนชนบท ต้องเป็นคนที่ชอบความท้าทาย สามารถแก้ไขปัญหาเฉพาะหน้าได้ดี เพราะการใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมจะมีความยืดหยุ่นค่อนข้างสูง และที่สำคัญต้องเป็นคนที่มนุษยสัมพันธ์ดี เข้ากับคนอื่นได้ง่าย ไม่มีข้อจำกัดในเรื่องอาหาร และที่พักอาศัย เพราะบางครั้งนักวิจัยจำเป็นต้องลงไปฝังตัวอยู่ในพื้นที่วิจัยค่อนข้างนานเพื่อให้ได้ข้อมูลเชิงลึก อาจจะต้องพักค้างแรมร่วมกับคนในชุมชน

ในระยะเริ่มต้นนักวิจัยจะต้องมีผู้แนะนำ ซึ่งเป็นผู้ที่มีประสบการณ์การทำงานร่วมกับชุมชนมาก่อน เพื่อแนะนำตัวนักวิจัยและให้ข้อมูลบางประการแก่แกนนำชุมชน และเมื่อชุมชนยอมรับโครงการและงานวิจัยแล้ว งานวิจัยควรเริ่มต้นที่กลุ่มแกนนำ ซึ่งเป็นคนที่ชุมชนเคารพและยอมรับก่อน ซึ่งอาจจะมีจำนวนไม่มาก เพื่อสะดวกในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการ หลังจากนั้นจึงหาแนวร่วมจากชุมชนภายใต้การแนะนำของแกนนำ แล้วจึงขยายสู่ชุมชนในที่สุด จากประสบการณ์ของผู้วิจัย พบว่า กิจกรรมที่มีเป้าหมายและลักษณะงานที่แตกต่างกัน ไม่จำเป็นที่ผู้มีส่วนร่วมจะต้องเป็นกลุ่มเดียวกันหรือจำนวนเท่ากันเสมอไป แต่ท้ายที่สุดของการดำเนินงานแล้ว จะต้องมีการประชุมสรุปผลร่วมกันทุกครั้ง และกิจกรรมที่มีความสำคัญ ที่ต้องการความคิดเห็นของคนส่วนใหญ่ หรือการลงประชามติ จำเป็นต้องทุกภาคส่วนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมอย่างเท่าเทียมกัน และในทุกกิจกรรมจะต้องเปิดโอกาสให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมได้อย่างสร้างสรรค์

นอกจากที่กล่าวมาแล้ว ผู้วิจัยยังเห็นว่า การทำงานร่วมกับชุมชนซึ่งเป็นผู้ใหญ่ จำเป็นต้องมีรายละเอียดของกิจกรรมอย่างชัดเจน มีเป้าหมายที่แน่ชัด และสามารถเห็นผลในเชิงรูปธรรมได้ การดำเนินงานในบางช่วงอาจจะต้องมีการสร้างกิจกรรมเสริมขึ้นมา เพื่อแสดงให้เห็นผลงานของโครงการวิจัยเป็นช่วงๆ อีกทั้งเป็นการกระตุ้นให้ชุมชนเห็นความสำคัญของงานที่ทำด้วย โดยที่กิจกรรมเสริมที่สร้างขึ้นอาจจะมาช่วยเสริมความแข็งแกร่งเชิงวิชาการให้แก่งานวิจัยก็ได้

หัวใจสำคัญของกระบวนการมีส่วนร่วม คือ **การมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล** โดยปฏิสัมพันธ์ระหว่างบุคคล จำเป็นต้องมีการสื่อสารที่ดี เพราะการสื่อสารที่ตรงไปตรงมา ชัดเจนในเนื้อหา ผ่านวิธีการที่หลากหลายเหมาะสมช่วยสร้างความเข้าใจที่ตรงกันของคนในชุมชน ซึ่งงานวิจัยนี้ ผู้วิจัยให้ความสำคัญกับทั้ง 2 ประเด็นดังกล่าวอย่างเคร่งครัด โดยเริ่มต้นที่การให้ข้อมูลเกี่ยวกับตัวผู้วิจัยอย่างไม่ปิดบัง สร้างความเป็นกันเองกับคนในชุมชน และมีความสม่ำเสมอในการวางตัวและปฏิบัติตน การดำเนินการดังกล่าวถือเป็นจุดแข็งของงานวิจัยนี้ เพราะทำให้คนในชุมชนยอมรับผู้วิจัย อำนวยความสะดวก ให้ความร่วมมือในกิจกรรม และข้อมูลที่สำคัญของงานวิจัยอย่างลุ่มลึก

ถ้าพิจารณาปัจจัยดึงดูดให้คนในชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการวิจัย จากประสบการณ์ของผู้วิจัย พบว่า มีปัจจัยที่ถือเป็นจุดแข็งของงานวิจัยนี้ ได้แก่ 1) **มีบุคคลที่ดึงดูด** ซึ่งอาจจะเป็นคนเดียวหรือกลุ่มคนก็ได้ ส่วนใหญ่จะเป็นผู้นำชุมชน หรือผู้อาวุโสที่ชาวบ้านให้การเคารพนับถือ เนื่องจากเป็นผู้มีความรู้ ประสบการณ์ดีงามเป็นแบบอย่างที่ดี พลังของบุคคลเหล่านี้ จะช่วยดึงให้คนอื่นๆ ในชุมชนเข้าร่วมกิจกรรมได้ดี 2) **มีประเด็นที่ดึงดูด** ประเด็นการวิจัยต้องสอดคล้องกับปัญหาหรือความต้องการร่วมของชุมชนนั่นเอง เพราะเป็นประเด็นที่คนในชุมชนมีความรู้สึกเป็นเจ้าของ 3) **มีเวลาที่ดึงดูด** เนื่องจากงานวิจัยนี้ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม ที่ต้องอาศัยการร่วมมือของคนในชุมชนทุกระดับ และตัวแทนจากหน่วยงานภายนอกชุมชน ซึ่งต่างมีวิถีชีวิตที่แตกต่างกัน จึงมีปัญหาเกี่ยวกับเวลาที่ต้องประชุม และทำกิจกรรมร่วมกัน จะส่งผลเสียอย่างมากต่อการวิจัย ซึ่งการวิจัยนี้ผู้วิจัยได้ยึดเวลาของชุมชนเป็นหลัก เช่น ใช้เวลาช่วงเย็น และกำหลังเลิกงาน เป็นต้น รวมทั้งใช้เวลาที่ชาวบ้านพบปะกันตามปกติ เป็นเวทีของงานวิจัยบ้าง ซึ่งผู้วิจัยจำเป็นต้องเข้าไปค้างแรมที่ชุมชน หรือเดินทางช่วงกลางคืนบ้าง แต่การกระทำดังกล่าวทำให้ผู้วิจัยได้ผลการวิจัย และชุมชนได้ผลงานของชุมชนด้วย และ 4) **มีสถานที่ดึงดูด** สถานที่พบปะจะต้องเป็นสถานที่สะดวกต่อการเดินทาง และมีสิ่งอำนวยความสะดวกครบ งานวิจัยนี้ ผู้วิจัยใช้อาคารศูนย์การเรียนรู้ชุมชน บริเวณร้านค้าชุมชน ที่ตั้งอยู่หมู่ที่ 8 (บ้านพุเตย) ซึ่งเป็นสถานที่ที่เดินทางไปมาสะดวก

อยู่ติดถนน มีสิ่งอำนวยความสะดวกครบครัน เช่น แก้ว โต๊ะ เครื่องขยายเสียง ห้องน้ำ พัดลม เป็นต้น รวมทั้งอยู่ติดกับร้านค้าชุมชน สถาบันการเงิน ปั๊มน้ำมันที่สมาชิกชุมชน สามารถทำกิจกรรมอื่นๆ ต่อได้อีกหลังจากทำกิจกรรมร่วมกันแล้ว

อนึ่ง ผู้นำชุมชน ถือเป็นผู้ที่มีบทบาทหลักในการก่อให้เกิดการขับเคลื่อนงาน และการมีส่วนร่วมในชุมชน เพราะผู้นำชุมชนมักเป็นคนที่มีความรู้ ความสามารถหลายด้าน มีวิสัยทัศน์การพัฒนากว้างไกล และมีภาวะความเป็นผู้นำสูง จนเป็นที่ยอมรับนับถือจากคนในชุมชน และภายนอกทั้งในระดับอำเภอ จังหวัด และประเทศ ซึ่งปรากฏการณ์ดังกล่าว ถือว่ามีทั้งข้อดี และข้อจำกัดบางประการต่อการพัฒนาชุมชน ข้อดีที่ว่า คือ ผู้นำชุมชนจะช่วยทำให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนและยอมรับจากหน่วยงานภายนอก ส่วนข้อจำกัดบางประการ คือ ผู้นำชุมชนจะถูกดึงออกจากชุมชน เพื่อเข้าร่วมกิจกรรมการพัฒนาในระดับที่สูงขึ้น จนอาจส่งผลกระทบต่อความต่อเนื่องของการพัฒนาชุมชนของตนเองบ้าง หากจัดสรรเวลาไม่ดี ซึ่งเหตุการณ์ดังกล่าวสามารถพบเห็นได้ทั่วไปในชุมชนท้องถิ่นที่เข้มแข็ง สำหรับชุมชนบ้านพุดเตย เหตุการณ์ดังกล่าวไม่ได้สร้างผลกระทบทางลบต่อการจัดการป่าชุมชน เนื่องจากกระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมนี้ ได้ช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้ และการสืบสานงานต่อของคนรุ่นต่อๆ มาได้ และคนรุ่นใหม่ก็สามารถทำหน้าที่ทดแทนได้เป็นอย่างดี

หลักคิดในการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่น

ผู้ขับเคลื่อนการพัฒนาจะต้องยึดหลักการการจัดการเพื่อการใช้ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ทำให้เกิดการส่งต่อทรัพยากรแบบรุ่นต่อรุ่น และไม่เน้นที่การอนุรักษ์หรือการสงวนเพียงอย่างเดียว ต้องวางแผนให้สอดคล้องกับแนวคิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนครอบคลุมทั้ง 3 มิติ คือ เศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม กล่าวคือ คนในชุมชนต้องสามารถใช้ประโยชน์ในรูปแบบที่หลากหลายก่อให้เกิดการพึ่งตนเองและสร้างรายได้ ไม่เกิดความขัดแย้งในชุมชน สร้างกระบวนการเรียนรู้และการสืบสานขึ้นในชุมชน สร้างความเท่าเทียมในการเข้าถึงทรัพยากร ตลอดจนต้องคงไว้ซึ่งโครงสร้าง และบทบาทหน้าที่ที่พึงเป็นของป่าไม้ และทรัพยากรท้องถิ่นนั้นๆ ด้วย ซึ่งงานวิจัยนี้ก็เล็งเห็นถึงความสำคัญของประเด็นดังกล่าว จึงนำเป็นฐานคิดในการสร้างแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนแบบมีส่วนร่วม

ในด้านคุณธรรมและศีลธรรมในการจัดการป่าชุมชนและทรัพยากรท้องถิ่นถือเป็นเรื่องสำคัญ รัฐบาลต้องให้ความสำคัญกับสิทธิชุมชน ต้องเคารพศักดิ์ศรีของความเป็นมนุษย์ และตระหนักว่าชาวบ้านมีสิทธิในการดำรงชีวิต มีสิทธิในการตัดสินใจใดๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของตนเอง และชุมชน ซึ่งการจะรักษาซึ่งสิทธิเหล่านี้ได้นั้น รัฐบาลจะต้องสนับสนุน ส่งเสริมให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการกำหนดนโยบาย และตัดสินใจในทางการเมืองที่จะส่งผลกระทบต่อประชาชนอย่างแท้จริงด้วย

แนวทางการขับเคลื่อนงานเยาวชน

กิจกรรมสำหรับเยาวชนต้องมีความสมดุลในด้านสาระกับความบันเทิง กิจกรรมที่หลากหลาย สนุกสนานเปิดโอกาสให้เยาวชนได้คิดอย่างอิสระ หรือกำหนดกิจกรรมด้วยตนเอง จะส่งเสริมให้การขับเคลื่อนงานเยาวชนประสบความสำเร็จมากยิ่งขึ้น ทั้งนี้เพราะเยาวชนไม่รู้สึกลัวตนเองถูกบังคับให้ทำ หรือตามที่ชุมชนต้องการเท่านั้น จากประสบการณ์การทำงานผู้วิจัยเห็นว่าการขับเคลื่อนงานเยาวชนจำเป็นต้องสร้างทีมที่เล็ง ซึ่งเป็นบุคคลที่เยาวชนเชื่อใจ และเคารพ เพื่อให้ทำหน้าที่เป็นที่ปรึกษา และประสานงานกับทีมเยาวชน และที่สำคัญ คือ การชี้แจงกิจกรรมและประโยชน์ที่เยาวชนจะได้รับจากการร่วมกิจกรรมแก่ผู้ปกครองโดยผู้วิจัย และทีมวิจัยชุมชน ได้สร้างข้อตกลงร่วมกับผู้ปกครองในการพัฒนาศักยภาพของเยาวชน โดยไม่เบียดบังเวลาที่เยาวชนจะต้องช่วยเหลืองานทางบ้าน ซึ่งวิธีการดังกล่าวผู้วิจัยนำมาใช้แล้ว ประสบความสำเร็จเป็นอย่างมาก พบว่าผู้ปกครองเข้าใจ และเห็นความสำคัญของการพัฒนาศักยภาพเยาวชนเพื่อมาร่วมกันปกป้องผืนป่า และสืบสานงานพัฒนาชุมชนต่อไป

การถอนตัวจากพื้นที่ และการสานต่อกิจกรรมในชุมชน

ในบทบาทของนักวิจัยภายนอกที่ไปร่วมเคลื่อนงานในชุมชนเป็นระยะเวลาหนึ่ง ผู้วิจัยยังรู้สึกผูกพันกับชุมชนเป็นอย่างมากแม้เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจการวิจัยแล้ว เมื่อมีโอกาส เช่น วันสำคัญทางประเพณีไทย ผู้วิจัยจะลงไปพื้นที่เพื่อนำของขวัญไปให้ผู้ใหญ่ และบุคคลที่ตนเองเคารพ รวมทั้งการรับอาสาสมัครแกนนำเยาวชน จำนวน 8 คน เพื่อทำกิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมกับกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ภายใต้โครงการมหิงสาสายสืบ ในส่วนของชุมชนเองก็ได้ดำเนินกิจกรรมตามแผนแม่บทอย่างต่อเนื่อง เช่น การร่วมกับการปิโตรเลียมแห่งประเทศไทยปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติ การขยายงานโครงการคืนกล้วยไม้สู่ป่า การป้องกันไฟป่า การซ่อมแซมฝายชะลอความ

ชุมชน เป็นต้น ในเชิงการบริหารงานก็มีการประชุมสรุปงานอย่างเป็นทางการมากขึ้น มีการจดบันทึกอย่างเป็นระบบ งานกิจกรรมเยาวชนในช่วงต้นหยุดชะงักไปบ้าง เนื่องจากที่เลี้ยงคนสำคัญของกลุ่มเยาวชนไปอุปสมบท แต่หลังจากลาสิกขาออกมาก็ได้มาสานงานต่อ โดยประสานความร่วมมือกับคณะกรรมการป่าชุมชนที่เป็นครูในโรงเรียน งานที่ออกมาในระยะหลังเป็นลักษณะการทำงานร่วมกับผู้ใหญ่ในการพาผู้ที่มาศึกษาดูงานนำชมป่าชุมชน การพัฒนาทักษะการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน เช่น การจักรสานพัดจากใบเตยหนาม เป็นต้น ซึ่งแสดงให้เห็นว่า ชุมชนบ้านพุเตยสามารถดำเนินการจัดการป่าได้ด้วยศักยภาพของตนเองได้ แต่อาจจะมีการติดขัดบางประการ ซึ่งถือเป็นการเรียนรู้ที่จะแก้ไขปัญหาต่อไปของชุมชนเอง

แม้ว่างานวิจัยนี้เป็นกรณีศึกษา ซึ่งมีข้อจำกัดในเรื่องของการนำไปประยุกต์ใช้ในวงกว้าง นอกจากในพื้นที่ที่มีบริบททางสังคมใกล้เคียงกัน แต่ผลวิจัยที่ได้รับสามารถยืนยันกับรัฐบาล และหน่วยงานอื่นที่เกี่ยวข้องได้ว่า ภาคประชาชนและชุมชนมีศักยภาพเพียงพอที่จะดูแล และปกป้องป่าชุมชน ตลอดจนทรัพยากรท้องถิ่นของตนเองได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น ผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่า รัฐบาลจะเร่งผลักดันนโยบายและแนวปฏิบัติเพื่อสนับสนุนการจัดการป่าชุมชนอย่างยั่งยืน ตามข้อเสนอแนะของการวิจัยนี้

นอกจากการวิพากษ์ตนเองและกระบวนการทำงานที่กล่าวในข้างต้นแล้ว ผู้วิจัยในฐานะนักวิจัยภายนอกยังได้เรียนรู้ว่า ความแตกต่างทางเชื้อชาติ กลับไม่เป็นอุปสรรคต่อการทำงานแบบมีส่วนร่วมของชุมชนนี้ เนื่องจากสมาชิกชุมชนต่างมีประสบการณ์ร่วมกันในการแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพในช่วงเริ่มต้นก่อตั้งชุมชน การที่ชุมชนมีวัฒนธรรมเด่นที่สมาชิกปฏิบัติร่วมกันมาเป็นเวลานาน มีส่วนช่วยให้การจัดการป่าชุมชนประสบความสำเร็จมากขึ้น ที่สำคัญผู้วิจัยรู้สึกอึดอัดเป็นอย่างมากต่อการทำวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากตลอดระยะเวลาเกือบ 4 ปี ที่ผู้วิจัยได้เลือกใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมเพื่อจัดการป่าชุมชน ณ ชุมชนบ้านพุเตย ที่มีระยะห่างจากที่พักอาศัยกว่า 200 กิโลเมตร ได้ช่วยให้ผู้วิจัยเกิดการเรียนรู้ทั้งในด้านการวิจัยและการพัฒนาชุมชน ที่ไม่ได้แค่การได้มาซึ่งข้อมูลนิพนธ์ แต่ได้ช่วยสร้างกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนให้สามารถแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง จนกลายเป็นหนึ่งในชุมชนตัวอย่างที่มีกระบวนการที่ดีในการจัดการป่าชุมชน

“...วันนี้ “กระบวนการมีส่วนร่วมในการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย” ได้ทำให้ชุมชนรอบๆ ป่าชุมชนรู้จักความหมายของคำว่า “แบ่งปัน” มากขึ้น มีความพอดีในการใช้ทรัพยากร สร้างนิสัยความพอเพียงสู่ความยั่งยืนในตัวเอง ครอบครัว ชุมชนและสังคมมากขึ้น หลังพายุฝนลูกใหญ่ผ่านพ้นไป จิตสำนึกของชุมชนในการอนุรักษ์ป่าดูแลแสงอาทิตย์ที่สาบสูญ สู้ผืนดินที่เคยชุ่มฉ่ำด้วยปัญญา เกิดเป็นต้นกล้าเล็กๆ ใหญ่ ผุดขึ้นจากผืนดินแห่งเหตุและผล ซึ่งนับวันจะยิ่งแตกหน่อต่อ ยอดเติบโตขึ้นพร้อมกับการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับป่าอย่างมีความสุข ในบริบทของคนกับป่าอย่างต่อเนื่องสืบไป...”

สะท้อนผลการทำงานของผู้วิจัย

จากการจัดเวทีคืนข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะวันที่ 10 พฤศจิกายน 2553 ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท

เอกสาร และสิ่งอ้างอิง

กนก จันทร์ทอง. 2538. **สิ่งแวดล้อมศึกษา: ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: เทคโนโลยีการศึกษา มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์.

กนกอร สมปราชญ์. 2547. **การวิจัยปฏิบัติการสำหรับผู้บริหารสถานศึกษา**. ขอนแก่น: คณะศึกษาศาสตร์, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม. 2542. **การส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศ** ไทย. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.

_____. 2542. **ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี และสิ่งแวดล้อม.

_____. 2548. **สิ่งแวดล้อมศึกษาในโรงเรียน**. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมและสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน). 2550. **รัฐ** หนุนเสริมราษฎร์ เพื่อทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม และ สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน(องค์การมหาชน) กระทรวงพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์.

กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช. 2547. **สถิติป่าไม้**. กรุงเทพมหานคร: กรมอุทยาน แห่งชาติสัตว์ป่าและพันธุ์พืช.

กฤษฎา บุญชัย. 2542. **ประชาสังคม: พื้นที่สาธารณะของฉันทัน (ประชาชน) ที่จะจัดการกันเอง; ประชาคมรากหญ้าขบวนการคนกล้า สร้างบ้าน วันใหม่ ประสพการณ์จริงจากชุมชน** เข้มแข็งระดับตำบล 4 ภาค. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

กฤษฎา บุญชัย. 2542. บทสังเคราะห์จากวงเสวนา “ฐานคิดและยุทธศาสตร์สิทธิชุมชนในสายธารโลกาภิวัตน์” จัดเมื่อ วันที่ 10 – 11 ตุลาคม 2542. เชียงใหม่: องค์กรพัฒนาเอกชน (กป.อพช.).

กาญจนา แก้วเทพ. 2552. คุณลักษณะ และวิธีวิทยาของงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสนับสนุนการวิจัย.

_____. 2538. การพัฒนานวัตกรรมชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สภาคณาธิการแห่งประเทศไทย.

การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย. 2537. พัฒนาท่องเที่ยวไทยในทิศทางที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย.

เกษม จันทร์แก้ว. 2544. วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

_____. 2545. การจัดการสิ่งแวดล้อมแบบผสมผสาน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

กอบกุล สามัคคี. 2547. รายงานฉบับสมบูรณ์โครงการศึกษารูปแบบการมีส่วนร่วมในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

กำพล ทรงอุปด. 2552. สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา. สัมภาษณ์, 10 ตุลาคม 2552.

_____. 2552. สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา. สัมภาษณ์, 9 มกราคม 2553.

คณะกรรมการโครงการจัดทำแผนที่ทุนทางสังคมตำบลนาร่อง จังหวัดกาญจนบุรี. 2548. สรุปข้อมูลทุนทางสังคมตำบลท่าเสา จังหวัดกาญจนบุรี. กาญจนบุรี: โครงการจัดทำแผนที่ทุนทางสังคมตำบลนาร่อง จังหวัดกาญจนบุรี.

คณะกรรมการโครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ. 2551. แบบสรุปข้อมูลพื้นฐานของชุมชนระดับตำบล โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคมและความยากจน ตำบลท่าเสา อำเภอเมือง จังหวัดกาญจนบุรี. กาญจนบุรี: โครงการฟื้นฟูชุมชนท้องถิ่นเพื่อการแก้ไขปัญหาสังคมและความยากจนเชิงบูรณาการ.

คณะกรรมการฝ่ายประมวลเอกสารและจดหมายเหตุ ในคณะกรรมการอำนวยการจัดงานเฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว. 2542. วัฒนธรรม พัฒนาการทางประวัติศาสตร์ เอกลักษณ์และภูมิปัญญาจังหวัดกาญจนบุรี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภา.

คณะกรรมการพัฒนาอำเภอไทรโยค. 2545. แผนพัฒนาอำเภอ 5 ปี: อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. กาญจนบุรี: องค์การบริหารส่วนจังหวัดกาญจนบุรี.

คณะทำงานแผนชุมชนหมู่บ้าน บ้านพุเตย. 2552. แผนชุมชนบ้านพุเตย. กาญจนบุรี: องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา.

คณะทำงานแผนที่แม่บทชุมชนตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. 2552. แผนแม่บทพื้นที่ตนเอง. กาญจนบุรี: องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา.

คณะทำงานแผนแม่บทชุมชนพื้นที่ตนเอง ตำบลท่าเสา. 2547. แผนแม่บทชุมชน ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. กาญจนบุรี: องค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา.

คณะทำงานวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยี ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม สภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2551. อนุสัญญาด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานสภาที่ปรึกษาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ

คณะนักวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์ วิทยาเขตน่าน โครงการจัดตั้งศูนย์ขับเคลื่อนยุทธศาสตร์การพัฒนาความมั่นคง กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน. 2551. ยุทธศาสตร์การพัฒนาความมั่นคง กลุ่มจังหวัดภาคเหนือตอนบน (online).

<http://61.19.197.205/C11/I22/Document%20Library.doc>, 2 เมษายน 2551.

คณิศร วรรณโชติ. 2552. เจ้าของโสม พุเตย รีสอร์ท. สัมภาษณ์, 4 ตุลาคม 2552.

คมกริช เศรษฐบุบผา และ ดวงใจ สุขเฉลิม. 2552. พฤษศาสตร์พื้นบ้านของชาวมูเซอตำบลบ้านห้วยปลาหลด ตำบลด่านแม่ละเมา อำเภอแม่สอด จังหวัดแม่ฮ่องสอน. วารสารวนศาสตร์ 28(1): 29-39.

โครงการแผนที่ศักยภาพมนุษย์. 2551. สักระยะห้องความรู้: กิจกรรมแผนที่ศักยภาพมนุษย์และครอบครัวอบอุ่น ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. นครปฐม: สถาบันวิจัยโภชนาการ มหาวิทยาลัยมหิดล.

โครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ. 2547. ป่าชุมชนของคนรากหญ้า: Community Forests in Thailand. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP).

_____. 2548. ชุมชนฉลาดใช้ทรัพยากรธรรมชาติ: Environment friendly Communities. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP).

_____. 2550. รายงานการพัฒนาคนของประเทศไทย ปี 2550: เศรษฐกิจพอเพียงกับการพัฒนาคน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (UNDP).

เครือข่ายป่าชุมชน. 2546. การบูรณาการชุมชนต้นแบบเพื่อการจัดการทรัพยากร (online). http://www.thaico.net/thaicforest/exhb/exhb_150503_seminarmaekang01.html, 2 ธันวาคม 2551.

จักรพันธุ์ ปัญสุวรรณ. 2545. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.

จิณนา เพ็ญนาง. 2548. พฤษศาสตร์พื้นบ้านของราษฎรท้องถิ่นที่ป่าบ้านช่องแคบสามัคคี ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี. วิทยาสตรมหาบัณฑิต สาขาการบริหารทรัพยากรป่าไม้, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

จำนง บัวเนี้ยว. 2550. การมีส่วนร่วมในกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น: ผลการศึกษาระบบและการมีส่วนร่วมของระบบในงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) สำนักงานภาค.

เจิมศักดิ์ ปิ่นทอง. 2535. วิวัฒนาการของการบุกเบิกที่ดินทำกินในเขตป่า. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. 2528. ป่าไม้เพื่อพัฒนาสังคมชนบท. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ฉลาดชาย รมิตานนท์, อนันท์ กาญจนพันธุ์ และ สันติศา กาญจนพันธุ์. 2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 2 ป่าชุมชนภาคเหนือ. กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ซัชพล ทรงสุนทรวงศ์. 2549. มนุษย์กับสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา, อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, รัตนาพร เศรษฐกุล, อุดม หนูทอง, ประภัศร เขียวปัญญา และ ดนุพล ไชยสินธุ์. 2542. โครงการวิจัยสิทธิชุมชนท้องถิ่น จากจารีตประเพณีสู่สถานการณ์ปัจจุบัน: การศึกษาเพื่อแสวงหาแนวทางนโยบายสิทธิชุมชนท้องถิ่นในประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

ชลธิรา สัตยาวัฒนา, รัตนาพร เศรษฐกุล, พริยะ สีหะกุลัง, และ อุทิศ ชำนิบรรณาการ. 2546. สิทธิชุมชนท้องถิ่นชาวเขาในภาคเหนือของประเทศไทย: อดีตและปัจจุบัน กรณีศึกษาและปัญหา. กรุงเทพมหานคร: นิติธรรม.

ชื่น ศรีสวัสดิ์. 2543. การจัดการป่าไม้โดยใช้มิติทางวัฒนธรรม: กรณีศึกษาป่าชุมชนในจังหวัดอุบลราชธานี (online). http://www.culture.go.th/research/isan/43_4.html, 18 มีนาคม 2554.

คารากร เจียมวิจักขณ์. 2551. “การจัดทำยุทธศาสตร์ท้องถิ่น: กรณีศึกษาการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติโดยองค์กรท้องถิ่นในกลุ่มน้ำน้ำสาน จังหวัดเลย”. วารสารเศรษฐกิจ
และสังคม. ฉบับที่ 1 เดือนมกราคม-มีนาคม 2551.

ดุสิต เวชกิจ. 2540. นิเวศวิทยาและการจัดการทรัพยากรป่าไม้. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.

เดือนใจ โกสกุล และ อรุณี จันทรสนิท. 2552. ป่า: ทรัพยากรของเราวัฒนธรรมของเรา.
กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาพฤกษศาสตร์ คณะวิทยาศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ถวิลวดี บุรีกุล. 2552. พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชน: จากอดีตจนถึงรัฐธรรมนูญแห่ง
ราชอาณาจักรไทย พ.ศ. 2550. นนทบุรี: สำนักวิจัยและพัฒนา สถาบันพระปกเกล้า.

เทียมหทัย ชูพันธุ์. 2550. “ความหลากหลายของพรรณพืชและพฤกษศาสตร์พื้นบ้านของป่าโคกไร่
อำเภอเขียงยืน จังหวัดมหาสารคาม”. วารสารวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี มหาวิทยาลัย
มหาสารคาม 26(2): 150-154.

ทิพย์อักษร มั่นปาดิ และ สิริลักษณ์ ศรีประสิทธิ์. 2548. ป่าชุมชนนานาชาติ: การจัดการป่าที่
พิสูจน์แล้ว (online). <http://www.statelessperson.com/www/?q=node/391>,
3 พฤศจิกายน 2552.

ธนาคารโลก (World Bank). 2546. รายงานการติดตามสถานการณ์สิ่งแวดล้อมไทย (online).
<http://www.worldbank.or.th/monitor>, 18 กุมภาพันธ์ 2552.

ธีระพงษ์ แก้วหาญ. 2544. กระบวนการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง ประชาคม. ขอนแก่น:
คลังนานาวิทยา.

ธรรมจรรย์ ตูยธำรง. 2546. การมีส่วนร่วมของคณะกรรมการชุมชนในการจัดการสิ่งแวดล้อม
กรณีศึกษาเทศบาลภายในเขตอำเภอบางปะอิน จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. วิทยาศาสตร์
มหบัณฑิต, มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นรชาติ วงศ์วันดี. 2554. ความสำเร็จของการจัดการป่าชุมชนบ้านดงผ้าปูน ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน. (online).

<http://www.sci.rmuti.ac.th/grad23rd/proceeding/Oral>, 1 พฤษภาคม 2555.

นรินทร์ชัย พัฒนพงศา. 2547. การมีส่วนร่วม: หลักการพื้นฐาน เทคนิคและกรณีตัวอย่าง. พิมพ์ครั้งที่ 2. เชียงใหม่: สิริลักษณ์การพิมพ์.

_____. 2533. แนวทางในการให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาชนบท. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

นเรศ สงเคราะห์สุข. 2541. จากแนวคิดสู่ปฏิบัติการ: เลี้ยวหนึ่งของประสบการณ์การพัฒนาแบบมีส่วนร่วมบนพื้นที่สูง. เชียงใหม่: โครงการพัฒนาที่สูงไทย-เยอรมัน.

นันทวัฒน์ บรมานันท์ และ แก้วคำ ไกสรพงษ์. 2544. การปกครองส่วนท้องถิ่นกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์วิญญูชน.

นิตยา กมลวาทนิตสา. 2546. บริบทไทยว่าด้วยการพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

นิวัติ เรืองพานิช. 2546. การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

นิรันดร์ จงวุฒิเวศน์. 2537. การมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศักดิ์โสการพิมพ์.

บัณฑิต อ่อนคำ. 2539. ยุทธศาสตร์ในการพัฒนาชนบท: ประสบการณ์ของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

บุญทัน โปภิลา และ อภิชาติ ภัทรธรรม. 2550. “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชายเลนในเขตป่าสงวนแห่งชาติ ป่าประแส-พังราด จังหวัดระยอง”. วารสารวิทยาศาสตร์เกษตรศาสตร์ (สังคมศาสตร์) ปีที่ 28 ฉบับที่ 2: 228-233.

บุญนาค ตีวกุล. 2543. **ชนบทไทย: การพัฒนาสู่ประชาสังคม**. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.

บุญมา พันธุ์แสน. 2553. **กรรมการป่าชุมชนและปราชญ์ชุมชน**. สัมภาษณ์, 15 มีนาคม 2553.

บุญรอด ชลารักษ์. 2531. **รายงานการวิจัยเรื่อง ประวัติศาสตร์บอกเล่า: สภาพของจังหวัดกาญจนบุรีในสมัยสงครามโลกครั้งที่ 2**. กาญจนบุรี: วิทยาลัยครูกาญจนบุรี.

บุญรอด ชลารักษ์ และ ไพโรจน์ ชลารักษ์. 2551. **ความเป็นมาของชุมชนไทรโยค: ศึกษากรณีชุมชนท่าเสา**. กาญจนบุรี: มหาวิทยาลัยราชภัฏกาญจนบุรี.

ปิยะพร พิทักษ์ตันสกุล. 2550. **การติดตามการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศป่าในป่าชุมชนบ้านพุเตย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ภายใต้ความร่วมมือและการจัดการของชุมชน**. กาญจนบุรี: สำนักงานกองทุนคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ.

ปิ่นแก้ว เหลืองอร่ามศรี. 2548. **คนกับป่า: มุมมองจากรากหญ้า**. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

_____. 2542. **ขบวนการป่าชุมชนและการท้าทายการจัดการป่าของรัฐไทย**. เชียงใหม่: บี เอส การพิมพ์.

ปาริชาติ วลัยเสถียร, พระมหาสุทิตย์ อบอุ่น, สหทัยา วิเศษ, จันทนา เบญจทรัพย์ และ ชลกาญจน์ ฮาชันนารี. 2548. **กระบวนการและเทคนิคของนักพัฒนา**. พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพมหานคร: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.

ประพนธ์ศิริ ศิริสุภักดิ์ และ นุชนาถ มั่งคั่ง. 2553. ความตระหนักทางด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อ
สะท้อนแนวการปฏิบัติในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติของเกษตรกรชาวไทยภูเขาใน
ภาคเหนือของประเทศไทย. (online).

http://www.rdi.ku.ac.th/kufair50/social/02_01_social/social_2.1.htm#author., 30 กันยายน
2553.

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. 2540. สิ่งแวดล้อมและการพัฒนา. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร:
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล และ สุภาพ จัตราภรณ์. 2553. การออกแบบการวิจัย. พิมพ์ครั้งที่ 5.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

พิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง. 2552. ประธานป่าชุมชนบ้านพุเตย. สัมภาษณ์, 8 กุมภาพันธ์ 2552.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ประยุตโต). 2551. การพัฒนาที่ยั่งยืน. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมล
คีมทอง.

ไพบุลย์ วัฒนศิริธรรม. 2547. แลหน้าเศรษฐกิจสังคมไทย. (online).

<http://www.thailabour.org/thai/news/47120601.html>, 6 เมษายน 2555.

มนัส สุวรรณ. 2549. การจัดการสิ่งแวดล้อม: หลักการและแนวคิด. กรุงเทพมหานคร:
โอเดียนสโตร์.

มูลนิธิโลกสีเขียวและสหภาพนายความแห่งประเทศไทย. 2538. รวมกฎหมายสิ่งแวดล้อม.
กรุงเทพมหานคร: บริษัท มายด์ พับลิชชิ่ง จำกัด.

มงคล ดำธนานินทร์, บัญชร แก้วส่อง, วีระ ภาคอุทัย, ประสิทธิ์ คุญรัตน์ และ สุวิทย์ ชีรสอวัต.
2536. ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 3 ป่าชุมชนภาคเหนือ.
กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

ยศ สันตสมบัติ. 2542. ความหลากหลายทางชีวภาพและภูมิปัญญาท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืน. เชียงใหม่: ภาควิชาสังคมวิทยาและมนุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

ระวี ถาวร. 2550. การพัฒนาระบบการติดตามการจัดการทรัพยากรป่าไม้และสิ่งแวดล้อมอย่างมีส่วนร่วม (online). <http://www.thaicf.org/publication/research/research1.php>, 17 ตุลาคม 2551.

ระวี ถาวร, นิตยา เมียนมิตร และ รังสรรค์ เกตุอ้อด. 2551. ป่าชุมชน: กระบวนการเรียนรู้ในการจัดการทรัพยากรอย่างมีส่วนร่วมของสังคมไทย. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่งภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก

รักษักลำ สถานสุข และ อภิชาติ ภัทรธรรม. 2548. “การมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้ของราษฎรที่อาศัยอยู่ในพื้นที่โครงการพัฒนาห้วยแม่เพรียงตามพระราชดำริ จังหวัดเพชรบุรี”. วารสารวิทยาศาสตร์เกษตรศาสตร์ (สังคมศาสตร์) ปีที่ 26: 15-22.

ราชบัณฑิตยสถาน. 2542. พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2542. กรุงเทพมหานคร: ราชบัณฑิตยสถาน.

เลิศชาย ศิริชัย และ นฤทธิ์ ดวงสุวรรณ. 2552. ประมวลพินบ้านลุ่มทะเลสาบสงขลา: วิธีและการเปลี่ยนแปลง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยแห่งชาติ.

วสิน อิงคพัฒนากุล. 2548. การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและมรดกทางวัฒนธรรม. นครปฐม: มหาวิทยาลัยศิลปากร วิทยาเขตพระราชวังสนามจันทร์.

วันชัย เทียนน้อย. 2542. การจัดการทรัพยากรธรรมชาติ. พิมพ์ครั้งที่ 4. กรุงเทพมหานคร: อักษรวัฒนา.

วันชัย วัฒนศัพท์. 2544. คู่มือการมีส่วนร่วมของประชาชนในการตัดสินใจของชุมชน. นนทบุรี: สถาบันพระปกเกล้า.

วิกิจ แก้วจิตคงทอง. 2552. ผู้นำชุมชนบ้านพุเตย. **สัมภาษณ์**, 9 มกราคม 2553.

วิชา นิยม และ กิตติชัย รัตนะ. 2547. การบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเชิงบูรณาการ. สระบุรี: บริษัท ซีโพรครีเอชั่น จำกัด.

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ. 2541. ทรัพยากรชีวภาพอาเพศ: การย้ายพันธุกรรมและการต่อสู้ของชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ มูลนิธิโกมลคีมทอง.

วิโรจน์ ทองอ่อน. 2552. สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบลท่าเสา หมู่ที่ 11. **สัมภาษณ์**, 12 กรกฎาคม 2552.

วีระ สมบูรณ์. 2545. อริยวินัยสำหรับคริสต์ศตวรรษที่ 21: วิถีที่เหมาะสมท่ามกลางภาวะสมัยใหม่. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง.

ศักดิ์สิทธิ์ กิจขันธ์. 2545. พฤษศาสตร์พื้นบ้านในป่าชุมชนอนุรักษ์ผาเวียง อำเภอนาหว้า จังหวัดหนองบัวลำภู. อดุทธธานี: สำนักงานป่าไม้เขตอดุทธธานี กรมป่าไม้.

ศิริพร พันธุลี. 2553. “การพัฒนาแผนแม่บทชุมชนโดยใช้กระบวนการจัดการความรู้เพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนห้วยหม้าย”. วารสารวิจัยเพื่อการพัฒนาเชิงพื้นที่ ปีที่ 3 ฉบับที่ 1 กันยายน-ตุลาคม 2553: 47-56.

ศุภพร ไทยภักดี และ พันธจิตต์ พรประธานสมบัติ. 2550. “การมีส่วนร่วมของหมู่บ้านและชุมชนในการพัฒนาศักยภาพตนเองโดยผ่านนโยบายรัฐ”. วารสารวิทยาศาสตร์เกษตรศาสตร์ (สังคมศาสตร์) ปีที่ 28: 69-79.

ศูนย์ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย. 2541. **คู่มือการจัดกิจกรรมค่าย**. กรุงเทพมหานคร: กรมการศึกษานอกโรงเรียน.

สถาบันวิจัยสังคม. 2547. **คู่มือรูปแบบกลไกการมีส่วนร่วมของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. เชียงใหม่: มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เสน่ห์ จามริก, ยศ สันตสมบัติ, บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, เจริญ คัมภีรภาพ และ ไพสิฐ พาณิชย์กุล.

2536. **ป่าชุมชนในประเทศไทย: แนวทางการพัฒนา เล่ม 1 ป่าฝนเขตร้อนกับภาพรวมของป่าชุมชนในประเทศไทย.** กรุงเทพมหานคร: สถาบันชุมชนท้องถิ่นพัฒนา.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์. 2550. **ทฤษฎีสังคมวิทยา: เนื้อหาและแนวการใช้ประโยชน์เบื้องต้น.**

พิมพ์ครั้งที่ 12. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

सानิตย์ บุญชู. 2527. **การพัฒนาชุมชน: การมีส่วนร่วมของประชาชน.** กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

สินธุ์ สโรบล. 2552. **วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัย**

เพื่อท้องถิ่นในประเทศไทย และประสบการณ์จากต่างประเทศ. กรุงเทพมหานคร:

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

สิทธิธัญ ประพุทธินิธิตาร. 2546. **การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: แนวคิดและแนวปฏิบัติ.**

เชียงใหม่: โครงการวิชาการเพื่อเด็กและชุมชน คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สุนาวินวิวัฒน์, หลวง. 2497. **เที่ยวไทรโยคราวสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เสด็จ**

ประพาศ พ.ศ. 2464. พระนคร: โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม.

สุนีย์ มัลลิกะมาลย์. 2528. **รายงานผลการวิจัย ตุลาการหมู่บ้าน.** กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

_____. 2545. **รัฐธรรมนูญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพิทักษ์รักษา**

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์

มหาวิทยาลัย.

สุภางค์ จันทรวาณิช. 2553. **วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ.** พิมพ์ครั้งที่ 13. กรุงเทพมหานคร:

สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

สุวิภา ไพรพินาศ. 2546. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชนในการบริหารจัดการ
 ป่าชุมชน. ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนาสังคม, มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

เสรี พงศ์พิศ. 2547. **รู้ให้เท่า ตามให้ทันการเปลี่ยนแปลง: ร้อยคำที่ควรรู้**. กรุงเทพมหานคร:
 สำนักพิมพ์พลังปัญญา.

สมพันธ์ เตชะอธิก, วิเชียร แสงโชติ, มานะ นาคำ และ อกนิษฐ์ ป้องภัย. 2540. การพัฒนาความ
 เข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน. กรุงเทพมหานคร: เจริญวิทยาการพิมพ์.

สมพร ภูติยานันท์. 2542. ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการแพทย์แผนไทยว่าด้วยสมุนไพรและ
 การแพทย์แผนไทย. เชียงใหม่: ภาควิชาเภสัชเวท คณะเภสัชศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

สมศักดิ์ สุขวงศ์. 2551. **ป่าชุมชนคนพอเพียงกับการลดภาวะโลกร้อน**. กรุงเทพมหานคร:
 สำนักพิมพ์สารคดี.

_____. 2550. **การจัดการป่าชุมชน: เพื่อคนและเพื่อป่า**. กรุงเทพมหานคร: ทวีวัฒนาการพิมพ์.

_____. 2539. เอกสารประกอบการสัมมนาเชิงปฏิบัติการ เรื่อง พฤษศาสตร์พื้นบ้านและการใช้
 ทรัพยากรอย่างยั่งยืน ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์ฝึกอบรมวนศาสตร์ชุมชนแห่ง
 ภูมิภาคเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

สำนักงานเกษตรจังหวัดกาญจนบุรี. 2554. **ข้อมูลการเกษตรจังหวัดกาญจนบุรี พ.ศ. 2553**.
 (online). www.kanchanaburi.doae.go.th/, 3 กุมภาพันธ์ 2555.

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย(สกว.) ฝ่ายวิจัยเพื่อท้องถิ่น. 2552. **เครื่องมือวิจัยเพื่อท้องถิ่น:
 Appreciation Influence Control(AIC)** (online).
http://www.vijai.org/Tool_vijai/12/06.asp., 5 มีนาคม 2552.

_____. 2552. **เครื่องมือวิจัยเพื่อท้องถิ่น: เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บข้อมูล** (online).
http://www.vijai.org/Tool_vijai/12/07.asp., 5 มีนาคม 2552.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2547. คู่มือการจัดทำตัวชี้วัดการ
พัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา
การเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.

_____. 2549. แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550-2554.
กรุงเทพมหานคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัด วิ เจ พรินติ้ง.

_____. 2551. แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-10 (online).
<http://www.nesdb.go.th/Default.aspx?tabid=62>., 29 พฤษภาคม 2551.

สำนักงานจังหวัดกาญจนบุรี. 2552. แผนพัฒนาจังหวัดกาญจนบุรี 4 ปี (2552-2555). กาญจนบุรี:
สำนักงานจังหวัดกาญจนบุรี กลุ่มงานยุทธศาสตร์การพัฒนาจังหวัด.

สำนักงานจัดการป่าชุมชน. 2546. ป่าพื้นบ้านอาหารชุมชน. กรุงเทพมหานคร: สำนักจัดการป่า
ชุมชน กรมป่าไม้.

สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดกาญจนบุรี. 2551. แผนปฏิบัติการเพื่อ
จัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในจังหวัด กาญจนบุรี พ.ศ. 2552-2554.
กาญจนบุรี: สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม จังหวัดกาญจนบุรี.

สำนักงานนโยบายและแผนสิ่งแวดล้อม. 2535. พระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม
แห่งชาติ 2535 และกฎหมายที่เกี่ยวข้อง. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานนโยบายและ
แผนสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.

_____. 2540. นโยบายและแผนการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ พ.ศ. 2540 –
2559. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม.

สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม. 2554. รายงานสถานการณ์
คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2552. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและ
สิ่งแวดล้อม.

- _____. 2550. แผนการจัดการคุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2550 – 2554. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- _____. 2549. รายงานสถานการณ์คุณภาพสิ่งแวดล้อม พ.ศ. 2549. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- _____. 2548. โครงการนำร่องให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมในการกำหนดเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินและการอนุรักษ์ ป่าชุมชน ทรัพยากรดินและที่ดิน. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอไทรโยค. 2553. ประวัติอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี (online). <http://www.cddweb.cdd.go.th/saiyok/>, 13 มีนาคม 2553.
- _____. 2550. ข้อมูลทั่วไปโดยสังเขปของอำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรีและตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค. กาญจนบุรี: สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอไทรโยค.
- สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร. 2551. รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์สำนักงานเลขาธิการสภาผู้แทนราษฎร.
- สำนักงานวิจัยและพัฒนากาญจนบุรี. 2550. จังหวัดกาญจนบุรี (online). <http://210.246.186.28/oard5/vegetation/data/kanjanaburi.pdf>, 12 มกราคม 2553.
- สำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี. 2553. รายงานสถิติจังหวัด พ.ศ. 2553: กาญจนบุรี. กาญจนบุรี: สำนักงานสถิติจังหวัดกาญจนบุรี.
- สำนักงานสถิติแห่งชาติ. 2554. รายงานสถิติรายปีประเทศไทย พ.ศ. 2554. กรุงเทพมหานคร: กระทรวงเทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร.

สำนักมาตรฐานการศึกษา สำนักงานสภาสถาบันราชภัฏและสำนักมาตรฐานอุดมศึกษา

ทบวงมหาวิทยาลัย. 2545. ชุมวิชาการวิจัยชุมชน (Community Research Study).

กรุงเทพมหานคร: กระทรวงศึกษาธิการ.

สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี. 2551. ประกาศสำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี เรื่อง แผนการบริหารราชการแผ่นดิน พ.ศ. 2551-2554 (online).

http://203.172.184.111/km/plan/plan51_54.pdf, 3 มีนาคม 2552.

โสภารัตน์ จารุสมบัติ. 2547. รายงานฉบับสมบูรณ์ โครงการรวบรวมข้อมูลพื้นฐานเรื่อง เสรีภาพและหน้าที่ของประชาชนชาวไทย. กรุงเทพมหานคร: สถาบันพระปกเกล้า.

โสมสกว เพชรานนท์. 2546. รายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์: การประยุกต์ใช้กระบวนการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการปรับเปลี่ยนระดับความตระหนักทางด้านสิ่งแวดล้อมของนักเรียน ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นและตอนปลายในเขตภาคกลางตอนบนของประเทศไทย. ลพบุรี: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตลพบุรี.

อกิน รพีพัฒน์. 2547. การมีส่วนร่วมของประชาชนในงานพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์การศึกษานโยบายสาธารณะสุข.

อภิชัย พันธเสน. 2539. รายงานการวิจัย การดูแลรักษาป่าและการเพิ่มพื้นที่สีเขียวโดยการมีส่วนร่วมของประชาชน. กรุงเทพมหานคร: สถาบันสิ่งแวดล้อมไทย.

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์. 2548. การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม: การเรียนรู้ร่วมกับชุมชน. เชียงใหม่: เครือข่ายงานวิจัยมหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา กระทรวงศึกษาธิการ.

อานันท์ กาญจนพันธุ์. 2544. วิธีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน: พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

_____. 2549. **มติชุมชน วิถีคิดท้องถิ่นว่าด้วยสิทธิ อำนาจและการจัดการทรัพยากร.**
กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

อวรรณ โอภาสพัฒนกิจ. 2555. **ผู้ช่วยอธิการบดีฝ่ายวิจัยและบริการวิชาการ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**
สัมภาษณ์, 10 มกราคม 2555.

อุทิศ กุญอินทร์. 2542. **นิเวศวิทยาพื้นฐานเพื่อการป่าไม้.** กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาชีววิทยา
ป่าไม้ คณะวนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เอกภพ เพิ่มพูน, ภูมิ แสงกุล, สมเกียรติ ปัญญาพัฒนศักดิ์ และ มณฑา จันทมาศ. 2544.
พฤกษศาสตร์พื้นบ้านป่าชุมชนบ้านหินจอก หมู่ที่ 6 ตำบลลิพัง อำเภอปะเหลียน จังหวัด
ตรัง. สงขลา: ฝ่ายป่าชุมชน สำนักงานป่าไม้เขตสงขลา.

อำนาจ เจริญศิลป์. 2543. **การจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม.** กรุงเทพมหานคร:
โอเดียนสโตร์.

Barton, H. 2000. **Sustainable Communities.** London: Earthscan Publications.

Bell, S. and S. Morse. 1999. **Sustainability Indicators : Measuring the Immeasurable.**
London: Earthscan Publications.

Blowers, A. 1993. **Planning for a Sustainable Environment.** London: Earthscan.

Cohen, J. M. and N. T. Uphoff. 1980. Participation's Place in Rural Development :
Seeking Clarity Through Specificity. **World Development.** 8 (January 1980) :
324-328.

Denzin, N.K. and Y.S. Lincoln. 1994. **Introduction: Entering the field of qualitative**
research. NK: Denzin and YS Lincoln (Eds).

Engels, J. R. and J. G. Engels. 1990. **Ethics of Environment and Development**. Arizona: University of Arizona.

Gary, L. A. and K. Herr. 2005. **The Action Research Dissertation: A Guide for Students and Faculty**. California: Sage Publications, Inc.

Grenier, L. 1998. **Working with Indigenous Knowledge: A Guide for Researchs**. Ottawa: International Development Research Center.

Haughton, G. And C. Hunter. 1994. **Sustainable Cities**. London: Jessica Kingley Publishers.

Inkapatanakul, W. 1999. **Integrated Sustainable Development and National Park Management in Thailand**. Ph.D. Thesis, University of Leeds.

International Institute for Sustainable Development. 1998. **Rio+5 Special Focus Report**. New York: International Institute for Sustainable Development, United Nations.

International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, World Wildlife Fund and United Nations on Environment Programme. 1980. **Caring for the Earth: A Strategy for Sustainable Living**. Geneva: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.

_____. 1991. **Caring for the Earth**. Gland: International Union for Conservation of Nature and Natural Resources.

Best, J. W. 1998. **Research in Education**. New Delhi: Prentice Hall of India Private Limited.

Meadows, D.H., D.L. Meadows, J. Randers and W.W. Behrens. 1972. **The Limits to Growth**. New York: Universe Books.

- Mikkelsen, B. 1995. **Methods for Development Work and Research: A Guide for Practitioners**. London: SAGE Publications.
- Mitchell, G. 1996. **Quantifiably City Project Final Report: Sustainability Indicators and Conceptual Model Framework**. Leeds: University of Leeds.
- Mitchell, G., A. May and A. McDonald. 1995. PICABUE: A Methodological Framework for The Development of Indicators of Sustainable Development. **International Journal of Sustainable Development and World Ecology** (2). 104-123.
- Murcott, S. 1997. **Sustainability Indicators Symposium**. Seattle: AAAS Annual Conference, IIASA.
- Pizzed, J. 1992. **Sustainable Development Concept: an Economic Analysis**. Washington D.C. : World Bank.
- Roseland, M. 1998. **Toward Sustainable Communities**. Stony Creek: New Society Publishers.
- Sitorz, D.. 1993. **Agenda 21: The Earth Summit Strategy to Save the Planet**. Colorado: Earthpress.
- Shannon, C.E. and W. Weaver. 1949. **The Mathematical Theory of Communication**. Urbana: Illinois Press University.
- Smith, G.L. 1993. **Impact Assessment and Sustainable Resource Management**. New York: John Wiley and Sons.

- Trazyna, T. C. and J. K. Osborn. 1995. **A Sustainable World: Defining and Measuring Sustainable Development**. California: International Center for the Environment and Public Policy.
- Thomas, N. G., D. McGuire and D. O'Donnell. 2004. Exploring Human Resource Development: A Levels of Analysis Approach. **Human Resource Development Review**. 10 (3): 147-441.
- United Nation. 1981. **Popular participatory as a strategy for promoting community level action and national development report of the meeting or the adhoc group of experts**. Held at UN. Headquarter from May 22-26, 1978. New York: Department of International Economic and Social Affairs, United Nation.
- United Nations Environment Programme (UNEP). 2007. **Global Environmental Outlook 2007** (online). <http://www.unep.org/geo/yearbook/yb2007/>, 17 February 2009.
- United Nations Conference on Environment and Development (UNCED). 2006. **Earth Summit** (online). <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm>., 3 December 2008.
- UN Development of Economic and Social Affairs Division for Sustainable Development. 2004. **Agenda 21** (online). <http://www.un.org/esa/sustdev/documents/agenda21/index.htm>., 3 December 2008.
- _____. 2008. **National Sustainable Development Strategies** (online). <http://www.un.org/esa/sustdev/natlinfo/nsds/nsds.htm>., 3 December 2008.
- Van Liere, K. D. and R. E. Dunlap. 1980. The social bases of environmental concern: a review of hypotheses, explanations and empirical evidence. **Public Opinion Quarterly** 44 (1980), pp. 181-197

Whyte, W.F. 1991. **Participatory action research**. London: Sage Publications.

ภาคผนวก ก

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ และที่ปรึกษาสำหรับการวิจัยชุมชน

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ และที่ปรึกษาสำหรับการวิจัยชุมชน

1. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ทิพวัลย์ สีจันทร์ อาจารย์ภาควิชาส่งเสริมและนิเทศศาสตร์เกษตร
คณะเกษตร กำแพงแสน มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
วิทยาเขตกำแพงแสน
2. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วิรัตน์ สุปัญญา หัวหน้าภาควิชาการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์และ
ชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน
3. อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม ประธานสาขาสหวิทยาเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น
โครงการมหาวิทยาลัยชีวิต มหาวิทยาลัยราชภัฏ-
กาญจนบุรี
4. อาจารย์ยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว นักวิชาการอิสระผู้คำหวอดในวงการพัฒนาชุมชน
แบบมีส่วนร่วม
5. นายสุราสิน ลอยลม เจ้าหน้าที่บริหารป่าไม้ สำนักงานทรัพยากรธรรมชาติ
และสิ่งแวดล้อม อำเภอดอนตาล จังหวัดกาฬสินธุ์
6. นายอิสรา มณีโสะ ปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลช่องสะเดา และ
แกนนำขับเคลื่อนป่าชุมชน จังหวัดกาฬสินธุ์
7. นายพิศิษฐ์ ยินดีวี รองประธานกรรมการเครือข่ายศูนย์พัฒนาการเมือง
ภาคพลเมือง จังหวัดกาฬสินธุ์ และผู้ประสานงาน
กลุ่มต้นน้ำแคว
8. นายประยงค์ แก้วประดิษฐ์ ประธานป่าชุมชนบ้านห้วยสะพานสามัคคี และ
ประธานเครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดกาฬสินธุ์

ภาคผนวก ข

ข้อมูลจากการประเมินสถานภาพป่าชุมชน

ตารางผนวกที่ 1 ความเด่นทางพื้นที่หน้าตัด (Do) ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) ดัชนีความสำคัญ (IVI) และดัชนีความหลากหลาย (H') ของพันธุ์ไม้ใหญ่ในป่าเบญจพรรณ

No.	Species	Do	D	F	RDo	RD	RF	IVI	H'
1	เป่ล้าเลือด	1.89	220	90	7.33	25.58	14.75	47.67	0.35
2	กอน้ำ	3.43	50	30	13.31	5.81	4.92	24.04	0.17
3	ตู่บหูช้าง	3.9	20	20	15.12	2.33	3.28	20.73	0.09
4	เมาควาย	2.38	30	30	9.24	3.49	4.92	17.64	0.12
5	เก็ดดำ	0.31	70	50	1.22	8.14	8.2	17.56	0.2
6	แดง	0.26	80	40	1.01	9.3	6.56	16.87	0.22
7	ตะแบกเลือด	3.02	10	10	11.72	1.16	1.64	14.52	0.05
8	<i>Symplocos</i> sp.	2.42	10	10	9.39	1.16	1.64	12.19	0.05
9	มะกอกเกลื้อน	0.65	30	30	2.51	3.49	4.92	10.91	0.12
10	รกฟ้า	2.04	10	10	7.93	1.16	1.64	10.73	0.05
11	ตะคร้อ	0.55	30	30	2.15	3.49	4.92	10.55	0.12
12	หมีเหม็น	1.2	20	20	4.67	2.33	3.28	10.27	0.09
13	เลียงผ้าย	0.14	30	30	0.54	3.49	4.92	8.95	0.12
14	เม่าแดง	0.08	30	20	0.3	3.49	3.28	7.06	0.12
15	สมอพิเภก	0.33	20	20	1.27	2.33	3.28	6.88	0.09
16	น่านใน	1.02	10	10	3.95	1.16	1.64	6.75	0.05
17	นางนวล	0.22	20	20	0.84	2.33	3.28	6.44	0.09
18	แคลหางค่าง	0.05	20	20	0.2	2.33	3.28	5.81	0.09
19	กระเจาะ	0.62	10	10	2.39	1.16	1.64	5.19	0.05
20	กะอาม	0.19	20	10	0.74	2.33	1.64	4.71	0.09
21	ก่อแพะ	0.16	20	10	0.61	2.33	1.64	4.57	0.09
22	เครือมด	0.1	20	10	0.4	2.33	1.64	4.36	0.09
23	จืดดอกขาว	0.33	10	10	1.28	1.16	1.64	4.08	0.09

ตารางผนวกที่ 1 (ต่อ)

No.	Species	Do	D	F	RDo	RD	RF	IVI	H'
24	พะยอม	0.017	10	10	0.64	1.16	1.64	3.44	0.05
25	กระโดน	0.13	10	10	0.52	1.16	1.64	3.32	0.05
26	มะกอก	0.08	10	10	0.3	1.16	1.64	3.11	0.05
27	โมกหลวง	0.03	10	10	0.13	1.16	1.64	2.93	0.05
28	แฉฝอย	0.03	10	10	0.11	1.16	1.64	2.91	0.05
29	ประดู่	0.03	10	10	0.11	1.16	1.64	2.91	0.05
30	แคหัวหมู	0.02	10	10	0.08	1.16	1.64	2.88	0.05
Total		25.77	860	610	100	100	100	300	2.9

ตารางผนวกที่ 2 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนีความสำคัญ (IVI) ของไม้ยืนต้นในป่าเบญจพรรณ

No.	Species	D	F	RD	RF	IVI
1	แดง	875	80	34.15	29.63	63.78
2	เป่ล้าเลือด	437.5	40	17.07	14.18	31.89
3	ผ่าเลี่ยน	125	20	4.88	7.41	12.29
4	ข้าวสารหลวง	187.5	10	7.32	3.70	11.02
5	ปอขี้ตุ่น	125	10	4.88	3.70	8.58
6	มะกา	125	10	4.88	3.70	8.58
7	ม่าดง	125	10	4.88	3.70	8.58
8	ก่อแพะ	62.5	10	2.44	3.70	6.14
9	เก็ดขาว	62.5	10	2.44	3.70	6.14
10	เครือแมด	62.5	10	2.44	3.70	6.14
11	แกหัวหมู	62.5	10	2.44	3.70	6.14
12	ตีนนก	62.5	10	2.44	3.70	6.14
13	เต็งหนาม	62.5	10	2.44	3.70	6.14
14	ปี่จั่น	62.5	10	2.44	3.70	6.14
15	โมกหลวง	62.5	10	2.44	3.70	6.14
16	เลียงผ้าย	62.5	10	2.44	3.70	6.14
Total		2562.5	270	100	100	200

ตารางผนวกที่ 3 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนีความสำคัญ (IVI) ของกล้าไม้ในป่าเบญจพรรณ

No.	Species	D	F	RD	RF	IVI
1	เก็ดขาว	8000	30	26.67	18.75	45.42
2	ปี่จั่น	6000	30	20	18.75	38.75
3	หมีเหม็น	4000	20	13.33	12.5	25.83
4	หมูหมั่น	4000	10	13.33	6.25	19.58
5	เครือแมด	2000	20	6.67	12.5	19.17
6	มะกา	2000	10	6.67	6.25	12.92
7	เก็ดดำ	1000	10	3.33	6.25	9.58
8	ขามคั่วะ	1000	10	3.33	6.25	9.58
9	แคหัวหมู	1000	10	3.33	6.25	9.58
10	แดง	1000	10	3.33	6.25	9.58
Total		30000	160	100	100	200

ตารางผนวกที่ 4 ความเด่นทางพื้นที่หน้าตัด (Do) ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) ดัชนีความสำคัญ (IVI) และ ดัชนีความหลากหลาย (H') ของพันธุ์ไม้ใหญ่ในป่าเต็งรัง

No.	Species	Do	D	F	RDo	RD	RF	IVI	H'
1	พลวง	8.52	290	100	32.29	24.58	14.49	71.36	0.34
2	ก่อแพะ	7.63	70	50	28.89	5.93	7.25	42.07	0.17
3	เต็ง	2.33	240	70	8.82	20.34	10.14	39.3	0.32
4	เหมือดโลด	0.6	80	60	2.28	6.78	8.7	17.76	0.18
5	มะม่วงป่า	3.85	10	10	14.59	0.85	1.45	16.89	0.04
6	แดง	0.28	80	50	1.06	6.78	7.25	15.09	0.18
7	ประดู่	0.41	50	40	1.57	4.24	5.8	11.6	0.13
8	ตับเต่าตีน	0.55	40	40	2.08	3.39	5.8	11.27	0.11
9	ตะแบกเลือด	0.14	40	40	0.55	3.39	5.8	9.73	0.11
10	เหมือดหอม	0.4	30	30	1.53	2.54	4.35	8.42	0.09
11	รัง	0.14	30	30	0.54	2.54	4.35	7.43	0.09
12	เป็กเลื้อย	0.21	40	20	0.8	3.39	2.9	7.09	0.11
13	ผีหมอบ	0.5	20	20	1.19	1.69	2.9	6.5	0.07
14	มะม่วงหัวแมงวัน	0.09	20	20	0.35	1.69	2.9	4.94	0.07
15	แข่งกวาง	0.06	20	20	0.24	1.69	2.9	4.83	0.07
16	กะอาม	0.05	20	20	0.2	1.69	2.9	4.79	0.07
17	กาสามปีก	0.35	20	10	1.32	1.69	1.45	4.47	0.07
18	ข้าวสารป่า	0.06	20	10	0.24	1.69	1.45	3.38	0.07
19	เก็ดดำ	0.06	20	10	0.22	1.69	1.45	3.36	0.07
20	มะเกี๋ย	0.06	10	10	0.22	0.85	1.45	2.51	0.04
21	กอน้ำ	0.04	10	10	0.15	0.85	1.45	2.44	0.04
22	นางนวล	0.02	10	10	0.09	0.85	1.45	2.39	0.04
23	สมอไทย	0.02	10	10	0.07	0.85	1.45	2.37	0.04
Total		26.39	1180	690	100	100	100	300	2.55

ตารางผนวกที่ 5 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนี ความสำคัญ (IVI) ของไม้วัยรุ่นในป่าเต็งรัง

No.	Species	D	F	RD	RF	IVI
1	พลวง	250	40	13.33	21.05	34.39
2	ผีหมอบ	250	20	13.33	10.53	23.86
3	ตับเต่าตัน	250	20	13.33	10.53	23.86
4	เต็ง	250	20	13.33	10.53	23.86
5	กอน้ำ	125	20	6.67	5.26	11.93
6	เก็ดดำ	125	10	6.67	5.26	11.93
7	ข้าวสารป่า	125	10	6.67	5.26	11.93
8	แดง	125	10	6.67	5.26	11.93
9	เปิ้ลเลือด	125	10	6.67	5.26	11.93
10	กาสามปีก	62.5	10	3.33	5.26	8.60
11	ตะแบกเลือด	62.5	10	3.33	5.26	8.60
12	มะกึ่ม	62.5	10	3.33	5.26	8.60
13	เหมือดหอม	62.5	10	3.33	5.26	8.60
Total		1875	190	100	100	200

ตารางผนวกที่ 6 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนีความสำคัญ (IVI) ของกล้าไม้ในป่าเต็งรัง

No.	Species	D	F	RD	RF	IVI
1	เต็ง	19000	30	43.18	25.00	68.18
2	ก่อแพะ	10000	20	22.73	16.67	39.39
3	รัง	4000	20	9.09	16.67	25.76
4	แข่งกวาง	3000	10	6.82	8.33	15.15
5	พลวง	3000	10	6.82	8.33	15.15
6	กะอาม	2000	10	4.55	8.33	12.88
7	ชิงชัน	2000	10	4.55	8.33	12.88
8	เหมือดโสด	1000	10	2.27	8.33	10.61
Total		44000	1200	100	100	200

ตารางผนวกที่ 7 ความเด่นทางพื้นที่หน้าตัด (Do) ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความเด่นสัมพัทธ์ (RDo) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) ดัชนีความสำคัญ (IVI) และ ดัชนีความหลากหลาย (H') ของพันธุ์ไม้ใหญ่ในป่าพื

No.	Species	Do	D	F	RDo	RD	RF	IVI	H'
1	เตย	7.02	240	50	19.12	28.24	11.63	58.98	0.36
2	เต่าร้าง	1.12	160	50	3.04	18.82	11.63	33.5	0.31
3	สะท่อนรอก	6.08	10	10	16.57	1.18	2.33	20.07	0.05
4	ชมพู่ป่า	1.87	40	30	5.1	4.71	6.98	16.79	0.14
5	หนังหนาผลดิ่ง	1.47	40	30	4.02	4.71	6.98	15.7	0.14
6	ยางแดง	4.42	10	10	12.04	1.18	2.33	15.54	0.05
7	มะหาด	3.24	20	10	8.83	2.35	2.33	13.51	0.09
8	ตาตุ่มบก	2.83	10	10	7.7	1.18	2.33	11.21	0.05
9	มณฑา	1.82	30	10	4.97	3.53	2.33	10.82	0.12
10	กระทุ่มน้ำ	2.46	10	10	6.71	1.18	2.33	10.21	0.05
11	จีเห็กเลือด	0.18	40	20	0.48	4.71	4.65	9.83	0.14
12	พิพาย	0.14	40	20	0.39	4.71	4.65	9.74	0.14
13	<i>Glochidion</i> sp	0.35	30	20	0.95	3.53	4.65	9.14	0.12
14	ปออีแก	1.52	10	10	4.14	1.18	2.33	7.65	0.05
15	มะดุก	0.23	20	20	0.63	2.35	4.65	7.64	0.09
16	มะเดื่อปล้อง	0.17	20	10	0.45	2.35	2.33	5.13	0.09
17	ดาเสื่อ	0.49	10	10	1.34	1.18	2.33	4.84	0.05
18	เข็ม	0.06	20	10	0.16	2.35	2.33	4.83	0.09
19	มะยมป่า	0.28	10	10	0.77	1.18	2.33	4.27	0.05
20	มะกิม	0.23	10	10	0.62	1.18	2.33	4.12	0.05
21	คำแสด	0.2	10	10	0.55	1.18	2.33	4.05	0.05
22	ลำไยป่า	0.2	10	10	0.55	1.18	2.33	4.05	0.05
23	กุ่มขาว	0.13	10	10	0.36	1.18	2.33	3.86	0.05

ตารางผนวกที่ 7 (ต่อ)

No.	Species	Do	D	F	RDo	RD	RF	IVI	H'
24	เดือหัว	0.1	10	10	0.26	1.18	2.33	3.76	0.05
25	ยางโอน	0.04	10	10	0.1	1.18	2.33	3.61	0.05
26	เดิม	0.03	10	10	0.08	1.18	2.33	3.58	0.05
27	ยมหิน	0.02	10	10	0.06	1.18	2.33	3.57	0.05
Total		36.72	850	430	100	100	100	300	2.62

ตารางผนวกที่ 8 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และ ดัชนีความสำคัญ (IVI) ของไม้ยืนต้นในป่าทุ

No.	Species	D	F	RD	RF	IVI
1	เฒ่า	375	30	22.22	17.65	39.87
2	เต่าร้าง	437.5	20	25.93	11.76	37.69
3	พื้พาย	187.5	20	11.11	11.76	22.88
4	พญารากดำ	125	20	7.41	11.76	19.17
5	<i>Glochidion</i> sp.	125	10	7.41	5.88	13.29
6	ชะเง้อ	62.5	10	3.70	5.88	9.59
7	เถียงพรว้านางแอ	62.5	10	3.70	5.88	9.59
8	เดือหัว	62.5	10	3.70	5.88	9.59
9	ต่อไต้	62.5	10	3.70	5.88	9.59
10	มะหาด	62.5	10	3.70	5.88	9.59
11	สายหยุด	62.5	10	3.70	5.88	9.59
12	หัสฤณ	62.5	10	3.70	5.88	9.59
Total		1687.5	170	100	100	200

ตารางผนวกที่ 9 ความหนาแน่น (D) ความถี่ (F) ความหนาแน่นสัมพัทธ์ (RD) ความถี่สัมพัทธ์ (RF) และดัชนี ความสำคัญ (IVI) ของกล้าไม้ในป่าพุ

No.	Species	D	F	RD	RF	IVI
1	เต่าร้าง	20000	40	71.43	36.36	107.79
2	ชมพู	2000	20	7.14	18.18	25.32
3	ยางแดง	2000	20	7.14	18.18	25.32
4	มะเดื่อปล้อง	2000	10	7.14	9.09	16.23
5	ตีนจ้ำ	1000	10	3.57	9.09	12.66
6	หัตถ์คุณ	1000	10	3.57	9.09	12.66
Total		28000	110	100	100	200

ตารางผนวกที่ 10 กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนแบ่งตามวัตถุประสงค์ของป่าชุมชนและลักษณะของกรอบงาน

ลำดับที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
1.	งานอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้	เป็นงานที่มีกิจกรรมการใช้ เก็บกัก รักษา หรือซ่อมแซม พื้นฟู พัฒนาป้องกัน สงวน และแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ของป่าไม้เสื่อมโทรมและ/หรือป่าสมบูรณ์ อย่างใดอย่างหนึ่งหรือทั้งหมด เพื่อให้ป่าชุมชนนั้นๆ สมบูรณ์เช่นเคยเป็นหรือเป็นอยู่ในสภาวะธรรมชาติไม่ว่าจะเป็นความหลากหลายของ ชนิดพันธุ์ไม้ ปริมาณแต่ละชนิด สัดส่วน ระหว่างชนิดและสัดส่วน ระหว่างขนาดหรือ อายุของแต่ละชนิด และการกระจายของแต่ละชนิด เหล่านี้ต้องอยู่ในสภาวะธรรมชาติ และสร้างความสมดุลของระบบนิเวศป่าไม้ที่สามารถควบคุมความสัมพันธ์ระหว่างสิ่ง นำออกและสิ่งนำเข้า	1. ทำการประเมินสถานภาพทรัพยากรป่าไม้(อย่างเร่งด่วน) 2. จัดประชุมชี้แจงและหาแนวทางร่วมกันในการพัฒนาป่าชุมชนในท้องถิ่น 3. อบรมและให้ความรู้แก่ท้องถิ่นและชุมชนเกี่ยวกับการพัฒนาป่าชุมชน	1. จัดทำแผนงานและสร้างมาตรการในการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้ในแผนพัฒนาของภาคีการพัฒนา 2. จัดทำแผนที่เพื่อแบ่งเขตการใช้ประโยชน์ที่ดินร่วมกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง 3. จัดตั้งกลุ่มเพื่อสร้างแนวคิดในการพัฒนาป่าชุมชนร่วมกัน 4. จัดทำโครงการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนที่ต้องการอนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
2.	งานจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ	เป็นงานจัดการป่าไม้ที่เน้นการสงวนและการแบ่งเขตพื้นที่ เพื่อการเก็บพื้นที่ป่าไม้เป็นต้นน้ำลำธาร ให้มีน้ำไหลตลอดปีในปริมาณที่เพียงพอและคุณภาพที่ต้องการ รวมทั้งควบคุมการพังทลายของดินและลดความเสียหายจากการเกิดอุทกภัยด้วย	1. จัดทำแผนที่เพื่อแบ่งเขตการใช้ประโยชน์พื้นที่ต้นน้ำกับพื้นที่ที่ใช้ประโยชน์อย่างอื่นๆ ให้ชัดเจน 2. พัฒนาแหล่งน้ำตามธรรมชาติ 3. ก่อสร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น 4. จัดทำโครงการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนที่ต้องการจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ	1. ทำการติดตามตรวจสอบปริมาณน้ำ คุณภาพน้ำ รวมทั้งการไหลของน้ำ ตามระยะเวลาที่กำหนด 2. ก่อสร้างอ่างเก็บน้ำขนาดเล็กในพื้นที่
3.	งานควบคุมการพังทลายของดินในพื้นที่ป่าชุมชน	งานควบคุมการพังทลายของดินในพื้นที่ป่าชุมชนซึ่งมักจะเกิดขึ้น คือ พื้นที่ป่าเสื่อมโทรมพื้นที่เกษตรกรรม พื้นที่พัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยและถนน งานจึงมีลักษณะที่ต้อง “เก็บดินให้อยู่กับที่” เพื่อให้ “ดินเก็บน้ำ” คือไม่ให้ดินเคลื่อนที่ไปจากที่เดิมเพราะถ้าเกิดการเคลื่อนที่แล้วจะทำให้หน้าไม่ถูกเก็บไว้ใน	1. จัดทำโครงการป้องกันการพังทลายของดินโดยใช้เทคโนโลยีธรรมชาติ เช่น การปลูกหญ้าแฝก 2. จัดทำโครงการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อเพิ่มพืชคลุมดินลดแรงกระแทกของเม็ดฝน	1. ก่อสร้างสิ่งก่อสร้างถาวรที่ป้องกันการพังทลายของดิน เช่น คันคอนกรีต 2. การสร้างบ่อกักตะกอนเพื่อดักตะกอนไม่ให้ลงแหล่งน้ำ

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
3.	งานควบคุมการพังทลายของดินในพื้นที่ป่าชุมชน (ต่อ)	ดินและดินจะแปรสภาพเป็นตะกอน นอกจากทำให้คุณภาพน้ำเสื่อมโทรมแล้วยังไปทับถมพื้นที่ตอนล่างทำให้คุณค่าของดิน ที่บริเวณนั้นเสื่อมสภาพไป		
4.	งานจัดการป่าชุมชนเพื่อการอนุรักษ์สัตว์ป่า	เป็นงานที่มีลักษณะของการอนุรักษ์ป่าไม้และ/หรืออนุรักษ์สัตว์ป่า ซึ่งใกล้เคียงกับงานอนุรักษ์ป่าไม้และสัมพันธ์กับงานอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม	- สำรวจชนิดพันธุ์สัตว์ที่พบเพื่อใช้วางแผนในการจัดการเพื่อสัตว์ป่า - จัดทำมาตรการและแผนแม่บทการจัดการป่าชุมชนเพื่อแหล่งที่อยู่ของสัตว์ป่า - จัดหากล้าไม้สำหรับการปลูกพืชอาหารสัตว์ที่จำเป็นต่อการดำรงชีวิตของสัตว์ป่า - จัดทำแนวเขต หรือสัญลักษณ์สำหรับพื้นที่ป่าชุมชนที่จัดการเพื่อการอนุรักษ์สัตว์ป่า	- สร้างเรือนเพาะชำเพื่อสนับสนุนกล้าไม้ในงาพัฒนาป่าชุมชนของท้องถิ่นเพื่อปลูกพืชอาหารสัตว์ - จัดหาชนิดพันธุ์สัตว์ที่ต้องการอนุรักษ์หรือชนิดพันธุ์สัตว์ที่เหลือน้อยในพื้นที่ป่าชุมชน

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
5.	งานป่าชุมชนเพื่อป้องกันพื้นที่เสี่ยง	เป็นงานที่มีลักษณะการคุ้มครองพื้นที่ที่คาดว่าจะเกิดภัยพิบัติได้สูง โดยการอนุรักษ์พื้นที่มิให้ถูกรบกวน อาจเป็นงานพัฒนาป่าไม้ต่อพื้นที่เสื่อมโทรมและคาดว่าจะเกิดภัยพิบัติ ต้องทำการฟื้นฟู พัฒนา ให้เป็นป่าไม้เหมือนเดิม แล้วสงวนไว้ให้คงสภาพเช่นนั้นตลอดเวลา	1. จัดอบรมเจ้าหน้าที่ในการเตรียมความพร้อมเพื่อตรวจสอบพื้นที่เสี่ยงในป่าชุมชน 2. สำรวจพื้นที่เสี่ยงที่คาดว่าจะก่อให้เกิดอันตรายต่อท้องถิ่นพร้อมประชาสัมพันธ์ให้ท้องถิ่นทราบ 3. จัดทำโครงการปลูกป่าเสริมในพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อเพิ่มพืชคลุมดินลดแรงกระแทกของเมล็ดฝน	1. ประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เช่น กรมทรัพยากรธรณี ในการประเมินพื้นที่เสี่ยงเพื่อป้องกันความเสียหายที่จะเกิดขึ้นในกรณีพื้นที่ที่มีความเสี่ยงสูง

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
6.	งานจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งพันธุกรรม	เป็นงานอนุรักษ์ป่าไม้ที่เน้นการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชและสัตว์ โดยมีมาตรการให้มีการศึกษาและพัฒนาพันธุกรรมให้คงอยู่/หรือสามารถถ่ายทอดพันธุกรรมไปยังที่ต่างๆ ได้	1. สำรวจชนิดพืชและสัตว์ดั้งเดิมที่พบในป่าชุมชน 2. จัดทำแผนและมาตรการในการจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นแหล่งพันธุกรรม 3. ประชาสัมพันธ์ให้ท้องถิ่นทราบเกี่ยวกับการเขตการอนุรักษ์พันธุกรรมและข้อกำหนดในการเข้าไปใช้ประโยชน์	1. รวบรวมพันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ป่าท้องถิ่นที่ต้องการอนุรักษ์พันธุกรรม เพื่อการขยายพันธุ์
7.	งานการจัดการป่าชุมชนเพื่อเป็นเขตกันชน	เป็นงานเหมือนการสร้างสิ่งกันชนกั้นให้พืชหรือสิ่งรบกวนจากภายนอกสู่ชุมชน อาจเป็นการใช้ป่าธรรมชาติเดิมหรือสร้างป่าล้อมรอบก็ได้ แต่พืชที่ล้อมรอบต้องเอื้อประโยชน์ต่อชุมชนอย่างเพียงพอ	1. จัดทำแนวเขตที่ชัดเจนและป้ายแสดงการแบ่งเขตระหว่างพื้นที่อนุรักษ์ที่ชุมชนไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้กับพื้นที่ป่าชุมชนที่ทำหน้าที่เป็นเขตกันชนให้ป่าอนุรักษ์	1. จัดประชุมกับภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่เพื่อหาข้อตกลงที่เป็นมาตรการที่ชุมชนต้องปฏิบัติตามในการเข้าไปใช้ประโยชน์ป่าชุมชนที่ล้อมรอบพื้นที่ป่าอนุรักษ์

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับ ที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
7.	งานการจัดการป่าชุมชน เพื่อเป็นเขตกันชน(ต่อ)		2. จัดทำแผนงานเพื่อกำหนด กิจกรรมที่สามารถทำได้ในป่า ชุมชนที่เป็นเขตกันชน	
8.	งานการควบคุมไฟป่า สำหรับป่าชุมชน	เป็นงานการควบคุมไฟป่าที่อาจเกิดขึ้นแก่ป่า ชุมชนที่ชุมชนดูแล รวมทั้งอาจเกิดอันตราย แก่ชุมชนท้องถิ่นด้วย	1. ทำแนวกันไฟ 2. จัดเตรียมชุดเจ้าหน้าที่อาสาสมัคร พร้อมอุปกรณ์การทำงานด้านการ ดับไฟป่า 3. จัดทำคู่มือและเอกสาร ประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับไฟป่า 4. จัดการอบรมเจ้าหน้าที่และ ประชาชนให้เข้าใจลักษณะทั่วไป ของไฟป่าที่เกิดขึ้น	1. ตั้งศูนย์ควบคุมไฟป่าและ หอสังเกตการณ์ไฟป่า

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	กรอบงานปทุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาปทุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
9.	งานจัดการปทุมชนเพื่อการผลิตอาหาร สมุนไพร และของป่าอื่นๆ	เป็นงานจัดโครงสร้างป่าไม้ให้เอื้อต่อการผลิตใบดอก ผล ลำต้น กิ่ง ราก และเปลือกไม้ เพื่อการเป็นอาหาร สมุนไพร สีสันใย ไม้ดอก ฯลฯ ต้องจัดโครงสร้างป่าไม้ให้เหมาะสม ไม่หนาแน่นเกินไป จึงเป็นลักษณะงานของการตัดสางขยายระยะ การลิดกิ่ง การปลูกพืชอาหารและสมุนไพรบางชนิดได้เรือนยอด โดยต้องทำการกำหนดเวลาเก็บเกี่ยวและก่อสร้างเส้นทางเดินให้เหมาะสม	1. สนับสนุนและจัดหากล้าไม้สำหรับการปลูกพืชอาหารพืชสมุนไพร ในพื้นที่ปทุมชนรวมทั้งการส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์อาหารด้วย 2. สร้างมาตรการและกำหนดช่วงระยะเวลาในการเก็บของป่าเพื่อไม่มีการนำผลผลิตออกมากเกินไปกว่าที่ธรรมชาติจะทดแทนด้วยตนเอง 3. จัดทำโครงการอบรมให้ความรู้กับท้องถิ่นเกี่ยวกับพืชสมุนไพรพืชอาหารสัตว์อาหารและของป่าที่มีความต้องการของตลาด 4. ทำการบำรุงรักษา พืชอาหาร พืชสมุนไพร ด้วยการตัดสางขยายระยะและลิดกิ่งต้นไม้เพื่อเปิดแสงสว่างให้พืชสมุนไพรและพืชอาหารตลอดจนการดูแลสัตว์อาหารที่พบในปทุมชน	1. จัดทำโครงการส่งเสริมการแปรรูปผลผลิตที่ได้จากปทุมชนเพื่อเป็นการเพิ่มมูลค่าให้ผลผลิต 2. จัดตั้งร้านค้าชุมชนเพื่อส่งเสริมการตลาด

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
10.	งานการจัดการป่าชุมชน เพื่อการผลิตไม้ใช้สอย	เป็นงานจัดการป่าไม้ เพื่อให้ผลผลิตแบบยั่งยืน ต้องมีข้อมูล growing stock และ annual increment ของพืชที่ให้อาหาร สัตว์ป่า และของป่าอื่นๆ	1. ทำการศึกษาศักยภาพของระบบนิเวศป่าชุมชนเพื่อวางแผนงานจัดการการตัดไม้ใช้สอยของชุมชน 2. ส่งเสริมการปลูกไม้เพื่อนำมาใช้ในชุมชนโดยการปลูกเสริมในป่า 3. จัดทำแผนงานและสร้างหลักเกณฑ์ในการเข้าไปตัดไม้มาใช้ประโยชน์ 4. ตั้งคณะกรรมการดูแลการตัดไม้ใช้สอยออกมาใช้โดยการตัดไม้ใช้สอยต้องเป็นไปตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดชุมชน และปลูกป่าทดแทนส่วนที่ตัดไปใช้ประโยชน์	

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับ ที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
11.	งานการสร้างป่าชุมชนเพื่อสร้างภูมิทัศน์	เป็นงานออกแบบสร้างธรรมชาติให้ค้ำบังมลพิษทางสายตาของชุมชน ทำให้ภาพของชุมชนกลมกลืนทั้งศิลปะและสีอาจใช้ป่าธรรมชาติหรือตกแต่งจากป่าธรรมชาติ หรืออาจสร้างขึ้นก็ได้	1. ส่งเสริมการปลูกไม้ป่าและปรับภูมิทัศน์ให้มีความสวยงามและกลมกลืนกับระบบนิเวศป่าชุมชน	1. ส่งเสริมการเพาะไม้ป่าที่มีความสวยงามตามธรรมชาติเพื่อเพิ่มรายได้ให้ท้องถิ่นในด้านการท่องเที่ยว 2. ทำทางเดินศึกษาธรรมชาติ
12.	งานจัดการป่าชุมชนเพื่อการท่องเที่ยว	เป็นงานการตกแต่งป่าชุมชนเพื่อให้ป่าชุมชนดึงดูดความสนใจของนักท่องเที่ยว ด้วยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างป่าให้มีพันธุ์ไม้และ/หรือสัตว์ป่าให้มีบทบาทหน้าที่เพื่อการท่องเที่ยว	1. สนับสนุนด้านการประชาสัมพันธ์การท่องเที่ยวในเขตป่าชุมชน 2. จัดอบรมเพื่อทำความเข้าใจลักษณะการท่องเที่ยวในรูปแบบต่างๆ ที่ท้องถิ่นสามารถนำไปใช้ได้ 3. จัดอบรมมัคคุเทศก์น้อย 4. ทำแผนการพัฒนาแหล่งท่องเที่ยวเพื่อรองรับการท่องเที่ยวที่จะเกิดขึ้น	1. จัดคูงานนอกสถานที่ในเรื่องตัวอย่างการจัดการท่องเที่ยวในรูปแบบป่าชุมชนที่ประสบความสำเร็จ 2. สนับสนุนหรือแนะนำให้ชุมชนเข้าถึงแหล่งเงินทุนเพื่อใช้ลงทุนในด้านต่างๆ สนับสนุนการท่องเที่ยว

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
13.	งานจัดการป่าชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้	เป็นงานการปรับแต่งและจัดการ สภาพแวดล้อมภายในป่าชุมชน เพื่อใช้เป็น แหล่งเรียนรู้ของนักเรียน นิสิต/นักศึกษา ประชาชนและผู้สนใจทั้งในและนอกพื้นที่ ด้วยการปรับเปลี่ยนโครงสร้างป่าให้มีพันธุ์ ไม้และ/หรือสัตว์ป่าให้มีบทบาทหน้าที่เพื่อ การเป็นแหล่งเรียนรู้ทางธรรมชาติ	1. ส่งเสริมการปลูกไม้ป่า กำหนด พื้นที่จัดทำแหล่งการเรียนรู้ ทำ โครงสร้างเส้นทางและฐานการ เรียนรู้ให้ที่มีความสวยงามและ กลมกลืนกับระบบนิเวศป่าชุมชน 2. ทำหลักสูตรสำหรับการเข้าศึกษา ในป่าชุมชนสำหรับสถานศึกษา (บทปฏิบัติการศึกษาสำหรับ นักเรียน คู่มือสำหรับครูหรือ วิทยากรนำชม) และอบรมคนใน พื้นที่เพื่อเป็นวิทยากรนำชม	1. สนับสนุนการทำหลักสูตร ท้องถิ่นเกี่ยวกับป่าชุมชน ให้ เป็นหลักสูตรของชุมชน สำหรับโรงเรียนในพื้นที่ทั้ง 2 โรงเรียน

ตารางผนวกที่ 10 (ต่อ)

ลำดับ ที่	กรอบงานป่าชุมชน	ลักษณะงาน	กิจกรรมการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน	
			กิจกรรมขั้นพื้นฐาน	กิจกรรมขั้นพัฒนา
14.	งานการมีส่วนร่วมของ ประชาชนในการร่วมมือ จัดการและพัฒนาป่า ชุมชน	เป็นงานพัฒนาป่าชุมชนที่ต้องให้ประชาชน มีส่วนร่วมในการเข้าร่วมประชุม เข้าร่วม อบรม ร่วมแสดงความคิดเห็น ตัดสินใจ และ เป็นงานที่สร้างความตระหนักในการพัฒนา ป่าชุมชนร่วมกันอย่างเป็นรูปธรรม การ จัดทำแผนการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนที่ ชุมชนได้ร่วมตัดสินใจและปฏิบัติตามแผน นั้น	1. จัดการประชุมเพื่อร่วมกันแสดง ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะในการ วางแผนงานและมาตรการการ พัฒนาป่าชุมชนเพื่อบรรจุลงใน แผนพัฒนาท้องถิ่น 2 จัดทำประชาสัมพันธ์เรื่อง ความสำคัญของป่าชุมชนและการ จัดการอย่างมีส่วนร่วม 3. จัดกิจกรรมในการสร้างจิตสำนึก แก่ประชาชนในท้องถิ่น	1. แต่งตั้งคณะกรรมการด้าน การมีส่วนร่วมในการดูแล แผนงานและมาตรการการ การจัดการและพัฒนาป่าชุมชน รวมทั้งเป็นผู้ประสานงาน โดย มีเจ้าหน้าที่รัฐร่วมเป็นที่ ปรึกษา 2. ประชาชนมีส่วนร่วมในการ ติดตามตรวจสอบและ ประเมินผลตามแผนงานการมี ส่วนร่วมในการพัฒนาป่า ชุมชน 3. จัดตั้งกองทุนป่าชุมชน

ตารางผนวกที่ 11 แผนงานการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนเชิงบูรณาการ

งานพัฒนาป่าชุมชน	การจัดการเชิงบูรณาการ		กิจกรรม	การมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี
	วัตถุประสงค์หลัก	วัตถุประสงค์รอง		
ด้านการอนุรักษ์	1.อนุรักษ์ระบบนิเวศป่าไม้ 2.อนุรักษ์เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำ 3.อนุรักษ์เพื่อป้องกันพื้นที่เสี่ยงภัย 4.ป้องกันและควบคุมการพังทลายของหน้าดินเพื่อควบคุมไฟป่า	1.เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า 2.เพื่อการอนุรักษ์พันธุกรรมพืชและสัตว์ท้องถิ่นที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์ 3.ใช้ประโยชน์ด้านอาหารสมุนไพรและของป่าอื่นๆ 4.สร้างภูมิทัศน์ให้กับท้องถิ่น 5.สำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	1.ทำแนวเขตป่าชุมชนที่ชัดเจน 2.ปลูกป่าเสริม 3.ก่อสร้างฝายแม้วชะลอความชุ่มชื้น 4.ทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติเพื่อการศึกษาวิจัยและการท่องเที่ยวในพื้นที่ป่า 5.จัดทำแนวกันไฟเพื่อควบคุมไฟป่า	1.จัดประชุมประชาคมเพื่อระดมความคิดเห็นในการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน 2.จัดทำแผนการจัดการและพัฒนาป่าชุมชน และมาตรการต่างๆร่วมกันเพื่อเป็นแนวทางในการดำเนินงานในการจัดการและพัฒนาป่าชุมชนร่วมกัน 3.นำแผนฯและมาตรการที่ประชาคมยอมรับไปปฏิบัติ
ด้านการพัฒนา	1.เพื่อพัฒนาการใช้ประโยชน์ด้านอาหาร สมุนไพร สัตว์อาหารและของป่าอื่นๆ 2.เพื่อพัฒนาพื้นที่เป็นพื้นที่แนวกันชน	1.อนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่า 2.อนุรักษ์ไว้เพื่อเป็นแหล่งพันธุกรรมพืชและสัตว์ท้องถิ่นที่หายากหรือใกล้สูญพันธุ์	1.ทำแนวเขตป่าชุมชนที่ชัดเจนและมาตรการควบคุมการเก็บของป่า 2.ปลูกป่าเสริม	4.ร่วมกันติดตามตรวจสอบผลของการนำแผนฯและมาตรการไปใช้จริง

ตารางผนวกที่ 11 (ต่อ)

งานพัฒนาป่าชุมชน	การจัดการเชิงบูรณาการ		กิจกรรม	การมีส่วนร่วมแบบพหุภาคี
	วัตถุประสงค์หลัก	วัตถุประสงค์รอง		
ด้านการพัฒนา(ต่อ)		3.สร้างภูมิทัศน์ให้กับท้องถิ่น 4.สำหรับการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ	3.ปลูกพืชอาหาร พืชสมุนไพร รวมทั้งปลูกพืชอาหารสัตว์ในพื้นที่ป่าชุมชน 4.ทำเส้นทางเดินศึกษาธรรมชาติเพื่อการศึกษาวิจัย และการท่องเที่ยวในพื้นที่ป่า 5.จัดทำแนวกันไฟเพื่อควบคุมไฟป่า	
ด้านการฟื้นฟู	1.เพื่อฟื้นฟูพื้นที่เพื่อปลูกป่าไม้ใช้สอย	1.พัฒนาการใช้ประโยชน์ด้านอาหารสมุนไพรและของป่าอื่นๆ ร่วมกับการปลูกป่าไม้ใช้สอย 2.พัฒนาพื้นที่เพื่อเป็นพื้นที่แนวกันชน	1.ปลูกป่าในพื้นที่เพื่อการตัดไม้ใช้สอย 2.ปลูกพืชอาหาร พืชสมุนไพร รวมทั้งปลูกพืชอาหารสัตว์ในพื้นที่ป่าชุมชน 3.ทำแนวเขตกำหนดขอบเขตการฟื้นฟูเพื่อแบ่งแนวเขตการจัดการให้ชัดเจน	

ตารางผนวกที่ 12 รายชื่อผู้เข้าร่วมเวทีคืนข้อมูลและรับฟังข้อเสนอแนะ เมื่อวันที่ 10
พฤศจิกายน 2553 ณ โฮมพุเตย รีสอร์ท

ลำดับที่	รายชื่อ	ตำแหน่ง/หน่วยงาน
ทีมวิจัย คณะกรรมการป่าชุมชนและตัวแทนภาคประชาชนในชุมชน		
1.	รศ.ดร.ผ่องพรรณ ตรียมงคลกุล	อาจารย์ที่มหาวิทยาลัยพนธ์หลัก
2.	ผศ.ดร.สันติ ศรีสวนแดง	อาจารย์ที่มหาวิทยาลัยพนธ์รอง
3.	นายยุทธภักดิ์ เตชะแก้ว	พี่เลี้ยงโครงการ
4.	อาจารย์จักรกฤษณ์ โพธิ์แพงพุ่ม	ที่ปรึกษาโครงการ/อาจารย์จากมหาวิทยาลัย ราชภัฏกาญจนบุรี
5.	นายพิพัฒน์ แก้วจิตคงทอง	ประธานป่าชุมชน
6.	นายวิกิจ แก้วจิตคงทอง	กรรมการป่าชุมชน/ประธานสภาองค์กรชุมชน ตำบลท่าเสา
7.	นายสุพจน์ ผินกลับ	กรรมการป่าชุมชน/ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8
8.	นายบุญมา พันธุ์แสน	รองประธานป่าชุมชน/ตัวแทน อสม.
9.	นายสมเกียรติ บุญยะเลขา	กรรมการป่าชุมชน
10.	นายชัชวาล แสงพิทยา	กรรมการและผู้ช่วยเหรียญป่าชุมชน/ เลขานุการสภาองค์กรชุมชน ต.ท่าเสา
11.	นายวิกรม แก้วจิตคงทอง	กรรมการป่าชุมชน
12.	นายพิพัฒน์ ชูจันทร์	กรรมการป่าชุมชน
13.	นายกำพล ทรงอุปถ	กรรมการป่าชุมชน/สมาชิก อบต.หมู่ที่ 8/ ตัวแทน อสม.
14.	นางสุนันท์ พัววัฒนศิลป์	กรรมการและผู้ช่วยเลขานุการป่าชุมชน/ผู้ช่วย ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8/ ตัวแทน อสม.
15.	นายเสมอ บุตรบำรุง	กรรมการและเหรียญป่าชุมชน
16.	นางรัตนภรณ์ ไชยราช	กรรมการและเลขานุการป่าชุมชน
17.	นายทิวา ปัญญาอินทร์	กรรมการป่าชุมชน
18.	นายอนุกุล ชูจันทร์	กรรมการป่าชุมชน
19.	นางกัญญา พิชชาพงศ์	กรรมการป่าชุมชน/ครูโรงเรียนบ้านพุเตย

ตารางผนวกที่ 12 (ต่อ)

ลำดับที่	รายชื่อ	ตำแหน่ง/หน่วยงาน
ทีมวิจัย คณะกรรมการประชุมชนและตัวแทนภาคประชาชนในชุมชน		
20.	นางอนุสรณ์ แยมกลัด	กรรมการประชุมชน/ครู โรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา
21.	นายวิโรจน์ ทองอ่อน	กรรมการประชุมชน/ อบต.หมู่ที่ 11
22.	นายธีรวัฒน์ แยมชื่น	กรรมการประชุมชน/ ประธานเยาวชน
23.	นางสาวกฤษณา อินทร์อยู่	ประธาน อสม. ตำบลท่าเสา
24.	นายพิชัย ร่มโพธิ์	ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 11
25.	นางสำรวย ทรงอุบล	ประธานกลุ่มสตรี หมู่ที่ 8
ตัวแทนจากหน่วยงานภาคีและภาคส่วนต่างๆ		
26.	ร.อ.สุรสิทธิ์ มณีวัฒน์	ตัวแทนจากกองการเกษตรและสหกรณ์ทหาร พัฒนา หน่วยบัญชาการทหารพัฒนา
27.	นายมานพ ทรัพย์ประเสริฐ	ตัวแทนจากอุทยานแห่งชาติไทรโยค
28.	นายสุธาสิน ลอยลม	ตัวแทนจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อมจังหวัดกาญจนบุรี
29.	นางสาวเสาวภาคย์ เขวณะสิริย ธรรม	เจ้าหน้าที่ปฏิบัติการชุมชน องค์กรพัฒนาชุมชน
30.	นางสาววรรณ สีสาทัพ	ผู้ช่วยผู้จัดการภาค องค์กรพัฒนาชุมชน
31.	นายหนู ถ้วยทอง	ตัวแทนจากอุทยานแห่งชาติเอราวัณ
32.	นายอิสรา มณีโส๊ะ	ปลัด อบต.ช่องสะเดา /แกนนำขับเคลื่อนป่า ชุมชน จังหวัดกาญจนบุรี
33.	นายไสว อินทพงศ์	ปลัด อบต.ไทรโยค
34.	นายชุมพล อุบลน้อย	ปลัด อบต. ท่าเสา
35.	นายอำนาจ เนาวบุตร	เกษตรอำเภอไทรโยค
36.	นายประภาส มากมีทรัพย์	ผู้อำนวยการโรงเรียนพุทธวิมุตติวิทยา
37.	นายดำรง มากะจัน	สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดกาญจนบุรี
38.	นายวีรวัฒน์ ธรรมเนียมมี	นักวิชาการพัฒนาชุมชน อ.ไทรโยค
39.	นายพิศิษฐ์ ยินดีวี	ผู้ประสานงาน กลุ่มคีนน้ำแคว

ตารางผนวกที่ 12 (ต่อ)

ลำดับที่	รายชื่อ	ตำแหน่ง/หน่วยงาน
ตัวแทนจากหน่วยงานภาคีและภาคส่วนต่างๆ		
40.	นายประวุธ เปรมปรีดี	ตัวแทนจากเขตรักษาพันธุ์ป่าเขาหลักพระ
41.	นายคณิศว์ วรรณโชติ	เจ้าของโฮมพุเตย รีสอร์ท
42.	นายชัยณพงศ์ ปัญญาชัยรักษา	ประธานป่าชุมชนบ้านช่องแคบ/ตัวแทน เครือข่ายป่าชุมชน จังหวัดกาญจนบุรี
43.	นายวิทยา ลมไธสง	ประธานเยาวชนบ้านช่องแคบ
44.	นางเอี่ยมพร จันทร์ทอง	นิสิตปริญญาเอกสาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากร มนุษย์และชุมชน
45.	นางสาวญาดา โตสมบัติ	นิสิตปริญญาเอกสาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากร มนุษย์และชุมชน
46.	นายทรงชนะ ใจชุ่มชื่น	นิสิตปริญญาเอกสาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากร มนุษย์และชุมชน
47.	นายชนันต์ชัย นพแก้ว	นิสิตปริญญาเอกสาขาวิชาการพัฒนาทรัพยากร มนุษย์และชุมชน
48.	นายกัมปนาท บุตรโคตร	นิสิตปริญญาตรี สาขาวิชาเกษตรและ สิ่งแวดล้อมศึกษา
49.	นายคุณากร สาลี	นิสิตปริญญาตรี สาขาวิชาเกษตรและ สิ่งแวดล้อมศึกษา
ตัวแทนกลุ่มเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย		
50.	ค.ญ.สุนิสา เสรีรัตนพร	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
51.	ค.ญ.วันดี โพธิ์แดง	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
52.	ค.ญ.กนกพร แจ่มใส	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
53.	ค.ช.ตาลโช ชนะสุลธานี	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
54.	ค.ช.สมศักดิ์ ภูมิสวัสดิ์	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
55.	ค.ช.วิศิษฐ์ โชติศิริวัฒนา	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
56.	ค.ช.จักรพันธ์ บัวสอน	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ

ตารางผนวกที่ 12 (ต่อ)

ลำดับที่	รายชื่อ	ตำแหน่ง/หน่วยงาน
ตัวแทนกลุ่มเยาวชนอาสาสมัครพิทักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย		
57.	ด.ญ.สุรัสสา ภูมิสวัสดิ์	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
58.	ด.ญ.จินดารัตน์ มะลิวัลย์	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
59.	ด.ช.พัช	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
60.	ด.ช.อัศวิน ไกรวิจิตร	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
61.	ด.ช.อนาวิต ทรงอุปถ	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
62.	ด.ญ.นันทวรรณ เรืองจรรยา	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
63.	ด.ญ.โมรารวรรณ	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
64.	น.ส.สุนารี	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
65.	ด.ญ.อุดมจิตร ชูจันทร์	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
66.	เด็กชายปิ่นรัตน์ รวมทรัพย์	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
67.	ด.ญ.ดา	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
68.	นายวรยศ โชติศิริวัฒนา	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
69.	นายอนุ เหมือนโต	รองประธานกลุ่มเยาวชนฯ
70.	นางสาวสุนิศา พัววัฒนศิลป์	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ
71.	ด.ช.ตรีเทพ พันละกา	สมาชิกกลุ่มเยาวชนฯ

แบบสัมภาษณ์

ชุดที่.....

เรื่อง ประวัติความเป็นมา สภาพโดยทั่วไปและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในชุมชนบ้านพุเตย
ภายใต้โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน:
กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี

ผู้สัมภาษณ์
ผู้ช่วยสัมภาษณ์
ผู้บันทึกคำสัมภาษณ์/ผู้บันทึกภาพ
สถานที่สัมภาษณ์
วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์ (เวลา)

ข้อคำถาม

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์
 2. อายุ (วัน เดือน ปีเกิด)
 3. ที่อยู่ปัจจุบัน
 4. ประวัติส่วนตัว
 - 4.1 ชื่อบิดา-มารดา.....
 - 4.2 ภูมิลำเนาเดิม
 - 4.3 จำนวนพี่น้อง.....
 - 4.4 การนับถือศาสนา.....
 - 4.5 อาชีพปัจจุบัน.....
 - 4.6 ประวัติการศึกษา.....
 - 4.7 สถานภาพปัจจุบัน.....
 - 4.8 จำนวนสมาชิกในครัวเรือน.....
 - 4.9 ประวัติการทำงาน/การย้ายถิ่นฐาน/สาเหตุการย้าย.....
-
-

5. ท่านรู้ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านพุเตยว่ามีความเป็นมาอย่างไรบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

6. ท่านรู้ประวัติความเป็นมาของชุมชนนี้ได้อย่างไร

.....

.....

.....

7. ท่านเคยพบเห็นหรือสำรวจสถานที่ต่างๆ ของชุมชนด้วยตนเองหรือไม่ และท่านพบเห็นสิ่งใดบ้าง

.....

.....

.....

.....

.....

8. ในชุมชน/หมู่บ้านที่ท่านอยู่มีคนมากน้อยเพียงใด ส่วนใหญ่เป็นคนเชื้อสายใด

.....

.....

9. ผู้ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในระยะแรกประกอบอาชีพอะไรกันบ้าง และในปัจจุบันคนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพอะไร

.....

.....

.....

.....

10. ผู้นำหรือผู้ปกครองของชุมชน คือใครบ้าง(ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ)

.....

.....

.....

11. ในบริเวณชุมชนของท่านมีวัดหรือศาสนสถานหรือไม่ ชื่ออะไร มีมาตั้งแต่เมื่อไร มีบทบาทอย่างไร ต่อชุมชนบ้าง

.....

.....

.....

.....

12. ประเพณีและวัฒนธรรมที่สำคัญของชุมชนมีอะไรบ้าง

.....

.....

.....

13. มีการประกาศตั้งหมู่บ้าน ตำบลเมื่อใด ใครเป็นผู้ใหญ่บ้าน กำนันคนแรก

.....

.....

14. ในเขตชุมชนของท่านมีสถานที่ราชการหรือสถานที่สำคัญอะไรบ้าง มีผลต่อวิถีชุมชนอย่างไร

.....

.....

.....

15. ในอดีตมีเหตุการณ์สำคัญอะไรเกิดขึ้นในชุมชนบ้าง และส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอะไรบ้างกับชุมชน

.....

.....

.....

.....

.....

16. ในชุมชนของท่านเคยมีการร่วมกันของคนในชุมชนทำงานอะไรบ้าง ผลเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

17. ในชุมชนของท่านมีปัญหาอะไรบ้างที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน และน่าจะมีสาเหตุมาจากอะไร

.....

.....

.....

.....

.....

.....

18. ในชุมชนของท่านมีปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมอะไรบ้างที่มีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน และน่าจะมีสาเหตุมาจากอะไร

.....

.....

.....

.....

19. ตัวท่านเองมีบทบาทอะไรบ้างในชุมชน และเข้าไปมีบทบาทนั้นได้อย่างไร

.....

.....

.....

.....

แบบสัมภาษณ์

ชุดที่.....

เรื่อง การก่อเกิด สภาพโดยทั่วไปและเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในป่าชุมชนบ้านพุเตย
ภายใต้โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน:
กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี

ผู้สัมภาษณ์
ผู้ช่วยสัมภาษณ์
ผู้บันทึกคำสัมภาษณ์/ผู้บันทึกภาพ
สถานที่สัมภาษณ์
วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์ (เวลา)

ข้อคำถาม

1. ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์
2. อายุ (วัน เดือน ปีเกิด)
3. ที่อยู่ปัจจุบัน
4. ประวัติส่วนตัว
 - 4.1 ตำแหน่งหน้าที่ในป่าชุมชน.....
 - 4.2 จำนวนพี่น้อง.....
 - 4.3 การนับถือศาสนา.....
 - 4.4 อาชีพปัจจุบัน.....
 - 4.5 ประวัติการศึกษา.....
 - 4.6 สถานภาพปัจจุบัน.....
 - 4.7 จำนวนสมาชิกในครัวเรือน.....
5. ป่าชุมชนบ้านพุเตย เกิดขึ้นมาได้อย่างไร เพราะเหตุใดจึงคิดว่าต้องมีป่าชุมชน

.....

.....

.....

6. ชาวชุมชน มีการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนแห่งนี้อย่างไร

.....

.....

.....

7. แต่เดิมสภาพป่าชุมชนแห่งนี้เป็นอย่างไ่ ลักษณะเด่นของป่าแห่งนี้เป็นอย่างไ่ ปัญหาในอดีต

.....

.....

.....

8. ใครเป็นผู้ริเริ่ม หรือแกนนำในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้

.....

.....

.....

9. เมื่อการเข้ามาจัดการป่าโดยคณะกรรมการแล้วสภาพป่ามีการเปลี่ยนแปลงอย่างไร

.....

.....

.....

10. ในการจัดการป่า ได้รับความร่วมมือจากคนในชุมชนมากน้อยเพียงใด และในลักษณะใด

.....

.....

.....

.....

11. ในการจัดการป่าชุมชน ได้รับการสนับสนุนจากองค์กรภายนอกมากน้อยเพียงใด หน่วยงานใดบ้าง
อย่างไร

.....

.....

12. ในการจัดการป่า คณะกรรมการใช้แนวทางอย่างไรเป็นหลักในการดำเนินการ

.....

.....

.....

13. ท่านคิดว่าการดำเนินงานด้านการจัดการป่าชุมชนจำเป็นต้องมีปัจจัยอะไรบ้างในการหนุนเสริม
ให้เกิดความสำเร็จได้

.....

.....

.....

14. ท่านคิดว่าชุมชนของท่านมีความพร้อมหรือศักยภาพเพียงพอหรือไม่ในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้
และในด้านใดบ้าง

.....

.....

.....

15 ในการจัดการป่าที่ผ่านมามีปัญหาในการดำเนินการอย่างไรบ้าง และใช้แนวทางใดในการแก้ไข
ปัญหา(มีการประชุมอย่างต่อเนื่องหรือไม่ การประชาสัมพันธ์กิจกรรมแก่สมาชิกและชุมชน)

.....

.....

.....

.....

16. ท่านทราบ และเห็นด้วยกับกฎระเบียบของป่าชุมชนหรือไม่ กฎระเบียบได้มาอย่างไร

.....

.....

.....

17. ในการดำเนินงาน ได้เกิดความขัดแย้งขึ้นกับชาวบ้านที่เคยหาของป่า หรือไม่ จัดการอย่างไร

.....

.....

.....

.....

18. ในการดำเนินงาน มีความขัดแย้งเกิดขึ้นระหว่างคณะกรรมการป่าหรือไม่ จัดการอย่างไร (บทบาทของผู้นำเป็นอย่างไร

.....

.....

.....

.....

19. คณะกรรมการและชาวชุมชนมีบทบาทอย่างไร ต่อการจัดการป่าชุมชนที่ผ่านมา

.....

.....

.....

.....

20. เมื่อมีคนมาศึกษาดูงาน มีการจัดการกันอย่างไร

.....

.....

.....

.....

21. มีการจัดประชุม/จัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกและชุมชน ในการจัดการป่าชุมชนบ้างหรือไม่ ถ้าทำอย่างไร

.....

.....

.....

23. เคยมีการนำสมาชิกไปศึกษาดูงานการจัดการป่าชุมชน พื้นที่อื่นบ้างหรือไม่

.....

.....

24. ท่านคิดว่า กิจกรรมการจัดการป่าชุมชน สร้างผลกระทบด้านใดบ้างกับชุมชน

.....

.....

.....

25. ท่านคิดว่า อะไรคือความยั่งยืนของผืนป่าชุมชนแห่งนี้

.....

.....

.....

26. ท่านคิดว่า ในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้ให้ยั่งยืนได้นั้น ต้องดำเนินการอย่างไรและต้องมีปัจจัยใดบ้างมาหนุนเสริมทั้งจากภายในและนอกชุมชน

.....

.....

.....

27. ที่ผ่านมา กับการจัดการป่าชุมชน ท่านพึงพอใจมากน้อยแค่ไหน เพราะเหตุใด

.....

.....

.....

28. กิจกรรมที่ผ่านมาในการจัดการป่าชุมชนแห่งนี้ ที่ท่านคิดว่าประสบความสำเร็จมากที่สุดคือ และเพราะเหตุใด

.....

.....

แบบสอบถามระดับครัวเรือน

ชุดที่.....

เรื่อง การใช้ประโยชน์ ความรู้ความเข้าใจ ความรู้สึกเป็นเจ้าของ
และการมีส่วนร่วมในการอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย
ภายใต้โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน
: กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี

ผู้ตอบแบบสอบถาม.....บ้านเลขที่.....หมู่ที่.....
ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี วัน/เดือน/ปี ที่ตอบแบบสอบถาม.....
.....

ส่วนที่ 1 ข้อมูลของผู้ตอบแบบสอบถามและสมาชิกในครัวเรือน

1. อายุ ปี
2. เพศ (....) ชาย (....) หญิง
3. จำนวนสมาชิกในครัวเรือน..... คน
4. ท่านเกิดในหมู่บ้านนี้ (....) ใช่ (ข้ามไปตอบในส่วนที่ 2)
(....) ไม่ใช่ - ครอบครัวท่านย้ายมาจากที่อื่น คือ.....ซึ่งเป็น
(....) ตำบลอื่นในอำเภอเดียวกัน (....) อำเภออื่นในจังหวัดเดียวกัน
(....) จังหวัดอื่นในภาคกลาง (....) จังหวัดอื่นในภาคอื่นของประเทศ
ท่านเข้ามาตั้งถิ่นฐานในชุมชนนี้เมื่อ พ.ศ.

ส่วนที่ 2 การเก็บ หาและการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน

1. ท่านและครอบครัวพึงพึงทรัพยากรในการดำเนินชีวิตจากป่าในด้านใดบ้าง(ตอบได้มากกว่า 1 ข้อ)
(....) 1.เก็บหาพืชอาหารป่า (....) 2.ไม้เพื่อทำการก่อสร้าง (....) 3. ไม้ฟืน/ถ่าน
(....) 4. เก็บหาสมุนไพร (....) 5. เก็บหาเปลือกไม้ (....) 6. เป็นแหล่งดินน้ำ
(....) 7. เพื่อการศึกษาดูงาน (....) 8. เพื่อเป็นแหล่งท่องเที่ยว
(....) 9. อื่นๆ

(ระบุ).....

2. ปริมาณการเก็บหาของป่าในช่วง 1 ปีที่ผ่านมา

ชนิดของของ ป่าที่เก็บ	สถานที่เก็บ	ปริมาณที่เก็บ (กิโลกรัม)		ราคาขาย (บาท/กก.)	รายได้ (บาท)	จำนวนครั้ง ที่เก็บ	ระยะเวลาที่ เก็บต่อครั้ง	วิธีการเก็บหา/อุปกรณ์ ที่ใช้ในการเก็บหา	ช่วงเวลาที่เก็บหา (เดือน)
		บริโภค	ขาย						
ตัวอย่าง เห็ดโคน	ชายป่าติดกับโฮม พูลเดย	5	25	200	5,000	10	1 วัน	เดินเท้า ใช้เสียมแฉะ	ตุลาคม- พฤศจิกายน

ส่วนที่ 3 ความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับป่าชุมชน (12 ข้อ)

โปรดทำเครื่องหมาย✓ลงในช่องว่างท้ายข้อความที่ตรงกับความรู้ความเข้าใจของท่านเกี่ยวกับป่าชุมชนและการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้วีว่าเห็นด้วย ไม่แน่ใจ หรือ ไม่เห็นด้วย ในแต่ละข้อ เพียงคำตอบเดียว

รายการ	เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย
1. ป่าชุมชน คือ ป่าที่ประชาชนรักษาไว้เพื่อประโยชน์ร่วมกันของชุมชน			
2. ประชาชนสามารถเก็บหาพืชหรือของป่าจากป่าชุมชนได้			
3. การรักษาป่าชุมชน เป็นการอนุรักษ์ดิน น้ำและสัตว์ป่าด้วย			
4. การป้องกันไฟป่า เป็นส่วนหนึ่งของการรักษาป่าชุมชน			
5. การจุดไฟเผาป่า ถ้าสัตว์เป็นสิ่งปกติที่ทุกคนมีสิทธิ์ทำได้			
6. หากคนในชุมชนลักลอบตัดไม้หรือฟันไม้หายากในเขตป่าชุมชนจะไม่ถูกลงโทษ			
7. ประชาชนในชุมชนอื่นสามารถมาใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนได้โดยเสรี			
8. การช่วยกันรักษาป่าชุมชนจะช่วยให้มีน้ำใช้สอยตลอดทั้งปี			
9. การแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมในพื้นที่ป่าชุมชนเป็นหน้าที่หลักของส่วนราชการเท่านั้น			
10. ประเทศไทยเป็นประเทศเกษตรกรรม ไม่จำเป็นต้องอนุรักษ์ป่า เพราะฝนตกอยู่เป็นประจำอยู่แล้ว			
11. ท่านสามารถบุกเบิกพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อทำการเกษตรได้			
12. การดูแลรักษาป่าชุมชนจะทำให้ได้รับผลดี คือ การให้ประชาชนในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมด้วย			

ส่วนที่ 4 ความรู้สึกเป็นเจ้าของป่าชุมชนบ้านพุเตย (10 ข้อ)

โปรดทำเครื่องหมาย✓ลงในช่องว่างท้ายข้อความที่ตรงกับความคิดเห็นและความรู้สึกของท่านเกี่ยวกับการเป็นเจ้าของป่าชุมชนว่าเห็นด้วย ไม่แน่ใจ หรือ ไม่เห็นด้วย ในแต่ละข้อเพียง

คำตอบเดียว

รายการ	เห็นด้วย	ไม่แน่ใจ	ไม่เห็นด้วย
1. การดำรงชีวิตในปัจจุบันต้องคำนึงถึงรายได้มากกว่าการเข้าร่วมกิจกรรมการรักษาป่าชุมชน			
2. บริเวณพื้นที่ป่าชุมชน ควรให้ชาวบ้านเข้าจับจองไว้เป็นพื้นที่ทำกินโดยเสรี			
3. ดินไม้ในป่าชุมชนเป็นของสาธารณะ ใครๆก็มีสิทธิ์ตัดไปใช้ได้			
4. การดูแลรักษาป่าชุมชนเป็นหน้าที่ของทางราชการเท่านั้น ประชาชนไม่ควรเข้าไปเกี่ยวข้อง			
5. คณะกรรมการป่าชุมชน ไม่ควรเข้มงวดกวดขันหรือจำกัดการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนในรูปแบบต่างๆ			
6. ป่าชุมชนเป็นทรัพยากรที่มีประโยชน์ต่อการดำรงชีวิตของประชาชนในชุมชน			
7. การให้ประชาชนในชุมชน/ท้องถิ่นจัดการป่าชุมชนด้วยตนเอง ปัญหาการตัดลอบตัดไม้ทำลายและหาของป่าจะลดน้อยลง			
8. การจัดการป่าโดยชุมชน เป็นวิธีการรักษาป่าไม้ที่เหมาะสมกับสถานการณ์ปัจจุบัน			
9. ประชาชนทุกคนควรมีส่วนร่วมในการรักษาป่าไม้ร่วมกัน			
10. ป่าชุมชนเป็นสิทธิร่วมกันของประชาชนทุกคนในชุมชน			

โปรดทำเครื่องหมาย✓ลงในช่องว่างท้ายข้อความที่ตรงกับความเข้าใจและการปฏิบัติของ
ท่านเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมในการจัดการและอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย ว่าปฏิบัติอย่างไร ในแต่ละ
ข้อ**เพียงคำตอบเดียว**

โดยถือเกณฑ์ต่อไปนี้	บ่อยครั้ง	หมายถึง	ปฏิบัติ 6 ครั้งต่อปี หรือมากกว่า
	นานๆครั้ง	หมายถึง	ปฏิบัติ 1 – 5 ครั้งต่อปี
	ไม่เคย	หมายถึง	ไม่เคยเข้าร่วมกิจกรรมนั้นๆเลย

กิจกรรม	บ่อยครั้ง	นานๆครั้ง	ไม่เคย
<u>การมีส่วนร่วมในการวางแผน</u>			
1. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าร่วมประชุมวางแผนการดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย บ้างหรือไม่			
2. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมแสดงความคิดเห็นต่างๆ ในที่ประชุมเกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน หรือเสนอแนวทางใหม่ๆ ในการจัดการป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
<u>การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติตามแผน</u>			
3. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมปลูกต้นไม้ในเขตป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
4. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมทำแนวกันไฟในเขตป่าชุมชนบ้างหรือไม่			
5. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมดับไฟป่าที่เกิดขึ้นในเขตป่าชุมชนบ้างหรือไม่			
6. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมในการตรวจตราดูแล ป้องกันการบุกรุกทำลายป่า หรือเป็นหูเป็นตา แจ้งข่าวการบุกรุกทำลายป่ากับคณะกรรมการป่าชุมชนหรือเจ้าหน้าที่ บ้างหรือไม่			
7. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมบริจาคเงิน วัสดุสิ่งของ หรือการให้ยืมสิ่งของเพื่อกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับการจัดการป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
8. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมลงพื้นที่ป่าชุมชนเพื่อสำรวจสภาพปัจจุบันของป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
9. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมทำฝ่ายชะลอความชุ่มชื้น (ฝ่ายแมว) ในเขตป่าชุมชนบ้างหรือไม่			

ส่วนที่ 5 (ต่อ)

กิจกรรม	บ่อยครั้ง	นานๆครั้ง	ไม่เคย
<u>การมีส่วนร่วมในการรับผลประโยชน์</u>			
10. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าไปเก็บหาพืชอาหาร (ผักและพืชอาหารป่า) เช่น หน่อไม้ ผักหวาน เหินโคน ใบพืชต่างๆ ในป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
11. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าไปเก็บพืชสมุนไพรและเครื่องเทศ ในป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
12. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าไปเก็บหาสัตว์ป่าและแมลงกินได้ เช่น แอ้ง นก ไช้ผดแดง น้ำผึ้ง ครั่ง เป็นต้น บ้างหรือไม่			
13. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าไปเก็บหาฟืน หรือนำไม้มาใช้สอย (สร้างบ้าน ต่อเติมบ้าน เป็นต้น) เช่น ไม้ไผ่ ไม้จริง ตรีไม้ เป็นต้น ในป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
14. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าไปเก็บเปลือกไม้ แทนนินชัน ยางของต้นไม้ชนิดต่างๆ ในป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
15. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าไปเก็บกล้วยไม้ป่า เฟิร์น มอส หรือไม้ประดับอื่นๆ ในป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
<u>การมีส่วนร่วมในการติดตามประเมินผลการดำเนินงาน</u>			
16. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยไปร่วมสำรวจต้นไม้หลังจากได้มีกิจกรรมการปลูกป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
17. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยร่วมติดตาม ตรวจสอบการเปลี่ยนแปลงแนวเขตป่าชุมชน บ้างหรือไม่			
18. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยสังเกตการณ์เปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเกี่ยวกับแหล่งน้ำในหมู่บ้าน เช่น หัวพุ ลำธาร บ่อน้ำ เป็นต้น บ้างหรือไม่			
19. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเปรียบเทียบการพึงพิงใช้ประโยชน์จากป่าชุมชน ว่าก่อนและหลังการดูแลรักษาป่าชุมชนในรูปแบบป่าชุมชนในแต่ละปีมีการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางใด บ้างหรือไม่			
20. ท่านหรือสมาชิกในครอบครัวเคยเข้าร่วมแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในระหว่างการค้าเนินงานป่าชุมชน บ้างหรือไม่			

ขอขอบพระคุณทุกท่านที่กรุณาใช้เวลาอันมีค่าของท่าน เพื่อให้ข้อมูลในการศึกษาวิจัยในครั้งนี้

แบบบันทึกข้อมูลการสำรวจป่าชุมชนบ้านพุเตย ตำบลท่าเสา อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี

วันที่.....เวลา ข้อมูลปัญหาท้องถิ่น(ประชาชน).....

ที่	ชื่อพืช	ลักษณะทั่วไป ลำต้น ใบ ดอก และผล (วาดรูปหรือบรรยายสั้น ๆ)	ประเภท				จำนวนที่พบ (มาก/น้อย)	การใช้ประโยชน์ (ระบุส่วนที่ใช้และวิธีการใช้)
			ไม้ ต้น	ไม้ พุ่ม	ไม้ เลื้อย	ว่าน/ หญ้า		

แบบสอบถามการประเมินพฤกษศาสตร์พื้นบ้านแบบเร่งด่วน (REA)

ชื่อผู้ให้ข้อมูล																
เพศ																
อายุ																
ปี ระดับการศึกษา																
อาชีพ																
ที่อยู่																
วันที่สัมภาษณ์																
ชื่อพืชที่ ใช้ประโยชน์	ประเภทของพืช							ส่วนที่ใช้ ประโยชน์	เดือนที่ เก็บหา	แหล่งในการ เก็บหา	การใช้ประโยชน์		ราคา (บ./หน่วย)	วิธีการใช้ ใช้ประโยชน์	ได้รับความรู้ มาจาก	
	ไม้ค้ำ	ไม้พุ่ม	ไม้ล้มลุก	เถาวัลย์	หญ้า	เห็ด	อื่นๆ (ระบุ)				ครัวเรือน	จำหน่าย				

ชื่อผู้ให้สัมภาษณ์

แบบทดสอบวัดความรู้ด้านสิ่งแวดล้อม (ก่อนและหลังการเข้าค่าย)

เรื่อง วิฤตการณ์ และองค์การที่มีบทบาทในการจัดการด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

คำชี้แจง ให้เยาวชนทำเครื่องหมาย X ทับตัวอักษรที่ถูกต้องที่สุดเพียงคำตอบเดียว

1. ข้อใดเป็นอำนาจหน้าที่บทบาท และภารกิจของกรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม

- ก. ส่งเสริม เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อม ✓
- ข. ให้ความช่วยเหลือและคำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับการจัดการมลพิษ
- ค. บริการข้อมูลสารสนเทศและถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านป่าไม้
- ง. ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยแร่ในส่วนที่เกี่ยวข้อง

2. ปรากฏการณ์เรือนกระจกเกิดจากการปล่อยก๊าซใดสู่ชั้นบรรยากาศ มากที่สุด

- ก. ออกซิเจน
- ข. ซัลเฟอร์ไดออกไซด์
- ค. คาร์บอนไดออกไซด์ ✓
- ง. ไนโตรเจนออกไซด์

3. หน่วยงานใดต่อไปนี้มีหน้าที่ในการกำหนดนโยบายและแนวทางในการบริหารด้านสิ่งแวดล้อม

- ก. กรมทรัพยากรทางทะเลและชายฝั่ง
- ข. กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม
- ค. กรมอุทยานแห่งชาติ สัตว์ป่าและพันธุ์พืช
- ง. สำนักงานนโยบายและแผนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ✓

4. ข้อใดเป็นอำนาจหน้าที่บทบาท และภารกิจของกรมป่าไม้

- ก. ส่งเสริม เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อม
- ข. ให้ความช่วยเหลือและคำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับการจัดการมลพิษ
- ค. บริการข้อมูลสารสนเทศและถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านป่าไม้ ✓
- ง. ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยแร่ในส่วนที่เกี่ยวข้อง

5. ข้อใดเป็นอำนาจหน้าที่บทบาท และภารกิจของกรมควบคุมมลพิษ

- ก. ส่งเสริม เผยแพร่และประชาสัมพันธ์ด้านสิ่งแวดล้อม
- ข. ให้ความช่วยเหลือและคำปรึกษาแนะนำเกี่ยวกับการจัดการมลพิษ ✓
- ค. บริการข้อมูลสารสนเทศและถ่ายทอดเทคโนโลยีด้านป่าไม้
- ง. ดำเนินการตามกฎหมายว่าด้วยแร่ในส่วนที่เกี่ยวข้อง

6.วิกฤตการณ์ด้านทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อมของโลกเป็นผลสืบเนื่องมาจากข้อใดมากที่สุด

- ก. การเพิ่มของจำนวนประชากรโลก ✓ ข. การเจริญก้าวหน้าของเทคโนโลยี
ค. การใช้ทรัพยากรธรรมชาติของมนุษย์ ง. การเปลี่ยนแปลงสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศ

7.ประเทศที่มีขนาดใหญ่และมีประชากรมากที่สุดในโลกคือประเทศอะไร

- ก. ประเทศจีน ✓ ข. ประเทศอินเดีย
ค. ประเทศอินโดนีเซีย ง. ประเทศสหรัฐอเมริกา

8.ในประเทศกำลังพัฒนาเกิดมลพิษในดินและน้ำเพราะมีสารเคมีปะปนมากเพราะมีสาเหตุใด

- ก. การเกษตรกรรม ✓ ข. การอุตสาหกรรม
ค. การคมนาคมขนส่ง ง. การทิ้งของเสียจากครัวเรือน

9.เครื่องมือทางการตลาดที่ใช้ส่งเสริมการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมใช้ฉลากสีอะไร

- ก. สีแดง ข. สีเขียว ✓
ค. สีดำ ง. สีเหลือง

10. องค์การสหประชาชาติได้กำหนดในวันใดเป็นวันสิ่งแวดล้อมโลก

- ก. วันที่ 6 มกราคมของทุกปี ข. วันที่ 5 มิถุนายนของทุกปี ✓
ค. วันที่ 9 กันยายนของทุกปี ง. วันที่ 7 ตุลาคมของทุกปี

11. ปัญหาวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในประเทศไทยในปัจจุบัน ปัญหาข้อใดมีความสำคัญที่สุด เพราะมีผลกระทบต่อคนส่วนใหญ่อย่างกว้างขวาง

- ก. มลพิษทางเสียง ข. มลพิษทางอากาศ
ค. มลพิษทางน้ำ ✓ ง. มลพิษทางกลิ่น

12. สาเหตุพื้นฐานของปัญหาวิกฤตการณ์ด้านสิ่งแวดล้อมในประเทศไทยในปัจจุบัน คือข้อใด

- ก. การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ✓ ข. การขยายตัวของชุมชนเมือง
ค. ความเจริญก้าวหน้าในเทคโนโลยี ง. การเพิ่มของจำนวนประชากรอย่างรวดเร็ว

13. โรงไฟฟ้าแม่เมาะของการไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย อำเภอแม่เมาะ จังหวัดลำปาง เกิดปัญหาทางด้านมลพิษทางอากาศ เพราะเหตุใด

- ก. ใช้พลังงานถ่านหิน / ปล่อยซัลเฟอร์ไดออกไซด์ ✓
ข. ใช้พลังงานน้ำ / ปล่อยสารไฮโดรคาร์บอน
ค. ใช้พลังงานจากก๊าซธรรมชาติ / ปล่อยสารตะกั่ว
ง. ใช้พลังงานน้ำมัน / ปล่อยควันดำและฝุ่น

14. แม่น้ำท่าจีนและแม่กลองมักเน่าเสียในฤดูแล้ง น้ำมีกลิ่นเหม็นขุ่นข้น ใช้ประโยชน์ในการเกษตร และอุปโภคบริโภคไม่ได้เกิดจากสาเหตุสำคัญหลายประการ แต่ ยกเว้น ข้อใดไม่ถูกต้อง

- ก. การระบายน้ำเสียจากพื้นที่เกษตรกรรม
- ข. การพัฒนาโคลนตะกอนมาทำบดม
- ค. มีโรงงานอุตสาหกรรมตั้งอยู่สองฝั่งแม่น้ำจำนวนมาก
- ง. ปริมาณน้ำจากต้นแม่น้ำมีน้อย ✓

15. นิคมอุตสาหกรรมมาบตาพุด อำเภอเมือง จังหวัดระยอง เป็นบทเรียนของปัญหาวิกฤติการณ์สิ่งแวดล้อมของประเทศไทยในข้อใด

- ก. สารมลพิษ ✓
- ข. มลพิษจากขยะและสิ่งปฏิกูล
- ค. มลพิษของอากาศและกลิ่น
- ง. มลพิษทางเสียงและมลพิษทางน้ำ

16. ป่าไม้ จัดเป็นทรัพยากรธรรมชาติประเภทใด

- ก. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วไม่หมดสิ้น
- ข. ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถทดแทนได้ ✓
- ค. ทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป
- ง. ถูกทุกข้อ

17. ไลเคน จัดเป็นสิ่งมีชีวิตที่บอกได้ถึงความอุดมสมบูรณ์ของระบบนิเวศ ไลเคน จัดเป็นความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตรูปแบบใด

- ก. ภาวะพึ่งพาอาศัยกันและกัน ✓
- ข. การได้ประโยชน์ร่วมกัน
- ค. ภาวะแห่งการเกื้อกูล
- ง. ภาวะปรสิต

18. ข้อใด ไม่ใช่ คุณลักษณะเด่นของหญ้าแฝกถูกนำมาใช้ปลูกในการอนุรักษ์ดินและน้ำ

- ก. มีการแตกหน่อรวมเป็นกอ เบียดกันแน่น แผ่ขยายด้านข้างได้ดี ✓
- ข. มีใบยาว ตัดและแตกใหม่ง่าย แข็งแรงและทนต่อการย่อยสลาย
- ค. ส่วนที่เจริญต่ำกว่าผิวดิน ช่วยให้อยู่รอดได้ดีในสภาพต่าง ๆ
- ง. มีข้อปล้องที่ลำต้นถี่ ขยายพันธุ์โดยใช้หน่อได้ตลอดทั้งปี

19. ข้อใดเป็นทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้แล้วหมดไป

- ก. แสงแดด แร่ดินบุก
- ข. น้ำมัน รัตนชาติ ✓
- ค. ดิน ถ่านหิน
- ง. ป่าไม้ ก๊าซธรรมชาติ

20. สิ่งมีชีวิตคู่ใดที่มีรูปแบบความสัมพันธ์เช่นเดียวกับ แบคทีเรียไรโซเบียมในปมรากถั่ว

ก. โปรโตซัวกับปลวก ✓

ข. นลากับเหา

ค. มดดำและเพลี้ย

ง. ปูเสฉวนกับดอกไม้ทะเล

21. ข้อใด ไม่จัดเป็น คุณสมบัติเฉพาะของสิ่งแวดล้อม

ก. มีเอกลักษณ์เฉพาะตัวในด้านโครงสร้างหรือองค์ประกอบ

ข. สิ่งแวดล้อมมีความทนทานและแปรปรวนต่างกัน

ค. องค์ประกอบของสิ่งแวดล้อมคงที่ไม่เปลี่ยนแปลงไปตามกาลเวลา ✓

ง. สิ่งแวดล้อมเกือบทุกชนิดต้องการสิ่งแวดล้อมอื่นเสมอ

22. ประเทศไทยนับเป็นประเทศหนึ่งที่ปลดปล่อยก๊าซเรือนกระจกออกสู่บรรยากาศจากกระบวนการทำนาข้าว ก๊าซที่ว้านขึ้นคือก๊าซอะไร

ก. คาร์บอนไดออกไซด์

ข. คาร์บอนโมโนออกไซด์

ค. ก๊าซมีเทน ✓

ง. ก๊าซไนตรัสออกไซด์

23. ผลผลิตทางการเกษตรชนิดใดที่สามารถนำมาใช้เป็นวัตถุดิบในการผลิตเอทานอล

ก. อ้อย ข้าว ข้าวโพด ✓

ข. สับปะรด ปาล์มน้ำมัน มะพร้าว

ค. ทานตะวัน ข้าวโพด อ้อย

ง. มันสำปะหลัง ข้าว ถั่วเหลือง

24. ตามหลักอนุรักษ์วิทยา สัดส่วนของพื้นที่ป่าไม้ต่อพื้นที่ใช้ประโยชน์ควรอยู่ที่อย่างน้อยเท่าไรจึงถืออยู่ในภาวะสมดุล

ก. 60 %

ข. 50%

ค. 40 % ✓

ง. 30 %

25 บุคคลต่อไปนี้ นักเรียนคิดว่าใครมีความเสี่ยงต่อการสูญเสียการได้ยินหรือทำให้สมรรถภาพการได้ยินเสื่อมลงมากที่สุด

ก. พนักงานในโรงงานทอผ้าที่มีระดับความดังของเสียงเฉลี่ย 90 เดซิเบลเอ ✓

ข. ไก่จัดปาร์ตี้ฉลองวันเกิดเพื่อนโดยเปิดเครื่องเสียงดังเกินกว่า 120 เดซิเบลเอ

ค. เปิดตู้บ้านอยู่ใกล้ถนนใหญ่ที่มีระดับความดังของเสียงเฉลี่ย 65 เดซิเบลเอ

ง. หงษ์เดินผ่านสถานที่ก่อสร้างที่มีระดับความดังของเสียงเฉลี่ย 100 เดซิเบลเอ

26. ขยะชนิดใดต่อไปนี่ ที่ใช้ระยะเวลาในการย่อยสลายตามธรรมชาตินานที่สุด

- ก. รองเท้าหนัง ✓ ข. ก้นกรองบุหรี่
ค. เปลือกส้มเคลือบแว็กซ์ ง. ถ้วยกระดาษเคลือบ

27. ใครปฏิบัติตนในการทิ้งขยะได้ถูกต้อง

- ก. นึกกินลูกอมแล้วเปลือกห่อลูกอมทิ้งในถังขยะสีเหลือง
ข. นำนํ้าขวดน้ำพลาสติกที่กินแล้วทิ้งลงในถังขยะสีแดง
ค. นำนํ้ากระป๋องสเปรย์ฉีดผมทิ้งลงในถังขยะสีเขียว
ง. นำนํ้าฟอถ่ายอาหารปลาทอดทิ้งลงในถังขยะสีฟ้า ✓

28. ความสำคัญของป่าชายเลนในด้านการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติได้แก่ข้อใด

- ก. แหล่งอนุบาลสัตว์น้ำขนาดเล็ก
ข. ป้องกันชายฝั่งทะเลไม่ให้พังทลาย ✓
ค. กรองมลพิษก่อนออกสู่ทะเล
ง. ช่วยรักษาสมดุลของสิ่งแวดล้อม

29. ใครคือ ประธานคณะกรรมการป่าชุมชนบ้านพุเตย

- ก. นายวิกิจ แก้วจิตคงทอง ✓ ข. นายพิพัฒน์ แก่งจิตคงทอง
ค. นายวิเชียร คล้าขานา ง. นายบุญมี ช้างโต

30. พรรณไม้ในข้อใด จัดเป็นพรรณไม้เด่นของป่าชุมชนบ้านพุเตย

- ก. ไม้เตยเกลียว ✓ ข. มะค่า เตยเกลียว
ค. ไม้ ชมพู่ น้ำ ง. เป้าน้อย มะม่วงป่า

แบบสอบถาม เพื่อวัดระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อม

โครงการ ค่ายเยาวชนนักอนุรักษ์..มัลลเทศก์น้อย

ภายใต้โครงการวิจัย เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมแบบพหุภาคีเพื่อการจัดการสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน:

กรณีศึกษาการจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี

คำชี้แจง

การศึกษานี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาระดับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมของเยาวชนในพื้นที่ชุมชนบ้านพุเตย จึงขอให้เยาวชนที่เข้าร่วมโครงการอ่านทำความเข้าใจคำชี้แจงของแบบสอบถามและตอบแบบสอบถามตามความเป็นจริงเกี่ยวกับความตระหนักรู้ด้านสิ่งแวดล้อมให้ครบทุกข้อ ผู้วิจัยขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือมา ณ โอกาสนี้ด้วย

แบบสอบถามประกอบด้วย 4 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคล

ส่วนที่ 2 ความคิดเห็นของเยาวชนเกี่ยวกับทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม

ส่วนที่ 3 ข้อมูลส่วนบุคคล

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงใน ☐ และ/หรือเติมข้อความในช่องว่างที่กำหนดให้

1. เพศ ☐ 1. ชาย ☐ 2. หญิง

2. อายุ..... ปี

3. ศาสนา

☐ 1. พุทธ

☐ 2. คริสต์

☐ 3. อิสลาม

☐ 4. ศาสนาอื่นๆ ระบุ.....

4. ระดับการศึกษา

☐ 1. ประถมศึกษาตอนปลาย

☐ 2. มัธยมศึกษาตอนต้น

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ในช่องที่กำหนดให้ เพื่อแสดงระดับความคิดเห็นของเยาวชนต่อข้อ
คำถามต่างๆ โดยคะแนน 0 หมายถึง ระดับความรุนแรงน้อยที่สุด หรือไม่เห็นด้วยอย่างยิ่ง และคะแนน
10 หมายถึง ระดับปัญหาที่รุนแรงมากที่สุด หรือเห็นด้วยอย่างยิ่ง

[illegible]

ประเด็น	ระดับความคิดเห็นของเยาวชน										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
กฎระเบียบของรัฐบาลในการดูแลรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม											
14.. กฎระเบียบที่รัฐบาลออกมาควบคุม ดูแลหรืออนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมมีเพียงพอ											
15. การนำกฎระเบียบของรัฐบาลไปใช้ในทางปฏิบัติมีประสิทธิภาพ											
16. บทลงโทษที่รัฐบาลกำหนด สามารถควบคุมและแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อมได้จริง											
17. บทลงโทษที่รัฐบาลกำหนดมีความรุนแรงเพียงพอ											
18. บทลงโทษที่กฎหมายกำหนด สามารถเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการรักษาสิ่งแวดล้อมได้											
งบประมาณของภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อการดูแลรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม											
19. หน่วยงานภาครัฐในชุมชนที่เยาวชนอยู่มีโครงการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เช่น โครงการปลูกป่า โครงการคืนพันธุ์ไม้สู่ป่า เป็นต้นอย่างต่อเนื่อง											
20. หน่วยงานภาครัฐในชุมชนที่เยาวชนอยู่มีการกระจายการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ อย่างเหมาะสมแล้ว											
21. หน่วยงานเอกชน เช่น ร้านค้า ร้านอาหาร รีสอร์ท ในชุมชนที่เยาวชนอยู่มีการประชาสัมพันธ์ให้ทราบถึงการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมด้านต่างๆ ของหน่วยงานอย่างเพียงพอ											

ประเด็น	ระดับความคิดเห็นของเยาวชน										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
งบประมาณของภาครัฐบาลและเอกชนเพื่อการดูแลรักษาและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม (ต่อ)											
22. หน่วยงานเอกชน เช่น ร้านค้า ร้านอาหาร รีสอร์ท ในชุมชนที่เยาวชนผู้มีโครงการสนับสนุนร่วมมือกับหน่วยงานภาครัฐและชุมชนในการดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมอย่างพอเพียง											
องค์กรของรัฐบาลและเอกชนที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม											
23. องค์กรของรัฐบาลที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีจำนวนไม่เพียงพอ											
24. องค์กรของรัฐบาลที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีบทบาทไม่เหมาะสม											
25. องค์กรของเอกชนที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีจำนวนไม่เพียงพอ											
26. องค์กรของเอกชนที่ทำหน้าที่ดูแลรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม มีบทบาทไม่เหมาะสม											
27. หน่วยงานทางด้านสิ่งแวดล้อมมีจำนวนและบทบาทไม่เหมาะสม											

ประเด็น	ระดับความคิดเห็นของเยาวชน										
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
พฤติกรรมในการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม 28. ปัญหาสิ่งแวดล้อมในปัจจุบันมีผลกระทบต่อความเป็นอยู่และคุณภาพชีวิตของประชาชน											
29. ประชาชนจำเป็นต้องร่วมกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม เพราะกระบวนการทางธรรมชาติไม่สามารถปรับตัวเข้าสู่ภาวะสมดุลเองได้											
30. ในกรณีที่มืองค์กรทางด้านสิ่งแวดล้อมต้องการความช่วยเหลือด้านการเงิน แรงงานและอื่นๆ เพื่อนำไปใช้ในการดำเนินงานขององค์กร เยาวชนควรให้ความช่วยเหลือ											
31. ในการเลือกใช้สิ่งของเครื่องใช้ต่างๆ ในชีวิตประจำวัน ควรนำเรื่องของผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมเข้ามาร่วมในการพิจารณาเลือกใช้ด้วย											
32. หน้าที่ในการดูแลรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมเป็นหน้าที่ของคนไทยทุกคน											

แบบสอบถามความพึงพอใจของเยาวชนต่อค่ายเยาวชนนักอนุรักษ์..มัลลเทศก์น้อย

คำชี้แจง โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ในช่องที่กำหนดให้ เพื่อแสดงระดับความคิดเห็นของเยาวชนต่อ
ข้อคำถามต่างๆ ให้ครบทุกข้อ ผู้วิจัยขอขอบคุณที่ให้ความร่วมมือมา ณ โอกาสนี้ด้วย

ลำดับ	รายการ	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
1.	การได้รับความรู้และประสบการณ์ทางด้านการจัดการ สิ่งแวดล้อมโดยการมีส่วนร่วมของชุมชน - ประวัติความเป็นมาของชุมชนบ้านพุเตย - หลักการจัดการและการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและ สิ่งแวดล้อม - การจัดการป่าชุมชนบ้านพุเตย - หลักการเป็นวิทยากรนำชมสถานที่					
2.	ความรู้ที่ได้รับมีความสอดคล้องกับวิถีชีวิต สามารถนำไปปรับใช้ ในชีวิตประจำวันได้ดี					
3.	โอกาสที่เยาวชนได้มีส่วนร่วมในการปฏิบัติกิจกรรม					
4.	กิจกรรมมีความเหมาะสมสามารถเพิ่มพูนความรู้และ ประสบการณ์ด้านการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและการเป็นวิทยากร นำชมสถานที่ได้					
5.	ความปลอดภัยในการร่วมกิจกรรม					
6.	ความเหมาะสมของสถานที่จัดกิจกรรมและสถานที่พัก					
7.	ความเหมาะสมของเวลาที่ใช้ในการจัดกิจกรรม					
8.	ความเหมาะสมของทีมวิทยากร					
9.	ความเหมาะสมของทีมพี่เลี้ยง					

ลำดับ	รายการ	มากที่สุด	มาก	ปานกลาง	น้อย	น้อยที่สุด
10.	กิจกรรม 10.1 พิธีเปิดและปิด 10.2 กิจกรรมกลุ่มสัมพันธ์ 10.3 กิจกรรมวาดหวัง 10.4 กิจกรรม เวทีเล่าเรื่อง ประวัติศาสตร์ชุมชน 10.5 กิจกรรม สสำรวจชุมชน 10.6 กิจกรรม ทางเลือก..ทางรอด 10.7 กิจกรรมเวทีเล่าเรื่อง ป่าชุมชนบ้านพุเตย 10.8 กิจกรรม สสำรวจป่าชุมชน 10.9 กิจกรรม สร้างฝายชะลอความชุ่มชื้น 10.10 กิจกรรม บรรยายหลักการมีคฤเทศก์น้อย 10.11 กิจกรรม ถิ่นคือนักอนุรักษ์..มีคฤเทศก์น้อย 10.12 กิจกรรม อนุรักษ์ความรู้					

สิ่งที่ประทับใจที่สุดในการเข้าร่วมโครงการ

.....

.....

.....

.....

ปัญหาที่พบในการดำเนินโครงการ และข้อเสนอแนะ

.....

.....

.....

.....

.....

ประวัติการศึกษา และการทำงาน

ชื่อ – นามสกุล	นายอภิชาติ ใจอารีย์
วัน เดือน ปี ที่เกิด	วันที่ 14 เดือนมีนาคม พ.ศ. 2515
สถานที่เกิด	กรุงเทพมหานคร
ประวัติการศึกษา	วิทยาศาสตร์บัณฑิต (ศึกษาศาสตร์ – เกษตร) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาศาสตรมหาบัณฑิต (วิทยาศาสตร์สิ่งแวดล้อม) มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
ตำแหน่งหน้าที่งานปัจจุบัน	ผู้ช่วยศาสตราจารย์
สถานที่ทำงานปัจจุบัน	ภาควิชาการพัฒนาศาสตร์พหุกรรมมนุษย์และชุมชน คณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ วิทยาเขตกำแพงแสน จังหวัดนครปฐม
ผลงานตีพิมพ์เผยแพร่จากวิทยานิพนธ์	- การประชุมวิชาการนานาชาติ นครสวรรค์ ประจำปี 2554 เรื่อง กระบวนการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี - การประชุมวิชาการนำเสนอผลงานวิจัย มหาวิทยาลัยพายัพ ประจำปี 2555 เรื่อง รูปแบบการขับเคลื่อนกลุ่มพลังเยาวชนเพื่อสืบสานงานอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย จังหวัดกาญจนบุรี - ตีพิมพ์เผยแพร่ในวิทยาสารเกษตรศาสตร์ สาขาสังคมศาสตร์ เรื่อง สถานภาพและการพึงพิงด้านการใช้ประโยชน์จากป่าชุมชนบ้านพุเตย: กรณีศึกษาด้วยกระบวนการมีส่วนร่วม ปีที่ 32 ฉบับที่ 2 พ.ค.-ส.ค. 2554: 229-242 - ตีพิมพ์เผยแพร่ในวิทยาสารกำแพงแสน สาขาสังคมศาสตร์ เรื่อง กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาหลักสูตรค่ายเยาวชนอนุรักษ์ป่าชุมชนบ้านพุเตย อำเภอไทรโยค จังหวัดกาญจนบุรี ปีที่ 9 ฉบับที่ 3 ก.ย. ธ.ค. 2554: 55-71
ผลงานดีเด่นและรางวัลทางวิชาการ	ผลงานวิจัยดีเด่น กลุ่มสาขาวิชาสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์ ในการประชุมวิชาการนำเสนอผลงานวิจัย ประจำปี 2555 โดยมหาวิทยาลัยพายัพ ร่วมกับเครือข่ายบริหารการวิจัยภาคเหนือตอนบน สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา
ทุนการศึกษา	กองทุนพัฒนาแห่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ กองทุนคณะศึกษาศาสตร์และพัฒนศาสตร์